هەزرتی ئەبۆ بەکری
هەزرتی ئۆمەر
هەزرتی ئوسمان
هەزرتی ئەلی

مەھمۇد شاكىر
(سەئۇدى ئەرەبىستان)

تۆت خەلىپە

تۈركچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى: ئۆمەرجان نۇرى

مىللەتلەر نەشرىياتى

ئىچىدىكىلەر

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى 3
ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئىسلامىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى 7
ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى 25
ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك خىزمەتلىرى ۋە فەتھىلىرى 39
زەيد ئىبنى ئۇسامە قوشۇنى 42
مۇرتەدلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان جەڭلەر 46
ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەن فەتھىلەر 59
فەتھى سەپلىرى 59
ئىران سېپى 59
شام(سۈرىيە)نىڭ فەتھى قىلىنىشى 66
ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ۋەسىيەتلىرى 80
ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى دەۋرىدىكى جەمئىيەتكە بىر نەزەر 83

ھەزرىتى ئۆمەر

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى 91
ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئىسلامغا كىرگەندىن كېيىنكى ھاياتى 98
ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىكى فەتھىلەر 125
يەرمۇك جېڭى 127
فەھل ئۇرۇشى 140
دەمەشق(شام)نىڭ فەتھى قىلىنىشى 140
بەقائە ۋەقەسى 145
مارجۇررۇم ئۇرۇشى ۋە ھومۇسنىڭ فەتھى قىلىنىشى 146
قىننەسرىننىڭ فەتھى قىلىنىشى 147
ئەجنادەيننىڭ فەتھى قىلىنىشى 148
قۇددۇسنىڭ فەتھى قىلىنىشى 150
ھومۇس شەھىرىنىڭ ئىككىنچى قېتىم فەتھى قىلىنىشى 150
جەزىرە(جىزرە)نىڭ فەتھى قىلىنىشى 152
سۈرىيە ساھىللىرىنىڭ فەتھى قىلىنىشى 152

مىسىرنىڭ فەتھى قىلىنىشى 156
شەرقىي سەپلەرنىڭ ئەھۋالى 157
نەمارىق ئۇرۇشى 159
جىسىر ئۇرۇشى 159
بۇۋەيب ئۇرۇشى 161
قادىسىيە ئۇرۇشى 162
مەدائىننىڭ فەتھى قىلىنىشى 170
جەلۇلەنىڭ فەتھى قىلىنىشى 171
ھەلۋاننىڭ فەتھى قىلىنىشى 172
تىكرىت ۋە مۇسۇلنىڭ فەتھى قىلىنىشى 172
مەسەبزاننىڭ فەتھى قىلىنىشى 172
ئەھۋازنىڭ فەتھى قىلىنىشى 173
ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلۈشى 183
ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىكى ئىسلام جەمئىيىتى 194

ھەزرىتى ئوسمان

ھەزرىتى ئوسماننىڭ ھاياتى 215
ھەزرىتى ئوسماننىڭ خەلىپىلىكى 224
ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى فەتھلەر 229
ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى فەتھى سەپلىرى 231
غەربىي سەپ 231
شەرقىي سەپتە ئېلىپ بېرىلغان فەتھلەر 233
ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى 236

ھەزرىتى ئەلى

ھەزرىتى ئەلىنىڭ ھاياتى 255
ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى 261
ھەزرىتى ئەلى دەۋرىدىكى ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئەھۋالى 268
ھەزرىتى ئەلىنىڭ سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلۈشى 294

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى

ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى

ئىسمى: ئابدۇللا ئىبنى ئوسمان ئىبنى ئامىر ئىبنى ئەمرۇ ئىبنى كەئب ئىبنى سەئد ئىبنى تەيىيم.

لەقىمى: ئەتىيق؛ تەخەللۇسى: ئەبۇ بەكرى. كىشىلەر ئۇنى "سىددىق(راستچىل)" نامى بىلەن تونۇيدۇ.

دادىسىنىڭ ئىسمى ئوسمان ئەبۇ قۇھافە. ئانىسىنىڭ ئىسمى ئۇممۇل خەير سەلمە بىنتى سەخر.

ئانىسىمۇ بەنى تەيىيم قەبىلىسىدىن بولۇپ، دادىسىنىڭ تاغىسىنىڭ قىزى ئىدى. بەنى تەيىيم قۇرەيشنىڭ ئون ئىككى ئايمىقىنىڭ بىرى بولسىمۇ، ئابدۇمەناف ۋە بەنى مەخزۇم ئايماقلىرىدەك كۈچلۈك ئەمەس ئىدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھىجرەتتىن 51 يىل بۇرۇن دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، ياشتا پەيغەمبىرىمىزدىن ئىككى يىل، بىر نەچچە ئاي كىچىك ئىدى. ئەبۇ بەكرى جاھىلىيەت دەۋرىدە ئىككى قېتىم ئۆيلەنگەنىدى. ئۇ ئايالLارنىڭ بىرى، قۇتەيلە بىنتى ئابدۇل ئۇززا بولۇپ، بۇ ئايالدىن ئابدۇللا ۋە ئەسما تۇغۇلدى. يەنە بىرى، بەنى قىنانەدىن ئۇممۇ رۇمان بىنتى ئامىر بولۇپ، بۇ ئايالدىن ئابدۇرراھمان ۋە ئائىشە دۇنياغا كەلدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى قۇرەيش ئاقساقاللىرىدىن ئىدى. ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن قۇرەيشنىڭ ئورۇن ۋە مەنسەپلىرى ئون ئايماقتىن ئون كىشىنىڭ قولىدا بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

بىرىنچى، بەنى ھاشىم ئايمىقىدىن(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسى) ئاbbاس ئىبنى ئابدۇلمۇتەللىب: بۇ زات جاھىلىيەت دەۋرىدە ھاجىلارنى سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. بۇ ۋەزىپە ئىسلامىيەت دەۋرىدىمۇ ئۇنىڭغا تاپشۇرۇلدى.

ئىككىنچى، بەنى ئۇمەييەدىن ئەبۇ سۇفيان ئىبنى ھارب:قۇرەيشنىڭ "ئۇقاب" دەپ ئاتىلىدىغان تۇغى ئۇنىڭ قولىدا ئىدى. قۇرەيشلەر مۇھىم بىر ئىشقا بىرىنى باش قىلىپ سايلىماقچى بولۇپ، پىكىر بىرلىككە كېلەلمىسە، ھەممىسى ئۇنى سايلاپ قوياتتى.

ئۈچىنچى، بەنى نەۋفەلدىن ھارس ئىبنى ئامىر:ئۇ "رىفادە" دەپ ئاتىلىدىغان بىر ئىجتىمائىي خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقاتتى. بۇ، قۇرەيش رەئىسلىرىنىڭ قىسلىچىلىقتا قېلىپ، پەرىشان بولغان ھاجىلار ئۈچۈن بەرگەن مەلۇم مىقداردىكى

ياردىمىنى توپلاپ، بىرلىشى كېرەك بولغان كىشىلەرگە تارقىتىپ بېرىدىغان خىزمەت ئىدى.

ئۈچىنچى، بەنى ئابدۇددارىدىن ئوسمان ئىبنى تەلھە: ئۇ كەئبىنى قوغداش ۋە بىخەتەرلىكىنى ساقلاش خىزمەتلىرىنى قىلاتتى.

بەشىنچى، بەنى ئەسەدتىن يەزىد ئىبنى زەمئە ئىبنى ئەل ئەسۋەد: ئۇ قۇرەيشنىڭ مەسلىھەتچىسى بولۇپ، قۇرەيشلەر ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى ئالماي تۇرۇپ، ھېچقانداق بىر ئىشقا قارار بەرمەيتتى. ئۇ بىر ئىشقا تەستىق سالغاندىن كېيىن ئۇنى ئىجرا قىلاتتى ياكى ئۇ ئىككىلىنىپ قالسا، ئۇنىڭغا ياردەم قىلىشاتتى.

ئالتىنچى، بەنى تەيىمدىن ئەبۇ بەكرى: ئۇ ئىقتىسادىي جازالارنى قۇرەيشنىڭ نامىدا ئۆتكۈزۈۋالاتتى. بىر ئىشنى ئىجرا قىلىشتىن بۇرۇن، قۇرەيشلەردىن دەلىل تەلەپ قىلىنغان ۋاقىتتا، ئۇنىڭ گېپى بەكمۇ كۈچلۈك ھېسابلىناتتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە بۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىماقچى بولغان كىشىگىمۇ ھوقۇق بېرىلەتتى. ئەمما ئۇنىڭ سىرتىدا بىر كىشى بۇ ھوقۇقتىن پايدىلىنىشقا ئۇرۇندىغان بولسا، ئۇنى قېيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قوياتتى.

يەتتىنچى، بەنى مەھزۇم ئايمىقىدىن خالىد ئىبنى ۋەلىد: چېدىر ۋە قوماندانلىق ئۇنىڭ قولىدا ئىدى. چېدىر لازىم بولغاندا بىر يەرگە قۇرۇلاتتى ۋە قۇرەيش چوڭلىرى كېلىپ قوشۇننىڭ تەشكىللىنىشى ھەققىدە مەسلىھەتلىشەتتى. قوماندانلىق خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى بولۇپ، ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ يۈرۈش قىلىشىغا ۋە قوماندانلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل بولاتتى.

سەككىزىنچى، بەنى ئادىيدىن ئۆمەر ئىبنى خەتتاب: ئۇ جاھىلىيەت دەۋرىدە قۇرەيشلەرنىڭ ۋەكىلى بولۇپ، ھازىرقى دۆلەت ئەلچىسى ياكى تاشقى ئىشلار مىنىستىرىغا ئوخشاش ۋەزىپىلەرگە مەسئۇل ئىدى.

توققۇزىنچى، بەنى جۇمەھ ئايمىقىدىن سەفۋان ئىبنى ئۇمەييە: ئۇ پال ئوقلىرىنىڭ ئامانەتچىسى ئىدى.

ئونىنچى، بەنى سەھمىدىن ھارىس ئىبنى قەيس: ئۇ بۇتلارغا ئاتا قىلىنغان ماللارغا ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھەرخىل ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى قۇرەيشنىڭ نەسەبشۇناسى ئىدى. تارىخچى ئىبنى ھىشام «پەيغەمبەرنىڭ تەرجىمھالى» ناملىق كىتابىدا مۇنداق دەيدۇ:

"ئەبۇ بەكرى قۇرەيشنىڭ نەسەبىنى ئەڭ ياخشى بىلەتتى. بۇ نەسەبتىكى ياخشىلىق ياكى باشقا ئىشلار بولسا، ھەممىدىن خەۋەردار ئىدى. يامانلىقلارنى كۆرمەسلىككە سالىدىغان، خۇش پېئىل، ئەخلاقلىق ۋە باشقىلارغا خەيرىخاھلىق قىلىدىغان كىشى ئىدى. قۇرەيش چوڭلىرى ئۇنى يوقلاپ، ئۇنىڭ تىرەن بىلىملىرى، سودا - سېتىق تەجرىبىسى ۋە ساداقىتى سەۋەبىدىن ھەرخىل تېمىلار ھەققىدە ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سورايتتى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى تىجارەتچى بولغاچقا، كۆپلىگەن مەملىكەتلەرگە بېرىپ ئايلىناتتى. ئۇ مۇشۇ مەقسەتتە ئەبۇ تالىبنىڭ كارۋىنىغا قېتىلىپ شامنى زىيارەت قىلدى. خېلى كۆپ مىقداردا مەبلىغى بار ئىدى ھەم ناھايىتى سېخىي ئىدى. ھەردائىم ئۆز مېلىدىن سەرپ قىلىپ، ئۇرۇق-تۇغقانلىرىغا ياخشىلىق قىلاتتى. شۇڭا قۇرەيشلەر ئۇنى بەكمۇ سۆيەتتى ۋە ھەر ئىشنى ئۇنىڭ مەسلىھەتى بويىچە قىلاتتى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى جاھىلىيەت دەۋرىدىلا ئىچىملىكنى تەرك ئەتكەنىدى. شۇڭا مەيلى جاھىلىيەتتە ياكى ئىسلامىيەتتە بولسۇن، ئىچىملىكنى پەقەتلا ئىچمىگەنىدى. جاھىلىيەت دەۋرىدە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بىر مەستكە يولۇقۇپ قالدى. ئۇ مەست قولىنى ئادەمنىڭ چوڭ تەرىتىگە تىقىپ، ئاندىن ئاغزىغا يېقىن ئاپىراتتى ۋە پۇرىقىدىن سەسكىنىپ قولىنى تارتىۋالاتتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇ يىرگىنچلىك مەنزىرىنى كۆرۈپ، ئۆزى ھېچ تېتىپ باقمىغان ئىچىملىكنى بىر ئۆمۈر ئاغزىغا ئالماسلىق ھەققىدە ئۆز-ئۆزىگە قەسەم ئىچتى".

ئەبۇ نازىم ئىشەنچلىك بىر رىۋايەت ئارقىلىق ھەزرىتى ئائىشەدىن شۇنى نەقىل قىلىدۇ:"(دادام) ئەبۇ بەكرى جاھىلىيەت دەۋرىدىمۇ ئىچىملىكنى ئۆزىگە ھارام دەپ ھېسابلايتتى"[①].

ئىبنى ئامىر يەنە بىر ئىشەنچلىك رىۋايەت ئارقىلىق ئائىشەنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى قەيت قىلىدۇ:"ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، (دادام) ئەبۇ بەكرى مەيلى جاھىلىيەت دەۋرى ياكى ئىسلامىيەت دەۋرىدە بولسۇن، قەتئىي شېئىر ئوقۇمايتتى. ئوسمان بىلەن ئىككىسى جاھىلىيەت دەۋرىدىلا ئىچىملىككە يېقىن يولىمايتتى"[②].

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن پەقەت ئۈچ بېيىتلا رىۋايەت قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ بىرى مۇنداق ئىدى:

ئەي تەلھە ئىبنى ئابدۇللا!
ساڭا خۇش خەۋەر، ساڭا خۇشاللىق،
مۇبارەك جەننەتلەر بىر ساڭا لايىق.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۆز ھاياتىدا سەنەم-بۇتقىمۇ چوقۇنمىغانىدى. ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرى ئارىسىدا تۇرۇپ مۇنداق دېگەنىدى:"مەن بۇ ھاياتىمدا سەنەم-بۇتقا چوقۇنۇپ باقمىدىم. يىگىتلىك ۋاقىتلىرىمدا، بىر كۈنى دادام مېنى سەنەم-بۇتلار بىلەن توشۇپ كەتكەن بىر بۇتخانىغا باشلاپ باردى ۋە ماڭا:

—ئوغلۇم! مانا بۇلار سېنىڭ ئۇلۇغ ئىلاھلىرىڭ،—دېدى ۋە مېنى ئۇ يەردە قالدۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى كېتىپ قالدى. مەن بىر سەنەم-بۇتنىڭ يېنىغا كېلىپ:

—مېنىڭ قورسىقىم ئاچ، ماڭا يېگۈدەك بىر نەرسە بەر!—دېدىم. ئەمما

---

① ئىمام سۇيۇتى: «خەلىپىلەر تارىخى».
② يۇقىرىقى ئەسەردىن.

سەنەم ـ بۇت جاۋاب بەرمىدى. مەن يەنە:

ــ مەن يالىڭاچ، ماڭا كىيگۈدەك بىر نەرسە بەر! ــ دېدىم. سەنەم ـ بۇت يەنە جاۋاب بەرمىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئاچچىقىمدا بىر پارچە تاشنى ئېلىپ، سەنەم ـ بۇتقا قارىتىپ ئاتتىم. سەنەم ـ بۇت يەرگە دۈم چۈشتى.“

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مەخپىي ـ ئاشكارا ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىللە ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەھيى چۈشۈشتىن بۇرۇنمۇ ئۇ زاتقا بەك سەممىي مۇئامىلە قىلاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسى ئەبۇ تالىب بىلەن بىرلىكتە بارغان ۋە مەشھۇر پوپ بۇھەيرە بىلەن ئۇچراشقان شام زىيارىتىدىمۇ ئۇ زات بىلەن بىللە ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەھيى چۈشكەن دەسلەپكى چاغلاردا، ”ئى مۇھەممەد!“ دەپ چاقىرغان ئاۋاز ئاڭلىناتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇنى بىر سىر سۈپىتىدە پەقەت ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگىلا ئېيتتى. چۈنكى، جاھىلىيەت دەۋرىدە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېقىن دوستى ۋە بىردىنبىر سىرداشى ئىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئىسلامىيەت دەۋرىدە كۆپ شۆھرەت قازانغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى ھەققىدە ئېنىق ۋە تەپسىلىي مەلۇمات يوق. ئۇ دەۋر ھەققىدىكى مەلۇماتلار پەقەت ئۇنىڭ تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلىقى، نەسەبشۇناس ئىكەنلىكى، قۇرەيشلەرنىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىسى ئىكەنلىكى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن ئۇ دەۋردىمۇ دوست ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭ خېلى بۇرۇنلا ئىسلامغا كىرىشى، يەنى ئۇنىڭ بۇرۇندىنلا ئىسلامغا مايىل بولۇشى ئۇنى باشقىلاردىن ئالاھىدە پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدۇ.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ بەدەن قۇرۇلۇشىغا كەلسەك، ھەزرىتى ئائىشە مۇنداق دەپ تەرىپلەيدۇ: ”ئۇ ئاق، ئورۇق ۋە ساقىلى شالاڭ ئىدى. ئالدىغا سەل ئېگىلىپ تۇراتتى، يۈز تومۇرلىرى ئوچۇق كۆرۈنەتتى. پېشانىسى كەڭ، قوللىرى تۈكسىز ئىدى“.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئىسلامىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەڭ سەممىي دوستى ئىدى. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەھيى چۈشۈشى بىلەنلا ئۇ زاتقا ئىمان ئېيتتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئىسلامنى دەرھال قوبۇل قىلىشى، ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى جاھىلىيەت دەۋرىدىلا ھەر جەھەتتىن(يەنى ھاياتى، سەرگۈزەشتىسى ۋە ئەخلاقى قاتارلىق جەھەتلەردىن) ناھايىتى پىششىق تونۇغانلىقى ۋە ئۇنىڭدا بۇ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان سالاھىيەت ۋە لاياقەتنىڭ بارلىقىغا چىن كۆڭلىدىن ئىشەنگەنلىكى ئۈچۈن ئىدى. ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ دىنى بولغان ھەنىف ئېتىقادىدىكى كىشىلەرنىڭ ساماۋىي كىتابلاردىن نەقىل كەلتۈرۈپ، يېقىندا بىر پەيغەمبەرنىڭ دۇنياغا كېلىدىغانلىقى ھەققىدە قىلغان سۆزلىرىمۇ ئۇنىڭ مۇسۇلمان بولۇشىغا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتكەنىدى.

ئىبنى ئەساكىر بىر رىۋايەتتە، ئىيسا ئىبنى يەزىدتىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى نەقىل كەلتۈرىدۇ:"بىر كۈنى، كەئبىنىڭ يېنىدا ئولتۇراتتىم، زەيد ئىبنى ئامىر ئىبنى نۇفەيلمۇ ئۇ يەردە ئىدى. بىر چاغدا ئۇمەييە ئىبنى ئەبىس كەلدى ۋە ئۇنىڭدىن:

— قانداق ئەھۋالىڭ؟ ئەي ياخشىلىق ئىزدىگۈچى!— دەپ ئەھۋال سورىدى. ئۇ:

— ياخشى،— دەپ جاۋاب بەردى. ئارقىدىنلا:

— بىرەر خەۋەر ئاڭلىدىڭمۇ؟— دەپ سورىدى. ئۇ:

— ياق!— دېدى. ئۇمەييە:

— بارلىق دىنلار ئىناۋەتسىز قىيامەتتە، ئاللاھنىڭ دىنى مۇستەسنادۇر، ئەلۋەتتە!— دېگەندىن كېيىن:

— كەلمەكچى بولغان شۇ پەيغەمبەر چوقۇم سىلەرنىڭ ياكى بىزنىڭ ئارىمىزدىن چىقىدۇ،— دېدى.

مەن بۇندىن بۇرۇن كەلمەكچى بولغان ياكى كېلىشى كۈتۈلۈۋاتقان بۇ پەيغەمبەر توغرۇلۇق مۇنداق سۆزنى ئاڭلاپ باقمىغانىدىم. مەن ئۇ يەردىن چىقىپ، ئۇدۇل ۋەرەقە ئىبنى نەۋفەلنىڭ قېشىغا باردىم. بۇ كىشى ئاسمانغا ئۇزۇندىن ئۇزۇن قارايتتى ۋە ھەردائىم ئۆز-ئۆزىگە بىر نەرسىلەرنى پىچىرلاپلا تۇراتتى. مەن ئۇنىڭغا ئۆزۈم ئاڭلىغان گەپلەرنى دەپ بەردىم. ئۇ ماڭا:

— شۇنداق ئوغلۇم! بىز كىتاب ۋە ئىلىم ئەھلى كىشىلەرمىز. كەلمەكچى بولغان بۇ پەيغەمبەر(توغرىسىنى ئېيتقاندا) ئەرەبلەرنىڭ ئېسىل نەسەبلىك ئائىلىلىرىدىن

چىقىدىغانلىقىدىن ئەك قىلىدۇ. مېنىڭ نەسەبلەر ھەققىدە مەلۇماتىم بار. سېنىڭ ئائىلەڭمۇ نەسەبلىك ئائىلىدۇر، — دەپ جاۋاب بەردى. مەن ئۇنىڭدىن:
— ئاغا! پەيغەمبەر بىزگە نېمىلەرنى بىلدۈرمەكچى؟ — دەپ سورىدىم. ئۇ ماڭا:
— ئۆزىگە نېمە بىلدۈرۈلسە، شۇنى بىلدۈرىدۇ. ئەمما پەيغەمبەر زۇلۇم قىلمايدۇ، ئۇنىڭغا زۇلۇم قىلىشقىمۇ بولمايدۇ، ئۇنى زۇلۇم قىلغۇچىلار قاتارىدا كۆرمەيسەن، — دېدى.
بۇ سۆزلەر ماڭا تەسىر قىلغانىدى. شۇڭا مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەھيى كېلىشى بىلەنلا ئۇنىڭغا ئىشەندىم، ئۇنى تەستىقلىدىم ۋە مۇسۇلمان بولدۇم».
ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى يەنە مۇنداق دەيدۇ: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تېخى ۋەھيى چۈشمىگەنىدى. بىر كۈنى يەمەنگە قاراپ يولغا چىقتىم. ئەزد قەبىلىسىدىكى ياشانغان بىر كىشىنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولدۇم. ئۇ ئادەم بەكمۇ بىلىملىك بولۇپ، كۆپ كىتاب ئوقۇغاچقا بىلىم دائىرىسى بەكمۇ كەڭ ئىدى. ئۇ كىشى مېنى كۆرۈپلا:
— سەن ھەرەملىكمۇ؟ (مەككىلىكمۇ دېمەكچى) — دەپ سورىدى.
— شۇنداق! — دېدىم. ئۇ:
— قۇرەيشلىكمۇ سەن؟ — دەپ سورىدى.
— ھەئە! — دەپ جاۋاب بەردىم. ئاندىن:
— بەنى تەيىمدىنمۇ سەن؟ — دەپ سورىدى. مەن:
— شۇنداق! مەن بەنى مۇررا، بەنى تەيىم، بەنى ئوسماندىن ئابدۇللامەن، — دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇ مېنىڭ يېقىندا ئەۋەتىلىدىغان پەيغەمبەر بىلەن دوست بولىدىغانلىقىم ھەققىدە خۇش خەۋەر بەردى».
رابىئە ئىبنى كەئب ھەزرىتى ئەبۇ بەكرنىڭ مۇسۇلمان بولۇشىنى، ئاسماندىن چۈشكەن بىر ۋەھيىگە ئوخشىتىدۇ. چۈنكى، بىر قېتىم شامدا تىجارەت قىلىۋاتقىنىدا بىر چۈش كۆرۈپ، بۇ چۈشنى بۇھەيرە ئىسىملىك بىر پوپقا دەپ بەرگەنىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مۇنداق بىر دىئالوگ بولۇپ ئۆتتى:
پوپ:
— سەن قەيەرلىك؟
ئەبۇ بەكرى:
— مەن مەككىلىك.
پوپ:
— نېمە ئىش بىلەن شۇغۇللىنىسەن؟
ئەبۇ بەكرى:
— تىجارەت قىلىمەن.
پوپ:
— ئەگەر ئاللاھ تائالا چۈشۈڭنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇپ قالسا، سەن

خەلقىڭىنىڭ ئارىسىدىن چىقىدىغان بىر پەيغەمبەرنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ۋەزىرى ۋە ۋاپاتىدىن كېيىنكى خەلىپىسى بولىسەن،-دەپ ئۇنىڭغا خۇش بېشارەت بەرگەنىدى. ئۇ، بۇ ئىشنى سىر سۈپىتىدە ساقلىغانىدى.

رەسۇلۇللاھقا ۋەھيى چۈشكەن ۋاقىتلاردا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ئىدى. شۇڭا قۇرەيشلەر دەرھال ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ:

-ئى ئەبۇ بەكرى! قارىغىنا، دوستۇڭ نېمىلەرنى دەۋاتىدۇ؟-دېيىشتى. ئەبۇ بەكرى:

-نېمە بولدى؟-دەپ سورىۋىدى، ئۇلار:

-كەئبىدە ئولتۇرۇۋېلىپ خەلقنى بىر ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشقا چاقىرىۋاتىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىنى ئېيتىۋاتىدۇ،-دېيىشتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇلاردىن:

-بۇ راستمۇ؟-دەپ سورىدى. ئەتراپىدىكىلەر:

-ھەئە، شۇنداق!-دېيىشتى. ئەبۇ بەكرى دەرھال پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا بېرىپ، ئىشىكنى قاقتى ۋە ئۇنى سىرتقا چاقىردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سىرتقا چىققاندا ئۇنىڭدىن:

-ئى قاسىمنىڭ دادىسى! سېنىڭ ھەققىڭدىكى شۇ سۆز-چۆچەكلەرنىڭ ئەسلي ماھىيىتى نېمە؟ ماڭا بۇ ھەقتە بىر چۈشەنچە بەرسەڭ!-دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:"ئى ئەبۇ بەكرى! مېنىڭ ھەققىمدە نېمە ئاڭلىدىڭ؟" دېدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:

-خەلقنى بىر ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشقا دەۋەت قىلغانلىقىڭنى ۋە ئۆزۈڭنى ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرى دېگەنلىكىڭنى ئاڭلىدىم،-دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى:

-ئى ئەبۇ بەكرى! رەببىم مېنى ھىدايەت يولىدا بولغانلارغا خۇش خەۋەر بىلەن بېشارەت بېرىشكە ۋە جاھالەت يولىدا بولغانلارنى ئاگاھلاندۇرۇشقا ئەۋەتتى. مەن ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ دەۋىتىگە ئوخشاش دەۋەت بىلەن بارلىق ئىنسانلارغا پەيغەمبەر بولۇپ ئەۋەتىلدىم.

بۇ سۆزلەرنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ تۇرغان ئەبۇ بەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق دېدى:

-ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، سېنىڭ يالغان گەپ قىلغانلىقىڭنى پەقەت بىلمەيمەن. سەن ئامانەتكە بولغان سادىقلىقىڭ، يېقىنلىرىڭغا كۆپ كۆڭۈل بۆلۈشۈڭ ۋە قىزغىن مۇئامىلەڭ بىلەن پەيغەمبەر بولۇشقا ھەققەتەن لايىقسەن. قولۇڭنى بەرگىن! ساڭا بەيئەت قىلىمەن، ساڭا ئىشىنىمەن، ئىمان ئېيتىمەن.

ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق دېگەنلىكىمۇ رىۋايەت قىلىنىدۇ:

-مۇھەممەد! سېنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىڭنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە دائىر دەلىلىڭ بارمۇ؟

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

—سېنىڭ شامدا كۆرگەن چۈشۈڭ،—دېۋىدى، ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ پېشانىسىگە سۆيدى ۋە:

—شاھادەت ئېيتىمەنكى، بىر ئاللاھتىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، سەن شەك-شۈبھىسىزكى ئاللاھنىڭ بەرھەق پەيغەمبىرىدۇرسەن!—دېدى.

ئەبۇ نائىم ۋە ئىبنى ئەساكىرلار ئىبنى ئابباستىن رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەنىدى:"خالايىقنى ئىسلامغا دەۋەت قىلسام، ھېچكىم گېپىمگە قۇلاق سالمىدى ۋە سۆزلىرىمنى رەت قىلدى. ئەمما ئەبۇ قۇھافە(ئەبۇ بەكرى)گە نېمە دېسەم، شۇنى قوبۇل قىلدى ۋە ھەر ئىشنى تولۇق بەجا كەلتۈردى".

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مۇسۇلمان بولغاندىن باشلاپ تاكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغۇچە ھەر دائىم ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ھەج ۋە ئەسكىري يۈرۈشلەرنى تاپشۇرغاندىن باشقا ۋاقىتلاردا، مەيلى تىنچلىق ۋاقىتلىرى بولسۇن ياكى سەپەرلەردە بولسۇن، ھېچقاچان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئايرىلىپ قالمىدى. جەڭلەردە، مۇھىم ۋەقەلەردە ھەر ۋاقىت ئۇ زاتنىڭ يېنىدا ئىدى. ئۇ زات بىلەن بىللە ھىجرەت قىلدى، ئۇ زات بىلەن بىللە بولۇش ۋە ھەق دەۋاسى يولىدا ئۇ زات بىلەن مۇرنى مۇرىگە تىرەپ كۈرەش قىلىش ئۈچۈن ئۆز ئائىلىسىنى يالغۇز تاشلاپ قويدى، غاردىكى ناھايىتى خەتەرلىك پەيتلەردە يەنە ئۇ زات يېنىدا ئىدى. ئاللاھ تائالا ئۇ ئىككىسىنىڭ ئەھۋالىنى مۇنداق دەپ تەسۋىرلەيدۇ:"**ئەينى زاماندا ئۇ ئىككىسى غاردا ئىدى. (رەسۇلۇللاھ) ھەمراھىغا:'غەم قىلمىغىن، ئاللاھ ھەقىقەتەن بىز بىلەن بىللە' دېدى**"{سۈرە «تەۋبە»(9-سۈرە)، 40-ئايەتنىڭ بىرقىسمى}.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا كۆپ قېتىم يار-يۆلەك بولغان ۋە قىيىن كۈنلەردە ئۇ زاتقا ئاجايىپ ساداقەتمەنلىك كۆرسەتكەنىدى. بولۇپمۇ، ھەممە ئادەم ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن بولۇپ كەتكەن ئوھۇد ۋە ھۇنەين جەڭلىرىدە باھادىرلارچە ئېلىشىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلمىغانىدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئىنسانلارنىڭ ئەڭ مەرد ۋە ئەڭ جەسۇرلىرىدىن ئىدى. كەسكىن جەڭلەردە ئۆز ئورنىدىن ھەرگىز ئايرىلماي، بار كۈچى بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى قوغداشقا تىرىشاتتى. شۇڭا جەڭلەردە دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىش جەھەتتە ئۇنىڭ نامى ھەزرىتى ھەمزە، ھەزرىتى ئەلى، زۇبەير ئىبنى ئاۋام ۋە ئەبۇ دۇجانەلەرنىڭكىدەك كۆپ يېيىلمىغانىدى. چۈنكى، ئۇرۇش قەھرىمانلىرى ئۆزلىرى ئۆلتۈرگەن ۋە ئەسىرگە ئالغان دۈشمەن سانىنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە قاراپ داڭق چىقىراتتى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ جەڭلەردىكى ئەھۋالى باشقا قەھرىمانلىرىنىڭكىدىن

پەرقلىق ئىدى. چۈنكى ئۇ ھەر دائىم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا تۇرۇپ، ئۇنى قەھرىمانلارچە قوغدايتتى، ئۇنىڭغا يۈزلەنگەن ھۇجۇملارغا ئۆز بەدىنىنى قالقان قىلىپ تۇرۇپ قايتۇرما زەربە بېرەتتى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بەكمۇ پەزىلەتلىك ۋە ناھايىتى مەرد زات ئىدى. مال-بايلىقىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ يولىغا قىلچە ئىككىلەنمەي سەرپ قىلىۋېتەتتى. شۇڭا ئۇنىڭ ھەققىدە مۇنۇ ئايەت چۈشكەندى: "**پاكلىنىش ئۈچۈن مال-مۈلكىنى (ياخشىلىق يوللىرىغا) سەرپ قىلىدىغان ئادەم ئۇنىڭدىن (يەنى ئوتتىن) يىراق قىلىنىدۇ**" [سۈرە «لەيل» (92-سۈرە)، 17-، 18-ئايەتلەر].

ئەھمەد ئىبنى ھەنبەلنىڭ ئەبۇ ھۈرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىسىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى مۇنداق دېگەنىدى: "ھېچبىر مال ماڭا ئەبۇ بەكرى سەرپ قىلغان مالدەك يارىمىدى".

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئەبۇ بەكرى كۆزلىرى ياشاڭغىرىغان ھالدا:

—ئى رەسۇلۇللاھ! مېلىم ۋە جېنىمنى پىدا قىلغىلى سەندىن ياخشىراق بىر كىشى بارمىدى؟!—دېدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مۇسۇلمان بولغان ۋاقىتتا قول-ئىلكىدە 40 مىڭ دىنارى بار ئىدى. ئۇ بۇ بايلىقىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تاپشۇرۇلغان ئىسلام دەۋىتى ئۈچۈن ئاتىۋەتتى. ھىجرەت قىلغان كۈنى ئۇنىڭ قولىدا بەش مىڭ دىناردىن باشقا ھېچنېمىسى قالمىغانىدى.

ئەبۇ داۋۇد ۋە تىرمىزى قاتارلىقلار رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە ھەزرىتى ئۆمەر مۇنداق دەيدۇ: "بىر كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزنى مال سەدىقە قىلىشقا بۇيرۇدى. دەل شۇ چاغلاردا قولۇمدا ناھايىتى كۆپ بايلىق بار ئىدى. مەن ئۆز-ئۆزۈمگە:

—ئەگەر پەزىلەتتە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن ئېشىپ چۈشىدىغان بىر كۈنۈم بار بولسا، بۈگۈن شۇ كۈنىنىڭ دەل ئۆزىدۇر،—دېدىم ۋە مېلىمنىڭ يېرىمىنى ئاتىماقچى بولدۇم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ماڭا:

—ئائىلەڭگە بىر نەرسە ئېلىپ قويدۇڭمۇ؟—دېدى. مەن:

—مېلىمنىڭ يېرىمىنى ئېلىپ قويدۇم،—دېدىم. ئاندىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى كېلىپ مېلىنىڭ ھەممىسىنى ئاتىۋەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭدىنمۇ:

—ئى ئەبۇ بەكرى! ئائىلەڭگە نېمە قويۇپ قويدۇڭ؟—دەپ سورىدى. ئەبۇ بەكرى:

—ئۇلارغا ئاللاھنى ۋە ئاللاھنىڭ رەسۇلىنى قويۇپ قويدۇم،—دەپ جاۋاب بەردى. شۇ چاغدا مەن:

—دېمەككى، ئەبۇ بەكرىدىن ئېشىپ كېتەلمىگۈدەكمەن،—دېدىم".

تىرمىزىنىڭ ئەبۇ ھۈرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان بىر

ھەدىسىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەندى:

”كىم بىزگە بىر ياخشىلىق قىلغان بولسا، ئۇنىڭغا لايىقىدا ياخشىلىق قىلىۋاتىمىز. ئەمما ئەبۇ بەكرىگە ئۇنداق قىلالمىدۇق. ئۇ شۇنداق ياخشىلىقلارنى قىلدىكى، ئۇنىڭ ئەجرىنى پەقەت ئاللاھ تائالا قىيامەت كۈنى ئېھسان قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ھېچكىمنىڭ مېلى ئەبۇ بەكرىنىڭ مېلىدەك پايدىلىق بولۇپ باقمىدى“.

ئىسلام دەۋىتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، ھەزرىتى ئوسمان، زۇبەير ئىبنى ئەۋام، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف، سەئد ئىبنى ئەبى ۋەققاس ۋە تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللا قاتارلىق مەشھۇر ساھابىلار ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ۋەسىلىسى بىلەن مۇسۇلمان بولغانىدى. بۇلار ئەڭ دەسلەپكى مۇسۇلمانلار بولۇپ، ئۇلاردىن كېيىن ئوسمان ئىبنى مەزئۇن، ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى جەرراھ، ئەرقەم ئىبنى ئەبىل ئەرقەم ۋە ئەبۇ سەلەمە ئابدۇللا ئىبنى ئابدۇل ئەسەد قاتارلىق ساھابىلار مۇسۇلمان بولدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھويلىسىدا ئۆزى ئۈچۈن كىچىك بىر مەسچىت ياسىۋالغانىدى. ئۇ يەردە ناماز ئوقۇيتتى، قۇرئان تىلاۋەت قىلاتتى. ئەتراپتىكى قوشنىلار ئەتراپىغا توپلىشىۋېلىپ، ئۇنىڭ ناماز ئوقۇشىنى تاماشا قىلىپ، قۇرئان ئاۋازىنى تىڭشايتتى، ئۇ ئەسنادا تۆككەن كۆز ياشلىرىنى كۆرەتتى. ئۇنىڭ بۇ ھالى بىرمۇنچە كىشىنىڭ مۇسۇلمان بولۇشىغا سەۋەب بولدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مۇسۇلمان بولغانلىقى ئۈچۈن خوجايىنىنىڭ زۇلۇمىغا ئۇچرىغان قۇللارنى كۆرسىلا، ئۇلارنى سېتىۋېلىپ، ئازادلىققا چىقىراتتى ۋە بۇنى پەقەت ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈنلا قىلاتتى. بىر كۈنى، ئۇ ئامىر ئىبنى فۇھەيرە ئىسىملىك بىر قۇلنى ئۇنىڭ خوجايىنى تۇفەيل ئىبنى ئابدۇللا ئىبنى هارىستىن سېتىۋېلىپ، ھۆرلۈككە چىقاردى. تۇفەيل ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئۆگەي ئوغلى، يەنى ئۇنىڭ ئايالى ئۇممۇ رۇماننىڭ باشقا ئەردىن بولغان ئوغلى ۋە ھەزرىتى ئائىشەنىڭ ئانا بىر قېرىندىشى ئىدى. ئامىر ئىسىملىك قۇل بولسا، تۇنجى بولۇپ ئىسلامنى قوبۇل قىلغان ۋە ئاللاھقا ئىمان ئېيتقانلىقى ئۈچۈن قاتتىق زۇلۇم چەككەنلەردىن ئىدى. ئۇ كېيىنچە بەدرى ۋە ئوھۇد جەڭلىرىگە قاتناشتى، بىئرى مەئۇنە پاجىئەسى ۋاقتىدا ۋاپات بولدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بىلال ئىبنى رەبباھ(بىلال ھەبەشى)نىمۇ خوجايىنىدىن سېتىۋېلىپ، ھۆرلۈككە چىقاردى. بىلال، ئۇمەييە ئىبنى ھەلەف جەمھىنىڭ قۇلى بولۇپ، خوجايىنى ئۇنى ئەڭ ئېغىر دەرىجىدە قىيىنغانىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنى بەش ئوقىيە(1283 گىرامغا تەڭ بىر خىل ئېغىرلىق ئۆلچىمى) ئالتۇن بېرىپ سېتىۋالدى. ئالتۇننى تۆلەپ بولغاندىن كېيىن ئۇمەييە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە:

—ئەگەر چىڭراق تۇرغان بولساڭ، ئۇنى ساڭا بىر ئوقىيە ئالتۇنغىمۇ سېتىپ بەرگەن بولاتتىم،—دېگەندە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا:

—ئەگەر سەن چىڭ تۇرغان بولساڭ، ئۇنى يۈز ئوقىيە ئالتۇنغىمۇ سېتىۋالغان

بولاتتىم،— دەپ جاۋاب بەردى.

بىلال ھەبەشى ناھايىتى ئىخلاسمەن ـ تەقۋادار كىشى بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇئەززىنى ئىدى. ئۇ بەدرى ۋە باشقا مۇھىم جەڭلەرنىڭ ھەممىسگە تولۇق قاتناشتى. ھىجرىيىنىڭ 20 ـ يىلى شامدا ۋاپات بولدى. ئۇمەييە بولسا، ئىچىگە ئورناپ كەتكەن شېرىك ئەقىدىسىدە چىڭ تۇردى ۋە بەدرى غازىتى كۈنى ئۆلتۈرۈلدى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى زەننىرە ئىسىملىك بىر دېدەكنى سېتىۋېلىپ، ئۇنىمۇ ئازاد قىلىۋەتتى. بۇ ئايال ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ تېخى مۇسۇلمان بولمىغان ۋاقتىدىكى دېدىكى ئىدى. زەننىرە ئىسلامنى قوبۇل قىلغاچقا، ئۆمەر ئۇنى ئۇرۇپ ـ دۇمبالايتتى. ئۇ تاياقنىڭ دەستىدە كۆزلىرىدىن ئايرىلىپ قالدى. قۇرەيشلەر: "ئۇنى لات ۋە ئۇززا ئۇردى(بۇ ئىلاھلىرىمىز ئۇنىڭ كۆزلىرىنى كور قىلىپ قويدى)" دېيىشتى. ئەمما ئۇ كۆزلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان بولسىمۇ: "ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئىش سىلەر دېگەندەك ئەمەس، لات ۋە ئۇززا ئۆزلىرىگە ئىبادەت قىلغانلارنىمۇ تونۇمايدىغان جانسىز نەرسىلەردىن ئىبارەت. ئەگەر رەببىم خالىسا، كۆزلىرىمنى قايتا كۆرەلەيدىغان قىلىپ قويۇشقا ئەلۋەتتە قادىردۇر!" دەپ ئۇلارغا رەددىيە بەردى. ئاللاھ تائالا ئۇ كېچىسى ئۇنىڭ كۆزلىرىگە شىپالىق بەردى. بۇ ۋەقەنى كۆرگەن قۇرەيشلەر بۇ قېتىم: "بۇ مۇھەممەدنىڭ سېھىر ئىشلىتىشى بىلەن بولدى" دېيىشتى. شۇ ئىشتىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنى سېتىۋېلىپ، ھۆرلۈككە ئېرىشتۈردى.

قۇرەيشلەر ئىسلامغا بولغان نەپرەت ۋە ئۆچمەنلىكىنى بىلدۈرۈپ مۇنداق دېيىشەتتى: "ئەگەر بۇ خەيرلىك بىر دەۋا بولغان بولسا، زەننىرەدەك بىرى بىزدىن بۇرۇن ئۇنىڭ تەرەپدارى بولمىغان بولاتتى!". ئاللاھ تائالا قۇرئاندا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: **"كۇففارلار مۇئمىنلەرگە: 'ئەگەر(قۇرئان بىلەن ئىسلام دىنى) ياخشى بولىدىغان بولسا ئىدى، ئۇلار(يەنى ئاجىز مۇسۇلمانلار) ئۇنىڭغا بىزدىن بۇرۇن ئىشەنمىگەن بولاتتى' دېدى"**{سۈرە«ئەھقاف»(46 ـ سۈرە)، 11 ـ ئايەتنىڭ بىرقىسمى}.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى يەنە ھەزرىتى ئۆمەر تەۋە بولغان بەنى ئادىي ئائىلىسىدىن بىر مۇسۇلمان دېدەكنى سېتىۋېلىپ، ھۆرلۈككە ئېرىشتۈردى. ئۆمەر مۇسۇلمان بولۇشتىن بۇرۇن ئۇنىڭغىمۇ زۇلۇم سېلىپ، ئىسلامدىن قايتۇرۇش ئۈچۈن ئۇنى دائىم ئۇراتتى.

ئۇندىن باشقا، بەنى ئابدۇشەمس ئائىلىسىنىڭ بىر دېدىكىنى سېتىۋېلىپ، ئۇنىمۇ ھۆرلۈككە چىقاردى.

ساھابىلار ئارىسىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ئەڭ كۆپ مۇداپىئە قىلغىنى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بولۇشى مۇمكىن. ھەزرىتى ئەلى مۇنداق دەيدۇ: "دادام ۋاپات بولۇپ، ئۈچ كۈندىن كېيىن قۇرەيشلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ئۆلتۈرۈش

ئۇچۇن بىر يەرگە يىغىلىشتى. ئۇ كۈنى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن باشقا ھېچكىم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ياردەم قىلمىدى. ئۇنىڭ ئىككى ئۆرۈمىسى بار بولۇپ، ھۇجۇم قىلىپ كەلگەنلەرنى شۇنىڭ بىلەن يىراقلاشتۇراتتى. بىرىنى تۇرتۇپ، يەنە بىرىنى ئىتتىرىپ: "رەببىم ئاللاھتۇر دېيىشتىن باشقا گۇناھى بولمىغان ۋە ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىگە دەلىل كەلتۈرگەن بىر زاتنى ئۆلتۈرمەكچىمۇسىلەر؟" دەپ ئۇلارغا رەددىيە بېرەتتى. شۇ ئەسنادا، ھۇجۇمچىلار ئۇنىڭ ئۆرۈملىرىدىن بىرىنى پارچىلاپ تاشلىدى.

بۇخارى رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە ھەزرىتى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ:

"مەن ئېسىمنى بىلسەم، دادام بىلەن ئانام مۇسۇلمان ئىكەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەر كۈنى ئىككى قېتىم(ئەتىگەن ۋە ئاخشىمى) بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپ تۇراتتى. مۇشرىكلارنىڭ مۇسۇلمانلارغا قىلغان زۇلۇمى چىدىغۇسىز دەرىجىگە بېرىپ يەتكەندە، دادام ئەبۇ بەكرى ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلىش ئۈچۈن مەككىدىن ئايرىلدى.

ئۇ 'بەرقۇل غەمەد' دېگەن يەرگە كەلگەندە، قەررا رايونىنىڭ بېگى مالىك ئىبنى دەغنەگە يولۇقۇپ قالدى. ئۇ ئادەم:

—ھەي ئەبۇ بەكرى! نەگە ماڭدىڭ؟—دەپ سورىدى. ئەبۇ بەكرى:

—خەلقىم مېنى ئۆز يۇرتۇمدىن قوغلىدى. بېشىمنى ئېلىپ جاھاننى ئايلانغاچ ئاللاھقا خاتىرجەم ئىبادەت قىلىۋالغىلى ماڭدىم،—دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلىغان ئىبنى دەغنە:

—ئى ئەبۇ بەكرى! سەندەك بىر كىشى ئۆز يۇرتىدىن قانداقمۇ قوغلانسۇن؟ سەن پېقىرلارنى كىيىندۈرىسەن، خىش-ئەقرىبالىرىڭغا سىلە-رەھىم قىلىسەن، يېتىم-يېسىرلارغا ياردەم قولۇڭنى سۇنىسەن، مېھماندوست ۋە ھەق تەرەپدارى تۇرساڭ؟! مەن ساڭا كېپىل بولاي، ساڭا ھېچكىم چېقىلالمايدۇ. سەن كەينىڭگە قايت ۋە رەببىڭگە ئۆز يۇرتۇڭدا ئىبادەت قىل!—دەپ ئۇنى مەككىگە قايتۇرۇپ كەلدى. شۇ كۈنى كەچتە قۇرەيش چوڭلىرىنى زىيارەت قىلىپ، ئۇلارغا:

—ماڭا قاراڭلار، ئەبۇ بەكرىدەك بىرىنى ئۆز يۇرتىدىن قوغلاشقا بولمايدۇ. سىلەر پېقىرنى كىيىندۈرىدىغان، خىش-ئەقرىبالىرىغا سىلە-رەھىم قىلىدىغان، يېتىم-يېسىرلارغا ياردەم قولىنى سۇنىدىغان، مېھماندوست ۋە ھەق تەرەپدارى بولغان مۇنداق ياخشى كىشىنى ئۆز يۇرتىدىن قوغلىۋېتىشكە قانداق پېتىنىڭلار؟!—دەپ ئۇلارنى ئەيىبلىدى. قۇرەيشلەر ئۆز كۆڭۈللىرىدە ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلاشقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا:

—ئەبۇ بەكرىگە ئېيتىپ قوي! ئۇ ئىبادىتىنى ئۆيىدە قىلسۇن، بىر نېمە ئوقۇسىمۇ ئۆيىدە ئوقۇسۇن. بۇ ئىشلارنى سىرتتا، ئاشكارا قىلىپ بىزنىڭ ئارامىمىزنى بۇزمىسۇن! بىز خوتۇن-بالىلىرىمىزنىڭ ئۇنىڭ ئىشلىرىغا قاراپ يولدىن

چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيمىز،—دېيىشتى. ئىبنى دەغنە ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئەبۇ بەكرىگە يەتكۈزدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئەبۇ بەكرى ئىبادىتىنى ئۆيىدە مەخپىي داۋاملاشتۇردى. ئۆيىنىڭ سىرتىدا ھېچقانداق نەرسە ئوقۇمايتتى. ئەمما بۇ زۇلۇملار قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە ئۇنى قاتتىق ئازابلىنىدىغان ۋە كۆزلىرىدىن توختىماي ياش تۆكىدىغان قىلىپ قويىدى. قۇرئان ئوقۇغىنىدا كۆز ياشلىرى تاراملاپ تۆكۈلەتتى. ئۇنىڭ بۇ ئەھۋالى قۇرەيش چوڭلىرىنى ئەندىشىگە سېلىپ قويىدى. ئۇلار ئىبنى دەغنەگە بىر نەچچە قېتىم ئادەم ئەۋەتتى. ئۇ چاقىرىققا بىنائەن يېتىپ كەلدى. قۇرەيشلەر ئۇنىڭغا:

—ئەي ئىبنى دەغنە! بىز سېنىڭ كېپىللىقىڭدا بولغاچقا، ئۇنى پەقەت ئۆيىنىڭ ئىچىدە ئىبادەت قىلىش شەرتى بىلەن ئارىمىزغا قوبۇل قىلغانىدۇق. ھالبۇكى، ئۇ چەكتىن ئېشىپ ئۆيىگە بىر مەسچىت سېلىۋېلىپ، ئۇ يەردە ئوچۇق-ئاشكارا ئىبادەت قىلىۋاتىدۇ، ئۈنلۈك ئاۋازدا قۇرئان ئوقۇۋاتىدۇ. بىز ئۇنىڭ بالا-چاقىمىزنى يولدىن چىقىرىۋېتىشىدىن قاتتىق ئەنسىرەۋاتىمىز. سەن دەرھال ئۇنى توسقىن! ئەگەر ئىبادىتىنى ئۆيىنىڭ ئىچىدە، مەخپىي قىلسا، ئۇنىڭغا بىر نەرسە دېمەيمىز. ئەكسىچە قىلىدىغان بولسا، ئۇ پاناھلىق تەلىپىنى ياندۇرىۋالسۇن، بىز ساڭا ھۆرمەتسىزلىك قىلىشنى خالىمايمىز. ئەمما ئۇنىڭ ئوچۇق-ئاشكارا ئىبادەت قىلىشىغا يول قويمايمىز!—دېيىشتى. ئىبنى دەغنە ئەبۇ بەكرىنىڭ يېنىغا كېلىپ مۇنداق دېدى:

—ساڭا قانداق شەرتلەر بىلەن كېپىللىق قىلغانلىقىمنى بىلىسەن. سەن يا ئۇ شەرتلەرگە بويسۇن ياكى ماڭا قىلغان پاناھلىق تەلىپىڭنى قايتۇرىۋالغىن! چۈنكى مەن ئەرەب خەلقىنىڭ(باشقىلارنىڭ مېنىڭ ھىمايەمدىكى بىرىگە زىيانكەشلىك قىلىشى ئارقىلىق) ماڭا ھۆرمەتسىزلىك قىلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ قېلىشىنى خالىمايمەن،—دېدى. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:

—ئۇنداقتا مەنمۇ سېنىڭ كېپىللىكىڭدىن چىقىپ، بىر ئاللاھنىڭ كېپىللىكىگە ئۆتتۇم،—دېدى".

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ بۇ مەزگىللەردە مەككىدە ئىدى. مۇشرىكلار مۇسۇلمانلارغا قاتتىق بېسىم سېلىۋاتاتتى. شۇ كۈنلەردە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن مەدىنە ۋەكىللىرى ئارىسىدا ئىككىنچى قېتىملىق ئەقەبە[1] ئۇچرىشىشى بولۇپ ئۆتتى. بۇ، ھىجرەتتىن بىر يىل بۇرۇن، زۇلھەججە ئېيىنىڭ 12-كۈنى ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئۇچرىشىشتىن كېيىن مەككە مۇسۇلمانلىرىغا مۇنداق دېدى:"سىلەر ھىجرەت قىلىدىغان يۇرتنىڭ ئىككى سايلىقنىڭ ئارىسىدا بوك-باراقسان خورمىلىقى بولغان بىر دىيار ئىكەنلىكىنى كۆردۈم." شۇنىڭ بىلەن مۇسۇلمانلار ئاستا-ئاستا مەدىنىگە قاراپ كۆچۈشكە باشلىدى. ھەبەشستانغا ھىجرەت قىلغان مۇسۇلمانلارمۇ، كېيىنچە مەدىنىگە قايتىپ ئۇلارغا قېتىلدى.

[1] ئەقەبە — مەككە بىلەن مەدىنە ئارىسىدىكى بىر تۆپىلىك.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قېلىپ قالغان ساھابىلىرىنىڭمۇ ھىجرەت قىلىشىغا ئەمر قىلىپ مۇنداق دېدى:

”ئاللاھ تائالا سىلەرگە خاتىرجەم ياشايدىغان يۇرت ۋە بىرمۇنچە مۇسۇلمان قېرىنداش بەخش ئەتتى.“ ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان مۇسۇلمانلار توپ-توپ بولۇپ يولغا چىقىپ، مەككىدىن ئايرىلىپ مەدىنىگە كۆچتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزى ئاللاھتىن رۇخسەت كېلىشىنى كۈتۈۋاتاتتى. مەككىدە پەقەت قاماقتا ئېلىنغان ۋە باشقىلار تەرىپىدىن ئالدانغان مۇسۇلمانلارلا قالغانىدى. ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ۋە ھەزرىتى ئەلىمۇ تېخى ھىجرەت قىلمىغانىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھىجرەت قىلىش ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن بىر قانچە قېتىم رۇخسەت سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: ”ئۈمىدىم شۇكى، ماڭىمۇ ئاللاھتىن رۇخسەت كېلىپ قالار“ دېۋىدى، ئۇ: ”ئاتا-ئانام ساڭا پىدا بولسۇن! سەنمۇ ھىجرەت قىلماقچىمۇ؟“ دەپ سۆيۈنۈپ كەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”ھەئە“ دېدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ بىلەن بىللە ھىجرەت قىلىش ئۈچۈن، بالدۇر يولغا چىقىشتىن ۋاز كەچتى ۋە دەرھال يېنىدىكى ئىككى تۆگىگە قومۇش يۇپۇرمىقىدىن قىلىنغان يەمنى كۆپلەپ بېرىپ، سەپەرگە تەييارلىق قىلىشقا باشلىدى.

نىھايەت، رەبىئۇلئەۋۋەل ئېيىنىڭ باشلىرىدا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭمۇ ھىجرەت قىلىشى ئۈچۈن ئاللاھ تەرىپىدىن رۇخسەت كەلدى. شۇ كۈنى ئۇ زات چۈش ۋاقتى بىلەن ئەبۇ بەكرىنىڭ يېنىغا كىردى. چۈنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئادەتتە ئەتىگەن ۋە ئاخشام ۋاقىتلىرىدىلا ئۇنىڭغا يولۇقۇپ ئۆتەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ئاللاھ تائالادىن ھىجرەت قىلىش توغرىسىدا ۋەھيى كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇ زاتتىن:”دادام ساڭا پىدا بولسۇن! بىللە ماڭامدۇق؟“ دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:”شۇنداق“ دېگەنىدى، ئەبۇ بەكرى خۇشاللىقىدىن كۆز يېشى قىلىشقا باشلىدى ۋە:”ئى رەسۇلۇللاھ! شۇ ئىككى ئۇلاغدىن بىرنى تاللىغىن“ دېدى ۋە ياخشىسىنى ئۇ زاتنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، مىنىشكە تەكلىپ قىلدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:”مەن ئۆزۈمنىڭ بولمىغان نەرسىگە مىنەلمەيمەن“ دەپ ئەبۇ بەكرىنىڭ تەكلىپىنى چىرايلىقچە رەت قىلدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى يالۋۇرغان ھالدا:”بۇ سىزنىڭكى، ئى رەسۇلۇللاھ!“ دېسىمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:”بۇنى قانچىلىك پۇلغا ئالغان بولساڭ، مەن شۇ پۇلنى تۆلىمەي تۇرۇپ مىنەلمەيمەن“ دېدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:”مۇنچىلىك پۇلغا ئالغانتىم“ دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنچىلىك پۇلنى تۆلىگەندىن كېيىن، ئاندىن تۆگىنى قوبۇل قىلدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزى بىلەن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئارىسىدىكى دوستلۇق مۇناسىۋىتىنىڭ شۇنچىلىك چوڭقۇرلۇقىغا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ پۈتۈن مال-بايلىقىنى ئىسلامىيەت ئۈچۈن ئاتىۋەتكەنلىكىگە ۋە بۇ يولدا قانچىلىك مال سەرپ قىلغانلىقىغا قارىماي، بىر مۇسۇلماننىڭ ئىشلىگۈدەك كۈچى بولسىلا، باشقا

بىر مۇسۇلمانغا يۆلىنىۋېلىشنى، بولۇپمۇ بىر رەھبەرنىڭ ئۆز قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ئەجىر ـ مېھنىتىگە تايىنىپ كۈن كەچۈرۈشنى ياقتۇرمىغاچقا، ئۆزىنىڭ شۇنداق ئىشقا دۇچ كېلىپ قېلىشنى پەقەتلا خالىمايتتى، شۇنداقلا بۇ جەھەتتىمۇ پۈتۈن مۇسۇلمانلارغا ئۈلگە بولغانىدى.

تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەمراھى بىلەن بىرلىكتە سەۋر غارىغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇلار ئۆزلىرىگە يول باشلىماقچى بولغان ئابدۇللا ئۇرەيقىد بىلەن ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۇچرىششقا كېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئىككى تۆگىسىمۇ ئۇنىڭغا تاپشۇرۇلغانىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى يولدا بىردەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ماڭسا، بىردەم كەينىدە قالاتتى ۋە بەزىدە بىر دەم ئوڭ، بىردەم سول تەرىپىگە ئۆتۈپ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ ماڭاتتى. ئۇنىڭ بۇ ھولۇقۇشنى سەزگەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:"ئى ئەبۇ بەكرى! نېمانچە ھولۇقۇپ كېتىسەن؟ مەن سېنىڭ بۇنداق قىلغىنىڭنى ھېچ كۆرمىگەنىدىم" دېدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:

"ئى رەسۇلۇللاھ! ئالدىمىزدىن بىرى ھۇجۇم قىلىپ كېلەرمىكىن، دەپ ئالدىغا ئۆتتۈم، ئارقاڭدىن بىرى پايلاپ كېلىۋاتقان بولسا، دەپ كەينىگە چېكىندىم، بەزىدە ئوڭ ۋە بەزىدە سول تەرىپىڭدە مېڭىپ، سېنى يان تەرەپتىن قوغداشنى ئويلاشتىم. ساڭا بىر يامانلىق كېلىپ قالارمىكىن دەپ قورقۇۋاتىمەن، قالغىنىغا بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ" دېدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى غارغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن بۇرۇن كىرىپ، ئىچىنى تازىلاپ تۈزەشتۈردى. غارنىڭ تاملىرىدا بىر قانچە تۆشۈك بار ئىدى، ئەبۇ بەكرى ئۈستىدىكى كىيىملىرىنى يىرتىپ، تۆشۈكلەرنى ئەتتى. ئەمما ئىككى تۆشۈك ئوچۇق قالدى. ئەبۇ بەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ئىچىگە چاقىردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كىرگەندىن كېيىن، ئەبۇ بەكرىمۇ ئولتۇرۇپ، ئايىغى بىلەن ئوچۇق قالغان تۆشۈكلەرنى ئەتتى. ئەبۇ بەكرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مۇبارەك بېشىنى ئۆزىنىڭ قۇچىقىغا قويۇپ يېتىپ بىردەم ئارام ئېلىۋېلىشنى ئۆتۈندى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق قىلدى ۋە ئۇيقۇغا كەتتى.

دەل شۇ ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ پۇتىنى چايان چېقىۋالدى. ئەمما ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ راھىتىنى بۇزماسلىق ۋە ئويغىتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئورنىدىن قىمىرلىمىدى. لېكىن پۇتى قاتتىق ئېچىشىپ كەتكەنلىكتىن كۆزىدىن ياش چىقىپ كەتتى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇبارەك يۈزىگە تامچىپ كېتىپ، ئۇنى ئويغىتىۋەتتى.

"نېمە بولدۇڭ؟ ئى ئەبۇ بەكرى!" دەپ ھەيرانلىق بىلەن سورىدى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى: "ئاتا ـ ئانام ساڭا قۇربان بولسۇن! مېنى چايان چېقىۋالدى، ئى رەسۇلۇللاھ!" دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئورنىدىن تۇرۇپ، چايان چاققان يەرگە تۈكۈرۈپ قويۇۋىدى، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئاغرىقى

دەرھال بېسقىپ، جېنى راھەتلىنىپ قالدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئوغلى ئابدۇللا ھەر ئاخشىمى غارغا كېلىپ، كېچىنى ئۇلارنىڭ يېنىدا ئۆتكۈزەتتى ۋە تاڭ ئاتماستىنلا مەككىگە قايتاتتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ كېچىنى مەككىدە ئۆتكۈزگەن قىياپەتكە كىرىۋالاتتى. كۈندۈزلىرى خەلقنىڭ گەپ-سۆزلىرىنى تىڭ-تىڭلاپ، مەلۇمات توپلايتتى ۋە ئاڭلىغانلىرىنى ئاخشىمى ئۇلارغا يەتكۈزەتتى. ئامىر ئىبنى فۇھەيرەمۇ قويلىرىنى سېغىپ، مۇۋاپىق ۋاقىتلاردا ئۇلارغا سۈت توشۇيتتى. ئۈچ كۈن مۇشۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ كەتتى.

ئۈچىنچى كۈنى سەھەردە، ئابدۇللا ئىبنى ئۇرەيقىد ئىككى تۆگىنى ئېلىپ كەلدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ قىزى ئەسمامۇ ئۇلارغا سەپەر ئوزۇقى ئېلىپ كەلگەنىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار يانلىرىغا ئامىر ئىبنى فۇھەيرەنىمۇ ئېلىپ مەدىنىگە قاراپ يولغا چىقتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مەدىنىگە بېرىپلا بەزگەك كېسىلىگە گىرىپتار بولدى. ھەزرىتى ئائىشە دادىسىدىن ھال سوراپ كەلگەندە، ئۇ:

”ئۆز يۇرتىدا ئەزىزدۇر كىشى،

ھەركىمگە كېلىدۇ بۇ ئۆلۈم ئىشى“.

دەپ ئۆز ھەسرىتىنى بايان قىلدى. ھەزرىتى ئائىشە دادىسىنىڭ مەككىگە بولغان بۇ سېغىنىشلىق سۆزلىرىنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا يەتكۈزدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”ئى رەببىم! مەدىنىنى بىزگە مەككىدەك، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ بەكرەك سۆيۈملۈك قىلغىن. بۇ يەردىكى ھاياتىمىزغا سالامەتلىك ئاتا قىلغىن. بىزگە سا ۋە مۇدنى[1] مۇبارەك قىلغىن. بەزگەكنى ئەبۇ بەكرىدىن ئېلىپ، جۇھفەگە بەرگىن!“ دەپ دۇئا قىلدى.

يولباشچى ئابدۇللا ئىبنى ئۇرەيقىد مەدىنىدىن مەككىگە قايتقاندا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئوغلى ئابدۇللاغا دادىسىنىڭ نەدە ئىكەنلىكىدىن خەۋەر بەردى. شۇنىڭ بىلەن، ئابدۇللا پۈتۈن ئائىلىسىنى ئېلىپ مەدىنىگە ھىجرەت قىلدى. تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللامۇ ئۇلار بىلەن بىللە ئىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ نەزىرىدە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئالاھىدە ئورنى بار ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەدرى كۈنى ساھابىلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشكەندە، ئۇ ناھايىتى ياخشى بىر پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە ئۇرۇش ۋاقتىدا قىلىچىنى قولىغا ئېلىپ، جان-جەھلى بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى قوغدىدى.

ھەزرىتى ئەلى بىر كۈنى جامائەتكە خىتاب قىلىۋېتىپ، ئۇلاردىن:

—سىلەر تونۇيدىغان ئەڭ يۈرەكلىك ئىنسان كىم؟—دەپ سورىدى. جامائەت ئۇنىڭغا:

—ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! سەن ئەڭ يۈرەكلىك ئىنسانسەن،—دېيىشتى.

---

[1] سا ۋە مۇد— ئۆز ۋاقتىدا دانلىق زىرائەتلەر ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان ئۆلچەم بىرلىكلىرى بولۇپ، بىر سا 3.5 كىلوگرامغا، بىر مۇد بولسا ئىككى ئوچۇمغا تەڭ كېلەتتى.

ئەمما ھەزرىتى ئەلى:

—مېنى ئېلىپ ئېيتساق، مەن كىم بىلەن دوغا چۈشسەم، ئۇنى مۇھەققەق يېڭىپ كەلدىم. ئەمما مەن تونۇيدىغان ئەڭ يۈرەكلىك ئىنسان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدۇر. بەدرى كۈنى، ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قالقان بولغانىدى. كېيىنچە ساھابىلەردىن:"مۇشرىكلارنىڭ ھۇجۇمىدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى كىم قوغدايدۇ؟" دەپ سورىشىدۇق. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى تېخى ھېچكىم ئاغزىنى ئاچماي تۇرۇپلا قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كەلدى.

بەدرى جېڭى مۇسۇلمانلارنىڭ كاتتا نۇسرىتى بىلەن ئاخىرلاشتى. مۇسۇلمانلار قۇرەيشلەرنىڭ ئەڭ سەرخىللىرىدىن 70 كىشىنى ئۆلتۈرۈپ، يەنە شۇنچىلىكىنى ئەسىرگە ئالدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئەسىرلەر ھەققىدە ساھابىلىرى بىلەن كېڭەشتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇ ھەقتىكى كۆزقارىشىنى بايان قىلىپ مۇنداق دېدى:"ئى رەسۇلۇللاھ! بۇلار بىزنىڭ تاغىلىرىمىزنىڭ ئوغۇللىرى، يېقىنلىرىمىز ۋە قېرىنداشلىرىمىز. مەنچە بۇلاردىن فىدىيە ئېلىپ قويۇپ بېرەيلى. بەلكىم بۇلاردىن ئالىدىغان مال بىلەن خېلى كۈچلىنىپ قالارمىز. ئەگەر ئاللاھ بۇلارغا ھىدايەت ئاتا قىلىپ قالسا، تېخىمۇ چوڭ پايدىغا ئېرىشكەن بولىمىز".

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئوھۇد جېڭىدىمۇ مۇشرىكلارغا قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلمىدى ۋە ئۇنى جان تىكىپ قوغدىدى.

كېيىن، بەنى مۇستەلىق قەبىلىسى ئۈستىگە يۈرۈش باشلاندى ۋە سەپەر جەريانىدا ھەزرىتى ئائىشەگە تۆھمەت قىلىش ۋەقەسى بولۇپ ئۆتتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۆزىگە يىراق تۇغقان بولغان مىستەھ ئىبنى ئەساسە ئىسىملىك كەمبەغەل كىشىگە بۇرۇندىن تارتىپ كۆپ ياخشىلىق قىلغان ۋە ھەر دائىم ئىقتىسادىي جەھەتتە ياردەم قىلىپ كەلگەنىدى. ئەمما بۇ شەخسمۇ ئۇ كۈنى پىتنىخورلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. بۇ ئىشقا ئاچچىقلانغان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:"ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بۇندىن كېيىن مىستەھكە ھېچقانداق ياخشىلىق قىلمايمەن، ئۇنىڭ ئائىشە ھەققىدە قىلغان بۇ سۆزلىرى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ھېچنېمە بەرمەيمەن" دەپ ئۇنىڭغا بولغان غەزەپ-نەپرىتىنى بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئاللاھ تائالا مۇنۇ ئايەتنى نازىل قىلدى:

"ئاراڭلاردا ئەھلى كەرەم ۋە دۆلەتمەن بولغانلار خىش-ئەقرىبالارغا، مىسكىنلەرگە ۋە دىن يولىدا ھىجرەت قىلغانلارغا(بىر نەرسە) بەرمەسلىككە قەسەم قىلمىسۇن، (ئۇلارنىڭ گۇناھىنى) ئەپۇ قىلسۇن، كەچۈرسۇن، ئاللاھنىڭ سىلەرگە مەغپىرەت قىلىشىنى ياقتۇرمامسىلەر؟ ئاللاھ ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر"{سۈرە«نۇر»(24 - سۈرە)، 22 - ئايەت}.

بۇ ئايەتنى ئاڭلىغان ئەبۇ بەكرى:"ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ماڭا مەغپىرەت ئاتا

قىلىشنى ئارزۇ قىلىمەن" دېدى ۋە مەستەھكەم قىلغان ياخشىلىقنى داۋاملاشتۇرۇشقا باشلىدى. ئاندىن: "ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇنىڭغا قىلىدىغان ياردىمىنى ئەمدى ھەرگىز ئۈزۈپ قويمايمەن" دەپ ۋەدە بەردى.

ھەممەيلەنگە ئايانكى، ھۆدەيبىيەدە تىنچلىق كېلىشىمى تۈزۈلگەن مەزگىلدە، مۇسۇلمانلار كۆپلىگەن دىشۋارچىلىقلارغا يولۇققان ۋە تىنچلىق كېلىشىمىنىڭ ئېغىر شەرتلىرى ئاستىدا قىيىن كۈنلەرگە قالغانىدى. بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— ئى رەسۇلۇللاھ! سەن ئاللاھنىڭ ئەلچىسى ئەمەسمۇ؟ — دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— ئەلۋەتتە! بۇنىڭدا ھېچقانداق شەك يوق، — دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر يەنە:

— ئۇنداقتا، بىز ھەق تەرەپتە، ئۇلار ناھەق تەرەپتە ئەمەسمۇ؟ ئۇنداق ئىكەن، بىز نېمە ئۈچۈن دۇنيانى دىنىمىزدىن ئەۋزەل كۆرىمىز؟ — دەپ بىرقانچە سوئال سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ سوئاللىرىغا:

— مۇھەققەقكى، مەن ئاللاھنىڭ بەرھەق ئەلچىسىمەن. مەن ئاللاھنىڭ ھۆكۈملىرىگە قارشى چىقالمايمەن. ئەلۋەتتە! ئۇ ماڭا مەدەت بەرگۈچىدۇر، مېنى ئۈستۈن قىلغۇچىدۇر، — دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر ئاخىرىدا:

— ئۇغۇ شۇنداق، ئەمما سەن بىزنىڭ مەككىگە كېلىپ بەيتۇللانى تاۋاپ قىلساق بولىدىغانلىقنى ئېيتمىغانمىدىڭ؟ — دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— شۇنداق، ئەمما چوقۇم بۇ يىل دېمىگەندىمەن؟! ۋاقتى كەلگەندە ئەلۋەتتە كېلىپ تاۋاپ قىلىسەن، — دەپ ئۇنىڭ ئاچچىقىدىن يېنىشى ئۈچۈن تەسەللى بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر شۇ ئىشنى سۆزلەپ مۇنداق دەيدۇ: "مەن ئەنە شۇ روھىي ھالىتىم بىلەن ئەبۇ بەكرىنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا:

— ئى ئەبۇ بەكرى! رەسۇلۇللاھ ھەق پەيغەمبەرغۇ؟ — دەپ سورىدىم. ئۇ:

— شەك - شۈبھىسىز شۇنداق، ئى ئۆمەر! — دېدى. مەن:

— ئۇنداقتا، بىز ھەق تەرەپتە، مۇشرىكلەر ناھەق تەرەپتە ئەمەسمۇ؟ نېمە ئۈچۈن دۇنيانى دىنىمىزدىن ئەۋزەل كۆرىمىز؟ — دېگەندەك سوئاللارنى سورىدىم. ئۇ ماڭا ئاچچىقلانغان ھالدا:

— ھەي ئۆمەر! شۇنى بىلگىنكى، ئۇ زات ئاللاھنىڭ ھەقىقىي ئەلچىسىدۇر. ئۇ زات ئاللاھنىڭ شەرىئىتىگە قارشى چىقمايدۇ. ئاللاھ تائالا ئەلۋەتتە ئۇ زاتقا مەدەت بېرىدۇ ۋە ئۇ زاتقا نۇسرەت ئاتا قىلىدۇ. سەن ئۇ زاتنىڭ ئەمرىلىرىگە قەتئىي بويسۇن! ئۇ زات ھەق ۋە توغرا يولدىدۇر، — دېدى. مەن يەنە:

— رەسۇلۇللاھ بىزنىڭ مەككىگە كىرىپ، كەئبىنى تاۋاپ قىلىشقا مۇۋەپپەق بولالايدىغانلىقىمىزنى ئېيتمىغانمىدى؟ — دەپ سورىدىم. ئۇ:

— چوقۇم بۇ يىل بولىدىغانلىقىنى ئېيتتىمۇ؟ — دەپ ئېتىراز بىلدۈردى. مەن:

— ياق، — دېدىم. ئۇ:

— ئۇنداقتا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام(ھېچ شۈبھىسىزكى، مەيلى بالدۇر ياكى كېيىن بولسۇن) كەئبىنى تاۋاپ قىلىشقا چوقۇم مۇۋەپپەق قىلىدۇ، — دېدى".

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ھەزرىتى ئۆمەرگە بەرگەن جاۋابى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەرگەن جاۋاب بىلەن ئوپمۇئوخشاش ئىدى[1].

ھىجرىيىنىڭ 7 ـ يىلى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنى بەنى فەزارانىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلغان قوشۇنغا قوماندان قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇ بۇ ئەسكىرىي يۈرۈشتە چوڭ غەلىبە قازىنىپ، كۆپلىگەن غەنىيمەت بىلەن ھېچقانداق بەدەلسىز قايتىپ كەلگەنىدى.

شۇنداقلا، تەبۇك غازىتىدا ۋە جەڭ ئەڭ قىزىغان ۋاقىتلاردا ئىسلام بايرىقى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ قولىدا بولاتتى.

ھۇنەين جېڭىدا مۇسۇلمانلار سان جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكى بىلەن ئۆزلىرىگە تەمانىنا قويۇپ، مەغرۇرلىنىپ كەتكەنىدى. ھالبۇكى، ئادەم سانىنىڭ كۆپلۈكى ھېچقانداق ئىشقا يارىمىدى. مۇسۇلمانلار جەڭ بولغان ۋادىنىڭ ھەر ئىككى تەرىپىدىن قىستاپ كەلگەن دۈشمەنىنىڭ چاپراس ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى.

دەل شۇ پەيتلەردە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەلى، ئابباس ئىبنى فازىل، ئەبۇ سۇفيان ئىبنى ھارىس(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى)، ئۇنىڭ قېرىندىشى رابىئە ئىبنى ھارىس ۋە ئۇسامە ئىبنى زەيد قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدىن ئايرىلماي، ئۇ زاتنى جان پىدالىق بىلەن قوغدىدى[2].

بۇ دەسلەپكى ھولۇقۇشتىن كېيىن، مۇسۇلمانلار ئاستا ـ ئاستا ئۆزلىرىنى ئوڭشىۋالدى ۋە ھەزرىتى ئاbباسنىڭ چاقىرىقىغا بىنائەن ھەممىيلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىپ، جەڭگە قايتا كىرىشىپ كەتتى. ئاخىرىدا، ئاللاھ تائالا ئۇلارغا نۇسرەت ئاتا قىلىپ، مۇشرىكلارنى قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى[3].

ھىجرىيىنىڭ 9 ـ يىلى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنى ھەج كارۋىنىغا ئەمىر قىلىپ تەيىنلىدى. بۇ ئىش ئەبۇ بەكرى تەبۇك غازىتىدىن قايتىپ تەخمىنەن ئۈچ ئايدىن كېيىن بولغانىدى. ھەج كارۋىنىدا 300 كىشى بار ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا يىگىرمىگە يېقىن قۇربانلىق مال قوشۇپ قويدى. ئەبۇ بەكرىمۇ بەش تۇياق مال ئېلىۋالغانىدى. ھەج قىلغۇچىلار يولغا چىقىپ بولغاندىن كېيىن، تەۋبە سۈرىسى نازىل بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام دەرھال ھەزرىتى ئەلىنى جابدۇتۇپ، بۇ سۈرىدىن 40 ئايەت بىلەن ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەۋەتتى.

---

[1] ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە»، 4 ـ جىلد، 301 ـ، 302 ـ بەتلەر.
[2] ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە»، 4 ـ جىلد 301 ـ، 302 ـ بەتلەر.
[3] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل»، 2 ـ جىلد 243 ـ بەت.

بىر مەزگىللەردە، مەدىنە ئەتراپىدىكى قۇبە دېگەن يەرگە جايلاشقان ۋە ئەۋس قەبىلىسىنىڭ بىر ئايمىقى بولغان ئامىر ئىبنى بەنى ئەۋف ئارىسىدا سۈركىلىش يۈز بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارنىڭ ئارىلىرىنى تۈزەپ قويۇش ئۈچۈن يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، مۇئەززىنى بىلال ھەبەشىگە ئۆزىنىڭ نامازغا ئۈلگۈرۈپ كېلەلمىسە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنى جامائەتكە ئىمام قىلىپ، نامازنى ئوقۇۋېرىشنى تاپىلاپ قويىدى. دەرۋەقە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاقتىدا قايتىپ كېلەلمىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى جامائەتنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، نامازنى باشلاي دەپ تۇرۇشىغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەسچىتكە كىرىپ كەلدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەبۇ بەكرىگە نامازنى داۋاملاشتۇرۇش ۋە جامائەتنى قوزغىۋەتمەسلىك ئۈچۈن شۇنچە ئىما-ئىشارەت قىلغان بولسىمۇ، ئۇ ھۆرمەت يۈزىسىدىن كەينىگە چېكىندى. شۇنىڭ بىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئالدىغا ئۆتۈپ، ئىماملىق قىلدى. ناماز ئاياغلاشقاندىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە:

— ئى ئەبۇ بەكرى! ساڭا شۇنچە ئىشارەت قىلسام، نېمە ئۈچۈن نامازنى داۋاملاشتۇرمىدىڭ؟ — دەپ سورىدى. ئەبۇ بەكرى:

— ئەبۇ قۇھافەنىڭ ئوغلى ئاللاھنىڭ ئەلچىسىگە ئىماملىق قىلىشقا لايىق ئەمەس، — دەپ ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بولغان ساداقىتى ۋە ھۆرمىتىنى يەنە بىر قېتىم ئىپادىلىدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلارنىڭ سەمىگە شۇنى سېلىپ ئۆتتى: "سىلەر ناماز ئوقۇۋاتقاندا(بەكمۇ جىددىي ۋە خەتەرلىك) بىر ۋەقەگە دۇچ كېلىپ قالساڭلار، يېنىڭلاردىكىلەرگە بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن(ناماز ئوقۇۋاتقان) ئەر كىشى بولسا، يۇقىرى ئاۋازدا سۇبھانئاللاھ دېسۇن، ئەگەر ئايال كىشى بولۇپ قالسا، چاۋاك بىلەن بىلدۈرسۇن!"

نەقىل قىلىنغان بىر ھەدىستە ھەزرىتى ئائىشە مۇنداق دەيدۇ: "پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ كەتكەن بىر ۋاقىتتا، بىلال كىرىپ ئۇنى نامازغا چاقىردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— ئەبۇ بەكرىگە دەڭلار، ئۇ جامائەتكە ئىمام بولۇپ بەرسۇن! — دېدى. مەن:

— ئى رەسۇلۇللاھ! ئەبۇ بەكرى بەكمۇ نازۇك بىر ئىنسان، ئۇ سىزنىڭ ئورنۇڭىزغا ئۆتسە، ھاياجانلىنىپ كېتىپ، جامائەتكە ئاۋازىنى يەتكۈزەلمەيدۇ. ئەمەر قىلساڭ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەر ئىمام بولۇپ بەرسە بولمامدۇ؟ — دېدىم.

ئەمما، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قىسقا ھەم جىددىي تۈستە تەكرارلاپ:

— ئەبۇ بەكرىگە دەڭلار، ئۇ جامائەتكە ئىمام بولسۇن! — دېدى. بۇ قېتىم ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قىزى ھەفسەدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مېنىڭ دېگەنلىرىمنى يەنە دېيىشىنى تەلەپ قىلدىم. ئۇمۇ بېرىپ شۇ گەپنى قىلدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ قېتىم تېخىمۇ جىددىيلەشكەن ھالدا:

— سىلەرمۇ يۈسۈفنىڭ ھەمراھىغا ئوخشايسىلەر(يۈسۈفنى يولدىن چىقارماقچى بولغان زۇلەيخاغا ئوخشايسىلەر دېمەكچى)، دەرھال ئەبۇ بەكرىگە ئېيتىڭلار،

جامائەتكە ئىمام بولسۇن!—دېدى.

شۇنىڭ بىلەن ئەبۇ بەكرىگە خەۋەر بېرىلدى. جامائەت نامازغا تۇراي دەپ تۇرۇشىغا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىنى خېلى ياخشىلىنىپ قالغاندەك ھېس قىلىپ، ئورنىدىن تۇردى ۋە ئاستا قەدەملەر بىلەن مەسچىتكە چىقتى. ئەبۇ بەكرى ئۇنى ئاۋازىدىن تونۇپ، مېھرابتىن چېكىنمەكچى بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا:"ئورنۇڭدىن مىدىرلىما!" دېگەن مەنىدە ئىشارەت قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ سول تەرىپىدە ئولتۇردى. بۇ ۋەزىيەتتە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام جامائەتكە ئولتۇرۇپ تۇرۇپ ئىماملىق قىلغان بولدى. ئەبۇ بەكرى ئۆرە تۇرۇپ ئۇ زاتقا ئىقتىدا قىلدى، جامائەت بولسا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە ئىقتىدا قىلدى.

نامازدىن كېيىن، جامائەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ياخشىلىنىپ قالدى دەپ ئويلاپ تارقىلىشتى، ئەبۇ بەكرىمۇ شۇنداق دەپ ئويلىغانىدى. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا:

—ئى رەسۇلۇللاھ! ئاللاھنىڭ لۇتفى بىلەن سىنى خېلى ياخشىلىنىپ قالغاندەك كۆردۇم. بۈگۈن ھارىجە قىزى ھەبىبەنىڭ يېنىغا بارماقچى ئىدىم، ئىجازەت بېرەرسەنمۇ؟—دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

—ئەلۋەتتە!—دەپ ئۇنىڭغا ماقۇللۇق بىلدۈردى، ئاندىن ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى. ئەبۇ بەكرىمۇ مەدىنە سىرتىدىكى ئالىيە رايونى سىنھ مەھەللىسىگە جايلاشقان ئۆيىگە كەتتى. شۇ كۈنى كەچتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولدى. ئەبۇ بەكرى ئۆيىدىن قايتىپ، مەسچىت ئالدىغا كەلگەندە، بۇ خەۋەرنى ئاڭلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر خالايىققا خىتاب قىلىپ مۇنداق دەۋاتاتتى:"مۇناپىقلارنىڭ بەزىلىرى رەسۇلۇللاھنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئېيتىشماقتا. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇ زات ۋاپات بولمىدى. ئۇ زات پەقەت ئىمران ئوغلى مۇسانىڭ رەببىنىڭ ھۇزۇرىغا چىقىپ، قىرىق كۈن تۇرۇپ، ئۇنى ئۆلدى دېگەن پىتنە-پاسات تارالغاندىن كېيىن قايتىپ كەلگىنىدەك، رەببىنىڭ ئالدىغا كەتتى. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مۇسا قايتىپ كەلگەندەك ئۇ زاتمۇ قايتىپ كېلىدۇ. ئۇ زاتنى'ئۆلدى!' دېگەنلەرنىڭ قول ۋە ئاياغلىرى كېسىلىدۇ".

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مەسچىتتە بولۇۋاتقان ئىشلارغا پەرۋا قىلماي، ئۇدۇل ئائىشەنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇبارەك جەسىتىنىڭ يېنىغا كەلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇبارەك جەسىتى ھۇجرىنىڭ بىر تەرىپىدە ئۈستى يېپىلغان ھالدا تۇراتتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى يېقىنلىشىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يۈزىنى ئاچتى ۋە ئېگىلىپ تۇرۇپ، ئۇنى ھۆرمەت بىلەن سۆيدى. ئاندىن ئۆزىگە خاس تەمكىنلىك بىلەن:"ئاتا-ئانام ساڭا پىدا بولسۇن! ھەقىقەت شۇكى، سەن ئاللاھ تەقدىرىڭگە پۈتكەن ئۆلۈمنى تېتىدىڭ. ئەمما بۇنىڭدىن كېيىن ساڭا باشقا ئۆلۈم يوقتۇر" دېدى.

ئۇ سۆزلىرىنى تۈگىتىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يۈزىنى ياپتى ۋە

مەسچىتكە چىقتى. هەزرىتى ئۆمەر تېخىچە جامائەتكە خىتاب قىلىۋاتاتتى. ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا: "ئۆزۈڭنى بېسىۋېلىپ، مېنىڭ گېپىمگە قۇلاق سال!" دەپ ئاگاھلاندۇرغان بولسىمۇ، هەزرىتى ئۆمەر سۆزىنى داۋاملاشتۇرماقچى بولدى. هەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ سۆزىنى مەجبۇرىي بۆلدى ۋە خالايىققا: "ئى خالايىق! كىم مۇهەممەدكە ئىمان ئېيتقان بولسا، بىلىپ قويسۇنكى، مۇهەممەد ۋاپات بولدى. ئەمما كىم ئاللاهقا ئىمان ئېيتقان بولسا، بىلىپ قويسۇنكى، ئاللاه هاياتتۇر ۋە مەڭگۇ ئۆلمەيدۇ" دېدى. ئاندىن مۇنۇ ئايەتنى ئوقۇدى:

"مۇهەممەد پەقەت بىر پەيغەمبەردۇر، ئۇنىڭدىن بۇرۇن كۆپ پەيغەمبەرلەر ئۆتتى(ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلگەن، بەزىلىرى باشقىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن)؛ ئۇ ۋاپات بولسا ياكى ئۆلتۈرۈلسە، ئارقاڭلارغا يېنىۋالامسىلەر(يەنى ئىماندىن يېنىپ مۇرتەد بولامسىلەر)؟ كىمكى ئارقىسىغا يېنىۋالىدىكەن(يەنى مۇرتەد بولىدىكەن)، ئۇ ئاللاهقا قىلچە زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ، ئاللاه شۈكۈر قىلغۇچىلارنى مۇكاپاتلايدۇ"{سۈرە«ئال ئىمران»(3-سۈرە)، 144-ئايەت}.

هەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالغان خەلق بۇ ئايەتنى خۇددى تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتقاندەك هېسسىياتقا چۆمدى. نىهايەتكى، پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام ۋاپات بولغانىدى. ساهابىلار ئەمدى ئۇ زاتنى كۆرەلمەيتتى، مۇسۇلمانلار ئەمدى ئۇ زاتنىڭ تەلىم-تەربىيە ۋە كۆرسەتمىلىرىنى ئاڭلىيالمايتتى. مۇسۇلمانلار بەكمۇ چوڭ مۇسىبەتكە دۇچ كەلگەچكە، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قېلىشقانىدى. بۇ ئىشنىڭ تەسىرىدە ئارزۇ-ئارمانلىرى كۆپۈككە ئايلىنىپ، دۇنيا قاراڭغۇلىشىپ كەتكەندەك بولۇپ كەتتى. هەممەيلەن خۇددى يولىدىن ئېزىپ قالغاندەكلا كۆرۈنەتتى. چۈنكى، پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ ۋاپات بولغانلىقىغا ئۇلارنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيۋاتاتتى. هەزرىتى ئۆمەرنىڭ سۆزلىرىدىنمۇ شۇنداقراق مەنە چىقىپ تۇراتتى①.

هەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئىسلام دەۋرىدە ئەنسارلاردىن بولغان هارىجە قىزى هەبىبەگە ئۆيلەنگەنىدى. ئەمما ئۇ ئايالى هامىلدار ۋاقتىدا ۋاپات بولدى. هەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، هەبىبەدىن ئۇممۇ كۇلسۇم ئىسىملىك قىزى تۇغۇلدى. كېيىن، بۇ ئايالنى تەلهە ئىبنى ئۇبەيدۇللا ئۆز نىكاهىغا ئالدى.

ئۇندىن باشقا، هەزرىتى ئەبۇ بەكرى يەنە ئۇمەيس بىنتى ئەسمانىمۇ نىكاهىغا ئالغانىدى. بۇ ئايال بۇرۇن هەزرىتى ئەلىنىڭ قېرىندىشى جەئفەرگە ياتلىق بولغان بولۇپ، جەئفەر مۇتە جېڭىدا ۋاپات بولغانىدى. هىجرىيىنىڭ 10-يىلى، هەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ بۇ ئايالدىن مۇهەممەد ئىسىملىك ئوغلى تۇغۇلدى. هەزرىتى ئەبۇ بەكرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بۇ ئايالنى هەزرىتى ئەلى ئۆز نىكاهىغا ئالدى②.

① ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل»، 2-جىلد 295-، 297-بەتكىچە؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە»، 5-جىلد 401-، 404-بەتلەر.

② ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل»، 2-جىلد 385-بەت.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغاندىن كېيىن، مەدىنە خەلقى بولغان ئەنسارلار مەدىنىگە ۋە مۇسۇلمانلارغا بىرىنىڭ باش بولۇشى كېرەكلىكىنى جىددىي ھېس قىلىشقا باشلىدى. چۈنكى، ئەتراپتىكى بەدەۋىيلەر ۋە باشقا قەبىلىلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتى بىلەن تەڭ پەيدا بولغان بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ، بۇ شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلاندى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىرمۇنچىلىغان كۆچمەن ئەرەبلەر ۋە قەبىلىلەر تېخى ھەقىقىي مەنىدە ئىمان ئېيتمىغانىدى. گەرچە ئۇلار ئىسلامغا ئىشەنگەندەك كۆرۈنسىمۇ، ئىمان ئۇلارنىڭ دىللىرىغا تولۇق ئورنىشىپ بولالمىغانىدى. ئۇلار بۇ يېڭى ئىسلام دۆلىتىنىڭ كۈچى ۋە نوپۇزىدىن قورققانلىقلىرى ئۈچۈن، پەقەت تىللىرى بىلەن مۇسۇلمان بولغاندەك كۆرۈنەتتى، ئەمما چىن دىللىرىدىن ئىمان ئېيتمىغانىدى. دەرۋەقە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا بەزى يەرلەردە ئىسلامدىن يېنىۋېلىش(رىددەت) ھەرىكەتلىرى كۆرۈلۈشكە باشلىغانىدى.

شۇنداق، ئەنسارلار ئۆزلىرىنىڭ مەدىنىنىڭ ئەتراپىغا يەرلەشكەن بەدەۋىي قەبىلىلەرنىڭ تەھدىتى ئاستىدا قېلىۋاتقانلىقىنى خېلى ئىلگىرىلا ھېس قىلىشقا ۋە بۇ سەۋەبتىن قاتتىق تەشۋىشلىنىشكە باشلىدى. چۈنكى، ئۇلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ۋە ئىسلام دەۋىتىنى ئەڭ باشتا(مۇشۇ يەردە) قوللىغان، قولىدىن كەلگىنىچە ياردەم قىلغان، ئىشىكلىرىنى مەككىدىن كەلگەن مۇھاجىرلارغا ئاچقان، ئۇلارنى باغرىغا باسقانىدى؛ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا ئۇلار بىلەن بىرلىكتە تۇنجى ئىسلام دۆلىتىنى قۇرغان ۋە مۇشۇ ئارقىلىق ئەتراپتىكى بەدەۋىي ئەرەب قەبىلىلىرىنى ئۆزلىرىگە بويسۇندۇرغانىدى.

ئەنسارلار مۇھاجىرلارنىڭ بىر كۈنلەردە(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن) ئەسلىي يۇرتى مەككىگە قايتىپ كېتىپ قېلىشىنىمۇ ئويلىشىپ قويۇشقانىدى. چۈنكى، مۇھاجىرلار ۋىجدان ئازابىغا چىدىمىغانلىقى ئۈچۈنلا مەككىدىن مەدىنىگە كۆچۈپ كەلگەنىدى. ئۇلار مەككىدىن چىققاندا شەھەر خەلقى تېخى مۇشرىك ئىدى، ئەمما كېيىن ھەممىسى مۇسۇلمان بولدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ مەككىگە قايتىپ كېتىشى ئېھتىمالغا يېقىن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇلار يولغا چىققاندا قورۇ-جايلىرى، مال-ۋارانلىرى، ئېتىز-باغلىرى تاشلاقلىق قالغانىدى. بۇ مەسىلىلەر، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات چاغلاردىلا ئەنسارلارنى ئويلاندۇرۇشقا باشلىغانىدى.

بولۇپمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككىنى فەتھى قىلغان كۈندىن ئېتىبارەن (ھىجرىيىنىڭ 8-يىلى) بۇ ئەندىشە ئۇلارنى ساراسىمىگە سېلىشقا باشلىدى. نىھايەت، ئۇلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن مەككە فەتھىسىگە چىقىپ، ھۇنەيىن

جىڭدا ھەۋزان ۋە سەقىف قەبىلىلىرىدىن ئېلىنغان غەنىيمەتلەر جەئرانە دېگەن يەردە تەقسىم قىلىنغان ۋاقىتتا، بۇ ئەندىشىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغۇ ئۇلارغا مۇۋاپىق بىر جاۋاب بەرگەنىدى. بۇ ئىشنىڭ جەريانى مۇنداق ئىدى:

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قولغا چۈشكەن غەنىيمەتلەرنى قۇرەيشلەر ۋە بەدەۋىي ئەرەبلەرگە تارقىتىپ بېرىپ، ئەنسارلارغا ھېچنېمە بەرمىگەچكە، ئۇلارنىڭ نارازىلىقى قوزغالدى ۋە بۇ ئىش ھەققىدە بىر مۇنچە پىتنە-پاسات تېرىلدى. ھەتتا ئازىلىرىدىن بىرى چىقىپ:"پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەمدى ئۆز خەلقىگە ئېرىشتى" دېگەندەك كىنايىلىك گەپلەرنى قىلدى. سەئد ئىبنى ئۇبادە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا كېلىپ مۇنداق دېدى:

— ئى رەسۇلۇللاھ! سەن بىلەن جەڭگە قاتناشقان شۇ ئەنسارلار قولغا چۈشكەن غەنىيمەتلەرنى ئۆز خەلقىڭگە ۋە بەدەۋىي ئەرەب قەبىلىلىرىگە كۆپلەپ تارقىتىپ، ئۇلار(ئەنسارلار)نى غەنىيمەتتىن مەھرۇم قويغانلىقىڭ ئۈچۈن سەندىن رەنجىشىۋاتىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ سۆزگە بەكمۇ تەئەججۈپلەنگەن ھالدا:

— سەن قانداق قارايسەن، ئى سەئد؟!— دېدى. سەئدمۇ يانماي:

— مەن قەۋمىمنىڭ بىر ئەزاسىمەن،— دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— ماڭا قەۋمىڭنى توپلاپ بەرگىن!— دەپ ئەمر قىلدى. سەئد مەدىنىلىكلەرنى دەرھال ئەتراپى قاشالانغان بىر يەرگە توپلىدى. بۇ ئارىدا مەككە مۇھاجىرلىرىدىن بەزىلىرىمۇ بۇلارنىڭ ئارىسىغا قېتىلماقچى بولۇۋىدى، سەئد ئۇلارغا رۇخسەت قىلدى. ئەمما، كېيىن كەلگەنلەرنى ئارىغا ئالمىدى. ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ئەنسارلار يىغىلدى،— دەپ خەۋەر بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئاللاھقا ھەمدۇسانا ئېيتقاندىن كېيىن مۇنداق دېدى: "ئى ئەنسارلار! ماڭا سىلەر توغرۇلۇق بەزى گەپ-سۆزلەر يېتىپ كەلدى. ئۆز ئاراڭلاردا ماڭا خاپا بولۇپسىلەر. سىلەر زالالەتكە پاتقان ۋاقتىڭلاردا مېنىڭ ئاراڭلارغا كىرىشىم بىلەن ئاللاھ سىلەرگە ھىدايەت ئاتا قىلمىدىمۇ؟ سىلەر پېقىر ئىدىڭلار، مەن ئاراڭلارغا كەلگەندىن كېيىن، ئاللاھ سىلەرگە مال-بايلىق ئاتا قىلمىدىمۇ؟ بىر بىرىڭلارغا دۈشمەن ئىدىڭلار، مەن كەلگەندىن كېيىن، ئاللاھ ئاراڭلارغا مېھىر-مۇھەببەت ئورناتمىدىمۇ؟". كۆپچىلىك بۇ سوئاللارغا بىردەك:"شۇنداق، توغرا!" دەپ جاۋاب بېرىشتى ۋە:"بۇ ئېھسان ئاللاھنىڭ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭدۇر" دەپ قوشۇپ قويدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:"ئۇنداقتا، ماڭا بىر جاۋاب بەرمەمسىلەر؟" دەپ سورىدى. ئەنسارلار:"ساڭا نېمە دەپ جاۋاب بېرەرمىز؟ مىننەت ۋە ئېھسان پەقەت ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە خاستۇر" دېيىشتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ قېتىم ئۇلارغا: "ئەگەر خالىساڭلار، بىر جاۋاب بېرەلەيتتىڭلار،

شۇنداقلا توغرا سۆز قىلغان بولاتتىڭلار ھەم ھەقلىق بولۇپ چىقاتتىڭلار. مەسىلەن، مۇنداق دېسەڭلار بولاتتى: 'سەن ئارىمىزغا باشقىلار تەرىپىدىن رەت قىلىنغان ھالدا كەلگەنىدىڭ، بىز سېنى قوبۇل قىلدۇق. بىزنىڭ ئارىمىزغا پەرىشان ھالدا كەلگەنىدىڭ، ساڭا ياردەم قىلدۇق. ئۆز يۇرتۇڭدىن قوغلانغانىدىڭ، بىز ساڭا پاناھلىق بەردۇق. پېقىر ئىدىڭ، قولۇڭدىن تۇتتۇق'. ئى ئەنسارلار! مەن ئۇلارنى مۇسۇلمان بولسۇن دەپ، ئۇ ئاددىي ۋە ئۆتكۈنچى دۇنيا ماللىرى بىلەن ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشتىم. ئەمما سىلەرنى ئېتىقادىڭلار(كۈچلۈك ئىمانىڭلار) بىلەنلا قويۇپ قويدۇم. ئى ئەنسارلار! باشقىلار بۇ يەردىن قوي، تۆگىلەرنى يېتىلەپ قايتسا، سىلەر ئاللاھنىڭ ئەلچىسى بىلەن يۇرتۇڭلارغا قايتىشنى ئۈمىد قىلمامسىلەر؟ مۇھەممەدنىڭ جېنى ئىلكىدە بولغان ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر ھىجرەت بولمىغان بولسا، مەن ئەنسارلاردىن بىرى بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتىم. بارلىق ئىنسانلار بىر يولغا، ئەنسارلار باشقا بىر يولغا ماڭسا، مەن ئەنسارلار بىلەن بىر يولدا ماڭغان بولاتتىم. ئى ئاللاھ! ئەنسارلارغا ۋە ئەنسارلارنىڭ ئەۋلادلىرىغا مەرھەمەت بىلەن مۇئامىلە قىلغىن!...» دېدى.

ئەنسارلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن قاتتىق تەسىرلەندى ۋە ساقاللىرى ھۆل بولۇپ كەتكۈچە يىغلاشتى. ئاندىن: "پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەقسىماتىغا رازى بولدۇق" دەپ تارقىلىشتى[1].

شۇنداق! مانا بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەنسارلار مۇھاجىرلارنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن مەككىگە قايتىپ قېلىش ئېھتىماللىقىنى ئويلىشىۋاتاتتى. ئۇلار ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. مۇشۇ سەۋەبتىن، مۇھاجىرلارنى قاتماي تۇرۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسىنى سايلاش ئۇلارنىڭ ئەڭ چوڭ ۋەزىپىسى بولۇپ قالغانىدى.

ئەنسارلار مەدىنىلىك بەنى سەئىدە ئائىلىسىنىڭ ئۆيىگە يىغىلدى، بۇ يىغىلىشقا مۇھاجىرلار چاقىرىلمىدى. ئۇلار بىلەن كېڭىشىشنىڭمۇ ھاجىتى يوق ئىدى. چۈنكى، مەدىنىلىكلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى خەزرەجلىكلەر تەشكىل قىلاتتى. ئۇلارنىڭ رەھبىرىمۇ ساھابىلەرنىڭ چوڭلىرى شۇنداقلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇشتىن بۇرۇن پەۋقۇلئاددە مەمنۇن ۋە رازى بولغان كىشىلەردىن بىرى— سەئد ئىبنى ئۇبادە ئىدى. شۇڭا ئۇنى خەلىپىلىككە تەيىنلەشكە بىردەك كېلىشكەنىدى.

مۇھاجىرلارغا كەلسەك، ئۇلار بۇ ئىشلاردىن ئەنسارلارغا قارىغاندا تېخىمۇ يىراق ئىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتى ۋە دەپنە ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل ئىدى. بەزىلىرى تېخىچە بۇ قايغۇنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلۇپ بولالمىغانىدى. يەنە بەزىلىرى بولسا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن يەنە بىر زات خەلىپىلىككە سايلىنىشى كېرەك دېگەنلەرنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2 ـ جىلد 251 ـ ۋە 252 ـ بەتلەر.

قويمىغانىدى. بۇنداق ئەھۋالدىكى كىشىلەرگە نىسبەتەن بۇ ئىشلار ئىختىلاپ قىلىشنىڭ ھېچ ھاجىتى بولمىغان بىر مەسىلە ئىدى.

دەل شۇ چاغدا، مۇھاجىرلاردىن بىر توپ كىشى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆيىدە ئىدى. بىرى تۇيۇقسىز كېلىپ، سىرتتىنلا:

—ھەي ئىبنى خەتتاب! دەرھال سىرتقا چىققىن، ساڭا دەيدىغان بەكمۇ مۇھىم بىر ئىش بار ئىدى،—دېدى. ئىشنىڭ جىددىيلىكىنى تېخى بىلىپ بولالمىغان ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قايغۇسىدىن ئۆزىنى تېخى ئوڭشاپ بولالمىغان ھەزرىتى ئۆمەر:

—بىزدىن يىراق تۇر! ھازىر سېنىڭ گېپىڭنى ئاڭلىغۇدەك ھالىمىز يوق،—دەپ جاۋاب بەردى. لېكىن ئۇ ئادەم:

—شۇدەم بەكمۇ مۇھىم بىر ئىش بولۇۋاتىدۇ، سەنمۇ ئۇ يەردە بولۇشۇڭ كېرەك. ئەنسارلار بەنى سەئىدىنىڭ ئۆيىگە يىغىلدى. ئۇلار بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدا كېيىنچە بىرەر خۇسۇمەتكە سەۋەب بولىدىغان قارار چىقىرىلىشتىن بۇرۇن ئۇ يەرگە بېرىپ بولۇشۇڭ كېرەك،—دەپ چىڭ تۇرىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئۆمەر ئەبۇ بەكرىگە:

—يۈر! شۇ ئەنسار قېرىنداشلىرىمىزنىڭ يېنىغا بېرىپ باقايلى،—دېدى ۋە شۇ ئەسنادا ئاندىن ئۆزلىرىگە كېلىپ، مۇسۇلمانلارغا باشچىلىق قىلىدىغان بىر كىشىنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى كېرەكلىكىنى بىلىپ يەتتى. ئۇلار دەرھال بەنى سەئىدىنىڭ ئۆيىگە قاراپ يولغا چىقتى. يولدا ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى جەرراھ ئۇچرىدى. ئۇلار ئۇنىمۇ ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ كېتىۋېتىپ، يولدا ئۇچرىغان ئەنسارلىق ئۇۋەيم ئىبنى سەئىد ۋە مەئەن ئىبنى ئادىي ئىسىملىك ئىككى كىشىدىن بۇ مەسىلە ھەققىدە مەلۇمات ئالماقچى بولدى، بۇ ئىككى كىشى:

—ئەنسارلارغا يېقىنلاشماسلىقىڭلار ۋە ئۇلارغا قېتىلماسلىقىڭلار سەۋەبىدىن بىرەر ئىشنىڭ چىقىپ قېلىشى ناتايىن. سىلەر مۇھاجىرلارمۇ ئۆز ئاراڭلاردا پىكىر بىرلىكىگە كەلسەڭلار، ئەنسارلار بىلەن ئاراڭلاردا ھېچ ئىش يۈز بەرمەيدۇ،—دېدى

ئەمما، مۇھاجىرلارنىڭ ۋەكىللىرى ئورنىدىكى ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ۋە ئەبۇ ئۇبەيدە قاتارلىقلار بەنى سەئىدىنىڭ ئۆيىدىكى يىغىلىشقا قاتنىشىش ئۈچۈن يوللىرىنى داۋام قىلدى ۋە ئاخىر ئۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، يىغىلىشقا قېتىلدى. ۋەقەلەرنىڭ يۈنىلىشىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، مۇھاجىرلار بىلەن ئەنسارلار ئارىسىدا تۈپ جەھەتتىن ئىختىلاپ يوق ئىدى. ئەنسارلارنىڭ مۇھاجىرلارغا خەۋەر بەرمەيلا يىغىلىشىدا شۇ كۈننىڭ تەلەپ-ئېھتىياجلىرى بۇ خىل زۆرۈرىيەتنى تۇغدۇرغانىدى. بۇ يىغىلىشقا ئەنسارلارنىڭ چوڭلىرىنىڭ ھەممىسى يىغىلغانىدى. ئۇلار قىسقىچە بىر سۆھبەت ئۆتكۈزگەندىن كېيىن:

—مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن، مۇسۇلمانلارغا سەئىد ئىبنى ئۇبادەنى باشلىق قىلىپ سايلايلى!—دېيىشتى. ئۇلار كېسەل تارتىپ يېتىپ قالغان سەئىدنىمۇ

يىغلىشقا ئېلىپ كەلگەنىدى. سەئد ئوغلىغا:

—مەن كېسەلمەن، ئاۋازىم كۆپچىلىككە ئاڭلانمايدۇ، شۇڭا سەن مېنىڭ سۆزلىرىمنى يۇقىرى ئاۋازدا تەكرارلىغىن!—دېدى.

ئۇ سۆزلەشكە باشلىدى، ئوغلى يۇقىرى ئاۋازدا ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەكرارلىدى. ئۇ ئاۋۋال ئاللاھقا ھەمدۇسانا ئېيتقاندىن كېيىن:

—ئى ئەنسار خەلقى! سىلەرنىڭ ھېچبىر ئەرەب قەبىلىسىگە نېسىپ بولمىغان دىنىي تەجرىبەڭلار ۋە (ئىسلامدا)ئالاھىدە ئورنۇڭلار بار. ھەممىڭلارغا ئايانكى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئۆز خەلقىنى ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشقا، ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرمەسلىككە دەۋەت قىلدى. بىر مۇنچىلىغان كىشىلەر ئۇ زاتقا ئىمان ئېيتتى، ئەمما ئۇلارنىڭ رەسۇلۇللاھنى ياكى دىنىنى قوغدىغۇچىلىك مادارى يوق ئىدى، ھەتتا ئۆزلىرىگە كەلگەن زۇلۇمغىمۇ قارشى چىقالمايتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئاللاھ تائالا بۇ شەرەپنى سىلەرگە ئېھسان قىلدى، بۇ ئۇستۇنلۇكنى سىلەرگە يۈزلەندۇردى ۋە بۇ نېمەتنى سىلەرگە ئاتا قىلدى.

سىلەرگە ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىمان ئېيتىشنى، ئۇنى ۋە ساھابىلىرىنى قوغداشنى، دىنىنى ئۇلۇغلاشنى ۋە دۈشمەنگە قارشى ئۇرۇش قىلىشنى نېسىپ قىلدى. سىلەر ئۇنىڭ دۈشمىنىگە ھەممىدىن بەكرەك قاتتىق قول بولدۇڭلار. مانا بۇ سەۋەبلەر بىلەن، بارلىق ئەرەبلەر ئاللاھنىڭ ھۆكمىگە بويسۇندى. (مەركەزدىن) يىراقتىكىلەرمۇ ئۆزىنى بىلىپ بويۇن ئەگدى. ئاللاھ تائالا بۇ شەكىلدە پەيغەمبىرىنى ئىمكانىيەتكە ئىگە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سىلەردىن مەمنۇن ۋە رازى بولغان ھالدا ۋاپات بولدى،—دېدى.

سەئدنىڭ بۇ سۆزلىرىدىنمۇ مەدىنىنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن توقۇنۇش نىشانىغا ئايلىنىپ قېلىش ئەندىشىسى چىقىپ تۇراتتى. مانا بۇ ئەندىشىلەر ئۇلارنى تېزدىن بىر خەلىپە سايلاشقا مەجبۇر قىلدى.

مۇھاجىرلارنىڭ ۋەكىللىرى يىغىلىشقا كىرىپ كەلدى. ئەنسار چوڭلىرىنىڭ ھەممىسى يىغىلغانىدى، ئۇلار ئولتۇرۇشتى. ئەنسارلار نامىدا سۆزلىمەكچى بولغان كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاۋۋال ئاللاھقا ھەمدۇسانا ئېيتقاندىن كېيىن:

—بىز ئاللاھنىڭ دىنىغا ياردەمدە بولغان ئىسلامنىڭ ئاۋانگارت قوشۇنىمىز. ئى مۇھاجىر قېرىنداشلار! سىلەر بولساڭلار بىزنىڭ بىر ئايمىقىمىز، بىر پارچىمىز، بىزگە قېتىلغان بىر قوشۇنسىلەر. قارىغاندا، سىلەر بىزنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، ئۇلىمىزنى بۇزۇپ تاشلاپ، بۇ ئىشنى ئۆز ئۈستۈڭلارغا ئالماقچى بولغاندەك تۇرىسىلەر. ھالبۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاراڭلاردىن بىرىنى بۇ ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن بولسا، چوقۇم بىزدىنمۇ بىر كىشىنى قېتىپ قويغان بولاتتى. شۇڭا خەلىپىلىككە بىزدىن بىر كىشى، سىلەردىن بىر كىشى سايلانسا دەپ ئويلايمەن،—دېدى.

ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

”ئەنسارلارنىڭ ئۇ باياناتچىسى سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، مەن سۆزلىمەكچى بولدۇم. كۆڭلۈمدە خېلى ئوبدان تەييارلىق قىلغانىدىم. ئەمما ئەبۇ بەكرى: ‹ماڭا رۇخسەت قىلغىن› دېدى.

ئەلۋەتتە ئۇنى رەنجىتىشنى خالىمىدىم. ئەمەلىيەتتە، ئۇ مەندىن بەكرەك خۇش پېئىل ۋە تەمكىنرەك ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ سۆز باشلىدى. ئۇ، مەن كۆڭلۈمدە پۇختا تەييارلىق بىلەن ھازىرلىغان سۆزلەرگە ئوپمۇئوخشاش سۆزلەرنى ۋە ئۇنىڭدىنمۇ ياخشىراقلىرىنى تاللاپ سۆزلىدى. ئەنسارلار ھەققىدە ئايەت، ھەدىسلەردىن نەقىل كەلتۈرۈپ بىر ـ بىرلەپ ئوتتۇرىغا قويدى. قىسقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ مۇنداق دېدى:‹ھەممىڭلارغا ئايانكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ئەگەر ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى بىر يولغا، ئەنسارلار باشقا يولغا ماڭسا، مەن ئەنسارلارنىڭ كەينىدىن ماڭغان بولاتتىم، دېگەنىدى. سىلەر ئۆزۈڭلار ھەققىدە ئېيتقان ۋە بىزگە ئەسلىتىپ ئۆتكەن ياخشىلىقلارنىڭ ھەممىسىدە ئىشىنىڭ ئەھلى سىلەر. ئەمما، بۇ ئىشقا كەلسەك، ئەرەبلەر بۇ ئىشتا قۇرەيشتىن باشقىلىرىنى ئىشنىڭ ئەھلى دەپ قارىمايدۇ. بۇ، بارلىق ئەرەب مىللىتىنىڭ يەكۈنىدۇر. مەن سىلەرگە خەلىپە بولۇشقا تېگىشلىك ئىككى كىشىنى كۆرسىتىمەن، كىمنى خالىساڭلار، شۇنى سايلاڭلار(ئۇ شۇنداق دەپ، ئەبۇ ئۇبەيدە ئىككىمىزنىڭ قوللىرىدىن تۇتۇپ، ئەنسارلارغا كۆرسەتتى)› “.

ھەزرىتى ئۆمەر سۆزىنى مۇنداق داۋاملاشتۇردى:”ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەبۇ بەكرىنىڭ مېنى توختىتىپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ سۆزلىگىنىگە پەقەتلا رەنجىمىدىم. ئەگەر گۇناھ بولمىسا، ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈۋالغان بولاتتىم. بۇ، مەن ئۈچۈن ئەبۇ بەكرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر مىللەتكە خەلىپە بولۇشتىن ياخشىراق ئىدى. ئەبۇ بەكرىنىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كېيىن، ئەنسارلار سۆز ئېلىپ مۇنداق دېدى:

قەسەم قىلىمەنكى، ئاللاھنىڭ سىلەرگە بەرگەن نېمەتلىرىدىن قىزغانغىنىمىز يوق. ئاللاھنىڭ مەۋجۇداتلىرى ئىچىدىمۇ ھېچكىمنى سىلەردىن ئەۋزەل كۆرمەيمىز. ئەمما بۇندىن كېيىن بېشىمىزغا كېلىپ قېلىشى مۇمكىن بولغان ئىشلاردىن ئەندىشە قىلىۋاتىمىز. شۇڭا ھازىر سىلەر ئاراڭلاردىن بىر كىشىنى تاللاڭلار، ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بىز ئەنسارلاردىن بىر كىشىنى تاللايلى. مۇشۇ تەرىقىدە، بىر بىزدىن، بىر سىلەردىن بولۇپ ئەبەدىي داۋام قىلىدۇ. ھەم شۇنداق بولغاندا، بۇندىن كېيىنكى زامانلاردا، ئەگەر قۇرەيشلىك خەلىپە يولدىن چىققۇدەك بولسا، ئەنسارلاردىن بىرىنىڭ ئۇنىڭغا قارشى چىقىپ، ئۇنى ئۆزرۈۋېتىشىدىن ياكى ئەنسارلاردىن بىرى ئادالەتتىن يىراقلاشقۇدەك بولسا، قۇرەيشلىك بىرىنىڭ ئۇنىڭغا قارشى يۈرۈش قىلىشىدىن ئەنسىرىمەيمىز“(قانداقلا بولمىسۇن، قارشى تەرەپتىن بىرىنىڭ ۋاقتى كەلگەندە ئۇنىڭ ئورنىغا چىقىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتقاندا، ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ھېچقانداق ئادالەتسىزلىك بولمايدۇ).

بۇ سۆھبەتلەردىن بىلىۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەنسارلار مۇھاجىرلارنىڭ مەدىنىدە تۇرۇپ قالىدىغانلىقىغا قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭمۇ مەلۇم دەرىجىدە ھەققە ئىگە ئىكەنلىكىنى ۋە ھوقۇق(خەلىپىلىك)تىن تەڭ-باراۋەر پايدىلىنىشى كېرەكلىكىنى ئويلاشقانىدى.

ئەمما بۇ يەردە بىر ئىش يۈز بەردى. ئەنسارلار(مۇھاجىرلارنىڭ ۋەكىللىرى كېلىپ بولغۇچە ئارىلىقتا) ئۇبادەنى خەلىپىلىككە سايلاپ، ئۇنىڭغا بەيئەت قىلىپ بولغانىدى. ئۇبادەمۇ ۋەزىپىنى تاپشۇرۇۋېلىش ئالدىدا ئىدى. ئەمما بۇ ئىش ئەڭ دەسلەپتە مۇھاجىرلاردىن باشلىنىشى كېرەك ئىدى. ئۇنداق بولغانىكەن، بۇ يەردە بىر خاتالىق يۈز بەرگەنىدى. بۇ خاتالىقنى مۇشۇنداق پەيتتە ۋە مەۋجۇت شەرت-شارائىتلارغا قارىماي تۈزىتىش كېرەك ئىدى.

بۇ ئىش بەكمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن ھەل قىلىنىشى كېرەك بولۇپ، ئەكسىچە بولغاندا، خەلىپىگە ئاسىيلىق قىلىشتەك بەكمۇ خەتەرلىك ئەھۋال كېلىپ چىقاتتى. ئەنسارلارنىڭ رەھبىرى سەئد ئىبنى ئۇبادەنى تەدرىجىي ھالدا بۇ ئورۇندىن چۈشۈرۈش لازىم ئىدى. ئىنسان قانداقلا بولمىسۇن، ئاجىز يارىتىلغانىدى. شۇ ئەھۋالدا كېچەش ئارقىلىق ئەنسارلارنىڭ ئاستا-ئاستا يول بېرىشى ئۈچۈن پۇرسەت يارىتىلىشى لازىم ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئەنسارلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن مۇنداق دېدى:"بۇ ئورۇن پەقەت قۇرەيشتىن بولغان بىرىگە لايىقتۇر. شۇنداق بولغاندىلا، ئەرەب قەبىلىلىرى رازى بولۇشىدۇ. خەلىپىلىككە ئۇلاردىن باشقا كىم چىقسا، ئۇلار ئۇنى قوبۇل قىلمايدۇ. كىم بۇ ھەقتە بىزگە قارشى چىقسا، ئۇنى شۇئان ئۆلتۈرىمىز".

ئەنسارلاردىن خەبباب ئىبنى مۇنزىر ئورنىدىن تۇرۇپ:"خەلىپە بىزدىن بىر، سىلەردىن بىر بولسۇن!" دېگەن سۆزنى تەكرارلىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا:"ھەيھات! بىر ئورۇنغا ھېچقاچان ئىككى ئەمىر سىغمايدۇ. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەرەبلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى باشقا قەبىلىدىن دەپ ئويلاپلا، سىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىڭلارنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يېتىشىپ چىققان قەۋمدىن بىرى خەلىپىلىككە سايلانسا، ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرمەيدۇ. بۇنىڭغا قارشى چىققانلارغا ئوچۇق دەلىللىرىمىز بار. بىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەسھابلىرى ۋە ئەڭ يېقىن كىشىلىرىمىز. كىم بىز بىلەن ئۇنىڭدىن قالغان ئورۇننىڭ جېدىلىنى قىلىشقا ئۇرۇنسا، ئۇ باتىل ئىشلارغا ئارىلاشقان، گۇناھقا ۋە ھالاكەتكە يۈزلەنگەن بولىدۇ" دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر شۇنچە قاتتىق گەپ قىلغان بولسىمۇ، خەبباب ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ، ئەنسارلارنى ئۆزىنىڭ كۆزقارىشىغا قېتىلىشقا ئۈندەۋەرگەچكە، مۇھاجىرلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن ئەبۇ ئۇبادە ئىبنى جەرراھ سۆز ئېلىپ مۇنداق

دېدى:"ئى ئەنسار جامائىتى! بۇ ئۇلۇغ ئىشقا تۇنجى بولۇپ ياردەم قىلغان ۋە قوللىغان كىشىلەر سىلەر ئىدىڭلار. تۇنجى بولۇپ بۇرمىلىغان ۋە ئۆزگەرتكەنلەرمۇ سىلەر بولۇپ قالماڭلار!"

ئۇنىڭ كەينىدىنلا بەشىر ئىبنى سەئد ئەنسارى ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق دېدى:"ئى ئەنسار جامائىتى! ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر بىز مۇشرىكلار بىلەن قىلغان ئۇرۇش ئارقىلىق ئاللاھنىڭ نەزىرىدە يۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشكەن ۋە بۇ دىنغا ئەڭ بۇرۇن كىرىپ، مەلۇم بىر نوپۇز تىكلىگەن بولساق، بۇلارنىڭ ھەممىسنى رەببىمىزنىڭ رازىلىقىغا ئېرىشىش ۋە پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەمرلىرىنى ئورۇنداش مەقسىتىدە قىلدۇق. بۇنى(خەلىپىلىكنى دېمەكچى-ت) بىز ئۆز مەنپەئەتىمىز ئۈچۈن قىلىۋاتىمىز. ئۇنداق بولغانىكەن، بىز مۇشۇ خاسلىقىمىزنى كۆزدە تۇتقان ھالدا بەك ئىلگىرىلەپ كەتمەسلىكىمىز ۋە بۇلارنى دۇنيا مەنپەئەتىمىز ئۈچۈن ۋاستە قىلىۋالماسلىقىمىز لازىم.

ئاگاھ بولۇڭلاركى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قۇرەيشلىك بولغاچقا، ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھەر ئىشتا قۇرەيشلەر ئالدىن كۆزدە تۇتۇلۇشى كېرەك. ئۇلار بىلەن بۇ ھەقتە تالاش-تارتىش قىلغانلىقىمىزنى ئاللاھ كۆرۈپ تۇرىدۇ. ئۇنداق بولغانىكەن، ئاللاھ رىزاسى ئۈچۈن سىلەرمۇ ئاللاھ بەلگىلەپ بەرگەن چەك-چېگرىدىن ئېشىپ كەتمەڭلار ۋە ئۇلار بىلەن ئىختىلاپ قىلىشماڭلار!".

يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇسەييد ئىبنى ھۇدەيرمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەنسارلارنى بۇ ئىشتىن ۋاز كېچىپ، مۇھاجىرلاردىن بىرىنى تاللاشقا ئۈندىدى. ئەگەر ئەنسارلار بۇ ئىشنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىۋالسا، ئەۋس بىلەن خەزرەج قەبىلىسى ئارىسىدىكى ئىختىلاپنىڭ قايتىدىن باشلىنىدىغانلىقى ھەققىدە ئۇزۇندىن ئۇزۇن چۈشەنچە بېرىپ، مۇھاجىرلاردىن بىرىگە بەيئەت قىلىش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە باشقىلارنى بۇنىڭغا چاقىردى.

نەسەئى ۋە ھاكىمنىڭ رىۋايەتلىرىگە قارىغاندا، ئۇ كۈنى ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن ئەنسارلار ئارىسىدا بىر مۇنازىرە بولۇپ ئۆتكەن بولۇپ، ھەزرىتى ئۆمەر ئەنسارلارغا:

— پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنى جامائەتكە ئىمام قىلغانلىقىنى بىلەمسىلەر؟—دېدى. ئەنسارلار:

— ئەلۋەتتە بىلىمىز،—دەپ جاۋاب بېرىشتى. ھەزرىتى ئۆمەر يەنە:

— ئۇنداقتا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تاللاپ، ئالدىغا چىقارغان ئادەمنىڭ ئالدىغا كىم ئۆتەلەيدۇ؟—دەپ سورىدى. ئۇلار:

— ھېچبىرىمىز ئۆتەلمەيمىز،—دېيىشتى. ئەنسارلاردىن زەيد ئىبنى سابىت مۇنداق دېدى:

— قاراڭلار! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇھاجىرلاردىن ئىدى. ئۇنداق بولغانىكەن، خەلىپىمۇ مۇھاجىرلاردىن بولۇشى كېرەك. بىزمۇ ئەينى ۋاقىتتا

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەنسارلىرى بولغان بولساق، بۇندىن كېيىنمۇ خەلىپىنىڭ ئەنسارلىرى بولىشىمىز كېرەك!

بۇ سۆزلەردىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ئاللاھ سىلەرگە خەير ـ ئېھسان ئاتا قىلسۇن ۋە سۆز قىلغانلارنى سالامەت قىلسۇن! ماڭا قاراڭلار، ئەگەر بۇندىن باشقا ئارتۇقچە بىر نەرسە دېمەكچى(تۈيۈق يولغا كىرىپ قالىدىغان) بولساڭلار، بىز سىلەر بىلەن ئىتتىپاق ئۆتەلمەيمىز.

ئۇ گەپلىرىنى تۈگىتىپلا، دەرھال ھەزرىتى ئۆمەر تەرەپكە بۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا:

— قولۇڭنى بەرگىن، مەن ساڭا بەيئەت قىلىمەن! — دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر:

— سەن مەندىنمۇ بەكرەك پەزىلەتلىكسەن، — دەپ خەلىپىلىك تەكلىپىنى قوبۇل قىلمىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىمۇ ئۇنىڭغا:

— سەن ماڭا قارىغاندا كۈچلۈكرەكسەن، — دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەرمۇ چىڭ تۇرۇپ:

— مېنىڭ كۈچۈممۇ سېنىڭ پەزىلەتلىرىڭ بىلەن بىرلىكتە ساڭا تەۋە بولسۇن، — دېدى. ئاندىن ھەزرىتى ئۆمەر ۋە ئەبۇ ئۇبەيدە بىرلىكتە ئۇنىڭغا:

— ئى ئەبۇ بەكرى! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن باشقا بىرىنىڭ سېنىڭ ئالدىڭغا ئۆتۈشى توغرا ئەمەس. سەن سەۋر غارىدىكى ئەڭ خەتەرلىك پەيتلەردىمۇ ئۆزۈڭنى قىلچە ئويلاپ قويماي، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىللە بولدۇڭ. ئۇنىڭ ئۈچۈن جېنىڭنى پىدا قىلىشتىن يانمىدىڭ. ئۇ زات ئاغرىپ قالغاندا، سېنى ئىمام قىلىپ سايلىدى. شۇڭا بۇ ھەقتە سېنى ئالدىنئالا ئويلىشىمىز لازىم! — دەپ ئۇنى قوللايدىغانلىقى توغرىسىدىكى پوزىتسىيىسىنى بىلدۈرۈشتى.

ئۆمەر بۇ سۆزلەرنى قىلىپ بولۇپلا، يۈگۈرۈپ بېرىپ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ قولىنى تۇتتى. ئۇسەييد ئىبنى ھۇدەير ۋە بەشىر ئىبنى سەئدمۇ بىر ـ بىرى بىلەن بەسلەشكەندەك يۈگۈرۈپ كېلىشىپ، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە بەيئەت قىلدى. بۇنى كۆرگەن باشقىلارمۇ بىر ـ بىرلەپ كېلىپ، ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدى. ئۇ يەرگە يىغىلغانلارنىڭ ئىچىدە سەئد ئىبنى ئۇبادەلا بەيئەت قىلمىدى. ئۇ ئاغرىق بولغاچقا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئالدىغا كېلەلمىدى، بىرەر ئېغىز گەپمۇ قىلمىدى.

مانا بۇ ۋەقە، ئەنسارلار بىلەن مۇھاجىرلار ئارىسىدا خەلىپىلىك سەۋەبىدىن ھېچبىر ئىختىلاپ چىقمىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. پەقەت ئەنسارلارنىڭ ئەندىشىسى تۈپەيلىدىنلا بىر خاتالىق يۈز بەرگەنىدى، خالاس! ۋە بۇ سەئد ئىبنى ئۇبادەنىڭ مەۋقەسى يۈزىسىدىن ئەنسارلارنىڭ يول بېرىشى زۆرۈر بولغان بىر تالاش ـ تارتىشقا سەۋەب بولغانىدى.

شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ئەنسارلارنىڭ بەنى سەئدنىڭ ئۆيىگە يىغىلىشى ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ خەلىپىلىك ئىشىدا ئۆزلىرىنى مۇھاجىرلاردىن ئۈستۈن كۆرۈش، رەھبەرلىك سەۋداسىغا بېرىلىپ ئۇنى ياكى بۇنى قوللاش مايىللىقى ياكى

نىيىتىنىڭ بارلىقىنى ئىسپاتلىمايتتى.

سەئىد ئىبنى ئۇبادەگە كەلسەك، بۇ زات بارلىق ساھابىلارنىڭ ئارىسىدا ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشى ئىدى. ئەمما مەقسەت بۇ زاتنى سايلاش ئەمەس، بەلكى مۇسۇلمانلارنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش بولۇپ، بۇ مەدىنىنىڭ شەرت-شارائىتى، مىللەت ۋە دۆلەت مەسىلىلىرىنىڭ ھەل قىلىنىشى توغرىسىدىكى ئەندىشىدىن كېلىپ چىققانىدى.

بۇ ۋەقە، ھىجرىيىنىڭ 11-يىلى(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغان يىل) رەبىئەل ئەۋۋەل ئېيىنىڭ 12-كۈنى يۈز بەرگەنىدى[①].

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى خەلىپىلىككە سايلىنىپ، ئىككىنچى كۈنى(خەلىپىلىك سۆپىتى بىلەن) خەلقنى نامازغا چاقىردى. ئۇ مېھرابتا تۇرۇشىغا، ھەزرىتى ئۆمەر ئاۋۋال ئاللاھقا ھەمدۇسانا ئېيتقاندىن كېيىن، خەلققە مۇنداق دېدى:

”ئى خالايىق! تۈنۈگۈن سىلەرگە خىتاب قىلغانىدىم، ئەمما ئېيتقانلىرىمنىڭ ھەممىسى ئۆز ئىچىمدىن چىققان سۆزلەر ئىدى. خەلىپىنىڭ سايلىنىشى ھەققىدىكى سۆز-ئىبارىلىرىم يا ئاللاھنىڭ كىتابىدا يوق ياكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ماڭا ئامانەت قىلغان بىرەر ئېغىز سۆزىگە تايانغان ئەمەس. ئەمما مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بىزگە ئەبەدىي رەھبەرلىك قىلىدىغانلىقىنى ئويلاپ يۈرەتتىم. ئەپسۇسكى، ئۇ زات ۋاپات بولدى ۋە سىلەرگە ئاللاھ نازىل قىلغان كىتابنى قالدۇرۇپ كەتتى.

مانا بۇ كىتاب پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام رەھبەرلىك قىلغان ھىدايەت يولىنىڭ دەل ئۆزىدۇر. ئەگەر ئۇنىڭغا چىڭ ئېسىلساڭلار، ئۇ سىلەرنى ھىدايەت يولىغا باشلايدۇ. ئاللاھ تائالا سىلەرنىڭ ئەڭ خەيرلىكىڭلار ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ غاردىكى جان يولدىشى، سىلەرگە رەھبەرلىك قىلىشقا ئەڭ ھەقلىق بىر زات ئۈستىدە پىكىر بىرلىككە كېلىشىڭلارنى مۇيەسسەر قىلدى“.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان خەلق بەنى سەئىد يىغىلىشىدىكى بەيئەتتىن كېيىن يەنە بىر قېتىم بەيئەت قىلدى. ئاندىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئاللاھقا ھەمدۇسانا ئېيتقاندىن كېيىن، خەلققە شۇ تارىخىي ئەھمىيەتلىك سۆزلەرنى قىلدى:

”ئى خالايىق! مەن گەرچە ئاراڭلاردىكى ئەڭ پەزىلەتلىك كىشى بولمىساممۇ، سىلەرنىڭ خەلىپەڭلار بولۇپ سايلاندىم. ئەگەر سىلەرگە توغرا رەھبەرلىك قىلالىسام، ماڭا ياردەم قىلىڭلار. ئەگەر ئادالەتسىزلىك قىلسام، مېنى توغرا يولغا باشلاڭلار. توغرىلىق — ئامانەت، يالغانچىلىق — خىيانەتتۇر.

شۇنى بىلىڭلاركى، ھالال يول بىلەن ئۆز رىزقىنى تېپىپ يەۋېتىپ، ھەقسىزلىككە ئۇچرىغان كىشى تاكى ئۆز ھەققى قايتۇرۇپ ئېلىنغۇچە مېنىڭ

---

① ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2 ـ جىلد 304 ـ بەت.

نەزىرىمدە ئەڭ كۈچلۈك كىشى ھېسابلىنىدۇ. شۇنداقلا، ئاراڭلاردا ئۆزىنى كۈچلۈك دەپ ئويلاپ، باشقىلارنىڭ ھەققىگە تاجاۋۇز قىلغان كىشىمۇ ئۇنىڭدىن شۇ ھەق ئېلىنىپ ئەسلىي ئىگىسىگە قايتۇرۇلغۇچە مېنىڭ نەزىرىمدە ئەڭ ئاجىز كىشى ھېسابلىنىدۇ.

مەن ئاللاھقا ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلغان مۇددەتكىچە، سىلەرمۇ ماڭا ئىتائەت قىلىڭلار. ئەگەر مەن ئاللاھقا ۋە پەيغەمبىرىگە ئاسىيلىق قىلسام، ئەنە شۇ چاغدا ماڭا ئىتائەت قىلىش دېگەن نەرسە مەۋجۇت بولمايدۇ. قېنى ئەمدى، ھەممىمىز نامازغا تۇرايلى. ئاللاھ ھەممىمىزگە مەرھەمەت ئاتا قىلسۇن!"

بۇ كۈنى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دەپنە ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلاردىن باشقا ھەممەيلەن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە بەيئەت قىلدى. ئۇلارمۇ ئىشلىرىنى تۈگەتكەندىن كېيىن كېلىپ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدى. پەقەت سەئد ئىبنى ئۇبادەلا بىر ئاز كېچىكتى. كېيىن ئۇمۇ كېلىپ بەيئەت قىلدى ۋە مۇجاھىد بولۇپ جەڭگە قاتناشتى. كۆپ ئۆتمەي، سۇرىيە تۇپراقلىرىدا بولغان بىر جەڭدە ۋاپات بولدى.

ئەبۇ سۇفياننىڭ ھەزرىتى ئەلى ۋە ھەزرىتى ئابباسنى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە قارشى كۈشكۈرتكەنلىكى ھەققىدىكى سۆز-چۆچەكلەرگە كەلسەك، بۇنىڭ ھېچقانداق ئاساسى يوق. چۈنكى، ئەبۇ سۇفيان ئىسلامغا ئىلاجسىزلىقتىن كىرگەنلەردىن بولغاچقا، بۇنداق ئىشنى قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئىسلامغا كۈچلۈك ئىمان بىلەن چىڭ باغلانغان ھەزرىتى ئەلى بىلەن ھەزرىتى ئابباسنىڭ ئۇنىڭ گېپىگە كىرىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەگەر شۇنداق ئىش راستتىنلا يۈز بەرگەن تەقدىردە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى خەلىپە بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەبۇ سۇفياننى سوراققا تارتىشى ۋە بىرمۇنچىلىغان ئىختىلاپ ۋە تەپرىقىچىلىككە سەۋەب بولىدىغان بۇ سۆزلىرى ئۈچۈن ئۇنى ئەيىبلىشى لازىم ئىدى. ھالبۇكى، تارىختا مۇنداق بىر ۋەقەنىڭ يۈز بەرگىنى يوق. بۇ پەقەت بەزى رىۋايەتچىلەرنىڭ ئويدۇرمىسىدىن ئىبارەتتۇر، خالاس!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزىدىن كېيىن ئورنىغا ھەزرىتى ئەلىنىڭ چىقىشى ھەققىدە ۋەسىيەت قالدۇرۇپ قويغانلىقىمۇ پۈتۈنلەي يالغان ۋە ئەمەلىيەتكە زىت بىر ئويدۇرمىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. چۈنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەسىيىتى دىنىي ئەمر بولۇپ، ئەگەر راستتىنلا شۇنداق بىر ۋەسىيەت بولغان بولسا، ھېچبىر مۇسۇلمان ئۇنىڭغا قارشى چىقالمايتتى. ئۇ كۈنكى مۇسۇلمانلارنىڭ مۇشۇنداق بىر ۋەسىيەتكە خىلاپلىق قىلغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇش — ئۇلارغا بەكمۇ ئېغىر ھاقارەت قىلىش ۋە بارلىق ساھابىلەرنىڭ ئىمانىدىن گۇمانلىنىش دېگەن بىلەن ئوخشاش ئىدى.

ئويلاپ بېقىڭ، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇنداق بىر ۋەسىيەتكە قانداقمۇ خىلاپلىق قىلسۇن؟! ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھېچقاچان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ

سىزغان سىزىقىدىن چىقمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، هەزرىتى ئەلى بۇنداق بىر ۋەسىيەتكە خىلاپلىق قىلغانلارغا هەرگىزمۇ يول قويمىغان ۋە قاراپ تۇرمىغان بولاتتى. چۈنكى، هەزرىتى ئەلى ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرۈش ئۈچۈن هېچكىمگە پىسەنت قىلمايتتى.

ئەگەر بەزى كىشىلەر هەزرىتى ئەلىنىڭ كۆرۈنۈشتە هەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە بەيئەت قىلغان بولۇپ، كۆڭلىدە تەستىقلىمىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويماقچى بولسا، بىز ئۇلاردىن سوراپ باقايلى: ئەجەبا، ساھابىلەر قاچان بىر-بىرىگە ئىككى يۈزلىمىچىلىك قىلغان؟ ئۇلارنىڭ هەققىدە مۇنداق بىمەنە گەپلەرنى قىلىش ئۇلارغا "بۆلگۈنچى" دېگەن بەتنامنى چاپلاش بىلەن ئوخشاش. ئاللاھ بىزگە بۇنداق ئىشلاردىن پاناھلىق بەرسۇن!

هەزرىتى ئەلىنىڭ تاكى ئايالى هەزرىتى فاتىمەنىڭ ۋاپاتىغىچە بەيئەتكە كېچىككەنلىكى هەققىدىكى پىتنە-پاساتمۇ پۈتۈنلەي تۆهمەت بولۇپ، هەزرىتى ئەلىنىڭ بارلىق مۇسۇلمانلار بىرلىككە كېلىپ قارار بەرگەن بۇ مۇهىم ئىشتا ئالتە ئاي كېچىكىپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئىمانى كامىل ۋە كىچىك چېغىدىن تارتىپلا مۇسۇلمانلارغا قىلغان بىرلىك ۋە باراۋەرلىك چاقىرىقلىرى، ئىسلام قېرىنداشلىقىغا بولغان ئۆرنەك مۇئامىلىلىرى بىلەن تونۇلغان هەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ ئىشقا بۇنداق مۇئامىلە قىلىشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. گەرچە بۇ ئىككى زات ئارىسىدا بەزى تالاش-تارتىشلار ۋە كۆڭۈل ئاغرىقلىرى يۈز بەرگەن بولسىمۇ، بۇ، خەلىپىلىك بىلەن ئەمەس، بەلكى مىراس بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر بولۇپ، ئىشنىڭ جەريانى مۇنداق ئىدى:

هەزرىتى فاتىمە هەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن دادىسى(يەنى پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام)نىڭ فەدەك ۋە خەيبەردىكى مىراسىنى تەلەپ قىلدى. ئەمما هەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇ تەلەپنى قوبۇل قىلمىدى ۋە ئۇنىڭغا پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامدىن ئاڭلىغان بىر هەدىس بىلەن جاۋاب بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام مۇنداق دېگەنىدى:"بىز پەيغەمبەرلەر جامائەتتى يېقىنلىرىمىزغا مىراس قالدۇرمايمىز. بىزدىن كېيىنگە قالىدىغىنى سەدىقىدۇر(يەنى بارلىق ئۈممەتكە تالىقتۇر)".

هەزرىتى ئەلى ۋە فاتىمە بۇ سۆزنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ سۆزى ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلەتتى. چۈنكى، هەزرىتى فاتىمە ئىلىم ئەهلى بولۇپ، مول بىلىمى بار ئىدى. شۇنداقتىمۇ، هەزرىتى ئەبۇ بەكرى بىلەن ئارىلىرىدا كىچىككىنە كۆڭۈل ئاغرىقى يۈز بەردى. ئەمما بۇ ئىش قايتا تەكرارلانمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، هەزرىتى ئەلى ئۇ كۈنلەردە ئۆيىدىن سىرتقا كۆپ چىقالمىغاچقا، ئۇنىڭ هەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە ياردەم قىلىش پۇرسىتىمۇ يوق ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، مۇهىم مەسىلىلەردە، دىنىدىن يانغان مۇرتەد ئىسيانچىلار ۋە مەدىنىگە قايتىدىن هۇجۇم قىلىشقا ئۇرۇنغان باشباشتاقلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان مۇداپىئە پائالىيەتلىرىگە ئوخشاش ئىشلاردا هەردائىم هەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئەڭ يېقىن ياردەمچىلىرىدىن

ئىدى(كېيىنكى مەزمۇنلاردا بۇ ھەقتە تەپسىلىي توختىلىپ ئۆتىمىز). ئەلىنىڭ ئۇزۇن مەزگىلگىچە ئۆيىدىن چىقماسلىقىنىڭ سەۋەبى، ئايالى ھەزرىتى فاتىمەنىڭ كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغانلىقىدىن ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇپ ئالتە ئايدىن كېيىن، ھەزرىتى فاتىمەمۇ ۋاپات بولدى. ھەزرىتى ئەلى شۇنچە ۋاقىت ھەزرىتى فاتىمەنىڭ كېسىلىنى ساقايتىش بىلەن بەند بولۇپ كەتكەنىدى. ھەزرىتى فاتىمەنىڭ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن رەنجىپ قالغانلىقى ۋە ئۇنىڭغا كۆڭلى خاپا ھالدا ۋاپات بولۇپ كەتكەنلىكى ھەققىدىكى سۆز-چۆچەككە كەلسەك، بۇمۇ ئىسلامنى ۋە ئىسلامنىڭ خاراكتېرىنى بىلمەيدىغان نادانلارنىڭ ئويدۇرمىسى ئىدى.

شۇنداق ئەمەسمۇ؟! ئىسلامدا قاچان ئايالLار ئەرلەرنى ياكى ئەرلەر ئاياللارنى پات-پات يوقلاپ، بىر يەرگە جەم بولۇپ، دەرد-ھال ئېيتىشىدىغان ئىش كۆرۈلۈپتۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەزرىتى فاتىمە دادىسىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، كېسەل بولۇپ ئۆيىدىن تالاغا زادىلا چىقالمىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بولسا، ئاۋام ۋە دۆلەتنىڭ ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل ئىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى خەلىپىلىك قىلغان ۋاقىت تۇنجى ئىسلام دۆلىتىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرى بولغاچقا، قىيىنچىلىق ۋە توسالغۇ بەكمۇ كۆپ ئىدى(بۇ ھەقتىمۇ كېيىنچە تەپسىلىي توختىلىمىز).

ئەھۋال مانا مۇشۇنداق ئىكەن، مەيلى ھەزرىتى ئەلى بولسۇن ياكى ھەزرىتى ئاbbas بولسۇن ۋە ياكى پۈتۈن بەنى ھاشىم قەبىلىسى بولسۇن، بارلىق مۇسۇلمانلار ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە بەيئەت قىلغان كۈنى ئۇلارمۇ بەيئەت قىلغانىدى. بەنى ھاشىم قەبىلىسى ياكى باشقا بىر قەبىلىدىن بىرمۇ ئادەم بۇ بەيئەتتىن قېلىپ قالمىدى.

شۇنىسى ھەقىقەتكى، «قۇرئان كەرىم»دە خەلىپىلىك ھەققىدە بەلگىلىك بىر سىستېما بايان قىلىنمىغان، شۇنداقلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامMۇ بۇ ھەقتە ھېچنېمە دېمىگەنىدى. مۇسۇلمانلار پەقەت ئىسلامنىڭ ئەمر-پەرمانلىرىغا بويسۇنىدىغانلىقى توغرىسىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەدە بېرىش تەرىقىسىدە بەيئەت ۋەزىپىسىنى ئادا قىلاتتى. بەيئەت ئەھدىنامىسىگە ئاساسەن، بەيئەت قىلغۇچىلارنىڭ ھېچبىرى بەرگەن ۋەدىسىدىن يېنىۋالالمايتتى. بۇ مەيلى خەلىپە بولسۇن ياكى ئاددىي پۇقرا بولسۇن، ھەممەيلەن ئۈچۈن ئوخشاش كۈچكە ئىگە ئىدى. خەلىپىلىك — خەلىپە بىلەن مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى بىر ئەھدىنامە بولۇپ، بۇ ئەھدىنامىگە بىنائەن خەلىپە سۆز-ھەرىكەتلىرىدە ئاللاھنىڭ كىتابىغا ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىگە رىئايە قىلىدىغانلىقىغا، مۇسۇلمانلارغا ۋە ئۇنىڭغا ئامانەت قىلىنغان ماقامغا، دۆلەت ۋە ئۈممەتنىڭ مېلىغا دۇرۇس مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىغا قەسەم ئىچكەن بولاتتى. شۇنداقلا، مۇسۇلمانلارمۇ بەيئەت قىلىش ئارقىلىق خەلىپىگە ھۆرمەت بىلدۈرىدىغانلىقىغا، ئۇنىڭ ئەمر-پەرمانلىرىغا شەرتسىز بويسۇنىدىغانلىقىغا قەسەم ئىچكەن بولاتتى. ئەگەر خەلىپە ئىسلامنىڭ چەك-چېگرىلىرىدىن ھالقىپ كەتسە، ئۇنىڭغا بولغان بەيئەت ئۆز كۈچىنى يوقىتاتتى ۋە مۇسۇلمانلار خەلىپىنى

خەلىپىلىك ئەھدىنامىلىرىگە رىئايە قىلىش ھەققىدە ئاگاھلاندۇرۇش بېرەتتى. ئەگەر ئىشلار ئۆز يولىغا چۈشسە، خەلىپىلىك يەنە داۋام قىلاتتى. ئەكسىچە بولغاندا، مۇسۇلمانلارنىڭ كېڭەش ئەزالىرى تەرىپىدىن ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىناتتى ياكى ئۆزى ئىستېپا بېرەتتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىمۇ خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەن كۈنى مۇنداق دېگەنىدى:

”مەن ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلغان مۇددەتكىچە، سىلەرمۇ ماڭا ئىتائەت قىلىڭلار. ئەگەر مەن ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئاسىيلىق قىلسام، ئەنە شۇ چاغدا ماڭا ئىتائەت قىلىش دېگەن نەرسە مەۋجۇت بولمايدۇ“[①].

① ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 5 ـ جىلد 427 ـ ، 433 ـ بەتلەر.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك خىزمەتلىرى ۋە پەتىھلىرى

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى خەلىپىلىك دەۋرىنىڭ قىسقا بولۇشىغا قارىماي(ئۇنىڭ خەلىپىلىك دەۋرى ئىككى يىل، ئۈچ ئاي، ئون كۈن داۋاملاشتى)، ئىنسانلارنىڭ قەلبىگە ئىسلامىيەتنىڭ مەنىسى ۋە ئەھمىيىتىنى چوڭقۇر سىڭدۈردى. ھالبۇكى، بۇلار بەكمۇ ئۇزۇن يىللار داۋامىدا ئورۇنلىنىدىغان ئىشلار ئىدى. ئۇنىڭ ئىسلامىيەت ئىشلىرىنى ئىلمىي يوسۇندا يولغا قويۇشى ۋە بۇ يولدا چىڭ تۇرۇشى ئۇنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ساغلام، كامىل ۋە تەۋرەنمەس ئىمانغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەرمەكتە.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مانا بۇ ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن ئىسلامىيەت ئىشلىرىنى ساغلام ئاساس ئۈستىگە قۇرۇپ، قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇشقا شارائىت يارىتىپ بەردى. شۇڭا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئىسلامىيەت ئىشلىرىنى(ئۇرۇش-جىدەللىك ۋە خەتەرلىك پەيتلەردە) تىك تۇتۇپ تۇرالىغان ۋە ئەقىدىنىڭ بۇرمىلىنىپ كېتىشىنى توسىيالىغان ئەڭ بۈيۈك تارىخىي شەخسلەرنىڭ بىرى ھېسابلانماقتا.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھەقىقەتەن ئالدىن كۆرەر ۋە نەزەر دائىرىسى كەڭ زات ئىدى. ئۇنىڭ دەۋرىدە ئۆزلىرىنى مۇسۇلمان دەپ ئاتىۋالغان، ئەمما قەلبلىرىگە ئىمان سىڭىپ كىرمىگەن نۇرغۇنلىغان بەدەۋىي ئەرەبلەر بار ئىدى. ئاللاھ تائالا بۇلار ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: **”ئەئرابلار:‘ئىمان ئېيتتۇق’ دەيدۇ، (ئۇلارغا) ئېيتقىنكى،‘(تېخى) ئىمان ئېيتمىدىڭلار ۋە لېكىن سىلەر بويسۇندۇق دەڭلار، ئىمان تېخى دىلىڭلارغا كىرمىدى، ئەگەر سىلەر ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلساڭلار، ئاللاھ سىلەرنىڭ ئەمەللىرىڭلاردىن ھېچ نەرسىنى كېمەيتىۋەتمەيدۇ، ئاللاھ ھەقىقەتەن(مۇئمىنلەرگە) ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، (ئۇلارغا) ناھايىتى مېھرىباندۇر’ “**[سۈرە«ھۇجۇرات»(49-سۈرە)، 14-ئايەت].

ئۇندىن باشقا:

”ئەئرابلارنىڭ كۇفرى ۋە مۇناپىقلىقى تېخىمۇ زىيادىدۇر، ئاللاھ پەيغەمبىرىگە نازىل قىلغان شەرىئەت ئەھكاملىرىنى بىلمەسلىككە ئۇلار ئەڭ لايىقتۇر، ئاللاھ(مەخلۇقاتنىڭ ئەھۋالىنى) بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر. ئەئرابلارنىڭ بەزىلىرى (ئاللاھ يولىدا) بەرگەن نەرسىلىرىنى جەرىمانە ھېسابلايدۇ، سىلەرنىڭ ھادىسىگە ئۇچرىشىڭلارنى كۈتىدۇ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ھالاكەتكە ئۇچرىسۇن، ئاللاھ(ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچى، (ئىشلىرىنى)بىلىپ تۇرغۇچىدۇر“[سۈرە«تەۋبە»(9-سۈرە)، 97—98-ئايەت].

ۋە يەنە مۇنداق دەيدۇ:

”ئەتراپىڭلاردا ئەئرابىلاردىن مۇناپىقلار بار، مەدىنە ئاھالىسىدىنمۇ مۇناپىقلىقتا چىڭ تۇرغانلار بار، ئۇلارنى سەن بىلمەيسەن، بىز بىلىمىز، ئۇلارنى ئىككى قېتىم(يەنى دۇنيادا قەتل قىلىش ۋە ئەسىر ئېلىش بىلەن، ئۆلگەندە گۆر ئازابى بىلەن) جازالايمىز. ئاندىن ئۇلار(ئاخىرەتتە) چوڭ ئازابقا(يەنى دوزاخ ئازابىغا) قايتۇرۇلىدۇ“{سۈرە «تەۋبە»(9 ـ سۈرە)، 101 ـ ئايەت}.

ئىككى يۈزلىمچىلىك پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدىلا بار بولۇپ، مۇسۇلمان قىياپىتىگە كىرىۋالغان، ئەمما مۇسۇلماندارچىلىقتىن قىلچە ئەسەر بولمىغان بىرمۇنچە ئادەم بار ئىدى. بولۇپمۇ، بەدەۋىي ئەرەبلەرنىڭ كۆپىنچىسى شۇنداق ئىدى. «قۇرئان كەرىم»نىڭ ئايەتلىرىدىن ئوچۇق كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئاللاھ تائالا بۇ ئەھۋالنى ئەلچىسىگە بىلدۈرگەن ۋە ئۇلارنىڭ مۇۋاپىق پۇرسەت تاپقان ھامان دىنىدىن قايتىدىغانلىقىنى سەمىگە سالغانىدى. دەرۋەقە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدىلا مۇرتەدلىك ئالامەتلىرى كۆرۈلۈشكە باشلىغانىدى. ھەتتا يەمەندە ئەل ئەسۋە ئەل ئەنسى، يەمامەدە مۇسەيلىمەتۇل كەززاب ۋە نەجد دىيارىدا تۇلەيھەتۇل ئەسەدىي قاتارلىقلار ئۆزلىرىنى پەيغەمبەر ئاتىۋېلىشتى، ئەمما خەلققە ئوچۇق ـ ئاشكارا جاكارلاشقا پېتىنالمىدى. چۈنكى ئۇلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئۈستىگە قوشۇن ئەۋەتىشىدىن قورققانىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر تارقىلىش بىلەنلا، ئۇلار دەرھال ئىسلامدىن يېنىپ، ئۆزلىرىنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىنى ئوچۇق ئېلان قىلدى. ئىش بۇنىڭ بىلەنلا تۈگىمەي، نۇرغۇنلىغان بەدەۋىي ئەرەبلەرنىڭمۇ ئىككى يۈزلىمچىلىكى ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلاپ، جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ئېتىقاد ۋە ھاياتىغا قايتقانلىقىنى جاكارلاشتى. بۇ پىتنىدىن پەقەت مەدىنە مۇنەۋۋەر، مەككە مۇكەررەمە ۋە تائىف شەھەرلىرىلا ساقلىنىپ قالدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى خەلىپىلىك ماقامىغا چىقماي تۇرۇپلا، بۇ مۇرتەدلەر ئەلچى ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنى زاكات بەرگۈچىلەرنىڭ سىرتىدا تۇتۇشنى تەلەپ قىلىشتى. ئۇلار خەلىپىنىڭ بۇ ھەقتە ئۆزلىرىگە رازىمەنلىك بىلدۈرىدىغانلىقىنى ۋە تەلەپلىرىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ھېسابلاشقانىدى.

ئۇلارنىڭ نەزىرىدە زاكات دىنىنىڭ كىچىككىنە بىر قىسمى بولۇپ، نۇرغۇنلىغان ئەمرلەرنىڭ بىرى، شۇنداقلا ماددىي ئەمر ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مۇسۇلمانلار مال ـ بايلىققا بەكمۇ ئەھمىيەت بېرىپ كەتمەيتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ قان تۆكۈپ جەڭ قىلىشى ماددىي ھايات ئۈچۈن ئەمەس ئىدى. ئۇنداق بولغانىكەن، زاكات ئۇلار ئۈچۈن قانچىلىك نەرسە ئىدى؟

ئەمما مۇرتەدلەر زاكاتنىڭ ئاللاھنىڭ كەسكىن ئەمرلىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىنى ۋە ئىسلام دۆلىتىنىڭ ھېچقاچان بۇ ھەقتە بىپەرۋالىق قىلمايدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغانىدى. بۇ ئىشقا كۆز يۇمۇش ئىسلام دىنىنىڭ بىر پۈتۈن پرىنسىپىغا خىلاپلىق قىلىش دېگەنلىك بولاتتى. ئىسلام دىنى ئەمر ۋە چەكلىملىرى بىلەن بىر پۈتۈندۇر،

شۇنداقلا، بۆلۈنمەس بىر پۈتۈندۇر. ئۇنىڭ بىر قىسمىنى ئىجرا قىلىپ، قالغان قىسمىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ. ئۇنداق بولغانىكەن، ئاللاھنىڭ:"ئاللاھ پەيغەمبىرىگە نازىل قىلغان شەرىئەت ئەھكاملىرىنى بىلمەسلىككە ئۇلار ئەڭ لايىقتۇر" دېگەن ھۆكۈمى ئەنە شۇلارغا قارىتىلغاندى.

مۇرتەدلەر مەدىنە ھاكىمىيىتىنىڭ ئەسكەر سانىنىڭ ئاز، ئۆزلىرىنىڭ كۆپ ۋە كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنى ئۆزلىرىگە بويسۇن ئەگدۈرەلەيدىغانلىقىغا ۋە ئۇنىڭغا ئۆزلىرىنىڭ تەلەپلىرىنى قوبۇل قىلدۇرالايدىغانلىقىغا ئىشىنىشەتتى. ئەمما نەتىجىدە ئۇلارنىڭ بۇ خىيالى تامامەن سۇغا چىلاشتى. چۈنكى، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھەقىقەتەن شەرىئەتتە مۇقىم بەلگىلەنگەن ھۆكۈملەرنىڭ ھېچبىرىگە سەل قارىمىغۇدەك دەرىجىدە كامىل ۋە تەۋرەنمەس ئىمانغا ئىگە ئىدى ۋە ئاخىرقى نەپىسىگىچە بۇ يولدا تىركىشەتتى. دەرۋەقە، ئۇلارنىڭ ئۈستىگە قوشۇن تارتتى.

زەيد ئىبنى ئۇسامە قوشۇنى

ئۇسامە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئازادگەردىسى ۋە ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئاسراندى بالىسى زەيدنىڭ ئوغلى، زەيد بولسا ھارىسەنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇسامەنىڭ ئانىسى ئۇممۇ ئەيمەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەربىيىچىسى ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابىسى ئۇسامەنى ھەم ئۇنىڭ دادىسىنى ناھايىتى ئەزىز كۆرەتتى.

ئۇسامەنىڭ دادىسى زەيد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەرىپىدىن بىزانس ئىمپېراتورلۇقىغا قارشى مۇئتە جېڭىغا ئەۋەتىلگەن قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىۋېتىپ ۋاپات بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە بىزانسلارغا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن تەشكىللىمەكچى بولغان قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا ئۇنىڭ ئوغلىنى قويماقچى بولدى ۋە كۆپ ئۆتمەي بۇ قوشۇننى تەشكىللىدى. ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنى ئاتلىق قوشۇن بىلەن پەلەستىننىڭ جەنۇبىدىكى بەلقا رايونى(ھازىرقى غەززا ئەتراپى)غا يۈرۈش قىلىشقا بۇيرۇدى. دەرھال سەپەرۋەرلىك قىلىندى، خەلق ئۇرۇش تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتتى، تۇنجى مۇھاجىرلار ئۇسامەنىڭ قوشۇنىغا بىرىنچى بولۇپ قېتىلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ھەزرىتى ئۆمەرمۇ بار ئىدى. بۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەشكىللىگەن ئاخىرقى قوشۇن ئىدى. ھەربىي تەييارلىقلار جىددىي ئېلىپ بېرىلىۋاتقان پەيتتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. قوشۇنغا ئەسكەر تىزىملاش ئىشى تېخى داۋاملىشىۋاتقان كۈنلەردە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولدى، شۇنىڭ بىلەن، ئۇسامە قوشۇنىغا يۈرۈش قىلىش ئەمرىنى بېرەلمىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇپ، ئۈچ كۈندىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى خەلىپىلىككە تەيىنلەندى. ئۇ خەلىپىلىك نامى بىلەن قوشۇنغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەلگىلىگەن نىشانغا قاراپ يۈرۈش قىلىشقا ئەمر بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپاتىنىڭ ئەتىسى كۈنى چۈشتىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ جاكارچىسى:"ئۇسامەنىڭ ئەسكەرلىرىدىن مەدىنىدە ھېچكىم قالمىسۇن، ھەممەيلەن ئەڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە جۇرفىنىكى قىشلاققا يىغىلسۇن!" دەپ جاكارلىدى. ئاندىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى خەلققە مۇنداق خىتاب قىلدى:

"ئى خالايىق! مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاش ئاددىي بىر ئىنسانمەن. بۇنى بىلىمەن، ئەمما سىلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەسلىكتە ئورۇندىغان ئىغىر ۋەزىپىلەرنى ماڭا يۈكلەيدىغاندەك تۇرىسىلەر.

مەن بولسام يېڭى شەرىئەت ھۆكۈملىرىنى يولغا قويغۇچى ئەمەس، بەلكى يولغا قويۇلۇپ بولغان ھۆكۈملەرنى ئىجرا قىلغۇچى بەندىمەن. ئەگەر بۇ يولۇمنى داۋام ئەتسەم، مېنى قوللاڭلار. ئەگەر يولۇمدىن ئازسام، مېنى ئاگاھلاندۇرۇڭلار.

ماڭا قارائىلار! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كۆز يۇمغان ۋاقىتتا، ھېچبىر كىشى ئۇنىڭ بىر قامچا ئۇرۇپ بولسىمۇ، ئۆزىگە زۇلۇم قىلغانلىقىنى ئېيتىپ دەۋا قىلىپ كەلمىدى. ئەمما ئاگاھ بولۇڭلاركى، مېنى دائىم يولدىن ئازدۇرۇشقا ئۇرۇنىدىغان شەيتىنىم بار. ئەگەر ئۇ مېنى ئازدۇرۇپ كەتسە، مېنىڭدىن ھەزەر ئەيلەڭلار، مەندىن سىلەرگە بىر زىيان ـ زەخمەت يېتىپ قالمىسۇن! ھەركىم ياشايدۇ، ئەمما ھېچكىم ئۆز ئەجىلىنىڭ قاچان توشىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئەگەر خەيرلىك بىر ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان بولساڭلار، تاكى ئەجىلىڭلار توشقۇچە شۇ خەيرلىك ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇشقا تىرىشىڭلار. لېكىن بۇنىمۇ ئاللاھ خالىمىسا، سىلەر ئۆز ئىختىيارلىقىڭلار بىلەن قىلالمايسىلەر. ئۇنداق بولغانىكەن، ھەردائىم ئەجەلگە تەييار تۇرغان ھالدا ياشاڭلار، ئەجىلىڭلار سىلەرنىڭ خەيرلىك ئىشىڭلار ئۈزۈلۈپ قالغان ۋاقىتتا كېلىپ قالمىسۇن.

شۇنداق ئىنسانلار ياشاپ ئۆتتىكى، ئۇلار كۆڭۈلىرىنىڭ بىرىدە ئۆزلىرىنىڭ ئەجىلىنىڭ يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ قويمىدى ۋە(ئۆزلىرىنى ئۇ دۇنيادىن ئايرىم ھېسابلاپ) ھەر دائىم باشقىلارنىڭ رىزقىنى يەپ ئۆتتى، سىلەر ھەرگىز ئۇلاردىن بولۇپ قالماڭلار! جىددىي، چەبدەس ۋە چاققان بولۇڭلار! ئۆلۈم ھەر قاچان ناھايىتى تېز سۈرئەتتە سىلەرنى قوغلاپ تۇرىدۇ. ئۆلۈمدىن قورقۇڭلار، دادا، بالا ۋە قېرىنداشلىرىڭلاردىن ئىبرەت ئېلىڭلار. باشقىلار(ئۆلگەنلەر) جىنىنى پىدا قىلىپ قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەرگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئۇلارغا ھەۋەسلەنگىنىڭلاردەك، تىرىكلەردىنمۇ زوقلىنىڭلار!".

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، قارارگاھقا بېرىپ قوشۇننى ئۇزىتىپ قويۇپ، مەدىنىگە قايتتى. قوماندان ئۇسامە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭدىن مۇنداق بىر ئىشنى ئۆتۈندى:"سەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسىگە بېرىپ ئېيتقىن! رۇخسەت قىلسا، مەن ھازىرچە قوشۇننى چېكىندۈرۈپ تۇراي. چۈنكى، ئەڭ چوڭ ساھابىلەرنىڭ ھەممىسى بۇ قوشۇنغا قېتىلدى. شۇڭا بۇ خەتەرلىك پەيتتە خەلىپىنى يالغۇز تاشلاپ قويۇشتىن ئەنسىرەۋاتىمەن".

ئەسكەرلەرمۇ ئەرەب يېرىم ئارىلىغا يېيىلغان بۆلگۈنچىلىك پائالىيەتلىرى ۋە قەبىلىلەرنىڭ ئىسلامدىن يېنىۋېلىش ھەرىكەتلىرى سەۋەبىدىن كۆچىيىپ كېتىۋاتقان خەتەرلەرنى خېلى ئۇبدانلا ھېس قىلىشقا باشلىغانىدى. دەل شۇ چاغدا، ئەنسارلارمۇ ھەزرىتى ئۆمەردىن: "ئەگەر(خەلىپە) بۇ قوشۇننى ئەۋەتىشتىن راستىنلا ۋاز كېچەلمىسە، ئەڭ بولمىغاندا بىزگە ياشتا ئۇسامەدىن چوڭ ۋە تەجرىبىلىك بىرىنى قوماندان قىلىپ بەرسۇن!" دەپ تەلەپ قىلىشتى. ئەمما ئۇلار ئەبۇ بەكرىنىڭ ئەڭ نەپرەتلىنىدىغان ئىشنىڭ ھەرقانداق شارائىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قارارىنى ئىجرا قىلماسلىق ۋە ئۇنىڭ ئەمرىگە خىلاپلىق قىلىش ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۇسامەنىڭ تەلىپى بىلەن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ پىكرىنى ئەبۇ بەكرىگە بايان قىلدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى

ئۆمەرگە:"ماڭا قاراڭلار! ئىت ۋە بۆرىلەرنىڭ مېنى پارچىلىۋېتىشىدىغانلىقىنى بىلگەن تەقدىردىمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قارار بەرگەن ئىشتىن ئەسلا ۋاز كەچمەيمەن" دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ قېتىم:"ئەنسارلارمۇ ئۇسامەنىڭ ئورنىغا ياشتا ئۇنىڭدىن چوڭ ۋە تەجرىبىلىك بىرىنى تەيىنلەپ بېرىشىڭنى تەلەپ قىلىشىۋاتىدۇ" دېدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى قاتتىق غەزەپلەندىكى، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى: "ئى ئىبنى خەتتاب! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەلگىلىگەن نەرسىنى مېنىڭ بۇزۇشۇمنى تەلەپ قىلىشىۋاتىسىلەر ـ ھە؟!".

شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال قارارگاھقا قايتتى. ئۇسامە ئۇنىڭدىن: "قانداق بولدى؟" دەپ سورىۋىدى، ئۇ:"سىلەرنىڭ سەۋەبىڭلاردىن پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىسى ئالدىدا رەسۋا بولدۇم" دېدى.

ھەزرىتى ئۆمەر كەتكەندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى قارارگاھقا قايتا كېلىپ، ئەسكەرلەرنى ئاگاھلاندۇردى. ئاندىن ئۇلارنى رىغبەتلەندۈرۈپ يولغا سالدى. ئۆزىمۇ قوشۇن بىلەن قىسقا بىر مۇساپە بىللە ماڭدى. ئۇسامە ئات ئۈستىدە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى پىيادە بولۇپ، ئۇنىڭ ئېتىنى ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف يېتىلىۋالغانىدى. ئۇسامە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە:"ئى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسى! ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، يا سەن ئېتىڭغا مىنگىن ياكى مەن ئېتىمدىن چۈشەي!" دەپ ئۆزىنىڭ تۆۋەنچىلىكىنى ۋە ئۇنىڭغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمىتىنى ئىپادىلىدى. ئەمما ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:"ياق! سەنمۇ ئېتىڭدىن چۈشمىگىن، مەنمۇ مىنمەي. ئاللاھ يولىدا مېنىڭ ئاياغلىرىممۇ بىرەر سائەت توپا ـ چاڭ بولسا، نېمە بوپتۇ؟" دېدى. ئۇسامە ئۇنىڭغا:"ھەزرىتى ئۆمەرنى ماڭا ياردەمچى قىلىپ تەيىنلەپ بەرگەن بولساڭ!" دېدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ بۇ تەلىپىنى قوبۇل قىلدى، ئاندىن قوشۇننى يەنە بىر قېتىم توختىتىپ مۇنداق خىتاب قىلدى:"ئى مۇھاجىرلار جامائەسى! بىر ئاز توختاڭلار! سىلەرگە دەيدىغان ئون نەسىھىتىم بار. بۇلارنى ئېسىڭلاردا چىڭ تۇتۇشۇڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن. خىيانەت قىلماڭلار، چەكتىن ئاشماڭلار، پاناھلىق تىلىگەنلەرنى ئۆلتۈرمەڭلار، باشقىلارنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرمەڭلار، ياشانغانلارنى، كىچىك بالىلارنى ۋە ئاياللارنى ئۆلتۈرمەڭلار، خورما دەرەخلىرىنى زىدە قىلماڭلار، كۆيدۈرمەڭلار، ھېچقانداق دەل ـ دەرەخنى كەسمەڭلار، دۈشمەننىڭ قوي، كالا، تۆگىلىرىنى بوغۇزلىماڭلار(يېمەكلىك بۇنىڭ سىرتىدا).

ئالدىڭلارغا دۇنيا ھاياتىنى تەرك ئېتىپ، كېچە ـ كۈندۈز ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان كىشىلەر ئۇچرايدۇ، ئۇلارغا ھەرگىز چېقىلغۇچى بولماڭلار...".

ئاندىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇسامەگە مۇنداق يوليورۇق بەردى:"پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساڭا قانداق ئەمر بەرگەن بولسا، شۇنداق قىلغىن. ئاۋۋال قۇززا دىيارىدىن باشلا، ئاندىن ئابىلگە كەل! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەمرلىرىنى ھېچقانداق نۇقسانسىز ئورۇندا ۋە ئۇنىڭ ئەمرلىرىگە ھېچ نەرسە قوشمىغانلىقىمنى

كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئورنىغا چىققانلىقىمغا ھەيران قالما!".

ئۇسامە يۈرۈپ كەتتى. زىل مەرۋە ۋە ۋادى قاتارلىق يەرلەردىن ئۆتكەندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇيرۇغان يەرگىچە باردى. ئاتلىق قوشۇنى بىلەن قۇززا قەبىلىسى ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى، ئابىلغا ھۇجۇم قىلدى. نۇرغۇن غەنىيمەت توپلىدى. بۇ ۋەزىپە، بېرىپ-كېلىشتىن سىرت، 40 كۈندە ئاران تاماملاندى.

ئۇسامە قوماندانلىقىدىكى قوشۇننىڭ(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەشكىللىگەنلىكى سەۋەبى بىلەن) ئالدىن بەلگىلەنگەن نىشانغا ئەۋەتىلىشى ۋە بۇنىڭ مەدىنىگە ئېلىپ كېلىدىغان شۇنچە چوڭ خەۋپىدىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ قىلچە ئەندىشە قىلماسلىقى، ئۇنىڭ نەقەدەر جەسۇر ۋە تەۋرەنمەس ئىمانغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ۋە ئاقىۋەتنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا بەرگەن قارارنى ئىجرا قىلىش يولىدا نەقەدەر چىڭ تۇرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. چۈنكى ئۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق قارار بەرگەن بولسا، بۇ ئىشنىڭ نەتىجىسىنىڭ چوقۇم خەيرلىك بولىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

بۇ قوشۇننى يۈرۈشكە ئاتلاندۇرۇشتىكى ئەڭ ئاساسلىق مەقسەت مۇسۇلمانلارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ، مۇناپىق ۋە مۇرتەدلەرنىڭ روھىنى چۈشۈرۈش ئىدى. بۇ مەقسەت بولمىغان بولسا، قوشۇن بۇنداق خەتەرلىك پەيتتە ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ ئەڭ چەت-ياقىلىرىغا ئەۋەتىلمەيتتى ۋە بۇنداق تەۋەككۈلچىلىككە يول قويۇلمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، مەدىنىدە شەرىئەت ئەھكامىغا قارشى چىققانلارنىڭ ۋە شەھەرنىڭ تۆت ئەتراپىنى قورشاپ تۇرغان كۆچمەن ئەرەب قەبىلىلىرىنىڭ ۋەھىمىسىدىن ھېچكىم قورقۇپ قالمىدى. چۈنكى ئۇلار مۇسۇلمانلار ئۈچۈن بەك ۋەھىملىك ئۇنسۇرلار ھېسابلانمايتتى[1].

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2-جىلد 307- ۋە 309-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 6-جىلد 427- ۋە 432-بەتلەر.

مۇرتەدلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان جەڭلەر

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇش بىلەن تەڭلا مۇرتەدلىك ھەرىكەتلىرى ئەۋج ئېلىپ، ھەممە يەرنى بۆلگۈنچىلىك پائالىيەتلىرى قاپلاپ كەتتى. بۇ ئەھۋال پەقەت مەدىنە، مەككە، تائىف ۋە بەھرەين بىلەنلا چەكلىنىپ قالمىغانىدى. رىددەت(ئىسلامدىن يېنىش) ھەرىكەتلىرى قاپلاپ كەتكەن يەرلەر ئىچىدە پەقەت مەدىنىنىڭ غەربىگە جايلاشقان خەلق، ئۇسامە قوشۇنىنىڭ بىزانسقا قارشى يۈرۈش قىلىشىدىن قورقۇپ، ئارىسالدى بولۇپ قالغانىدى.

ئۇلار بۇ مەسىلىنى مۇنداق ئويلاشقانىدى:"ئەگەر مۇسۇلمانلار راستىنلا شۇنداق زور كۈچكە ئىگە بولمىغان بولسا، بىزانسلارغا قارشى قوشۇن ئەۋەتمىگەن بولاتتى. ئۇنداق بولغانىكەن، ئۇرۇشنىڭ ئاخىرىغىچە ساقلاپ تۇرايلى. ئەگەر بىزانسلار مۇسۇلمانلارنى يېڭىۋالسا، ھەممە ئىش ئۆزلۈكىدىن ھەل بولىدۇ ۋە بىزنىڭ مۇسۇلمانلار بىلەن ئايرىم ئۇرۇشۇپ يۈرۈشىمىزنىڭ ھاجىتى قالمايدۇ. ئەگەر ئۇسامەنىڭ قوشۇنى بىزانسلارنى يېڭىۋالسا، ئۇ چاغدا ئىسلام دىنى ئۆز ئورنىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىگەن بولىدۇ، بۇ ئەھۋالدا بىز ھېچنېمە قىلالمايمىز، يەنى مۇسۇلمانلارغا چېقىلىشتىن بىزگە ھېچقانداق پايدا چىقمايدۇ".

مەدىنىنىڭ غەربىدىكى رايونلاردا ئىسلامدىن يېنىش ۋە بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرىنىڭ كۈرۈلمەسلىكىدىكى بىردىنبىر سەۋەب مانا شۇ ئىدى.

ئەسلىدە مۇرتەدلەر ئىككى خىل بولۇپ، بىر خىلى مۇسەيلىمەتۇل كەززاب، تۇلەيھا ۋە ئەسۋەدكە ئوخشاش ساختا پەيغەمبەرلەرنىڭ پېشىدە سۆرۈلۈپ يۈرىدىغانلار؛ يەنە بىر خىلى بولسا، ئاللاھقا ئىمان ئېيتقان، پەيغەمبەرگە ئىشەنگەن ۋە ناماز ئوقۇيدىغان تۇرۇپ زاكاتنى رەت قىلغان ۋە ئۇنى ئاللاھنىڭ ھۆكۈمى ئەمەس، بەلكى دۆلەت خەلقتىن مەجبۇريي يىغماقچى بولغان باج، دەپ قارايدىغانلار ئىدى.

مانا بۇ ئىككىنچى خىلدىكى مۇرتەدلەر زاكاتنى ئۆزلىرىدىن بىكار قىلىۋېتىش ئۈچۈن خەلىپىنىڭ ئالدىغا ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتتى. ئۇلار ھەزرىتى ئاببباستىن باشقا مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممە مۆتىۋەرلىرى بىلەن كۆرۈشتى. ھەتتا بۇ مۇسۇلمان مۆتىۋەرلەرنىڭ ئىچىدە مۇرتەدلەرنىڭ تەكلىپىگە ماقۇل بولغان بىرنەچچىسى بۇ ھەقتە ئەبۇ بەكرى بىلەن تالاش-تارتىش قىلىشتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەزرىتى ئۆمەر، ئەبۇ ئۇبەيدە ۋە ئەبۇ ھۇزەيفەنىڭ ئازادگەردىسى سالىم قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇ تەكلىپنى قەتئىي رەت قىلدى ۋە بۇ مەشھۇر سۆزىنى دەل شۇ چاغدا ئېيتتى:

‹‹ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاقتىدا(دۆلەتكە) تۆلىگەن نەرسىنى(بۇگۈن) تۆلىمەسلىك ئۈچۈن تىركىشىدىغان بولسا، (تۆلەيدىغان نەرسىسى تۆگىنىڭ چۇلۋۇرىچىلىك نەرسە بولسىمۇ) ئۇلار بىلەن شۇ نەرسىنى تۆلەتكۈچە ئېلىشىمەن››.

ئەمما، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرۈپ مۇنداق دېدى:

‹‹پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:‹كىشىلەر ئاللاھتىن باشقا ئىلاھ يوقتۇر، دېگۈچە ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇشقا بۇيرۇلدۇم. كىشىلەر پەقەت لائىلاھە ئىللاللاھ دېيىش ئارقىلىقلا ئۆز جېنى ۋە مېلىنى مەندىن قوغداپ قالالايدۇ. ئۇنىڭ ھېسابى ئاللاھقا خاستۇر› دېمىگەنمىدى؟ ئەمدى بىز قايسى ھەق بىلەن ئۇلارغا قارشى ئۇرۇش ئاچالايمىز؟››.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىمۇ ئۇنىڭغا جاۋابەن مۇنداق دېدى:

‹‹ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ناماز بىلەن روزىنى بىر ـ بىرىدىن ئايرىغان ئادەم بىلەن توختىماي ئېلىشىمەن. زاكات ــــ مالنىڭ ھەققىدۇر. قەسەم قىلىمەنكى، زاكات قىلىپ بېرىدىغان نەرسە بىر ئوغلاق بولسىمۇ، ئۇنى بەرمەسلىك ئۈچۈن تىركەشكەن ئادەم بىلەن ئۇرۇشۇشتىن يانمايمەن››.

شۇنداق، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئىسلام دىنىنى مانا شۇنداق بۆلۈنمەس، بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە دەپ بىلەتتى. چۈنكى، پەرزلەرنىڭ بىر ـ بىرىدىن پەرقى يوق بولۇپ، زاكات ھەرقانچە ئېغىر ئىقتىسادىي تېما بولۇپ كەتسىمۇ، ئۇ ئىسلام دىنىنىڭ مۇھىم پەرزلىرىدىن بىرى، ئاللاھقا قۇللۇق قىلىشنىڭ بىر كۆرۈنۈشىدۇر. ئىسلامىي پەرزلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئىجرا قىلىپ، يەنە بىر قىسمىغا سەل قاراشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

ساھابىلەر بۇ خەتەرلىك پەيتتە ئىشنى چىرايلىقچە بىر تەرەپ قىلىشنى ئويلايتتى. چۈنكى، ھەممە يەر بىرلا ۋاقىتتا ئىسلامدىن يېنىش ۋە بۆلگۈنچىلىك قىلىش ھەرىكەتلىرى بىلەن تەۋرىنىشكە باشلىغانىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە مۇنداق دېدى: ‹‹ئى رەسۇلۇللاھنىڭ خەلىپىسى! خەلققە بىرئاز سىلىق ۋە مۇلايىملىق بىلەن مۇئامىلە قىلغىن!››

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا:‹‹شۇنىسى ھەقىقەتكى، ۋەھيى چۈشۈرۈلۈشتىن توختىدى، دىن ۋايىغا يەتتى. ئۇنداقتا، مەن تېخى ۋاپات بولماي تۇرۇپلا، دىن زەربىگە ئۇچراپ، يېمىرىلسۇنمۇ؟ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:‹بىر كىشى پەقەت دىنىنىڭ ھەققىنى ئۆتەش ئارقىلىقلا ئۆزىنى مەندىن قۇتقۇزالايدۇ، بۇ دىنىنىڭ ھەققى ناماز ئوقۇش، روزا تۇتۇش ۋە زاكات بېرىشتۇر› دېمىگەنمىدى؟ ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى مېنى تەرك ئېتىپ، ئوتتۇرىغا يالغۇز تاشلاپ قويسىمۇ، مەن يەنىلا تەنھا ھالدا مۇرتەدلەر بىلەن ئېلىشىمەن›› دېدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى زاكات بېرىشنى خالىمىغان مۇناپىقلارنىڭ ۋەكىللىرىگە قوپال تەگدى ۋە ئۇلارنى ھاقارەتلەپ، تەلەپلىرىنى رەت قىلدى. ئۆز ئىدىيىسىدە

چىقىپ تۇرۇپ، ئۇلارنى دىنىنىڭ ئەھكاملىرىغا بويسۇنۇشقا زورلىدى. مۇناپىقلارنىڭ ۋەكىللىرى ئۆز قەبىلىلىرىگە قايتىپ بېرىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ سان جەھەتتە بەكمۇ ئاز ئىكەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى. چۈنكى، ئۇ مەزگىللەردە ئۇسامەنىڭ قوشۇنى بىزانسلارغا قارشى يۈرۈش قىلىۋاتقاچقا، مۇسۇلمانلار ئاز قالغانىدى. بۇ ۋەكىللەر ئۆزلىرىنىڭ قەبىلىلىرىنى مەدىنىگە ھۇجۇم قىلىشقا كۈشكۈرتمەكتە ئىدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇسامەنىڭ قوشۇنىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن مەدىنىگە قايتىپ كېلىپ، شەھەرنىڭ چۆللەرگە قارىتىپ ئېچىلغان دەرۋازىلىرىغا نوپۇزلۇق ساھابىلەرنى قاراۋۇل قىلىپ قويدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەزرىتى ئەلى، زۇبەير ئىبنى ئەۋام، تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللا، سەئد ئىبنى ئەبى ۋەققاس، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف ۋە ئابدۇللا ئىبنى مەسئۇد قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى. ئۇندىن باشقا، ھەر ئېھتىمالغا قارشى جامائەتنىڭ مەسچىتتە ھەردائىم تەييار ھالەتتە تۇرۇشىنى ئەمر قىلدى. ئۇلارنى يىغىپ مۇنداق دېدى:"ئى جامائەت! يەر يۈزى قايتىدىن كۇفرۇلۇققا تولۇپ كېتىۋاتىدۇ. مۇرتەدلەر بىزنىڭ سانىمىزنى ئاز كۆردى. ئۇلارنىڭ كېچە ياكى كۈندۈزى ھۇجۇم قىلىشى ھازىرچە ئېنىق ئەمەس. دۈشمەنلەرنىڭ بىزدىن ئەڭ يىراقتىكىلىرى كۆپ بولسا 12 مىل يىراقلىقتا تۇرماقتا. ئۇلار تەكلىپىمىزنى قوبۇل قىلىدۇ، دەپ ئويلاشقانىدى، ئەمما بىز ئۇلارنى رەت قىلىپ، ئارىمىزدا تۈزۈلگەن بىتىمنى بۇزدۇق. شۇڭا ھەممىڭلار بىر يەرگە توپلىنىپ، ئۇلارغا قارشى ھەردائىم تەييار تۇرۇڭلار!".

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇسامەنىڭ قوشۇنلىرى قايتىپ كەلگۈچە، مۇرتەدلەرگە قارشى جەڭ ئېلان قىلماسلىقنى پىلانلىدى. شۇڭا ئۇ بەزىدە ئۆزىگە ئەۋەتىلگەن ۋەكىللەرنى كۈتۈۋېلىپ، بەزىدە ئۆزى ئۇلارغا ۋەكىل ۋە ھەيئەتلەرنى ئەۋەتىش ئارقىلىق ۋاقىت ئۆتكۈزۈشكە تىرىشاتتى.

لېكىن، بەزى مۇناپىق قەبىلىلەر بىزانسقا قارشى يۈرۈش قىلغان قوشۇن قايتىپ كەلمىگەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، مەدىنىگە بېسىپ كىرىشنى خىيال قىلىشاتتى. دەرۋەقە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇسامەنىڭ قوشۇنىنى ئۇزىتىپ، مەدىنىگە قايتقاندىن كېيىن ئۈچ كۈن ئۆتمەي تۇرۇپلا مەدىنە كېچىلىك ھۇجۇمغا ئۇچرىدى. مۇسۇلمانلار قوشۇنى بەكمۇ يىراقلاردا بولغاچقا، بۇ مۇناپىقلار مۇسۇلمانلارغا ياردەم قىلغۇچىلارنىڭ يوقلۇقىنى بىلىپ خاتىرجەم بولۇشقانىدى.

مۇناپىقلار مەدىنىگە ھۇجۇم قىلغان ۋاقىتتا، جىددىي پەيتتە ياردەمدە بولۇشى ئۈچۈن زۇلھەسسە دېگەن يەرگە بىر بۆلۈك ئەسكەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. ئۇلار مەدىنىگە كىرىش ئېغىزلىرىغا ھۇجۇم قىلغان ۋاقىتتا، شەھەرنى قوغدىغۇچى مۇھاپىزەتچىلەرگە دۇچ كەلدى. مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ ئارقا تەرىپىدە خەۋەرچىلەر يۈگۈرۈپ يۈرۈشەتتى. بۇ خەۋەرچىلەر دەرھال مەسچىتكە بېرىپ، ۋەقەنى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە يەتكۈزدى.

خەلىپە مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ قاتتىق قارشىلىق بىلدۈرۈشنى تاپىلىغاندىن كېيىن،

ئۆزىمۇ ئەڭ تېز سۈرئەتتە بىر قوشۇننى باشلاپ، شەھەرنىڭ كىرىش ئېغىزلىرىغا قاراپ يۈگۈردى ۋە باسقۇنچىلارنى بىردەمدىلا تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. ئۇلار دۈشمەننى قوغلاپ، زۇلھەسسە دېگەن يەرگە كەلگەندە، دۈشمەننىڭ ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ياردەمچى قوشۇنى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. مۇناپىقلار تۇلۇملارغا ھاۋا تولدۇرۇپ، ئېگىز يەرلەردىن پەسكە قارىتىپ دومىلىتىش ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنىڭ تۆگىلىرىنى ئۈركۈتمەكچى ۋە ۋاقىت ئۇتماقچى بولۇشتى. مۇسۇلمانلار ئۇلارنى كۆپ قوغلاشنىڭ ھاجىتى يوق، دەپ قاراپ مەدىنىگە قايتتى.

بۇ ئارىلىقتا مۇناپىقلار زۇلقەسسەدىكى تەرەپدارلىرىدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. ئۇلارمۇ ئۇلارنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشتى. شۇ كېچىسى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىمۇ مەدىنىدە قايتىدىن تەييارلىنىپ، يېرىم كېچە بولغاندا قوشۇننى باشلاپ مەدىنىدىن يولغا چىقتى.

قوشۇننىڭ ئوڭ قانىتىغا نۇمان ئىبنى مۇقەررىن، سول قانىتىغا ئۇنىڭ ئىنىسى ئابدۇللا ئىبنى مۇقەررىن ۋە ئارقا سەپكە ئۇلارنىڭ ئىنىسى سۇۋەيد ئىبنى مۇقەررىن قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى. سەھەر ۋاقتى، تېخى تاڭ يورۇماي تۇرۇپلا دۈشمەنلەر بىردىنلا مۇسۇلمانلارنىڭ قىلىچلىق ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. نېمە بولغىنىنى ئاڭقىرىپ بولالمىغان دۈشمەنلەر پاتىپاراق بولۇپ، ھەرتەرەپكە قېچىشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ باش قوماندانلىقىدىكى مۇسۇلمانلار قوشۇنى ئۇلارنى تاكى زۇلقەسسەگىچە قوغلاپ باردى. ئۇ يەردە نۇمان ئىبنى مۇقەررىننى چېگرىنى قوغداشقا تەيىنلەپ قويۇپ، قوشۇن بىلەن مەدىنىگە قايتتى.

بۇ زەپەر بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ، كۆڭلى تىنچىدى. قەبىلىلەر ئىچىدە مۇسۇلمانلىق سۈپىتىنى تېخى يوقاتمىغانلارمۇ ئىسلام دىنىدا چىڭ تۇرۇشقا تىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ، مۇسۇلمانلارنى سۆيۈندۈرىدىغان يەنە بىر ئىش يۈز بەردى. يەنى قەبىلىلەردىن يىغىلغان زاكات مەدىنىگە ساق ـ سالامەت يېتىپ كەلدى. ئىسلام مالىيىسىگە مەسئۇل كىشىلەردىن سەفۋان ئىبنى سەفۋان، بەنى ئامىر قەبىلىسىنىڭ زاكات ماللىرىنى ئېلىپ، گۇگۇم ۋاقتى بىلەن تەڭ سەئد قوغداۋاتقان كىرىش ئېغىزىدىن؛ زەبرىقان ئىبنى بەدر بەنى ئەۋف قەبىلىسىنىڭ زاكات ماللىرىنى ئېلىپ، شۇ كېچە ئوتتۇرىلىرىدا ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف قوغداۋاتقان ئېغىزدىن؛ ئادىي ئىبنى ھاتەم ئۆزى مەنسۇپ بولغان تەي قەبىلىسىنىڭ زاكات ماللىرىنى ئېلىپ، سەھەر ۋاقتى بىلەن ئابدۇللا ئىبنى مەسئۇد قوغداۋاتقان ئېغىزدىن مەدىنىگە كىرىپ كەلدى.

بۇ ۋەقە ئۇسامە قوشۇنى يولغا چىقىپ، ئەق ئىككى ئاي بولغاندا يۈز بەردى. ئۇندىن كېيىن، مۇسۇلمانلارنى سۆيۈندۈرىدىغان ئۈچىنچى خەۋەر يېتىپ كەلدى. يەنى بۇ ۋەقەدىن ئون كۈن ئۆتمەيلا، ئۇسامەنىڭ قوشۇنلىرى زەپەر قۇچۇپ، كۆپلىگەن غەنىيمەت بىلەن قايتىپ كەلدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇسامەنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا نائىب قىلىپ بەلگىلەپ:"سىلەر ئارام ئېلىۋېلىڭلار!" دېگەندىن كېيىن،

زۇلقىسسە ۋە مەدىنىنىڭ كىرىش ئېغىزلىرىغا تەقلەپ قويغان ئەسكەرلىرى بىلەن مۇناپىق ۋە مۇرتەدلەرنىڭ ئۈستىگە قايتا يۈرۈش قىلماقچى بولدى. ئۇ يولغا چىقىشتىن بۇرۇن مۇسۇلمانلار ئۇنىڭغا:

”ئى رەسۇلۇللاھنىڭ خەلىپىسى! ئۆتۈنۈپ قالايلى، مۇنداق قاراملىق قىلمىغىن! ئەگەر سىنىڭ بېشىڭغا بىرەر كېلىشمەسلىك كېلىپ قالسا، بىزنىڭ تەرتىپىمىز بۇزۇلىدۇ. دۈشمەنىنىڭ نەزىرىدە سىنىڭ ماقامىڭ بەك چوڭ. شۇڭا سەن ئورنۇڭغا باشقا بىرىنى تەيىنلىگىن! ئەگەر ئۇنىڭغا بىرەر كېلىشمەسلىك كېلىپ قالسا، ئۇنىڭ ئورنىنى باشقا بىرى بىلەن تولدۇرىۋالالايسەن“ دەپ ئۆتۈندى. ھەزرىتى ئەلىمۇ:

”قىلىچىڭنى قىنىغا سېلىپ، مەدىنىگە قايتقىن! بۇنداق قارامىلىق قىلىپ، بىزنى ھەسرەتتە قويمىغىن! ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، سەندىن ئايرىلىپ قالساق، شەرىئەت ئەھكامىنى سەندەك تەرتىپلىك ئىجرا قىلالمايمىز“ دەپ ئۇنى يولدىن قايتۇرۇشقا تىرىشتى. ئەمما ئۇ:

”ياق! قەسەم قىلىمەنكى، مەن ئۆز جېنىم بىلەن سىلەرگە ياردەمدە بولىمەن“ دەپ جاۋاب بەردى. ئاندىن زۇلھىسسە ۋە زۇلقىسسەگە قاراپ يولغا چىقتى. يەنە نۇمان ئىبنى مۇقەررىن ۋە ئۇنىڭ قېرىنداشلىرىنى ئالدىنقى قېتىمقىدەك يانلىرىغا ئېلىپ، ئەل ئەبرەق رايونىدىكى رەمزە دېگەن يەرگە بېسىپ كىرىپ، ئۇ يەردىكى مۇناپىقلار بىلەن قوراللىق توقۇنۇشتى ۋە ئۇلارنى مەغلۇپ قىلدى. مۇناپىقلار چېكىنىپ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي قاچتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مەدىنىگە قايتتى.

بۇ ئارىلىقتا يەنە قەبىلىلەردىن يىغىلغان زاكات ماللىرى مەدىنىگە ئېلىپ كېلىندى. مال شۇ قەدەر كۆپ ئىدىكى، ئىسلام دۆلىتى خەزىنىسىنىڭ چىقىمىدىنمۇ ئېشىپ كەتتى.

بۇ مەزگىلدە، ئۇسامەنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ خېلى ئوبدان ئارام ئېلىۋالدى. شۇڭا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇلارنى ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ قىسمەن جايلىرىدا باش كۆتۈرۈپ چىققان مۇناپىقلارنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتىش ئۈچۈن ئون بىر سەپكە ئايرىدى. بۇ سەپلەرنىڭ قوماندانلىرى ۋە قوشۇننىڭ مەقسەتلىرى تۆۋەندىكىچە ئىدى:

بىرىنچى، خالىد ئىبنى ۋەلىد: ئۇ ئاۋۋال ئۆزىنى ”پەيغەمبەر“ دەپ جاكارلىغان تۇلەيھە ئىبنى خۇۋەيلىد ئەسەدىينىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىدۇ. بۇ ۋەزىپىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىسا، ئەل بەتتاھ رايونىدىكى مالىك ئىبنى نۇۋەيرە يارىبۇئى تەمىمىينىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىدۇ.

ئىككىنچى، ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل: ئۇمۇ ئۆزىنى ”پەيغەمبەر“ دەپ جاكارلىغان بەنى ھەنىفە قەبىلىسىنىڭ ئاقساقىلى، يەمامەلىك مۇسەيلىمەتۇل كەززاب بىلەن ئۇرۇش قىلىدۇ.

ئۈچىنچى، شۇرەھبىل ئىبنى ھەسەنە: ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ

قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى يەمامەدە ئۇرۇش قىلىدىغان ئىكرىمەنىڭ قوشۇنىغا ياردەمچى قوشۇن قىلىپ بەلگىلىدى.

تۆتىنچى، مۇھاجىر ئىبنى ئەبۇ ئۇمەييە: ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ قوشۇنىغا يەمەندە ئۆزىنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى جاكارلىغان يالغانچى ئەسۋەد ئەنسىنىڭ قوللىغۇچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى.

بەشىنچى، ئەمرۇ ئىبنى ئاس: ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ قوشۇنىنى شىمالدىكى قۇززا قەبىلىسىنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتتى.

ئالتىنچى، خالىد ئىبنى سەئىد ئىبنى ئاس: شامنىڭ شەرقىي رايونلىرىغا ئەۋەتىلدى.

يەتتىنچى، ھۇزەيفە ئىبنى مۇھسىن: ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا ئۇماندىكى دەبا خەلقىنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىش ئەمرىنى بەردى.

سەككىزىنچى، ئەرفەجە ئىبنى ھەرسەمە: ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ ئاۋۋال ماھراغا بېرىپ، ئاندىن ھۇزەيفەنىڭ قوشۇنىغا قېتىلىشىنى بۇيرۇدى.

توققۇزىنچى، تارىفە ئىبنى ھاجىز: ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ قوشۇنىنى بەنى سۇلەيم ۋە ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقدىشى بولغان ھەۋازىن قەبىلىلىرىنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتتى.

ئونىنچى، سۇۋەيد ئىبنى مۇقەررىن: ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ قوشۇنىنى يەمەننىڭ تىھامە رايونىدىكى ئىسيانچىلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئەۋەتتى.

ئون بىرىنچى، ئەلا ئىبنى ھەزرەمىي: بۇ قوماندان بەھرەينگە قاراپ يولغا چىقتى[1].

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۆزى قوماندانلىق قىلىۋاتقان قوشۇننى باشلاپ ئەبرەقنىڭ رابىزا رايونىدىكى ئەبس ۋە زۇبيان قەبىلىلىرىنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ بۇزەھە رايونىدىكى باشقا تارماقلىرىنى بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن يۈرۈش قىلدى. ئۆزىنى"پەيغەمبەر" دەپ جاكارلىغان تۇلەيھەمۇ مۇشۇ يەردە ئىدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇ قوشۇننى ھەرقايسى سەپلەرگە بۆلگەن دەسلەپكى مەزگىلدە، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ تەي قەبىلىسى جايلاشقان يەرگە ھۇجۇم قىلىشىنى ۋە ئۇ يەردىكى تەي قەبىلىسى بىلەن ئابس ۋە زۇبيان قەبىلىرىنىمۇ جازالاشنى بۇيرۇپ، ئۆزىنىڭ ئاۋۋال خەيبەر تەرەپكە يۈرۈش قىلىدىغانلىقىنى، ئاندىن تەي قەبىلىسى بىلەن جەڭ بولۇۋاتقان مەزگىلدە، ئۇنىڭغا جىددىي ياردەمچى قوشۇن بولۇپ بارىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد خەلىپىنىڭ كۆرسەتمىسىگە بىنائەن تەي قەبىلىسىگە قارشى يۈرۈش قىلدى. ئەمما ئوخشاش ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغان، شۇنداقلا ئۇ قەبىلىنىڭ ئاقساقىلى بولغان ھاتەم ئىبنى ئادىيمۇ شۇ يەردە ئىدى. ئۇ خەلقنى قايىل قىلىش

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2-جىلد 314-، 318-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 6-جىلد 442-، 449-بەتلەر.

ئۇچۇن خالىدتىن ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت تەلەپ قىلدى. خالىد ئۇنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلدى. دەرۋەقە، ئۇ خەلقنى ئۈچ كۈن ئىچىدە قايىل قىلالىدى. شۇنىڭ بىلەن، خالىد ئىبنى ۋەلىد ئۇ يەردىن بۇزەھەگە قاراپ يولغا چىقتى.

بۇ يەردىكى توقۇنۇشتا تۇرشاۋۇللىرىدىن ئۇككاشە ئىبنى مۇھسىن بىلەن سابىت ئىبنى ئەرقەم ۋاپات بولدى. جەڭ رەسمىي باشلاندى، دۈشمەن قوشۇنىنىڭ قوماندانى ئۇيەينە ئىبنى ھۇسىن ۋە ئۇنىڭ قەبىلىسى فەزارا ئىبغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى. ئۇيەينە قەبىلىسىنى تاشلاپ قاچتى. تۇلەيھە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات چېغىدىلا ئىسلامدىن يانغان بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام دەرار ئىبنى ئەزۋەر باشچىلىقىدىكى قوشۇننى ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتكەنىدى. مۇرتەدلەر قېچىپ سۇھەيراغا بېرىۋېلىشتى، كېيىن بارغانسېرى ئازلاپ كەتتى.

دەل شۇ كۈنلەردە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتى ھەققىدىكى خەۋەر تارقالدى. شۇنىڭ بىلەن مۇرتەدلەر غەيرەتلىنىپ، قايتىدىن كۆپىيىشكە باشلىدى. غەتافانلىقلارمۇ ئۇيەينە ئىبنى ھۇسىننىڭ باشچىلىقىدا بەنى ئەسەد بىلەن بىرلىشىۋالدى. ئۇلار ئۇنىڭدىن بۇرۇن تەي قەبىلىسى بىلەن كېلىشەلمىگەنىدى.

غەتافانلىقلار بىلەن بەنى ئەسەدنىڭ بىرلىشىۋالغانلىقىنى كۆرگەن دەرار ئۆزىنىڭ ئۇلارغا تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىپ مەدىنىگە قاراپ قاچتى. ئۇنىڭ ئەمرىدىكى قوشۇن تارقىلىپ كەتتى. لېكىن، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ بۇزەھە رايونىدىكىلەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇشى بىلەنلا بەنى ئەسەد، بەنى ئامىر ۋە غەتافانلىقلار يېڭىدىن ئىسلامغا قايتىشتى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد بۇ يەردىكى ئىشنى تۈگەتكەندىن كېيىن، خەلىپىنىڭ ئەمرىگە بىنائەن بىتەھ رايونىدىكى تەمىم قەبىلىسىنىڭ بەنى يەربۇ دېگەن ئايمىقىغا قاراپ ئاتلاندى. بۇ قەبىلىنىڭ بېشىدا مالىك ئىبنى نۇۋەيرە دېگەن بىرى بار ئىدى. بەنى تەمىم قەبىلىسى ئىچىدە بەكمۇ شىددەتلىك زىددىيەت-توقۇنۇش ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان پەيتتە، سەجاھ ئىسىملىك بىر ئايال(بەنى تەغلىب قەبىلىسىدىن) ئۇلارنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كەلدى، ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىشنى خالىغانلار بىرلەشتى، خالىمىغانلار قېچىپ كەتتى. ئاندىن ئۇلار يەمامەگە قاراپ يولغا چىقتى.

ئۇ كۈنلەردە، مۇسەيلىمە پەيغەمبەرلىك دەۋاسى بىلەن ئەتراپىغا خېلى كۆپ تەرەپدارلارنى توپلىغانىدى. ئەمما مۇسەيلىمە بۇ ئايالدىن قورقتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار بىر-بىرىگە چېقىلماسلىق ھەققىدە ئەھدىلەشتى. ھەتتا ئۇنىڭ بىلەنلا قالماي، ئىككىسى توي قىلىشتى، ئەمما ئۇ كۈنلەر پەقەت ئۈچ كۈنلا داۋاملاشتى. ئۇ ئايال يەنە ئۆز قەبىلىسىگە قايتىپ، مۇسەيلىمەگە ئوخشاش ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىنى جاكارلىدى. قايتىش يولىدا بەنى تەمىم قەبىلىسىنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن بىرنەچچىسى ئۇنىڭغا ھەمراھ بولدى. ئۇلار يەمامەگە ھۇجۇم قىلغان ۋاقىتتا، بۇ يەرنىڭ كىرىمىنى يېرىمىدىن بۆلۈشۈش شەرتى ئاستىدا مۇسەيلىمە بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەنىدى. ئەمما ئۇ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ، تۇپراقلىرى مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن

52

ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن، ئىسلامنى قوبۇل قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتىنى شەرىئەت ئەھكاملىرىغا رىئايە قىلغان ئاساستا ئۆتكۈزدى.

سەجاھ ئەرەب يېرىم ئارىلىغا قايتقاندا، ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەن بەنى تەمىم قەبىلىسىدىكىلەر ھەيران قېلىشتى ۋە بۇرۇن ئۇنىڭغا يول قويغانلىقلىرى ئۈچۈن پۇشايمان قىلىشتى. كۆپ ئۆتمەي، خالىد ئىبنى ۋەلىد قوماندانلىقىدىكى قوشۇن بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى. بەنى تەمىم قەبىلىسىنىڭ مۆتىۋەرلىرى تۇتۇلۇپ، خالىدنىڭ ئالدىغا كەلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تالاش-تارتىش يۈز بەردى ۋە تەكشۈرۈش ئارقىلىق بەزى كىشىلەرنىڭ ھېچقانداق ھەق-ھوقۇقى بولماي تۇرۇپ، بەنى يەربۇ ئايمىقىنىڭ ھۆكۈمرانى بولۇۋالغانلىقى ئېنىقلاپ چىقىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار دەرھال ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى.

بۇ ئەسنادا، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ تۇرشاۋۇللىرىنىڭ قوماندانى دەرار ئىبنى ئەزۋەر بەنى يەربۇنىڭ رەئىسى مالىك ئىبنى نۇۋەيرەنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇ ۋەقەدە بىر يۈرۈش ئىختىلاپلار مەيدانغا كەلدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد مالىك ئىبنى نۇۋەيرە ئۆلۈپ، ئىددىتى توشقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئايالى ئۇممۇ تەمىمگە ئۆيلەندى[①].

ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئەبۇ جەھلىنىڭ ئوغلى ئىكرىمە يالغانچى مۇسەيلىمەنى جازالاش ئەمرىنى ئالغانىدى. ئۇ ئەمرگە بىنائەن يەمامەگە قاراپ ئاتلاندى، شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوشۇن باشلاپ ماڭدى، ئەمما ئۇنىڭغا يېتىشەلمىدى. ئىكرىمە تېز سۈرئەتتە ھۇجۇم قىلدى، بىراق قوشۇنى يالغانچى مۇسەيلىمەنىڭ قەبىلىسى بەنى ھەنىفە تەرىپىدىن تارمار قىلىندى. شۇراھبىل بولسا، ياردەمچى قوشۇننىڭ كېلىشىنى كۈتۈۋاتاتتى. بۇ ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئىكرىمەنىڭ ساقلاپ تۇرۇشى ئۈچۈن ئەۋەتكەن بۇيرۇقى يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭغا ئۇ يەردىكى ۋەزىيەتنى تۈگىتىپ، ئاسىيلارنى جازالىغاندىن كېيىن، ھۇزەيفە ئىبنى مۇھسىن ۋە ئەرفەجە ئىبنى ھەرسەمەلەرنىڭ قوشۇنىغا قېتىلىپ، ئوماندىكى مۇرتەدلەرگە قارشى بىرلىكتە جەڭ قىلىشنى، ئاندىن يەمەندىكى ئىشلارنى تۈگىتىپ، ھەزرەمۇت تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىش ئېھتىمالى بولغان مۇھاجىر ئىبنى ئەبۇ ئۇمەييەنىڭ قوشۇنى بىلەن بىرلىشىشنى بۇيرۇغانىدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد مۇرتەدلەرگە قارشى جەڭلىرىنى ئاياغلاشتۇرغاندىن كېيىن مەدىنىگە قايتىپ، بۇ جەرياندا ئۆتكۈزگەن بەزى خاتالىقلىرى ئۈچۈن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن كەچۈرۈم سورىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنى ئەپۇ قىلدى ۋە ئۇنى دەرھال يالغانچى مۇسەيلىمەنىڭ ئۈستىگە قايتا يۈرۈش قىلىشقا بۇيرۇدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد مەدىنىگە قايتىشتا بىتاھ دېگەن يەرگە تەقلەپ قويغان قوشۇننى تەرتىپكە سېلىپ، ئارقىسىدىن كەلمەكچى بولغان ياردەمچى قوشۇننى ساقلاشقا

---

① ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد 319-، 331-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 6-جىلد 452-، 462-بەتلەر.

باشلىدى. ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كېلىشى بىلەنلا، مۇسەيلىمەگە قارشى يۈرۈش قىلدى. ئۇ يەمامەگە بېرىپ، ئۆزىدىن بۇرۇن بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەن شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنەنىڭ ياردەمچى قوشۇننى كۈتمەيلا، ھۇجۇمغا ئۆتكەنلىكىدىن مۇرتەدلەر تەرىپىدىن تالاپەتكە ئۇچرىغانلىقىنى كۆردى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن، دۇشمەن سەپلىرى ئىچىدە قالغان ئاز ساندىكى مۇسۇلمانلار(بەنى ھەنىفە قەبىلىسىدىن) سەمامە ئىبنى ئەسئال قوماندانلىقىدا شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنە باشچىلىقىدىكى مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا ياردەم قىلغان بولسىمۇ، بۇنىڭ كۆپ پايدىسى بولمىغانىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئۇنىڭ كەينىدىن يېتىشىپ كېلىپ، شۇراھبىلنى ئالدىراقسانلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن تەنبىھلىدى. كۆپ ئۆتمەي، يالغانچى مۇسەيلىمە ئۆزىنىڭ ئىسيانچى قوشۇننى باشلاپ، ھەنىفە ۋادىسىنىڭ ئۈستۈنكى تۆپىلىكلىرىدىن(بۇرۇن ئەقرەبە، ھازىر جۇبەيلە دەپ ئاتىلىدىغان يەر) مۇسۇلمانلارغا قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى.

خالىد يەمامەنىڭ تۈۋەيق دەپ ئاتالغان دۆڭلۈكىنى بويلاپ ھەرىكەتكە ئۆتتى. ئوڭ ۋە سول قاناتلارنىڭ قوماندانلىرى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قېرىندىشى زەيد ئىبنى خەتتاب بىلەن ئەبۇ ھۇزەيفە ئىبنى ئۇتبە ئىدى. مۇھاجىرلارنىڭ تۇغى ئەبۇ ھۇزەيفەنىڭ ئازادگەردىسى سالىمنىڭ، ئەنسارلارنىڭ تۇغى سابىت ئىبنى قەيس ئىبنى شەمماسنىڭ قولىدا ئىدى. ئاڭغىچە، دەرار ئىبنى ئەزۋەرمۇ شىمال تەرەپتىكى بىر تۆپىلىكتىن(مەلھەم تەرەپتىن) ئەقرەبە تەرەپكە قاراپ چۈشۈپ كەلدى.

جەڭ بەكمۇ شىددەتلىك باشلاندى. دەسلەپتە، مۇرتەدلەر مۇسۇلمانلارنى ئارقىغا چېكىندۈردى، ھەتتا بىر قىسىم ئەسكەر خالىدنىڭ قارارگاھىغا يوشۇرۇنۇۋېلىشقا ئۇرۇندى. ئەمما ئارقىدىنلا ئۆزلىرىنى ئوڭشاپ، دۈشمەنگە شىددەتلىك ھۇجۇم باشلاپ، ئۇلارنى چېكىندۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولدى. كاززاپ مۇسەيلىمە قېچىپ، بىر باغقا(بۇ باغ كېيىن ئۆلۈم بېغى دەپ ئاتالغان) كىرىپ يوشۇرۇنىۋالدى. ئەمما قۇتۇلالمىدى، ناھايىتى كۆپ ئەسكەرلىرى بىلەن بۇ يەردە ئۆلتۈرۈلدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، مۇسۇلمانلار قوشۇنىدىن زەيد ئىبنى خەتتاب، سابىت ئىبنى قەيس ۋە باشقا ئوقۇمۇشلۇق، بىلىملىك ۋە مۆتىۋەر شەخسلەر بۇ جەڭدە قازا قىلدى①.

ئوماندىكى لاقىت ئىبنى مالىك ئەزدىمۇ مۇسۇلمانلاردىن ئۈستۈن كەلگەچكە، خەلىپە بۇ يەرگە ئەۋەتكەن قوشۇننىڭ قوماندانلىرى جەيفەر ۋە ئۇبادلار ئەسكەرلەر بىلەن بىرلىكتە تاغ ۋە دېڭىز ساھىلىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. ئاندىن جەيفەر ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە خەۋەر يوللاپ، ياردەمچى قوشۇن تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھۇزەيفە ئىبنى مۇھەسسىنى ئومانغا، ئەرفەجە ئىبنى ھەرسەمەنى مەھرەگە ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ئۇچراشقاندىن كېيىن، ئاۋۋال ئوماندىكى

---

① ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد 331-، 337-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 6-جىلد 462-، 469-بەتلەر.

ئىشقا تۇتۇش قىلىشنى، ئۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا، جەيفەر ۋە ئۇبادە بىلەن ئالاقىلىشىشنى تاپىلىدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ياردەم ئۈچۈن ئەبۇ جەھلنىڭ ئوغلى ئىكرىمەنى ئەۋەتتى. ئىكرىمە بۇندىن بۇرۇن يەمامەدە تالاپەتكە ئۇچراپ، خەلىپىدىن ئۆزىنى قوشۇنى بىلەن ئۇمانغا ئەۋەتىشنى ئۆتۈنگەنىدى.

ئىكرىمە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ كۆرسەتمىسىنى ئېلىپلا، ھۇزەيفە ۋە ئەرفەجەنىڭ ئارقىسىدىن يولغا چىقىپ، ئۇمانغا بارمايلا ئۇلارغا يېتىشتى، ئاندىن جەيفەر ۋە ئۇبادە بىلەن خەۋەرلەشتى. ھەممىسى بىر يەرگە كېلىپ پىلان تۈزدى ۋە بىرلىكتە سەھھار دېگەن يەرگە قاراپ يۈرۈش قىلدى. دۈشمەنلەرمۇ بۇ چاغقىچە لاقىتنىڭ قوماندانلىقىدا دەباغا توپلاندى ۋە ئىككى تەرەپ ئارىسىدا شىددەتلىك جەڭ باشلاندى.

جەڭ شۇنداق كەسكىن بولىدىكى، ئەگەر بەھرەين ۋە باشقا يەرلەردىن مۇسۇلمانلارغا ياردەمچى قوشۇن كەلمىگەن بولسا، لاقىت مۇسۇلمانلارنى يېڭىۋېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئەمما، ئاخىرىدا مۇسۇلمانلار يەنە ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ، لاقىتنىڭ قوشۇنىنى تارمار قىلدى. مۇسۇلمانلار توپلانغان غەنىيمەتنىڭ بەشتىن بىرىنى دۆلەت خەزىنىسىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئەرفەجە ئارقىلىق ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە يوللىدى.

ھۇزەيفە بۇ يەردە قېلىپ ئۇماننى ئىدارە قىلماقچى بولدى. ئىكرىمە ماھراغا يول ئالدى، بۇ يەرنىڭ خەلقىمۇ مۇرتەد بولۇپ، ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى، شىھرىت ئىسىملىك بىرىگە بويسۇناتتى. ئۇلار دېڭىز بويىدىكى جايلارغا يەرلەشكەن بولۇپ، سان جەھەتتىن يەنە بىر قىسمىغا قارىغاندا ئاز ئىدى.

ئىكرىمە ئىشنى شۇلاردىن باشلاپ، ئۇلارنى ئىسلامغا دەۋەت قىلدى، ئۇلار ئىسلامنى قوبۇل قىلدى. بۇنىڭ بىلەن مۇرتەدلەرنىڭ يەنە بىر قىسمىنىڭ كۈچى ئاجىزلاپ كەتتى. مۇسبىھ ئىسىملىك بىر ئىسيانچىغا ئەگەشكەن بۇ مۇرتەدلەر مۇسۇلمانلارغا قارشى تىركىشىش ئۈچۈن تۆپىلىكلەرگە جايلىشىۋالدى. ئەمما كۆپ ئۆتمەيلا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. ئىكرىمە قولغا چۈشكەن غەنىيمەتلەرنىڭ بەشتىن بىرىنى ئەسىرگە ئېلىنغان شىھرىت بىلەن بىرلىكتە مەدىنىگە يوللىدى[1].

يەمەننى ئېلىپ ئېيتساق، بۇ يەرنىڭمۇ ھەربىر يۇرتىغا بىردىن زومىگەر ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. ئەسۋەد ئەنسى ئىسىملىك بىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات چېغىدىلا ئۆزىنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى جاكارلىغانىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋاملىق ئۇ يەرگە ئەلچىلەر ئارقىلىق خەۋەر يوللاپ تۇردى، ئۇلارمۇ خېلى يۇمشاپ قالغانىدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇشى بىلەنلا، يەمەنلىكلەر ئەھدىنى بۇزۇپ تاشلىدى. شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇ يەرگە تەيىنلىگەن ۋالىيلاردىن ئەمرۇ ئىبنى ھەزم ۋە خالىد ئىبنى

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2-جىلد 343-، 345-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 6- جىلد 462-، 469-بەتلەر.

سەئد ئىبنى ئاس ئىككىسى مەدىنىگە قايتىپ كەلدى، باشقا مۇسۇلمانلار يەرلىك مۇسۇلمانلارنىڭ پاناھىغا سىغىندى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مۇرتەدلەرگە قارشى مۇجادىلىگە تۇتۇش قىلدى. ئاۋۋال ئۇلارغا ئەلچىلەر ئارقىلىق خەۋەر يوللاپ، ئۇلارنى قايىل قىلىشقا ۋە ئىسلامغا قايتىشقا دەۋەت قىلدى(يەنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يولىدىن مېڭىشقا تىرىشتى). ئۇسامەنىڭ قوشۇنى قايتقاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مۇرتەدلەرگە قارشى ئەسكىري بىرلىكلەرنى قۇردى. دەل شۇ كۈنلەردە، مەككە ۋالىيسى ئەتتاب ئىبنى ئۇسەيدمۇ ئۆز قېرىندىشى خالىد ئىبنى ئۇسەيدنى تىھەمەدىكى مۇرتەدلەرگە قارشى يۇرۇشكە ئاتلاندۇردى. خالىد ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىپ، غەلىبە قىلدى. مەككە ۋالىيسى يەنە ئوسمان ئىبنى ئەبۇل ئاسنى تائىفقا، ئىبنى رابىئەنى شەنۇئاغا ئەۋەتتى. ئۇلارمۇ غەلىبە قىلدى.

يەمەننىڭ تىھەمە رايونىدىكى ئۆق ۋە ئەشئارى قەبىلىلىرى داۋالغۇپ تۇراتتى. تاھىر ئىبنى ئەبۇ ھالە ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى. ئۇ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە بۇ ئىشنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن، خەۋەر يوللىدى. ئەمما خەلىپىدىن جاۋاب كەلمەي تۇرۇپلا، زەپەر قۇچۇپ قايتىپ كەلدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى جەرىر ئىبنى ئابدۇللا بۇجەلىنى بۇجەيلە ۋە خۇسئۇم قەبىلىلىرىنى بويسۇندۇرۇشقا ئەۋەتتى. جەرىر ئۇلارنى بويسۇندۇرغاندىن كېيىن، خەلىپىنىڭ ئەمرى بىلەن مۇقىملىقنى قوغداش ئۈچۈن نەجراندا تۇرۇپ قالدى.

ئاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى تاھىر ئىبنى ئەبۇ ھالەنى سەنئاغا ئاتلىنىپ، ئۇ يەردە مۇداپىئەسىز قالغان مۇسۇلمانلارغا ياردەم قىلىشقا بۇيرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئابدۇللا ئىبنى سەۋرگە مەكتۇپ ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ دەۋىتىگە قوشۇلغانلارنى ئەسكەرلىككە ئېلىشنى ۋە ئۆزىنىڭ تەلىماتىنى كۈتۈشنى ئەمر قىلدى.

ئۇندىن باشقا، مۇھاجىر ئىبنى ئەبۇ ئۇمەييەنىمۇ يەمەنگە ئەۋەتتى. مۇھاجىر مەككە يولى بىلەن يولغا چىقتى، خالىد ئىبنى ئۇسەييدمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدى. ئۇلار تائىفقا يېتىپ كەلگەندە ئابدۇررراھمان ئىبنى ئەبۇل ئاس ئۇلارغا قېتىلدى. ئاندىن سۇرادتا جەرىر ئىبنى ئابدۇللا بۇجەلى، تىھەمەدە ئابدۇللا ئىبنى سەۋر قېتىلدى. نەجرانغا كەلگەندە فەرۋا ئىبنى مۇسەيقمۇ قېتىلدى. قوشۇن قوماندانى مۇھاجىر مۇرتەدلەرنىڭ باشچىلىرىدىن ئەمرۇ ئىبنى مادىيەقۇرىب بىلەن قەيس ئىبنى ئابدى يەغۇس مەقشۇھنى تۇتۇپ، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ قېشىغا ئەۋەتتى. ئاندىن داۋاملىق ئىلگىرىلەپ يەمەنگە كىردى ۋە تارقاق قېچىپ يۈرگەن مۇرتەد قەبىلىلىرىنىڭ پېيىگە چۈشتى.

ھەزرەمۇت خەلقىمۇ مۇرتەد بولۇپ كەتكەنىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆز ۋاقتىدا تەيىنلىگەن ئوككاشە ئىبنى مۇھسىن ۋە زىياد ئىبنى لەبىد بايادى ئىسىملىك ۋالىيلار تېخىچە شۇ يەردە ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇھاجىر ئىبنى ئەبى ئۇمەييەنى مۇرتەدلەرگە قارشى يۈرۈشكە بۇيرۇغانىدى، ئەمما ئۇ پەيغەمبەر

ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغۇچە مەدىنىدىن يولغا چىقمىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، ئۇنى شۇ ۋەزىپە بىلەن يەمەنگە ئەۋەتتى.

مۇھاجىر بۇ ۋەزىپىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن يولغا چىقىپ سەنئاغا كەلدى. بۇ يەردىكى يەرلىك ھۆكۈمدارلار ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى تەيىنلىگەن يېڭى ۋالىينى كۈتۈۋاتاتتى. مۇھاجىرمۇ ئىكرىمەگە ئوخشاش ھەزرەمۇتنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلغانىدى. ئىككىسى مەرىبتە ئۇچرىشىپ، ھەزرەمۇتقا بىرلىكتە كىردى ۋە ئۇ يەرگە ھاكىم بولدى. غەنىيمەت ئالغان ماللارنىڭ بەشتىن بىرىنى ئەسىر ئېلىنغان ئەشئاس ئىبنى قەيس بىلەن بىرلىكتە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە ئەۋەتتى. ئەشئاس كېيىنچە ھىدايەتكە ئېرىشىپ، تاكى مۇجاھىد بولۇپ ۋاھا دېگەن يەرگە بارىدىغان قوشۇنغا قېتىلغۇچە مەدىنىدە تۇردى. مۇھاجىر يەمەندە ۋەزىپە ئېلىشنى تەلەپ قىلدى، فەيرۇزمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدى. ئۇندىن باشقا، زىياد ئىبنى لەبىد بايادى بىلەن ئۇبەيدە ئىبنى سەئدمۇ ھەزرەمۇتقا يەرلەشتى.

بەھرەيىندە بەنى ئابدۇلقەيس ۋە بەنى بەكرى قەبىلىلىرى بار ئىدى. بۇ يەرنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەينى ۋاقىتتا تەيىنلىگەن مۇنزىر ئىبنى سارى ئىسمىلىك ۋالىي باشقۇرۇۋاتاتتى. ئەمما بۇ زات پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرلا ۋاقىتتا ۋاپات بولدى. شۇنىڭ بىلەن، بەھرەيىن خەلقى مۇرتەد بولۇپ كەتتى. پەقەت بەنى ئابدۇلقەيس قەبىلىسى جارۇدنىڭ سەۋەبى بىلەن مۇسۇلمان پېتى قالدى. بەنى بەكرى قەبىلىسى بولسا مۇرتەدلىكتە چىڭ تۇردى. جارۇد ئەسلىي خىرىستىئان بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى زىيارەت قىلىپ، ئىسلام بىلەن تونۇشقانىدى ۋە بىر مەزگىل مەدىنىدە تۇرۇپ، ئىسلام دىنىنى ئەتراپلىق ئۆگىنىپ، ئۆز يۇرتىغا مول ئىسلامىي بىلىم بىلەن قايتقانىدى. ئەمما كۆپ ئۆتمەي، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتى بىلەن ئۇنىڭ قەبىلىسى مۇرتەدلىك يولىغا قاراپ ماڭدى. قەبىلىسىدىكىلەر جارۇدقا:

— ئەگەر مۇھەممەد پەيغەمبەر بولغان بولسا، ئۆلمىگەن بولاتتى، — دېيىشتى. بۇنى ئاڭلىغان جارۇد خەلقنى يىغىپ ئۇلارغا مۇنداق دېدى:

— ئەي، بەنى ئابدۇلقەيس خەلقى! سىلەردىن بىر نەرسە سورىماقچىمەن. ئەگەر بىلسەڭلار، ماڭا جاۋاب بېرىڭلار. ئەگەر بىلمىسەڭلار، ئاغزىڭلارنى ئاچماڭلار!

— قېنى سورىغىن، — دېيىشتى ئۇلار. جارۇد ئۇلاردىن:

— ئاللاھ تائالانىڭ بۇندىن بۇرۇنمۇ پەيغەمبەر ئەۋەتكەنلىكىنى بىلەمسىلەر؟ — دەپ سورىدى. ئۇلار:

— ئەلۋەتتە بىلىمىز، — دەپ جاۋاب بېرىشتى. جارۇد يەنە:

— ئۇنداقتا، سىلەر بۇ پەيغەمبەرلەرنى ئۆز كۆزۈڭلار بىلەن كۆردۈڭلارمۇ ياكى باشقىلاردىن ئاڭلاپ بىلدىڭلارمۇ؟ — دەپ سورىدى. ئۇلار:

— ئەلۋەتتە باشقىلاردىن ئاڭلاپ بىلدۇق، — دېيىشتى. ئاندىن جارۇد:

— ئۇنداقتا، ئۇ پەيغەمبەرلەرگە نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى. ئۇلار:

— ئۆلدى! — دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن جارۇد:

— مۇھەممەدمۇ ئەنە شۇلارغا ئوخشاش ئۆلدى. ئەمما مەن شاھادەت كەلتۈرىمەنكى، ئاللاھتىن باشقا ھېچبىر ئىلاھ يوقتۇر، مۇھەممەد ئاللاھنىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسىدۇر! — دەپ ئۇلارغا قايىل قىلارلىق جاۋاب بەردى. ئاندىن ئۇلار بىردەك:

— بىزمۇ شاھادەت ئېيتىمىزكى، ئاللاھتىن باشقا ئىلاھ يوقتۇر، مۇھەممەد ئاللاھنىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسىدۇر! — دەپ ئىمانلىرىنى پاكلاپ، دەرھال ئىسلامغا قايتتى. ئاندىن جارۇدقا قاراپ:

— سەن بىزنىڭ كاتتىمىز، خوجايىنىمىز ۋە ئارىمىزدىكى ئەڭ پەزىلەتلىكىمىز سەن! — دەپ ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچ ۋە ھۆرمىتىنى ئىپادىلەپ، مۇسۇلمانلىقنى داۋاملاشتۇردى.

كېيىنچە، جارۇد بۇ جامائەتنى ھەربىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئايرىم ئىككى يەرگە يىغدى. بۇلارغا ھۇجۇم قىلماقچى بولغان مۇرتەدلەرگە ھاتىم ئىبنى دابىيە قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئەلا ئىبنى ھەزرەمىنى بەھرەينگە ئەۋەتتى. ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات مەزگىلىدە بۇ يەرنىڭ ۋالىيسى ئىدى.

ئۇ بەھرەينگە يېقىنلاشقاندا، مۇرتەد بولۇپ كەتكەن بەنى ھەنىفە قەبىلىسى ئىچىدىكى مۇسۇلمانلىقتا چىڭ تۇرغان سەمامە ئىبنى ئەسال باشچىلىقىدىكى مۇسۇلمانلار يېتىپ كېلىپ، ئۇنىڭ قوشۇنىغا قېتىلدى. دەل شۇ پەيتلەردە، جارۇد قول ئاستىدىكى مۇسۇلمانلار بىلەن ھاتىم ئىبنى دابىيەگە؛ ئەلا ئىبنى ھەزرەمىنىڭ قوشۇنى بولسا ھەجىر ئەتراپىدىكى مۇرتەدلەرگە قارشى(بىرلا ۋاقىتتا) ئۇرۇش قىلىۋاتاتتى. ئاللاھ تائالا مۇسۇلمانلارغا زەپەر ئاتا قىلىپ، مۇرتەدلەرنى قاتتىق مەغلۇبىيەتكە دۇچار قىلدى[1].

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2-جىلد 339-، 352-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 2-جىلد 469-، 473-، 476-، 477-بەتلەر.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەن فەتھلەر

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، مۇرتەدلىك ھەرىكەتلىرى تۇيۇقسىز ئىسلامىيەت ئىشلىرى بىر مەزگىل پەسكويغا چۈشۈپ قالدى. بۇ ۋەقەلەر ئاياغلاشقاندىن كېيىن دەۋەتنىڭ قايتىدىن باشلىنىشى ۋە ئۆز شەكلى بىلەن داۋاملاشتۇرۇلۇشى، بۇ خەيرلىك پائالىيەتكە توسقۇنلۇق قىلىدىغان ھەرقانداق توسالغۇغا قارشى كۈرەش قىلىنىشى كېرەك ئىدى.

مۇرتەدلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلار غەلىبىلىك ئاياغلاشتى. ئەمدى بىر تەرەپتىن مەجۇسىي پارسلار ئىسلامىي چاقىرىققا قارشى چىقىپ، ئۇنىڭغا توسالغۇلۇق قىلىپ، ئىسلام دۈشمەنلىرىنى قوللاپ، مۇرتەدلەرگە ياردەم قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن بىزانسلار ئىسلام دەۋىتىگە قارشى چىقىپ، خرىستىئانلاشقان ئەرەب قەبىلىلىرىنى ئىسلامغا قارشى كۈشكۈرتمەكتە ئىدى. مانا مۇشۇ سەۋەبتىن، مۇسۇلمانلارنىڭ ھەر ئىككى تەرەپ بىلەن ئېلىشىشى، بۇ ھەقتە ئاللاھ تائالادىن مەدەت تىلىشى ۋە ئاللاھ تائالا بەلگىلەپ بەرگەن ھىدايەت يولىدىن چىقمىغانلارنىڭ چوقۇم غەلىبىگە ئېرىشىدىغانلىقىغا چىن كۆڭلىدىن ئىشىنىشى كېرەك ئىدى. دەرۋەقە، ئەينى دەۋردىكى مۇسۇلمانلار ئەنە شۇنداق مۇسۇلمانلاردىن ئىدى.

مۇسۇلمانلار ئىككى خىل دۈشمەنگە قارشى جەڭ قىلمىسا بولمايتتى. بۇ ئىككى دۈشمەن بىر-بىرى بىلەن توختىماي ئىختىلاپ قىلىشقاچقا، ئارىلىرىدا توقۇنۇش بار ئىدى. بۇ، مۇسۇلمانلار ئۈچۈن پايدىلىق بولۇپ، ئىختىيارىي ھەرىكەتلىنىشى ئۈچۈن قولايلىق يارىتىپ بېرەتتى.

فەتھى سەپلىرى

ئىران سېپى

پارسلار غەربتە سۇرىيە ئويمانلىقىدىن، جەنۇبتا ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالىدىن باشلانغان ۋە بارغانسېرى كېڭىيىپ ماڭىدىغان ناھايىتى چوڭ زېمىنغا ھاكىم ئىدى. بەزىدە بىزانس(شەرقىي رىم ئىمپېراتورلۇقى)قا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلاردا زەپەر قۇچۇپ تاكى ئىستانبۇل بوغىزىغىچە ئىلگىرىلىسە، بەزىدە قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، ئاناتولىيەنىڭ فىرات دەرياسى بويىغىچە چېكىنەتتى. مەيلى تۆۋەنكى مىسسوپوتامىيىدىكى تۈزلەڭلىكلەردە ئولتۇراقلاشقان ئەرەب قەبىلىلىرى بولسۇن ياكى فىرات ۋە دەجلە دەرياسى بويىدىكى ئەرەب قەبىلىلىرى بولسۇن،

ھەممىسى پارسلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى رايونلاردا ئىدى.

بەنى تەبلىغ، بەنى بەكرى، بەنى شەيبان، بەنى رابىئە ۋە تەي قەبىلىلىرى ئەنە شۇ رايونلارغا جايلاشقان بولۇپ، بۇلاردىن بەنى تەبلىغكە ئوخشاش بەزى قەبىلىلەر خرىستىئان ئىدى.

تەي قەبىلىسىنىڭ مۆتىۋىرى فىرات بويلىرىدا ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، پارسلارنىڭ ئۇ رايونلاردىكى نوپۇزىنى قوغداپ تۇرۇشقا مەسئۇل ئىدى. بەنى شەيبان قەبىلىسىدىن مۇسەننا ئىبنى ھارىسە شەيبانى ئىسىملىك پالۋان بىر كىشى مۇسۇلمان بولغانىدى. ئۇ بەھرەيىندىكى مۇرتەدلەرگە قارشى جەڭدىن قايتقاندىن كېيىن، ئۆز قەبىلىسىدىن مۇسۇلمان بولغانلار بىلەن بىرلىكتە پارسلارغا قارشى ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن ئۆزىنى ئۆز يۇرتىغا ۋالىي قىلىپ تەيىنلەشنى ئىلتىماس قىلدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ بۇ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلدى. مۇسەننا ئارىلاپ-ئارىلاپ پارسلارغا قارشى جەڭ قىلىپ، ئارقا-ئارقىدىن غەلىبىگە ئېرىشتى. ئۇنىڭ قوشۇنىدىكى مۇجاھىدلارنىڭ سانى بەكمۇ ئاز ئىدى. پارسلارنىڭ سانى نەچچە ھەسسە كۆپ بولغانلىقى ئۈستىگە، ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدا خرىستىئان بولغان ئەرەبلەرمۇ بار ئىدى. شۇڭا مۇسەننانىڭ ئەتراپىدىكى مۇجاھىدلارنىڭ سانى كۆنسېرى ئازىيىشقا باشلاپ، ياردەمچى قوشۇنغا جىددىي ئېھتىياجلىق بولۇپ قالدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد يەمامەنى تىنجىتىپ ۋەزىيەتنى ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا ئىراققا بېرىپ، مۇسەنناغا ياردەم قىلىش ئەمرىنى بەردى. ئۇنىڭدىن باشقا، ھىراغا جەنۇب تەرەپتىن كىرىشنى، شۇ چاغدا قوماندان ئەياد ئىبنى غەنەمنىڭمۇ ئۇ يەرگە شىمال تەرەپتىن يېتىپ كېلىشى مۇمكىنچىلىكىنى، ئۇ ئىككىسىنىڭ ھىرادا ئۇچرىشىشىنى، ھىراغا كىم بۇرۇن بارسا، شۇنىڭ باش قوماندان بولۇشىنى بىر ئەمر سۈپىتىدە تاپىلىدى.

بۇ ۋەقە ھىجرەتنىڭ 12-يىلى يۈز بەرگەنىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ كەينىدىن كەئكە ئىبنى ئامر تەمىمى، ئاياد ئىبنى غەنەمنىڭ كەينىدىن بولسا، ئابد ئىبنى ئەۋف ھىميەرىي ياردەمچى قىلىپ ئەۋەتىلدى. خالىد ئەمرنى ئالغاندىن كېيىن، ئۇدۇل ھىراغا قاراپ ئاتلاندى. يول ئۈستىدە ئەللىس دەپ ئاتىلىدىغان بىر يەرگە چۈشۈپ، بۇ يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىدىغان بوسبورى سلوبا ئىسىملىك زومىگەر بىلەن بىر ئەھدىنامە تۈزۈشكەندىن كېيىن، ھىرا سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى. بۇ يەرگە پارس دۆلىتى تەرىپىدىن ھۆكۈمدار قىلىپ تەيىنلەنگەن ھانىي ئىبنى قۇبەيىدا تائى ئىسىملىك بىرى ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. خالىد ئۇنىڭ نامىدا خەلققە مۇنداق دەپ خىتاب قىلدى:

”سىلەرنى ئاللاھقا ئىمان ئېيتىشقا ۋە يالغۇز ئۇنىڭغا ئىبادەت قىلىشقا دەۋەت قىلىمەن. ئەگەر قوبۇل قىلساڭلار، سىلەرمۇ بىزگە ئوخشاش ھەقلەردىن بەھرىمەن بولىسىلەر. ئەگەر قوبۇل قىلمىساڭلار، بىزگە جىزيە تۆلەيسىلەر. ئەگەر ئۇنىمۇ

قوبۇل قىلمىساڭلار، شۇنى بىلىپ قويۇڭلاركى، سىلەرگە قارشى جەڭ قىلىدىغان كىشىلەر ئۆلۈمنى خۇددى سىلەر شارابنى ياخشى كۆرگەندەك ياخشى كۆرىدۇ. ئۇنداق ئىكەن، ماڭا بىر جاۋاب بېرىڭلار!". خەلق ئۇنىڭغا:"بىزنىڭ سەن بىلەن ئۇرۇشقۇدەك ھالىمىز يوق" دېيىشتى ۋە 190 مىڭ دەرھەم جىزيە تۆلەيدىغانغا كېلىشتى. يەنە بىر تەرەپتە، يەنى مۇسەننا تۇرۇۋاتقان رايوندا بولسا كەسكەرلەر بەزىدە جەڭ مەيدانىدا بولسا، بەزىدە فىراتنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمىدىكى ھۇرمۇزانلار بىلەن پات-پات ئۇرۇشۇپ تۇراتتى.

خالىد مۇسەنناغا خەۋەر يوللاپ، ئۇنىڭ قوشۇنى بىلەن بىرلىكتە كېلىشىنى تەلەپ قىلدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئۇبۇللە تەرەپلەرگە بېرىپ، ئۇ يەرلەردىكى تارقاق قوشۇنلارنى بىرلەشتۈرمەكچى بولدى. بۇ قوشۇنلارنىڭ ئومۇمي سانى ئون سەككىز مىڭ ئىدى. مۇسەننا خالىدتىن ئىككى كۈن بۇرۇن ئاتلاندى، ئەدىي ئىبنى ھاتەم ۋە ئاسىم ئىبنى ئامىر تەمىمىي قاتارلىقلار مۇسەننادىن بىر كۈن كېيىن يولغا چىقتى. خالىد بۇلار بىلەن ھەيفەر دېگەن يەردە ئۇچراشماقچى بولدى. ھەممىسى بىر يەرگە يىغىلغاندىن كېيىن، ئۇبۇللە دىيارىدا ھۇرمۇزنىڭ قوماندانلىقىدىكى پارس قوشۇنلىرى بىلەن قارشىلاشتى.

ئۇرۇش باشلىنىشى بىلەنلا ھۇرمۇز بىر ھىيلە ئويلاپ چىقىپ، خالىدنى قەستلىمەكچى بولدى. ئەمما كەئكە بۇ ھىيلىنى بىلىپ قېلىپ، ھۇرمۇزنى ئۆلتۈردى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى سۈيىقەستچىلەر بىلەن يۈزمۇيۈز تۇرۇپ ئېلىشتى. مۇسۇلمانلار كەچ كىرگۈچە قەھرىمانلىق بىلەن جەڭ قىلىپ، دۈشمەن قوشۇنلىرىنى ئارقىغا چېكىندۈردى. ئۇرۇش مۇسۇلمانلارنىڭ نۇسرىتى بىلەن ئاياغلاشتى. پارس لەشكەرلىرى ئۆزلىرىنى زەنجىرلەر بىلەن باغلىۋالغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئۇرۇش"زاتۇس سەلاسىل"(زەنجىرلىك ئۇرۇش) دەپ ئاتالدى.

خالىد مۇسەننانى قېچىپ كەتكەن پارس لەشكەرلىرىنىڭ كەينىدىن قوغلاشقا، مۇئەققىل ئىبنى مۇقەررىننى غەنىيمەت ۋە ئەسىرلەرنى بىر يەرگە يىغىشقا ئۇبۇللەگە ئەۋەتتى. مۇسەننا قاچقانلارنى قوغلاپ، پارس لەشكەرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ باشچىسى بولغان نەھر ئىسمىلىك ئايالغا يېتىشتى ۋە ئۇلار كىرىۋالغان قەلئەنى قورشاۋغا ئالدى. مۇسەننا باشچىلىقىدىكى قوشۇننىڭ تۇرشاۋۇللىرىغا ئۇنىڭ قېرىندىشى مۇئەننا قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى. ئاخىر، مۇسەننا ئۇ ئايال بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزدى. قېرىندىشى مۇئەننا ئۇ ئايالغا ئۆيلەندى. مۇسەننا قەلئەدىكى دۈشمەن لەشكەرلىرىنى قولغا ئېلىپ، ھەممىسىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزدى. ئەمما شۇ ئەتراپتىكى ئۇرۇشقا قاتناشمىغان يەرلىك دېھقان خەلققە چېقىلمىدى ۋە ئۇلارنى ئۆز ھالىغا قويۇپ بەردى[1].

شۇ مەزگىللەردە، ساسانىيلار خانى ئارداشىر، كاريانوس ئوغلى قارىن

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد 354-، 356-بەتلەر؛ «ئەل بىدايە» ئىبنى كەسىر، 6-جىلد 498-، 500-بەتلەر.

قوماندانلىقىدىكى زور قوشۇننى مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتتى. بۇ قوشۇن مەزار(ھازىرقى بەسرە بىلەن ۋاست ئارىلىقىدىكى مسان) دېگەن يەرگە كەلگەندە قوماندان قارىن(باشقا بىر ئىرانلىق قوماندان) ھۆرمۇزنىڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ ئۆلگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئالدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ لەشكەرلىرىنى ئۇ يەرگە يىغىپ، ئۇرۇش تەييارلىقىغا كىرىشتى.

دەل شۇ پەيتتە، خالىد ئىبنى ۋەلىد قوشۇننى باشلاپ پارسلارنىڭ بۇ چوڭ قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا مۇئقىل ئىبنى ئەئشا پارس قوشۇنىنىڭ قوماندانى قارىننى ئۆلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قاناتلارنىڭ بىرىگە باشچىلىق قىلىۋاتقان ئاسىم ئۆزى بىلەن جەڭ قىلىۋاتقان دۈشمەن قوماندانى ئەنۇشجاننى، ئادىي ئىبنى ھاتەممۇ ئۆزى بىلەن جەڭگە چۈشكەن قۇبازنى ئۆلتۈردى. بۇ ئۇرۇشتا ئۆلتۈرۈلگەن پارس قوشۇنلىرىنىڭ سانى 30 مىڭ ئەتراپىدا ئىدى. ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، خالىد ئىبنى ۋەلىد غەنىيمەتتىن دۆلەتنىڭ ئۈلۈشىنى ئايرىۋېتىپ، قالغىنىنى ئەسكەرلىرىگە تارقىتىپ بەردى[①].

پارسلار سەۋاد رايونىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان ۋە كەسكەرگە يېقىن بولغان ئەل ۋالجاغا يىغىلىپ، مۇسۇلمانلارغا قارشى ئىككىنچى قېتىملىق ھۇجۇم تەييارلىقىغا كىرىشتى. بۇ قېتىم، ئەندەرزار ۋە بەھمەن جازەۋەيھ ئىسىملىك كىشىلەرنىڭ قوماندانلىقىدىكى ئىككى قوشۇن پارس قوشۇنىغا ياردەمچى قوشۇن بولۇپ قوشۇلدى.

يەنە خالىد ئىبنى ۋەلىد(ھافىرنىڭ قوماندانلىقىنى سۇۋەيد ئىبنى مۇقەررىنگە تاپشۇرۇپ) پارسلارغا قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. پارسلار بۇ قېتىممۇ قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، تىرىپىرەن بولۇپ كەتتى.

پارسلارنىڭ مۇسۇلمانلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتىكى بۇ مەغلۇبىيىتىگە قاتتىق ئېچىنغان خىرىستىئان ئەرەبلەر، پارسلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئۇللىس دېگەن يەرگە يىغىلىشقا باشلىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خالىد دەرھال ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىپ، ئۇلارنىمۇ تارمار قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا ئۆلگەنلەرنىڭ سانى 70 مىڭ ئەتراپىدا ئىدى.

بۇ ئۇرۇشتىن كېيىن، خالىد ئىبنى ۋەلىد ئىككىنچى قېتىم ھىراغا قاراپ ئاتلاندى. بۇ يەرنىمۇ تىنچلاندۇرغاندىن كېيىن، بۇ يەرگە كەئكە ئىبنى ئامىرنى مەسئۇل قىلىپ قويۇپ، ئەينى ۋاقىتتا ئىراقنىڭ شىمالىغا ئەۋەتىلگەن ئەياد ئىبنى غەنەمگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقتى. ئۇ يەردىن فەللۇجەگە، ئاندىن كەربالاغا كېلىپ، بۇ يەرنى ئاسىم ئىبنى ئامىرغا تاپشۇرۇپ ئۆزى يولنى داۋاملاشتۇردى. ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ تۇرشاۋۇللىرىغا ئەقرا ئىبنى ھابىس باشچىلىق قىلىۋاتاتتى.

① ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 6-جىلد 500- ۋە 501-بەتلەر.

مۇسەننا بولسا تىبخچە دەجلە دەرياسى بويىدا پارسلار بىلەن جەڭ قىلىۋاتاتتى. خالىد ئەنبارنى فەتھى قىلىپ، ئۇ يەرگە زەبىرقان ئىبنى بەدرىنى مەسئۇل قىلىپ قويغاندىن كېيىن، ئۇ يەرگە يېقىن بولغان ئەينۇت تەمىر رايونىغا قاراپ ئاتلاندى. خەلقىنىڭ بىر قىسمى خرىستىئان ئەرەب، يەنە بىر قىسمى پارسلاردىن بولغان بۇ رايوننى قورشاپ، ئۇلارنى ئۆزىگە بويسۇندۇردى. ئۆزىگە قارشى قورال كۆتۈرگەنلەرنى ئۆلتۈرۈپ، قالغانلارنى ئەسىرگە ئالدى. بۇ يەرنى ئۇۋەيم ئىبنى كاھىلغا تاپشۇرۇپ، تىبخچە دەۋمەتۇل جەندەل دېگەن يەردە ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئەياد ئىبنى غەنەمگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن دەرھال يولغا چىقتى. چۈنكى ئەياد ئۆزىگە ياردەم قىلىش ھەققىدە خالىدقا خەۋەر يوللىغانىدى. خالىدمۇ ئۇنىڭغا جاۋابەن:"يېنىڭغا دەرھال يېتىپ بارىمەن" دەپ خەۋەر يوللىدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئۆزلىرى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئۇققان دەۋمەتۇل جەندەل خەلقى ئۆزلىرىنىڭ بىزانس تەرەپدارى بولغان قوللىغۇچىلىرى بەنى قەلب، غەسسانىلەر، تەنۇھ ۋە دەجائىم قاتارلىق خرىستىئان ئەرەب قەبىلىلىرىدىن جىددىي ياردەم تەلەپ قىلدى. خالىد بۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا، بۇ يەرنىڭ مۆتىۋەرلىرى ئارىسىدا پىكىر ئىختىلاپى كېلىپ چىققانىدى. ئۇلاردىن ئۇقەيدىر ئىبنى ئابدۇلمەلىك ئايرىلىپ چىقتى. جۇدى بولسا، قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەر ۋە ئۇنىڭغا ياردەمگە كېلىپ قەلئەگە سىغمىغان قوشۇنلار بىلەن مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا قارشى ئۇرۇش قىلىپ، مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. خالىد ئۆزى بۇ يەردە قېلىپ، ئەقرا ئىبنى ھابىسنى ئەنبارغا ئەۋەتتى. كۆپ ئۆتمەي ئۆزىمۇ ھىراغا قاراپ يول ئالدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد ھىرانى ئەياد ئىبنى غەنەمگە تاپشۇرۇپ قويۇپ يەنە يولغا چىقتى. تۇرشاۋۇللىرىغا يەنىلا ئەقرا ئىبنى ھابىس باشچىلىق قىلىۋاتاتتى. خالىد ئەين دېگەن يەرگە كەلگەندە ياردەمچىلىرىدىن ئەبۇ لەيلانى ھەنەفىسكە، كەئكەنى كۇفە بىلەن سۇرىيە ئارىسىدىكى خۇسەيد ۋادىسىغا ئەۋەتتى. بۇلاردىن كەئكە خۇسەيد خەلقىنى ئۆزىگە بويسۇندۇردى. ھەنەفىس خەلقى قورقۇپ، مۇسەييەھقا قاچقانلىقى ئۈچۈن ئەبۇ لەيلا ھېچقانداق توسقۇنلۇققا ئۇچرىمىدى.

شۇنىڭ بىلەن، خالىد ئىبنى ۋەلىد ھەر ئىككى ياردەمچىسىنى يېنىغا ئېلىپ، مۇسەييەھقا قاراپ ماڭدى. ھەنەفىس ۋە خۇسەيدتىن قاچقانلار مۇشۇ يەرگە كېلىپ توپلاشقانىدى. مۇسۇلمانلار بۇلارنىمۇ ئۆزلىرىگە بويسۇندۇرغاندىن كېيىن، سەنىئا ۋە زۇمەيلىگە قاراپ ئاتلاندى. ئۇ يەرلەردىمۇ نۇسرەت قازانغاندىن كېيىن ئەررادابقا(ھازىرقى راسسافانىڭ شەرقىگە توغرا كېلىدۇ) قاراپ يۈرۈش قىلدى. بۇ يەرگە ھىلال ئىبنى ئەققە ئىسىملىك بىرى ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. خەلق خالىد ئىبنى ۋەلىد قوماندانلىقىدىكى قوشۇننىڭ ئۆزلىرى تەرەپكە كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ دەرھال قېچىشتى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد بۇ يەرلەرنى فەتھى قىلغاندىن كېيىن، قوشۇننى باشلاپ

فەراد(ھازىرقى سۈرىيە بىلەن ئىراقنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، ئەبۇ كامال رايونىنىڭ قىرىق كىلومېتىر شەرقىگە توغرا كېلىدۇ) دېگەن يەرگە قاراپ ئاتلاندى. رامىزان ئېيى يېتىپ كەلگەنىدى. بۇ قېتىم پارسلار بىلەن بىزانىسلار مۇسۇلمانلارغا قارشى ئىتتىپاق تۈزۈشكەنىدى. ئىككى تەرەپ فىرات دەرياسى بويلىرىدا توقۇنۇشتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا پارس، بىزانس، بىزانسلارغا ياردەم بەرگەن ئەرەب قەبىلىلىرى ۋە مۇسۇلمانلاردىن جەمئىي 100 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم ئۆلدى.

خالىد فىرات بويلىرىدا ئون كۈن تۇرغاندىن كېيىن، زۇلقەئدە ئېيىنىڭ يىگىرمە بەشىنچى كۈنى قوشۇنغا ھىراغا قايتىش ئەمرىنى بەردى. ئۇ ئاسىمغا قوشۇننىڭ بېشىدا مېڭىشنى بۇيرۇپ، ئۆزى ھەربىي تاكتىكىلار تۈپەيلىدىن ئۆزىنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى بىلىندۈرمەسلىك مەقسىتىدە قوشۇننىڭ كەينىدىن ماڭىدىغانلىقى ھەققىدە خەۋەر تارقىتىپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە بىر نەچچە يېقىن ھەمراھى بىلەن بىرلىكتە ھەج قىلىپ كېلىش ئۈچۈن مەككىگە كەتتى.

ئۇ ھىراغا قايتىپ كەلگەندە، قوشۇن تېخى شەھەرگە يېتىپ كېلەلمىگەنىدى. خالىدنىڭ بۇ ئىشلىرىدىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى. مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ ئۇنىڭغا قاتتىق ئاچچىقلاندى ۋە ئۇنى ئىراقتىكى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، سۈرىيەگە ئەۋەتتى. خالىد ھىرادىكى چېغىدا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن مۇنداق بىر مەكتۇپ تاپشۇرۇپ ئالدى:

”قوشۇننى باشلاپ يەرمۇكقا قايت! چۈنكى قوشۇن كۆپ چارچىدى ھەم زەئىپلىشىپ كەتتى. ئاندىن ئۆتكەندە قىلغان ئىشىڭنى يەنە ھەرگىز تەكرارلاپ سالما! ھېلىمۇ ياخشى خەلقنى ئېچىندۇرغۇدەك بىرەر ئەھۋالغا يولۇقمىدىڭ. ئەمما ۋەزىپەڭدىن قالدۇرۇلغىنىڭدىن قول ئاستىڭدىكى قوشۇنىڭمۇ سۆيۈنۈپ كەتكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالما، ئى سۇلايماننىڭ دادىسى! لېكىن، سېنىڭ نىيىتىڭنىڭ دۇرۇسلۇقى ۋە باسقان قەدەملىرىڭ ۋەجىدىن تەبرىكلەيمەن. قالغىنىنى ئېلىپ كەلگىن، ئاللاھ ھەممىسگە ئېرىششكە نېسىپ قىلسۇن!

ھەرگىز كۆرەڭلەپ كەتمىگىن! بولمىسا، مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، تالاپەتكە يۈزلىنىسەن. ھەرگىز ئۆز نەپسىڭنىڭ كەينىگە كىرمە! ئەسلىدە ساڭا بۇ نۇسرەتلەرنى ئاتا قىلغان ۋە سېنى تارتۇقلىغان ئاللاھتۇر. ئىراقتا ھەر يەرگە تەيىنلىگەن ئادەملىرىڭدىن ئايرىلىپ، يەمامەدىن ئىراققىچە ساڭا ھەمراھ بولغان ۋە ھىجازدىن كېلىپ ساڭا قېتىلغان قوشۇندىكى سەركەردىلەرگە بىلدۈرمەي، مەخپىي ھالدا دەرھال شام تەرەپكە ئۆت! ئۇ يەردە ئەبۇ ئۇبەيدە ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى قوشۇن بىلەن ئۇچراشقاندىن ئېتىبارەن، قوماندانلىق سېنىڭ قولۇڭغا ئۆتىدۇ ۋە ھەممەيلەن بىر ساڭىلا بويسۇنىدۇ“.

خالىد ئىبنى ۋەلىد، خەلىپىنىڭ بۇ ئەمر مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئىراقتىكى قوشۇننىڭ قوماندانلىقىنى مۇسەننا ئىبنى ھارىسە شەيبانىغا تاپشۇرۇپ، دەرھال فەرادتىن شامغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ يولغا چىقىشتىن بۇرۇن سۈرىيە

قوشۇننىڭ قوماندانى ئەبۇ ئۇبەيدەگە مۇنداق دەپ مەكتۇپ يوللىدى:

"ئاللاھتىن ئاخىرەتتە، ئۇ قورقۇنچلۇق كۈندە، ھەممىمىزنىڭ ئىمانىنى كامىل قىلىشنى ۋە بۇ دۇنيادىمۇ بىزنى ھەر تۈرلۈك يامانلىقلاردىن ساقلىشنى تىلەيمەن! مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسىدىن بىر مەكتۇپ تاپشۇرۇۋالدىم. ئۇ ماڭا سۈرىيەگە بېرىپ، قوشۇننىڭ قوماندانلىقىنى قولۇمغا ئېلىشىمنى بۇيرۇپتۇ. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇنىڭ مېنى بۇ ۋەزىپىگە تەيىنلىشىنى مەن ھەرگىز تەلەپ قىلمىغانىدىم. قوماندانلىق يەنىلا سىنىڭ ئەمرىڭدە بولىدۇ. ساڭا ئەسلا بويسۇنتاۋلىق قىلمايمىز، ئەمرىڭگە خىلاپ ھەرىكەت قىلمايمىز ۋە سىنىڭ بۇيرۇقۇڭسىز ھېچقانداق ئىشقا قارار بەرمەيمىز. سەن ھەقىقەتەن مۇسۇلمانلارنىڭ خەيرلىكلىرىدىن سەن. بىز سىنىڭ مەرتىۋەڭنى ئىنكار قىلمايمىز، شۇنداقلا سىنىڭ قىممەتلىك پىكىرلىرىڭنى ئالماي تۇرۇپ ھېچبىر ئىشنى بىر ياقلىق قىلمايمىز.

ئاللاھ تائالا ھەممىمىزنىڭ تىرىشچانلىقىمىز ۋەجىدىن بىزگە نۇسرەت ئاتا قىلسۇن، ھەممىمىزنى دوزاخ ئازابىدىن ساقلىسۇن، ئاللاھ ساڭا سالامەتلىك ۋە رەھمەت ئاتا قىلسۇن!"

خالىد ئىبنى ۋەلىد سۈرىيە قوماندانى ئەبۇ ئۇبەيدەگە بۇ مەكتۇپنى يوللىۋېتىپ، ئۆزى قىرادتىن دەۋمەتۇل جەندەلگە قاراپ يولغا چىقتى. ئاندىن سەھران ۋادىسى يولى بىلەن شىمالغا قاراپ ئىلگىرىلىدى[1].

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2-جىلد 356-، 357-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 6-جىلد 501-، 513-بەتلەر.

شام(سۇرىيە)نىڭ فەتھى قىلىنىشى

خالىد ئىبنى سەئىد ئىبنى ئاس يەمەندىن مەدىنىگە قايتقاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا تەيماغا بېرىپ ئۇ يەردىن ھېچ ئايرىلماسلىقنى، ئەتراپتىكى مۇسۇلمانلارنى ئەسكەرلىككە ئېلىشنى، ئەمما بۇرۇن مۇرتەد بولغانلارنى ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلماسلىقنى، كەينىدىن ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن دۈشمەنلەر ھۇجۇم قىلمىغۇچە ھەرىكەتكە ئۆتمەسلىكنى ئەمر قىلدى. خالىد ئىبنى سەئىد بۇيرۇققا بىنائەن تەيماغا بېرىپ، قوشۇن توپلىدى، قوشۇن كۈنسېرى زورىيىشقا باشلىدى. بۇ ئەھۋالدىن خاۋاتىرلەنگەن بىزانسلار ئۆزلىرىنىڭ سۇرىيەدىكى ئىتتىپاقداش ئەرەب قەبىلىلىرىنى كۈشكۈرتتى.

بىزانسلارنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن بەنى قەلب، تەنۇھ، لەھم، جۇزام قەبىلىلىرى بىلەن غەسسانىيلار مۇسۇلمانلارغا قارشى قولغا قورال ئالدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان خالىد ئىبنى سەئىد ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە خەۋەر يوللىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا:"ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىل! ھەرگىز قورقمىغىن ۋە ئاللاھتىن مەدەت تىلىگىن!" دەپ جاۋاب يوللىدى. شۇنىڭ بىلەن، خالىد ئىبنى سەئىد دۈشمەن ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى. دۈشمەنلەر مۇسۇلمانلار قوشۇننى كۆرۈپلا تارقىلىپ كەتتى. خالىد دەرھال ئۇلار تاشلاپ كەتكەن يەرلەرنى ئىشغال قىلدى ۋە بۇ يەردىن قوزغالماي تۇرۇپ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە يەنە خەۋەر يوللاپ، بۇنىدىن كېيىن نېمە ئىش قىلىشى كېرەكلىكىنى سورىدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ جاۋاب يوللىدى:"ئالدىڭغا قاراپ ئىلگىرىلىگىن! ئەمما ئارقاڭدىن ياردەمچى قوشۇن يېتىپ بارمىغۇچە ئۇلارنىڭ ئارىسىغا ھۇجۇم قىلىپ كىرمىگىن!". خالىد ئىبنى سەئىد بۇ كۆرسەتمىگە بىنائەن داۋاملىق ئىلگىرىلىدى. بۇ ئارىدا، بەزىدە دۈشمەن قوشۇنى بىلەن توقۇنۇشۇشقا مەجبۇر بولغاچقا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن جىددىي ياردەم تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى دەرھال ئۇنىڭغا ۋەلىد ئىبنى ئۇتبە ۋە ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل قوماندانلىقىدىكى ياردەمچى قوشۇننى ئەۋەتتى. ياردەمچى قوشۇننىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن، قۇددۇس ئەتراپىدا ماھان قوماندانلىقىدىكى دۈشمەن قوشۇننى مەغلۇپ قىلدى، ماھان شامغا قاچتى، خالىد ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاپ ماڭدى. لېكىن مەرجۇس سەفەر دېگەن يەرگە بارغاندا، بىزانسلارنىڭ ماھان قوماندانلىقىدىكى يەنە بىر زور قوشۇنغا دۇچ كەلدى. بۇنى كۆرگەن خالىد ئىبنى سەئىد زىل مەرۋەگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل بولسا، قول ئاستىدىكى قوشۇن بىلەن چېكىنىشكە مەجبۇر بولغانلارنى قوغداپ، ئۇلارنىڭ تالاپەتكە ئۇچرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشۋاتاتتى. دەل شۇ پەيتتە، يەمەندىكى

مۇجاھىدلارمۇ قايتىپ كەلدى.

ھىجرەتنىڭ 13 - يىلى، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئەمرۇ ئىبنى ئاس قاتارلىق زاكات يىغقۇچىلارنى ئالماشتۇردى. ئەمرۇ ھىجرەتنىڭ 11 - يىلى قۇزائە قەبىلىسىنىڭ زاكىتىنى يىغىشقا تەيىنلەنگەنىدى. كېيىن ئۇنى بۇ ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ، ئەينى ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەيىنلىگەن ئۇمانىنىڭ زاكىتىنى يىغىش ۋەزىپىسىگە قايتا تەيىنلىدى ۋە ئۇنىڭغا مۇنداق خەۋەر يوللىدى:

”مەن سېنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەينى ۋاقىتتا تەيىنلىگەن ۋەزىپىگە قايتا تەيىنلىدىم. مەن ساڭا بەلگىلەنگەن ۋەزىپىنى قايتا بەردىم ۋە بۇنى پەقەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ ھەقتە ساڭا قىلغان ۋەدىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈنلا قىلىۋاتىمەن. سەن بۇ ۋەزىپىنى بۇرۇن ئورۇندىغانىدىڭ، ھازىرمۇ شۇ ۋەزىپىگە قايتا تەيىنلەندىڭ. ئى ئەبۇ ئابدۇللا! مەن پەقەت سېنىڭ ھەر ئىككى دۇنيالىق پايدا - مەنپەئەتىڭنى كۆزدە تۇتتۇم. شۇڭا سېنىڭمۇ بۇ ۋەزىپىنى ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئورۇندىشىڭنى ئۈمىد قىلىمەن!“.

خالىد ئىبنى سەئىد ماھاننىڭ قوشۇنىدىن قورقۇپ زىل مەرۋەگە چېكىندى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ خەۋەر يوللىدى:

”ھازىرقى ئورنۇڭدىن باشقا يەرگە يۆتكەلمە! ھاياتىم بەدىلىگە قەسەم قىلىمەنكى، سەن بەكمۇ قورقۇنچاق ۋە قاچقۇن، شۇنداقلا كۆزۈڭ يەتمىگەن ئىشقا تۇتۇش قىلالمايدىغان، جاپاغا چىدىمايدىغان بىر بەندە ئىكەنسەن“.

كېيىنچە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى خالىد ئىبنى سەئىدنىڭ مەدىنىگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلدى(بۇ ھەقتە كېيىنچە تەپسىلىي توختىلىمىز).

ھىجرەتنىڭ 13 - يىلى، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى تۆۋەندىكى تەرتىپ بويىچە قوشۇن تەشكىللەپ، سۇرىيەگە ئەۋەتتى:

بىرىنچى، خالىد ئىبنى سەئىد ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان يەتتە مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن شامغا قاراپ ئاتلاندى. ئۇ، شامغا يۈرۈش قىلغان مۇسۇلمان قوشۇنلىرىنىڭ تۇنجى قوماندانى بولۇپ، داڭقى چىققان سۇھەيل ئىبنى ئامىرمۇ بۇ قوشۇندا ۋەزىپە ئۆتەيتتى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيان(يەزىدنىڭ قېرىندىشى) قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى ئەۋەتىپ، يەزىدنىڭ قوشۇنىنى تېخىمۇ كۈچلەندۈردى. مۇئاۋىيە، زىل مەرۋەدىن ئۆتكۈچە ئەينى ۋاقىتتا خالىد ئىبنى سەئىدنىڭ قوشۇنىدىن ئايرىلىپ بۇ يەردە قېلىپ قالغان ئەسكەرلەرنىمۇ بىللە ئېلىپ ماڭدى. پەقەت شۇندىن كېيىنلا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى خالىد ئىبنى سەئىدنىڭ مەدىنىگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلدى.

ئىككىنچى، سۇرىيە تەرەپكە مېڭىشقا تەييارلانغان يەنە بىر قوشۇننىڭ بېشىدا ئەمرۇ ئىبنى ئاس بولۇپ، ئۇ پەلەستىن تەرەپكە قاراپ ئاتلاندى.

ئۈچىنچى، يەنە بىر قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنە

تەيىنلەندى. ئۇنىڭ قوشۇنى ئىئوردانىيە تەرەپكە قاراپ يولغا چىقاتتى. ئۇ ئەسلىدىكى ۋەلىد ئىبنى ئۇقبە قوشۇنىنىڭ قوماندانلىقىغا تەيىنلىگەندى. ئۇمۇ زىل مەرۋەدىن ئۆتكەندە، خالىد ئىبنى سەئىد قوشۇنىدىن قېلىپ قالغان ئەڭ ئاخىرقى ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسىنى بىللە ئېلىپ ماڭدى.

تۆتىنچى، ئەبۇ ئۇبەيدە ئامىر ئىبنى جەرراھ يەنە بىر قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا تەيىنلەندى. بۇ قوشۇن ھۇمۇس شەھرىگە قاراپ يولغا چىقاتتى. بۇ قوشۇنغا جىددىي پەيتلەردە ياردەمچى بولىدىغان ئالتە مىڭ كىشىلىك قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل تەيىنلەندى.

مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ ھەربىي تەييارلىقىدىن خەۋەر تاپقان بىزانىس ئىمپېراتورى ھېراكلىيۇسI ناھايىتى ئالدىراشلىق بىلەن ھۇمۇسقا يېتىپ بېرىپ، زور قوشۇن تەشكىللىدى ۋە يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيانغا قارشى تزاراق قوماندانلىقىدا، شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنەگە قارشى دراكوس قوماندانلىقىدا، ئەبۇ ئۇبەيدەگە قارشى فەيقەر ئىبنى ناستور قوماندانلىقىدا قوشۇن ئەۋەتتى. بۇ قوشۇنلارنىڭ باش قوماندانلىقىغا فەيقەرنى تەيىنلىگەندى. شۇ ۋاقىتتىكى بىزانىس قوشۇنىدىكى لەشكەر سانى 240 مىڭغا يەتكەندى. ھالبۇكى، مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ لەشكەر سانى پەقەت 21 مىڭلا ئىدى. ئۇنىدىن باشقا، ئىكرىمەنىڭ قوماندانلىقىدىكى ئالتە مىڭ كىشىلىك قوشۇن ئارقىدىن كېلىۋاتاتتى.

مۇسۇلمان قوشۇنلىرىنىڭ قوماندانلىرى بىزانسلارنىڭ قورقۇنچلۇق زور قوشۇننى كۆرۈشى بىلەن بىرئاز تەمتىرەپ قېلىشتى. ئۇلار بىر يەرگە يىغىلىپ، ئارىلىرىدا ئەڭ ئۇقۇمۇشلۇق ۋە تەجرىبىلىك سانىلىدىغان ئەمرۇ ئىبنى ئاس بىلەن كېڭىشىپ، ئۇنىڭ پىكرىنى ئالدى. ئەمرۇ ئىبنى ئاس مۇسۇلمانلارنىڭ ھەرقايسى سەپلەر بويىچە تارقاق ھۇجۇم قىلغىنىدىن كۆرە، ھەممىسى بىرلىشىپ بىرلا يەردىن ھۇجۇم قىلسا تېخىمۇ مۇۋاپىق بولىدىغانلىقىنى، شۇنداق قىلغاندىلا مۇسۇلمانلارنىڭ يېڭىلمەيدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلار خەلىپىگە خەۋەر يوللاپ، ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلدى. باشقا قوماندانلارمۇ ئەمرۇنىڭ پىكرىنى ئۇيغۇن كۆرۈشتى ھەم ئۇرۇش قوماندانلىق مەركىزى—— مەدىنە بىلەن ئالاقىلىشىش ئۈچۈن يەرمۇكنىڭ مۇۋاپىق ئىكەنلىكىنى بېكىتتى. ئۇنىدىن كېيىن، ئىراقتىكى خالىد ئىبنى ۋەلىدكە خەۋەر يوللاپ، ئۇنىڭ ئۆزلىرىگە ياردەم بېرىشىنى ۋە باش قوماندانلىقنى ئۈستىگە ئېلىشىنى تەلەپ قىلىشتى.

خالىد بۇ خەۋەرنى ئېلىپ، دەرھال فەرادتىن يولغا چىقىپ قاراقىرغا كەلدى. ئۇنى مۇسەننا ئۇزىتىپ قويغانىدى. قاراقىردىن كېيىن سۇۋادىن ئۆتتى. ئاندىن ئۇ يەر بىلەن ئىراق ئارىسىدىكى بىزانىس تۇپراقلىرىغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، ئاۋۋال مۇسەييىھقا ھۇجۇم قىلدى، ئاندىن شىمالغا بۇرۇلۇپ سەرھان ۋادىسى يولى بىلەن ھەۋران تېغىنىڭ شەرقىدىن ئايلىنىپ، تەدمۇر بېقىنىدىكى رىققەگە، ئاندىن تەدمۇرغا ۋە ئاخىرىدا قەريەتەينگە يېتىپ باردى.

خالىدنىڭ خەۋىرىنى ئالغان غەسسانىيلار مەرجۇ راھت دېگەن يەردە ئۇنىڭغا قارشى قوشۇن تەشكىللىدى. غەسسانىيلار قوشۇنىغا ھارىس ئىبنى ئەيھەم قوماندان ئىدى. خالىد بۇلارنى مەغلۇپ قىلىپ، سۇرىيەنىڭ بۇسرا دېگەن يېرىگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. بۇسرا — خالىد ئىبنى ۋەلىد سۇرىيە تۇپراقلىرى ئىچىدە فەتھى قىلغان تۇنجى شەھەر ئىدى. ئاندىن يەرمۇكقا قاراپ ئىلگىرىلەپ، ئۆز قوماندانلىقىدىكى توققۇز مىڭ كىشى بىلەن مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا قېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار قوشۇنىدىكى ئەسكەر سانى 36 مىڭغا يەتتى[①].

خالىد ئىبنى ۋەلىدنى كۆرگەن مۇسۇلمانلار بەكمۇ سۆيۈندى. بۇ ئارىدا، بىزانس قوشۇنىغمۇ ماھان قوماندانلىقىدىكى ياردەمچى قوشۇن قېتىلغاندىن باشقا، بىزانس ئەسكەرلىرىنىڭ روھىنى ئۇرغۇتۇش ئۈچۈن بىرمۇنچىلىغان پوپ ۋە راھىبلارمۇ يېتىپ كېلىشكەندى. بەلكىم ئوقۇرمەنلىرىمىز: "خالىد نېمە ئۈچۈن ئۇنداق ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ كەلدى؟" دەپ سورىشى مۇمكىن. ئۇنىڭ سەۋەبى مۇنداق ئىدى:

ئۇ مۇسۇلمانلار بىلەن ئۇچرىشىشتىن بۇرۇن، قول ئاستىدىكى ئازغىنە قوشۇن بىلەن بىزانسلارغا قارشى جەڭ قىلىشنى خالىمىدى. چۈنكى، مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ باش قوماندانلىقى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇلغاچقا، ئۇ قوشۇن بىلەن ئۇچرىشىپ قوماندانلىقنى ئۆتكۈزۈۋېلىشى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مۇسۇلمانلار قوشۇنى بىزانسلارغا ھەر تەرەپتىن ئەمەس، بەلكى بىرلا سەپ بولۇپ ھۇجۇم قىلىشنى پىلانلىغانىدى. شۇنداق قىلغاندىلا، سان جەھەتتە ئۆزلىرىدىن ئون ھەسسە ئۈستۈن بولغان دۈشمەن قوشۇنلىرىغا تاقابىل تۇرغىلى بولاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئەگەر خالىد قىسقا يولنى تاللاپ ھىرادىن غەربكە قاراپ ئىلگىرىلىگەن بولسا، بۇنىڭدىن بۇرۇن پارسلار بىلەن رىملىقلارغا ئۇرۇش سەھنىسى بولغان بىزانس چېگرىلىرىدىكى مۇھاپىزەتچى قوشۇنغا دۇچ كېلىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇنداق بولغاندا، ئىسلام قوشۇنىنىڭ يەرمۇكتا بىرلىشىشى تېخىمۇ تەسكە چۈشەتتى. شۇنداقلا، ئىسلام قوشۇنىنىڭ پىلانى بويىچە باش قوماندانلىقنى ئۆز قولىغا ئالالمايتتى. شۇڭا ئۇ بىزانسلارنىڭ بۇ مۇستەھكەم چېگرىلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈش ئۈچۈن دەۋمەتۇل جەندەل يولى بىلەن جەنۇبقا مېڭىپ، ئاندىن شىمالغا بۇرۇلۇشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ، سۇرىيەنىڭ بۇسرا شەھىرىنىڭ شەرقىگە يېتىپ بارغاندىلا، ئاندىن ئۆزىنىڭ ھاۋران تېغى(ھازىرقى دۇرزۇ تېغى) دەپ ئاتىلىغان يانار تاغنىڭ ئالدىغا چىققانلىقىنى بىلدى. بۇ تىك قىيالىق تاغدىن ھالقىپ ئۆتۈش بەكمۇ قىيىن بولغاچقا، ناھايىتى تېز سۈرئەت بىلەن بۇ تاغنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، تەدمۇرغا يېتىپ باردى. شۇ سەۋەبتىن، قەريەتەين يولى بىلەن غەربكە، ئۇ يەردىن سەنىييەتۇل ئۇقەب تەرەپكە بۇرۇلۇپ، شامنىڭ شەرقىدىن بۇسراغا كىردى. بۇ يەرنى فەتھى قىلغاندىن كېيىن

① ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2-جىلد 369-، 375-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7-جىلد 9-، 15-بەتلەر.

يەرمۇكقا قاراپ ئىلگىرىلىدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئۆزىگە خاس ئۇرۇش تاكتىكىسى بار ئىدى. ئۇ ئاۋۋال دۈشمەن قوشۇنىنىڭ ئىچكىرىسىگىچە ھۇجۇم قىلىپ كىرەتتى، ئاندىن ئالاقزادە بولغان دۈشمەننىڭ ئارقا سەپىنى ئۇراتتى. ئۇندىن كېيىن دۈشمەن قوشۇنىغا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم باشلاش ئۈچۈن ئارقىغا چېكىنەتتى. بۇنى كۆرگەن دۈشمەن ئۇنىڭ يەنە باشقىچە پىلانلارنى تۈزۈپ، پۇرسەت تاپقاندا قايتا ھۇجۇم قىلىشىدىن قورقۇپ، قاتتىق sarasımgə چۈشەتتى. ئۇندىن باشقا، خالىد دۈشمەننىڭ ئارقىدىن ھۇجۇم قىلىپ كېلىشىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھەر دائىم ئارقا تەرەپكە ياردەمچى قوشۇن قويۇپ ماڭاتتى.

ئۇ ئىراقتىكى فەتھىلىرىدە پۈتۈنلەي مۇشۇ تاكتىكىنى قوللاندى. چۈنكى ئۇ ئىراق تۇپراقلىرىغا خېلى ئىچكىرىلەپ كىرگەن بولسىمۇ، سەۋاد رايونى ۋە ھىرا تەرەپتىكى دۈشمەن قوشۇنلىرى تېخى تەلتۆكۈس يوقىتىلمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆزلىرى بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزگەن بەزى يۇرت خەلقلىرىگە تېخى تولۇق ئىشەنچ باغلىغىلى بولمايتتى. چۈنكى ئۇلار يەنە بۇ ئەھدىنامىگە پات-پات خىلاپلىق قىلىپ قويۇۋاتاتتى. شۇنداقلا، يەنە خالىد بىزانس تۇپراقلىرىغا قەدەم باسقان بولسىمۇ، مۇسۇلمانلار قوشۇنى بىلەن تېخى ئۇچرىشىپ بولالمىغانىدى.

بولۇپمۇ، خالىد ئۆزى فەتھى قىلغان پارس زېمىنىدە تۇرغانلىقى ئۈچۈن، بىزانسلار ئۇنىڭ پارسلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ، چېگرا رايونلىرىغا بولغان مۇھاپىزەتنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، قاتتىق كونترول قىلىۋاتاتتى.

نىھايەت، خالىد ئىراقتىن باشلاپ ماڭغان قوشۇنى بىلەن يەرمۇكقا يېتىپ باردى. خالىد يېتىپ بارغاندا، بىزانس قوشۇنلىرىمۇ ئۇرۇشقا تەييارلىنىپ بولغانىدى. خالىد مۇسۇلمان ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىر يەرگە يىغىپ، ئاللاھقا ھەمدۇسانا ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇلارغا مۇنداق تارىخىي ئەھمىيەتلىك خىتاب قىلدى:

”بۈگۈن ئاللاھ تائالا(مەيدانغا كېلىشىنى) تەقدىر قىلغان ئەڭ مۇھىم كۈنلەرنىڭ بىرىدۇر. بۈگۈن ھېچكىم ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشى بىلەن كۆرەڭلەيدىغان ياكى ئەمرگە بويسۇنماي، باشباشتاقلىق قىلىدىغان كۈن ئەمەس. ئەمەللىرىڭلاردا سەممىي بولۇڭلار. ھەر بىر ئىش-ھەرىكىتىڭلارنى باشقىلارنىڭ مۇكاپاتلىشى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى پەقەت ئاللاھنىڭ رازىلىقى ئۈچۈن قىلىڭلار! بۈگۈن(كېيىنكى كۈنلەردە) ياد ئېتىلىدىغان ۋە ھېسابى ئاللاھقا بېرىلىدىغان كۈندۇر. ھەرگىز ئۆزۈڭلەرنى مەلۇم بىر جەڭ قېلىپىغا(تاكتىكىسىغا) سىلىۋالماڭلار ياكى ئۆزۈڭلەرگە ئىشىنىپ كېتىپ يالغۇز ھەرىكەت قىلماڭلار. بۇنداق ئىشنى ئۆزۈڭلەرگە جائىز كۆرمەڭلار ۋە قىلماسلىققا تىرىشىڭلار! ئۆزۈڭلەر بۇيرۇلمىغان بىر ئىشنى بېشىڭلاردىكى ئەمىرلىرىڭلارنىڭ پىكىر ۋە كۆرسەتمىسى بويىچە قىلىڭلار!“.

خالىدنىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئەسكەرلەر:”ئۇنداقتا، سېنىڭ

كۆرسەتمەك قانداق؟" دەپ سوراشتى. خالىد ئۇلارغا مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى:

"ھازىرقى ئەھۋالىڭلار سىلەردىن بەكرەك(كەيىنكىلەردا قالغان) مۇسۇلمان خەلق ئۈچۈن بەكمۇ پايدىسىز، ئەمما مۇشرىكلارغا نىسبەتەن(ئۇلار ياردەمچى قوشۇن بىلەن شۇ قەدەر كۈچلىنىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن) بەكمۇ پايدىلىق ھېسابلىنىدۇ.

مەن شۇ نەرسىنى ئېنىق بىلىپ يەتتىمكى، دۇنيا(مەنسەپ) ھېرىسى سىلەرنى بىر-بىرىڭلاردىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىپتۇ. سىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ قوياي، ئاللاھتىن قورقۇڭلار! شۇنىمۇ بىلىپ قويۇڭلاركى، ھەربىرىڭلار باشقا-باشقا يۇرتلاردىن كېلىپ، بۇ يەردە بىرلەشتىڭلار. ئەگەر ئۆز ئەمىرلىرىڭلارغا بويسۇنساڭلار، مەملىكىتىڭلار بۇنىڭ بىلەن زىيان تارتمايدۇ. ياق، ئەگەر(تېخىمۇ يۇقىرى مەنسەپكە ئېرىشىش خىيالىدىكىلەرنى كۆزدە تۇتۇۋاتىمەن) پۈتۈن قوشۇن سىلەرگە بويى ئەگكەن تەقدىردىمۇ مەملىكىتىڭلار بۇنىڭ بىلەن چوڭ پايدىغا ئېرىشەلمەيدۇ. ئاراڭلاردىكى بىرىگە بويسۇنۇش بىلەن ئاللاھ ۋە خەلىپىنىڭ نەزىرىدىكى ئورنۇڭلار تۆۋەنلەپ كەتمەيدۇ. ئۇنداق بولغانىكەن، ھەممىڭلار غەيرەت قىلىڭلار! چۈنكى، ئالدىڭلاردىكى دۈشمەن جەڭگە تولۇق تەييارلىق قىلىپ بولدى. بۈگۈن شۇنداق بىر كۈنكى، بۇ كۈننىڭمۇ ئەتىسى بار(بۈگۈن — كېيىنكى كۈنلەردە ياد ئېتىلىدىغان ۋە ھېسابى چوقۇم ئاللاھقا بېرىلىدىغان بىر كۈن دېمەكچى—ت).

شۇنىمۇ يادىڭلاردىن چىقارماڭلاركى، ئەگەر بۈگۈن دۈشمەننى چېكىندۈرەلىسەك، بۇندىن كېيىنمۇ داۋاملىق چېكىندۈرەلەيمىز. ئەگەر ئۇلار بىزنى يېڭىۋالىدىغان بولسا، بۇندىن كېيىن بىز ئۆزىمىزنى ھەرگىز ئوڭشىۋالالمايمىز. شۇڭا ھەممىڭلار ئۆزۈڭلەرنى سەگەك تۇتۇڭلار. ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىش، كېڭىشىش ئارقىلىق ئۆزىمىزنىڭ ئەمىرلىرىمىزنى سايلاپ چىقايلى! بۈگۈن بىر قىسمىمىز قوماندانلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيلى، ئەتە يەنە بىر قىسىملار، ئۆگۈن يەنە بىر قىسىملار بۇ ۋەزىپىنى ئۆتكۈزۈۋالسۇن. شۇ تەرىقىدە نۆۋەت بىلەن ئۆز ۋەزىپىمىزنى ئادا قىلايلى. ئەمما بۈگۈن بۇ ئىشنى ماڭا قويۇپ بېرىڭلار. بۈگۈنكى ۋەزىپىنى ئۆزۈم بىر تەرەپ قىلاي!".

خالىد ئىبنى ۋەلىد بۇ تارىخىي نۇتقىنى ئاياغلاشتۇرغاندىن كېيىن، قوشۇننى 36 ياكى 40 قىسمغا بۆلدى. ھەر بىر قىسمدا مىڭ ئەتراپىدا ئەسكەر بار ئىدى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئامىر ئىبنى جەرراھ قوشۇننىڭ ئوتتۇرا قانىتىغا، ئەمرۇ ئىبنى ئاس ۋە شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنە قوشۇننىڭ ئوڭ قانىتىغا، يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان سول قانىتىغا مەسئۇل قىلىندى. ئۇ كۈنكى ھەر قايسى قىسىم قوماندانلىرىنىڭ بەزىلىرى تۆۋەندىكىچە ئىدى:

"كەئكە ئىبنى ئامىر، مەزئۇر ئىبنى ئەدىي، ئەيياد ئىبنى غەنەم، ھىشام ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس، سۇھەيل ئىبنى ئامىر، ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئوغلى ئابدۇرراھمان، ھەبىب ئىبنى مەسلەمە، سەفۋان ئىبنى ئۇمەييە، سەئىد ئىبنى خالىد ئىبنى ئاس، خالىد ئىبنى سەئىد ئىبنى ئاس، ئابدۇللاھ

ئىبنى قەيس، مۇئاۋىيە ئىبنى ھۇدەيج، زۇبەير ئىبنى ئەۋام، دەرار ئىبنى ئەزۋەر".

ئەبۇ دەردا قوشۇننىڭ قازىسى، ئەبۇ سۇفيان ئىبنى ھەرب قوشۇننىڭ ئىجرائىيە ھەيئىتى، ئابدۇللا ئىبنى مەسئۇد ئۇرۇش غەنىيمەتلىرىنىڭ مەسئۇلى، قۇبات ئىبنى ئۇشەيم تۇرشاۋۇل بېگى، مىقداد ئىبنى ئەمرۇ قوشۇننىڭ مەشقاۋۇلى بولۇپ تەيىنلەندى. ئۇ كۈنكى يەرمۇك قوشۇنىنىڭ ئىچىدە مىڭدىن ئارتۇق ساھابە بولۇپ، بەدر غازىتىغا قاتناشقان يۈز پالۋانمۇ بۇ قوشۇندا ئىدى. ئەبۇ سۇفيان ئۇرۇش تەييارلىقىدىكى قوشۇننى ئارىلاپ يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن:"ئاللاھ! سىلەر ئەرەب مىللىتىنىڭ پالۋانلىرى ۋە ئىسلامنىڭ قوغدىغۇچىسىسىلەر. ئالدىڭلاردىكىلەر بولسا، بىزانس لەشكەرلىرى ۋە شېرىك ئەقىدىنىڭ ھامىيلىرىدۇر. ئى ئاللاھ! بۈگۈن سەن(ۋۇجۇدقا كېلىشىنى) تەقدىر قىلغان كۈنلەرنىڭ بىرىدۇر. ئى ئاللاھ! شۇ بەندىلىرىڭگە زەپەر ئاتا قىلغىن!" دەپ دۇئا قىلىپ، قوشۇننى غەيرەتلەندۈرەتتى.

نىھايەت، ئۇرۇش بەكمۇ شىددەتلىك باشلاندى. قوشۇن بىر-بىرىگە كىرىشىپ، ئاتلىق ئەسكەرلەر بىر-بىرىنى قوغلاشقا باشلىدى. جەڭ ئەۋجىگە چىققان بىر پەيتتە، ماھمىيە ئىبنى زەنىم پايتەخت مەدىنىدىن بىر خەۋەر ئېلىپ كەلدى. خەۋەردە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ۋاپات بولغانلىقى ۋە ئۇنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەنلىكى؛ خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ باش قوماندانلىقتىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەبۇ ئۇبەيدەنىڭ تەيىنلەنگەنلىكى ھەققىدىكى ئەمىر كۆرسىتىلگەنىدى. ئەمما خالىد ئىبنى ۋەلىد قوماندانلىق شىتابىنىڭ خەۋەرنىڭ مەزمۇنى ھەققىدە سورىغان سوئالىغا:

"مەدىنىدىن سالام بار، ئارقىمىزدىن ياردەمچى قوشۇن كېلىۋېتىپتۇ" دەپلا جاۋاب بەردى[1].

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھىجرەتنىڭ 13-يىلى جەمادىئۇل ئاخىر ئېيىنىڭ 22-كۈنى(دۈشەنبە) ۋاپات بولدى. مۇشۇ بويىچە ھېسابلىغاندا، ئۇنىڭ خەلىپىلىك دەۋرى ئىككى يىل، ئۈچ ئاي، ئون كۈن داۋاملاشتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى دەۋرىدە فەتھى قىلىنغان يەرلەر ئازدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما تۆۋەندىكى مۇھىم نۇقتىلارنى ھەرگىز ئۇنتۇماسلىق لازىم:

بىرىنچى، ئۇنىڭ خەلىپىلىك دەۋرى بەكمۇ قىسقا بولدى.

ئىككىنچى، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ كۆپرەك ۋاقتى ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ ھەممە يېقىنى قاپلىغان مۇرتەدلىك ھەرىكەتلىرىنى باستۇرۇش بىلەن ئۆتكەچكە، باشقا فەتھى ئىشلىرىغا پۇرسەت تاپالمىدى.

ئۈچىنچى، قانداقلا بولمىسۇن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى دەۋرىدە بىر تەرەپتىن بىزانسلار، يەنە بىر تەرەپتىن پارسلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلار

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد 376-، 378-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە»7-جىلد، 15-، 24-بەتلەر.

دۈشمەنلەرنى ئالاقزادە قىلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ كۈچىنى ۋە ئۇرۇش-توقۇنۇشتىكى قابىلىيىتىنى ئىپادىلەپ بەردى.

مۇرتەدلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان توختاۋسىز ئۇرۇشلار ئاياغلىشىپ، ئۇلارنى شەرتسىز بويسۇندۇرغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ كۆڭلى ئازغىنە بولسىمۇ ئارام تاپتى ۋە باشقا يەرلەرنىڭ فەتھى قىلىنىشى ئۈچۈن قوشۇن ئەۋەتىشكە باشلىدى. بۇ قوشۇنلار ئىسلام دەۋىتىنىڭ ئەڭ چوڭ توسالغۇسى ھەمدە مۇرتەدلەرنى ۋە خرىستىئانلاشقان ئەرەب قەبىلىلىرىنى مۇسۇلمانلارغا قارشى كۈشكۈرتكەن ئىككى پەۋقۇلئاددە كۈچ(بىزانس ۋە پارسلار)نىڭ ھەيۋىسى ۋە نوپۇزىغا ئېغىر دەرىجىدە زەربە بەردى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى، ئىسلامنىڭ كۈچەيگەنلىكىنى ۋە ئۆزىدىن كېيىن كېلىدىغان خەلىپىلەرنىڭ بۇ ۋەزىپىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئورۇنداپ كېتەلەيدىغانلىقى ئۈستىدە ئويلىنىشقا باشلىغانىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپات يېشىغا يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلمىغان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى(ئۆزى ۋاپات بولغاندىن كېيىن)، مۇسۇلمانلارنىڭ سىياسىي قالايمىقانچىلىققا چۈشۈپ كېتىشىدىن خاۋاتىرلىنىپ، يۈز بېرىشى ئېھتىمالغا يېقىن بولغان بۇ ئەھۋاللارنىڭ ئالدىنى ئالماقچى بولدى. چۈنكى، خەلق(ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن) خەلىپىلىك ھەققىدە ئىختىلاپ قىلىپ قېلىشى؛ بۇ ئورۇنغا مۇناسىپ كىشىلەر مەسئۇلىيەتنىڭ ئېغىرلىقىدىن قورقۇپ چەتكە چىقىۋېلىشى، بىرمۇنچىلىغان لاياقەتسىز كىشىلەر بۇ ئورۇنغا چىقىش ئۈچۈن بولمىغۇر ئىشلارنى قىلىپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى.

ئۇ بۇ ئىشلارنى ئويلاۋېتىپ، بىردىنلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغاندا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە باشلىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپات بولۇشى ھېچكىمنىڭ ئەقلىگە كىرىپ چىقمىغاچقا، ئۇ ۋاپات بولغاندا، مۇسۇلمانلار ھاڭ-تاڭ قېلىشتى ۋە نېمە قىلارنى بىلەلمەي يۈرۈشتى. مۇسۇلمانلارنىڭ قايتا بۇ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن، يەر يۈزىدە ئاللاھنىڭ نىزامىنى ئىجرا قىلىدىغان خەلىپىنى ئالدىن سايلاپ قويۇش شەرت ئىدى. بۇ ئىشنى باشقىلار بىلەن كېڭىشىپ ھەل قىلىش كېرەك ئىدى، ئەلۋەتتە!

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئەينى ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەسلىھەتلىرىنى ئالغان چوڭ ساھابىلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ بۇ ئورۇنغا ئەڭ لايىق ۋە مۇناسىپ نامزات ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈردى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قىيىن كۈنلەردە ئىسلام ئۈچۈن كۆرسەتكەن جىددىي ۋە كەسكىن پوزىتسىيىلىرى، سىڭدۈرگەن ئەجىرلىرى، ھەق ۋە توغرىنى قوللاش يولىدا كۆرسەتكەن پىداكارلىقلىرى، خەلقنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتى ۋە ئۇنىڭ نوپۇزى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ كۆز ئالدىدا نامايان بولۇشقا باشلىدى. شۇنداق بولسىمۇ،

كېچەش ئەزالىرى بولغان ساھابىلەرگە ئۆز كۆزقارىشىنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئېلىشى كېرەك ئىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئېلىنغان قارار تېخىمۇ توغرا بولاتتى.

هەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئاغرىپ قالدى ۋە كېسىلى كۈندىن-كۈنگە ئېغىرلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ(ئۆز ۋاقتىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەسلىھەتىنى ئالغان) چوڭ ساھابىلەرنى يىغىپ، ئۇلارغا:

—كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، ئاغرىپ قالدىم. ئۆزۈمنى ياخشى بولالمايدىغاندەك ۋە يېقىندا ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىدىغاندەك ھېس قىلىۋاتىمەن. ئاللاھ تائالا ئەينى ۋاقىتتا سىلەرنىڭ ماڭا قىلغان بەيئىتىڭلارنى ئىختىيار قىلدى، مېنىڭ سىلەرگە قىلغان ئەھدەمنى بىكار قىلدى، سىلەر ماڭا تاپشۇرغان ۋەزىپىنى سىلەرگە قايتۇرۇپ بەردى. ئەمدى ئۆزۈڭلەر كىمنى خالىساڭلار، شۇنى ئۆزۈڭلەرگە خەلىپە قىلىپ سايلاڭلار. ئەمما بۇ ئىشنى مەن ۋاپات بولۇشتىن بۇرۇن بىر ياقلىق قىلساڭلار، تېخىمۇ ياخشى بولاتتى،—دېدى

ئەمما ئۇلار تۇنجى كېچەشتە بىر قارارغا كېلەلمىدى، چۈنكى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر-بىرىنى كۆرسىتىشىپ، مەسئۇلىيەتنىڭ ئېغىرلىقىدىن قورقۇش تۇيغۇسى بىلەن خەلىپىلىك تەكلىپىنى قەتئىي قوبۇل قىلمىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزىدىن باشقىسىنى بۇ ئىشقا ئەڭ مۇناسىپ ۋە لايىق، ئۆزلىرىنى بولسا لاياقەتسىز دەپ قارايتتى. شۇڭا ئۇلار قايتا يىغىلغان ۋاقىتتا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە:

—ئى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسى! بىز سېنىڭ پىكرىڭنى قوللايمىز. سەن كىمنى لايىق كۆرسەڭ، بىز شۇنىڭغا بويسۇنىمىز،—دېدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇلارغا:

—ئۇنداقتا، ماڭا بىرئاز مۆھلەت بېرىڭلار. ئاللاھنىڭ ئەمرلىرىگە ئەڭ ياخشى رىئايە قىلىدىغان ۋە ئۇنىڭ ئادالىتىنى خەلق ئارىسىدا ئەڭ ياخشى ئىجرا قىلىدىغان بىرىنى ئويلىشىپ كۆرەي،—دېدى. ئاندىن ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفنى چاقىرىپ ئۇنىڭدىن:

—سەن ھەزرىتى ئۆمەرگە قانداق قارايسەن؟—دەپ سورىدى. ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف:

—ھەزرىتى ئۆمەرنى سەن مەندىنمۇ ياخشى بىلىسەن،—دەپ جاۋاب بەردى. ئەمما ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:

— شۇنداقتىمۇ، مەن سېنىڭ ئۇنىڭغا بولغان كۆزقارىشىڭنى بىلىشنى خالايمەن،—دېدى. ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف بۇ قېتىم:

—مەن ئۆمەرنى سەن ئويلىغاندىنمۇ ياخشىراق دەپ ئويلايمەن،—دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھەزرىتى ئوسماننى چاقىرىپ، ئۇنىڭدىنمۇ ئوخشاش سوئاللارنى سورىدى. ھەزرىتى ئوسمان:

—مېنىڭ بىلىدىغىنىم، ئۆمەرنىڭ ئىچى تېشىدىنمۇ بەك پاكتۇر. ئارىمىزدا

ئۇنىڭ سەۋىيەسىگە يېتىدىغان بىرى يوق،—دېدى. بۇ سۆزلەرگە بەكمۇ سۆيۈنگەن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا:

—قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر ئۇنىڭ(ئۆمەر)دىن ۋاز كەچسەم، ھەرگىز سېنى تاشلاپ باشقىسىغا ئۆتۈپ كەتمىگەن بولاتتىم،—دەپ ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچ ۋە مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلدى. ئاندىن ئەنسارلاردىن ئۇسەيىد ئىبنى ھۇزەيرنى چاقىرىپ، ئۇنىڭدىنمۇ ئوخشاش سوئاللارنى سورىدى. ئۇسەييد:

—ئۆمەرنى سەندىن قالسا ئەڭ خەيرلىك ئىنسان دەپ بىلىمەن. ھەممە نەرسىگە ياخشى كۆزى بىلەن قارايدۇ، ئەمما يامان ئىشلارغا قاتتىق ئاچچىقلىنىدۇ. بەلكىم، ئىچكى ھېسسىياتى سىرتقى مۇئامىلىسىدىن تېخىمۇ خەيرلىك بولۇشى مۇمكىن. بۇ ئىشقا ئۇنىڭدىنمۇ لايىقراق بىرى يوق،—دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇ كىشىلەردىن كېيىن، سەئد ئىبنى زەيد بىلەن بىرلىكتە ئەنسار ۋە مۇھاجىرلاردىن بىرمۇنچىلىغان كىشىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكىرلىرىنى ئالدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر كىشىدىن باشقا، ھەممىسىلەن ھەزرىتى ئۆمەر ھەققىدە ياخشى پىكىرلەرنى بايان قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. ئۆمەرگە قارشى ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان ئۇ شەخس پەقەت ئۇنىڭ ئەسەبىي ۋە بۇيرۇقۋاز ئىكەنلىكىدىن شىكايەت قىلغانىدى.

يەنە بىر كىشى:

—ئۆزىدىن كېيىن ھەزرىتى ئۆمەرنى خەلىپە قىلىپ سايلاپ قويىدى،—دەپ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە قېيداپ يۈردى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا:

—ياق! قەسەم قىلىمەنكى، بۇ سۆزۈڭ ھەرگىز توغرا بولمىدى. ئۇ سىلەر ئۈچۈن بەكمۇ خەيرلىك بىر ئىنسان. يەنە شۇنداق قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر سېنى خەلىپە قىلىپ قويغان بولسام، سەن ئۆزۈڭنى ھەممىدىن ئۈستۈن چاغلاپ، بەكمۇ كۆرەڭلەپ كەتكەن بولاتتىڭ. ئاللاھ سېنى ئۇ ئورۇندىن چۈشۈرگەنگە قەدەر ھېچكىم ساڭا چېقىلالمايتتى. سەن ئۆزۈڭچە مېنى قايمۇقتۇرۇپ، دىنىمغا قارشى بىر ئىش قىلىشىم ئۈچۈن مېنى يولۇمدىن ئازدۇرماقچى بولۇۋاتامسەن؟ ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر ئۆمەرگە بويۇنتاۋلۇق قىلغىنىڭنى ياكى ئۇنىڭ ھەققىدە يامان گەپ-سۆز قىلغىنىڭنى ئاڭلايدىغان بولسام(ھايات چېغىمدا دېمەكچى)، مەن سېنىڭ كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىۋېتىمەن!—دەپ قاتتىق تەگدى.

بۇ ئىشتىن كېيىن، ئوسمان بىلەن ئەلى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرنى يوقلاپ كىردى. ئۇلار تېخى ئېغىز ئاچماي تۇرۇپ، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇلاردىن:

—سىلەرمۇ ئۆمەر ھەققىدە بايىقى كىشىگە ئوخشاش ئويلامسىلەر؟—دەپ سورىدى. ئۇ ئىككىسى ھەيران بولغان ھالدا:

—ئى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسى! ئۇ نېمە دېدى؟—دېيىشتى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:

—ئۆمەرنىڭ سىلەردىن كېيىن مۇسۇلمان بولغانلىقىنى ۋە باشقا بولمىغۇر يوق

گەپلەرنى قىلدى،—دېدى. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئوسمان:

—قەسەم قىلىمەنكى، ئۇ ئادەم بەكمۇ خاتا گەپ قىلىپتۇ. ئۆمەر ۋۇجۇدىدىكى تەقۋالىقى ۋە ئىسلامدىكى نوپۇزى بىلەن باشقىلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشمەكتە،—دېدى. ھەزرىتى ئەلىمۇ:

—شۇنداق! ئۇ ئادەم ھەقىقەتەن خاتا گەپ قىلىپتۇ. ئۆمەر سەن بىلگەندەكلا بىر ئىنسان. سەن ئۇنىڭ ھەققىدە نېمە ئويلىغان بولساڭ، ئۇمۇ ئويلىغىنىڭدەكلا بىر ئادەم. (ئۆمەر بۇرۇندىن تارتىپ سېنىڭ يېنىڭدا خىزمەت قىلىپ كەلگەچكە) بىز ھەممە ئىشىمىزنى ئۇنىڭ مەسلىھەتى بىلەن قىلىمىز ھەم ئۇنىڭدىن كۆپلىگەن نەرسىلەرنى ئۆگىنىمىز.

سەن ئۆز قارارىڭنى بېرىۋەرگىن، ئۇ ئادەمنىڭ گەپلىرىگە قۇلاق سالما! ئەگەر ئۆمەر ھەقىقەتەن سەن ئويلىغاندەك چىقىپ قالسا، ئۇ ھالدا سېنىڭ ئارزۇيۇڭ ئەمەلگە ئاشقان بولىدۇ. ئەگەر سېنىڭ ئويلىغىنىڭدەك چىقماي قالسا، بۇمۇ سېنىڭ خاتالىقىڭ ھېسابلانمايدۇ. چۈنكى سەن پەقەت ھەر ئىشنىڭ بىز ئۈچۈن ئەڭ خەيرلىك بولۇشىنىلا ئويلايسەن،—دەپ ھەزرىتى ئوسمان تەستىقلىدى.

ئارىدىن مەلۇم مەزگىل ئۆتتى. بىر كۈنى ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنى يوقلاپ كەلدى ۋە ئۇنىڭ خېلى ياخشىلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ:

—ئاللاھقا شۈكۈرلەر بولسۇن! خېلى ياخشىلىنىپ قالغاندەك تۇرىسەن،—دېدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:

—شۇنداقمۇ؟—دەپ مەمنۇنلۇقىنى بىلدۈرمەكچى بولدى. ئابدۇرراھمان:

—شۇنداق—دېدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا:

—ئەمما مەن بەكمۇ ئىزتىراپ چېكىۋاتىمەن. (ئى مۇھاجىرلار جامائىتى!) بولۇپمۇ سىلەرنى ئويلىغانسېرى بۇ ئىزتىراپىم تېخىمۇ ئېشىۋاتىدۇ. سىلەرنى باشسىز قويۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئاراڭلاردىكى ئەڭ نادىر شەخسنى سىلەرگە باش قىلىپ قويدۇم. بۇ ۋەزىپىنى بۇندىن كېيىن باشقىسى ئەمەس، ئۇ ئورۇندايدۇ.

كۆرۈپ تۇرۇپسىلەركى، دۇنيا نېمەتلىرى ئەمدى سىلەرگە قاراپ يۈزلىنىشكە باشلىدى. مال-دۇنيا كېلىشنى خالىسا، چوقۇم كېلىدۇ ۋە شۇنداق بىر زامانلار كېلىدۇكى، يىپەك كىيىملەرنى كىيىپ، مەخمەل سېلىنچىلاردا ئولتۇرىسىلەر ۋە يەنە ئەزەربەيجان يۇڭلىرىدىن قىلىنغان تۆشەكلەردە يانپاشلىنىپ شۇنداق ياتىسىلەركى، يېتىۋېرىپ زېرىكىپ كېتىسىلەر(يۇمشاق نەرسىلەرمۇ بېقىنىڭلارغا پاتىدىغان بولۇپ كېتىدۇ). ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئاراڭلاردىن بىرىنىڭ ئۇ كۈنلەردە ناھەقچىلىككە ئۇچراپ، بىگۇناھ ئۆلۈپ كېتىشى، ئۇنىڭ مال ۋە مەنسەپ ھېرىسى بىلەن دۇنياغا بېرىلىپ كېتىشىدىن تېخىمۇ خەيرلىكتۇر.

ئاندىن شۇنىمۇ بىلىپ قويۇڭلاركى، سىلەر ئەتە-ئۆگۈن كىشىلەرنى تۇنجى قېتىم ئوڭ-سول دەپ ئايرىپ، ئۇلارنى يولدىن چىقىرىسىلەر. ئى رەھبەر! يول ئۆز يولىدا داۋاملىشىۋاتىدۇ. ئىنسانلارنى يولدىن چىقارماڭلار، يولنىڭ ئاخىرى(ئاللاھنىڭ

تەقدىرى بىلەن) يا نۇرلۇق بولىدۇ ياكى قاراڭغۇ...

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىغان ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف:

— ئاللاھ ساڭا سالامەتلىك ۋە شىپا ئاتا قىلسۇن! بۇنداق غەم-ئەندىشە كېسىلىڭنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ھازىر كىشىلەر ساڭا بولغان كۆزقارىشى ئېتىبارى بىلەن ئىككىگە ئايرىلماقتا. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى سەن بىلەن ئوخشاش كۆزقاراشتا بولۇپ، سەن بىلەن بىللە بولغانلاردۇر. يەنە بىر قىسمى سەن بىلەن قارشى پىكىردىكىلەر بولۇپ، پەقەت سېنى تەنقىدلەش ئارقىلىق ساڭا يول كۆرسەتمەكچى بولۇشىۋاتىدۇ. ئۇلار يا سېنىڭ ئىستىگىنىڭ بويىچە ياكى ئۇلارنىڭ خالىغىنى بويىچە بولغاندا، ئاندىن سەن بىلەن بىرگە بولىدۇ. ئەمما سەن ھەردائىم توغرا يولدا ماڭدىڭ، ئىسلاھ قىلدىڭ. شۇنداقلا، دۇنيا مەنپەئىتى ئۈچۈن پەرىشان بولۇپ باقمىدىڭ،— دەپ ئۇنىڭغا بولغان رازىمەنلىكىنى بىلدۈردى.

يەنە بىر ساھابە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئۆز ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنى قويماقچى بولۇپ، كېيىش ئەزالىرى بىلەن مەسلىھەتلەشكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنى يوقلاپ كەلدى ۋە ئۇنىڭدىن:

— ئۆمەرنىڭ قانچىلىك ئەسەبىي ۋە قوپال ئىكەنلىكىنى سەن ئوبدان بىلىسەن. بۇ ئورۇنغا چىقسا، ئۇنىڭ قانچىلىك قوپاللىشىپ كېتىدىغانلىقىنى شۇ چاغدا كۆرىمىز تېخى. ئەتە-ئۆگۈن رەببىڭ سەندىن نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلغانلىقىڭنى سورىسا، سەن نېمە دەپ جاۋاب بېرىسەن؟— دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:

— مېنى يۆلەپ قويۇڭلار! بىر ئاز ئولتۇرۇۋالاي— دېگەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا:

— خۇدا ھەققى جاۋاب بېرىڭلار! سىلەر مېنى قورقۇتماقچى بولۇۋاتامسىلەر؟ سىلەرگە يولباشچى بولۇش جەريانىدا باشقىلارغا زۇلۇم قىلغان كىشى ئاللاھتىن قورقسۇن! رەببىم مەندىن ئۇ سوئالنى سورىسا، مەن مۇنداق دەپ جاۋاب بېرىمەن: ئى رەببىم! سېنىڭ بەندىلىرىڭنىڭ ئەڭ ياخشىسىنى ئۇلارغا خەلىپە قىلدىم،— دېدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇ جاۋابنى بەرگەندىن كېيىن، سوئال سورىغان ئۇ ساھابىگە قاراپ:

— مېنىڭ دېگەنلىرىمنى باشقىلارغىمۇ يەتكۈزگىن، ئاڭلىدىڭمۇ؟— دەپ ئۇنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويدى. ئاندىن يەنە ئورنىغا يېتىپ، ھەزرىتى ئوسماننى چاقىرتتى ۋە ئۇنىڭغا:

— قېنى يازغىن! بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم! كۇففارمۇ ئىشەنگەن، پاسىقمۇ ھامان كېلىدىغانلىقىنى تەستىقلىغان، يالغانچىمۇ توغرا دەپ بىلگەن ئۆلۈم ۋەسۋەسىسى بىلەن بۇ دۇنيادىن ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا سەپەر قىلىش ئالدىدا تۇرغان قۇھافە ئوغلى ئەبۇ بەكرى بۇ ۋەسىيەتنامىنى قالدۇردى ۋە مۇنداق دەيدۇ: مەندىن كېيىن ئورنۇمغا......

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى سۆزىنى تۈگىتىپ بولالمايلا ھوشىدىن كەتتى. ئورنىغا چىقىدىغان كىشىنىڭ ئىسمى ئاغزىدىن تېخى چىقمىغانىدى. ئەمما ھەزرىتى ئوسمان

بۇ جۈملىنى: ”مەندىن كېيىن ئورنۇمغا ئۆمەر ئىبنى خەتتابنى تاللىدىم“ دەپ يازدى. بىرئازدىن كېيىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھوشىغا كېلىپ:

—نېمە دەپ يازدىڭ؟—دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئوسمان يازغىنىنى ئوقۇپ بەردى. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى سۆيۈنۈپ كەتتى ۋە تەكبىر ئېيتقاندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

—كۆردۈڭمۇ؟ ئەھۋالىم بىردىنلا ئېغىرلىشىپ كېتىۋېدى، ئۆلۈپ كەتسەم خەلق ئىختىلاپلىشىپ قالارمۇ، دەپ بەكمۇ قورقۇپ كەتتىم. ئاللاھ ئىسلام نامىدا قىلغان بۇ ساپ دىللىقىڭ ئۈچۈن ساڭا خەير-ئېھسان ئاتا قىلسۇن! ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، سەن ئامانەتكە لايىق بىر ئىنسانسەن،—دەپ ھەزرىتى ئوسماننى ماختىدى ۋە ۋەسىيىتىنىڭ قالغان قىسمىنى تاماملاش ئۈچۈن ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

—ئۇنىڭ(ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ) سۆزىگە قۇلاق سېلىڭلار ۋە ئىتائەت قىلىڭلار! ماڭا كەلسەك، ئاللاھنىڭ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ يولىدا(ئۇنىڭ دىنىي ئەھكاملىرىنى ئىجرا قىلىشتا) مەيلى ئۆزۈم ياكى سىلەر ئۈچۈن ئەڭ پايدىلىق ئىشنى قىلىشقا تىرىشتىم.

ئەگەر ئۆمەر سىلەرنى ئادالەت بىلەن باشقۇرسا، ئۇ مېنىڭ ئويلىغان يېرىمدىن چىققان بولىدۇ. ياق! ئەگەر ئۇ ھەقىقەتلەرنى بۇرمىلىسا، ئۇ چاغدا سىلەر ئۆزۈڭلەر تېرىغان ھوسۇلنى يىغىۋالغان بولىسىلەر. ئۇنىڭدىن باشقىسىنى مەن بىلمەيمەن. زالىملارغا كەلسەك، ئۇلار كېيىنچە كۆرگۈلۈكنى كۆرىدۇ. ئاللاھ سىلەرگە سالامەتلىك، رەھمەت ۋە بەرىكەت ئاتا قىلسۇن!

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى سۆزىنى تۈگىتىپ، ھەزرىتى ئوسمانغا ۋەسىيەتنامىنى مۆھۈرلەشنى بۇيرۇدى. ئاندىن مۆھۈرلەنگەن ۋەسىيەتنامىنى ئېلىپ، ھەزرىتى ئۆمەر ۋە ئۇسەييد ئىبنى خۇدەيرنىڭ ھەمراھلىقىدا، خەلق توپلاشقان يەرگە كەلدى ۋە ئۇلارغا:

—ئى خالايىق! مەن ئۆزۈمدىن كېيىن ئورنۇمغا چىقىدىغان كىشىنى سايلىدىم. سىلەر ئۇنى قوبۇل قىلامسىلەر؟—دېدى. خەلق:

—ئى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسى! بىز بۇنىڭغا رازىمىز—دېيىشتى. دەل شۇ چاغدا ھەزرىتى ئەلى ئورنىدىن تۇرۇپ:

—ئۆمەردىن باشقىسىغا رازى بولمايمىز. ئەگەر ئۆمەر بولسا، بىز رازى،—دەپ ئېتىراز بىلدۈردى.

ئاندىن جامائەت پىكىر بىرلىكى ئاساسىدا ھەزرىتى ئۆمەرنى خەلىپە قىلىپ سايلىدى ۋە ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدى. بۇ مەنزىرىدىن زوقلانغان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى قولىنى كۆتۈرۈپ:

—ئى ئاللاھ! مەن پەقەت خەلقنىڭ ياخشىلىقى ئۈچۈنلا مۇشۇنداق قىلدىم. مەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئۆزئارا جېدەل-ماجىراغا چۈشۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرىدىم. يامان ئاقىۋەتكە قېلىش ئېھتىمالىنى بىلگەنلىكىم ئۈچۈن(سەن ئەلۋەتتە تېخىمۇ

ياخشى بىلگۈچىسەن) ئۆز پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويدۇم ۋە ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ خەيرلىك، ئەڭ كامىل، مەقسەت ۋە ھىدايەتكە ئەڭ يېقىن بىرىنى تاللىدىم. تۇنجى كېڭەشتىمۇ ئۇ مېنىڭ يېنىمدا بولۇپ، بەندىلىرىڭگە مېنى خەلىپە قىلىپ سايلاتقانىدى.

ئى پەرۋەردىگارىم! بۇلار سېنىڭ بەندىلىرىڭدۇر. بۇلارنىڭ ھاياتى سېنىڭ ئىلكىڭدىدۇر. باشقىلارنى ئۇنىڭ ئۇچۇن پايدىلىق ئىشلارنى قىلىدىغان قىل ۋە ئۇنى كامىل خەلىپىلەردىن قىل! ئۇ، رەھمەت پەيغەمبىرىڭنىڭ ھىدايەت يولىدىن ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى سالىھ كىشىلەرنىڭ يولىدىن ماڭسۇن. خەلقنى ئۇنىڭغا ئىتائەتكار قىلغىن!—دەپ دۇئا قىلدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بۇ دۇئادىن كېيىن، ئۆز ئورنىغا قايتىپ ھەزرىتى ئۆمەرنى يېنىغا چاقىردى ۋە ئۇنىڭغا ۋەسىيەتلىرىنى بىلدۇردى[1].

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد 383 ــ، 391-بەتلەر.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ۋەسىيەتلىرى

مۆمىنلەرنىڭ ئانىسى ھەزرىتى ئائىشە مۇنداق دەيدۇ:

"دادام ئەبۇ بەكرى سەكراتتىكى چېغىدا مۇنداق دېگەنىدى: 'مۇسۇلمانلارغا خەلىپە بولۇپ سايلانغاندىن بېرى ئۇلارنىڭ بىر دىنار ياكى بىر دەرھەمنى ھەقسىز يەۋالمىدۇق. يېگەنلىرىمىز ئۇلاردىن ئاشقىنى، كىيگەنلىرىمىز بولسا، ئۇلار كىيگەننىڭ ئەڭ ناچارلىرى بولدى. ھازىر ئۆيىنى ئاختۇرۇپ بېقىڭلار. مەن خەلىپە بولغاندىن بېرى(ئۆز مېلىمدىن باشقا) بىر نېمە تاپالىساڭلار، ئۇنى كېيىنكى خەلىپىگە تاپشۇرۇپ، قەرزىڭلارنى ئادا قىلىڭلار. چۈنكى مەن خەلىپىلىك جەريانىدا ئۇلارنى ئۆزۈمگە ھالال ھېسابلايتتىم ۋە ئۇلار ئارقىلىق ئېھتىياجىمنى قاندۇراتتىم'. بۇ ئارىدا: 'بۈگۈن كۈنگە نېمە؟' دەپ سورىدى. ئۇنىڭغا: 'بۈگۈن كۈنگە دۈشەنبە' دەپ جاۋاب بېرىلدى. ئۇ يەنە: 'پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قايسى كۈنى ۋاپات بولغانىدى؟' دەپ سورىدى. ئۇنىڭغا: 'دۈشەنبە كۈنى' دەپ جاۋاب بېرىلدى. ئاندىن ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كېپىنىنىڭ قانداق تەييارلانغانلىقىنى سورىدى. ئۇنىڭغا كېپەننىڭ كۆڭلەكسىز، سەللىسىز، پەقەت ئۈچ پارچە يەمەن ماتاسىدىن تەييارلانغانلىقى ئېيتىلدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى: 'شۇ تامبىلىمنى يۇيۇپ، ماڭا كېپەن قىلىڭلار' دېدى. ئۇنىڭغا: 'ئاللاھقا كۆپ شۈكۈر! بىزگە خېلى كۆپ رىزىق ئاتا قىلدى. ساڭا ئىشلىتىلمىگەن، يېڭى نەرسىنى كېپەن قىلىمىز' دەپ جاۋاب بېرىلدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى: 'تىرىك كىشىلەرنىڭ يېڭى نەرسىلەرگە بولغان ئېھتىياجى كۆپ بولىدۇ. ئۆلگەن ئادەم چىرىپ كېتىدۇ(ئۇنى يېڭى نەرسە بىلەن كېپەنلەشنىڭ كېرىكى يوق)' دەپ ئېتىراز بىلدۈردى. ئاندىن: 'ئۆمەرنىڭ زورلىشى بىلەن (مائاش ھېسابىدا) دۆلەت خەزىنىسىدىن ھازىرغىچە جەمئىي ئالتە مىڭ دەرھەم پۇل ئالغانىدىم. ئۇ پۇل شۇ تامنىڭ ئىچىدە ساقلاقلىق'دېدى".

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ خەلىپىلىك دەۋرىدە مائاش ئورنىدا يەنى ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، تىجارىتىنى قىلالمىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا بېرىلگەن پۇلنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئىدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ۋەسىيىتىنىڭ يەكۈنى مۇنداق ئىدى:

بىرىنچى، ئىگىدارچىلىقىدا قانچىلىك مال بولسا، ھەممىسى خەلىپە(ھەزرىتى ئۆمەر)نىڭ ۋاستىسى بىلەن دۆلەت خەزىنىسىگە تاپشۇرۇلىدۇ.

ئىككىنچى، دۆلەت خەزىنىسىدىن ئالغان ھەممە مائاشى ۋەجىدىن ئۆزىگە قاراشلىق بىر پارچە تېرىلغۇ يەرمۇ دۆلەت خەزىنىسىگە ئۆتكۈزۈلىدۇ.

ئۈچىنچى، مەدىنىنىڭ ئەل ئالىيە رايونىدىكى ئۆز ئىگىدارچىلىقىدىكى يەرنىڭ بەشتىن بىرى سەدىقە قىلىپ تارقىتىلىدۇ، قالغان قىسمى بالىلىرى ئابدۇرراھمان، مۇھەممەد، ئەسما ۋە ئائىشەلەرگە بۆلۈپ بېرىلىدۇ. بۇ تەقسىماتتىن ھامىلىدار

ئايالى ھەببە بىنتى ھارىجەدىن تۇغۇلىدىغان بالىسىمۇ بىر كىشىلىك نېسىۋىسىنى ئالىدۇ(كېيىن تۇغۇلغان بۇ بالىسى ئۇممۇ كۇلسۇم ئىدى).

تۆتىنچى، ئۇچىسىدىكى كىيىمى يۇيۇلۇپ كېپەن ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

بەشىنچى، ۋاپات بولغاندىن كېيىن، جەستى ئايالى ئۇمەيس بىنتى ئەسما تەرىپىدىن يۇيۇلىدۇ ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنىدۇ.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئائىلىسى قالغان مال-مۈلۈك ۋە خىزمەتچىنىڭ ھەممىسىنى ھەزرىتى ئۆمەرگە ئۆتكۈزۈپ بەردى. بۇلار بالا باقىدىغان سۇدانلىق بىر خىزمەتچى، يەر سۇغۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان بىر تۆگە ۋە مەھسۇلاتى يىغىۋېلىنغان بىر پارچە تېرىلغۇ يەر ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇلارنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكتى ۋە مۇنداق دېدى:

—ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن! ئەبۇ بەكرى مۇنداق ئەستايىدىللىقى بىلەن بىزگە ئۆلگە بولدى. ئۇ بىزنىمۇ مۇشۇنداق بولۇشقا ئۈندىمەكتە.

ھەزرىتى ئۆمەر بۇ گەپلەرنى ئېغىزىدىن چۇشۇرمەي سۆزلەپ يۈردى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھايات ۋاقتىدا بالىسىغا بۇ ئامانەتلەرنى خەلىپىگە تاپشۇرۇپ بېرىشنى تاپىلىغانىدى. ئامانەتلەرنى تاپشۇرۇپ ئالىدىغان چاغدا، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفمۇ شۇ يەردە ئىدى. ئۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە:

—تووۋا خۇدايىم! ھەممىسىنى ساتساڭ، بەش دەرھەمگىمۇ ئالمايدىغان بۇ نەرسىلەرنى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئائىلىسىدىن ئالماقچى بولۇۋاتىسەن،—دەپ قاتتىق تەگدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا:

—ئۇنداقتا، مېنى نېمە قىل دېمەكچىسەن؟—دەپ سورىدى. ئابدۇرراھمان:

—بۇلارنى ئۇنىڭ ئائىلىسىگە قايتۇرۇپ بەر!—دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرۈپ:

—ياق! ھەزرىتى مۇھەممەدنى ھەق پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتكەن ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مېنىڭ خەلىپىلىكىم مەزگىلىدە بۇنداق ئىشقا ھەرگىز يول قويالمايمەن. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى سەكراتتا يېتىۋاتقان شۇ پەيتتە، ئۇنىڭ بۇ ئامانەتكە بولغان ئېھتىياجى تۈگىمىگەن بولسا ئىدى، بۇلارنى ئۇنىڭ ئائىلىسىگە قايتۇرۇپ بېرەتتىم. ئۇنىڭ ئۆمرى مۇنداق بىر ئىشنى قىلىشقىمۇ ئۈلگۈرمەيدۇ (ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن قانداق مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىمىزنى بىز بىلىمىز).

ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئامانەتلەرنىڭ ئىچىدىكى تېرىلغۇ يەر ھەققىدە:

—ئاللاھ ئەبۇ بەكرىگە رەھمەت قىلسۇن! ئۇ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئارقىسىدىن ھېچكىمنىڭ غەيۋەت-شىكايەت قىلماسلىقى ئۈچۈن بەكمۇ ئەستايىدىللىق بىلەن ئىش قىلدى. ئۇنىدىن كېيىن ۋەزىپىنى مەن تاپشۇرۇۋالدىم ۋە تېرىلغۇ يەرنى ئۇنىڭ ئائىلىسىگە قايتۇرۇپ بەرمەكچىمەن" دەپ تېرىلغۇ يەرنى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ قولىدىن ئۆتكۈزۈۋالمىدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئاغرىپ 15 كۈن ئەتراپىدا ياتتى. ۋە ھىجرەتنىڭ 13-

يىلى، جەمادىئۇل ئاخىر ئېيىنىڭ 22 ـ كۈنى(دۈشەنبە كېچىسى) ۋاپات بولدى. شۇ چاغدا ئاتمىش ئۈچ يېشىدا ئىدى.

مېيىتنى ۋەسىيىتىگە بىنائەن ئايالى ئۇمەيس بىنتى ئەسما يۇيدى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىندى. مېيىت نامىزىنى ئۇنىڭ ئورنىغا خەلىپە بولغان ھەزرىتى ئۆمەر چۈشۈردى. قەبرىگە ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئوسمان، تەلھە ۋە ئابدۇرراھمان قاتارلىقلار قويدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ۋاپات بولغان كۈنى ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭ ئىشىكى ئالدىدا تۇرۇپ مۇنداق دېگەنىدى:

"ئى ئەبۇ بەكرى! ئاللاھ ساڭا رەھمەت قىلسۇن! شۇنىسى ھەقىقەتكى، سەن بۇ مىللەتنىڭ ئىچىدە ھەممىدىن بۇرۇن ئىسلامنى قوبۇل قىلدىڭ، كۈچلۈك ئىمانىڭ بىلەن باشقىلارغا قارىغاندا ئىسلامغا سەممىي باغلاندىڭ. ئېتىقادىڭ ھەممە كىشىدىن كامىل، كۆزۈڭ ھەممىدىن بەكرەك توق، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ھەممىدىن بەك يېقىن ئىدىڭ. ئىسلامنى ھەممىمىزدىن بەكرەك قوغدىدىڭ، مۇداپىئە قىلدىڭ. مۇسۇلمانلارغا ھەممىدىن بەك شەپقەتلىك ئىدىڭ. سىياقىڭ، ئەخلاقىڭ، توغرىلىقىڭ ۋە مۇئامىلەڭ ئېتىبارى بىلەن رەسۇلۇللاھقا بەكمۇ ئوخشايتتىڭ. ئاللاھ تائالا سېنى ئىسلامغا ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا كۆرسەتكەن سۆيگۈ ۋە سەممىيىتىڭ ئۈچۈن ياخشى نېمەتلەر بىلەن مۇكاپاتلىسۇن!

كىشىلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى رەت قىلغان ۋاقىتتا، سەن ئۇنى تەستىقلىدىڭ. باشقىلار ئۇنىڭغا بېخىللىق قىلغان ۋاقىتتا، سەن بەكمۇ مەردلىك قىلدىڭ. باشقىلار كەينىگە چېكىنسە، سەن ھەردائىم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرلىكتە ئالدىنقى سەپتە تۇردۇڭ. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، سەن ئىسلام ئۈچۈن بىر قەلئە، كۇففارلار ئۈچۈن بالايىقازا ئىدىڭ ۋە شۇنداق ئىكەنلىكىڭنى ھەر دائىم ئىسپاتلىدىڭ. ئەقىل ـ پاراسىتىڭنى زەئىپلەشتۈرمىدىڭ ۋە ھېچقاچان ئۆزۈڭنى قورقۇنچاقلار قاتارىغا چۈشۈرۈپ قويمىدىڭ. سەن خۇددى بوران ـ چاپقۇندا مىدىر ـ سىدىر قىلماي قويمىغان تاغقا ئوخشايتتىڭ. ھېچقانداق بىر ۋەقە سېنى يىقىتالمىغانىدى.

سەن بەئەينى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئېيتقاندەك، ۋۇجۇدى كىچىك ئەمما ئاللاھنىڭ ئەھكاملىرىنى ئورۇنداشتا ئەڭ كۈچلۈك كىشىسەن. ئۆز نەپسىڭدە بەكمۇ كەمتەر، يەر يۈزىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر ۋە مۇسۇلمانلار ئارىسىدا كاتتا ئىدىڭ. بىرەر كىشىمۇ سېنى ئۆز ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرىگە ۋاستە قىلالمىدى، سېنىڭمۇ ھەرقانداق بىرىگە سۇنىدىغان ئىلتىماسىڭ يوق ئىدى.

زالىم كىشى(ئۇنىڭدا ھەققى بار كىشىنىڭ ھەققى ئۇنىڭدىن ئېلىنىپ ئۆز ئىگىسىگە قايتۇرۇلغانغا قەدەر) سېنىڭ نەزىرىڭدە بەكمۇ ئاجىز ئىدى. مەزلۇم بولسا(زالىمدىن ھەققى ئېلىنىپ ئۇنىڭغا قايتۇرۇلغانغا قەدەر)، سېنىڭ نەزىرىڭدە كۈچلۈك ئىدى. ئاللاھ سېنىڭ ساۋابىڭدىن بىزنى مەھرۇم قىلمىسۇن ۋە سەندىن كېيىن يولدىن چىقىپ كېتىشىمىزدىن ساقلىسۇن!".

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى دەۋرىدىكى جەمئىيەتكە بىر نەزەر

ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ بۇ دەۋرىدىكى ئەڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئالاھىدىلىكى—— شۈبھىسىزكى، بىر ـ بىرىدىن پەرقلىق تەبىقىلەرنىڭ بولماسلىقى ئىدى. بۇ دەۋردە، جەمئىيەتنىڭ ھەربىر ئەزاسى خۇددى تارغاقنىڭ چىشلىرىدەك تەڭ ـ باراۋەر بولۇپ، جىنس، رەڭ ھەتتا ھوقۇق ۋە مەسئۇلىيەت جەھەتتىمۇ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھېچقانداق پەرق يوق ئىدى.

بۇ، پەلسەپىۋى تېئورما ياكى يېزىپ قويۇلغان بىر پارچە ماقالە ئارقىلىق مەنپەئەتكە ئېرىشىش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن تىجارەت خاراكتېرىدىكى مەنە ۋە سىمۋوللۇق باراۋەرلىك ئەمەس، بەلكى چىن ئېتىقادتىن ئۇرغۇپ چىققان ھەقىقىي مەنىدىكى باراۋەرلىك ئىدى. بۇ جەمئىيەتتە چوڭلار ھۆرمەتلىنىپ، كىچىكلەر ئىززەتلىنەتتى. كىم موھتاج بولسا، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئېھتىياجى قامدىلاتتى.

پۈتۈن جەمئىيەت(بارلىق ئەزالىرى بىلەن) بىر ـ بىرىگە ياردەملىشىدىغان ۋە داۋاملىق ھەمكارلىشىدىغان چوڭ بىر ئائىلىگە ئوخشايتتى. خەلىپە بۇ جەمئىيەتتە پەقەت ھاكىمىيەتنىڭ سىمۋولى بولۇپ، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق ئالاھىدە ئىمتىيازغا ياكى ئۈستۈنلۈككە ئىگە ئەمەس ئىدى. خەلىپىنىڭ ئات ـ ئۇلىغى، كىيىم ـ كېچەكلىرى، يېمەك ـ ئىچمىكى، تۇرالغۇ جايى ۋە شەخسىي ئىشلىرى ئېتىبارى بىلەن جەمئىيەتنىڭ باشقا ئەزالىرىدىن ھېچقانداق پەرقى يوق ئىدى. شۇنداقلا، ئۆزى ياكى ئائىلىسىنى ئالاھىدە تەبىقە ساناپ، باشقىلار ئېرىشەلمەيدىغان مەنپەئەتلەرگە ئۆزلىرى ئېرىشەلەيدىغان ھەرقانداق بىر سۈپىتىمۇ يوق ئىدى. ئەكسىچە، خەلىپە جەمئىيەتنىڭ ئاددىي پۇقرالىرىنىڭ بىرى ئىدى.

خەلىپە —— ئۆزىنىڭ بىر يۈرۈش ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلىرى، ئىسلامغا بولغان ساداقىتى، ئېتىقادى ئۈچۈن، ئەمىر ۋە قوماندانلىق ئورنىغا يۈكسىلىپ ئۈممەتكە تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلىش ئۈچۈن كۆرسەتكەن پىداكارلىقلىرىنىڭ تۈرتكىسىدە بۇ ئورۇنغا چىققان كىشىلەر ئىدى. خەلىپە—— جەمئىيەتتىكى ئاددىي پۇقرالار ئارىسىدا ياشايتتى، كوچا ـ كويلارنى ئۇلار بىلەن بىللە كېزەتتى، بىرلىكتە بازار ـ رەستىلەرنى ئايلىناتتى ۋە ئۇلار بىلەن ئېلىم ـ بېرىم قىلىشاتتى. بەزى خەلىپىلەرنىڭ ئۆيى ئاددىي پۇقرانىڭ ئۆيىدىنمۇ ئاددىي ـ ساددا بولاتتى، ھەتتا بەزىلىرىنىڭ ئۆيى تار، پەنجىرىسى ئاز بولاتتى.

ئۇلار جامائەتكە قوشۇلغان چاغلىرىدا، كىشىلەرگە تەلىمات بېرەتتى، بەزىلىرىنى ئاگاھلاندۇراتتى، خەلقنىڭ شەرىئەت ئەھكامىغا قانچىلىك ئىتائەت قىلىۋاتقانلىقىنى تەكشۈرەتتى ۋە موھتاج كىشىلەرنى ئىزدەيتتى. بەزىدە كىشىلەر يولدىلا ئۇنىڭدىن

مەلۇم بىر مەسىلىنى سورايتتى، ئۇمۇ شۇ يەردىلا جاۋاب بېرەتتى. يىغىلىشلارغا قېتىلاتتى، پىكىر ئالماشتۇراتتى. خەلقنىڭ ئېھتىياجلىرى، دۆلەت ۋە ئۇرۇش سېپىدىكى مۇسۇلمان قوشۇنلىرىدىن كەلگەن خەۋەرلەر ھەققىدە مۇنازىرىلىشەتتى.

خەلىپىلەر بەكمۇ كەمتەر ئىدى. مەسىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خەلىپىسى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى قوشنىلىرىنىڭ قويلىرىنى ساغاتتى. كېچىلىرى پۇقرالارنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىش، كونترول قىلىش، ئېھتىياجلىرىنى سوراش ۋە خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن(بەزىدە تاڭ ئاتقۇچە) كوچىنى چارلايتتى. بولۇپمۇ، ئۇسامە ئىبنى زەيد قوشۇنى ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىلگەندىن كېيىن، مەدىنىدە ئەسكىري كۈچ قالمىغانلىقتىن، شەھەرنىڭ چوڭ يول ۋە كوچىلىرىدا قاراۋۇلدەك ئايلىنىپ كۆزىتەتتى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ خەلىپىلىك دەۋرىدە، مۇسۇلمانلار قوشۇنى بىر تەرەپتىن مۇرتەدلەرگە قارشى ئۇرۇش قىلىش، يەنە بىر تەرەپتىن فەتھىلەر ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ئالدىنقى سەپكە ئاتلانغاندى. مەدىنىدە ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەلى، تەلھە، زۇبەير، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف، سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋاققاس، ئابدۇللا ئىبنى مەسئۇد، ئۇسسەيد ئىبنى ھۇدەير ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش چوڭ ساھابىلەر قالغاندى.

بۇلار(ھەيھات!) ئۇرۇشتىن قېچىش ياكى ئارقىغا ئۆتتۈۋېلىش ئۈچۈن قالمىغان، بەلكى، خەلىپە شەخسەن ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىدىن پايدىلىنىش، لازىم تېپىلغاندا ئۇلار بىلەن كېڭىشىش، شۇنداقلا مەدىنىنى قوغداش مەقسىتىدە، ئۇلارنى بۇيرۇق ۋە تەلەپ قىلىپ ئېلىپ قالغاندى. دەرۋەقە، بۇ شەخسلەرنىڭ ھەر بىرى(بۇرۇن ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك) مەدىنىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك ئورۇنلىرىنى نازارەت قىلغانىدى. ئەمما، بۇ ۋەزىپە جەريانىدا ۋە ھەرقانداق ئەھۋالدا مەدىنىنىڭ مەركىزىدىكى مەسچىتتە خەلىپە بىلەن بىرگە بولۇۋاتقان كىشىلەر بىلەن داۋاملىق تۇردە ئالاقە قىلىپ تۇراتتى ۋە شۇ ئارقىلىق، يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان ھەرقانداق پەۋقۇلئاددە ھادىسىگە قارشى تەييار ھالەتتە تۇراتتى.

بۇ مۆھتەرەم ساھابىلەر شۇنچە ھۆرمەت ۋە مەۋقەگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئالاھىدە تەرەپلىرى يوق ئىدى. خەلق ئارىسىدا شۇنچە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولسىمۇ، يەنىلا شۇلار بىلەن ئوخشاش سەۋىيىدە تۇرمۇش كەچۈرەتتى.

ئۇلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئىگىر كۈنلەردە مۇسۇلمان بولۇشى، داۋاملىق پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىشى، ئىسلام ئۈچۈن ئەجىر-مېھنەت سىڭدۈرۈشى ۋە ئىسلامىي دەۋەت يولىدا ھەددى-ھېسابسىز پىداكارلىقلارنى كۆرسىتىشى خەلقنىڭ ئۇلارغا بولغان ھۆرمىتىنىڭ تۈپكى سەۋەبلىرى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە، كىشىلەرنىڭ ئۇلارنى ھەددىدىن زىيادە ھۆرمەتلىشى ۋە پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىسىنىڭ ئۇلار بىلەن كېڭەشكەنلىكى سەۋەبىدىن(ئۇلار) ئالاھىدە

84

ئىمتىيازغا ئىگە ئەمەس ئىدى. ئەكسىچە، جەمئىيەتنىڭ ھەر بىر ئەزاسى ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن مەھكىمىگە ئەرز-شىكايەت قىلالايتتى، ھەقلىرىنى ئۇلاردىن ئالالايتتى. ھەر كىم ئۇلارغا خالىغان شەكىلدە جاۋاب بېرەلەيتتى. يەنى ئۇلارنىڭ ھېچكىمدىن ئالاھىدە ئىمتىيازى يوق ئىدى.

مۇجاھىدلارغا كەلسەك، ئۇلار ئۆزلۈكىدىن قوشۇنغا قېتىلىپ، ئۇرۇشقا چىقاتتى. ئۇ دەۋرلەردە ئەسكەرلىك رەسمىيتى ياكى مەجبۇرىي ھەربىي ۋەزىپىلەر يوق ئىدى. كىشىلەر ئاللاھ يولىدا(ئىنسانلارنىڭ ئىسلامغا كىرىشى مەقسىتى بىلەن) زەپەر قۇچۇش ئۈچۈن ئۇرۇشقا چىقاتتى. ئۇلارنى جەڭگە تۈرتكە قىلغان بىردىنبىر ئامىل — ئىسلامنىڭ ئەھكاملىرىنى ئورۇنداپ، ئاللاھنىڭ رىزاسىغا ئېرىشىشتىن ئىبارەت ئىدى.

بۇ مۇجاھىدلار بىر تەن، بىر ۋۇجۇدقا ئوخشايتتى. ئىمان قېرىنداشلىقى مەنىسىدە ئۆزئارا ھەقىقىي قېرىنداش ئىدى. مەيدانغا كەلگەن بىرقاتار ۋەقەلەردە ئۆز يېقىندىكى قېرىندىشىنى دۈشمەن ھۇجۇمىدىن قوغداش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى ئۇنىڭغا دالدا قىلاتتى، باشقا بىر مۇسۇلمان قېرىندىشىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆز جېنىنى ئايىمايتتى. بۇ، ئۇلارنىڭ مۆمىن قېرىندىشىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن جانپىدالىق قىلىدىغانلىقى ۋە قېرىندىشىنى ئۆز جېنىدىنمۇ ئەلا كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ئىدى.

قوشۇندا ئەڭ ئاددىي ئەسكەردىن ئەڭ ئالىي قوماندانغىچە ھەممىسىنىڭ تامىقى ئوخشاش ئىدى. كىيىملىرىمۇ ئاددىي ۋە بىر-بىرىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيتتى. بۇ جەھەتلەردە نۆكەر بىلەن باش قوماندانىنىڭ ئارىسىدا دەرىجە پەرقى يوق ئىدى. ھەتتا تاماق تارقىتىلغان ۋاقىتتا، قوماندان ھەممە ئەسكەرگە ئوخشاش تاماق تارقىتىلغان-تارقىتىلمىغانلىقىنى بىر-بىرلەپ سوراپ تەكشۈرەتتى. ئەسكەرلەرنىڭ ئوخشاش تاماقتىن، ئوخشاش مىقداردا يېگەنلىكىنى ئېنىق بىلمىگۈچە، ئۆز تامىقىدىن بىر لوقمىمۇ يېمەيتتى. قوماندان بۈگۈن قوماندان بولسا، ئەتىسى ئاددىي نۆكەر سۈپىتىدە قوشۇنغا خىزمەت قىلاتتى. بۈگۈن، تېخى تۈنۈگۈنلا ئۆز ئەمرىدە بولغان ئەسكەرنىڭ ئەمرىگە بويسۇناتتى ۋە بۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن قىلچە يات تۇيۇلمايتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە پەقەت ئالدىنقى سەپتە ئۇرۇش قىلىش جەھەتتىلا ئەمەس، ئۆزىنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇش جەھەتتىمۇ بۈگۈن قوماندان بولۇش بىلەن ئەتىسى ئاددىي نۆكەر بولۇش ئارىسىدا ھېچقانداق پەرق يوق ئىدى.

چېگرادا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان ياكى ئالدىنقى سەپتە ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئەسكەرلەر ئائىلىلىرىدىن ئەسلا ئەنسىرىمەيتتى ۋە ئۇلارنىڭ كېلەچىكىدىن ئەندىشە قىلمايتتى. چۈنكى، ئائىلىسىنى قوغدايدىغان، ئۇلارغا ئىگە بولىدىغان كۈچلۈك ۋە مەسئۇلىيەتچان بىر ئورگان بار ئىدى. ئەسكەرلەرنىڭ ئائىلىسىگە ئالدى بىلەن خەلىپە مەسئۇل بولاتتى. ئەسكەرلەرنىڭ ۋەزىپىسى بولسا، ئۇرۇش قىلىش ۋە بۇ ئارقىلىق ئىسلامي دەۋەتنى قانات يايدۇرۇش ئىدى. پىيادە ئەسكەرلەرگە

غەنىيمەتلەر تەڭ مىقداردا تارقىتىپ بېرىلگەندەك، ئاتلىق ئەسكەرلەرگىمۇ ئايرىلغان غەنىيمەتلەر تەڭ مىقداردا تارقىتىپ بېرىلەتتى. بىر مۇجاھىد بىر دۈشمەن ئەسكىرىنى ئۆلتۈرگەن بولسا، ئۇ ئەسكەر شۇ دۈشمەننىڭ ئۈستىدىكى قىممەتلىك بۇيۇملارنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالسا بولاتتى.

ھەر بىر قەبىلىنىڭ ئۆز ئىچىدە ياكى ئۆز قەبىلە تۇغلىرى ئاستىغا ئۇيۇشۇپ قوشۇنغا قېتىلىشىنىڭ سەۋەبى — غەيرەت-جاسارىتىنى تېخىمۇ نامايان قىلىش ئىدى. ئۇلار باشقا قېرىنداش قەبىلىلەرنىڭ مەسخىرىسىگە قالماسلىق ئۈچۈن ئۇرۇش قاينىمىغا بىر-بىرى بىلەن بەسلەشكەندەك كىرىپ كېتەتتى. بولمىسا، مەرتىۋە جەھەتتىن بىر-بىرىدىن ھېچقانداق پەرقلەنمەيتتى. مەسىلەن، ئۇباد ئىبنى بۇشىر يەمامە جېڭى بولغان ۋاقىتتا قېرىنداش قەبىلىلەرنىڭ ئالدىدا خىجىللىقتا قالماسلىق ئۈچۈن ئەنسارلارغا توختىماي چاقىرىق قىلاتتى، جەڭ ئالدىدا ئۇلارنى غەيرەتلەندۈرۈشكە تىرىشاتتى.

ئۇرۇش ۋاقتىدا، شەھەر ۋە يېزا-چۆللەردە ئاياللار، كىچىك باللار ۋە ياشانغانلاردىن باشقا ھەممەيلەن ئالدىنقى سەپكە ئاتلىناتتى. بۇ تۈنجى مۇسۇلمانلار توپى ئىچىدىكى ھەرقانداق بىر كىشى قولىغا قورال ئالالىغۇدەك جىسمانىي كۈچكە ئىگە بولسىلا، ئۆزىنى ھەرگىز كۈچسىز ۋە ئاجىز ھېسابلىمايتتى. شۇڭا ئۇرۇشقا چاقىرىق قىلىنغان ھامان سەكسەن ياشتىن ھالقىغان قانچىلىغان بوۋايلار قولىغا قورالنى ئېلىپ، ئالدىنقى سەپتە ياشلاردىن قېلىشماي، باتۇرلارچە ئۇرۇش قىلغانىدى. چۈنكى، بۇ ھەربىر مۇسۇلماننىڭ ئەڭ مۇقەددەس غايىسى ئىدى. ئۇرۇشقا قاتناشمىغانلارغا كەلسەك، ئۇلارمۇ بىر-بىرى بىلەن ئەڭ يۈكسەك دەرىجىدە ھەمكارلىشاتتى. مەيلى كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئارىلىرىدىكى ھەرقانداق بىر كىشىگە خۇددى ئۆز ئائىلىسىنىڭ بىر ئەزاسىغا كۆيۈنگەندەك كۆيۈنەتتى. بىر-بىرى بىلەن بولغان مۇئامىلە ۋە ئېلىم-بېرىمدا بەكمۇ ئەستايىدىل ئىدى، ھەرگىز بىر-بىرىنى ئالدىمايتتى، ساختىپەزلىك قىلمايتتى.

بۇ جەمئىيەتتە ھىيلە-مىكىر ۋە غوۋغا دېگەن ئىشلاردىن ئەسەر يوق ئىدى. مادامىكى، ئىسلام شەرىئىتى بۇ خىل ئىشلارنى چەكلىگەنىكەن، ئۇنداقتا ھەرقانداق بىر ئىشتا سۈركىلىش پەيدا قىلىشنىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق ئىدى. جەمئىيەتنىڭ ھەربىر ئەزاسى ئائىلىنىڭ بارچە ئۆزئارا ھەمكارلىششقا تىرىشاتتى. ئارىلىرىدا گۇناھ، جىنايەت ياكى خىجىللىقتا قالدىغان ئىشلار ھەرگىز يۈز بەرمەيتتى. چۈنكى، ئىسلام شەرىئىتى ئەخلاقسىزلىقنى چەكلەپ، خاتا يوللاردىن قاتتىق توسۇيتتى.

ئىسلام شەرىئىتى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن يولغا قويۇلغان بۇ مەزگىل ئىچىدە مەيدانغا كەلگەن ئەخلاقسىزلىقتا ياتىدىغان ۋەقەلەر قول بىلەن سانىۋالغۇدەك دەرىجىدە ئاز ئىدى.

ئاياللارغا كەلسەك، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تۈپ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، زىممىسىدىكى مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلاتتى. ئاياللارمۇ ئەرلەرگە ئوخشاش شۇ

جەمئىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ئىدى. ئۇلار ئۇممەتلەر موھتاج بولۇۋاتقان بەزى خىزمەتلەرنى ئەقلەن چۈشىنىپ يېتەتتى. شۇڭا ئۇلار باللىرىنى ئىسلام تەربىيىسى بىلەن چوڭ قىلاتتى، ئۇلارنىڭ قەلبىنى ئىمان بىلەن تولدۇراتتى. توقاللىرى بىلەن ئۆز ئاچا-سىڭىللىرىدەك ئەپ ئۆتەتتى، قوشنىلىرىغا سەممىي مۇئامىلە قىلاتتى، ئۇلارنىڭ ئازاب ۋە خۇشاللىقلىرىغا ئورتاق بولاتتى. ئۇلارغا مۇسىبەت يەتكەندە تەڭ كۆز يېشى قىلسا، ئۇلارنىڭ خۇشاللىقلىرىدىن تەڭ بەھرىمەن بولاتتى، ئۇلار بىلەن بىرگە بولغاندىلا ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ بەختىيار بولالايدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇرۇپ، زىممىسىدىكى ۋەزىپىلەرنى تولۇق ئورۇنداشقا تىرىشاتتى.

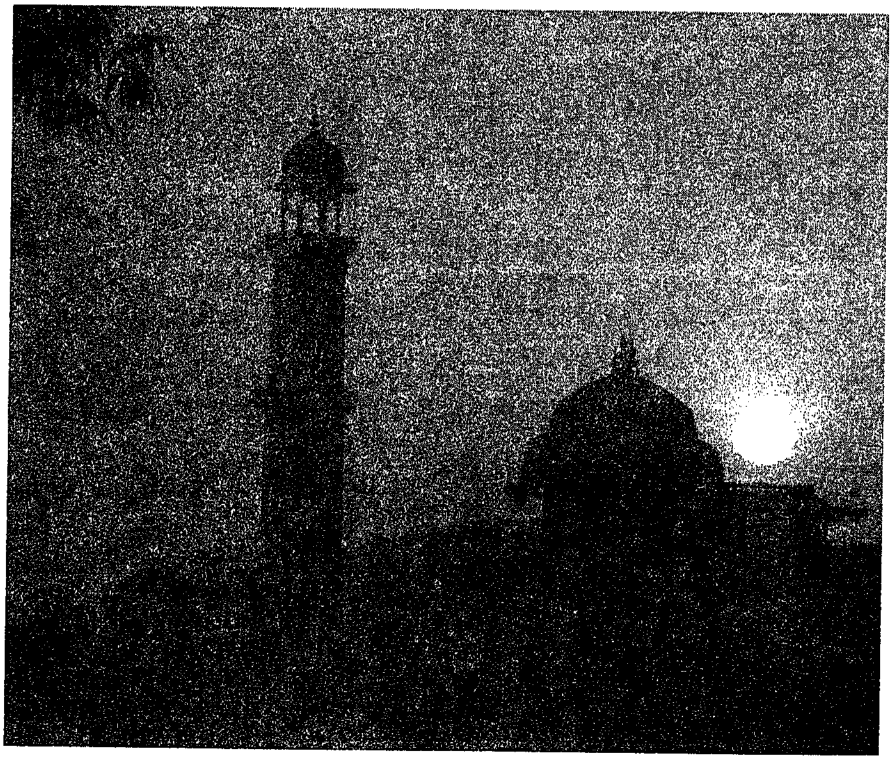

ھەزرىتى ئۆمەر

ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى

ھەزرىتى ئۆمەر بەنى ئادىي جەمەتىگە مەنسۇپ بولۇپ، بەنى ئادىي جەمەتى قۇرەيشنىڭ كىچىك بىر تارمىقى، يەنى بىر ئائىلىسىدىن ئىبارەت ئىدى. ئۆمەرنىڭ دادىسى خەتتاب قوپاللىقى ۋە تاش يۈرەكلىكى بىلەن ھەممىگە تونۇلغانىدى. ئۇندىن باشقا، قۇرەيشكە تەۋە ۋەرەقە ئىبنى نەۋفەل، ئۇبەيدۇللا ئىبنى جەھش ۋە ئوسمان ئىبنى ھۇۋەيرىس قاتارلىقلار بىلەن پىكىرداش بولغان ۋە سەنەم-بۇتقا چوقۇنىدىغان مۇشرىكلىككە قارشى چىققان جىيەنى(ئىنىسىنىڭ ئوغلى) زەيد ئىبنى ئەمرۇغا قىلغان زۇلۇمى بىلەنمۇ نامى ئەتراپقا پۇر كەتكەنىدى.

بۇ ۋەقە مۇنداق باشلانغانىدى:

بىر كۈنى قۇرەيشلەر ئىبادەت قىلىش، قۇربانلىق قىلىش، دىنىي مۇراسىم ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن سەنەم-بۇتلارنىڭ ئالدىغا توپلانغانىدى. ئۇ كۈنى ھەريىلى بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان بايرام كۈنلىرىدىن بىرى ئىدى. بۇ بايرام ۋە مۇراسىمغا يىغىلغانلار ئارىسىدا ئىسمى ئېيتىلىپ ئۆتكەن تۆت كىشى(يەنى ۋەرەقە ئىبنى نەۋفەل، ئۇبەيدۇللا ئىبنى جەھش، ئوسمان ئىبنى ھۇۋەيرىس، زەيد ئىبنى ئەمرۇ) قېتىلمىدى. ئۇلار بىر يەرگە يىغىلىپ بىر-بىرىگە مۇنداق دېيىشتى:

”ھەممىڭلار بىلىپ تۇرۇپسىلەر، بۇ مىللىتىمىز ئەسلىدە ھېچقانداق بىر دىنغا چېتىلمايتتى، بۇ مىللەتنىڭ ھېچقانداق دىنى يوق ئىدى. ئۇلار ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ دىنىنى بۇرمىلاپ، ئەسلىي ماھىيىتىنى ئۆزگەرتىپ مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈپ قويىدى. بىز چوقۇنىۋاتقان شۇ تاش پارچىلىرى زادى نېمە؟ ئۇ ھېچنېمىنى ئاڭلىيالمىسا ياكى كۆرەلمىسە، بىزگە ھېچقانداق پايدا-زىيان يەتكۈزەلمىسە.... بۇرادەرلەر! بىز بىرلىكتە ئۆزىمىزگە ھەقىقىي بىر دىن ئىزدەيلى. قەسەمكى، بىزنىڭ ھازىر ھېچقانداق دىنىمىز يوق، دىنسىز ھالەتتە تۇرۇۋاتىمىز!“.

بۇ يىغىلىشتىن كېيىن، بۇ تۆت كىشى يۇرت-يۇرت كېزىپ ھەزرىتى ئىبراھىمنىڭ ھەقىقىي تەۋھىد دىنىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى بىلىپ يېتىش ئۈچۈن ھەر تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. زەيد ئىبنى ئامىرمۇ باشقا بۇرادەرلىرىگە ئوخشاش بۇ مەقسەت بىلەن مەككىدىن ئايرىلماقچى بولدى. ئەمما ئۇنىڭ ئايالى سەفىيە بىنتى ھەزرەمى بۇ ئىشنى تۇيۇپ قېلىپ، ئۇنى پايلاشقا باشلىغانىدى. زەيد مەككىدىن چىقماقچى بولۇۋىدىكەن ، ئايالى دەرھال تاغىسى خەتتاب ئىبنى نەۋفەلگە خەۋەر بەرمەكچى، خەتتاب زەيدنى توسۇۋالماقچى بولغانىدى. خەتتاب سەفىيەگە بۇ ۋەزىپىنى تاپشۇرۇپ، ئۇنى:”زەيد بىرەر ئىشقا تۇتۇش قىلغان ھامان ماڭا تېزدىن خەۋەر بەرگىن!“ دەپ ئاگاھلاندۇرغانىدى. زەيد بۇتپەرەسلىككە قارشى تۇرۇپلا

قالماي، يەنە يەھۇدىيلىق ۋە خرىستىيانلىقنىمۇ ياقتۇرمايتتى. ئۇ ئۆز خەلقىنىڭ دىنىنى تەرك ئېتىپ، سەنەم-بۇتقا چوقۇنۇش، لەش، قان ۋە بۇتلار ئۈچۈن ئاتالغان قۇربانلىقلارنى يېيىش قاتارلىق ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتقانىدى. شۇنداقلا، قىزلارنىڭ تىرىك كۆمۈۋېتىلىشىگىمۇ قارشى ئىدى. ئۇ ئۆز ئېتىقادى توغرۇلۇق: "مەن پەقەت ئىبراھىمنىڭ رەببىگە ئىبادەت قىلىمەن" دەيتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، سەنەم-بۇتقا چوقۇنغان خەلقى بىلەن زىتلىشىپ، ئۇلارنىڭ دىنىغا قارشى چىقتى. ئۇ پۇرسەت تاپسىلا قۇرەيش خەلقىگە مۇنداق دەيتتى:

"ئى قۇرەيشلەر! شۇ زەيدنىڭ جېنىنى ئۆزىنىڭ قۇدرەتلىك ئىلكىدە تۇتۇپ تۇرغان ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، (مەندىن باشقا) ھېچقايسىڭلار ئىبراھىمنىڭ دىنىدا ئەمەسسىلەر!" ئاندىن يەنە:"رەببىم! قانداق ئىبادەت قىلسام رازى بولىدىغانلىقىڭنى بىلگەن بولسام، شۇنداق ئىبادەت قىلغان بولاتتىم. ئەمما مەن بىلمەيمەن" دەيتتى. ھەرقېتىم شۇنداق دېگەندىن كېيىن قوللىرىنى يەرگە قويۇپ ئاللاھقا سەجدە قىلاتتى. كەئبىگە ھەر كىرگىنىدە: "ئى ئاللاھ! سېنىڭ ئەمر-پەرمانىڭغا ھەرۋاقىت تەييارمەن. سەن ھەق ۋە ھەقىقەتسەن! پەقەت ساڭىلا ئىبادەت قىلىمەن، ساڭىلا بويۇن ئېگىمەن، ساڭىلا ئېھتىرام بىلدۈرىمەن" دەيتتى.

خەتتاب بولسا، زەيدكە زۇلۇم قىلاتتى. مىللىتىنىڭ دىنىنى تەرك ئەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنى ئەيىبلەيتتى، ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك قىلاتتى. مەككىدىن چىقىشىغا ھەردائىم توسقۇنلۇق قىلاتتى.

ئۇ زەيدكە بەكمۇ قاتتىق قول بولۇپ، ئۇنىڭغا قىلچە رەھىم قىلماي، تاش يۈرەكلىك بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. ئۆمەرمۇ دادىسىنىڭ بۇ خۇيىنى ئۇدۇم ئالغانىدى. ئۇمۇ ھەردائىم زەيدكە زۇلۇم قىلاتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھىجرەتتىن 42 يىل بۇرۇن مەككىدە تۇغۇلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەھيى كەلگەندە، ئۇ 29 ياشتا ئىدى. ۋەھيى كېلىپ، ئالتە يىلغىچە جاھىلىيەت ھاياتىنى داۋاملاشتۇردى، يەنى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەھيى كېلىپ، ئالتە يىلدىن كېيىن ئىمان ئېيتتى. شۇنداق بولغاندا، ئۇ جاھىلىيەتتە 35 يىل، ئىسلامدا 30 يىل ياشىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر جاھىلىيەتتە 35 يىل ياشىغان بولسىمۇ، جەمئىيەتتە تۈزۈكرەك ئورۇنغا ئېرىشەلمىگەن، تەئتۇشلىرى ئارىسىدا ھېچقانداق نام چىقىرالمىغانىدى. ئەگەر ئىسلام بولمىغان بولسا، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ نامى تونۇلمىغان، ئۇ ئۆلگەندىن كېيىنمۇ ھېچكىم ئۇنىڭ نامىنى تىلغا ئالمىغان ۋە ئەسلەپمۇ قويمىغان بولاتتى. جاھىلىيەت دەۋرىدە، ئۇ پەقەت قۇرەيشلەر بىلەن باشقا ئەرەب قەبىلىلىرى ئارىسىدا ئۇقۇشماسلىق يۈز بەرگەن چاغلاردىلا، ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى-خالاس! بۇمۇ پەقەت بىر شەكلەن ۋەزىپىدىن ئىبارەت ئىدى. ئەسلىدە قۇرەيشلەر ئۇرۇشخۇمار خەلق ئەمەس ئىدى، ئۇلار قەھرىمانلىق ياكى جەڭگىۋارلىقتا پەقەتلا نام قازانمىغان خەلق بولۇپ، شەھەرلەرگە جايلاشقان ۋە

تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بولغاچقا، ھەردائىم تىنچلىق ۋە مۇقىملىقتا ياشاشنى ئارزۇ قىلىدىغان، ھەممىدىن ئاۋۋال ماددىي مەنپەئەتلىرىنى ئويلىشىدىغان خەلق ئىدى.

ئۇلار ھەرەمدە خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرەتتى. باشقا ئەرەب قەبىلىلىرىنىڭ ئارىسىدىمۇ قۇرەيشلەرنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر ئورنى بار ئىدى. شۇڭا باشقا قەبىلىلەر قۇرەيشلەرگە قارشى چىقمايتتى، ئۇلارغا بىھۆرمەتلىك قىلمايتتى. چۈنكى، ئۇلار ھۆرمەتلىگەن كىشىلەر كەئبىنىڭ ئىشلىرىنى ئىدارە قىلغۇچىلار ۋە ئۆزلىرىنىڭ قوشنىلىرى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇلار ھەزرىتى ئىبراھىم ۋە ھەزرىتى ئىسمائىلنىڭ يالدامىسى، دۇنيادا تۇنجى بولۇپ ياسالغان قۇرۇلۇش—كەئبىنى ھەر يىلى زىيارەت قىلاتتى، يەنى ھەج قىلاتتى. قۇرەيشلەر بولسا، كەلگەن زىيارەتچى قەبىلىلەرگە ساھىبخانىلىق قىلاتتى، ئۇلارنى كۈتەتتى، ئۇسسۇزلۇقلىرىنى قامدايتتى ۋە بىخەتەرلىكىنى قوغدايتتى.

قۇرەيشلەر بەنى قەنان بىلەن بىرلىشىپ بەنى قەيسكە قارشى جەڭ قىلىۋاتقان ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەر تېخى كىچىك بولۇپ ئۈچ ياشقىمۇ كىرمىگەنىدى. بۇ، ھەزرىتى ئۆمەر ياشىغان جاھىلىيەت دەۋرىدە قۇرەيشلەر بىلەن باشقا قەبىلىلەر ئارىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى جەڭ بولۇپ، بۇ ۋاقىتلاردا ئەلچىلىك دېگەندەك ئىشلارمۇ بەك كۆپ ئەمەس ئىدى. ھەتتا شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ جەمئىيەتتە ھېچقانداق رولى يوق بولۇپ، ئورنى بار كىشىلەردىن سانالمايتتى. ئۇ مەنسۇپ بولغان ئائىلىنىڭ ئەزالىرىمۇ ئاز بولۇپ، بەنى ئابدۇمەناف، بەنى مەھزۇن، بەنى ئابدۇددار ۋە باشقىلارغا ئوخشاش ئادەتتىكى ئائىلىلەردىن ئىدى. شۇنداقلا ھەزرىتى ئۆمەر ئۆز ئائىلىسىنىڭمۇ مۇھىم ئەزاسى سانالمايتتى. چۈنكى، ھەزرىتى ئۆمەر ياشىغان جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ ئۆزىگە خاس بىر يۈرۈش ئۆلچەملىرى بار بولۇپ، كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى بۇ ئۆلچەملەر ئارقىلىق بەلگىلىنەتتى. بۇ ئۆلچەملەرنىڭ ئەڭ مۇھىمى مال-بايلىق ئىدى. ئەمما ئۆمەر ناھايىتى كاتتا بايلاردىن ھېسابلانمايتتى. ئۇندىن باشقا، نوپۇزلۇق بولۇشىمۇ بۇ ئۆلچەملەرنىڭ بىرى بولۇپ، نوپۇزلۇق بولۇش ئۈچۈن ئائىلىسى چوڭ، ئائىلە ئەزالىرى كۆپ بولۇشى كېرەك ئىدى. ھالبۇكى، يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، بەنى ئادىي ئائىلىسىنىڭ جان سانى بەكمۇ ئاز بولۇپ، ئۆمەرنىڭ بىر ئاكىسى ۋە بىرمۇنچە باللىرى بار ئىدى. ئەلچىلىك ئىشىغا كەلسەك، ئۇ پەقەت ئۆز ئائىلىسىگىلا ۋەكىللىك قىلالايتتى.

مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، زەيد ئىبنى ئەمرۇ خەتتاب ۋاپات بولدى. بەنى ئادىي ئائىلىسىنىڭ ۋەكىللىكى ۋە قۇرەيشنىڭ ئەلچىلىكى ئۆمەرگە قېلىپ قالدى. ئۇنىڭ ئەڭ روشەن ئارتۇقچىلىقى قورقماس ۋە قوپاللىقى بولۇپ، ئۇنىدىن باشقا ھېچقانداق ئالاھىدىلىكى يوق ئىدى.

مەككىدە ئىسلام نۇرى پارلاشقا باشلىدى. ئوخشىمىغان خەلقلەر ۋە

قەبىلىلەردىن تەشكىل تاپقان بىر جامائەت ئىسلامنى قوبۇل قىلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۆمەرنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى سەئىد ئىبنى زەيد ئىبنى ئەمرۇ ۋە ئۇنىڭ ئايالى فاتىمە بىنتى خەتتاب(ئۆمەرنىڭ سىڭلىسى)مۇ بار ئىدى. ئۇنىدىن باشقا، شۇ ئائىلىدىن نۇئەيم ئىبنى ئابدۇللا بىلەن بىرلىكتە بىر قانچە كىشىمۇ مۇسۇلمان بولغانىدى.

ئۆمەرگە كەلسەك، ئۇ مۇسۇلمان بولمىغاننى ئاز دەپ، بىر نەرسىگە قارىغۇلارچە ئىشىنىدىغان قوپال ۋە نادان بىر ئادەم شۇ نەرسىگە چىڭ ئېسىلىۋالغاندەك، جاھىلىيەتنىڭ ئۆلچەم-ئېتىبارلىرىغا مەھكەم ئېسىلىپ تۇرىۋەردى. ئۇنىڭ بۇ ئەھۋالى، ئۇ باشقا بىر نەرسىگە ئىشەنگۈچە ياكى قايىل قىلىنغۇچە ئۆزگەرمەيتتى، ئەلۋەتتە. شۇنداقلا، ئۇنىڭ ئۆزگىرىشى ئاسانغا توختىمايتتى. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ ئەسەبىي مۇئامىلىسى ۋە ئەخلاقى دادىسىدىن ئىۇدۇم قالغان بولۇپ، ئۇنىڭ خاراكتېرىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. ئۇنىدىن باشقا، ئۆزىگە تاغىسى ئەبۇ جەھىلدىن ئىسلامغا دۈشمەنلىك تۇيغۇسىنى سىڭدۇرۇۋالغاچقا، ئىسلام ئۈچۈن چوڭ بىر توسالغۇ بولۇپ قالغانىدى.

ئۆمەرنىڭ ئانىسى(ئەبۇ جەھىلنىڭ ھەدىسى ياكى سىڭلىسى) ھەنتەمە بىنتى ھىشام ئىدى. شۇڭا، ئانىسى ۋە تاغىسىدىن ئالغان ئەشەددىي ئىسلام دۈشمەنلىكى تەسىرىدە، ئۆز يېزنىسى ۋە تاغىسىنىڭ ئوغلى سەئىد ئىبنى زەيد بىلەن ئۇنىڭ ئايالى(ئۆز سىڭلىسى) فاتىمەگە بەكمۇ قەبىھ ۋە رەھىمسىز مۇئامىلە قىلاتتى. چۈنكى، ئۇلار ئۆمەرگە ئۇقتۇرماي مۇسۇلمان بولغانىدى.

ئىسلامنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلارنى ئىككى، ئۈچ، تۆتتىن قىلىپ مەخپىي ھالدا بىر ئۆيگە يىغىپ، ئۇلارغا ئىسلامنىڭ ئاساسىي ئەھكاملىرى ۋە قۇرئان ئوقۇشنى ئۆگەتكۈچىلەرنى ئەۋەتەتتى. سەئىد ئىبنى زەيد ۋە ئۇنىڭ ئايالى فاتىمەنىڭ ئۆيىمۇ مۇشۇنداق ئۆيلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇلاردىن باشقا، ئۇلارنىڭ يېقىنلىرى نۇئەيم ئىبنى ئابدۇللا ئەنناھامۇ ئۇلارغا قوشۇلاتتى. ئۇلارغا خەبباب ئىبنى ئەرەت ئىسلامنىڭ ئەھكاملىرىنى ۋە قۇرئان ئوقۇشنى ئۆگىتەتتى.

ئۆمەر بۇ ئەھۋالنى بىلىپ بەكمۇ غەزەپلەندى. ئۇ قۇرەيش چوڭلىرىنىڭ شۇنچە قارشى تۇرۇشىغا قارىماي، قۇرەيشنىڭ مۇسۇلمان ۋە مۇسۇلمان ئەمەس دەپ ئىككىگە بۆلۈنۈپ كېتىشىگە بەكمۇ غەزەپلىنەتتى ۋە قايغۇراتتى. بىر كۈنى ئۇنىڭغا ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلمىغان ساھابىلەردىن ھەمزە، ئەلى ۋە ئەبۇ بەكرى قاتارلىقلار بىلەن پات-پات مەخپىي يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ تۇرىدىغانلىقى ۋە سەفا يېنىدىكى بىر ئۆيدە ئۇلار بىلەن ئۇچرىشىدىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى. بۇنى ئاڭلىغان ئۆمەرنىڭ قېنى قىزىپ، دەرھال قىلىچىنى قېنىدىن سۇغاردى ۋە ئۇلار ئۇچراشقان يەرگە قاراپ ئاتلاندى.

ئۇ، بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىپ، قۇرەيشنىڭ بىرلىكىنى بۇزۇۋاتقان بۇ

سەۋەبنى(سەۋەبلىك كىشىلەرنى دېمەكچى) يوق قىلماقچى بولىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى. يولدا ھەقەمسايىسى نۇئەيم ئىبنى ئابدۇللا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

بۇ كىشمۇ ئۆمەرنىڭ يېزنىسى ۋە يۇرتدىشى بىلەن مەخپىي ئۇچرىشىپ تۇراتتى. نۇئەيم ئۇنىڭدىن:

—ھەي ئۆمەر! نەگە ماڭدىڭ؟—دەپ سورىدى. ئۆمەر:

—مۇھەممەدنى ئىزدەپ ماڭدىم. ئۇ قۇرەيشنىڭ بىرلىكنى بۇزغان، دىنىنى تەرك ئەتكەن ۋە خەلقنىڭ ئېتىقادىنى مەسخىرە قىلغان، ئىلاھلىرىغا كۇپۇرلۇق قىلغان ئادەمغۇ؟! مەن ئۇنى ئۆز قولۇم بىلەن ئۆلتۈرىمەن!—دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلىغان نۇئەيم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاياتىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئۇنى قۇتۇلدۇرۇش ۋە ئۆمەرنىڭ يولىنى بۇرىۋېتىش ئۈچۈن:

—ئى ئۆمەر! سەن ئۆز نەپسىڭگە ئېگىلىپسەن. سەن مۇھەممەدنى ئۆلتۈرۈۋەتسەڭ، بەنى ئابدۇمەناف قەبىلىسى سېنى بوش قويۇپ بېرەمدۇ؟ ئۇنداق بولغانىكەن، ئۆيۈڭگە قايتىپ، ئاۋۋال ئۆز ئائىلەڭنى باشقۇرۇۋالساڭ بولمامدۇ؟—دېدى. ئۆمەر بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

—قايسى ئائىلىنى دەيسەن؟—دەپ سورىدى. نۇئەيم:

—كىم بولاتتى؟ سىڭلىڭ بىلەن يېزنەڭ(سەئد بىلەن فاتىمە)نى. قەسەم قىلىمەنكى، ئۇ ئىككىسمۇ مۇسۇلمان بولۇپ، مۇھەممەدكە ئېتىلىپتۇ. سەن ئاۋۋال بېرىپ ئۇلارنى باشقۇرغىن!—دەپ جاۋاب بەردى.

نۇئەيم مۇنداق دەيدۇ:

”مەن ئۆمەرنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بىرەر يامانلىق قىلىپ قويۇشىدىن قورققاندىم. ئەگەر راستىنلا ئۇنىڭغا يامانلىق قىلماقچى بولسا، سەئد بىلەن فاتىمەگە قىلسۇنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سۇيىقەستتىن قۇتۇلۇپ قالسۇن، دەپ ئويلىدىم“.

ئەلۋەتتە، نۇئەيم ئىسلامغا قارشى يامان نىيەت بىلەن ئەمەس، بەلكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى سۇيىقەستتىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش مەقسىتىدە شۇنداق قىلغانىدى. چۈنكى، ئۇ ئۆزىمۇ مۇسۇلمان ئىدى. شۇنداقلا مۇسۇلمان ئائىلىسىنىڭ بىر ئەزاسى بولۇپ، ئۇلار بىلەن يىغىلىپ، بىرلىكتە ئىسلامنى ئۆگىنەتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆمەرنىڭ ئەسەبىي ئىكەنلىكى بىلەن بىرگە يەنە ھېسسىياتچان ئىكەنلىكىنى ۋە بىرەرسى ئۇنى كۆشكۈرتمىگۈچە ئۇنىڭ قوپال مۇئامىلىدە بولمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. چۈنكى، ئۆمەرنىڭ تەبىئىتىمۇ شۇنىڭغا قاراپ ئۆزگىرىۋاتاتتى. دەرۋەقە، مەلۇم مەزگىلدىن كېيىن ئۇنىڭ ئېتىقادى ئۆزگەردى ۋە مۇسۇلمان بولدى(بۇ توغرۇلۇق كېيىنچە توختىلىپ ئۆتىمىز).

ئۆمەر قوپال بولۇش بىلەن بىرگە ناھايىتى ھېسسىياتچان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرىدىغان بىرەر ئېغىز سۆز، غەزەپلەندۈرىدىغان بىرەر ئىش-

ھەرىكەت بولمىسىلا، ناھايىتى مۇلايىملىشىپ كېتەتتى. جاھىلىيەت دەۋرىدە، ئىسلامغا شىددەت بىلەن قارشى چىقىپ، مۆمىنلەرگە شۇنچە زۇلۇم قىلغان بولسىمۇ، بەزىدە ئۇلارغا قاراپ قاتتىق ئۆكۈنەتتى.

دەرۋەقە، مۇسۇلمان مۇھاجىرلىرى ھەبەشىستانغا قاراپ سەپەر قىلغان ۋاقىتتا(بۇلارنىڭ ئىچىدە بەنى ئادىي ئائىلىسىنىڭ توختاملىق ئەزاسى ئامىر ئىبنى رابىئە ۋە ئايالى لەيلەمۇ بار ئىدى) ئۆمەر بۇ ئائىلىگە كەلدى. ئۇ ۋاقىتتا، ئۆمەر تېخى مۇشرىك ئىدى. ئۆي ئىگىسى يول تەييارلىقى ئۈچۈن سىرتقا بىر نەرسە ئالغىلى چىقىپ كەتكەنىدى.

ئۆمەر ئامىرنىڭ ئايالىنىڭ قېشىغا كېلىپ، غەمكىن قىياپەتتە:

— ئى ئابدۇللانىڭ ئانىسى! سىلەر راستتىنلا كېتىشكە قارار قىلدىڭلارمۇ؟ — دەپ سورىدى. ئامىرنىڭ ئايالى لەيلە ئۇنىڭغا:

— شۇنداق! قەسەم قىلىمەنكى، بۇ دىياردىن كېتىمىز. ئاللاھنىڭ شۇ چەكسىز دۇنياسىدا ئەركىن-ئازادە ياشىغىلى بولىدىغان بىر يەرگە كېتىمىز. چۈنكى، بىزگە ھەقىقەتەن بەك ئېغىر زۇلۇم قىلدىڭلار، بىزنى بەكمۇ ئەزدىڭلار. ئاللاھ بىزگە بىر چىقىش يولى بەرگۈچە بۇ يەرلەرگە قايتىپ كەلمەيمىز، — دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلىغان ئۆمەر:

— ئاللاھ سىلەر بىلەن بىللە بولسۇن! — دېدى. لەيلە ئۇندىن بۇرۇن ئۆمەرنى بۇنداق غەمكىن ھالەتتە كۆرمىگەنىدى.

ئامىر ئۆيگە قايتىپ كەلگەندە، ئايالى ئۇنىڭغا:

— ئى ئەبۇ ئابدۇللا! باياتىن ئۆمەر كەلگەنىدى. ئۇنىڭ قانچىلىك پەرىشان بولغانلىقىنى بىر كۆرگەن بولساڭ، — دېدى. ئامىر ئايالىدىن:

— سەن ئۇنى بىر كۈنى مۇسۇلمان بولىدۇ، دەپ ئويلاۋاتامسەن؟ — دەپ سورىدى. لەيلە:

— ھەئە! — دېۋىدى، ئامىر:

— خەتتابنىڭ ئېشىكى مۇسۇلمان بولسا بولىدۇكى، سەن كۆرگەن ئۇ ئادەم مۇسۇلمان بولمايدۇ، — دەپ ئۆمەرنىڭ مۇسۇلمانلارغا بولغان قوپال ۋە ئەسەبىي مۇئامىلىسى تۈپەيلىدىن ئۇنىڭغا بولغان ئۈمىدسىزلىكىنى ئىپادىلىدى[1].

ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمان بولۇشتىن بۇرۇن تۆت ئايالغا ئۆيلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئاياللىرى تۆۋەندىكىلەردۇر:

بىرىنچىسى، ئوسمان ئىبنى مەزئۇننىڭ سىڭلىسى زەينەپ بىنتى مەزئۇن: بۇ ئايال(ئاۋۋال ھۇنەيس ئىبنى ھەززاف سەھمىگە ياتلىق بولۇپ، ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تەگكەن) ھەفسە ئانىمىزنىڭ ئانىسى بولۇپ، ھەزرىتى ئۆمەردىن تۇغقان بۇ قىزدىن باشقا، ئابدۇرراھمان ئەكبەردىن(ھىجرەتتىن

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد 85- ۋە 86-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 3-جىلد 118-، 120-بەتلەر.

ئون يىل بۇرۇن) ئابدۇللا ئىسىملىك بىر ئوغۇلمۇ تۇغقانىدى.

ئىككىنچىسى، سەۋەبى: ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ بۇ ئايالدىن پەرزەنتى يوق ئىدى.

ئۈچىنچىسى، ئۇممۇ كۇلسۇم مەلىكە بىنتى ئەمىر خۇزەي: بۇ ئايال قۇرەيشلەرنىڭ ئەڭ پالۋانلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدىغان ئابدۇللانى تۇغقانىدى. ھەزرىتى ئۆمەر خەلىپە ۋاقتىدا، ئۇنى سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرگەن(مۇغىرە ئىبنى شەئبەنىڭ مەجۇسىي خىزمەتچىسى) ئەبۇ لۇئلۇئەنى كۈشكۈرتكەنلىكى ۋە سۇيىقەستنى ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە پىلانلىغانلىقى قەيت قىلىنغان ئىرانلىق ھۇرمۇزاننى ئەنە شۇ ئابدۇللا ئۆلتۈرگەنىدى. ئابدۇللا سىففىين جېڭىدا مۇئاۋىيەنىڭ سېپىدا تۇرۇپ ھەزرىتى ئەلىگە قارشى جەڭ قىلدى ۋە شۇ كۈنى ئۆلتۈرۈلدى.

تۆتىنچىسى، قەرىبە بىنتى ئەبۇ ئۇمەييە مەھزۇمى: ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ بۇ ئايالى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللىرىدىن ئۇممۇ سەلەمەنىڭ سىڭلىسى بولۇپ، ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئايالدىنمۇ پەرزەنت يۈزى كۆرمىگەنىدى[1].

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 3-جىلد، 59-، 60-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 229-بەت.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئىسلامغا كىرگەندىن كېيىنكى ھاياتى

ھەزرىتى ئۆمەر نۇئەيمدىن ئۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ راستىنلا مۇسۇلمان بولغان ياكى بولمىغانلىقىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن تاغىسىنىڭ ئوغلى سەئىد ئىبنى زەيد بىلەن سىڭلىسى فاتىمەنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. دەل شۇ چاغدا، خەبباب ئىبنى ئەرەتمۇ ئۇلارنىڭ ئۆيىدە بولۇپ، ئۇنىڭ قولىدا «قۇرئان كەرىم»نىڭ تاھا سۈرىسىدىن ئايەتلەر يېزىلغان بىر ۋاراق بار ئىدى. خەبباب بۇ ئايەتلەرنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېزنىسى ۋە سىڭلىسىغا ئۆگىتىش بىلەن مەشغۇل ئىدى. شۇ ئەسنادا، ئىشىككە يېقىنلاپ كەلگەن ئۆمەرنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان خەبباب، دەرھال ئىچكىرىكى ئۆيلەردىن بىرىگە كىرىپ يوشۇرۇندى. فاتىمە بولسا قۇرئان ۋارىقىنى ئۆمەردىن يوشۇرۇشقا تىرىشتى. ئەمما ئۇلار قۇرئان ئوقۇۋاتقان ۋاقىتتا ئۆمەر ئىشىك ئالدىغا كېلىپ بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالغانىدى. ئۆمەر ئۆيگە كىرىپ:

— باياتىن بىرى كۇسۇلدىشىپ نېمە ئوقۇۋاتاتتىڭلار؟ ئېيتىڭلار! — دەپ تەھدىت سالدى. ئۇلار:

— خاتا ئاڭلاپ قالغان ئوخشايسەن. بىز ھېچنېمە ئوقۇمىدۇق، — دېيىشتى. ئەمما ئۆمەر:

— ياق! مەن ھەممىنى بىلدىم. سىلەر مۇھەممەدكە بەيئەت قىلىپ، ئۇنىڭ دىنىغا كىرىپسىلەر، — دەپ چىلك تۇرىۋالدى ۋە يېزنىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنى سىلكىشلەشكە باشلىدى. بۇ ئارىدا، ئېرىنى ئاكىسىنىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرماقچى بولغان فاتىمەنىمۇ ئۇرۇپ يارىلاندۇردى. ئەھۋال بۇ يەرگە كەلگەندە، يەنە تاقەت قىلىشقا چىدىمىغان يېزنىسى ۋە سىڭلىسى ۋارقىراپ تۇرۇپ:

— شۇنداق! بىز مۇسۇلمان بولدۇق، ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىمان ئېيتتۇق. ئاڭلىدىڭمۇ؟ ئەمدى قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىل! — دەپ ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈردى. ئۆمەر سىڭلىسىنىڭ يۈزىنىڭ قانغا بويالغىنىنى كۆرۈپ سەل يۇمشىدى ۋە ئۆز قىلمىشىغا پۇشايمان قىلىشقا باشلىدى. ئۇ ئىچ-ئىچىدىن ئۆكۈنگەن ھالدا سىڭلىسىغا قاراپ:

— بايا ئوقۇغان نەرسىنى ماڭا بەرگىنە! — دەپ ئۆتۈندى. ئۆمەر ساۋاتلىق ئىدى. ئەمما سىڭلىسى نارازىلىق بىلدۈرۈپ:

— ئۇنى يىرتىۋېتىشىڭدىن قورقىمەن، — دېدى. ئۆمەر قەسەم قىلغان ھالدا:

— قورقما! ساڭا ساق پېتى قايتۇرۇپ بېرىمەن، — دەپ ئۇنىڭغا كېپىللىك

بەردى. ئۆمەرنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان سىڭلىسى ئۇنىڭ ئىسلامنى قوبۇل قىلىپ قېلىشىدىن ئۈمىدلىنىپ مۇنداق دېدى:

—ماڭا قارا ئاكا! سەن بۇتلارغا چوقۇنغانلىقىڭ ئۈچۈن ھازىر نىجىس، مەيىنەت ھالەتتە سەن. ھالبۇكى، قۇرئاننى پاك، پاكىز كىشىلەرلا تۇتالايدۇ، —دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئۆمەر يۇيۇندى، ئاندىن سىڭلىسى ئۇنىڭغا ئۇ ۋاراقنى بەردى. ئۆمەر ئۇ ۋاراقتا يېزىلغان ئايەتلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئوقۇپ: "ۋاھ-ۋاھ! نېمىدېگەن گۈزەل، نېمىدېگەن ئۇلۇغ سۆزلەر بۇ؟!" دەپ ئۆزىنىڭ ھەيرانلىقىنى ئىپادىلەشكە باشلىدى. بۇ سۆزلەرنى يوشۇرۇنۇۋالغان يەردە تۇرۇپ ئاڭلىغان خەببابمۇ ئۇنىڭدىن خاتىرجەملىنىپ، ئوتتۇرىغا چىقتى ۋە ئۇنىڭغا:

—ئى ئۆمەر، ماڭا قارا! سېنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئەگىشىشىڭنى ئاللاھتىن تىلەيمەن. چۈنكى، تۈنۈگۈن ئۇنىڭ:"ئى ئاللاھ! ئىسلامنى ئەبۇل ھاكەم ئىبنى ھىشام ياكى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب(ئىككىسىنىڭ بىرسى) بىلەن كۈچلەندۈرگىن!"دەپ دۇئا قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغانىدىم. ئى ئۆمەر! ئۇنداق قىلما، ئاللاھقا بويسۇن ئەگەشكىن! —دېدى.

بۇ سۆزلەرنى دىققەت بىلەن ئاڭلىغان ئۆمەر:

—ئى خەبباب! ئۇنداقتا، مۇھەممەدنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بەرگىن، مەن بېرىپ مۇسۇلمان بولاي! —دېدى. بۇنىڭدىن بەكمۇ سۆيۈنگەن خەبباب:

—پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سەفا يېنىدىكى بىر ئۆيدە قالغان. ئۇنىڭ يېنىدا بىر قانچە ساھابىلىرىمۇ بار، —دېدى. ئۆمەر قىلىچىنى ئېسىپ، دەرھال پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ساھابىلىرى تۇرۇۋاتقان ئۆيگە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ يەرگە بېرىپ ئىشىكنى قاقتى. ئۆمەرنىڭ ئاۋازى ئۆي ئىچىگە ئاڭلىنىشى بىلەن ساھابىلەردىن بىرى ئىشىككە بېرىپ سىرتنى كۆزەتتى ۋە ئۆمەرنىڭ قىلىچىنى يېنىغا ئاسقان ھالدا ئىشىك ئالدىدا تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇ ھولۇققان ھالدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا بېرىپ:

—ئى رەسۇلۇللاھ! ئىشىك ئالدىدا ئۆمەر تۇرىدۇ. قىلىچىنى يېنىغا ئېسىۋاپتۇ، —دېدى. بۇنى ئاڭلىغان ھەمزە:

—قويۇپ بەرگىن، كىرسۇن! ئەگەر ياخشى نىيەت بىلەن كەلگەن بولسا، بىزمۇ ئۇنىڭغا ياخشىلىق قىلىمىز. ئەگەر يامان نىيەت بىلەن كەلگەن بولسا، ئۇنى ئۆز قىلىچى بىلەن ئۆلتۈرىمىز، —دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ:

—ئىشىكنى ئېچىڭلار، كىرسۇن! —دەپ بۇيرۇدى. بىر ساھابە بېرىپ ئىشىكنى ئاچتى. ئۆمەر ئۆيگە كىرىشى بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئورنىدىن تۇرۇپ قارشى ئالدى، ئۇنىڭ يەكتىكىنى سىقىملاپ تۇرۇپ، بىر سىلكىدى ۋە:

—ئى ئىبنى خەتتاب! بۇ يەرگە نېمە مەقسەت بىلەن كەلدىڭ؟ ماڭا قارا، شۇ خۇيۇڭنى ئۆزگەرتمىسەڭ، ئاللاھ ساڭا چوڭ بالايىئاپەت ياغدۇرىدۇ، —دەپ ئاگاھلاندۇردى. ئۆمەر:

— ئى رەسۇلۇللاھ! بۇ يەرگە ئاللاھقا، ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ۋە ئىسلاھتىن چۈشكەن ھەقىقەتلەرگە ئىمان ئېيتىش ئۈچۈن كەلدىم، — دېۋىدى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام خۇشاللىقىدىن تەكبىر ئېيتىشقا باشلىدى. تەكبىر ئاۋازىدىن ئۆمەرنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقىنى ئۇققان ساھابىلەرمۇ ئىچ ـ ئىچىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دەيدۇ: ”مەن ئۆزۈم ئىسلامدىن يىراق بولۇش بىلەنلا قالماي، باشقىلارنىمۇ يىراقلاشتۇراتتىم. ئۇندىن باشقا، جاھىلىيەت دەۋرىدە ئىچىملىك بىلەن بەكمۇ ئۈلپەتداش بولۇپ، ھەردائىم ئىچىپ تۇراتتىم. بىزنىڭ ھازۇرا دېگەن يەردە يىغىلىدىغان بىر يىرىمىز بار ئىدى. قۇرەيشلىك ئۈلپەتلىرىم بىلەن ئۇ يەردىكى بەنى مەھزۇندىن ئامىر ئىبنى ئابىد ئىبنى ئومرانىنىڭ ئۆيىگە يېقىن بىر يەردە يىغىلىپ ئىچىشەتتۇق ھەم كۆڭۈل ئاچاتتۇق. بىر كۈنى كەچتە ئادىتىم بويىچە ئۈلپەتلىرىم بىلەن تېپىشىش ئۈچۈن ئۇ يەرگە باردىم، ئەمما ئۇ يەردە ھېچكىم يوق ئىدى. ئىچىمدە: بىرسىنىڭ مەيخانىسىغا بېرىپ باقايمۇ؟ دەپ ئويلىدىم. مەككىدە بىر مەيپۇرۇش بار ئىدى. ئۇنىڭ قېشىغا بارسام، بەلكىم ئىچكۈدەك بىر نەرسە تاپالارمەن دېگەن خىيال بىلەن شۇ يەرگە قاراپ ماڭدىم، ئەمما ئۇنىمۇ تاپالمىدىم. ئاندىن كەئبىگە بېرىپ، يەتتە ياكى يەتمىش تۇرلۇك تاۋاپ قىلايمۇ؟ دەپ ئويلاپ، كەئبىگە باردىم. كەئبىنى تاۋاپ قىلماقچى بولۇپ تۇراتتىم، بىردىنلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆرە تۇرۇپ ناماز ئوقۇۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئۇ نامازغا تۇرغان ۋاقىتتا، ئالدىنى شام تەرەپكە قىلاتتى. كەئبە شام بىلەن ئۇنىڭ ئارىسىدا قالاتتى. ئۇ دائىم رۇكنۇل ئەسۋەد بىلەن رۇكنۇل يەمانىنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپ ناماز ئوقۇيتتى.

ئۇنى كۆرۈش بىلەن ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ، نېمە ئوقۇۋاتقانلىقىنى بىلىپ باقماقچى بولدۇم. لېكىن، مېنى تونۇپ قېلىپ قورقۇپ كېتىدۇ دېگەن خىيال بىلەن ھىجر ئىسمائىل تەرەپتىن كەئبىنىڭ يوپۇقىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان ھالدا ناھايىتى ئاستا مېڭىپ، ئۇنىڭغا قاراپ ئىلگىرىلىدىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام نامازدا بولۇپ، ئايەت ئوقۇۋاتاتتى. مېڭىپ ـ مېڭىپ دەل ئالدىغا كەلدىم. ئۇنىڭغا شۇ قەدەر يېقىنلاشتىمكى، ئارىمىزدا كەئبە يوپۇقىدىن باشقا بىر نەرسە قالمىغانىدى. ئۇ ئوقۇغان قۇرئاننى ئاڭلاپ قەلبىم شۈررىدە ئېرىپ، كۆزلىرىم نەملەشتى ۋە ئىچىمدە ئىسلامغا بولغان بىر خىل ھېسسىيات پەيدا بولۇشقا باشلىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام نامىزىنى تۈگەتكۈچە ئورنۇمدىن قىمىرلىمىدىم. ئۇ نامىزىنى تۈگىتىپ كەئبىدىن چىقتى.

ئۇ ئۆيىگە قايتىش يولىدا ئىبنى ئەبۇ ھۇسەيىننىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىن ئۆتتى. يول سەئيى قىلىنىدىغان يەر(ھەرەم مەسچىتىنىڭ يېنىدىكى سەفا بىلەن مەرۋە كۆزدە تۇتۇلىدۇ ـ ت)دىن چىققۇچە مۇشۇ يېتى داۋاملىشاتتى. ئاندىن ئاببىاس ئىبنى ئابدۇلمۇتەللىب بىلەن ئەزھەر ئىبنى ئابدى ئەۋفىنىڭ ئۆيىنىڭ ئارىلىقىدىن، ئۇندىن كېيىن، ئەھنەس ئىبنى شۇراقىنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ، يولنىڭ ئاخىرىغىچە

ماڭغاندىن كېيىن ئاندىن ئۆز ئۆيىگە يېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ ئۆيى دارۇرراقتادا بولۇپ، ئۇ ئەتراپ مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيانغا قارايتتى. مەن ئۇنى يول بويى كۆزىتىپ ماڭدىم. دەل ئابباس بىلەن ئىبنى ئەزھەرنىڭ ئۆيىنىڭ ئارىسىغا كەلگەندە ئۇنىڭغا يېتىشتىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاۋازىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مېنىڭ ئۆزىنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقانلىقىمنى بىلدى. ئۇ ئۆزىگە بىرەر يامانلىق قىلىپ قويۇشۇمدىن ئەنسىرىگەندى. ماڭا ناھايىتى جىددىي قىياپەتتە:

— بۇ ۋاقىتتا، بۇ يەرلەردە نېمە ئىش قىلىپ يۈرىسەن؟ ئى ئىبنى خەتتاب! — دەپ سورىدى. مەن:

— ئاللاھقا، پەيغەمبىرىگە ۋە ئاللاھتىن كەلگەن ھەقىقەتلەرگە ئىمان ئېيتماقچىمەن، — دەپ جاۋاب بەردىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام خۇشاللىقىدىن ئاللاھقا ھەمدۇسانا ئوقۇدى ۋە ماڭا:

— ئاللاھ تائالا ساڭا ھىدايەت ئاتا قىلىپتۇ، ئى ئۆمەر! — دەپ خۇشاللىقنى ئىپادىلىگەندىن كېيىن، مۇبارەك قوللىرى بىلەن مەيدەمنى سىلىدى ۋە ماڭا دۇئا قىلدى. ئاندىن يولنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئۆيىگە كەتتى".

يەنە ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن: "قۇرەيشلەر ئىچىدە كىم ئەڭ كۆپ غەيۋەت-شىكايەت قىلىدۇ؟" دەپ سۈرۈشتۈرۈپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭغا جەمىل ئىبنى مۇئەممەر جۇمھىنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ: "ئى جەمىل، ماڭا قارا! مەن مۇسۇلمان بولدۇم ۋە مۇھەممەدنىڭ دىنىغا كىردىم. سېنىڭ بۇنىڭدىن خەۋىرىڭ بارمۇ؟" دەپ سوراپتۇ. جەمىل جاۋاب بەرمەپتۇ. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ كىيىمىدىن تۇتۇپ سىلكىشلەپتۇ ۋە ئۆزىگە سەل قارىماسلىقى ھەققىدە ئاگاھلاندۇرۇپتۇ. جەمىل بۇ ئىشنى خەلققە يېيىش ئۈچۈن سىرتقا قاراپ مېڭىپتۇ، ئۆمەرمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ مېڭىپتۇ. جەمىل كەئبىنىڭ دەرۋازىسىغا يېتىپ كېلىپ، ئاۋازىنىڭ بارىچە: "ئەي قۇرەيشلەر! ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ئۆز دىنىنى تەرك ئېتىپتۇ" دەپ ۋارقىراشقا باشلاپتۇ. ئۇندىن كېيىن ھەزرىتى ئۆمەر كىشىلەرگە قاراپ: "ياق! بۇ ئادەم يالغان گەپ قىلىۋاتىدۇ. مېنىڭ ھېچقانداق دىنىم بولمىسا، قايسى دىنىنى تەرك ئېتىمەن؟ مەن پەقەت مۇسۇلمان بولدۇم" دەپ ئۇلارنى مەسخىرە قىلغاندىن كېيىن: "شاھادەت ئېيتىمەنكى، ئاللاھتىن باشقا (ئىبادەت قىلىشقا لايىق) ئىلاھ يوقتۇر. مۇھەممەد ئۇنىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسىدۇر" دەپتۇ.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان كىشىلەر غەليان كۆتۈرۈپ، ھەزرىتى ئۆمەرگە قاراپ يوپۇرۇلۇپ كەپتۇ. ھەممىسى ئۇنى ئۇرۇپ يانجىۋەتمەكچى بولغانىكەن، ھەزرىتى ئۆمەرمۇ ئۇلارنى ئۇرۇپ، ئۆزىنى قوغداپتۇ. مانا مۇشۇ ھالەتتە، سەھەر ۋاقتىدىن تاكى كۈن تىكلەشكۈچە تىركىشىپ تۇرۇپتۇ. ئاخىر ھالسىزلىنىپ يەرگە يىقىلىپتۇ. خەلق ئۇنىڭ بېشىغا يىغىلىپتۇ، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇلارغا قاراپ: "ماڭا قاراڭلار! مېنى نېمە قىلماقچى بولساڭلار، شۇنى قىلىڭلار. ئەمما ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى،

ئەگەر بىز ئەڭ ئاز بولغاندىمۇ 300 كىشى بولغان بولساقىدۇق، يا بىز سىلەرنى بۇ يۇرتتىن قوغلاپ چىقىراتتۇق ياكى سىلەر بىزنى قوغلايتتىڭلار" دەپتۇ. دەل شۇ پەيتتە، ئۈستىگە يەمەندە ئىشلەنگەن يەكتەك ۋە كەشتىلەنگەن تون كىيگەن، ياشانغان بىر قۇرەيشلىك كىشى يېتىپ كەپتۇ. ئۇ كىشى خەلق توپىغا يېقىنلىشىپ:

—نېمە ئىش بولدى؟—دەپ سوراپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭغا ھەزرىتى ئۆمەرنى كۆرسىتىپ:

—بۇ ئادەم دىنىنى تەرك ئېتىپتۇ،—دېيىشىپتۇ. ئۇ كىشى:

—ھە، ئۇنىڭ تىلىنى باغلىماقچىمۇ سىلەر؟ بۇ ئادەم ئۆزى ئۈچۈن بىر يول تاللاپتۇ. ئۇنىڭدىن نېمە تەلەپ قىلىسىلەر؟ سىلەر بەنى ئادىي ئائىلىسى بۇ كىشىنى سىلەرنىڭ قولۇڭلارغا تاشلاپ قويىدۇ، دەپ ئويلامسىلەر؟—دەپ نەسىھەت قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ھەزرىتى ئۆمەردىن ۋاز كېچىپ تارقىلىپ كېتىپتۇ.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللا مۇنداق دەيدۇ: "قەسەم قىلىمەنكى، ئۇلار دادامنى خۇددى كېيىمدەك ئورىۋالغانىدى. ئۇ ئادەمنىڭ گېپى بىلەن ئۇ كىيىم دادامنىڭ ئۈستىدىن سىيرىلىپ چۈشكەندەك بولدى. مەدىنىگە ھىجرەت قىلغاندىن كېيىن، بىر كۈنى دادامدىن:

—دادا، سەن مۇسۇلمان بولغان كۈنى سېنى ئۇرماقچى بولغانلارنى سەندىن يىراقلاشتۇرغان ئۇ كىشى كىم ئىدى؟ (ئاللاھ ئۇ كىشىدىن رازى بولسۇن!)—دەپ سورىدىم. دادام:

—ئوغلۇم، ئۇ ئادەم ۋائىل ئىبنى ئاس ئىدى. ئەمما ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولمىسۇن!—دېدى"[①].

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مۇنداق دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىنىدۇ:

"مەن مۇسۇلمان بولغان كۈنى، مەككىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئەڭ كۆپ ئۆچمەنلىك قىلىدىغان كىشىنىڭ كىملىكىنى ئويلاپ، ئۇنىڭغا ئۆزۈمنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقىمنى ئېيتىش ئارقىلىق ئۇنى راسا خاپا قىلىشنى ئويلىدىم. ئەقلىمگە ئەبۇ جەھىل كەلدى. ئەتىسى ئەتىگەن بېرىپ، ئۇنىڭ ئىشىكىنى قاقتىم. ئۇ سىرتقا چىقتى ۋە ماڭا:

—خۇش كەلدىڭ جىيەنىم! نېمە؟ بىر ئىش بولدىمۇ؟—دەپ سورىدى. مەن:

—مەن مۇسۇلمان بولغانلىقىمنى ساڭا بىلدۈرۈش ئۈچۈن كەلدىم،—دەپ ئۇنى خاپا قىلماقچى بولدۇم. ئۇ سۆزۈمنى ئاڭلاپلا ئىشىكنى يۈزۈمگە قارىتىپ جاڭگىدە يېپىۋېتىپ:

—ئېلىپ كەلگەن ئۇ خەۋىرىڭنى نەگە ئېلىپ بارساڭ بار!—دېدى".

ئابدۇللا ئىبنى مەسئۇد مۇنداق دەيتتى:

[①] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد 86-، 88-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 3-جىلد 120-، 123-بەتلەر.

”ئۆمەر ئىبنى خەتتاب مۇسۇلمان بولۇشتىن ئىلگىرى بىز كەئبىدە ناماز ئوقۇيالمايتتۇق. ئۇ مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، قۇرەيشلەر بىلەن ئېلىشىپ يۈرۈپ ئاخىر كەئبىدە ناماز ئوقۇيالايدىغان بولدى. بىزمۇ ئۇنىڭ سايىسىدا كەئبىدە ناماز ئوقۇيدىغان بولدۇق. ھەزرىتى ئۆمەر ساھابىلەردىن بىرمۇنچىسى ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلغاندىن كېيىن مۇسۇلمان بولغانىدى“.

ئابدۇللا ئىبنى مەسئۇد يەنە مۇنداق دەيدۇ:

”ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مۇسۇلمان بولۇشى مۇسۇلمانلار ئۈچۈن خۇددى چوڭ بىر فەتھى ئېلىپ بېرىلغاندەك ئىش بولدى. شۇنداقلا، ئۇنىڭ مەدىنىگە ھىجرەت قىلىشى زەپەر، خەلىپىلىككە سايلىنىشى بولسا رەھمەت ئىدى. ئۆمەر مۇسۇلمان بولۇشتىن بۇرۇن، بىز كەئبىدە ناماز ئوقۇيالمايتتۇق. ئەمما ئۇ مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، قۇرەيشلەر بىلەن ئېلىشىپ يۈرۈپ كەئبىدە ناماز ئوقۇيدىغان بولدى. بىزمۇ ئۇنىڭ سايىسىدا كەئبىدە ناماز ئوقۇشقا جۈرئەت قىلالايدىغان بولدۇق“.

ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا:

— ئى ئاللاھنىڭ ئەلچىسى! ئۆلسەكتۇ ياكى ساق قالساقتۇ ھەق يولدا تۇرغان يەنىلا بىز ئەمەسمۇ؟ — دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— ئەلۋەتتە! جېنىم قۇدرەتلىك ئىلكىدە بولغان ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۆلسەڭلار ياكى ساق قالساڭلارمۇ توغرا يولدا بولغان پەقەتلا سىلەر بولىسىلەر، — دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر:

— ئۇنداقتا، بىز نېمىگە يوشۇرۇنۇپ يۈرىمىز؟ — دەپ مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆرلۈكتىن مەھرۇم قىلىنغانلىقىغا قارشى نارازىلىقىنى ئىپادىلىدى. ئاندىن:

— سېنى ھەق پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتكەن ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بۇ ئەھۋالدىن(مەخپىي ئىش قىلىشتىن) قۇتۇلغايسەن، — دېدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ ئىشنى ئاشكارىلاشنىڭ ۋاقتى يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ يەتكەنىدى. چۈنكى، ئىسلامغا دەۋەت قىلىش مەسىلىسى دەسلىپىدە تەربىيە ۋە ياردەمگە موھتاج كىچىك بالىغا ئوخشايتتى. بۇ بالا ھازىر چوڭ بولۇپ، ئۆزى ماڭالىغۇدەك ھالغا كەلگەنىدى. دەرۋەقە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام دەۋەت ۋە ئىبادەت ئىشلىرىنىڭ ئەمدى ئاشكارا ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. ئاندىن، ساھابىلىرىنى ئىككى سەپ قىلىپ تىزىپ، كەئبىگە باشلاپ ماڭدى. بۇ سەپلەرنىڭ بىرىدە ئۆمەر، يەنە بىرىدە ھەمزە بار ئىدى. ئۇ ئىككىسىنى مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا كۆرگەن مۇشرىكلار قاتتىق ئەپسۇسلاندى. ئۇلار ھېچقاچان مۇنداق ئەپسۇسلانمىغانىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇ كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرگە ”فارۇق“ ئۇنۋانىنى بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەرگە كەلسەك، قۇرەيشلەردىن ھېچكىم ئۇنى بوزەك قىلالمايتتى. ئەمما ئۇلار باشقا مۇسۇلمانلارغا بەكمۇ يامان مۇئامىلە قىلاتتى. ئۆمەر بۇ ئەھۋالغا

ناھايىتى قايغۇراتتى ۋە:"مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا قانداق كۈن كەلسە، مېنىڭ بېشىمغىمۇ شۇنداق كۈننىڭ كېلىشىنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن" دەيتتى. شۇ ۋەجىدىن، مۇشرىكلارنىڭ چوڭلىرى بىلەن بىر نەچچە قېتىم قىزىرىشىپ قالدى، ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا جاكارلىدى. ھەتتا ئۇلارنىڭ ئىشىكىنى قېقىپ، ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى تەكرار ـ تەكرار بىلدۈرۈش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ غەزىپىنى قوزغاپ، پۇرسىتى كەلگەندە ئۇلارنى راسا دۇمبالاپ، مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىنىڭ ئۇلاردىكى ئۆچىنى ئېلىپ بېرىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتى. ئۇ مۇشرىك چوڭلىرى بىلەن تەڭ تۇرالايتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھېچقاچان مۇسۇلمانلار نائىل بولمىغان نېمەتكە ۋە ئۇلاردا بولمىغان راھەتكە ئۆزىنىڭ ئىگە بولۇشنى خالىمايتتى. ئۇ مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، مۇشرىكلار ئۇنىڭغا قارشى بىر سەپ تۈزدى. بىر كۈنى، ھەزرىتى ئۆمەر قۇرەيش چوڭلىرىدىن ئۇتبە ئىبنى رابىئەنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ كېلىپ، بارمىقىنى ئۇنىڭ كۆزىگە ئۇدۇللاپ، چىڭ بېسىشقا باشلىدى. بۇ ئاغرىققا چىدىمىغان ئۇتبە ۋارقىراپ كەتتى. ئەتراپتا تۇرغان كىشىلەر ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئەلپازىدىن شۇنداق قورقۇپ كېتىشتىكى، ھېچكىم ئۇنىڭغا يېقىنلىششقا جۈرئەت قىلالمىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزىگە يېقىنلاشقانلارنىڭ ئىچىدە خەلقىقە تونۇلغان، ھۆرمەتكە سازاۋەر كىم بولسا، شۇنى تۇتۇپ راسا دۇمبالىدى. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر تەرەپ ـ تەرەپكە پىترىاپ كەتتى.

كۈنلەر ئۆتكەنسېرى، قۇرەيشلەرنىڭ مۇسۇلمانلارغا بولغان بېسىمى تېخىمۇ ئۇلغىيىپ بېرىۋاتاتتى. ئەمما ئىسلام دىنى مەدىنىدە تېز تارقىلىپ، تەرەققىي قىلىۋاتاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككىلىك مۇسۇلمانلارنى مەدىنىدىكى قېرىنداشلىرىنىڭ يېنىغا ھىجرەت قىلىشقا ئۈندىدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار گۇرۇپپا ـ گۇرۇپپا بولۇپ تەييارلىنىپ، مەككىنى خۇپىيانە تەرك ئەتتى. ھەزرىتى ئۆمەردىن باشقا مۇھاجىرلارنىڭ ھەممىسى شۇنداق يوشۇرۇن ھالدا مەككىدىن چىقىپ كەتتى.

ھەزرىتى ئەلى بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

"ئۆمەردىن باشقا مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى مەككىدىن ناھايىتى مەخپىي چىقىپ كەتتى. ئەمما ئۆمەر ھىجرەت قىلىشقا قارار بەرگەن ۋاقتىدا، قىلىچىنى يېنىغا ئېسىپ، ئوقياسىنى مۈرىسىگە ئارتىپ، بىر قولىدا ئوق، يەنە بىر قولىدا ھاسا تايىقىنى تۇتۇپ، ئۇدۇل كەئبىگە ماڭدى. بىر توپ قۇرەيشلىك كەئبىنىڭ ئەتراپىدا توپلىنىپ تۇراتتى. ئۆمەر قىلىچىمۇ ھولۇقماي بېرىپ، كەئبىنى يەتتە قېتىم ئايلىنىپ تاۋاپ قىلدى. ئاندىن ماقامى ئىبراھىمدا تۇرۇپ ناماز ئوقۇدى. ئاندىن ئۇ يەردە توپلىشىپ ئولتۇرۇپ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان قۇرەيش مۇشرىكلىرىغا قاراپ:

— ئاللاھ ھەممىڭنىڭ جازاسىنى بەرسۇن! سەن خەق يېقىندا كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرۈشسەن. ماڭا قاراش! ئاراڭلاردا كىم ئانىسىنى ئارقىسىدىن يىغلىتىشنى، بالىسىنى

يېتىم قىلىپ، ئايالىنى تۇل قويۇشنى ئويلىسا، كېلىپ شۇ دۆڭنىڭ ئارقىسىدا روبىرو چىقسۇن!— دېدى".

ئەمما، قۇرەيشلەردىن ھېچكىم مەيدانغا چۈشۈشكە جۈرئەت قىلالمىدى. پەقەت زۇلۇمغا ئۇچرىغان مۇسۇلمانلاردىن بىر توپ كىشى كېلىپ، ئۇنى ئۇزىتىپ قويدى. يولدا ئۆمەر ئۇلارغا بەزى ئىشلارنى چۈشەندۈرۈپ، پايدىلىق يوللارنى كۆرسىتىپ بەردى. ئاندىن ئۇلار بىلەن ۋىدالىشىپ، ئۆزى يالغۇز يۈرۈپ كەتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھىجرەت تەييارلىقىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، ئەيياش ئىبنى ئەبۇ رابىئە ۋە ھىشام ئىبنى ئاس ئىسىملىك ئىككى دوستىغىمۇ خەۋەر بەردى. ئۇلارمۇ بىللە ھىجرەت قىلماقچى بولغانىدى ۋە مەككىدىن ئون مىل يىراقلىقتىكى غىفار دىيارىدا ئۆزلىرى بەلگىلىگەن ۋاقىتتا كۆرۈشمەكچى بولۇشقانىدى. بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا يېتىپ كېلەلمىگەنلەرنى ساقلىماي، قالغانلار مەدىنىگە مېڭىۋېرەتتى. دەرۋەقە، ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن ئەيياش دەل ۋاقتىدا يېتىپ كەلدى. ئەمما ھىشام مەككىدىكى مۇشرىكلار تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىنىپ، دىنىدىن مەجبۇرىي ياندۇرۇلدى. ئۇلار يولغا چىقىپ، مەدىنىگە يېقىن قۇبە يېزىسىغا يېتىپ كەلدى ۋە رىفەئە ئىبنى ئابدۇلمۇنزىرنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇپ تۇردى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ تاغىلىرى بىلەن ئەيياشنىڭ تاغىسىنىڭ بالىلىرى بولغان ئەبۇ جەھىل ۋە ئىنىسى ھارىس قاتارلىقلار ئۇلارنى نىيىتىدىن ياندۇرۇش مەقسىتىدە كەينىدىن ئىز قوغلاپ، قۇبەگىچە كېلىشتى. ئۇلار ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مىجەزىنى بىلگەچكە، ئۇنىڭغا بىر نېمە دېيىشنى خالىمىدى. ئەمما ئەيياشنى يانلىرىغا چاقىرىپ ئۇنىڭغا:"ئاناڭ سېنى كۆرمىگۈچە ئۆزىنى كۈننىڭ تەپتىدىن دالدىغا ئالمايدىغانلىقىغا ۋە چېچىنى تارىمايدىغانلىقىغا قەسەم قىپتۇ" دېدى. بۇنى ئاڭلىغان ئەيياش ئۆمەرنىڭ يېنىغا قايتىپ، ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى ئالدى. ھەزرىتى ئۆمەر:"ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇلارنىڭ سېنى دىنىدىن ياندۇرۇشتىن باشقا نىيىتى يوق. شۇڭا ئۇلاردىن ھەزەر ئەيلە ۋە ئۇلار بىلەن قايتىمەن دەپ ئويلىما! يەنە قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر ئاناڭ ئىسسىپ كەتسىلا، قەسىمنى بۇزۇپ سايىدا ئولتۇرىدۇ. بېشىغا بىر تال پىت چۈشكەن ھامان، قولىغا دەرھال سۈزگۈچنى ئېلىپ سۈزىدۇ، ئاندىن چېچىنى مايلايدۇ" دەپ مەسلىھەت بەردى.

ئەمما، ئەيياشنىڭ كۆڭلى قايتىپ كېتىشكە مايىل بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا ئۇ قايتىش ئۈچۈن بىرمۇنچە باھانىلەرنى كۆرسىتىشكە باشلىدى ۋە ئاخىرىدا مۇنداق دېدى:"مېنىڭ مەككىدە خېلى كۆپ مېلىم قالدى. مەن بېرىپ ئۇلارنى يىغىپ كەلسەم، مۇسۇلمانلار ئۈچۈن پايدىسى بولۇپ قالار، دەپ ئويلايمەن. بۇ جەرياندا ئانامنىڭ قەسىمىنىمۇ ئورۇندىغان بولىمەن" دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا:"سەن مېنىڭ قۇرەيش بايلىرىدىن ئىكەنلىكىمنى ئوبدان بىلىسەن. مەن مېلىمنىڭ يېرىمىنى ساڭا ئاتىۋېتەي. سۆزۈمگە قۇلاق سال، ھەرگىز قايتما!" دېدى.

ئەمما ئەيياشقا نەسىھەت كار قىلمىدى. ئۇ قايتىشقا قەتئىي نىيەت قىلغانىدى.

ئۇنىڭ نىيىتىدىن يانمايدىغانلىقىنى كۆرگەن ھەزرىتى ئۆمەر:"بوپتۇ، سەن قايتىشقا نىيەت باغلىغان بولساڭ، باشقا ئامال يوق. ئەگەر بولمىغاندا، مۇنۇ تۆگەمنى ئېلىپ ماڭ. ئۆزى نەسىللىك ۋە ياۋاش بىر تۆگە. ئەگەر يولدا بۇ ئادەملەر چاتاق تېرىسا، بۇ تۆگە بىلەن قېچىپ، جېنىڭنى قۇتۇلدۇرارسەن" دېدى.

دەرۋەقە، مەككىگە 40كىلومېتىر يىراقلىقتىكى دەجنان دېگەن يەرگە كەلگەندە، ئەبۇ جەھىل:"جىيەنىم! مېنىڭ تۆگەم بەكمۇ ھېرىپ كەتتى. خاپا بولمىساڭ، سېنىڭ تۆگەڭگە بىردەم مىنگەن بولسام" دەپ بىر باھانە ئويدۇرۇپ چىقتى. ئەييياش:"بولىدۇ" دەپ تۆگىسىنى چۆكتۈردى. ئەييياشنىڭ پۇتى يەرگە تېگەر-تەگمەي تۇرۇپلا مۇشرىكلار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، ئۇنى باغلىدى ۋە مەككىگە ئېلىپ كېلىپ:"ئى مەككە خەلقى! بۇ پەسكەش ئادىمىڭلارنى ئېلىپ بېرىپ، قانداق قىلغۇڭلار بولسا شۇنداق قىلىڭلار! " دەپ جار سالدى. ئۇلار ئەييياشنى زىندانغا تاشلىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئائىلىسى، ئىنىسى زەيد، تاغىسىنىڭ ئوغلى سەئىد ئىبنى زەيد، كۈيئوغلى ھۇنەيس ئىبنى ھۇزافە ۋە ئۆزىنىڭ تەرەپدارلىرىدىن بىرى بولغان ۋاقىد ئىبنى ئابدۇللا قاتارلىقلار يېتىپ كەلگۈچە رىفائە ئىبنى ئابدۇلمۇنزىرنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇپ تۇردى. ئۇلار يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىللە مەدىنىگە قاراپ يولغا چىقتى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوي-خىيالى ھەردائىم ئۇ ئىككى دوستىنىڭ ئاقىۋىتىدە بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇشرىكلارنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلۇشىنى تىلەپ يۈردى. كېيىنكى مەزگىللەردە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئىنىسى ۋەلىد ئىبنى ۋەلىدنى ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن مەككىگە ئەۋەتتى. ئۇ بىر ئاماللارنى قىلىپ ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇپ، مەدىنىگە قايتۇرۇپ كەلدى.

ھەزرىتى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قىيىن ئەھۋالدا قالغاندا مەسلىھەت سورايدىغان چوڭ ساھابىلەردىن بىرى ئىدى. بەزى ۋەھىيلەر ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ پىكىرلىرى بىلەن ئوخشاش چىقىپ قالاتتى. ئۇ، ساھابىلەر ئارىسىدىكى ئىززەت-ھۆرمەتتە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن قالسىلا، ئىككىنچى ئورۇندا تۇراتتى. ئۇ جەڭلەرنىڭ ھەممىسىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىللە بولۇپ، بۇ قەھرىمانلىق مەيدانلىرىدا ئۆزىنىڭ كۈچى ۋە ھەيۋىسى بىلەن ئەتراپقا تونۇلدى. ئۇمۇ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە ئوخشاش ھەردائىم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىدا تۇرۇپ، ئۇنى قوغدايتتى ۋە ئۆز جېنىنى ئۇنىڭ ئۈچۈن قالقان قىلاتتى. دۈشمەنگە ھەرگىز رەھىم-شەپقەت قىلمايتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەمرلىرىنى تولۇقى بىلەن بەجا كەلتۈرەتتى. ھېچقاچان بىر مەسىلىنى ئۆز خاھىشى ياكى ئىدىيىسى بىلەن ھەل قىلىشقا ئۇرۇنمايتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەلىپىنى ھەر دائىم ئۆز مەنپەئىتىدىن ئۈستۈن كۆرەتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇرەيشنىڭ ئەبۇ سۇفيان باشچىلىقىدىكى سودا كارۋىنىنى ئىلىكگە ئېلىش ئۈچۈن بەدرىگە باردى، كارۋان بالدۇر ئۆتۈپ كېتىپ،

قۇتۇلۇپ قالدى. ئەمما مۇسۇلمانلار كارۋاننى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن مەككە قوشۇنى بىلەن ئۇرۇشۇشقا مەجبۇر بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابىلىرىدىن، بولۇپمۇ مۇسۇلمانلارنىڭ كۆپچىلىكىنى تەشكىل قىلىدىغان ئەنسارلاردىن مەسلىھەت ئالماقچى بولدى. سوئاللارغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرغان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ناھايىتى ئورۇنلۇق سۆز قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر ۋە مىقداد ئىبنى ئامىرلار نۆۋەت بىلەن سۆز قىلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”ئى مۇسۇلمانلار! ماڭا بىر مەسلىھەت بېرىڭلار!“ دەپ ساھابىلىرىنىڭ پىكرىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى.

شۇ ئەسنادا، سەئد ئىبنى مۇئاز سۆز ئېلىپ: ”ئى رەسۇلۇللاھ! قارىغاندا سەن بىزدىن پىكىر ئالماقچى بولۇۋاتقان ئوخشىمامسەن؟“ دەپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىدا، ئۆزلىرىنىڭ قانداق قىلىپ پىكىر بايان قىلسا توغرا بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى ئەندىشىسىنى يوقاتماقچى بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ”شۇنداق! مەن سىلەرنىڭ پىكرىڭلار بويىچە ئىش قىلماقچىمەن“ دەپ جاۋاب بەردى. شۇنىڭ بىلەن، مىقداد جاسارەتلىنىپ ئورۇنلۇق گەپ قىلدى ۋە ئۆزلىرىنىڭ مۇشرىكلارغا قارشى ئۇرۇشقا تەييار ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ئاللاھ تائالا يۈز بېرىشنى تەقدىر قىلغان بەدرى جېڭى باشلاندى. ھەقنى ۋە ھەقلىق بولغانلارنى ئۈستۈن قىلىپ، مۇشرىكلارنى تالاپەتكە ئۇچراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، مۇسۇلمانلارنى ئۇلارغا ھېچقانداق پايدا يەتكۈزمەيدىغان سودا كارۋىنى بىلەن ئۇچراشتۇرمىغاندى.

مۇسۇلمانلارنىڭ سانى مۇشرىكلارنىڭ ئۈچتىن بىرىگىمۇ توغرا كەلمەيتتى، شۇنداقتىمۇ مۇسۇلمانلار زەپەر قازاندى. مۇسۇلمانلار سان جەھەتتىن ناھايىتى ئاز بولغاننىڭ ئۈستىگە، ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىنمۇ بۇنداق بىر جەڭگە تەييارلىقسىز ئىدى. چۈنكى، ئۇلار ئەسلىدە مەككە قوشۇنى بىلەن ئۇرۇشۇش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى سودا كارۋىنىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن يولغا چىققانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، قوراللىرى ئاز، ئۇلاغلىرى يوق دېيەرلىك، كىيىم ـ كېچەك ۋە ساۋۇت ـ دۇبۇلغىلىرىمۇ بەك ناچار ئىدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ئۇرۇشنىڭ ئاخىرىدا مەككە قوشۇنى قۇرەيشنىڭ چوڭلىرى ۋە كاتتىۋاشلىرىدىن 70 جەسەت، 70كە يېقىن ئەسىرلەرنى تاشلاپ مەككىگە قايتتى.

بۇ، مۇسۇلمانلار بىلەن مۇشرىكلار ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلغان تۇنجى جەڭ بولۇپ، مۇسۇلمانلار ئۇرۇش ئۈچۈن ئالغان تۇنجى قەدىمىدىلا ئىرق ۋە قان مۇناسىۋىتى ئەمەس، بەلكى ئېتىقاد ۋە ئىمان مۇناسىۋىتىنىڭلا ئۆزلىرىنى ھەقىقىي مەنىدىكى ئۇلۇغ مەقسەت يولىدا بىرلەشتۈرەلەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. مۇسۇلمانلارنى بىرلەشتۈرگىنى مانا شۇ ئۇلۇغ كۈچ ئىدى. (قارشىسىدىكى قوشۇننىڭ ئۆزلىرىنىڭ تۇغقانلىرىدىن تەشكىل تاپقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ) ھەرقانداق شەرت ـ شارائىت ئاستىدىمۇ مۇشرىكلار بىلەن ھېچقانداق كېلىشىم ھاسىل

قىلمىغانىدى. دەرۋەقە، ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزىنىڭ ئېتىقادى ئۈچۈن تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە قىلچە پىسەنت قىلمىغان ھالدا بۇ جەڭدە تاغىسى ئاس ئىبنى ھىشامنى ئۆلتۈردى. ئۇ، بۇ پىرىنسىپنى داۋاملاشتۇرۇش مەقسىتىدە ئۆزى قىلغان بۇ ئىشتىن ھەردائىم پەخىرلىنىپ يۈردى. ئۇ بىر قېتىم سەئد ئىبنى ئاسىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ئۇنىڭ ئۆزىگە تەنۈر قارىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى ۋە:"ماڭا خاپا بولۇپ قالغاندەك كۆرۈنىۋاتىسەن. بەلكىم، دادامنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، دەپ خاپا بولۇپ يۈرگەنسەن. ئەگەر داداڭنى مەن ئۆلتۈرگەن بولسام، سەندىن ھەرگىز كەچۈرۈم سورىمىغان بولاتتىم. مەن داداڭ بىلەن ئىسمداش بولغان(تاغام) ئاس ئىبنى ھىشام ئىبنى مۇغىرەنى ئۆلتۈردۈم. داداڭغا كەلسەك، ئۇنىڭ بىلەن يۈزمۇيۈز كېلىپ قالغىنىمدا ئۇ خۇددى ئۆكۈزدەك ئەتراپنى توپا-چاڭغا كۆمۈۋەتكەنىدى. مەن باشقا ياققا بۇرۇلدۇم. دەل شۇ پەيتتە، ئۇنىڭ(يەنى داداڭنىڭ) تاغىسىنىڭ ئوغلى ئەلى كېلىپ، ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلدى ۋە ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى" دېدى.

بەدرى جېڭى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار مۇشرىكلاردىن ئەسىر ئالغان 70 كىشىنى ئالدىغا سېلىپ، مەدىنىگە قايتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسى ئابباس، تاغىسىنىڭ ئوغۇللىرىدىن ئۇقەيل(ھەزرىتى ئەلىنىڭ قېرىندىشى) قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئەسىرلەرگە قانداق مۇئامىلە قىلىش توغرۇلۇق يەنە ساھابىلىرىدىن مەسلىھەت سورىدى. بۇ ساھابىلەر ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى، ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەلى ۋە ئابدۇللا ئىبنى رەۋاھە قاتارلىقلار ئىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۆز پىكرىنى بايان قىلىپ مۇنداق دېدى:"ئى رەسۇلۇللاھ! بۇلار بىزنىڭ تاغىلىرىمىزنىڭ ئوغۇللىرى، يېقىنلىرىمىز ۋە قېرىنداشلىرىمىز. مېنىڭچە بۇلاردىن فىدىيە ئېلىپ قويۇپ بېرەيلى. بەلكىم بۇلاردىن ئالىدىغان مال بىلەن خېلى كۈچلىنىپ قالارمىز. ئەگەر ئاللاھ بۇلارغا ھىدايەت ئاتا قىلىپ قالسا، تېخىمۇ چوڭ پايدىغا ئېرىشكەن بولىمىز" دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:"ئەي ئىبنى خەتتاب! سېنىڭ قانداق پىكرىڭ بار؟" دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئۆمەر:"ياق! ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مېنىڭ پىكرىم ئەبۇ بەكرىنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. مېنىڭچە بولغاندا، سەن ماڭا رۇخسەت قىلغىن، مەن بېرىپ شۇ تۇغقىنىمنىڭ بوينىنى ئۈزەي! ئاندىن ھەمزىگە رۇخسەت قىلغىن، ئۇ بېرىپ ئابباسنىڭ بوينىنى ئۈزسۇن! ئاندىن ئەلىگە رۇخسەت قىلغىن، ئۇمۇ قېرىندىشى ئۇقەيلنىڭ بوينىنى ئۈزسۇن!" دېدى. ھەزرىتى ئەلى ۋە ئابدۇللا ئىبنى رەۋاھەمۇ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ پىكرىنى قوللىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام لام-جىم دېمەي بىردەم ئولتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى. ئازراق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، قايتىپ چىقىپ:"ئاللاھ تائالا بۇ كېڭەشتە ئولتۇرغان بەزى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى شۇنداق يۇمشاق قىلغانكى، ئۇلارنىڭ كۆڭلى پاختىدىنمۇ بەكرەك يۇمشاپ كېتىدۇ ۋە بەزىلىرىنىڭ كۆڭلىنى شۇنداق قاتتىق قىلغانكى، ئۇلارنىڭ كۆڭلى تاشتىنمۇ بەكرەك قېتىپ كېتىدۇ. ئى

ئەبۇ بەكرى! سەن بىر قاراشتا ھەزرىتى ئىبراھىمغا ئوخشاپ كېتىسەن. چۈنكى ئۇ: 'كىم ماڭا ئەگەشسە، ئۇ مېنىڭ بىر پارچەم ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر كىم ماڭا قارشى چىقسا، ئاللاھ ئۇنى مەغپىرەت قىلغۇچى ۋە ئۇنىڭغا مەرھەمەت قىلغۇچىدۇر' دەيتتى. يەنە بىر قاراشتا سەن ھەزرىتى ئىيساغا ئوخشايسەن. چۈنكى ئۇ: 'ئەگەر ماڭا قارشى چىققانلارنى جازالىساڭ، مۇھەققەقكى، ئۇلار سېنىڭ بەندىلىرىڭدۇر. ئەگەر ئۇلارنى كەچۈرسەڭ، سەن يەنىلا ھەممىدىن ئۇلۇغ، چەكسىز ھېكمەت ئىگىسىسەن' دەيتتى. ئى ئۆمەر! ساڭا كەلسەك، سەن ھەزرىتى نۇھقا ئوخشايسەن. چۈنكى ئۇ: 'پەرۋەردىگارىم! يەر يۈزىدە كۇففارلارنىڭ بىرىنىمۇ قويمىغىن. ئەگەر ئۇلارنى قويساڭ، شۈبھىسىزكى، بەندىلىرىڭنى ئازدۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ تاپقان باللىرىمۇ پەقەت فاجىر، كۇففار بولىدۇ'' {سۈرە«نۇھ»(71 ـ سۈرە)، 26—27 ـ ئايەتلەر} دەپ يالۋۇرغانىدى. سەن يەنە فىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ ئەربابلىرىغا: 'پەرۋەردىگارىمىز! ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرىنى يوق قىلغىن، ئۇلارنىڭ دىللىرىنى قاتتىق قىلغىن، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىمان ئېيتماي قاتتىق ئازابنى كۆرسۇن' {سۈرە«يۇنۇس» (10 ـ سۈرە)، 88 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى} دەپ بەددۇئا قىلغان ھەزرىتى مۇساغا ئوخشايسەن'' دېدى.

ئەسىرلەرنىڭ ئارىسىدا قۇرەيشلەرنىڭ ئەڭ داڭلىق ناتىقى سۇھەيل ئىبنى ئامىرمۇ بار ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا:

—ئى رەسۇلۇللاھ! ماڭا رۇخسەت قىلغىن! مەن سۇھەيلنىڭ 32 چىشىنى تۆكۈپ، بۇندىن كېيىن ساڭا قارشى نۇتۇق سۆزلىيەلمەس قىلىۋېتەي. ئۇ ئەمدى نەگە بارسا، تىلىنى چايناپ يۈرسۇن،—دەپ ئىلتىماس قىلدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

—ياق! مەن ھېچكىمنىڭ ۋۇجۇدىغا زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمەيمەن. گەرچە پەيغەمبەر بولساممۇ، بۇ ئىش تۈپەيلىدىن ئاللاھ تائالامۇ مېنىڭ ۋۇجۇدۇمغا زەخمەت يەتكۈزىدۇ،—دەپ جاۋاب بېرىپ، ئۇنىڭغا رۇخسەت قىلمىدى. ئاندىن:

—كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇنىڭ مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ خىزمەت قىلغانلىقىنى كۆرىسەن!—دەپ مۆجىزە تەرىقىسىدە سۆز قىلدى. دەرۋەقە، كېيىنكى كۈنلەردە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلىغان بىر گۇرۇھ مەككە مۇسۇلمانلىرى مۇرتەد بولۇشقا يۈزلەندى. ئۇلار شۇنداق داۋراڭ سېلىشقا باشلىدىكى، مەككە ۋالىيسى ئەتتاب ئىبنى ئۇسەييدمۇ ئۇلاردىن قورقۇپ يوشۇرۇنىۋالدى. دەل شۇ پەيتتە، سۇھەيل ئىبنى ئامىر ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئاللاھقا ھەمدۇسانا ئېيتقاندىن كېيىن: ''ئەگەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغان بولسا، ئۇنداقتا، ئىسلام تېخىمۇ كۈچلىنىدۇ. سىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ قوياي، كىم ئەقلىمىزنى قايمۇقتۇرۇشقا ئۇرۇنىدىغان بولسا، دەرھال كاللىسىنى ئالىمىز!'' دېدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ كىشىلەر قايتىدىن تووۋا ـ ئىستىغپار ئېيتىشىپ، بېسىقىپ قالدى.

بەدرى ئەسىرلىرى ئارىسىدا ۋەھب ئىبنى ئۇمەير ئىبنى ۋەھب جىمھىمۇ بار

بولۇپ، ئۇنىڭ دادىسى ئۇمەير ئىبنى ۋەھب قۇرەيشلەرنىڭ ئەڭ قۇتراتقۇلىرىدىن ۋە زاماندا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن ساھابىلەرگە كۆپ زۇلۇم قىلغانلاردىن بىرى ئىدى. بىركۈنى، ئۇمەير ئىبنى ۋەھب بىلەن سەفۋان ئىبنى ئۇمەييە ئۆيدە ئولتۇرۇپ، بەدرىدە ئۆلتۈرۈلگەن ۋە ئەسىر ئېلىنغانلار ھەققىدە پاراڭلاشتى. سەفۋان ئىبنى ئۇمەييەمۇ بەدرى ھازىدارلىرىدىن بىرى بولۇپ، جەڭدە دادىسى ئۇمەييە ئىبنى خەلەپ ۋە باشقا يېقىنلىرى ئۆلگەنىدى. سەفۋان:

—قەسەم قىلىمەنكى، شۇنچە ئىشتىن كېيىن بىزنىڭ بۇ دۇنيادا ياشىغىنىمىزنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى قالمىدى،—دېدى. ئۇمەير بولسا:

—توغرا ئېيتىسەن. مەنمۇ ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر بوينۇمدىكى قەرزلىرىم ۋە مەندىن كېيىن پەرىشان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدىغان بالا-چاقىلىرىم بولمىغان بولسا، بېرىپ مۇھەممەدنىڭ ئەدىپىنى بەرگەن بولاتتىم. چۈنكى، مېنىڭ ئوغلۇممۇ ئۇلارنىڭ قولىغا ئەسىرگە چۈشتى،—دېدى. بۇنى ئاڭلىغان سەفۋان پۇرسەتتىن پايدىلانماقچى بولدى ۋە ئۇنىڭغا:

—قەرزىڭگە مەن كېپىل، سېنىڭ ئورنۇڭدا مەن تۆلىۋېتىمەن. بالا-چاقىلىرىڭمۇ مېنىڭكىلەر بىلەن بىللە ياشايدۇ. ئۇلار ھايات بولسىلا، مەن ئۇلارنى باقىمەن. ئۇلار ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشنى قىلىپ بېرىشكە قۇربىم يېتىدۇ،—دېدى. ئۇمەير:

—بۇ گەپ ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدىلا قالسۇن!—دەپ ئاگاھلاندۇردى. سەفۋانمۇ:

—خاتىرجەم بولغىن، ھېچكىم ئۇقمايدۇ،—دەپ ئۇنىڭغا ۋەدە بەردى.

ئۇمەير مەدىنىگە يېتىپ كەلدى. بۇ چاغدا ھەزرىتى ئۆمەر مەدىنىدىكى مەسچىتكە يېقىن بىر يەردە بىر توپ كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرۇپ، ئاللاھنىڭ بەدرى جېڭىدا مۇسۇلمانلارغا ئاسانلىق ۋە ئېھسان ئاتا قىلغانلىقى ھەققىدە پاراڭلىشىپ تۇراتتى. ئۇ بىردىنلا ئۇمەيرنىڭ قىلىچىنى ئاسقان ھالدا تۆگىسىنى مەسچىت ئالدىدا چۆكتۈرۈپ، يەرگە چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇنى ئەتراپىدا تۇرغانلارغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ:"ئاۋۇ ئىت، ئاللاھنىڭ دۈشمىنى ئۇمەيرغۇ؟ ئۇ چوقۇم بىر يامان نىيەت بىلەن بۇ يەرگە كەلدى. مەككىلىكلەرنى كۈشكۈرتۈپ بەدرى ئۇرۇشىغا سەۋەبچى بولغان ئادەم دەل مۇشۇ شۇ" دەپ ئۇلارنى ئاگاھلاندۇرغاندىن كېيىن، دەرھال مەسچىتكە كىرىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە:

—ئى رەسۇلۇللاھ! ئاللاھنىڭ شۇ دۈشمىنى ئۇمەير ئىبنى ۋەھب قىلىچىنى ئېسىپ مەسچىتنىڭ ئالدىغا كەپتۇ،—دەپ خەۋەر بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

—قېنى ئېلىپ كىرىڭلار!—دەپ بۇيرۇق قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى قىلىچىنىڭ تاسمىسى بىلەن باغلىغاندىن كېيىن، بىرەر پىشكەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەقسىتىدە بىر توپ ئەنسارلار بىلەن بىللە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا

ئېلىپ كەلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ باغلاقلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ:

—ئۇنى يېشىۋېتىڭلار!—دەپ ئەمر قىلدى. ئاندىن ئۇمەيرگە قاراپ:

—قېنى بېرى كەل!—دېدى. ئۇمەير پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا يېقىنلاشقاچ:

—ئەتىگەنلىكىڭ خەيرلىك بولسۇن!—دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

—ئى ئۇمەير! ئاللاھ بىزگە سېنىڭ سالامىڭدىنمۇ خەيرلىكرەكىنى نېسىپ قىلدى. بىزنىڭ سالىمىمىز جەننەتنىڭ سالامىدۇر،—دېدى. ئەمما ئۇمەير ئۆزىنى ئاقلاپ:

—ئى مۇھەممەد! مەن بۇ سالامنى تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتىمەن،—دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭدىن:

—بۇ يەرگە نېمە مەقسەت بىلەن كەلدىڭ؟—دەپ سورىدى. ئۇ:

—سىلەرنىڭ قولۇڭلارغا ئەسىرگە چۈشكەن ئوغلۇم ئۈچۈن كەلدىم. ماڭا بىر ياخشىلىق قىلغان بولساڭلار!—دەپ يىلىنىشقا باشلىدى. ئەمما، بۇ گەپكە ئىشەنمىگەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

—ئۇنداقتا، ئۇستۇڭدىكى بۇ قىلىچ نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟—دەپ سورىدى. ئۇمەير:

—ئاللاھ بۇنداق قىلىچنىڭ بالاسىنى بەرسۇن! يا بىر ئىشقا يارىمىسا بۇ؟—دەپ كىنايە ئارىلاش مەيۈسلۈك بىلەن جاۋاب بېرىشكە تىرىشتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ قېتىم جىددىي قىياپەتتە:

—راست گەپ قىل!—دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇرغان بولسىمۇ، ئۇ:

—بۇندىن باشقا بىر ئىش ئۈچۈن كەلمىدىم،—دەپ چىڭ تۇرىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۆجىزە تەرىقىسىدە مۇنداق دېدى:

—ياق! ئەكسىچە، سەن سەفۋان بىلەن ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرۇپ بەدرى جېڭىدا ئۆلگەنلەرنى ئەسلىدىڭلار. سەن: "خەپ شۇ قەرزىم ۋە بالا-چاقام بولمىغان بولسا، بېرىپ مۇھەممەدنى ئۆلتۈرۈۋېتەتتىم" دېدىڭ. ئاندىن سەفۋان بىلەن، ئەگەر سەن مېنى ئۆلتۈرسەڭ، سەفۋان سېنىڭ قەرزىڭنى تۆلەيدىغان ۋە ئائىلەڭنى باقىدىغانلىقى ھەققىدە مەسلىھەتلەشتىڭلار. ئەمما شۇنى بىلىپ قويغىنكى، ئاللاھ تائالا سەن بىلەن بۇ مەقسىتىڭ ئارىسىدا سەن ھالقىپ ئۆتەلمەيدىغان ئەڭ چوڭ توسالغۇدۇر!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ھەيران قالغان ئۇمەير:

—شاھادەت ئېيتىمەنكى، سەن ئاللاھنىڭ ھەقىقىي ئەلچىسىسەن. ئى رەسۇلۇللاھ! ئۆز ۋاقتىدا ئاسماندىن چۈشكەن بۇ خەيرلىك خەۋەرلەرنى بىزگە دەپ بەرسەڭ، بىز سېنى يالغانچىغا چىقىرىپ، ۋەھىيلەرنى ئىنكار قىلغانىدۇق. سەن ھازىر دېگەن گەپلەرنى مەن سەفۋان بىلەن ھېچكىم يوق يەردە ئولتۇرۇپ دېيىشكەنىدۇق. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بۇلارنى ساڭا ئاللاھتىن باشقا بىرى خەۋەر قىلغان ئەمەس. مېنى بۇنچە يول ماڭدۇرۇپ ھىدايەتكە ۋە ئىسلامغا ئېرىشتۈرگەن ئاللاھقا ھەمدۇسانالار بولسۇن!—دەپ شاھادەت كەلتۈرۈپ، مۇسۇلمان بولدى.

بەدرى جېڭى بولۇپ، بىر يىل ئۆتمەيلا ئوھۇد جېڭى بولدى. ئوھۇد جېڭىدا مۇسۇلمانلار ئېغىر زەربىگە ئۇچرىدى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ جەڭدىمۇ باتۇرلارچە ئۇرۇش قىلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قوغدىغۇچىلىرى بىلەن بىرلىكتە ئۇنى قاتتىق قوغدىدى. ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن مەككىلىك مۇشرىك قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى ئەبۇ سۇفيان ئېگىز بىر دۆڭگە چىقىپ ئۈچ قېتىم:

—مۇھەممەد ئاراڭلاردا بارمۇ؟ ئۇ تىرىكمۇ؟—دەپ ۋارقىرىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

—ئاۋازىڭلارنى چىقارماڭلار، ئۇنىڭغا جاۋاب بەرمەڭلار!—دېدى. ئەبۇ سۇفيان يەنە:

—ئەبۇ بەكرى تىرىكمۇ؟—دەپ ئۈچ قېتىم ۋارقىرىدى. ھېچكىم ئۇنىڭغا جاۋاب قايتۇرمىدى. ئۇ يەنە:

—ئىبنى خەتتاب(ئۆمەر) تىرىكمۇ؟—دەپ ئۈچ قېتىم ۋارقىرىدى. يەنە ھېچقانداق جاۋاب كەلمىگەندىن كېيىن:

—ھەي ئەسكەرلىرىم! مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ ئۈچ رەھبىرىنى ئۆلتۈرۈپسىلەر، —دەپ مۇسۇلمانلارغا ئازار قىلىپ كۆرەڭلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ بۇ قىلمىشىغا چىداپ تۇرالمىغان ھەزرىتى ئۆمەر:

—ھەي ئاللاھنىڭ دۈشمىنى! سەن يالغان گەپ قىلىۋاتىسەن. ھېچقايسىمىز ئۆلمىدۇق، بىر كۈنى سېنىڭ كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمىز!—دەپ ۋارقىرىدى. بۇنى ئاڭلىغان ئەبۇ سۇفيان:

—بۈگۈن بەدرى جېڭىنىڭ ئۆچى ئېلىنغان بولسۇن! ئارىمىزدىكى ئۇرۇش توختاپ قالمايدۇ. ئەي ھۇبەل! تېخىمۇ ئۇلۇغ بول!—دەپ قۇرۇق پوپوزا قىلىشقا باشلىدى. بۇ ئىشقا قاتتىق غەزەپلەنگەن ھەزرىتى ئۆمەر:

—ئى رەسۇلۇللاھ! ئاللاھنىڭ بۇ دۈشمىنىنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانسەن؟—دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

—سەنمۇ:"ئاللاھ ھەممىدىن ئۈستۈن ۋە ئۇلۇغدۇر" دېگىن!—دېدى. ئاندىن ئەبۇ سۇفيان:

—ئى ئۆمەر! بېرى كەلگىنە،—دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا:

—بېرىپ باققىن! نېمە دەيدىكىن؟—دېدى. ئۆمەر يېقىنلاپ بېرىۋېدى، ئەبۇ سۇفيان:

—خۇدا ھەققىدە جاۋاب بەر! بىز مۇھەممەدنى ئۆلتۈرەلمىدۇقمۇ؟—دەپ سورىدى. ئۆمەر:

—ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇ ئۆلمىدى. ھازىرنىڭ ئۆزىدە سېنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىڭنى ئاڭلاپ تۇرىدۇ،—دېدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ راست گەپ قىلغانلىقىدىن گۇمانلانمىغان ئەبۇ سۇفيان ئاخىرىدا:

—ئەلۋەتتە! سەن ئىبنى قەمئەدىنمۇ بەكرەك راست گەپ قىلىسەن،—دەپ

ئۆزىگە:"مەن مۇھەممەدنى ئۆلتۈردۈم" دېگەن كىشىنىڭ يالغان گەپ قىلغانلىقىغا ئىشەندى.

يەنە بىر جەڭ باشلاندى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولۇپ بىر يەرگە توپلانغان بەنى مۇستەلىق قەبىلىسىنى جازالاش ئۈچۈن مۇسۇلمانلارنى باشلاپ سەپەرگە چىقتى. بۇ قەبىلىدىكىلەر تېخى ئۇرۇش تەييارلىقىنى پۈتكۈزمەي تۇرۇپلا، مۇرەيسىغ دېگەن يەردە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارنى يېڭىپ، ھەممىسىنى دېگۈدەك ئەسىرگە ئالدى. ئۇلارنىڭ مال-چارۋا، بالا-چاقىلىرىنى بىر يەرگە توپلىدى. ئەمما مەدىنىگە قايتىش ئالدىدا، قوشۇندىكى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ بەنى غىفار قەبىلىسىگە مەنسۇپ مائاشلىق مەدىكارى جەھجەھ بىلەن ئەنسارلاردىن جۇھەينە قەبىلىسىگە مەنسۇپ بولغان سىنان ئىسىملىك بىرىنىڭ ئارىسىدا سۇ تالىشىپ جېدەل چىقتى. سىنان ئەنسارلارنى، جەھجەھ بولسا مۇھاجىرلارنى ياردەمگە چاقىردى. مۇناپىقلارنىڭ باشچىسى ئابدۇللا ئىبنى ئۇبەي بۇ جېدەلدىن خەۋەر تاپتى. ئىبنى ئۇبەي ئۇ پەيتتە خەزرەجلىكلەردىن بىر توپ كىشى بىلەن ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ يېنىدا زەيد ئىبنى ئەرقەم ئىسىملىك ياش بىر يىگىتمۇ بار ئىدى. ئابدۇللا ئىبنى ئۇبەي:"دېمەك، شۇنداق قىلىشتى-ھە! بىزنىڭ دىيارىمىزدا بىزگە قارشى بىر-بىرىنى قوللاپ، بىر-بىرىگە بولۇشۇۋاتىدۇ، شۇنداقمۇ؟ ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بىز بىلەن قۇرەيشلىك كەلگۈندىلەر ئارىسىدىكى ئەھۋال بۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتمەسلىكى لازىم ئىدى. ئەپسۇس، ئادەم بالىسىنى باقساڭ، ئىغىز-بۇرنۇڭنى قان ئېتەر دېگەندەك ئىش بولدى-دە، بۇ. ئەمما مەدىنىگە بىر قايتايلى، كۈچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارنى قانداق قوغلايدىغانلىقىنى شۇ چاغدا كۆرىدۇ!" دېدى. ئاندىن ئەتراپىغا توپلانغان قەبىلە كىشىلىرىگە قاراپ:"ماڭا قاراڭلار! بۇلارنى سىلەر ئۆزۈڭلار مۇشۇنداق يامان ئۆگىتىپ قويدۇڭلار. ئۇلارنى يۇرتۇڭلارغا ئورۇنلاشتۇردۇڭلار، مال-مۈلكۈڭلارنى بۆلۈپ بەردىڭلار. ئەگەر قولۇڭلارنى سەل يۇمۇپ، بۇنچىۋالا سېخىيلىق قىلمىغان بولساڭلار، ئەلۋەتتە ئۇلار بارىدىغان باشقا يەر تاپقان بولاتتى" دېدى.

ئابدۇللا ئىبنى ئۇبەينىڭ كىشىنى قايمۇقتۇرۇپ، قۇتراتقۇلۇققا سەۋەب بولىدىغان بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ياش يىگىت(زەيد ئىبنى ئەرقەم) دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە دېيىلگەن گەپ-سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭغا يەتكۈزدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا ھەزرىتى ئۆمەرمۇ بار ئىدى. ئۇ بۇ گەپلەرگە شۇنداق غەزەپلەندىكى:"ئى رەسۇلۇللاھ! ئابباد ئىبنى بىشرەگە بۇيرۇق قىلغىن! دەرھال بېرىپ ئۇ مۇناپىقنى بىر تەرەپ قىلىۋەتسۇن!" دېدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:"بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ ئى ئۆمەر! ئەتە خەلق قوپۇپ:'مۇھەممەد ئۆز يېقىنلىرىنى ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ'دېمەمدۇ؟ ياق! ئۇنداق قىلساق بولمايدۇ. تۇر، قوشۇنىڭ دەرھال قايتىشقا تەييارلىق

قىلىشنى جاكارلىغىن!" دېدى. خەزرەجلىكلەر ئابدۇللا ئىبنى ئۇبەينى ئۇ سۆزلىرى ئۈچۈن ئەيىبلەپ، يول بويى تەنقىدلەپ ماڭدى.

بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

"ئى ئۆمەر! كۆردۈڭمۇ؟ قەسەم قىلىمەنكى، سەن ئۇنى ئۆلتۈرۈشكە ئۈندىگەندە ئىجازەت بەرگەن بولسام، بەزىلەر قوزغىلىپ كېتەتتى. ئەگەر ھازىر ئۆلتۈرۈشكە ئۈندىسەڭ، ئۇلارنى ھېچ ئىككىلەنمەي تۇرۇپ ئۆلتۈرگۈزۈۋېتەتتىم" دەپ بۇ ئىشقا نەقەدەر توغرا قارار بەرگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ قويدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئۆمەر: "ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، رەسۇلۇللاھنىڭ پىكىر ۋە قارارلىرىنىڭ مېنىڭكىگە قارىغاندا نەقەدەر توغرا ۋە خەيرلىك بولىدىغانلىقىنى ھەقىقەتەن كۆرۈپ يەتتىم" دەپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا چىن كۆڭلىدىن قايىل بولدى.

بىر كۈنى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئۆمەرنى 30 كىشىلىك قوشۇن بىلەن مەككىنىڭ جەنۇبىدىكى تۇربا دېگەن يەرگە ئەۋەتتى. بۇ بىر ۋادىغا يېقىن جايلاشقان كىچىك يەر بولۇپ، نامىمۇ بۇ ۋادىنىڭ نامى بىلەن ئاتىلاتتى. بۇ يەردە ياشايدىغان ھەۋازىن قەبىلىسى مۇسۇلمانلارغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن توپلىنىپ، تەييارلىقلارغا كىرىشكەنىدى. ھەزرىتى ئۆمەر قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەرنى ئېلىپ دەرھال يولغا چىقتى. ئۇلار كېچىسى يول مېڭىپ، كۈندۈزلىرى يوشۇرۇناتتى. ئۇلارنىڭ يېنىدا بىر يولباشچىمۇ بار ئىدى. ئۇلار تۇرباغا بارغاندا، دۈشمەنلەر مال ـ چارۋىلىرىنى ھەيدەپ، بۇ يەردىن يىراقلىشىپ بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار مەدىنىگە قايتتى. يول ئۈستىدە يولباشچى ھەزرىتى ئۆمەرگە: "ئەگەر خالىساڭ، سېنى خۇسئۇم قەبىلىسى تەرەپكە باشلاپ باراي" دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر: "پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەقتە ماڭا ھېچقانداق تەلىمات بەرمىدى. ئۇ مېنى پەقەت ھەۋزان قەبىلىسىگىلا ئەۋەتتى" دەپ ئۇنىڭ تەشەببۇسىنى رەت قىلدى.

مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋەزىيەتنى مۇۋاپىق كۆرۈپ، بىر توپ ساھابىلىرى بىلەن كەئبىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن مەككىگە قاراپ يولغا چىقتى. ئەمما قۇرەيشلەر ھۇدەيبىيە دېگەن يەردە ئۇلارنى توسۇپ، مەككىگە كىرىشكە يول قويمىدى. ئۇلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ئۇرۇش قىلغىلى كەلدى، دەپ ئويلاشقانىدى. قۇرەيشلەر ئەگەر مەككىنىڭ بوسۇغىسىدا ئۇرۇش يۈز بېرىدىغان بولسا، بۇ خەۋەرنى پۈتۈن ئەرەب قەبىلىلىرىنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن ۋە شۇ سەۋەبلىك قۇرەيشلەرنىڭ ئۇ قەبىلىلەر ئارىسىدىكى ھەيۋىسىنىڭ يەرگە ئۇرۇلۇشىدىن، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئىچىدا مۇسۇلمانلارنىڭ كۈچلىنىپ كەتكەنلىكى ھەققىدە تەسىرات پەيدا بولۇپ قېلىشىدىن قاتتىق ئەندىشە قىلغانىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھۇدەيبىيەگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆزلىرىنىڭ پەقەت بەيتۇللانى زىيارەت قىلىش ئۈچۈنلا كەلگەنلىكىنى قۇرەيشلەرگە بىلدۈرۈش مەقسىتىدە بىر ئەلچى ئەۋەتمەكچى بولدى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرنى تاللىدى. ئەمما

ھەزرىتى ئۆمەر: ”ئى رەسۇلۇللاھ! مەن ئۇلارنىڭ ماڭا بىر يامانلىق قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەيمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، جەمەتىم بەنى ئادىيدىن مېنى مەككىدە قوغدىغۇدەك بىرەر كىشىمۇ يوق. قۇرەيشلەر مېنىڭ ئۇلارغا قانداق قارشى چىققانلىقىمنى ۋە ئۇلارغا قانداق قوپال مۇئامىلە قىلغانلىقىمنى ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا مەن سىلەرگە بۇ ئىشقا مەندىنمۇ مۇۋاپىقراق بىرىنى كۆرسىتىپ قوياي. ئۇ ئوسمان ئىبنى ئەففاندۇر“ دەپ ئۆزرىسىنى ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئوسمان ئىبنى ئەففاننى ئۇلارغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. ئارىدا بىرمۇنچە كۆرۈشۈش، سۆھبەتلەر ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن «ھۇدەيبىيە سۈلھنامىسى» تۈزۈلىدىغان بولۇپ كېلىشىشتى. سۈلھنامىنىڭ شەرتلىرى يېزىلىسىلا، ھەممە ئىش پۈتەتتى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئىشنى ئىچىگە پەقەتلا سىغدۇرالمىدى. ئۇ، بۇ سۈلھنامىنىڭ كېيىنچە مۇسۇلمانلار ئۈچۈن پايدىلىق بولغان تەرەپلىرىنى چۈشىنىپ يېتەلمىگەندى. شۇڭا ئۇ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە كۆز قارىشىنى بايان قىلغاندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئى رەسۇلۇللاھ! ئەسلىدىنلا ھەقلىق بولغان تەرەپ بىز ئەمەسمۇ؟ — دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— ئەلۋەتتە، شۇنداق! — دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر يەنە:

— ئۇنداقتا، بىزنىڭ شېھىتلىرىمىز جەننەتكە، ئۇلارنىڭ ئۆلگەنلىرى دوزاخقا كىرەمدۇ؟ — دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ:

— شەك - شۈبھىسىز شۇنداق! — دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ قېتىم:

— شۇنداق تۇرۇپ، نېمە ئۈچۈن دىنىمىزنى دۇنياغا تېگىشىمىز؟ ياكى ئاللاھ بۇ ئەھۋالغا ھۆكۈم چىقارماي تۇرۇپ قايتىپ كېتەمدۇق؟ — دەپ ئۆزىنىڭ قاتتىق نارازىلىقىنى ئىپادىلىدى. ئۇنىڭ بۇ خىل روھىي ھالىتىنى بايقىغان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنى پەسكويىغا چۈشۈرۈش مەقسىتىدە:

— ئى ئىبنى خەتتاب! ئۇ زات ئاللاھنىڭ ئەلچىسىدۇر. ئاللاھ ئۇنى ئوتتۇرىغا ئامال - چارىسىز تاشلاپ قويۇپ پەرىشان قىلمايدۇ، — دەپ نەسىھەت قىلدى. دەرۋەقە، كۆپ ئۆتمەي سۈرە فەتىھ چۈشتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ سۈرىنى ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوقۇپ بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر خۇشاللىقىدىن:

— ئى رەسۇلۇللاھ! فەتىھمۇ؟ — دەپ تەكرار سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— ھەئە، — دەپ خۇش خەۋەر بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر مۇنداق دەيدۇ:

”ئۇ كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھۇزۇرىدا قىلغان سۆزلىرىم ئۈچۈن شۇ قەدەر قورقتۇم ۋە پۇشايمان قىلدىمكى، گۇناھىمغا كەففارەت بولۇشى ئۈچۈن توختىماي سەدىقە بېرەتتىم، ناماز ئوقۇيتتىم، روزا تۇتاتتىم ۋە قۇللارنى ئازاد قىلاتتىم“.

ھۇدەيبىيە كۈنى، رەسۇلۇللاھ ھەزرىتى ئەلىگە سۇلھنامىنىڭ شەرتلىرىنى يازدۇرۇۋاتاتتى. قۇرەيشلەرنىڭ ۋەكىلى سۇھەيل ئىبنى ئەمرۇ يېزىلغان شەرتلەرنى تەكشۈرۈۋاتتى. دەل شۇ پەيتتە، سۇھەيل ئىبنى ئەمرۇنىڭ ئوغلى ئەبۇ جەندەل دادىسى تەرىپىدىن باغلانغان زەنجىر ـ كىشەنلەر ئىچىدە سۆرۈلۈپ يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى(بۇ يىگىت مۇسۇلمان بولغانلىقى ئۈچۈن دادىسى ئۇنى مۇشۇنداق جازالىغانىدى).

ئەبۇ جەندەل پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەرەپكە ئۆتۈپ، ئۇنىڭ پاناھىغا سىغىنماقچى بولغانىدى. ئەمما ئۇنى كۆرگەن دادىسى ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا قاراپ ئېتىلدى ۋە ئوغلىنى قاتتىق ئۇردى ھەمدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قاراپ:"ئى مۇھەممەد! ھەممە ئىش كېلىشكىنىمىزدەك بولسۇن!" دەپ ۋارقىراپ، ئوغلىنى مۇسۇلمانلارغا بەرمەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. چۈنكى، سۇلھنامىنىڭ بىر شەرتى مۇنداق ئىدى:

"ئەگەر قۇرەيشتىن بىر كىشى مۇسۇلمان بولۇپ، يېقىنلىرىنىڭ رازىلىقىسىز مەدىنە ھۆكۈمىتىدىن پاناھلىق تىلىسە، ئۇ قۇرەيشلەرگە قايتۇرۇپ بېرىلىدۇ".

سۇلھنامە تېخى يېزىلىپ بولمىغان بولسىمۇ، شەرتلەر ئاغزاكى شەكىلدە پىكىر بىرلىكى بىلەن قوبۇل قىلىنىپ بولۇنغانىدى. شۇڭا سۇھەيل ئىبنى ئەمرۇ مۇسۇلمانلارغا:"ئەبۇ جەندەل مۇسۇلمان بولغان بولسىمۇ، ئائىلىسىنىڭ رازىلىقىسىز مۇسۇلمانلاردىن پاناھلىق تىلىدى. شۇ سەۋەبتىن، سۇلھنامە شەرتلىرىگە ئاساسەن مۇسۇلمانلار ئۇنى بىزگە قايتۇرۇپ بېرىشى كېرەك" دېمەكچى بولۇۋاتاتتى.

ئەمما، ئەبۇ جەندەل بەكمۇ ئېچىنىشلىق ھالەتتە بولۇپ، ئاۋازىنىڭ بارىچە:"مېنى مۇسۇلمانلىقتىن ياندۇرسۇن دەپ بۇلارغا قايتۇرۇپ بېرىۋاتامسىلەر؟" دەپ ۋارقىراپ، مۇسۇلمانلاردىن ياردەم تىلەيتتى. مۇسۇلمانلار بۇ مەنزىرىگە قاراپ غۇلغۇلا قىلىشتى. تۇيۇقسىز بىرەر ئىش يۈز بېرىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ناھايىتى ئۇلۇغ دۆلەت رەھبىرىگە خاس تەمكىنلىكى بىلەن:"ئەي ئەبۇ جەندەل! چىشىڭنى چىشلەپ، ئاللاھ يولىدا پىداكارلىق كۆرسەت. ئاللاھ تائالا پات ئارىدا ساڭا ۋە ساڭا ئوخشاش ئېزىلگەن كىشىلەرگە بىر چىقىش يولى ئاتا قىلىپ، سىلەرنى بۇ مۇشەققەتتىن قۇتۇلۇشقا مۇيەسسەر قىلىدۇ، ئەلۋەتتە! بىزگە كەلسەك، بىز بۇلار بىلەن سۇلھنامە تۈزدۇق. بىز بۇ شەرتلەرگە خىلاپلىق قىلىپ، ئۇلارغا قارشى چىقساق بولمايدۇ" دەپ ئۇنى قايىل قىلماقچى ۋە ئۇنىڭغا تەسەللىي بەرمەكچى بولدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئىشقا پەقەت چىداپ تۇرالمىدى ۋە ئەبۇ جەندەلنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنى تىنچلاندۇرغاندەك قىياپەتتە، باشقىلارغا چاندۇرماستىن قىلىچىنى ئۇنىڭغا يېقىنلاشتۇرۇپ، دادىسىغا قارشى چىقىشى ئۈچۈن پۇرسەت يارىتىپ بېرىشكە تىرىشتى. لېكىن، ئەبۇ جەندەل قاتتىق بىئاراملىقتا تۇرغاچقا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئەسلىي مەقسىتىنى چۈشەنمىدى ياكى دادىسىنى ئۆلتۈرۈشكە قولى بارمىغانىدى. نىھايەت، سۇلھى ئىمزالاندى. ھەزرىتى

ئۆمەرمۇ ئۇ يەردىكىلەر بىلەن بىرلىكتە بۇنىڭغا شاھىت بولدى[1].

لېكىن، قۇرەيشلەر بۇ كېلىشىمگە خىلاپلىق قىلدى. چۈنكى، ئۇلار ئىتتىپاقدىشى بولغان بەنى بەكىر قەبىلىسى بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئىتتىپاقدىشى بولغان بەنى خۇزەئە ئارىسىدا چىققان توقۇنۇشتا ئۆز ئىتتىپاقدىشىغا ياردەملەشتى. شۇنىڭ بىلەن بەنى خۇزەئە قەبىلىسىنىڭ ۋەكىلى بۇدەيل ئىبنى ۋەرەقە مەدىنىگە بېرىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن كۆرۈشۈپ قۇرەيشلەرنىڭ ئۆزلىرىگە تاجاۋۇز قىلغانلىقىنى ئېيتتى ۋە ئۇنىڭدىن قۇرەيشلەرگە قارشى ياردەم تەلەپ قىلدى. قۇرەيشلەر بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئۆزلىرى خىلاپلىق قىلغان سۈلھىنامىنى يېڭىلاش مەقسىتىدە ئەبۇ سۇفياننى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى.

ئەبۇ سۇفيان قۇرەيشلەرنىڭ سۈلھىنامىگە رىئايە قىلمىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ، (مۇمكىن بولسا) سۈلھىنامىنىڭ ۋاقتىنى ئۇزارتماقچى ئىدى. ئەنە شۇ مەقسەت بىلەن مەدىنىگە يېتىپ كېلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى(ئەبۇ سۇفياننىڭ قىزى) رەملە(ئۇممۇ ھەبىبە)نىڭ ئۆيىگە يوقلاپ كەلدى. ئۇ ئۆيگە كىرىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا خاس سېلىنچىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرماقچى بولۇۋىدى، مۆمىنلەرنىڭ ئانىسى ئۇممۇ ھەبىبە دەرھال سېلىنچىنى قاتلاپ ئېلىۋەتتى. دادىسى ئەبۇ سۇفيان ئۇنىڭغا:

—قىزىم! مېنى سېلىنچىغا لايىق كۆرمىدىڭمۇ ياكى سېلىنچىنى ماڭا لايىق كۆرمىدىڭمۇ؟—دېدى. ئۇممۇ ھەبىبە دادىسىغا:

—ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سېلىنچىسى. سەن بولساڭ مۇشرىك ئىنسانسەن. رەسۇلۇللاھنىڭ سېلىنچىسىدا ئولتۇرۇشۇڭغا كۆڭلۈم ئۇنىمىدى،—دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلىغان ئەبۇ سۇفيان:

—ۋاھ قىزىم! مەندىن ئايرىلغاندىن كېيىن بەكمۇ يامان خۇيلۇق بولۇپ كېتىپسەن،—دېيىشتىن باشقا بىر نەرسە دېيەلمىدى. ئاندىن ئۆيدىن چىقىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن باشقا بىر يەردە كۆرۈشۈپ، كېلىش مەقسىتىنى بىلدۈرمەكچى بولدى. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ھېچقانداق جاۋاب بەرمىدى. ئاندىن ئۇ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئارىدا ۋەسىلە بولۇشنى تەلەپ قىلدى. لېكىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:"مەن ئۇنداق قىلالمايمەن" دەپ رەت قىلدى. ئاندىن كېيىن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئالدىغا باردى. ھەزرىتى ئۆمەرمۇ:"سىلەر ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن بىر نەرسە ئىلتىماس قىلىمەنمۇ؟" دەپ قوغلىۋەتتى. ئەبۇ سۇفيان ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئالدىغا بېرىپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى. ئۇ يەردە ھەزرىتى فاتىمە ۋە ھەزرىتى ھەسەنمۇ(ئۇ تېخى كىچىك ئىدى) بار ئىدى. ھەزرىتى ھەسەن ئەتراپتا تەمتىلەپ يۈرەتتى. ئەبۇ

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 190-، 191-بەتلەر.

سۇفيان هەزرىتى ئەلىگە مۇنداق تەكلىپ بەردى: ”ئى ئەلى! سەن بۇ خەلق ئىچىدە ماڭا ئەڭ يېقىن كىشىسەن. بىر ئېهتىياج تۈپەيلىدىن ئالدىڭغا كەلدىم. قۇرۇق قول قايتىشنى خالىمايمەن. رەسۇلۇللاھ بىلەن ئارىمىزغا بىر ۋەسىلە بولغان بولساڭ“. هەزرىتى ئەلى ئۇنىڭغا: ”هەي ئەبۇ سۇفيان! سەن نېمە دەپ يۈرىسەن؟ پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ پوزىتسىيىسى شۇنداق قەتئىيكى، ئۇنىڭغا بۇ توغرۇلۇق هەرگىز ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ“ دەپ ئۇنىڭ تەكلىپىنى جىددىي قىياپەتتە رەت قىلدى. ئەبۇ سۇفيان بۇ قېتىم هەزرىتى فاتىمەگە بۇرۇلۇپ: ”ئى مۇهەممەدنىڭ قىزى! هېچ بولمىسا، شۇ بالاڭغا دېگىنكى، ئۇ ماڭا باش پاناھ بولسۇن! بەلكىم ئۇنىڭ يۈز خاتىرىسىنى قىلىپ بولسىمۇ تەلىپىمنى قوبۇل كۆرسە، ئوغلۇڭ بۇ سەۋەب بىلەن قازانغان شان-شۆهرىتى سايىسىدا تاكى قىيامەت قايىم بولغۇچە ئەرەبلەرنىڭ كاتتىسى بولۇپ ياد ئېتىلىدۇ“ دەپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى. هەزرىتى فاتىمە: ”ئوغلۇم ساڭا باشپاناھ بولغانلىقنى چىقىپ خەلققە ئېلان قىلغۇدەك ياشتا بولمىسا، بۇ ئىشنى قانداق ئورۇندايدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، رەسۇلۇللاھ قوبۇل قىلىشنى خالىمىغان كىشىنى هېچكىم همايە قىلالمايدۇ“ دەپ ئۇنىڭ تەلىپىنى رەت قىلدى.

نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالغان ئەبۇ سۇفيان يەنە بىر قېتىم هەزرىتى ئەلىدىن مەسلىهەت سوراپ: ”ئى ئەبۇ هەسەن! مېنىڭ ئەهۋالىمنى كۆرۈپ تۇرۇۋاتىسەنغۇ؟ ماڭا بىر يول كۆرسەتكىن!“ دېدى. هەزرىتى ئەلىمۇ: ”قەسەم قىلىمەنكى، نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەيۋاتىمەن. ساڭا پايدىلىق بىرەر چارىمۇ تاپالمايمەن. سەن كەنانە قەبىلىسىنىڭ چوڭىسەن. ئورنۇڭدىن تۇرۇپ ئەتراپىنى ئايلان ۋە دەردىڭنى خەلققە ئاڭلات! بەلكىم ئۇلار ئىلتىماس قىلىپ قالسا، پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام سەن بىلەن كۆرۈشۈپ قالار. ئاندىن يۇرتۇڭغا قايتىپ، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشنى قىل!“ دەپ ئۇنى كەتكۈزۈۋېتىشكە تىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن، ئەبۇ سۇفيان نائۈمىد مەككىگە قايتتى.

مۇسۇلمانلار بولسا پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ قوماندانلىقىدا زور قوشۇن تەشكىللەپ، مەككىنى فەتهى قىلىش ئۈچۈن تەرەددۇتلاندى. قوشۇن مەككىگە يېقىن بىر يەرگە قارارگاھ قۇردى. هەزرىتى ئابباسمۇ مۇسۇلمان بولغان بولۇپ، ئۇمۇ بۇ قوشۇندا ئىدى. ئۇ، پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ مەككىگە ئۇرۇش بىلەن كىرىشىگە(يەنى قان تۆكۈلۈشكە) قوشۇلمايتتى. ئۇ ئىچىدە مەككىگە كىرىپ قۇرەيش چوڭلىرىنى پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامدىن بىخەتەرلىك تەلەپ قىلىشقا قايىل قىلىشنى ئويلاپ تۇراتتى. دەل شۇ چاغدا، ئەبۇ سۇفياننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىدى. دەرهال ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنى پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ قېچىرىغا مىندۈرۈپ، قارارگاھقا ئېلىپ ماڭدى.

ئەبۇ سۇفيان يول بويى مۇجاهىدلار ياققان هەربىر گۈلخاننىڭ يېنىدىن ئۆتكىچە، ئۇ گۈلخاننى كىمنىڭ ياققانلىقىنى سوراپ ماڭدى. شۇ تەرىقىدە كېتىۋېتىپ هەزرىتى ئۆمەر ياققان گۈلخاننىڭ يېنىغا كەلگەندە، هەزرىتى ئۆمەر ئۇنى كۆرۈپ شۇ

يەردىلا ئۆلتۈرمەكچى بولدى. ھەزرىتى ئاببas قېچىرنى دېۋىتىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قارارگاھىغا قاراپ تېز-تېز يۈرۈپ كەتتى ۋە ئاخىر يېتىپ باردى. ھەزرىتى ئۆمەرمۇ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يېتىشىپ كەلگەنىدى. ئۇ غەزەپ بىلەن:" ئى رەسۇلۇللاھ! بۇ ئەبۇ سۇفيان ھېچكىمدىن رۇخسەت ياكى ئىجازەت ئالماي تۇرۇپ بۇ يەرگىچە كەلدى. ئۆتۈنۈپ قالاي! ماڭا رۇخسەت قىلغىن، ھازىرلا ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالاي!" دېدى. ھەزرىتى ئاببas رەسۇلۇللاھقا: "ئى رەسۇلۇللاھ! ئۇنى مەن ئۆز كېپىللىقىمغا ئالدىم" دەپ ئارىغا كىردى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى ئۆلتۈرۈشتە چىڭ تۇرىۋەرگەنىدى، ھەزرىتى ئاببas ئاچچىقلىنىپ:" ئى ئۆمەر! سەل ئۆپكەڭنى بېسىۋالغىن! ئەگەر ئۇ سەن مەنسۇپ بولغان بەنى ئادىي قەبىلىسىدىن بولغان بولسا، ئۇنى دەرھال ئۆلتۈرمەن دېمەيتتىڭ. ئەمما بىلىسەن، ئۇ بەنى ئابدۇمەناف قەبىلىسىگە مەنسۇپ" دېدى. ھەزرىتى ئۆمەرمۇ:" سەنمۇ ئۇنچە ئەزۋەيلەپ كەتمە، ئى ئاببas! ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئەگەر دادام خەتتاب مۇسۇلمان بولغان بولسا، مەن سېنىڭ مۇسۇلمان بولغىنىڭغا سۆيۈنگەندەك سۆيۈنمىگەن بولاتتىم. چۈنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ سېنىڭ مۇسۇلمان بولۇشۇڭغا دادامنىڭ ئىمان ئېيتىشىدىن بەكرەك سۆيۈندى" دەپ ئەبۇ سۇفياننى ئەدەپلىيەلمىگەنلىكى ئۈچۈن بەكمۇ ئۆكۈندى[1].

مۇسۇلمانلار قوشۇنى مەككىگە قاراپ ئىلگىرىلەشكە باشلىدى. ئەنسارلارنىڭ تۇغى سەئد ئىبنى ئۇبادەنىڭ قولىدا ئىدى. ئۇ:" مانا بۈگۈن جەڭ كۈنى، يىگىتلىك، مەردلىك كۈنى. مەككىدە ھارام قىلىنغان ئىش بۈگۈن ھالالدۇر!" دەپ ئۈنلۈك تولۋلاشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇنى ئاڭلاپ، دەرھال پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كېلىپ:" ئى رەسۇلۇللاھ! سەئد نېمىلەرنى دەپ جۆيلۈۋاتىدۇ؟ ئۇ قۇرەيشلەرگە ھۇجۇم قىلىپ، بۇ مۇقەددەس زېمىندا قان تۆكۈپ قويۇشى مۇمكىن" دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەلىگە:" تېز مېڭىپ ئۇنىڭغا يېتىشكىن ۋە قولىدىن تۇغنى ئالغىن! شەھەرگە قوشۇندىن بۇرۇن سەن كىرگىن! "دەپ ئەمر قىلدى[2].

نىھايەت مۇسۇلمانلار قوشۇنى مەككىگە كىردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇرەيشلەرنى بىر يەرگە يىغىپ، ئۇلارنى كەچۈرۈۋەتكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ: "ھەممىڭلارنى ئۆز ئىختىيارىڭلارغا قويۇپ بەردۇق" دېدى. ئاندىن ئاۋۋال ئەرلەردىن، ئۇندىن كېيىن ئاياللاردىن بەيئەت ئالدى ۋە ئاياللاردىن ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرمەسلىككە، ئوغرىلىق قىلماسلىققا، زىنا قىلماسلىققا، باللىرىنى ئۆلتۈرمەسلىككە، ياتلاردىن ھامىلدار بولۇپ ئۆز ئەرلىرىگە زورلاپ تاڭماسلىققا ۋە ئاللاھنىڭ ئەمرلىرىگە خىلاپلىق قىلماسلىققا دائىر ۋەدە ئالدى.

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2 -جىلد، 227-، 228-بەتلەر.
[2] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2-جىلد، 229-بەت؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 4-جىلد، 489-، 491-بەتلەر.

«فەتھۇلبارى»[1] ناملىق ئەسەردە مۇنداق دېيىلگەن:

ئابدۇلئەزىز ئىبنى ئابدۇللا سۇلايمان ئىبنى بىلالدىن، ئۇ يەھيادىن، ئۇ ئابدۇللا ئىبنى ھۇنەيندىن نەقىل قىلغان بىر رىۋايەتتە ئابدۇللا ئىبنى ئاببىاس مۇنداق دەيدۇ: ''ھەزرىتى ئۆمەردىن بىر ئايەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر مەسىلىنى سوراش ئۈچۈن نەق بىر يىل ساقلىدىم. ئۇنىڭ سۈرىدىن قورقۇپ، سوئال سوراشقا پېتىنالمايتتىم. ئۇ بىر كۈنى ھەجگە بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقتى، مەنمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدىم. قايتىش يولىدا، ئۇ تەرەت قىلىش ئۈچۈن بىزدىن ئايرىلىپ شۋاقلىقلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. ئۇ قايتىپ كەلگۈچە ساقلاپ تۇردۇم ۋە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ:'ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ئايەتتە تەسۋىرلەنگەن ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ناخۇش قىلغان ئىككى ئايال كىملەر؟' دەپ سورىدىم. ئۇ:'ئۇلار ھەفسە بىلەن ئائىشە ئىككىسى' دېدى. ئاندىن مەن:'قەسەم قىلىمەنكى، مەن بۇ سوئالنى بىر يىلدىن بېرى سورىماقچى ئىدىم. لېكىن سىزدىن قورقۇپ سوراشقا پېتىنالمىدىم' دېدىم. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئۆمەر:'ئۇنداق ئەمەستۇ؟ ئەگەر سورىماقچى بولغان بىرەر مەسىلە بولسا، تارتىنماي سوراۋەرگىن! مەن بىلسەملا، ساڭا جاۋاب بېرىمەن' دېدى.

ھەزرىتى ئۆمەر مۇنداق دەيدۇ:

'قەسەم قىلىمەنكى، جاھىلىيەت دەۋرىدە ئاياللارنى پەقەتلا كۆزگە ئىلمايتتۇق. ئاللاھ تائالا ئۇلار ھەققىدە بىرمۇنچە ئايەت چۈشۈردى ۋە ئۇلارغا بىر قاتار ھەق-ھوقۇق بەردى. شۇنداق بولسىمۇ، مەن ئۆيدە پۇل-مالنى ئۆز مەيلىمچە ئىشلەتسەم، ئايالىم ماڭا:

—ئى ئۆمەر! مۇنداق-مۇنداق قىلساڭ، تېخىمۇ ياخشى بولمامدۇ؟—دەپ ئېتىراز بىلدۈردى. مەن ئۇنىڭغا:

—سېنىڭ نېمە كارىڭ؟ بۇ ئىش مېنىڭ دېگىنىمدەك بولسا نېمە بوپتۇ؟ مېنىڭ ئىشىمغا سەن نېمە دەپ ئارىلىشىسەن؟—دەپ قوپاللىق قىلدىم. ئايالىم بۇ سۆزلىرىمنى ئاڭلاپ:

—توۋا... ئى ئىبنى خەتتاب! ساڭا ئېتىراز قىلىشىمنى خالىمامسەنيا؟ ھالبۇكى، قىزىم(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ھەفسە) پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا شۇنداق ئېتىراز بىلدۈرىدۇكى، شۇ سەۋەبلىك بەزى كۈنلىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كەچكىچە بىئارام بولۇپ يۈرىدىكەن،—دەپ جاۋاب بەردى'''.

دەرۋەقە، شۇنداق ئىشلار يۈز بەرگەنىدى. (ئەينى ۋاقىتتا) ھەزرىتى ئۆمەر ئايالىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ دەرھال يەكتەكنى بويىنىغا ئارتقان پېتى سىرتقا ماڭدى ۋە قىزى ھەفسەنىڭ ئۆيىگە كىرىپ:

—قىزىم! رەسۇلۇللاھقا شۇنداق ئېتىرازلارنى بىلدۈرۈپسەنكى، بەزىدە ساڭا

[1] «فەتھۇلبارى»— سەھىھۇلبۇخارىنىڭ شەرھىدۇر.

ئاچچىقلاپ، كۆنبويى بىئارام بولىدىكەن،—دېدى. ھەفسە دادىسىغا:

—شۇنداق، بىز ئۇنىڭ ئاياللىرى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن ئىتىرازىمىزنى بىلدۈرىمىز،—دېدى.

ھەزرىتى ئۆمەر مۇنداق دەيدۇ:

”ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ:’ماڭا قارا قىزىم! سېنى ئاگاھلاندۇرۇپ قوياي، ئاللاھ ۋە رەسۇلىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ كېتىسەن. يەنە ئاگاھلاندۇرۇپ قويايكى، سەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ياخشى كۆرىدىغان ۋە ئۆزىنىڭ گۈزەللىكىگە بەكمۇ ئىشىنىدىغان شۇ ئائىشەنى ھەرگىز دورىمىغىن!‘ دېدىم. ئاندىن ئۇ يەردىن چىقىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يەنە بىر ئايالى ئۇممۇ سەلەمەنىڭ ھۇجرىسىغا كىردىم. ئۇنىڭ بىلەن تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىمىز بار ئىدى. ھەفسەگە دېگەن گەپلەرنى ئۇنىڭغىمۇ ئەينەن دېۋىدىم، ئۇ ماڭا:’ئى ئىبنى خەتتاب! سېنىڭ بۇ قىلىقىڭغا بەكمۇ ھەيران قېلىۋاتىمەن. ھەممە ئىشقا بېشىڭنى تىقىپ باقىسەن. مانا ئەمدى رەسۇلۇللاھ بىلەن ئاياللىرىنىڭ ئارىسىغا كىرمەكچى بولۇۋاتىسەن‘ دەپ مېنىڭ دەككەمنى بەردى. ئەمما مەن كۆڭلۈمدە بۇ ئىشلارغا بەكمۇ نارازى ئىدىم. ئاندىن ئۇنىڭ ئۆيىدىنمۇ يېنىپ چىقتىم.

مېنىڭ ئەنسارلىق بىر دوستۇم بار ئىدى. مەن يوق چاغلاردا ئۇ ئاڭلىغان-بىلگەنلىرىنى ماڭا دەپ بېرەتتى. ئۇ يوق چاغلاردىكى ئىشلاردىن مەن ئۇنى خەۋەردار قىلىپ تۇراتتىم. بىر كۈنلىرى غەسسان پادىشاھىنىڭ بىزگە ھۇجۇم قىلىدىغانلىقى توغرۇلۇق بىر خەۋەر يېتىپ كەلدى. بىز ئۇنىڭ بىزنىڭ ئۈستىمىزگە باستۇرۇپ كېلىشىدىن ئەنسىرەپ يۈرەتتۇق. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئەنسارلىق دوستۇم كېلىپ، بىزنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى ئەنسىز قاقتى ۋە توختىماي:’ئىشىكنى ئاچ! ئىشىكنى ئاچ!‘ دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى. مەن ئىشىكنى ئېچىپ:

—غەسسان ئۈستىمىزگە باستۇرۇپ كەلگەن ئوخشىمامدۇ؟—دېدىم. ئۇ:

—ئۇنىڭدىنمۇ يامانراق ئىش يۈز بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاياللىرىدىن ئايرىم تۇرۇشقا قارار بېرىپتۇ،—دېدى. مەن:

—خوپ بوپتۇ! ھەفسە بىلەن ئائىشە قىلغان-ئەتكىنىگە تويىدىغان بولدى، —دېدىم. ئاندىن كىيىنىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا باردىم. قارىسام ئالدىراش بالىخانىسىغا كىرىپ كېتىۋاتاتتى. ئىشىك ئالدىدا تۇرغان زەڭگى يىگىتكە:’پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئۆمەر كەلدى دەپ خەۋەر قىلغىن!‘ دېدىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىجازەت بەرگەندىن كېيىن كىردىم ۋە ئوتتۇرىلىقتا بولۇنغان گەپ-سۆزلەرنى يەتكۈزدۈم. مەن ئۇنىڭغا ئۇممۇ سەلەمەنىڭ گەپلىرىنى دەپ بېرىۋىدىم، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاستىدا بىر پارچە بورا(بورىنىڭ ئۈستىدە ھېچنېمە يوق ئىدى)، باش تەرىپىدە خورما تالالىرى بىلەن تولدۇرۇلغان بىر تېرە ياستۇق، ئاياغ تەرىپىدە دېۋىرقاي بىلەن ئاشلانغان بىر پارچە تېرە تۇراتتى. باش تەرىپىدىكى تامغا بىر

نەچچە پارچە ئاشلانمىغان تېرە ئېسىلغانىدى. قارىسام، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بەدىنىدە بورا ئىزى تۇراتتى. ئۇنىڭغا قاراپ كۆزلىرىم ياشاڭغىراشقا باشلىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ماڭا:

— نېمىگە يىغلايسەن، ئى ئۆمەر!؟ — دېدى. مەن:

— ئى رەسۇلۇللاھ! ئىران ۋە بىزانس ئىمپېراتورلىقىنىڭ دەبدەبىلىك ۋە ھەشەمەتلىك تۇرمۇشى يادىمغا كېلىپ قالدى. سەن ئاللاھنىڭ ئەلچىسى تۇرۇپ مۇشۇنداق ئاددىي - ساددا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتىسەن. يىغلىشىمنىڭ سەۋەبى مانا مۇشۇ، — دېدىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

— سەن ۋاقىتلىق بۇ دۇنيا ھاياتىنىڭ ئۇلارنىڭ، مەڭگۈلۈك ئاخىرەت ھاياتىنىڭ بىزنىڭ بولۇشىنى خالىمامسەن؟ — دەپ ماڭا تەسەللى بەردى".

ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن تاغىسى زەيد ئىبنى ئەمرۇنىڭ قىزى ئاتىكەگە ئۆيلەندى. ئاتىكە ئۆمەردىن ئەيياد ئىسىملىك بىر ئوغۇل تۇغدى. ئاندىن ئۇ، بەنى مەھزۇم ئائىلىسىدىن ھارىس ئىبنى ھىشامنىڭ قىزى ئۇممۇ ھەكىمگە ئۆيلەندى. بۇ ئايال ئۆمەردىن بۇرۇن ئەبۇ جەھلىنىڭ ئوغلى ئىكرىمەگە ياتلىق بولغانىدى. ئۇممۇ ھەكىم ھەزرىتى ئۆمەردىن فاتىمە ئىسىملىك بىر قىز تۇغدى. ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر جەمىلە بىنتى سابىتقا ئۆيلەنگەن، ئۇ ئايال ئاسىم ئىسىملىك بىر ئوغۇل تۇغقانىدى. ئاسىم(ئۇمەۋىيلەرنىڭ ئادىللىقى بىلەن جاھانغا مەشھۇر بولغان خەلىپىسى) ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىزنىڭ ئانا تەرەپ بوۋىسى ئىدى. ئاسىم ھىجرەتنىڭ ئالتىنچى يىلى تۇغۇلۇپ، يەتمىشىنچى يىلى رەبزەدە ۋاپات بولدى.

ھەزرىتى ئۆمەر كېيىنچە ھەزرىتى ئەلىنىڭ قىزى ئۇممۇ كۇلسۇمگە ئۆيلەندى. ئۇممۇ كۇلسۇم ئۆمەردىن زەينەپ، ئابدۇرراھمان ئەۋسەد، رۇقىيە ۋە ئابدۇرراھمان ئەسغەرنى تۇغدى①.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدە كۆزىگە ياش ئالغانلىقىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئەمما ئۇ ئىسلامنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، بەكمۇ كۆڭلى يۇمشاق، ھېسسىياتچان ۋە كۆزلىرى ھەمىشە ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان بىر كىشىگە ئايلىنىپ قالدى. گۇناھكارلارنى قورقۇنچ ۋە ۋەھىمىگە سالىدىغان بىرەر ئايەت ئوقۇسا ياكى ئاڭلىسا، كۆزلىرىگە لىق ياش كېلەتتى. بولۇپمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دۇنيانىڭ راھەت - پاراغىتىدىن يىراق، ناھايىتى ئاددىي - ساددا تۇرمۇشتا ياشاۋاتقانلىقىنى كۆرسىلا قاتتىق تەسىرلىنىپ يىغلاپ كېتەتتى. ئۇ شۇنداق دەرغەزەپ بولۇپ تۇرغان ۋاقىتتا، ئاللاھ تائالانىڭ قۇدرىتى ئۇنىڭ سەمىگە سېلىنسا ياكى قۇرئاندىن بىر ئايەت ئوقۇپ بېرىلسە، ئۆزىنى تۇتالماي بۇقۇلداپ يىغلاشقا باشلايتتى.

① ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 3 - جىلد، 57 - ، 58 - بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7 - جىلد، 229 - ، 231 - بەتلەر.

ھەزرىتى ئۆمەر جاھىلىيەت دەۋرىدە ئىچىملىك ئىچەتتى. ئەمما ئىسلامنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ھەمىشە بىر ۋەھيى كېلىپ ئىچىملىكنىڭ پۈتۈنلەي چەكلىنىشىنى تىلەيدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ، بۇ پىكرىنى دائىم باشقىلارغا سۆزلەپ بېرەتتى. ئاللاھ تائالادىن:"ئى مۆمىنلەر! سىلەر مەست بولساڭلار*، نېمە دەۋاتقىنىڭلارنى بىلگىنىڭلارغىچە... نامازغا يېقىنلاشماڭلار"[سۈرە«نىسا»(4-سۈرە)، 43-ئايەتنىڭ بىر قىسمى] دېگەن ئايەت نازىل بولغاندا ئۇ بۇ ئايەتتىن تازا رازى بولمىدى. چۈنكى، ئىچىملىكنىڭ پۈتۈنلەي چەكلىنىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭا ئۇ ھەردائىم ئاللاھقا يېلىنىپ، ئىچىملىك توغرىسىدا تېخىمۇ كەسكىن بىر ئەمرنىڭ چۈشۈشى ئۈچۈن دۇئا قىلاتتى. نىھايەت، ئاللاھ تائالا:"ئى مۆمىنلەر! ھاراق ئىچىش، قىمار ئويناش، بۇتلار(يەنى چوقۇنۇش ئۈچۈن تىكلەنگەن تاشلار)غا چوقۇنۇش، پال ئوقلىرى بىلەن پال سېلىش شەيتاننىڭ ئىشى، پاسكىنا قىلىقلاردۇر، بەختكە ئېرىشىشىڭلار ئۈچۈن شەيتاننىڭ ئىشىدىن يىراق بولۇڭلار. شەيتان ھاراق، قىمار ئارقىلىق ئاراڭلاردا دۈشمەنلىك، ئاداۋەت تۇغدۇرماقچى، سىلەرنى نامازدىن ۋە ئاللاھنى ياد ئېتىشتىن توسماقچى بولىدۇ، سىلەر ئەمدى(ھاراقتىن، قىماردىن) يانماسىلەر؟"[سۈرە«مائىدە»(5-سۈرە)، 90—91-ئايەتلەر] دېگەن ئايەتنى چۈشۈردى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئايەتنى كۆرۈپ بەكمۇ رازى ۋە خاتىرجەم بولدى.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئاياللارنىڭ يۈزلىرىنى ئېچىپ يۈرۈشى ھەققىدىكى پوزىتسىيىسىمۇ شۇنداق بولۇپ، ئۇ ئاياللارنىڭ، بولۇپمۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللىرىنىڭ يۈزلىرىنى ئېچىپ يۈرۈشى ئۈچۈن ئىلاھىي ئەمر كېلىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتەتتى. ھەتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكرىنى ئېنىق بىلدۈرگەنىدى. بۇ توغرۇلۇق ئايەت چۈشۈۋىدى، يەنە شۇنداق سۆيۈنۈپ كەتتى.

مۇناپىقلارنىڭ باشچىسى ئابدۇللا ئىبنى ئۇبەي ئۆلگەندە، ئۇنىڭ ئوغلى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن دادىسىنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ بېرىشنى ئۆتۈندى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلدى. بۇنى كۆرگەن ھەزرىتى ئۆمەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا نارازىلىقىنى بىلدۈرۈپلا قالماي، (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن) خېلى كۆپ مۇنازىرىلەشتى. بۇ مۇناپىقنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، ئاللاھ تائالا بۇ ھەقتە ئايەت نازىل قىلىپ، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ پىكرىنى قوللىدى[①]. ئاللاھ تائالا مۇنداق بۇيرۇدى:"(ئى مۇھەممەد!) سەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆلگەن ھېچبىر ئادەمنىڭ نامىزىنى چۈشۈرمىگىن، (دەپنە قىلىش، زىيارەت ياكى دۇئا ئۈچۈن) ئۇنىڭ قەبرىسى ئۈستىدىمۇ تۇرمىغىن، چۈنكى ئۇلار ئاللاھنى ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنى ئىنكار قىلدى. ئۇلار پاسىق ھالىتى بىلەن ئۆلدى"[سۈرە«تەۋبە»(9-سۈرە)، 84-ئايەت].

---

* بۇ ھاراق ھارام قىلىنىشتىن بۇرۇنقى ھۆكۈم ئىدى.

① ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 5-جىلد، 117-، 119-بەتلەر.

هەزرىتى ئۆمەر بۇنىدىن باشقا بىرمۇنچە مەسىلىلەر ھەققىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بىلەن مۇنازىرىلەشكەنىدى. مەسىلەن، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ قوشۇنىنىڭ باش قوماندانلىقىدىن ۋە خالىد ئىبنى سەئىد ئىبنى ئاسىنىڭ قولىغا كىرگۈزۈۋالغان قوماندانلىق ئورنىدىن ئېلىپ تاشلىنىشى توغرىسىدا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بىلەن كۆپ مۇنازىرىلەشتى ۋە خەلىپىلىككە سايلىنىپلا، خالىد ئىبنى ۋەلىدنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەبۇ ئۇبەيدە ئامىر ئىبنى جەرراھنى تەيىنلىدى[1].

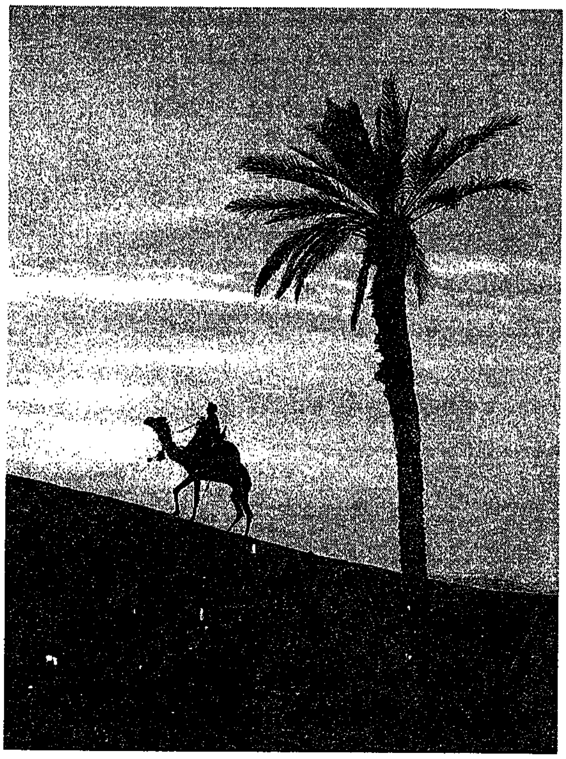

[1] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 24-، 30-، 34-بەتلەر.

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىكى فەتھلەر

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، تۇنجى ئىسلام دۆلىتىنىڭ مەدىنە مۇنەۋۋەرەدىكى قوماندانلىق مەركىزى مۇرتەدلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلار ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، شۇ دەۋردىكى ئەڭ كۈچلۈك ئىككى دۆلەتكە قارشى ئۇرۇش قىلىشنى قارارلاشتۇرغانىدى. ئۇرۇش پىلانىدا ئاۋۋال پۈتۈن كۈچنى توپلاپ ئىككى دۆلەتنىڭ بىرىگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىش ۋە يەنە بىرىگە قارشى مۇداپىئەدە تۇرۇش بەلگىلەندى. ئەلۋەتتە، بۇ ئىككى دۆلەتكە قارشى ھەرىكەت پىلانى ھەر ئېھتىمالغا قارشى بىر دۆلەتتىن يەنە بىر دۆلەتكە تېز سۈرئەتتە يۆتكىلىش ئاساسىدا تۈزۈلگەنىدى. شۇنداق بولغاندا، بۇ ئىككى دۆلەت ئوخشاش بىر ھەربىي كۈچنىڭ بېسىمىغا ئۇچراپ پاتپاراق بولاتتى ۋە پەرىشان ئەھۋالغا چۈشۈپ بىر-بىرى بىلەن ئالاقىلىشىش ئىمكانىيىتىدىنمۇ مەھرۇم قالاتتى. چۈنكى، ئوخشاش بىر ۋاقىتتا ھەر ئىككى دۆلەتكە قارشى ئۇرۇش قىلىناتتى. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا بۇ ئىككى دۆلەت بىر-بىرى بىلەن ئىتتىپاقلىشىشقا پۇرسەت تاپالمايتتى. چۈنكى، ھەر ئىككىلىسى ئۆز جېنىنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ كويىغا چۈشۈپ كېتەتتى.

مۇرتەدلەرگە قارشى ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار ئۇچرىغان ئەڭ چوڭ تەھدىت پارسلار ئىدى. مۇرتەدلەرنىمۇ ئاساسىي جەھەتتىن پارسلار قوللىغانىدى، ئۇلار مۇسۇلمانلارنى تېخى كۈچلىنىپ كەتمىگەن ۋاقىتتىلا بېسىقتۇرۇۋېتىشكە ئۇرۇنغانىدى. ئۇندىن باشقا، پارسلار پەيغەمبەرلىك دەۋاسىنى كۆتۈرۈپ چىققان ھەر بىر كاززاپقىمۇ ياردەم قىلاتتى. شۇڭا مۇسۇلمانلار ئىشنى پارسلارغا زەربە بېرىشتىن باشلىماقچى بولدى. مەدىنە ھۆكۈمىتى مۇسەننا ئىبنى ھارىسە شەيبانىنىڭ بۇ ھەقتىكى تەكلىپىنى قوبۇل كۆرۈپ تەستىقلىدى. شۇنىڭ بىلەن، خالىد ئىبنى ۋەلىد مۇرتەدلەرگە قارشى ئۇرۇشتىن يانغان ھامان(ئىسلام دۆلىتىنىڭ) مەدىنىدىكى قوماندانلىق مەركىزى ئۇنىڭ مۇسەننا ئىبنى ھارىسە قوماندانلىقىدىكى قوشۇنغا ياردەمچى بولۇشى ئۈچۈن دەرھال ئىراققا يۈرۈش قىلىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قوماندانلاردىن ئەيياد ئىبنى غەنەمگە ئىراقنىڭ شىمالىغا يۈرۈش قىلىش ئەمر قىلىندى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا پارسلار ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، ئىراق تۇپراقلىرى ئۈستىدە ئەركىن-ئازادە ھەرىكەت قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى. ئۇنىڭ قوشۇنى سەۋاد رايونى بىلەن جەزىرە(ھازىرقى ئىسمى جىزرە) ئەتراپى ۋە فىرات دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغاقلىرىنى ئىشغال قىلغانىدى. بۇنى كۆرگەن پارسلار ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئۇرۇش قابىلىيىتى ۋە تەشكىللىنىش

كۆچىنىڭ ئۆزلىرى ئويلىغانىنىڭ دەل ئەكسىچە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتتى. شۇنىڭ بىلەن، پارسلارمۇ مۇسۇلمانلارغا قارشى ھۇجۇم باشلاش ئۈچۈن كەڭ كۆلەملىك تەييارلىق قىلىپ، زور قوشۇن تەشكىللىدى. بۇ ۋاقىتلاردا ئىسلام قوشۇنى تېخى بىزانسلارغا قارشى مۇداپىئە ھالىتىدە تۇرىۋاتاتتى.

خالىد ئىبنى سەئىد ئىبنى ئاس قول ئاستىدىكى قوشۇن بىلەن بىزانسلار ۋە ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقداش قەبىلىلىرىگە قاراشلىق يەرلەرگە يېقىن چېگرىلاردا بىخەتەرلىكنى ساقلاۋاتاتتى. بۇرۇن ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى قوشۇن تەشكىللەپ سۈرىيەگە ئەۋەتكەندى ۋە بىزانسلارمۇ ئۇلارغا قارشى قوشۇن تەشكىللەشكە باشلىغانىدى. چۈنكى، ئۇلار كەڭ كۆلەملىك ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىش ئېھتىمالى بارلىقىنى ئويلاشقانىدى. بۇ ئېھتىماللىقنى كۆزدە تۇتقان ئاساستا، تۆت تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان ئىسلام قوشۇنىغا قارشى زور قوشۇن ئەۋەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئىمپېراتور ھېراكلىيۇس ئۇرۇش ۋەزىيىتىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇش ئۈچۈن پادىشاھلىق سارىيى ۋە باش قوماندانلىق مەركىزىنى (ھازىرقى سۈرىيەنىڭ) ھۇمۇس شەھىرىگە يۆتكەپ كەلدى. ئىسلام قوشۇنى بۇ خەتەرلىك ئەھۋالنى بايقاش بىلەنلا مەدىنىگە خەۋەر يوللاپ، ياردەمچى قوشۇن تەلەپ قىلدى.

مۇسۇلمانلار قوشۇنى باش قوماندانلىق مەركىزى ئاساسىي كۈچىنى ئىراقتىن سۈرىيەگە يۆتكىمەكچى بولدى، چۈنكى، پارسلار تۈنجى زەربىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن ئاجىزلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆز ئىچىدە تەخت تالىشىش كۈرىشىگە كىرىشىپ كەتكەن پارسلارنىڭ ئۆزلىرىنى ئوڭشىۋېلىشى ئۈچۈن خېلى ئۇزۇن ۋاقىت كېتەتتى. شۇڭا، خەلىپە خالىد ئىبنى ۋەلىدكە سۈرىيەدە ئۇرۇش قىلىۋاتقان قوشۇنغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن نەجدەدىكى قوشۇننى باشلاپ دەرھال يولغا چىقىش ئەمرىنى بەردى.

خەلىپىنىڭ ئەمرىنى تاپشۇرۇۋالغان خالىد ئىبنى ۋەلىد دەرھال سۈرىيەگە قاراپ يولغا چىقتى. يەرمۇك دېگەن يەردە بىزانس قوشۇنى بىلەن مۇسۇلمانلار قوشۇنى ئارىسىدا بىر مەيدان شىددەتلىك جەڭ بولدى. بۇ بىر قىيتمىلىق ھايات-ماماتلىق جېڭى ئىدى. دەل شۇ چاغدا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ۋاپات بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەر خەلىپىلىككە تەيىنلەندى. ئەپسۇسلىنارلىقى، پارسلار بۇ ۋاقىتقىچە ئۆزلىرىنى ئوڭشاپ، تەخت تالىشىش ئىختىلاپلىرىنىمۇ ئاياغلاشتۇرۇپ بولغانىدى. ئۇلار پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مۇسۇلمانلارغا ھۇجۇم قىلىشنى قارار قىلدى. بۇ ئەھۋالنى كۆزدە تۇتقان مەدىنە ھۆكۈمىتى ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇل ئاسنىڭ قوشۇننىڭ بىر قىسمىنى سۈرىيەدىن ئىراققا قايتۇرۇپ كېلىشنى بۇيرۇدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىراقتىكى مۇسۇلمان جەڭچىلەرگە ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىش مەقسىتىدە، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ئومۇمىي سەپەرۋەرلىك ئېلانى چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن، ئىراقتىكى قوشۇنغا كەينى-كەينىدىن ياردەمچى قوشۇن

كېلىشكە باشلىدى. سۇرىيەدە بولسا، ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇش نەتىجىسىدە بىزانسلارنىڭ بۇ زېمىندىكى ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇپ تاشلىنىپ، بىزانسلىقلار قوغلاپ چىقىرىلدى.

بۇ غەلىبىلەرنىڭ ھەممىسى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپىلىك دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەنىدى. مۇسۇلمانلار قوشۇنلىرى بىلەن پارس قوشۇنلىرى ئارىسىدىكى ئۇرۇش دەسلەپ ئىراق زېمىنىدا باشلانغان بولسا، كېيىن ئاستا ـ ئاستا پارسلارنىڭ ئىچكى تۇپراقلىرىغىچە يېيىلىپ، ئەڭ ئاخىرى پارس ئىمپېراتورلۇقىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاياغلاشتى. پارس ئىمپېراتورلۇقى يىمىرىلگەندە، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپىلىك دەۋرى تېخى ئاخىرلاشمىغانىدى.

پارس ساسانىيلار دۆلىتى يىمىرىلگەندىن كېيىن، ئۇرۇش يۆنىلىشى غەربكە سىلجىپ، مۇسۇلمانلار قوشۇنلىرى مىسىر، شىمالىي ئافرىقا ۋە ئاق دېڭىز ئاراللىرىغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. بۇ يەرلەردىكى ئۇرۇشلار تۆت خەلىپىنىڭ ئۈچىنچىسى بولغان ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىمۇ داۋاملاشتى.

يەرمۇك جېڭى

ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمانلار قوشۇنى غەرب تەرەپتە قاتتىق ئۇرۇش قىلىۋاتقان بىر ۋاقىتتا خەلىپىلىككە تەيىنلەندى. دەل شۇ چاغلاردا، مۇسۇلمانلار قوشۇنى بىزانسلارنىڭ زور قوشۇنىغا قارشى ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن يەرمۇك دېگەن يەرگە توپلانغان بولۇپ، ھازىرقى سۇرىيەنىڭ ئىئوردانىيە چېگرىسىدىكى دەرئا دېگەن يەرگە قاراگاھ قۇرغانىدى. بەزى تارىخچىلار يەرمۇك دەرياسى مۇسۇلمانلار قوشۇنى بىلەن بىزانس قوشۇنىنى ئىككىگە ئايرىپ تۇرغان پاسىل دەپ كۆرسىتىش بىلەن خاتالاشماقتا. بۇ يەرنى بىر ئايلىنىپ چىققان كىشى بۇ يەردىكى چوڭقۇر جىلغىغا قاراپلا بۇ رايوننىڭ ئۇرۇش قىلىشقا بەكمۇ ئەپسىز ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايدۇ.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مۇسۇلمانلار قوشۇنى باش قوماندانلىق ئورنىغا قاراگاھنىڭ مەدىنە بىلەن ئاسان ئالاقىلىشالايدىغان ۋە مەدىنىدىن ئەۋەتىلگەن ياردەمچى قوشۇن ئاسان يېتىپ بارالايدىغان بىر يەرگە قۇرۇلۇشى ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرگەنىدى. بۇ نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئەگەر مۇسۇلمانلار قوشۇنى ئۇرۇشتىن بۇرۇن بۇ جىلغىنى كېسىپ ئۆتۈپ، قاراگاھنى قارشى تەرەپكە قۇرغان(بۇنداق قىلىش بەكمۇ قىيىنغا توختايدۇ، ئەلۋەتتە!) تەقدىردە، ئارقىسىدىن كېلىدىغان ياردەمچى قوشۇننىڭ ئۇلارغا قوشۇلۇشى مۇمكىن بولمايتتى ھەم ئۇلارنىڭ مەدىنە بىلەن بولغان ئالاقىلىشىش ئىمكانىيىتىمۇ يوققا چىققان بولاتتى. ئەگەر نورمال شارائىتتا، ئەھۋال ئۇ تارىخچىلارنىڭ ئۆز مەيلىچە ئېيتقانلىرىدەك بولغان بولسا، ئۇرۇشنىڭ بېشىدىن تارتىپ تېز ھەرىكەت قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ قوشۇن بۇ جىلغىدىن قانداق ئۆتكەن بولاتتى ياكى بۇ زېمىندا قانداق ئۇرۇش قىلالايتتى؟

بۇ زېمىننىڭ جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىكىنى كۆزدە تۇتقان قوشۇن قوماندانلىق

مەركىزى قوشۇننىڭ ئارقا سەپلىرىنى دەرئانىڭ غەربىي شىمالىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، دەرئانى ئارقىدىن كېلىدىغان ياردەمچى قوشۇن بىلەن ئۇچرىشىش ئۆتكىلى ۋە مەدىنە بىلەن ئالاقىلىشىش نۇقتىسى قىلىپ بەلگىلىگەنىدى. چۈنكى، بۇ يەردىن جىلغىنى كېسىپ قارشى تەرەپكە ئۆتۈش تېخىمۇ ئاسان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ بەسرەدىن يەرمۇكقا كەلگىنىگە قارىغاندا، يا دەرئادىن ياكى ئۇنىڭ شىمال تەرىپىدىن كەلگەن بولۇشى كېرەك ئىدى. شۇنداق بولغاندا، يەرمۇك جېڭى يەرمۇك دەرياسىنىڭ بىر قىرغىقىدا ئېلىپ بېرىلغان دېيىلسە، ئەقىلغە تېخىمۇ مۇۋاپىق بولغان بولىدۇ. بۇ يەر رۇقەد ياكى ئەلەق بولۇشى مۇمكىن.

بۇ ئۇرۇشتا ئەمرۇ ئىبنى ئاس قوماندانلىقىدىكى قوشۇن ئوڭ(شىمال) قاناتقا، يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان قوماندانلىقىدىكى قوشۇن سول قاناتقا، ئەبۇ ئۇبەيدە قوماندانلىقىدىكى قوشۇن بولسا سەپنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقانىدى.

مۇسۇلمانلار سېپى ئۆز تۇغلىرىغا ئەگىشىپ ئالغا ئىلگىرىلەشكە باشلىدى. سەپنىڭ دەل ئوڭ تەرىپىدە مۇئاز ئىبنى جەبەلنىڭ ئەسكەرلىرى، دەل سول تەرىپىدە نەففاسە ئىبنى ئۇسامە قىنانە ئەسكەرلىرى ماڭغانىدى.

ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس پىيادە قوشۇننىڭ قوماندانى بولۇپ، خالىد ئىبنى ۋەلىد ئاتلىق قوشۇننىڭ قوماندانى، باش قوماندان ۋە باش مەسلىھەتچى ئىدى. بەھەيۋەت ۋە كۆرەڭ بىزانىس قوشۇنى ئۇرۇش مەيدانىنى خۇددى قارا بۇلۇتتەك قاپلىغان بولۇپ، كەلكۈندەك يوپۇرۇلۇپ كېلىشكە باشلىدى. لەشكەرلەر توختىماي چۇقان سالسا، پوپ ۋە روھانىيلار ئۇلارغا روھىي مەدەت بېرىش ئۈچۈن يۇقىرى ئاۋازدا ئىنجىل ئوقۇيتتى. مۇسۇلمانلار قوشۇننىڭ ئەڭ ئالدىدا ئاتلىق قوشۇنى باشلاپ كېتىۋاتقان خالىد ئىبنى ۋەلىد ئەبۇ ئۇبەيدەگە يېقىنلىشىپ:"ساڭا بىر يوليورۇق بەرمەكچىمەن" دېدى. ئەبۇ ئۇبەيدە:"ئاللاھنىڭ ئەمرى بىلەن يوليورۇقۇڭنى ئورۇنداشقا تەييارمەن!" دېدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئۇنىڭغا:"مېنىڭچە مۇنداق قىلايلى: ئاۋۋال ياۋ قوشۇنىغا قېچىپ قۇتۇلالمىغۇدەك دەرىجىدە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلايلى. مەن ئوڭ ۋە سول قاناتلارنىڭ يىمىرىلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەۋاتىمەن، شۇڭا ئاتلىق قوشۇنى ئىككىگە بۆلۈپ ئۇلارنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئورۇنلاشتۇرايلى. ئەگەر ئوڭ ـ سول قاناتلىرىمىز كەينىگە چېكىنگۇدەك بولسا، ئاتلىق قوشۇن ئۇلارنى ئارقا تەرەپتىن قوغدايدۇ" دېدى. ئەبۇ ئۇبەيدەمۇ:"توغرا دەيسەن، شۇنداق قىلايلى!" دەپ ئۇنىڭغا قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن خالىد ئاتلىق قوشۇننى ئىككىگە بۆلۈپ، ئۆزى ئوڭ قاناتقا ئايرىلغانلارغا مەسئۇل بولدى، سول تەرەپكە قەيس ئىبنى ھۇبەيرەنى ئورۇنلاشتۇردى. ئاندىن ئەبۇ ئۇبەيدەنى ئوتتۇرىدىكى قوشۇننىڭ ئەڭ ئاخىرىغا بېرىشقا بۇيرۇدى. چۈنكى، ئەگەر قوشۇن تالاپەتكە ئۇچراپ كەينىگە چېكىنىپ قالسا، ئۆزلىرىنىڭ ئارقىسىدا ئەبۇ ئۇبەيدە قوشۇننىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ، چېكىنىشتىن توختاپ قايتا ھۇجۇمغا ئۆتەتتى. ئەبۇ ئۇبەيدە، قوشۇننىڭ ئارقىسىغا چېكىنىپ، ئۆز ئورنىغا ئەشەرەئى

مۇبەششەرە[1] دىن سەئىد ئىبنى زەيدنى تەيىنلىدى. ئاندىن خالىد ئىبنىنىڭ بىشىنى قوشۇننىڭ ئەڭ ئاخىرىغا جايلاشقان ئاياللار تەرەپكە بۇراپ، ئۇلارغا: ”ئەسكەرلەردىن چېكىنىپ قاچقانلارنى كۆرسەڭلار، ئۇنى دەرھال ئۆلتۈرۈڭلار!“ دەپ بۇيرۇق بەردى. دەرۋەقە، ئاياللارمۇ قورال ئىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئەمرلىرىنى بېرىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئۇرۇش سېپىدىكى ئورنىغا قايتتى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ قوشۇنى بىر ـ بىرىگە روبىرو كېلىپ، سەپ تۈزدى. ئەبۇ ئۇبەيدە مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا خىتاب قىلىپ مۇنداق دېدى:

”ئى ئاللاھنىڭ بەندىلىرى! ئاللاھنىڭ دىنىغا ياردەم قىلىڭلاركى، ئاللاھ سىلەرگە چىدام ۋە زەپەر ئاتا قىلسۇن. ئى مۇسۇلمانلار! بۈگۈن تاقەت قىلىڭلار، سەۋرچان بولۇڭلار. سەۋر سىلەرنى كۇففارلارنىڭ ھۇجۇمىدىن قوغدايدۇ، سىلەرنى ئاللاھنىڭ رازىلىقىغا ئېرىشتۈرۈپ، رەزىللىكتىن قۇتۇلدۇرىدۇ. سەپلىرىڭلارنى ھەرگىز تەرك ئەتمەڭلار! ئۇلارغا قاراپ تۇنجى بولۇپ قەدەم ئالغان ۋە ئۇلارغا تۇنجى بولۇپ قورال تەڭلىگەنلەردىن بولۇپ قالماڭلار. نەيزەڭلارنى چىڭ تۇتۇپ، قالقانلىرىڭلار بىلەن قوغدىنىڭلار. ئىچىڭلاردا ئاللاھنى زىكىر قىلىڭلار. مەن بۇيرۇق بەرمىگۈچە ئاۋازىڭلارنى چىقارماڭلار!“.

قوماندانلاردىن مۇئاز ئىبنى جەبەلمۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئەسكەرلەرگە مۇنداق دەپ خىتاب قىلدى:

”ئى ئەھلى قۇرئان! ئى ئىلاھىي كىتابنىڭ ئىگىلىرى! ئى توغرا يولنىڭ ۋە ھەقنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى! ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە نائىل بولۇش ۋە جەننەتكە كىرىش قۇرۇق تەمەننا بىلەن ئەمەلگە ئاشمايدۇ. ئاللاھنىڭ مەغپىرىتى ۋە كەڭ رەھمىتى بۈگۈنكىدەك جەڭگە چىن ئېتىقادى بىلەن قاتناشقان ۋە ئاللاھنىڭ مۇجاھىدلارغا بەرگەن ۋەدىسىگە ھەقىقىي ئىمانى بىلەن ئىشەنگەن كىشىلەر ئۈچۈندۇر. ئاللاھ تائالانىڭ:

‘ئاللاھ ئىچىڭلاردىكى ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغان كىشىلەرگە، ئۇلاردىن بۇرۇن ئۆتكەنلەرنى زېمىندا ھۆكۈمران قىلغاندەك، ئۇلارنىمۇ چوقۇم ھۆكۈمران قىلىشنى، ئۇلار ئۈچۈن تاللىغان دىنىنى چوقۇم مۇستەھكەم قىلىپ بېرىشنى ۋە ئۇلارنىڭ قورقۇنچىسىنى ئامانلىققا ئايلاندۇرۇپ بېرىشنى ۋەدە قىلدى’{سۈرە«نۇر»(24 ـ سۈرە)، 55 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى} دېگەنلىكىنى ئاڭلىمىدىڭلارمۇ؟ ئاللاھ سىلەرگە رەھمەت قىلسۇن. ئاللاھنىڭ سىلەرنى دۈشمەندىن قاچقان ھالەتتە كۆرۈشىدىن ھەزەر ئەيلەڭلار! چۈنكى سىلەر ھەر قانداق شارائىتتا ئاللاھنىڭ قۇدرەت ئىلكىدە بولۇپ، ئۇنىڭدىن قېچىش مۇمكىن ئەمەس. ئاللاھنىڭ ياردىمى بولماي تۇرۇپ غەلىبە قىلالمايسىلەر، ھۆرمەت ـ ئېتىبارغا ئېرىشەلمەيسىلەر“.

[1] ئەشەرەئى مۇبەششەرە — پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام جەننەتنىڭ خۇش بېشارىتىنى بەرگەن ئون كىشى بولۇپ، ئۇلار: تۆت چوڭ خەلىپە، سەئىد، سەئد، تەلھە، زۇبەير، ئابدۇراھمان ۋە ئەبۇ ئۇبەيدە قاتارلىقلار ئىدى.

قوماندان ئەمرۇ ئىبنى ئاسمۇ ئۆز قول ئاستىدىكى قوشۇنغا مۇنداق دېدى:

”ئى مۇسۇلمانلار! تىزىڭلارنى چۆكۈرۈڭلار ۋە كۆزلىرىڭلارنى يۇمۇڭلار! نەيزەڭلارنى تۈزلەپ، مەھكەم تۇتۇڭلار. ئەگەر دۈشمەن ئۈستۈڭلەرگە باستۇرۇپ كەلسە، ئاۋۋال ئۇلارغا پۇرسەت بەرگەندەك بولۇۋېلىڭلار. نەيزىلىرىنى سىلەرگە توغرىلىغان ۋاقتتا، ئۇلارنىڭ ئۈستىگە خۇددى شىر ئوۋغا ئېتىلغاندەك ئېتىلىپ، قىلچە ئارام بەرمەڭلار!

توغرا ئىشتىن مەمنۇن بولىدىغان، راستچىللارغا غەيرەت ـ شىجائەت ئاتا قىلىدىغان، خاتانى جازالاپ، توغرىنى مۇكاپاتلايدىغان ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بۇ مەملىكەتنى يۇرت ـ يۇرت، ئوردا ـ ساراي، ھەتتا ھەممە بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغىچە فەتھى قىلىدىغانلىقىڭلار توغرۇلۇق خۇش خەۋەرلەرنى ئاڭلىدىم. ئۇلارنىڭ سانىنىڭ كۆپلۈكى ياكى ئوردىلىرىنىڭ بەھەيۋەتلىكى سىلەرنى ھەرگىز قورقۇتمىسۇن! ئەگەر ئۇلارغا قارشى پىداكارلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىدىغان بولساڭلار، ئۇلارنىڭ چىل بۆرىنىڭ كۈچۈكلىرىدەك ھەر تەرەپكە پىتىراپ كەتكەنلىكىنى كۆرىسىلەر“.

ئەبۇ سۇفيان بولسا مۇنداق دېدى:

”ئى مۇسۇلمانلار! بىلىسىلەركى، سىلەر ئەرەبسىلەر. ھازىر ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىڭلاردىن، مۇسۇلمانلارنىڭ خەلىپىسىدىن ۋە مۇسۇلمانلار سىلەرگە ياردەم قىلالايدىغان يەردىن بەكمۇ يىراقتا تۇرۇۋاتىسىلەر. سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا سانى بەكمۇ كۆپ ۋە سىلەرگە خىرىس قىلىپ تۇرغان دۈشمەن قوشۇنى تۇرماقتا. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، سىلەرنىڭ سەممىيىتىڭلار ۋە جەسۇرلۇقۇڭلارلا سىلەرنى بۇ دۈشمەننىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئاللاھنىڭ رازىلىقىغا ئېرىشتۈرەلەيدۇ. سىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويايكى، بۈگۈن چوقۇم قەھرىمانلارچە ئۇرۇش قىلمىساڭلار بولمايدۇ.

خەلىپە ۋە باشقا مۇسۇلمانلار بىلەن سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا قۇش ئۇچمايدىغان، كارۋان ماڭمايدىغان كۆز يەتكۈسىز چۆل ـ جەزىرە بار. بۇ يەردە ھېچكىمنىڭ بەرداشلىق بېرىش ۋە قەھرىمانلارچە ئۇرۇش قىلىشتىن باشقا ياردەم تەلەپ قىلغۇدەك كىشىسى ياكى پاناھلىق تىلىگۈدەك يېرى يوق. بىردىنبىر ئىشەنچىڭلار — ئاللاھنىڭ ۋەدىسىدۇر. ئۇنداق بولغانىكەن، قىلىچىڭلار بىلەن ئۆزۈڭلارنى قوغداڭلار ۋە بىر ـ بىرىڭلارغا ياردەم بېرىشكە تىرىشىڭلار، بىردىنبىر چىقىش يولى مانا شۇ“.

ئەبۇ سۇفيان سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، سەپنىڭ ئارقىسىغا جايلاشقان ئاياللارنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇلارغىمۇ بەزى ئىشلارنى تەۋسىيە قىلدى، ئاندىن يەنە قوشۇننىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ:

”ئى ئەھلى ئىسلام! ئالدىڭلاردىكى ۋەزىيەتنى كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە جەننەت ئالدىڭلاردا، شەيتان ۋە جەھەننەم ئوتى بولسا ئارقاڭلاردا تۇرۇپتۇ“ دېگەندىن كېيىن، ئۆزىمۇ ئۆزىنىڭ ئۇرۇش سېپىدىكى ئورنىغا قايتتى.

ئۇلاردىن باشقا، ئەبۇ ھۇرەيرەمۇ قوشۇنغا مۇنداق دەپ ۋەز ئېيتتى:

”بۈگۈن جەننەت ھۆرلىرىگە نائىل بولۇش ۋە ئاللاھ تائالانىڭ جەننەت ۋە مۇكاپاتلىرىغا ئېرىشىش ئۈچۈن قاتتىق تىرىشىڭلار. سىلەر ئاللاھ تائالا سىلەردىن ئەڭ رازى بولىدىغان يەردە تۇرۇۋاتىسىلەر. شۇنى ياخشى بىلىڭلاركى، بۈگۈن سەۋر-تاقەت قىلغان ۋە بەرداشلىق بەرگەنلەر ئۈچۈن ياخشى پەزىلەتلەر ۋە ئاللاھنىڭ ئېسىل مۇكاپاتلىرى باردۇر“.

ئىككى تەرەپ قوشۇنى بىر-بىرىگە روبىرو كەلدى. مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن ئەبۇ ئۇبەيدە ۋە يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان يانلىرىغا دەررار ئىبنى ئەزۋەر، ھارىس ئىبنى ھىشام ۋە ئەبۇ جەندەل ئىبنى سۇھەيل ئىبنى ئەمرۇ قاتارلىقلارنى ئېلىپ، قوشۇن باش قوماندانلىق مەركىزى نامىدىن بىزانس قوشۇنىنىڭ قوماندانلىق ھەيئىتى بىلەن كۆرۈشۈشكە ماڭدى. بىزانس قوشۇنىنىڭ قارارگاھىغا كېلىپ:”قوماندانىڭلار بىلەن كۆرۈشمەكچىمىز“ دېدى. ئۇلارغا قوماندان تىزاراك نامىدا ئىجازەت بېرىلدى. مۇسۇلمان قوماندانلار قارارگاھ ئىچىگە كىرىپ، چېدىرنىڭ يىپەكتىن قىلىنغانلىقىنى كۆردى ۋە:”بىز(دىنىمىزنىڭ شەرتلىرىگە ئاساسەن) يىپەكتىن قىلىنغان چېدىرغا كىرەلمەيمىز“ دەپ ئېتىراز بىلدۈرۈپ، چېدىرغا كىرگىلى ئۇنىمىدى. بىزانس قوماندان ئۇلار ئۈچۈن ئايرىم يىپەك سېلىنچا تەييارلاتقانىدى، ئۇلار سېلىنچا ئۈستىگە ئولتۇرۇشنىمۇ قوبۇل كۆرمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىزانس(رىم) قوماندانى ساھابىلەر خالىغان يەردە ۋە ئۇلار خالىغان شەكىلدە ئولتۇرۇشقا ماقۇل بولدى. ساھابىلار(ئاللاھ ئۇلارغا رەھمەت قىلسۇن!) ھەردائىم ئەنە شۇنداق بولۇپ، ناھايىتى ئاددىي مەسىلىلەردىمۇ ئاللاھ يولغا قويغان شەرىئەت ھۆكۈمىنىڭ ھېچبىرىگە سەل قارىمايتتى. بۇ ئىشتىمۇ چېدىر ۋە سېلىنچىلار گەرچە كىيىم-كېچەك تۈرىگە كىرمىسىمۇ(ئىسلامدا ئەرلەرنىڭ يىپەك كىيىم كىيىشلا چەكلەنگەن)، ئۇلار يەنىلا ئۇنىڭغا قاتتىق ئېتىراز بىلدۈردى. بۇ ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش پوزىتسىيىلىرى ئۇلارنى دۈشمەنلەرنىڭ نەزىرىدە تېخىمۇ ھەيۋەتلىك قىلىپ كۆرسەتكەچكە، دۈشمەنلەر ئۇلار بىلەن سۈلھى قىلىشقا مەجبۇر بولاتتى. ئەنە شۇ سەۋەبتىن، ئۇلار تارىختا ئۆزلىرىگە لايىق يەردىن ئورۇن ئالدى. شۇنداقلا، ئۆزلىرىگە خاس ئۈستۈن تەبىئىتى بىلەن باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئېسىل سالاھىيەتكە ئېرىشتى ۋە ئۆزلىرى ئارزۇ قىلغان مۇكاپاتقا نائىل بولدى.

ساھابىلەر بۇ كۆرۈشۈشتە بىزانسلارغا مۇسۇلمان بولۇش ياكى باج تۆلەش ۋەياكى ئۇرۇش قىلىشتىن بىرىنى تاللاش تەكلىپىنى سۇندى. بىزانسلار تەرسالىق قىلىپ ئۇرۇش قىلىشنى تاللىدى.

بۇ ئارىدا، بىزانس قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن ماھان بەزى مەسىلىلەر ھەققىدە كۆرۈشۈش ئۈچۈن خالىد ئىبنى ۋەلىدنى ئىككى قوشۇن ئارىسىدىكى بوش مەيدانغا چاقىردى. خالىد ئۇنىڭ يېنىغا كەلگەندە، ئۇ:”سىلەرنى مەملىكىتىڭلاردىن بۇ يەرگە كېلىشكە مەجبۇرلىغان سەۋەبنىڭ يوقسۇللۇق ۋە ئاچلىق ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇق. راست

شۇنداق بولسا، مەن ھەر بىرىڭلارغا ئون دىناردىن پۇل بەرگەننىڭ سىرتىدا ھەممىڭلارغا بىرەر قۇردىن كىيىم-كېچەك تارقىتىپ بېرەي. سىلەر مەملىكىتىڭلارغا قايتىڭلار، كېلەر يىلمۇ شۇنداق قىلىمەن" دېگەن تەكلىپنى بەردى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد بۇ تەكلىپنى رەت قىلىپ ماھانغا جەڭ ئېلان قىلغاندىن كېيىن، ئېتىنى دېۋەيتىپ ئوتتۇرا سەپنىڭ ئوڭ ۋە سولىغا جايلاشقان ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل ۋە كەئكە ئىبنى ئامىر قوشۇنىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئۇرۇش باشلاشنى بۇيرۇدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇرۇش رەسمىي باشلاندى. بۇ چاغ ھىجرەتنىڭ 13-يىلى رەجەب ئېيىنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرى ئىدى.

بىزانسلار ئاۋۋال مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ ئوڭ قانىتىغا ھۇجۇم باشلاپ، ئاستا-ئاستا ئوتتۇرىغا قاراپ سىلجىدى. بۇ ۋاقىتتا، چوڭ ساھابە ۋە مەشھۇر قوماندان مۇئاز ئىبنى جەبەل مۇنداق دەپ دۇئا قىلىۋاتاتتى:

"ئى پەرۋەردىگارىم! دۈشمەنلىرىمىزنىڭ پۇتلىرىنى تىترىتىپ، يۈرەكلىرىگە ۋەھىمە سالغىن! بىزگە جاسارەت ۋە غەيرەت ئاتا قىلىپ، سەن يولغا قويغان شەرىئەت ھۆكۈملىرىگە ھەردائىم ئىتائەت قىلىشىمىز ئۈچۈن ياردەم قىل! بىزگە دۈشمەنلىرىمىز بىلەن كۆكرەك كېرىپ ئۇرۇش قىلىدىغان شجائەت بېغىشلىغىن ۋە بىزنى ئىلاھىي تەقدىرگە رازىمەنلىك بىلەن بويۇن ئېگىشكە مۇيەسسەر قىلغىن، ئى رەببىم!"

ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مىنۇتلىرىدا بىزانس سەپلىرىدىكى ئەرەب زۇبەيدىلەر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، پاتىپاراق بولۇپ چېكىنىشكە باشلىدى. مۇسۇلمانلار بولسا بىزانسلارغا بولغان ھۇجۇمنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، ئۇلاردىن تالاپەتكە ئۇچراپ قېچىشقا باشلىغانلارنىڭ ئارقىسىغا يېنىپ قايتىدىن ئۇرۇشقا قاتنىشىشىغا پۇرسەت بەرمەسلىك ئۈچۈن دۈشمەنگە توسۇپ زەربە بېرىشكە باشلىدى. مۇسۇلمانلار قوشۇنىدىن قاچماقچى بولغانلارنى ئاياللار توستى. شۇنىڭ بىلەن قوشۇن ئۆزىنى ئوڭشىۋالدى.

ئۇرۇش شىددەتلىك داۋاملىشىۋاتاتتى. قوماندان ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل ئەسكەرلىرىگە قاراپ:"ئاراڭلاردا مەن بىلەن مۆرىنى مۆرىگە تىرەپ ئۇرۇشۇپ ئۆلۈشكە قەسەم ئىچكەنلەر بارمۇ؟" دەپ ۋارقىرىدى. بۇ چاقىرىققا دەررار ئىبنى ئەزۋەر ۋە ئىكرىمەنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى ھارىس ئىبنى ھىشام قاتارلىق 400گە يېقىن ئەسكەر كۆكرەك كېرىپ چىقتى، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ھەممىگە تونۇلغان كىشىلەر ئىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ چېدىرى ئالدىدا ئۇرۇشقان بۇ باھادىرلاردىن دەررار ئىبنى ئەزۋەر قاتارلىق بىر گۇرۇھ ئەسكەر قازا قىلدى، قالغانلارنىڭ ھەممىسى يارىلاندى. بۇ ئۇرۇش داۋامىدا بولۇپ ئۆتكەن مۇنداق بىر ۋەقە رىۋايەت قىلىنىدۇ:

ئاغلاشلارغا قارىغاندا، يارىلانغان بۇ ئەسكەرلەر ئۈچۈن سۇ ئېلىپ كېلىنگەنىدى. سۇ ئۇلارنىڭ بىرىنچىسىگە ئۇزىتىلدى، ئەمما ئۇ يېنىدىكى كىشىنىڭ

قاراشلىرىغا چىدىماي: ‹‹ئاۋۋال ئۇنىڭغا بېرىڭلار!›› دەپ سۇنى ئىچمىدى. ئىككىنچىسىگە ئۇزىتىلسا، ئۇمۇ ئۈچىنچىسىنى كۆرسىتىپ ئىچكىلى ئۇنىمدى. سۇ ئىچىلمەي نۆۋەت بىلەن ئايلىنىپ ماڭدى. ئەمما ئەڭ ئاخىرقى يارىدارغا كەلگەندە، ئۇ سۇ ئىچىشكە ئۈلگۈرمەي ۋاپات بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن، سۇنى كەينىگە قايتۇرۇپ باشتا ئىچمىگەن يارىدارلارغا ئىچكۈزمەكچى بولدى، ئەمما ئۇلارنىڭ ھەممىسى ۋاپات بولۇپ كەتكەنىدى. ئىسلام دىنىنىڭ بۇ تۇنجى باھادىرلىرى جان ئۈزۈش ئالدىدا كۆرسەتكەن بۇ ئاجايىپ خىسلىتى بىلەن تارىخنىڭ شەرەپ سەھىپىلىرىدىن ئورۇن ئالدى①.

بىزانسلار مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى ئوڭ تەرەپتىن قىستاۋاتقان بىر پەيتتە، خالىد ئىبنى ۋەلىد قول ئاستىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلىرى بىلەن بىزانسلارنىڭ سول قانىتىغا ھۇجۇم قىلدى. بۇ ھۇجۇمدا مۇسۇلمانلار بىزانسلارنىڭ ئالتە مىڭ ئەسكىرىنى يوقاتتى. ئاندىن خالىد قول ئاستىدىكى ئاتلىق يۈز ئەسكەر بىلەن بىزانسلارنىڭ مىڭدەك ئەسكىرىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى تالاپەتكە ئۇچراتتى ۋە ئۇلارنىڭ كەينىدىن خېلى ئۇزۇنغىچە قوغلىغاندىن كېيىن كەينىگە قايتتى. ئۇلار قايتىپ بارغاندا، (ئالدىنقى بۆلۈملەردە سۆزلەپ ئۆتۈلگەندەك) قارارگاھقا مەدىنىدىن ئەۋەتىلگەن مەكتۇپ يېتىپ كەلگەنىدى.

مەكتۇپتا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ۋاپات بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپىلىككە سايلانغانلىقى ۋە ئەبۇ ئۇبەيدەنىڭ خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئورنىغا باش قوماندان بولۇپ تەيىنلەنگەنلىكى يېزىلغانىدى.

ئۇرۇش ۋەزىيىتى سەل پەسلەپ قالغان بىر ۋاقىتتا، رىم(بىزانس) سەپلىرى ئارىسىدىن گېئورگى(George) ئىسىملىك بىر قوماندان ئوتتۇرىغا چىقىپ، خالىد ئىبنى ۋەلىد بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. خالىد ئۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئىككى قوماندان بىر-بىرىگە شۇ قەدەر يېقىنلاشتىكى، ئاتلىرى بىر-بىرىگە يانمۇ يان كەلگەنىدى. گېئورگى خالىدقا مۇنداق دېدى:

— ئەي خالىد! سەندىن بىر ئىشنى سورىماقچىمەن، ماڭا راستىنى ئېيت، ھەرگىز يالغان گەپ قىلما! چۈنكى، ھۆر ئىنسان يالغان گەپ قىلمايدۇ. مېنىمۇ ئالدىمايمەن دېمە! چۈنكى، مەرد ئىنسان ئاللاھقا ئىشىنىپ ئوتتۇرىغا چىققان بىرىنى ئالداشقا ئۇرۇنمايدۇ. سەندىن شۇنى سورىماقچىمەن: ئەجەبا ئاللاھ پەيغەمبىرىڭلارغا ئاسماندىن(كىمگە قارشى ئىشلەتسەڭلار، شۇنى چوقۇم يېڭىدىغان) بىر قىلىچ چۈشۈرگەن بولسا، ھازىر بىزگە قارشى شۇ قىلىچنى ئىشلىتىۋاتامسىلەر-قانداق؟

خالىد ئۇنىڭغا:

① ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7-جىلد، 23-بەت.

— ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، — دەپ جاۋاب بەردى. گېئورگى:

— ئۇنداقتا، مېنىڭ ئاڭلىشىمچە، سىنى ”ئاللاھنىڭ قىلىچى“دېيىشىدىكەن، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ — دەپ سورىدى. خالىد ئۇنىڭغا:

— ئاللاھ تائالا بىزگە ئەلچىسىنى ئەۋەتكەن ۋاقىتتا، ئۇ بىزنى ھەققە ۋە ھىدايەت يولىغا دەۋەت قىلدى. بىز بولساق، ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىپ، قوبۇل قىلغىلى ئۇنىمىدۇق. كېيىنچە، بەزىلىرىمىز ئۇنىڭغا ئىشىنىپ ئەگىشىشكە باشلىدۇق، بەزىلىرىمىز ئۇنى يالغانچىغا چىقىرىپ، قەتئىي يېقىنلاشمىدۇق. مەنمۇ ئۇنى يالغانچىغا چىقىرىپ، يېقىنلاشمىغانلارنىڭ بىرى ئىدىم. ئەمما، ئاللاھ تائالا كېيىن كۆڭۈللىرىمىزنى ھىدايەت نۇرى بىلەن يورۇتۇپ، توغرا يولغا مېڭىشقا مۇيەسسەر قىلدى. بېرىپ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدۇق. ئەنە شۇ ۋاقىتتا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ماڭا:”سەن ئاللاھنىڭ مۇشرىكلەرگە شىلتىغان قىلىچىسەن“ دەپ، مېنى ئىسلامغا ياردەمدە بولۇشقا چاقىردى. شۇندىن بېرى”سەيفۇللاھ(ئاللاھنىڭ قىلىچى)“ نامى بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتىمەن. شۇ سەۋەب بىلەن، مەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئىچىدە مۇشرىكلەرگە ئەڭ شىددەت بىلەن قارشى تۇرىدىغانلارنىڭ بىرىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى. خالىدنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىغان گېئورگى:

— ئەي خالىد! ئۇنداقتا، سىلەر ئىنسانلارنى نېمىگە ئىشىنىشكە دەۋەت قىلىسىلەر؟ — دەپ سورىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد:

— بىز ئىنسانلارنى ئاللاھنىڭ بىر ئىكەنلىكىگە، ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئۇنىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسى ئىكەنلىكىگە شاھادەت ئېيتىشقا، ئاللاھ تەرىپىدىن نازىل قىلىنغان ۋەھىيلەرنىڭ ھەممىسىنى قوبۇل قىلىش ۋە تەستىقلاشقا دەۋەت قىلىمىز، — دېدى.

— بۇ دەۋىتىڭلارنى قوبۇل قىلمىغانلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىسىلەر؟ — دەپ سورىدى گېئورگى. خالىد:

— ئۇلاردىن جىزيە(باج) ئالىمىز ۋە ئۇلارنى دۈشمەنلەردىن قوغدايمىز، — دەپ جاۋاب بەردى. گېئورگى يەنە:

— ئەگەر جىزيەنىمۇ قوبۇل قىلمىسىچۇ؟ — دەپ سورىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد:

— ئۇنداق قىلسا، ئۇرۇش ئېلان قىلىمىز، — دېدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد بىلەن گېئورگى ئارىسىدا يەنە مۇنداق دىئالوگ بولۇپ ئۆتتى:

گېئورگى:

— بۈگۈن ئىمان ئېيتىپ، سىلەرگە قېتىلغان بىر يات كىشىنىڭ ئاراڭلاردىكى ئەھۋالى ۋە ئورنى قانداق بولىدۇ؟

خالىد:

— ئاللاھنىڭ ئەمرلىرى ئالدىدا ھەممىمىزنىڭ ئورنىمىز ئوخشاش. يەنى يۇرت چوڭلىرى بىلەن ئاددىي بىر پۇقرانىڭ، دەسلەپتە ئىمان ئېيتقان ئىنسانلار بىلەن

كېيىن ئىمان ئېيتقان ئىنسانلارنىڭ ھېچقانداق پەرقى يوق، ھەممىسى تەڭ-باراۋەر. ھېچكىمنىڭ ھېچكىمدىن ھېچقانداق ئۈستۈنلۈكى يوق.

گېئورگى:

— بۈگۈن مۇسۇلمان بولغان بىر كىشىنىڭ بۇنىڭدىن بۇرۇن مۇسۇلمان بولغانلار بىلەن ئوخشاش ساۋابقا ئېرىشىش ئىمكانىيىتى بارمۇ؟

خالىد:

— ئەلۋەتتە بار. ھەتتا ئۇلاردىنمۇ كۆپ ساۋابقا ئېرىشەلەيدۇ.

گېئورگى:

— ئەمما سىلەر خېلى بۇرۇنلا مۇسۇلمان بولغان كىشىلەر سىلەر. بۈگۈن بىرى چىقىپ مۇسۇلمان بولسا، ئۇ قانداقسىگە سىلەرگە ئوخشاش ساۋابقا ئېرىشەلەيدۇ؟ ئۇنى سىلەر بىلەن قانداق سېلىشتۇرغىلى بولسۇن؟

خالىد:

— توغرىسىنى ئېيتقاندا، بىز پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تېخى ھايات چېغىدا بۇ ئۇلۇغ دىنني ئۇنىڭدىن ئۆگەندۇق، ئۇنىڭ دەۋىتى بىلەن ھىدايەتكە ئېرىشتۇق. ئۇ ئارىمىزدىكى ۋاقىتتا ۋە ئۇنىڭغا ئاسماندىن ۋەھىيلەر چۈشۈۋاتقان مەزگىلدە بىرىپ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدۇق. ئۇ ئىلاھىي كىتابنى شەخسەن ئۆزى ئۆگەتتى، مۆجىزە ۋە ئايەتلەرنى بىزگە كۆرسەتتى. شۇڭا، بىز كۆرگەننى كۆرگەن ۋە بىز ئاڭلىغاننى ئاڭلىغان كىم بولسا بولسۇن، ئۇنىڭ ئىسلامنى قوبۇل قىلىشى شەرت ئىدى. سىلەرگە كەلسەك، سىلەر بىزگە ئوخشاش پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۆجىزە ۋە دەلىللىرىدىن بىر نەرسە كۆرمىدىڭلار ياكى ئاڭلىمىدىڭلار. ئۇنداق بولغانىكەن، ئاراڭلاردىن بىرى ئىسلامنى ھەقىقىي مەنىدە ۋە سەممىي نىيەت بىلەن قوبۇل قىلسا، ئۇنىڭ ئېرىشىدىغان ساۋابى بىزنىڭكىدىنمۇ ئۈستۈن بولىدۇ.

گېئورگى:

— ئەي خالىد! سەن ھەقىقەتەن راست گەپ قىلدىڭ ۋە مېنى ئالدىمىدىڭ، — دېدى.

خالىد:

— ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مەن ساڭا راست گەپ قىلدىم. سېنىڭ دىلىڭغا بۇ سوئاللارنى سالغانمۇ ئاللاھ تائالادۇر، — دېدى.

مانا بۇ دىئالوگدىن كېيىن، گېئورگى قولىدىكى قالقاننى يەرگە پىرقىرىتىپ تاشلاپ خالىدقا: ”ماڭا ئىسلامنى ئۆگەت!“ دېدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئۇنى باشلاپ چېدىرىغا قايتتى. ئاۋۋال ئۇنىڭغا تاھارەت ئالدۇرۇپ، بىرلىكتە ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇدى. بۇ ۋاقىتتا، بىزانس قوشۇنى مۇسۇلمانلارغا شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، مۇسۇلمانلارنى تاكى(قوشۇننىڭ ئارقىسغا جايلاشقان) ئىكرىمە ۋە تاغىسى ھارىسنىڭ قوماندانلىقىدىكى مۇداپىئە سەپلىرىگىچە چېكىندۈرگەنىدى.

بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن خالىد ۋە گېئورگى مۇسۇلمانلارنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ،

رىملارغا قاراپ ئېتىلدى ۋە ئاللاھنىڭ ياردىمى بىلەن ئۇلارنى تالاپەتكە ئۇچراتتى. ئەپسۇسلىنارلىقى، گېئورگى بۇ قېتىملىق ھۇجۇمدا دۈشمەندىن زەربە يەپ ۋاپات بولدى[①].

ئۇرۇش ئەڭ شىددەتلىك ئېلىپ بېرىلغان بۇ كۈندە، مۇسۇلمانلار پېشىن ۋە دىگەر نامازلىرىنى پەقەت ئىما ـ ئىشارەت ئارقىلىقلا ئوقۇيالىدى. نامازشام ۋە خۇپتەننىڭ ۋاقتىنىمۇ كېچىكتۈردى.

بىزانس قوشۇنى بولسا كېچە قاراڭغۇلۇقىدىن پايدىلىنىپ ۋەقۇسە دېگەن يەرگە چېكىندى. قاچمىسۇن دەپ زەنجىرلەر بىلەن باغلاپ قويۇلغان رىم ئەسكەرلىرى ئۆلتۈرۈلدى.

يەرمۇك جېڭىگە قاتناشقان چوڭ ساھابىلەرنىڭ بىرى زۇبەير ئىبنى ئاۋۋام بولۇپ، ئۇ يەرمۇك جېڭىگە قاتناشقان ساھابىلەرنىڭ ئەڭ كاتتىسى، شۇنداقلا ئەڭ باتۇرى ۋە جەڭگىۋارى ئىدى. مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ ئەڭ جەڭگىۋار جەڭچىلىرىدىن بىرقانچىسى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ:"سەن بىزگە باشچىلىق قىل، بىزانسلارغا قارشى بىر ھۇجۇم باشلايلى!" دېدى. زۇبەير ئۇلارغا:"سىلەر بەرداشلىق بېرەلمەيسىلەر" دېدى. ئەمما بۇ قەھرىمان جەڭچىلەر: "ياق، بىز بەرداشلىق بېرىمىز" دېيىشتى ۋە چاقماق تېزلىكىدە بىزانس سەپلىرىگە قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئەمما ئۇلار بىزانسلارنىڭ بەكمۇ مۇستەھكەم سېپىگە دۈچ كەلدى ۋە زۇبەيردىن باشقا ھەممىسى كەينىگە چېكىندى. زۇبەير بولسا، دۈشمەن سەپلىرىنى خۇددى ئوقتەك ئېككىگە يېرىپ، دۈشمەننىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتتى. ئاندىن يەنە شۇ تەرىقىدە دۈشمەننىڭ ئالدى تەرىپىگە ئۆتۈپ، سەپداشلىرىنىڭ يېنىغا قايتتى. ئۇ دۈشمەن سېپىگە يەنە بىر قېتىم بۆسۈپ كىرىپ قايتىپ كەلدى، ئەمما ئۇنىڭ مۈرىسى ئىككى يەردىن يارىلاندى.

بۇ ئۇرۇشتا ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھىل، ئۇنىڭ تاغىسى ھارىس ئىبنى ھىشام، ئىكرىمەنىڭ ئوغلى ئەمرۇ، سەلەمە ئىبنى ھىشام، ئەمرۇ ئىبنى سەئىد، ئەببان ئىبنى سەئىد، ھىشام ئىبنى ئاس ۋە ئەمرۇ ئىبنى تۇفەيل قاتارلىقلار ۋاپات بولدى. ئەمرۇ ئىبنى ئاس ئۆزىنىڭ يېنىدىكى تۆت ئەسكەر بىلەن ئارقا سەپكە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى، ئەمما ئاياللارنىڭ ئۇلارنى ئەيىبلىشى بىلەن دۈشمەنگە قارشى يەنە ھۇجۇمغا ئۆتتى. شۇنىڭغا ئوخشاش، شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنە قوماندانلىقىدىكى قوشۇنمۇ ئارقىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولغانىدى، لېكىن باش قوماندانىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن قايتىدىن ھۇجۇم باشلىدى. يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان ئۇ كۈنى باتۇرلارچە جەڭ قىلدى. چۈنكى، شۇ ۋاقىتتا دادىسى ئەبۇ سۇفيان ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ مۇنداق دېگەنىدى:"جېنىم ئوغلۇم! ھەرگىز ئاللاھنىڭ ئەمرىگە خىلاپلىق قىلىپ، نامەردلىك قىلما، سەۋرچان بولغىن! بۇگۈن كۆكرەك كېرىپ ئۇرۇشمىغان بىرمۇ

[①] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2 ـ جىلد، 378 ـ بەت؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 24 ـ ، 26 ـ بەتلەر.

يىگىت يوق. سەن ۋە تەگتۇشلىرىڭ (يەنى مۇسۇلمانلارنىڭ ئەمىر ۋە قوماندانلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانلار) باشقىلارغا قارىغاندا تېخىمۇ بەرداشلىق بېرىشكىلار ۋە ئاللاھنىڭ ئەمرىگە تېخىمۇ بەك بويسۇنۇشقىلار كېرەك. جېنىم بالام! ئۇنداق بولغانىكەن، ئاللاھنىڭ ئەمرلىرىگە خىلاپلىق قىلىشتىن قورقىكى، سېنىڭ ئەمرىڭدىكى جەڭچىلەر(ئاللاھتىن) سەندىنمۇ كۆپ ئەجىر تىلەيدىغان ۋە سەندىنمۇ بەكرەك بەرداشلىق بېرىدىغان بولۇپ سەندىن ئېشىپ كەتمىسۇن. بۇ جەھەتلەردە سەن ئۇلاردىنمۇ ئۈستۈن بولغىن!"

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان يەزىد دادىسىغا:"خاتىرجەم بولغىن، دادا! ئىنشائاللاھ سۆزۈڭگە ئەمەل قىلىشقا تىرىشىمەن!" دېدى ۋە ئۇ كۈنى ھەقىقەتەن قەھرىمانلارچە جەڭ قىلدى. يەزىد مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ ئوتتۇرا سەپلىرىدە ئىدى[1].

سەئىد ئىبنى مۇسەييەب دادىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:"ئۇرۇش داۋام قىلىۋاتقان بىر ئارىلىقتا ئەتراپنى جىمجىتلىق بېسىپ كەتتى. بىز بىردىنلا بىرىنىڭ يۇقىرى ئاۋازدا ۋارقىرىغىنىنى ئاڭلىدۇق. ئۇ ئاۋازدىن مۇنداق بىر چاقىرىق كېلەتتى:'ئى ئاللاھنىڭ زەپىرى! ئەمدى بىزگە كەلگىن. ئى مۇسۇلمانلار! غەيرەت قىلىڭلار، غەيرەت قىلىڭلار!...' قارىساق، ۋارقىرىغان ئۇ كىشى— ئوغلى يەزىدنىڭ تۇغى ئاستىدا ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئەبۇ سۇفيان ئىكەن".

داڭدار باتۇر مالىك ئەشتەرمۇ يەرمۇك جېڭىدا بار ئىدى(ئۇ قادىسىيە ئۇرۇشىغا قاتناشمىغان). يەرمۇك جېڭى كۈنى بىزانس سەپلىرىدىن بىر جەڭچى چىقىپ:

—مەن بىلەن يەكمۇ يەك ئېلىشىدىغانلار بارمۇ؟—دەپ مەيدانغا چۈشتى. بۇنى ئاڭلىغان ئەشتەر دەرھال ئوتتۇرىغا سەكرەپ چىقتى. ئىككىسى خېلى بىر ۋاقىتقىچە يەكمۇ يەك تۇتۇشقاندىن كېيىن، ئەشتەر:"مانا ساڭا! " دەپ بىر زەربە ئۇردى. زەربە جايىغا تەگمىدى. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ مۇسۇلمان باتۇرىغا ھەيران قالغان بىزانس جەڭچىسى:

—ئاللاھ مىللىتىمدىن ساڭا ئوخشاشلارنى كۆپەيتسۇن!—دەپ تىلىدى. ئاندىن:

—ئاھ! ئەگەر سەن مېنىڭ مىللىتىمدىن بولغان بولساڭ، شۇ بىزانس قوشۇنىنى مۇتلەق غەلىبىگە ئېرىشتۈرگەن بولاتتىم،—دەپ ئاھ ئۇردى.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بىزانس ئىمپېراتورى ھېراكلىيۇس يەرمۇك جېڭى بولۇۋاتقان ۋاقىتتا ئانتاكيا[2]دا ئىدى. بىزانس قوشۇنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراپ، ھەر تەرەپكە قېچىشى بىلەن ھېراكلىيۇس قوماندانلارنى يىغىپ:

—ئەي نان قېپىلار! قېنى ئېيتىشە، سىلەر بىلەن ئۇرۇش قىلغان شۇ خەقلەرمۇ سىلەرگە ئوخشاش ئادەم ئەمەسمۇ؟—دەپ ۋارقىرىدى. قوماندانلار:

—شۇنداق،—دېيىشتى. ھېراكلىيۇس يەنە:

[1] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 27-بەت.

[2] ئانتاكيا— ھازىرقى تۈركىيىنىڭ ئانتاكيا ۋىلايىتى.

—سىلەرنىڭ سانىڭلار كۆپمۇ، ئۇلارنىڭمۇ؟—دەپ سورىدى.

—بىز ئۇلاردىن نەچچە ھەسسە كۆپ ئىدۇق،—دېيىشتى. ئىمپېراتور:

—ئۇنداقتا، نېمە ئۈچۈن بۇنچىۋالا ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراپ كېتىشتىڭ؟—دەپ سورىدى. شۇنىڭ بىلەن يېشى ئەڭ چوڭ بىر قوماندان يىغىلىپ قېلىشلىرىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دېدى:

—ئۇلۇغ پادىشاھىم! ئۇلار كېچىسى ناماز ئوقۇيدۇ، كۈندۈزلىرى روزا تۇتىدۇ. بەرگەن ۋەدىسىگە چوقۇم ئەمەل قىلىدۇ. توغرا يولغا باشلاپ، خاتا يولدىن چەكلەيدۇ. بىر-بىرىگە ئىنساپ بىلەن توغرا مۇئامىلە قىلىدۇ. بىزگە كەلسەك، بىز ئىچىملىك ئىچىمىز، زىنا قىلىمىز، يامان ئىشلاردىن قولىمىزنى تارتمايمىز. سۆزىمىزدە ھەرگىز تۇرمايمىز، بىر-بىرىمىزگە غەزەپلىنىمىز، زۇلۇم قىلىمىز. ھەردائىم بىر-بىرىمىزگە يامان ئىشلارنى تەۋسىيە قىلىمىز، ئاللاھ مەمنۇن بولىدىغان ئىشلاردىن چەكلەيمىز. بۇ دۇنيادا ھەر تۈرلۈك جىنايەت ئۆتكۈزۈپ، پىتنە-پاسات تېرىيمىز. مانا بۇ، بىزنىڭ يېڭىلىپ، ئۇلارنىڭ نۇسرەت قازىنىشىنىڭ سەۋەبىدۇر.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئىمپېراتور چارىسىزلىقتىن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلاشقا مەجبۇر بولدى ۋە قاتتىق قايغۇغا چۆمدى. ئېيتىلىشىچە، بىزانس مۆتىۋەرلىرىدىن بىرى ئۆزلىرىنىڭ ئىتتىپاقداشلىرى بولغان ئەرەب قۇززا قەبىلىسىدىن بىر كىشىنى مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىغا جاسۇس قىلىپ ئەۋەتتى. مېڭىش ئالدىدا ئۇنىڭغا:"شۇ مىللەتنىڭ ئارىسىدا بىر كېچە-كۈندۈز تۇرۇپ كەل ۋە كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىڭنى ماڭا ئېيتىپ بەرگىن!" دەپ بۇيرۇق قىلدى. بۇ ئادەم ئەرەب بولغانلىقى ئۈچۈن چاندۇرماستىن مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىغا قېتىلىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر كېچە-كۈندۈز تۇرغاندىن كېيىن، ئۆزىگە بۇيرۇق بەرگەن بىزانسلىقنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلدى. بىزانسلىق ئۇنىڭدىن:"قانداق خەۋەرلەرنى ئېلىپ كەلدىڭ؟" دەپ سورىدى. جاسۇس ئۇنىڭغا:"راستىنى ئېيتقاندا، ئۇلار كېچىلىرى راھىبلاردەك ئىبادەت قىلسا، كۈندۈزلىرى شىردەك يۈرەكلىك بولۇپ كېتىدىكەن. ئوغرىلىق قىلغۇچى پادىشاھنىڭ ئوغلى بولۇپ كەتسىمۇ، قولىنى كېسىدىكەن. زىنا قىلغۇچىلارنى شەرىئەت ھۆكۈمى بويىچە قاتتىق جازالايدىكەن" دېدى. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان بىزانس مۆتىۋەرى:"ئەگەر ئېيتقانلىرىڭ راست بولسا، بۇ ئادەملەرگە قارشى چىققاندىن كۆرە ئۆلۈپلا تۇگەشكەن ياخشىدەك قىلىدۇ. ئاللاھتىن تىلەيمەنكى، مەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا ھەرگىز بېرىپ قالماي. مەن ئۇلاردىن ياكى ئۇلار مەندىن غالىب كەلمىسۇن!" دەپ ئۆزىنىڭ مۇسۇلمانلاردىن نەقەدەر قورقۇپ كەتكەنلىكىنى ئىپادىلىدى[1].

بۇ ئۇرۇشتا، ئەبۇ سۇفيان قاتارلىق بىر قانچە مۇجاھىد كۆزىدىن ئايرىلىدى. ئەبۇ سۇفياننىڭ بىر كۆزى ھۇنەين جېڭىدا كۆرمەس بولۇپ قالغانىدى. يەنە بىر

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 382-بەت.

كۆزى يەرمۇك جېڭىدا قۇيۇلۇپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن، ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ قالغان قىسمى ئەمالىقتا ئۆتتى.

بۇ ئۇرۇشتا ئەما بولۇپ قالغان باشقا مۇجاھىدلار مۇنۇلار ئىدى: مۇغىرە ئىبنى شەئبە، ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس، ئەشئاس ئىبنى قەيس، ئەمرۇ ئىبنى مادى قەرىب، قەيس ئىبنى مەكشۇھ ۋە باشقىلار...

رىملار(بىزانسلار) ئۇرۇشنى تاشلاپ تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىشتى، مۇسۇلمانلار ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن خېلى بىر ۋاقىتلارغىچە قوغلاپ يۈردى. بۇ ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، دەمەشق(ھازىرقى شام)، ھۇمۇس شەھىرىنىڭ خەلقى مۇسۇلمانلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىش ئەھدىنامىسى تۈزدى. چۈنكى، بىزانس ئەسكەرلىرى بۇ تۇپراقلارنىڭ كۆپىنچىسىنى تاشلاپ كەتكەچكە، بۇلار قوغدىغۇچىسىز قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھېراكلىيۇس ھۇمۇستىن چېكىنىپ، ئۆزىنىڭ ئەسكىرىي بازىسى، قوشۇنلىرىنىڭ سەپەر ۋە قوماندانلىق مەركىزى قىلىۋالغان ئانتاكياغا بېرىپ جايلاشقانىدى.

خالىد ئىبنى ۋەلىدتىن كېيىن قوشۇننىڭ باش قوماندانى بولۇپ تەيىنلەنگەن ئەبۇ ئۇبەيدە ئامىر ئىبنى جەرراھ بىزانس قوشۇنىنى قوغلاشقا قاتناشمىغان ئەسكەرلەرنى يىغىپ، مەرج سەفەر دېگەن يەرگە قاراپ ئاتلاندى. چۈنكى، بىزانس قوشۇنىنىڭ فىھل دېگەن يەرگە قايتا توپلىنىۋاتقانلىقى ھەققىدە خەۋەر يېتىپ كەلگەنىدى. ئەبۇ ئۇبەيدە بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، دەسلەپ بىر ئاز ئىككىلىنىپ قالدى. چۈنكى، ئۇ شامغا بېرىپ شۇ يەردە تۇرۇش ياكى فەھلگە قاراپ ھەرىكەتلىنىشكە قارار بېرەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن، بۇ ئەھۋالنى بىلدۈرۈپ، يوليورۇق ئېلىش ۋە شۇ يوليورۇق بويىچە ھەرىكەتلىنىش مەقسىتىدە خەلىپىگە خەۋەر يوللىدى. خەلىپە ئۇنىڭغا ئىشنى شامدىن باشلىشى كېرەكلىكىنى، بۇ يەر(شام) بىزانس قوشۇنىنىڭ مەركىزى ۋە سۈرىيەنىڭ قەلئەسى بولغاچقا ئىستراتېگىيىلىك ئورنىنىڭ بەكمۇ مۇھىم ئىكەنلىكىنى تەشەببۇس قىلىپ مۇنداق يوليورۇق بەردى:

"شامغا قاراپ ئاتلىنىڭلار! فەھلدە يىغىلىۋاتقان بىزانس قوشۇنىغا قارشى ئاتلىق ئەسكەرلەرنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنى ئارامىدا قويماڭلار. ئەگەر ئاللاھ فەھلنىڭ شام(دەمەشق)دىن بۇرۇن فەتھى قىلىنىشىنى مۇيەسسەر قىلسا، بىزنىڭ ئارزۇيىمىز ئەمەلگە ئاشقان بولىدۇ. ئەگەر شام فەھلدىن بۇرۇن فەتھى قىلىنىپ قالسا، شامغا بىر ھۆكۈمدار تەيىنلەپ قويۇپ، دەرھال فەھلگە قاراپ ئاتلىنىڭلار. ئاللاھ بۇ يەرنىمۇ فەتھى قىلىشنى نېسىپ قىلسا، ئەمرۇ ئىبنى ئاس ۋە شۇرەھبىل ئىبنى ھەسەنەنى پەلەستىن ۋە ئىئوردانىيەگە ھۆكۈمدار قىلىپ، خالىد بىلەن بىرلىكتە ھۇمۇسقا قاراپ يولغا چىقىڭلار!"

دەرۋەقە، بۇ ئەمرنامە ئەبۇ ئۇبەيدەنىڭ قولىغا تېگىپ كۆپ ئۆتمەيلا فەھل

شامدىن بۇرۇن مۇسۇلمانلارنىڭ قولىغا ئۆتتۈپ، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشتى[1].

فەھل ئۇرۇشى

فەھل ناھايىتى تېز سۈرئەتتە فەتھى قىلىندى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇ يەرگە شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنە قوماندانلىقىدا بىر قوشۇن ئەۋەتكەنىدى. بىزانىس قوشۇنىنىڭ 80 مىڭ ئەتراپىدا لەشكىرى بار ئىدى. ئەسلىدە بىزانسلار بۇ يەردىكى سۇلارنى قامال قىلىپ، مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ شارائىتىنى قىيىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن بىر يۈرۈش تەدبىرلەرنى يولغا قويغانىدى. ئەمما مۇسۇلمانلار (ئاللاھنىڭ مەدىتى بىلەن) بۇ قىيىن شارائىتقا قارىماي، ناھايىتى تېز سۈرئەتتە ھۇجۇم قوزغاپ ئۇستۇنلۈكنى قولغا كەلتۈردى ۋە شامدىن بۇرۇن فەھل بىلەن بەيسانىنى فەتھى قىلىپ بولدى[2].

دەمەشق(شام)نىڭ فەتھى قىلىنىشى

فەھل فەتھى قىلىنغاندىن كېيىن، ئەبۇ ئۇبەيدە شامنىڭ فەتھى قىلىنىشىنى ئاسانلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئەبۇل ئەئۋەر سەلەمىنى بىر بۆلەك قوشۇنغا قوماندان قىلىپ تەبەرىيانى فەتھى قىلىشقا ئەۋەتتى. ئۇندىن باشقا، بۇ قوشۇنى ئەۋەتىشتىكى مەقسەت— مۇسۇلمانلار بىلەن بولغان ئىتتىپاق ئەھدىنى بۇزۇپ، جەنۇبتىكى بىزانس قوشۇنىنىڭ ئۆزلىرىگە ياردەم قىلىشنى ئۈمىد قىلغان شام خەلقىگە ياردەمگە ئەۋەتىلىپ قېلىنىش ئېھتىمالى بولغان قوشۇنىنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن ئىدى. ھۇمۇس خەلقىمۇ شۇنداق قىلغانىدى(يەنى ئەھدىنى بۇزغانىدى).

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، مۇسۇلمانلار سۈرىيە تۇپراقلىرىدا ناھايىتى تېز ئىلگىرىلەۋاتاتتى. بۇنىڭ سەۋەبى— شەھەرلەردىن باشقا يەرلەردە نوپۇسنىڭ ئاز بولۇشى، بۇ يەرلەردە قەبىلىۋى تۈزۈمنىڭ ھاكىمىيەتلىك ئورۇندا تۇرغانلىقى ۋە مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ تېز ئىلگىرىلەش ئىقتىدارىغا ئىگە ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئىدى. شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، قەبىلىلەر كۆچمەن تۇرمۇشتا ياشىغاچقا، مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ ئۆزلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ قېلىش قورقۇنچى ئۇلارنىڭ ھەرقانداق ۋاقىتتا ئىتتىپاق تۈزۈشنى قوبۇل قىلىشقا سەۋەبچى بولاتتى. سۈرىيەنىڭ ئىچكى جايلىرىغا قارىغاندا، دېڭىز ساھىلىغا يېقىن يەرلەرنىڭ(قۇددۇس شەھىرىمۇ بۇلارنىڭ ئىچىدە) تۇپراقلىرى مۇنبەت بولغاچقا، نوپۇسىمۇ كۆپ ئىدى.

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 376-، 383-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 12-، 36-بەتلەر.

[2] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 393-، 396-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 44- ۋە 45-بەتلەر.

ئۇنىڭدىن سىرت، قۇددۇس مۇقەددەس ماكان بولغانلىقى ئۈچۈن باشقا يەرلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ مۇستەھكەم قوغدىلاتتى.

سۇرىيە دېڭىز ساھىلىنىڭ شىمالىي قىسمى تاغلىق ۋە تىك قىيالىق بولۇپ، يۈرۈش قىلىشقا ناھايىتى بىئەپ ئىدى. بۇ يەرنىڭ خەلقىمۇ خۇددى ئۆزلىرى ياشايدىغان زېمىنغا ئوخشاش قوپال ۋە تەرسا كېلەتتى. ئىسلام فەتھلىرى ئېلىپ بېرىلغان ۋاقىتلاردا، بۇ زېمىندا جۇرجۇملار ۋە ماردلار ياشايتتى. بىزانسلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغان بۇ خەلق بۇ زېمىننىڭ ئەڭ كونا يەرلىك خەلقى بولۇپ، تەمبەل بويلۇق ئەمالىقالارنىڭ ئەۋلادلىرى ئىدى.

باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە ئۆز قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى باشلاپ شامغا يۈرۈش قىلدى. خالىد ئىبنى ۋەلىدنى قوشۇننىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا قوماندان قىلىپ تەيىنلىدى. ئۆزى سول قاناتنىڭ، ئەمرۇ ئىبنى ئاس ئوڭ قاناتنىڭ قوماندانى ئىدى. ئەيياد ئىبنى غەنەم ئاتلىق قوشۇنغا، شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنە بولسا پىيادە قوشۇنغا باش ئىدى. بۇ ئارىدا، ئەبۇ ئۇبەيدە قول ئاستىدىكى قوماندانلاردىن زىل قەلانى بىر تۈمەن ئەسكەرگە باش قىلىپ، دەمەشق بىلەن ھۇمۇس شەھەرلىرى ئارىسىغا ئەۋەتتى. بۇ بىر تۈمەن ئەسكەر بىزانسلارنىڭ شامغا شىمالدىن ئەۋەتىدىغان ياردەمچى قوشۇنىنىڭ ئالدىنى توسۇيتتى. ئۇندىن باشقا، ئەبۇ دەردا باشچىلىقىدىكى بىر تۈمەن ئەسكەرنى دەمەشققە يېقىن يەردىكى بەرزا دېگەن جايغا ئەۋەتىپ، ۋاقتى كەلگەندە شەھەرنى قورشاۋغا ئالغان مۇسۇلمانلار قوشۇنغا ئارقا تەرەپتىن ياردەم قىلىشقا قويۇپ قويدى.

ئەبۇ ئۇبەيدە دەمەشقنىڭ فەتھى قىلىنىشنى ئاسانلاشتۇرۇش ئۈچۈن شەھەرنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىش ۋە مەلۇمات ئىگەللەش مەقسىتىدە قوشۇندىن ئۈچ نەپەر ئەسكەرنى تاللاپ شەھەرگە ئەۋەتتى. بۇلاردىن بىرى، شۇنداقلا بۇ ئۈچىنىڭ باشلىقى ئەبۇ ئۇمامە باھلى بولۇپ، ئۇ ئۆزلىرىنىڭ بۇ ۋەزىپىنى قانداق ئورۇندىغانلىقى ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ:

"يولغا چىقىپ، خېلى ماڭغاندىن كېيىن يېنىمدىكى بىرىگە ئەپلىك بىر يەرنى تېپىپ بۆكتۈرمىدە يېتىشنى بۇيرۇدۇم. يەنە بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن، يەنە بىرىنىمۇ بۆكتۈرمىگە قويۇپ ئۆزۈم يالغۇز شەھەر دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدىم. كېچە بولغاچقا، دەرۋازىلارنىڭ ھەممىسى تاقاقلىق ئىدى. ئېتىمدىن چۈشۈپ، نەيزەمنى يەرگە سانجىدىم، ئاندىن ئاتنىڭ يۈگىنىنى چىقىرىپ، توۋرىسىنى بېشىغا ئېسىپ قويدۇم ۋە ئۆزۈم بىر تەرەپتە يانپاشلاپ ياتتىم. تاڭ ئاتقاندا، تاھارەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدۇم. دەل شۇ ۋاقىتتا، دەرۋازا غىچىرلاپ ئېچىلدى. ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ، دەرۋازىدىن ئىچىگە كىردىم-دە، نەيزەم بىلەن نۆۋەتچىنى ئۆلتۈردۈم، ئاندىن ئېتىمغا مىنىپ ئۇ يەردىن ناھايىتى تېز سۈرئەتتە يىراقلاشتىم. ئەمما دۈشمەن چارلىغۇچىلىرى ئارقامدىن قوغلاپ كەلدى. بىرىنچى بۆكتۈرمىگە كەلگەندە، بۆكتۈرمىدىكى ئەسكەر تۇرغان يېرىدىن ئېتىلىپ چىقىۋىدى، دۈشمەنلەر بۇ يەردە

چوڭ بىر قوشۇننىڭ بۆكتۈرمىدە بولۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ دەرھال كەينىگە قايتتى. ئاندىن مەن ئۇ ئەسكەر بىلەن بىللە، ھولۇقماي-تېنىمەي يولىمىزغا چۈشتۇق ۋە يەنە بىر ئەسكەرنىمۇ ئېلىپ قارارگاھقا قايتتۇق. ئەبۇ ئۇبەيدەگە بولغان ئىشلارنى ئېيتىپ بەردىم. ئۇ شامنىڭ فەتھىسى ئۈچۈن يەنە بىر مەزگىل خەلىپىنىڭ كۆرسەتمىلىرىنى كۈتتى. كۆپ ئۆتمەي، خەلىپىدىن شەھەرگە يۈرۈش قىلىش توغرۇلۇق ئەمر كەلدى. ئەبۇ ئۇبەيدە بەشىر ئىبنى كەئەبنى بىر توپ ئاتلىق قوشۇنغا باش قىلىپ يەرمۇكقا جايلاشتۇرۇپ، ئۆزى قوشۇننى باشلاپ شامنى قورشاۋغا ئالدى"[①].

مۇسۇلمانلار دۈشمەنلىرىگە قارىغاندا نەچچە ھەسسە ئاز بولسىمۇ، ئېلىپ بارغان ھەر بىر ئۇرۇشتا (دىللىرىدىكى كامىل ئىمان سايىسىدا) دۈشمەنلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلدى. ئۇلۇغ ساھابە ئەبۇ ئۇمامەمۇ ئەنە شۇ كامىل ئىمانى بىلەن ئۆزى يالغۇز شام دەرۋازىسىغىچە يېتىپ باردى. دۈشمەن ئىشىكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، كېچىنى ھېچقانداق خەۋپسىرىمىگەن، ھولۇقمىغان ھالدا يانپاشلاپ يېتىپ ئۆتكۈزدى. ئەتىگەن سەھەردە، ئورنىدىن تۇرۇپ تاھارىتىنى ئالدى ۋە نامىزىنى ئوقۇدى. ئاندىن دۈشمەن نۆۋەتچىسىنى بىر نەيزە بىلەن يەرگە يىقىتىپ، قارارگاھقا بۇ ۋەزىيەتنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنداشنىڭ خۇشنۇدلۇقىدا قايتتى.

مۇسۇلمانلارنىڭ ئەنە شۇنداق تەۋرەنمەس ئىمانى، غەيرەت-شىجائىتى، جاسارەت ۋە پىداكارلىقى ۋەجىدىن رىملارنىڭ يۈرەكلىرى جىغىلداپ، خەلقى ۋەھىمە ئىچىدە لاغ-لاغ تىترەپ، ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىرى ساڭگىلاپ، روھى چۈشۈپ كەتكەنىدى. چۈنكى، ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆز زېمىنلىرىغىچە بېسىپ كىرىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى. ئۇلار يەككە بىر مۇسۇلماننىمۇ ئۆزلىرى ئۈچۈن ھۇجۇم ۋە تالاپەت دەپ بىلەتتى. ئۇلار:مۇسۇلمانلار دۈشمىنىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئېغىر زەربە بېرىدۇ، ئاندىن خۇددى ھېچ ئىش بولمىغاندەك بەخىرامان قايتىپ كېتىدۇ، دەپ قارايتتى.

مۇسۇلمانلار قوشۇنى شامغا يۈرۈش قىلىپ، ئالدى بىلەن(شەھەرگە يېقىن يەردىكى) ئەل غۇتا دەپ ئاتالغان باغۇبوستانلىق ۋە ئېكىنزارلىققا كىردى. بۇنىڭدىن مەقسەت، ئالدى بىلەن شامنىڭ ئوزۇق-تۈلۈك بىلەن تەمىنلەش مەركىزىنى ئىگىلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئۇزاققىچە قارشىلىق قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىدى. قوشۇن شەھەرگە شەرق تەرەپتىن يېقىنلىشىپ، شەھەرنى ئالدىن بەلگىلىگەن پىلان ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە قورشاۋغا ئالدى. ئوتتۇرا قىسمىغا قوماندانلىق قىلىۋاتقان خالىد ئىبنى ۋەلىد شەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىدىن قەيسەن دەرۋازىسىغىچە بولغان سېپىل ئەتراپىنى قورشاۋغا ئېلىپ، قوشۇننى ئۇ يەردىن شەھەرنىڭ جەنۇبىغىچە ئورۇنلاشتۇردى. يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان كىچىك

[①] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 30- ۋە 31-بەتلەر.

دەرۋازىدىن قەيسەن دەرۋازىسىغىچە بولغان دائىرىنى كونترول قىلدى. ئەبۇ ئۇبەيدە بولسا غەرب تەرەپتىن جابىيە دەرۋازىسىغا يېتىپ بېرىپ، ئۇ يەردىن كىچىك دەرۋازىغىچە بولغان دائىرىنى قورشاۋغا ئالدى.

قوشۇننىڭ سول قانىتى شەھەرنىڭ شىمال تەرىپىدىن ئايلىنىپ قورشاۋغا ئالدى. ئەمرۇ ئىبنى ئاس ئۆز قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى باشلاپ توماس دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدى. شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنە بابۇل فەرادىس ۋە بابۇس سالام دەرۋازىلىرىنى كونتروللىقى ئاستىغا ئالدى. شام مانا مۇشۇ شەكىلدە بىر قانچە ئايغىچە قورشاۋغا ئېلىندى. ھېراكلىيۇس شەھەرنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن قوشۇننىڭ خەلقنى قۇتۇلدۇرالىشىدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، قىش مەۋسۇمى يېتىپ كەلگەچكە، ھاۋا بارا - بارا سوۋۇشقا باشلىغانىدى. بۇنداق شارائىتتا، تەۋەككۈل قىلىپ ئۇرۇشقا كىرىش بەكمۇ خەتەرلىك ئىدى. دەل شۇ كۈنلەردە، شەھەر پاترىئارخىنىڭ بىر ئوغلى تۇغۇلدى. بوۋاقنىڭ تۇغۇلغانلىقىغا بەكمۇ سۆيۈنگەن پاترىئارخ بۇ مۇناسىۋەت بىلەن چوڭ زىياپەت تەييارلاپ، ئەسكەر ۋە پۇقرالاردىن كۆپ كىشىنى تەكلىپ قىلدى.

مېھمانلار ئۇ كېچىسى ھەددىدىن زىيادە ئىچىپ، ئويۇن - تاماشا قىلغاچقا، مەست بولۇپ، قاتتىق چارچاپ كەتتى. شەھەرنى قورشاۋغا ئالغان قوشۇننىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى خالىد ئىبنى ۋەلىد ئەتىسى مۇسۇلمانلارنىڭ تاكتىكا ئۇرۇشلىرىغا پوتەيدە تۇرۇپ قارشىلىق بىلدۈرىدىغان دۈشمەن سانىنىڭ ئاز ھەم زەئىپلىكىدىن شۈبھىلىنىپ، خەۋەرچىلەر ئارقىلىق شەھەر ئىچىدە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن خەۋەر تاپتى.

خالىد ئۆزىمۇ كېچىلىرى ئاساسي جەھەتتىن ئۇخلىماي، خەۋەرچىلەرگە باش بولۇپ ۋەزىيە ئىجرا قىلاتتى ۋە ئۇلار ئېلىپ كەلگەن خەۋەرلەرگە قاراپ ئەھۋالنى مۇلاھىزە قىلاتتى. سېپىلغا يامىشىش شارائىتىنىڭ پىشىپ يېتىلگەنلىكىنى چۈشەنگەن خالىد، قوشۇننىڭ كەئكە ئىبنى ئامىر ۋە مەئزۇر ئىبنى ئادىيغا ئوخشاش سەرخىل قوماندانلىرىنى كېڭەشكە چاقىرىپ، ئەسكەرلەرگە ھۇجۇم سىگنالى بەردى ۋە ئۇلارغا:"سېپىل ئۈستىدىن بىزنىڭ ئاۋازىمىزنى ئاڭلىغان ھامان، دەرھال ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، سېپىلغا يامىشىڭلار!" دەپ ئەمر بەردى.

ئاندىن ئۆزىنىڭ ياردەمچى قوشۇنى بىلەن بىرلىكتە، ھاۋا قاچىلانغان تۇلۇملارنى بويۇنلىرىغا ئېسىپ، سېپىلنىڭ سىرتىدىكى سۇ تولدۇرۇلغان خەندەكلەردىن ئۈزۈپ ئۆتۈشكە باشلىدى. دەمەشق(شام) شەھرىنىڭ شىمالي تەرىپىدىن باشقا ھەممە تەرىپىگە سېپىل تېمىنىڭ چۆرىسىنى ئايلاندۇرۇپ خەندەك كولىنىپ، سۇ تولدۇرۇلغانىدى. شەھەرنىڭ شىمالي تەرىپىدىن بەرادە دەرياسى ئېقىپ ئۆتكەچكە، بۇ دەريا تەبىئىي شەكىلدە باشقا تەرەپلەردىكى خەندەكلەرنىڭ رولىنى ئوينايتتى. چۈنكى، شەھەرنىڭ بۇ تەرىپىدىكى سېپىللار دەريا قىرغىقىغا پاراللېل قىلىپ سېلىنغان بولۇپ، باشقا تەرەپتىكى سېپىللارغا قارىغاندا ئەگرى -

بۇگرى ئىدى.

نىھايەت، خالىد ياردەمچىلىرى بىلەن بىرلىكتە سېپىل تۈۋىگە يېقىنلىشىپ، شوتىلارنى سېپىل پەشتاقلىرىغا يۆلەپ يۇقىرىغا ياماشتى. دۈشمەنلەرنى ئالاقزادە قىلىش ئۈچۈن، پوتەيگە چىقىپلا يۇقىرى ئاۋازدا تەكبىر ئېيتىشقا باشلىدى. ئاندىن دەرھال سېپىلنىڭ ئىچىگە سەكرەپ چۈشۈپ، دەرۋازا ئالدىدىكى نۆۋەتچىلەرنى ئۆلتۈردى ۋە دەرۋازىنى ئېچىۋەتتى. بۇ قانائەتلىك قوشۇن شەھەرگە خۇددى كەلكۈندەك ئېقىپ كىرىشكە باشلىدى.

خالىد ئالدىغا كەلگەن دۈشمەن ئەسكەرلىرىنى قىلىچى بىلەن چېپىپ يۈرۈپ، قوماندانلىقىدىكى قوشۇن بىلەن شەھەر مەركىزىگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. شەھەر چوڭلىرى قورقۇپ، جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن باشقا دەرۋازىلارغا قاراپ قېچىشقا باشلىدى ۋە ئۆزلىرىنىڭ تەسلىم بولغانلىقىنى، شەھەرنىڭ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن پۈتۈنلەي ئىشغال قىلىنغانلىقىنى ئاشكارا ئېلان قىلىشتى ھەمدە مۇسۇلمانلاردىن قورال ئىشلەتمەسلىكنى، تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈشنى تەلەپ قىلىشتى.

شۇ چاغدا، مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ باشقا قوماندانلىرىمۇ ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ، شەھەرنىڭ باشقا دەرۋازىلىرىدىن قان تۆكمىگەن ھالدا كىرىپ كەلدى. ئەمما، خالىد خەلقنىڭ باشقا دەرۋازىلاردىن ئۆزلىرى ئۈچۈن پاناھلىق تەلەپ قىلغانلىقىدىن خەۋەرسىز قولىدىن تېخى قورالنى تاشلىمىغانىدى. ئۇنىڭغا:"بىزدىن تىنچلىق تەلەپ قىلدى ۋە شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ بىزگە تەسلىم بولدى. بۇ قىلمىشىڭ توغرا ئەمەس" دەپ ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلدى. ئەمما ئۇ:"مەن شەھەرگە قوشۇنۇم بىلەن مەجبۇرىي بېسىپ كىردىم" دەپ تۇرۇۋالدى ۋە قىلىچى بىلەن يۇقىرىلارنى چېپىۋەردى. ئاخىر، باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇنىڭ بۇ ئىشنى توختىتىشنى قاتتىق ئاگاھلاندۇردى. قوماندانلار بىر-بىرى بىلەن(ھازىرقى مەناھىلىيە دەپ ئاتىلىدىغان قەلەيچىلەر بازىرىغا يېقىن يەردە) ئۇچراشتى. شۇنىڭ بىلەن شەھەر پۈتۈنلەي ئىشغال قىلىندى. ئۇ كۈنى، ھىجرەتنىڭ ئون تۆتىنچى يىلىنىڭ رەجەپ ئېيى بولۇپ، يەرمۇك جېڭىدىن دەل بىر يىل ئۆتكەنىدى. شەھەر مۇھاسىرىسى بىر نەچچە ئاي داۋاملاشتى[1].

دەمەشقنىڭ فەتھى قىلىنىشىدىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدەگە خەۋەر يوللاپ، ئەينى ۋاقىتتا ئىراقتىن كەلتۈرۈلگەن قوشۇننى خالىد ئىبنى ۋەلىد بىلەن قايتا ئىراققا ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى. بۇ قوشۇنلار ئىران تەرەپتە ئۇرۇش قىلىۋاتقان مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا ياردەمچى بولاتتى. خەلىپە بۇ قوشۇننىڭ ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قوماندانلىقىدا ئاتلىنىشى ھەققىدە ئەمر بەردى.

ئۇندىن باشقا، ئەبۇ ئۇبەيدە يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفياننى دەمەشققە،

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 392- ۋە 393-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 37-، 40-بەتلەر.

شۇراھبىل ئىبنى ھەسەنەنى ئىئوردانىيەگە، ئەمرۇ ئىبنى ئاسنى پەلەستىنگە، يەنى بۇ قوماندانلارنى بۇرۇن ئەۋەتىلگەن يەرلەرگە قايتا ۋالىي قىلىپ تەيىنلىدى.

دەمەشق ۋالىيسى يەزىد ئىبنــى ئەبــۇ ســۇفيان(ئەيــنى ۋاقىتتــا پەيغەمــبەر ئەلەيھىسسالام تەرىپىدىن ئەلچىلىككە تەيىنلەنگەن) دەھيا ئىبنى خەلىپەنــى تەدمــۇر خەلقىگە، ئەبۇ زەھرا قۇشەيرىنى ھاۋرانغا ئەۋەتىپ، بۇ ئىككــى شــەھەر خەلقىنــى تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈشكە چاقىرىق قىلدى. مۇسۇلمانلار قوشــۇنى دەمەشــقنى فەتھى قىلىشقا ماڭغاندا، ھاۋراننىڭ غەربىدىكى مەرجۇس ســەفەر دېــگەن يەردىــن ئۆتىدىغان يولدىن ماڭغان بولسىمۇ، ھاۋرانغا كىرىپ ئۆتمىگەچكە، ھاۋران خەلقــى بىلەن تېخى تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈلمىگەنىدى[①].

بەقائە ۋەقەسى

ئۇندىن سىرت، ئەبۇ ئۇبەيدە خالىد ئىبنى ۋەلىد باشچىلىقىدىكى بىر بــۆلەك قوشۇننى بەقائەگە ئەۋەتكەنىدى. خالىد بــۇ يەرگە يېتــىپ كەلگەنــدە، (ھــازىرقى زەھرۇل بەيدار دېگەن يەردە) سىنان ئىسىملىك قوماندانىنىڭ باشــچىلىقىدىكى بىــر بۆلەك بىزانس قوشۇنى مۇسۇلمانلارغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلــدى. بــۇ ۋەقە يــۈز بەرگەن مەيسۇن بۇلىقى دېگەن يەردە بىرمۇنچىلىغان مۇســۇلمان ئەســكەر ۋاپــات بولدى. شۇ كۈندىن ئېتىبارەن ئۇ يەر"شېھىتلەر بۇلىقى" دەپ ئاتىلىشقا باشــلىدى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن، خالىد يولنى داۋاملاشتۇرۇپ بەقائەنىڭ شىمالىدىكى بەئەلــبەق دېگەن يەرگە يېتىپ باردى ۋە ئۇ يەرنىڭ خەلقــى بــىلەن تىنچلىــق ئەھدىنامــىسى تۈزۈش ئارقىلىق، ئۇ يەرلەرنىمۇ ئىسلام تۇپراقلىرىغا قاتتى[②].

[①] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 44-بەت.
[②] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 44-بەت.

مارجۇررۇم ئۇرۇشى ۋە ھۇمۇسنىڭ فەتھى قىلىنىشى

ئەبۇ ئۇبەيدە شەخسەن ئۆزى بىر بۆلەك قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، شىمالغا يۈرۈش قىلدى ۋە زىت تەلا دېگەن يەرگە يېتىپ كەلدى. بۇ يەر، ھازىرقى قادىفەگە يېقىن سەنىيىەتۇل ئۇقابنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى ئىدى. دەل شۇ يەردە، ئەبۇ ئۇبەيدەگە بىزانس ئىمپېراتورى ھېراكلىيۇسنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە پاترىئارخ تېئودور قوماندانلىقىدا قوشۇن ئەۋەتكەنلىكى ھەققىدە خەۋەر يېتىپ كەلدى.

بىزانس قوشۇنى دەمەشقنى قۇتۇلدۇرۇش خىيالىدا مارجۇررۇمغا(ھازىرقى لىۋاندا ساببۇرا رايونى دەپ ئاتىلىدىغان يەر) قاراپ كېلىۋاتاتتى. ئەبۇ ئۇبەيدە قوشۇننى باشلاپ تېئودور قوماندانلىقىدىكى قوشۇنغا قارشى يۈرۈش قىلدى. خالىد بولسا بىزانس قوشۇننى ئارقا تەرەپتىن قورشىدى ۋە ئۇرۇش باشلىندى. رىم لەشكەرلىرىدىن(ئاندا ـ ساندا قېچىپ قۇتۇلغانلىرىدىن باشقا) ھېچكىم ساق قالمىدى. تېئودورنى خالىد ئۆلتۈردى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇنىدىن باشقا شىنەس ئىسىملىك بىر پاترىئارخ بىلەن توقۇنۇشتى ۋە ئۇنى ئۆلتۈردى. ئۇنىڭ لەشكەرلىرى ھۇمۇسقا قاراپ قاچتى، ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇلارنى قوغلاپ كەتتى. خالىد تېئودورنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ئەبۇ ئۇبەيدەنىڭ كەينىدىن ھۇمۇسقا قاراپ يولغا چىقتى. ھۇمۇسقا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئىككىسى بىرلىشىپ شەھەرنى قورشاۋغا ئالدى. قورشاۋ يەنە ئۇزۇنغىچە داۋام قىلدى. قىش مەۋسۇمى كەلدى ۋە قاتتىق سوغۇق بولۇپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ، مۇسۇلمانلار سەۋرچانلىق كۆرسىتىپ، قاتتىق بەرداشلىق بەردى. قىش سوغۇقى سەل بوشاپ قالغاندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار مۇھاسىرىنى تېخىمۇ چىڭىتتى. شەھەر ئاھالىسى بەرداشلىق بېرەلمەي، يۇرت چوڭلىرىنى مۇسۇلمانلارغا تەسلىم بولۇشقا مەجبۇرلىدى. شۇنىڭ بىلەن، دەمەشىق ئەھدىنامىسىگە ئوخشاش بىر ئەھدىنامە تۈزۈلدى. زېمىن باجغا باغلاندى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ياخشى بولغان شەخسلەرمۇ جىزيە تۆلەيدىغان بولدى. ئەبۇ ئۇبەيدە قولغا كەلتۈرۈلگەن بۇ زەپەرلەرنىڭ خۇش خەۋىرىنى خەلىپىگە يەتكۈزۈش ۋە يىغىۋېلىنغان غەنىيمەتلەرنىڭ بەشتىن بىرىنى دۆلەت خەزىنىسىگە يوللاش مەقسىتىدە ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇدنى مەدىنىگە ئەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەبۇ ئۇبەيدە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ھېراكلىيۇسقا بولغان قارىشى ۋە تەلىماتلىرىنىمۇ كۈتۈۋاتاتتى. خەلىپىدىن ئۇنىڭغا(بولۇپمۇ ئەبۇ ئۇبەيدەنىڭ) ھۇمۇستا تۇرۇشى ھەققىدە بۇيرۇق كەلدى①.

① ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2ـجىلد، 449ـ ۋە 450ـبەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7ـجىلد، 89ـ بەت.

قىننەسرىننىڭ فەتھى قىلىنىشى

باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە ھۇمۇس فەتھەسىدىن كېيىن، خالىد ئىبنى ۋەلىدنى بىر بۆلەك ئەسكەرگە قوماندان قىلىپ قىننەسرى[①]گە ئەۋەتتى. خالىد شەھەرنى قورشاپ، ئۇلار بىلەن ئۇرۇش قىلدى ۋە دەسلەپتىلا تالاپەتكە ئۇچرىدى. بۇنىڭ بىلەن ئەبۇ ئۇبەيدەدىن كەچۈرۈم سوراشقا مەجبۇر بولدى. كېيىنچە، جەڭگىۋارلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىپ شەھەرنى ئېلىشقا مۇۋەپپەق بولدى. بۇ، ھىجرەتنىڭ ئون بەشىنچى يىلى ئىدى. سۈرىيەنىڭ ئىچكى رايونلىرىدا مۇۋەپپەق بولغان بۇنداق ئىلگىرىلەشلەر دېڭىز ساھىلىدىكى جايلاردا(بۇندىن بۇرۇن ئېيتىپ ئۆتۈلگەن سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن) كۆرۈلمەيۋاتاتتى. شۇ سەۋەب بىلەن، پەلەستىن ئەمىرى ئەمرۇ ئىبنى ئاس دېڭىز ساھىلىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىچكى رايونلاردىكى مۇسۇلمانلار بىلەن تەڭ ئىلگىرىلىشىنى قولغا كەلتۈرۈشنى كۆزدە تۇتۇپ، جەنۇبقا قاراپ شىددەت بىلەن يۈرۈش قىلدى[②].

بۇ ئەھۋالدا، باش قوماندانلىق مەركىزىمۇ ئىچكى قىسمىدىن ساھىلغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، بۇ رايوننى بىر-بىردىن ئايرىپ، پارچىلاش ئارقىلىق بۇ يەرلەرنىڭ فەتھى قىلىنىشىنى ئاسانلاشتۇرۇشى ۋە جەنۇبتىن يولغا چىققان مۇسۇلمانلار قوشۇنى دۇچ كېلىدىغان توسالغۇلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ۋەزىيەتنى ياخشى تەرەپكە بۇرىشى لازىم ئىدى.

شۇنداق قىلغاندىلا، بىزانسلارنىڭ جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان لەشكەرلىرىنىڭ روھى چۈشۈپ، بۇ يەردە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدىغانلىقىغا بولغان ئۈمىدلىرى پۈتۈنلەي يوققا چىققاتتى. مانا بۇ، ئىچكى جايلاردىن ساھىل تەرەپلەرگە قاراپ يۈرۈش قىلىدىغان قوشۇننىڭ نىشان ۋە مەقستى ئىدى.

شۇڭا، خەلپە ھەزرىتى ئۆمەر مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيان قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى سۈرىيەنىڭ شىمالىدىكى قەيسەرىيەگە قاراپ ئاتلىنىشقا بۇيرۇدى. مۇئاۋىيەگە ئۇ يەرنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، شۇ يەردە قېلىپ ئەمىرلىك قىلىشنىمۇ تاپىلىدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مۇئاۋىيەگە ئەۋەتكەن مەكتۇپىدا مۇنداق يېزىلغانىدى:"سېنى قەيسەرىيەگە ئەمىر قىلىپ تەيىنلىدىم. بۇ شەھەرگە دەرھال يۈرۈش قىل ۋە ئۇ يەرنى فەتھى قىلىش ئۈچۈن ئاللاھتىن ياردەم ۋە زەپەر تىلىگىن! يۈرۈش قىلغان ۋاقتىڭدا مۇنۇ دۇئانى پات-پات ئوقۇپ تۇرغىن:'لاھەۋلە ۋەلا قۇۋۋەتە ئىللا بىللاھىل ئەلىييىل ئەزىم'(ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ مەدىتى بولمىسا،

[①] قىننەسرى ــ سۈرىيەنىڭ شىمالىدىكى بىر شەھەر بولۇپ، مەلە سازلىقىغا قۇيۇلىدىغان قۇۋەيق دەرياسىنىڭ قىرغىقىغا جايلاشقان. خارابىلىرى ھازىرمۇ بار.

[②] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 452- ۋە 453-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 90- ۋە 91-بەتلەر.

ھېچقانداق كۈچ ـ قۇۋۋەت، چارە ـ تەدبىر كارغا كەلمەيدۇ!)''.

مۇئاۋىيە خەلىپىنىڭ ئەمرىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، قەيسەرىيەگە قاراپ يۈرۈش قىلدى ۋە شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئالدى. تەسلىم بولۇشنى قوبۇل قىلمىغان دۈشمەن قوشۇنى بىلەن بىر نەچچە قېتىم توقۇنۇشتى. ئەڭ ئاخىرى، دۈشمەن قوشۇنىدىن 80 مىڭغا يېقىن ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ ئۇستۇنلۇككە ئېرىشتى ۋە قەيسەرىيەنى فەتھى قىلدى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن، بىزانس قوشۇنى مۇسۇلمانلارغا قارشى ئۇرۇشتىكى غەلىبىگە بولغان ئەڭ ئاخىرقى ئۈمىدىنىمۇ يوقاتتى.

قەيسەرىيەنىڭ فەتھىسىدىن كېيىن، خەلىپە ئەمرۇ ئىبنى ئاسقا ئىلىيا(قۇددۇس) شەھىرىنى فەتھى قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى[1].

ئەجنادەيىننىڭ فەتھى قىلىنىشى

ئەمرۇ ئىبنى ئاس ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئەمرى بويىچە ئەجنادەيىنگە قاراپ يۈرۈش قىلدى. بۇ يەر فەلەستىن(ھازىرقى لىۋاندا سۇ ئارىشاڭلىرى بىلەن تونۇلغان ساياھەت ئورنى)گە يېقىن بىر يەر بولۇپ، پەلەستىنگە ئۆتىدىغان ناھايىتى مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك يەر ئىدى. بۇ يەرنى بىزانسلارنىڭ ئارتابون ئىسىملىك بىر قوماندانىنىڭ باشچىلىقىدىكى خېلى چوڭ قوشۇنى ساقلاپ تۇراتتى. بىزانسلارنىڭ بۇنىدىن باشقا، راملا ۋە قۇددۇس قاتارلىق ئىككى رايوندىمۇ ئەسكىرىي كۈچى بار ئىدى.

ئەمرۇ ئىبنى ئاس ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، قوشۇننى تەڭشەپ راملا ۋە قۇددۇسقا مەلۇم ساندا ئەسكەر ئەۋەتتى. بۇنىڭدا ئۇلارنىڭ بۇ ئىككى يەردىكى بىزانس قوشۇنىغا ئارام بەرمەسلىك ۋە بىزانسلارنىڭ ئارتابون قوشۇنىغا ياردەمگە كېلىشىنى توسۇپ تۇرۇش كۆزدە تۇتۇلغانىدى. شۇنچە كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىلگەن بولسىمۇ، ئەجنادەيىننىڭ فەتھى قىلىنىشى كەينىگە سۈرۈلۈپ كەتتى. بۇ ئارىدا، دىپلوماتىك كۆرۈشۈشلەرمۇ قويۇقلىشىپ باردى. ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ئەلچىلەر توختىماي بېرىپ ـ كېلىپ يۈرەتتى. بۇ ئەھۋال، تېتىك ۋە زېرەك ئەمرۇ ئىبنى ئاسنىڭ كۆڭلىگە پەقەتلا ياقمىدى. ناھايەت ئۆزى بىر پىلان تۈزۈپ چىقتى. ئۇ سالاھىيىتىنى يوشۇرۇپ، ئۆزىنى ئەمرۇ ئىبنى ئاسنىڭ ئەلچىسى قىلىپ كۆرسىتىپ، ئارتابوننىڭ ئالدىغا بارماقچى بولدى. دەرۋەقە، شۇ سىياقتا ئەجنادەيىنگە يېتىپ باردى ۋە ئارتابوننىڭ ھۇزۇرىغا قوبۇل قىلىندى. ئارتابونمۇ ئالدىدىكى بۇ زاتنىڭ ئەمرۇ ئىبنى ئاسنىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى سەزگەندەك بولدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، بۇ كىشى ئەڭ بولمىغاندا مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى ھۆرمەتكە سازاۋەر، يۇقىرى مەرتىۋىلىك كىشى ئىدى.

ئارتابون ئۆز ـ ئۆزىگە:''مەن مۇسۇلمانلارغا ھەرقانچە قىلساممۇ، بۇ ئادەمنى

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2 ـ جىلد، 456 ـ ۋە 457 ـ بەتلەر.

ئۆلتۈرۈشتىنمۇ چوڭ زىيان سالالمايمەن" دېدى ۋە بىر سۇيىقەست بىلەن ئەمرۇ ئىبنى ئاسنى يوقاتماقچى بولۇپ، خاس ئادەملىرىدىن بىرىنى يېنىغا چاقىرىپ، ئۇنىڭغا ئەمرۇنىڭ قايتىش يولىدا بۆكتۈرمە بولۇپ يېتىشنى ۋە ئەمرۇ قايتقاندا دەرھال ئۆلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. شۇنداق قىلغاندا دىپلوماتىك قائىدىلەرگە ئوچۇق-ئاشكارا خىلاپلىق قىلمىغان بولاتتى. ئەمما، ئەمرۇ ئۆزىنىڭ زېرەكلىكى بىلەن ئارتابوننىڭ قارا نىيىتىنى بىلىپ قالدى. ئۇمۇ بۇنىڭغا قارشى بىر ھىيلە ئويلاپ چىقىشى كېرەك ئىدى. ئەمرۇ ئىبنى ئاس ئارتابوننىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىپ:"جانابلىرى! بىز بىر-بىرىمىزنىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلىدۇق ۋە چۈشىنىش ھاسىل قىلدۇق. ئەمما مەن ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزلىرىگە ئەۋەتكەن ئون كىشىلىك بىر ھەيئەتنىڭ يالغۇز ئەزاسىمەن. ئەمدى ماڭا رۇخسەت قىلسىلا، مەن بېرىپ قالغان توققۇز نەپەر ئەزانىمۇ ئېلىپ كېلەي. ئۇلارمۇ كېلىپ سىلىنىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلاپ باقسۇن، بۇ ئىشنى شۇ يول بىلەن ھەل قىلايلى!" دېدى.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئارتابون بۇ ئىشتا ئۆزىنىڭ چوقۇم ئۇتۇپ چىقىدىغانلىقىغا تولۇق قانائەت ھاسىل قىلىپ، بەكمۇ سۆيۈنۈپ كەتكەنلىكىدىن بۇ تەكلىپنى دەرھال قوبۇل قىلدى ۋە ئەمرۇنى ئۇزىتىپ قويۇپ، بۆكتۈرمىگە ياتقۇزۇپ قويغان ئادىمىنى ئۇ يەردىن ياندۇرۇپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەمرۇ ئىبنى ئاس ئۆزى ئۈچۈن پىلانلانغان سۇيىقەستتىن ساق-سالامەت قۇتۇلۇپ قالدى. ئارتابون ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن:"ۋاي ئىست! بۇ ئادەم مېنى ئالداپتۇ. قەسەم قىلىمەنكى، بۇ ئادەم ئەرەبلەرنىڭ ئەڭ ئەقىللىقى ئىكەن" دەپ قاتتىق پۇشايمان قىلدى.

بۇ ئىش ئۆمەرنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ بارغاندا، ئۇ ھەم ئەمرۇنىڭ ئەقلىگە ھەيران قالدى ھەم بۇنداق مۇھىم ئادىمىدىن ئايرىلىپ قالمىغانلىقىدىن بەكمۇ سۆيۈنۈپ:"ياشاپ كەت، ئەي ئەمرۇ! " دەپ ئۇنى ماختاپ كەتتى.

كېيىن، ئەجنادەيندىمۇ يەرمۇكتىكىگە ئوخشاش مۇسۇلمانلار بىلەن بىزانسلار ئارىسىدا قانلىق جەڭ بولدى. مۇسۇلمانلار ئاخىر ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ ئەجنادەينگە بېسىپ كىردى ۋە بەيتۇل مەقدىسكە قاراپ ئىلگىرىلىدى[1].

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 382- ۋە 383-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 93- ۋە 94-بەتلەر.

قۇددۇسنىڭ فەتھى قىلىنىشى

مۇسۇلمانلار قوشۇنى سۇرىيەدە بىزانسلارنىڭ قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىشلىرىگە دۇچ كېلىۋاتاتتى. شۇڭا، ئايرىم-ئايرىم يۆنىلىشلەردە ئۇرۇش قىلىۋاتقان مۇسۇلمانلار قوشۇنى بەزىدە بىر يەرگە يىغىلىپ بىرلىكتە ئۇرۇش قىلىشقا توغرا كېلەتتى.

مەسىلەن، قۇددۇس فەتھىسىدىمۇ شۇنداق بولدى. باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە دەمەشققە سەئىد ئىبنى زەيدنى ئەمىر قىلىپ تەيىنلەپ، بەيتۇل مەقدىسنى مۇھاسىرىگە ئېلىش ۋە خەلقنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندەش ئۈچۈن يولغا چىقتى.

قۇددۇس خەلقى خەلىپىنىڭ ئۆزى بىلەن كۆرۈشۈش شەرتى ئاستىدا شەھەرنى مۇسۇلمانلارغا تاپشۇرۇدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇلارنىڭ تەلىپىنى خەلىپىگە يەتكۈزدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئاۋۋال ساھابىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئالماقچى بولدى. ھەزرىتى ئەلى خەلىپىنىڭ بېرىشىنى مۇۋاپىق كۆردى، ئەمما، ھەزرىتى ئوسمان بۇ پىكىرگە قوشۇلمىدى. نەتىجىدە، ھەزرىتى ئۆمەر ھەزرىتى ئەلىنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆز ئورنىغا ئۇنى نائىب قىلىپ قويغاندىن كېيىن، يېنىغا ھەزرىتى ئابباسنى ئېلىپ قۇددۇسقا قاراپ يولغا چىقتى.

ئەبۇ ئۇبەيدە، خالىد ئىبنى ۋەلىد ۋە يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان قاتارلىقلار باشچىلىقىدىكى قوماندانلار جابىيە دېگەن يەردە ھەزرىتى ئۆمەرنى كۈتۈۋالدى. ئۆمەر جابىيەدىن بەيتۇل مەقدىسكە يېتىپ باردى ۋە خرىستىئانلار بىلەن كېلىشتى، ئەمما، بىزانسلارنىڭ ئۈچ كۈن ئىچىدە شەھەردىن چىقىپ كېتىش شەرتىنى قوشۇپ قويدى. قۇددۇس فەتھى قىلىنغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر مەسچىدى ئەقساغا(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مىراج كېچىسى كىرگەن ئىشىكتىن) كىرىپ، مۇسۇلمانلار بىلەن ناماز ئوقۇدى. ئاندىن قۇببەتۇس سەخرەغا كىردى ۋە بەيتۇل مەقدىسنىڭ قىبلە تەرىپىگە مەسچىت(بۇ ھازىر ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مەسچىتى دەپ قارىلىدۇ) سالدۇردى.

قۇددۇس تەلتۆكۈس فەتھى قىلىنغاندىن كېيىن، ھەرقايسى قوماندانلار ئۆزلىرى ئەسلىدە ئۇرۇش قىلىۋاتقان جايلارغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى[1].

ھۇمۇس شەھىرىنىڭ ئىككىنچى قېتىم فەتھى قىلىنىشى

ئەبۇ ئۇبەيدەنىڭ ھۇمۇسقا قايتىپ بېرىشى بىلەن تەڭ بىزانس قوشۇنلىرى

[1] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 94-، 103-بەتلەر.

شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئالدى. جەزىرە[1] خەلقىمۇ ئۇلارغا قېتىلغانىدى. ئەبۇ ئۇبەيدە قوماندانلىق ھەيئەتلىرى بىلەن شەھەرنىڭ سىرتىغا چىقىپ بىزانسلار بىلەن ئۇرۇش قىلىش ياكى شەھەر ئىچىدە تۇرۇپ مۇداپىئەلىنىش كېرەكلىكى توغرۇلۇق مەسلىھەتلەشتى. ھەيئەتلەر مۇداپىئەلىنىپ تۇرۇش تەكلىپىنى بەردى، ئەمما، ئەبۇ ئۇبەيدەگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن بىر بۆلەك ئەسكەرنى باشلاپ قىننەسرىدىن يېتىپ كەلگەن خالىد، شەھەر سىرتىغا چىقىپ ئۇرۇشۇش پىكرىدە چىڭ تۇردى.

لېكىن، ئەبۇ ئۇبەيدە كۆپچىلىكنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلدى ۋە بۇ ئەھۋالنى خەلىپىگە بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن خەۋەر يوللىدى. سۈرىيەنىڭ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن فەتھى قىلىنغان ھەر بىر شەھىرىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ كۈچى پەقەت شۇ يەرنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقىنى ۋە ھۆكۈمەتنى قوغداپ تۇرۇشقىلا يېتەتتى. شۇڭا، ھەممىسى ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل ئىدى. ئەگەر يېڭى فەتھى قىلىنغان بۇ شەھەرلەرنىڭ ھەر قانداق بىرىدىن ئەبۇ ئۇبەيدەگە ياردەمچى قوشۇن كەلسە، ئۇ رايوننىڭ ئامانلىقى بۇزۇلۇپ، تەرتىپى قالايمىقانلىشىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ يەر ـ بۇ يەرلەردە توپلىشىۋاتقان بىزانس قوشۇنلىرى مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئەڭ چوڭ خەۋپ ھېسابلىناتتى. مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ ئازلاپ قالغانلىقىنى كۆرگەن شەھەر خەلقىنىمۇ بىرەر چاتاق چىقىرىپ قويمايدۇ، دېگىلى بولمايتتى. بۇ خەتەرلىك ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتقان ھەزرىتى ئۆمەر ئىراقتا تۇرۇۋاتقان سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسقا مەكتۇپ يوللاپ، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى كەئكە ئىبنى ئەمرۇ قوشۇننى دەرھال ھۇمۇسقا ياردەمچى قوشۇن قىلىپ ئەۋەتىشنى، ئۇندىن باشقا، ئەييەد ئىبنى غەنەم قوماندانلىقىدىكى بىر بۆلەك قوشۇننى بىزانسلارغا ياردەمچى بولۇشقا ئۇرۇنىۋاتقان جەزىرە خەلقىنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى. بۇ بۇيرۇققا بىنائەن، كۇفەدىن كەئكە ئىبنى ئەمرۇ قوماندانلىقىدىكى تۆت مىڭ كىشىلىك قوشۇن ھۇمۇسقا، ئەياد ئىبنى غەنەم قوماندانلىقىدىكى يەنە بىر بۆلەك قوشۇن جەزىرەگە قاراپ يولغا چىقتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزى شەخسەن بىر بۆلەك ئەسكەرگە قوماندانلىق قىلىپ، ئەبۇ ئۇبەيدەگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن مەدىنىدىن يولغا چىقتى.

ھۇمۇسنى قورشىۋالغان بىزانس قوشۇنلىرىغا ياردەم بېرىشكە ئۇرۇنغان جەزىرە ئاھالىسى مۇسۇلمانلار قوشۇنلىرىنىڭ ئۆز يۇرتلىرىغا يېتىپ بارغانلىقىنى ئاڭلاپ، دەرھال ھۇمۇسنى تاشلاپ، يۇرتلىرىغا قايتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىزانس قوشۇنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ شەخسەن قوماندانلىقىدا بىر بۆلەك قوشۇننىڭ ئەبۇ ئۇبەيدەگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن كېلىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يەتكۈزۈلدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان بىزانس قوشۇنى ئۆزلۈكىدىن تۈگىشىپ كەتتى، كۆنىسېرى زەئىپلىشىشكە قاراپ يۈزلەندى. بۇ ئەھۋالنى سەزگەن خالىد ئىبنى ۋەلىد مۇشۇ

[1] جەزىرە — ھازىرقى تۈركىيىنىڭ شىرناك ۋىلايىتىگە قاراشلىق جىزرە ناھىيىسى.

پۈرسەتتە سىپىل سىرتىغا چىقىپ دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىش تەكلىپىنى بەردى. ئۇنىڭ تەكلىپى قوبۇل قىلىندى ۋە مۇسۇلمانلار ئاللاھ تائالانىڭ مەددىتى بىلەن دۈشمەنلەرنى يەڭدى. كۇفەدىن ياردەمگە كېلىۋاتقان كەئكەنىڭ قوشۇنلىرىمۇ بۇ ۋاقىقچە تېخى يېتىپ كېلىپ بولالمىغانىدى. ئۇلار مۇسۇلمانلار ھۇمۇستا غەلىبە قازىنىپ ئۈچ كۈن ئۆتكەندە ئاندىن يېتىپ كەلدى. بۇ ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەر جابىيەدە بولۇپ، زەپەر خەۋەرلىرىنى شۇ يەردە ئاڭلىدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئەسكەرلىرىمۇ باشقا جەڭچىلەر بىلەن بىر قاتاردا ئۇرۇش غەنىيمەتلىرىدىن ئۈز نېسۋىلىرىنى ئالدى. بۇندىن باشقا ھەلەب، مەنبىج ۋە ئانتاكىيا خەلقلىرى بىلەن ئىتتىپاق ئەھدىنامىسى تۈزۈلدى[1].

جەزىرە(جىزرە)نىڭ فەتھى قىلىنىشى

كۇفەدىن يولغا چىققان ئەييەاد ئىبنى غەنەم قول ئاستىدىكى قوشۇننى باشلاپ جەزىرەگە يېتىپ بېرىپ، ھارران، رەھا ۋە رەققا قاتارلىق يەرلەرنىڭ ئاھالىسى بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزگەندىن كېيىن، ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىنى نۇسەيبىنگە، ئەمرۇ ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسنى رەسۇل ئەينگە ئەۋەتتى. ئۆزىمۇ دارە[2]غا يۈرۈش قىلىپ، بۇ يەرنى ئىشغال قىلدى. ئاندىن ئوسمان ئىبنى ئەبۇل ئاسنى ئەرمەنىيە[3]گە ئاتلاندۇردى. ئوسمان دەسلەپ بۇ يەردىكى خەلق بىلەن ئۇرۇش قىلدى. كېيىن ئاھالە بېشىغا بىر دىناردىن جىزيە تۆلەيدىغانغا كېلىشتى[4].

سۈرىيە ساھىللىرىنىڭ فەتھى قىلىنىشى

ئەمرۇ ئىبنى مالىك قارقىيسانى فەتھى قىلغاندىن كېيىن، ھىت خەلقى بىلەن ئەھدىلىشىپ، جىزيە تۆلەشكە كېلىشتى. بۇ ۋاقىتلاردا يەزىد ئىبنى ئەبۇ سۇفيان ئىنىسى مۇئاۋىيەنى قوشۇن تۈرشاۋۇللىرىغا باشچى قىلىپ سۈرىيە ساھىللىرى(ھازىرقى لىۋان تۇپراقلىرى)غا ئەۋەتتى. ئۇ باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدەنىڭ ئەمرى بىلەن ئاق دېڭىز ساھىلىدىكى سۇر، سەيدا، بېيرۇت، ئاركا(ھازىر نامى ئۆچكەن) ۋە ترابلۇس قاتارلىق يەرلەرنى فەتھى قىلدى. شۇنىڭ بىلەن سۈرىيەنىڭ پۈتۈن زېمىنى مۇسۇلمانلارنىڭ قولىغا ئۆتتى[5].

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 485- ۋە 486-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 125- ۋە 126-بەتلەر.

[2] دارە— ھازىرقى سۈرىيەنىڭ دەيرۇززۇر ۋىلايىتى.

[3] ئەرمىنىيە— (ھازىرقى) تۈركىيەدىكى شەرقىي ئاناتولىيەنىڭ شەرقىي جەنۇبى ياكى ھەممىسىنى كۆرسىتىدۇ. ئەرەب مەنبەلىرىدە ئەرمىنىيە، تۈركچە ماتېرىياللاردا ئەرمەنىستان دەپ يېزىلىدۇ-ت.

[4] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 486-، 489-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 126-، 128-بەتلەر.

[5] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 394 - ۋە 395-بەتلەر.

ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، مۇسۇلمانلار بۇنچە فەتھىلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش جەريانىدا ناھايىتى چوڭ بىر خاتالىققا يول قويغانىدى. يەنى مۇسۇلمانلار فەتھى قىلىپ بولغان يەرلەرنى بىر باشتىن تولۇق تازىلاپ چىقمىغانىدى. ئۇلار كېيىنكى كۈنلەردە، بۇ يەرلەردىن ئۆزلىرىگە قارشى چىقىپ، سۈرىيەنى مۇسۇلمانلارنىڭ قولىدىن قايتىدىن تارتىۋېلىش كويىدا يۈرگەن، ۋىزانسلارغا ياردەمچى بولىدىغان كىشىلەرنى تېپىپ چىقىپ، تەلتۆكۈس يوقىتالمىغانىدى.

مۇسۇلمانلار بۇ يەرلەرنى ئۆزلىرىنىڭ ھاكىمىيەت ۋە كۈچ مەركىزى بولۇپ قېلىۋېرىدۇ، دەپ ئويلاشقانىدى. چۈنكى، يۇقىرىدا كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، مۇسۇلمانلار ئاۋۋال ئىچكى قىسىملارنى فەتھى قىلىش بىلەن مەشغۇل بولغانىدى. بۇ يەرلەر ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ھەرىكەت يۆنىلىشى بولۇپ، مەدىنە بىلەن ئالاقىلىشىشمۇ ئاسان ئىدى. ئەجەبلىنەرلىك يېرى شۇكى، مۇسۇلمانلار(باش قوماندانلىرىنىڭ ئەمرى بىلەن) دېڭىز قىرغاقلىرىدا ۋىزانسلارنىڭ ۋىرمۇنچىلىغان كېمە ۋە ئارمىيىسى بولغان لىۋاندىن ھەردائىم يىراق تۇرۇشقا تىرىشتى. دەل شۇ چاغلاردا، ۋىزانس دېڭىز ئارمىيىسى بۇ ساھىللاردا ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئەمما مۇسۇلمانلارنىڭ دېڭىز ئارمىيىسى يوق ئىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك چۆلدە ياشىغاچقا، كۆپىنچىسى دېڭىزنىمۇ كۆرۈپ باقمىغانىدى. ھەزرىتى ئۆمەرمۇ شۇلاردەك دېڭىزنى كۆرۈپ باقمىغانلارنىڭ بىرى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، يەنە مۇسۇلمانلار بۇ ساھىللارنىڭ يېرىم ئارالدىكى تاغلىق رايونلىرىنىمۇ ئۆز كونتروللۇقىغا ئالماي، پەقەت تۆپىلىكلەرنىڭ ئەتراپىنى مۇھاسىرىگە ئېلىش بىلەنلا بولدى قىلدى.

مۇسۇلمانلار بۇ يەرلەردىكى نوپۇسنىڭ شالاڭلىقىغا قاراپ، ئۇلاردىن ئۆزلىرىگە ھېچقانداق خېيىم-خەتەر كەلمەيدىغانلىقىغا ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمىگە مەجبۇرىي بويۇن ئېگىدىغانلىقىغا تولۇق ئىشەنگەچكە، كۆڭۈللىرىدە ھېچقانداق ئەندىشە قالدۇرمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ يەرلەرنىڭ ئاھالىسى بەكمۇ يوقسۇل، زېمىنلىرى ئۈنۈمسىز ئىدى.

بۇ خاتالىق ئاندالۇس فەتھىسىدىمۇ ئۆتكۈزۈلدى. ئۇ يەردىمۇ تاغلىق رايون خەلقلىرى مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا چوڭ بالا-قازا ئېلىپ كەلدى، ئۇزۇن مەزگىل ھاكىمىيەت سۈرۈپ كەلگەن مۇسۇلمانلارنى پۈتۈنلەي تىرىپىرەن قىلىۋەتتى.

ئىسلام فەتھى ھەرىكەتلىرى داۋاملىشىۋاتقان ئۇ كۈنلەردە، ۋىزانسلارنىڭ ساھىللاردىكى قوشۇنلىرىنى كۆرگەن لىۋاننىڭ تاغلىق ئاھالىلىرى دەرھال ئۇلارغا قېتىلىپ، ياردەملىشىشكە باشلىدى. مانا شۇ سەۋەبتىن، ۋىزانسلىقلار(بۇ يەردە) جىددىي ئېھتىياجلىق پەيتلەردە دەرھال ياردەمگە كېلەلەيدىغان بىر قوشۇننىڭ بارلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، بۇ زېمىنلارنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈمىدىدە يۈرگەنىدى.

رىملارنىڭ تەرەپدارى بولغان يەنە بىر كۈچمۇ بار ئىدى، بۇ كۈچلەر ۋىزانسلارنىڭ ئىتتىپاقداشلىرى، شۇنداقلا خرىستىئانلاشقان غەسسان، تەنۇھ، ئەياد،

لەھم، جۇزام، ئاملە، قىندە، قەيس ۋە قىنانە قاتارلىق قەبىلىلەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، مۇسۇلمانلار قوشۇنلىرى بىزانسلارنى سۈرىيەدىن قوغلاپ چىقارغاندا، ئۇلارمۇ بۇ زېمىنلاردىن چېكىنگەنىدى. بۇ قەبىلىلەر بىزانسلارنىڭ بۇ تۇپراقلارنى شۇنداقلا تاشلاپ قويمايدىغانلىقىنى، بەلكى بىر كۈنلىرى چوقۇم قايتۇرۇپ ئالىدىغانلىقىنى ئويلاپ يۈرەتتى. بۇ يەرلەردە، بۇ قەبىلىلەرنىڭ مۇھىم ئورۇنلىرى ۋە بىرمۇنچىلىغان قوللىغۇچىلىرىمۇ بار ئىدى. مانا بۇ ئامىللار، بىزانسلارنىڭ بۇ تۇپراقلارغا قايتا كىرىش جاسارىتى ۋە ئۈمىدىنى ئاشۇرۇپ تۇراتتى.

دەرۋەقە، مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن بىزانسلار لىۋان ساھىللىرىنىڭ بىر قىسمىنى قايتا ئىگىلىۋالدى. ئەمما كۆپ ئۆتمەي يەنە قوغلاندى. مۇسۇلمانلارنىڭ جۇرجۇملاردىن ئەسكىرىي ئىشلاردا پايدىلانماقچى بولۇشى(مۇسۇلمانلارنىڭ) بۇ ۋاقىتلاردا ئۆتكۈزگەن يەنە بىر خاتالىقى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. جۇرجۇملار ئانتاكيانىڭ شىمالىدىكى ئامانوس تېغىنىڭ يېنىدىكى ”جۇرجۇم“ دەپ ئاتىلىدىغان، شەھەرگە جايلاشقانىدى. بۇ يەردە جۇرجۇملارنىڭ بىر دۆلىتى بار بولۇپ، پايتەختى ماراش ئىدى. بۇلار ھىتتىلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى دەپ پەرەز قىلىنماقتا. ئانتاكيالىقلار سۈرىيەنى فەتھى قىلغۇچى ۋە مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى ئامىر جەرراھ بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزمەكچى بولىدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان جۇرجۇملار ئالاقزادە بولۇپ، بىزانس زېمىنلىرىغا كۆچۈشكە باشلىدى. ئەمما مۇسۇلمانلار بۇ ئىشقا سەل قارىدى. ئارىدىن كۆپ ئۆتمەي، ئانتاكيالىقلار ئەھدىنامىگە خىلاپلىق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار بۇ شەھەرنى ئىككىنچى قېتىم فەتھى قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئەبۇ ئۇبەيدە جۇرجۇملارغا قارشى يۈرۈش قىلىشقا تەييارلانغان ھەبىب ئىبنى مەسلەمەنى بۇ يەرگە ئەمىر قىلىپ تەيىنلىدى.

جۇرجۇملارغا كەلسەك، بۇلار پات-پات مەيدانىنى ئۆزگەرتىپ، ئۆز مەنپەئەتلىرىگە قاراپ يول تۇتاتتى. مەسىلەن، مۇسۇلمانلارنىڭ كۈچلىنىپ كەتكەنلىكىنى كۆرسە مۇسۇلمانلارغا، ئۈستۈنلۈك بىزانسلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن چاغلاردا بىزانسلارغا ياردەم قىلاتتى. بۇ ئەھۋال بىزانسلارنى ئۈمىدلەندۈرۈپ، ئۇلارنىڭ سۈرىيەنى قايتۇرۇۋېلىش جاسارىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋېتەتتى. شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇ مەزگىللەردە مۇسۇلمانلارنىڭ ئەسكەرگە ئېھتىياجى بار ئىدى. ئۇلار جۇرجۇملارنىڭ ئەسكىرىي تەربىيە كۆرگەن، ئۇرۇشقا ماھىر ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يەتكەچكە، ئۇلاردىن ئەسكىرىي ياردەم ئالماقچى ۋە پايدىلانماقچى بولدى. لېكىن ئۇلار ھەققە ئىمان ئېيتمىغانلىقى ئۈچۈن ئىشىنىشكە قەتئىي بولمايتتى. چۈنكى ئۇلار پەقەت ئۆز مەنپەئەتلىرىنىلا ئويلايتتى. شۇڭا، ئۇلار بەزىدە رىملارغا بولۇشسا، بەزىدە مەۋقەسىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىپ مۇسۇلمانلار تەرەپتە تۇراتتى. بۇ يەرلەر مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن فەتھى قىلىنغاندىن كېيىن، جۇرجۇملار پارچىلىنىپ ئەتراپتىكى تاغلىق رايونلارغا تارقىلىپ كەتتى. ئەمما

ئۇلار دۆلەت ۋە كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن يەنىلا ئەڭ چوڭ خەۋپ بولۇپ كەلدى. ئۇلار تاكى هازىرقى زامانغا قەدەر بىر يۈرۈش ئاجايىپ ئېتىقادلار بىلەن ياشاپ كەلمەكتە[1].

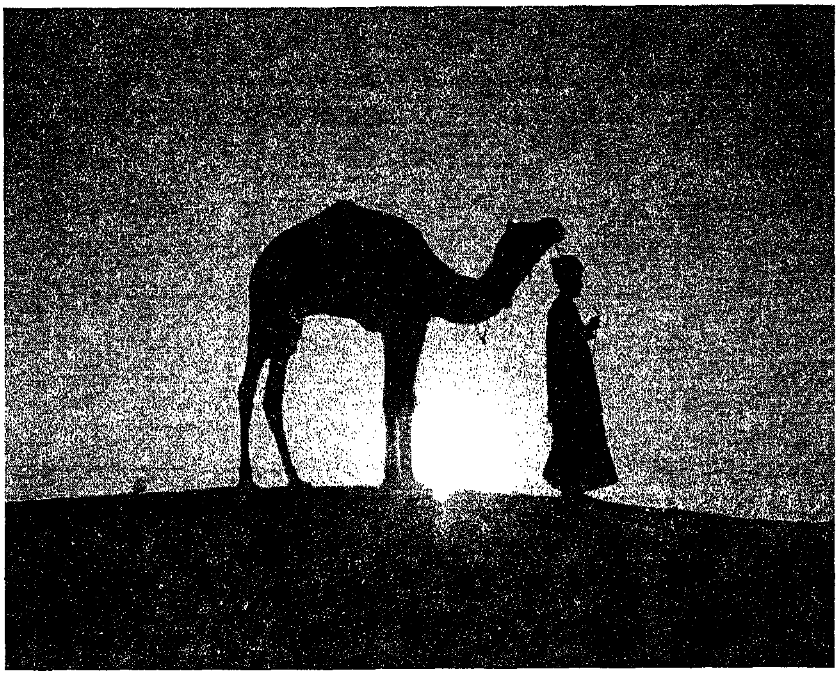

[1] مۇئەللىپ بۇ يەردە دۇرزىلەر، مارونىلار ۋە نۇسەيرىلەرگە ئوخشاش هەر خىل دىن ۋە مەزهەپلەرگە مەنسۇپ كىچىك مىللەتلەرنى كۆزدە تۇتماقتا.

مىسىرنىڭ فەتھى قىلىنىشى

سۇرىيە تەلتۆكۈس فەتھى قىلىندى. ئەمرۇ ئىبنى ئاس پەلەستىننى ئىسلام تۇپراقلىرىغا قاتقاندىن كېيىن، مىسىرغا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن ھەزرىتى ئۆمەردىن ئىجازەت سورىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا ئىجازەت بېرىش بىلەن بىرگە، زۇبەير ئىبنى ئاۋام قوماندانلىقىدىكى بىر بۆلەك ئەسكەرنى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ياردەمچى قوشۇن قىلىپ ئەۋەتتى. بۇ قوشۇندا زۇبەيردىن باشقا بەشىر ئىبنى ئەرتارە، خارىجە ئىبنى خۇزافە ۋە ئۇمەير ئىبنى ۋەھەب جەھمى قاتارلىق قوماندانلارمۇ بار ئىدى.

ئىككى تەرەپ چوڭلىرى(ئاۋۋال كۆرۈشۈش ئۈچۈن) مىسىرنىڭ كىرىش ئېغىزىدا ئۇچراشتى. مىسىر ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن ئەبۇ مەريەم ئىسىملىك بىر مەسئۇل خادىم بىلەن ئەبۇ مىيام ئىسىملىك بىر پوپ مۇسۇلمانلار بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن كەلگەنىدى.

بۇلارنى مىسىر پادىشاھى(ياكى رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ مىسىر ئۆلكىسىدىكى ۋەكىلى) مۇقەۋقەس ئىسكەندەرىيەدىن ئەۋەتكەنىدى. ئەمرۇ ئىبنى ئاس ئۇلارغا ئۈچ كۈن ئىچىدە مۇسۇلمان بولۇش، جىزيە تۆلەش ياكى ئۇرۇشۇش قاتارلىق ئۈچ ئىشتىن بىرىنى تاللىشى كېرەكلىكىنى ئېيتتى. مىسىر ۋەكىللىرى ئۇنىڭدىن مۆھلەتنى ئۇزارتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئەمرۇ ۋاقىتنى پەقەت بىر كۈنلا ئۇزارتىپ بەردى. مىسىرلىقلار مۇسۇلمان بولۇشنى ياكى جىزيە تۆلەشنى قوبۇل قىلمىدى، ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ئۇرۇش باشلاندى. مىسىرلىقلار يېڭىلىپ، زور تالاپەتكە ئۇچرىدى. بۇ ئۇرۇشتا ئۆلگەنلەر ئىچىدە سۇرىيەدىن مىسىرغا قاچقان ۋە مىسىرلىقلارنى مۇسۇلمانلار بىلەن ئۇرۇشۇشقا كۈشكۈرتكەن، بىزانسلارنىڭ مەشھۇر قوماندانى ئارتابونمۇ بار ئىدى.

مۇسۇلمانلار ئەين شەمسنى مۇھاسىرىگە ئالدى. زۇبەير ئىبنى ئاۋام سېپىلغا چىقىشقا مۇۋەپپەق بولدى. زۇبەيرنىڭ سېپىلغا چىققانلىقىنى كۆرگەن خەلق ئالاقزادە بولۇشۇپ، ئەمرۇ ئىبنى ئاس كىرىشكە تەرەددۇت قىلىۋاتقان دەرۋازا تەرەپكە قاراپ قېچىشقا باشلىدى. ئەمما زۇبەير كۆپ ئۆتمەي شەھەرگە بېسىپ كىرىپ، ئەمرۇ كىرمەكچى بولۇۋاتقان دەرۋازىغىچە يېتىپ كەلدى. خەلق ئىلاجسىزلىقتىن ئەمرۇ بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. ئەھدىنامىگە زۇبەير ئىمزا قويدى.

بۇ ۋەقەدىن كېيىن، پۈتۈن مىسىر خەلقى مۇسۇلمانلارغا ئەل بولۇپ، تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. چۈنكى، ئەين شەمس ئەتراپلىرىغا ئەۋەتىلگەن ئابدۇللا ئىبنى خۇزافە فۇستاتتىكىگە ئوخشاش بۇ يەرلەرنى ۋە

ئەتراپتىكى يېزىلارنى ئۆز ھاكىمىيىتىگە كىرگۈزۈپ، ئۇلار بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈپ بولغانىدى.

بۇ يەر فەتھى قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئەمرۇ ئىبنى ئاس مۇقەۋقەس تۇرۇۋاتقان ئىسكەندەرىيەگە بىر بۆلەك ئەسكەر ئەۋەتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ شەھەرنى قورشاۋغا ئېلىشى بىلەن مۇقەۋقەس چارىسىزلىقتىن جىزيە تۆلەش شەرتىنى قوبۇل قىلىپ ئەھدىلەشتى. ئەمرۇ ئىبنى ئاس بۇ يەرگە ئابدۇللا ئىبنى خۇزافەنى ئەمىر قىلىپ تەيىنلىدى.

ئەمرۇ ئىبنى ئاسنىڭ قارارگاھى قۇرۇلغان يەردە فۇستات شەھىرى بەرپا قىلىندى. ئەمرۇ ئىبنى ئاسنىڭ چېدىرى قۇرۇلغان يەرگە جامى(بۇ جامى ئۇنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتىلىپ كەلمەكتە)، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئۆيلەر سېلىنىش ئارقىلىق فۇستات شەھىرى بىنا قىلىندى. بۇ يەر فەتھى قىلىنغاندىن كېيىن، ئەمرۇ ئىبنى ئاس خەلىپىنىڭ ئەمرى بويىچە ئابدۇللا ئىبنى ئەبۇ سەرىخ باشچىلىقىدىكى قوشۇننى سەئىد رايونىغا ئەۋەتتى. ئابدۇللا بۇ يەرنى فەتھى قىلغاندىن كېيىن، ئۆزى شۇ يەرنى ئىدارە قىلىش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى.

ئەمرۇ يەنە خارىجە ئىبنى خۇزەفەنى فەييۇم ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا، ئۇمەير ئىبنى ۋەھب جىمھىنى دىمياتقا ئەۋەتتى. خارىجە فەييۇمنى ئىشغال قىلدى، ئۇمەيرمۇ دىمياتنى فەتھى قىلغاندىن كېيىن، يەرلىك خەلق بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزدى.

مىسىر فەتھى قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئەمرۇ ئىبنى ئاس غەربكە قاراپ ئىلگىرىلەپ ئاۋۋال بەرقەنى ئىشغال قىلدى ۋە بەرقە خەلقى بىلەن ئەھدىنامە تۈزدى. زۇۋەيلا تەرەپكە ئەۋەتكەن ئۇقبە ئىبنى نافىمۇ ئۇ يەرلەرنى فەتھى قىلغاندىن كېيىن، ئەن نەۋبە تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئەمرۇ ئىبنى ئاس ترابلۇسنى(لىۋىيەنىڭ ھازىرقى پايتەختى) بىر ئاي مۇھاسىرىگە ئالدى ۋە ئۇ يەرنى ئىشغال قىلىپ بولۇپلا، سابراتا ۋە شۇرۇست شەھەرلىرىنىمۇ قولغا كىرگۈزدى. ئەمما، خەلىپە ئۇنىڭغا مەكتۇپ يوللاپ، ئۇنىڭ غەربكە قاراپ داۋاملىق ئىلگىرىلىشىنى توستى①.

شەرقىي سەپلەرنىڭ ئەھۋالى

ئىران خەلقى ئۆز ھۆكۈمرانلىرىغا قارشى ئىسيان كۆتۈرگەنلىكى ئۈستىگە، ئوردىنىڭ ئىچىدىمۇ غەليان بېسىقمايۋاتاتتى. خالىد ئىبنى ۋەلىد بىزانسلارغا قارشى يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن قول ئاستىدىكى قوشۇننى ئىراقتىن سۈرىيەگە يۆتكىدى. پارسلار بۇ يەرلەردە مۇسۇلمانلارنى ئازلاپ كەتتى دەپ قاراپ، بىر پۇرسەت تېپىپ

① ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 514-، 519-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 162-، 167-بەتلەر.

ئىراقتا قېلىپ قالغان مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا ھۇجۇم قوزغاشنى ۋە(ئۆز خىياللىرىدا) مۇسۇلمانلارنى ئۆز دۆلىتىدىن قوغلاپ چىقىرىشنى ئويلاپ يۈرەتتى.

پارس شاھى شەھرىيار ئەنە شۇ ئۈمىدتە مۇسەننا ئىبنى ھارىسە شەيبانى قوماندانلىقىدىكى مۇسۇلمانلارغا قارشى ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇن ئەۋەتتى. ئەمما، ئۆزلىرى باشلىغان بۇ ئۇرۇشتا پارسلار قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. ئىراق سېپىدىكى مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ قوماندانى مۇسەننا ئىبنى ھارىسە ئۆز ۋاقتىدا(بۇ ۋاقىتتا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى تېخى ھايات ئىدى) مەدىنىدىن ياردەمچى قوشۇن تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ جاۋابى كېچىككەنىدى. چۈنكى، خەلىپە ئۇ كۈنلەردە سۈرىيە سېپىدىكى قوشۇنلار بىلەن مەشغۇل ئىدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسەننا بەرداشلىق بېرەلمەي، ئورنىغا بەشىر ئىبنى ھەسساسىيەنى قوماندان سايلاپ قويۇپ، ئۆزى مەدىنىگە باردى. ئۇ مەدىنىگە يېتىپ بارغان ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى سەكراتتا بولۇپ، ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلىگەنىدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى مۇسەننا بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەرگە مۇنداق بىر ئىشنى تەۋسىيە قىلدى: "ئەگەر مەن ئۆلۈپ كەتسەم، كۈن كەچ بولۇشتىن بۇرۇن خەلقنى مۇسەننا بىلەن ئىراققا بېرىشقا چاقىرغىن! ئاندىن، ئەگەر ئاللاھ سۈرىيەدىكى قوشۇنلىرىمىزغا سۈرىيەنى فەتھى قىلىشنى مۇيەسسەر قىلسا، سەن خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ قوشۇنىنى دەرھال ئىراققا قايتۇرغىن! چۈنكى ئۇلار بۇ يەرلەرنىڭ شارائىتىنى بىلگەچكە، تېخىمۇ ياخشى ئۇرۇش قىلالايدۇ".

دەرۋەقە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى كۆز يۇمغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال خەلقنى ئىراققا بېرىشقا چاقىردى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى مەسئۇد سەقافىنى بۇ قوشۇنغا قوماندان قىلىپ تەيىنلىدى. چۈنكى، بۇ زات چاقىرىققا بىرىنچى بولۇپ ئاۋاز قوشقانىدى. ئەمما ئۇ ساھابە ئەمەس ئىدى. شۇنى بىلىپ قېلىش لازىمكى، ھەزرىتى ئۆمەر ساھابە بولمىغانلارنى ئىدارىي ۋە ئەسكىرىي ۋەزىپىلەرگە تەيىنلىمەيتتى.

ئەمما، ھەزرىتى ئۆمەردىن ئۇنىڭ ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى مەسئۇد سەقافىنى نېمە ئۈچۈن قوماندان قىلىپ قويغانلىقى سورالغاندا، ئۇ مۇنداق دەپ جاۋاب بەرگەنىدى: "مەن ھەر زامان چاقىرىققا بىرىنچى بولۇپ ئاۋاز قوشقانلارنى باشچى قىلىپ تەيىنلەيمەن. سىلەر(ساھابىلەرنى دېمەكچى) ئىسلام دەۋىتىنى ھەممىدىن بۇرۇن قوبۇل قىلغان ئادەملەر سىلەر. شۇڭا ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىلەرگە سىلەرنى تەيىنلەيمەن. بۇ زات، بۇ ئۇرۇش چاقىرىقىغا تۇنجى بولۇپ ئاۋاز قوشقانلىقى ئۈچۈن ئۇنى ئىراققا ئەۋەتىلىدىغان قوشۇننىڭ قوماندانى قىلىپ تەيىنلىدىم". ئاندىن، ھەزرىتى ئۆمەر ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى مەسئۇدنى يېنىغا چاقىرىپ، ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ شەرىئىتىگە ھەرگىز خىلاپلىق قىلماسلىقنى، ئۆز ئەمرىدىكى مۇسۇلمانلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلىشنى ۋە ھەر دائىم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئىش قىلىشنى تاپىلىغاندىن كېيىن، قوشۇننى ئىراققا ئۇزىتىپ قويدى.

قوشۇن ئىراققا يۈرۈپ كەتكەندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر سۈرىيەدىكى باش قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە ئامىر ئىبنى جەرراھقا خەۋەر يوللاپ، ئەينى ۋاقىتتا ئىراقتىن كېلىپ مۇسۇلمانلار سېپىگە قېتىلغان خالىد ئىبنى ۋەلىد قوماندانلىقىدىكى قوشۇننى ئىراققا قايتۇرۇشنى بۇيرۇدى. ئەبۇ ئۇبەيدە شامنىڭ فەتھىسىدىن كېيىن، ئەمرگە بىنائەن بۇ قوشۇننى ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قوماندانلىقىدا ئىراققا قايتۇردى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر تۆت مىڭ كىشىلىك بىر قوشۇننى جەرىر ئىبنى ئابدۇللا بەجەلى قوماندانلىقىدا ياردەمچى قوشۇن قىلىپ ئىراققا ئەۋەتتى. بۇ قوشۇن كۇفەگە قاراپ كېتىۋېتىپ، تۇيۇقسىزلا پارسلارنىڭ بىر بۆلەك قوشۇنى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئىككى قوشۇن سەپ تارتىپ ئۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى. پارسلار ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراپ، تىرىپىرەن بولدى ۋە ئۆزلىرىنى دەرياغا ئاتتى[1].

نەمارىق ئۇرۇشى

پارس قوشۇنلىرىنىڭ باش قوماندانى رۇستەم ئىراققا يېتىپ كەلگەن ئەبۇ ئۇبەيدە قوماندانلىقىدىكى مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا قارشى ناھايىتى چوڭ بىر قوشۇن ئەۋەتتى. ئىككى قوشۇن نەمارىق دېگەن يەردە ئۇچراشتى. بۇ ھىرە بىلەن قادىسىيە ئارىسىدىكى يەر ئىدى. مۇسەننا ئىبنى ھارىسە مۇسۇلمانلارنىڭ ئاتلىق قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى. پارسلار مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، كەسكەرگە قاراپ قاچتى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئىز قوغلاپ ماڭدى. پارس قوشۇنلىرىغا ياردەمچى قوشۇن كەلگەن بولسىمۇ، ئەبۇ ئۇبەيدە ئۇلارغا يېتىشىپ يەنە بىر قېتىم مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى. شۇنىڭ بىلەن پارسلار مەدائىنغا قېچىپ بېرىۋېلىپ ئاران قۇتۇلدى[2].

جىسر ئۇرۇشى

پارسلار نەمارىق ۋە باشقا يەرلەردە مۇسۇلمانلارغا تەڭ كېلەلمەي، باش قوماندان رۇستەمنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىشقا باشلىدى. رۇستەم مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە يەنە شۇنداق چوڭ بىر قوشۇن ئەۋەتتى. پارسلارنىڭ ئىككى تۇغى بولۇپ، بىرى خىسراۋنىڭ، يەنە بىرى فەرىدۇننىڭ ئىدى. پارسلار بىلەن مۇسۇلمانلار ئۇچراشقان يەردە بىر كۆۋرۈك بار ئىدى. پارسلار ئىككى تەرەپتىن بىرىنىڭ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈشى ھەققىدە تەكلىپ بەردى. مۇسۇلمانلار قوشۇنىدىكى مۆتىۋەرلەر قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدەگە:"ئۇلارنىڭ بۇ تەرەپكە ئۆتۈشىنى تەكلىپ

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 396- ۋە 397-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 45-، 47-بەتلەر.

[2] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 47- ۋە 48-بەتلەر.

قىل!" دەپ مەسلىھەت بەردى. ئەمما ئەبۇ ئۇبەيدە: "ئۇلار بىزگە ئوخشاش ئۆلۈمدىن قورقمايدىغانلاردىن ئەمەس، شۇڭا بىز ئۇ تەرەپكە ئۆتەيلى!" دېدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار قوشۇنى كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ پارسلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ناھايىتى شىددەتلىك جەڭ باشلاندى. مۇسۇلمانلارنىڭ ئاتلىرى پارسلارنىڭ پىللىرىدىن ئۈركۈشكە باشلىدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن قوماندان ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى مەسئۇد سەقافى ئەسكەرلىرىگە: "ئاۋۋال پىللارغا ھۇجۇم قىلىڭلار!" دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئەسكەرلەر ئۇرۇشنى بۇيرۇق بويىچە داۋاملاشتۇردى. ئەبۇ ئۇبەيدە ئۆزىمۇ ناھايىتى يوغان بىر پىلغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ خارتۇمىنى كېسىپ تاشلىدى. ئېغىر يارىلانغان بۇ پىل جان ئاچچىقىغا چىدىماي دەھشەتلىك ھۆركىرەپ كېلىپ ئەبۇ ئۇبەيدەنى دەسسەپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ئەبۇ ئۇبەيدەدىن كېيىن، مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ قوماندانلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان بىر نەچچە قوماندانمۇ ئارقا-ئارقىدىن ۋاپات بولدى. ئۇلاردىن كېيىن، مۇسەننا ئىبنى ھارىسە شەيبانى قوماندان بولدى.

بۇ چاغدا، مۇسۇلمانلار قوشۇنى ئاجىزلاپ، كەينىگە چېكىنىشكە تەمشەلدى. شۇ ئارىدا، سەپ بۇزۇلۇپ مۇسۇلمانلار كۆۋرۈككە قاراپ قېچىشقا باشلىدى، كۆۋرۈك بۇنچە كۆپ ئادەمنى كۆتۈرەلمەي چۆكۈپ كەتتى. بۇ قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلانغان پارسلار ناھايىتى كۆپ ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ يەنە بىر قىسمى دەريادا تۇنجۇقۇپ ھالاك بولدى. قوماندان مۇسەننا بىر بۆلەك جەڭگىۋار ئەسكەرگە باشچىلىق قىلىپ، پارسلارنىڭ ئۇر-چاپلىرىغا قارشى تۇردى ۋە بىر تەرەپتىن كۆۋرۈكنىڭ قايتا ياسىلىشى ئۈچۈن پۇرسەت يارىتىپ بەردى. كۆۋرۈك قايتا ياسالغاندىن كېيىن، قالدۇق قوشۇننى قارشى تەرەپكە ساق-سالامەت ئۆتكۈزۈۋالدى.

بۇ ئۇرۇش ھىجرەتنىڭ 13-يىلى شەئبان ئېيىدا، يەنى يەرمۇك جېڭىدىن قىرىق كۈن كېيىن بولۇپ ئۆتتى. بۇ ئۇرۇشتىن كېيىن، پارسلار ئوردا غەلىيانىغا قايتىدىن كىرىشىپ كەتتى. ئۇلار باش قوماندانلىقتىن ئېلىپ تاشلانغان رۇستەمنى قوماندانلىق ئورنىغا قايتا تىكلىدى ۋە ئۇنىڭغا فەيرۇزان ئىسىملىك بىرىنى مۇئاۋىن قىلىپ قويدى. ئەمما پارس قوشۇنلىرى پۈتۈن سەپ بويىچە مەدائىنغا قاراپ چېكىنىۋاتاتتى. ئۇلاردىكى بۇ چۇشكۇنلۇكنى سەزگەن مۇسەننا پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كەينىدىن ئىز قوغلاپ ماڭدى ۋە ئۇلارغا يېتىشىپ ئۆزىگە قارشى چىقماقچى بولغان قوشۇننىڭ ناھايىتى كۆپ لەشكىرىنى قىرىپ تاشلاپ، ئۇلارنى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇ باشقا سەپلەردىكى مۇسۇلمانلاردىن ياردەمچى قوشۇن تەلەپ قىلدى. ياردەمچى قوشۇن بىلەن تەڭ، مەدىنىدىن يولغا چىققان جەرىر ئىبنى ئابدۇللا بۇجەلى قوماندانلىقىدىكى قوشۇنمۇ يېتىپ كەلدى[1].

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2-جىلد، 400-، 403-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7-جىلد، 48-، 50-بەتلەر.

بۇۋەيب ئۇرۇشى

پارسلار مۇسۇلمانلارغا ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، تېخىمۇ زور قوشۇن بىلەن مۇسۇلمانلارغا يۈرۈش قىلدى. ئىككى قوشۇن كۇفە يېنىدىكى بۇۋەيب دېگەن يەردە دوقۇرۇشتى. بۇ قېتىم يەنە قايسى قوشۇننىڭ قارشى قىرغاققا ئۆتۈشى ھەققىدە مەسلىھەت قىلىندى. مۇسەننا پارسلارنىڭ بۇ تەرەپكە ئۆتۈشىنى تەلەپ قىلدى. پارسلار بۇنى قوبۇل قىلىپ قارشى تەرەپكە ئۆتتى. ئىككى تەرەپ ئارىسىدا يەنە قانلىق جەڭ بولدى ۋە مەجۇسىيلارنىڭ سېپى چۇۋۇلۇپ كېتىپ، بىر قىسمى ئۆلتۈرۈلدى، يەنە بىر قىسمى دەريادا تۇنجۇقۇپ ئۆلدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار جىسىردىكى ئۆچىنى بۇ يەردە ئېلىۋالغانىنىڭ ئۈستىگە، يەنە ناھايىتى كۆپ غەنىيمەتكە ئېرىشتى. پارسلارنىڭ قوماندانى مېھرانمۇ بۇ ئۇرۇشتا ئۆلتۈرۈلگەنىدى. تارىخ — ھىجرەتنىڭ 13-يىلى رامىزان ئېيى ئىدى.

بۇۋەيب ئۇرۇشى پارسلارنى قاتتىق ساراسىمىگە سېلىۋەتتى. ساسانىيلار ئىمپېراتورلۇقىنىڭ نوپۇزلۇق كىشىلىرى تەخت تالىشىش ئۇرۇشىغا خاتىمە بېرىش مەقسىتىدە پىكىر بىرلىكى بىلەن شەھرىيارنىڭ ئوغلى يەزدىگىردنى تەختكە چىقاردى ۋە بۇ قارارنى ئىمپېراتورلۇقنىڭ ھەممە يېرىگە جاكارلىدى. ئەينى ۋاقىتتا، مۇسۇلمانلارغا تەسلىم بولغان بەزى مەجۇسىي يۇرتلىرى بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، قايتا جاسارەتلەندى ۋە ئەھدىنامىگە خىلاپلىق قىلىشقا باشلىدى. بۇ يۇرتلارنىڭ چېگرىلىرىغا جايلاشقان مۇسۇلمانلار ئەھۋالنى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرىتى ئۆمەرگە يەتكۈزدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئۆمەر خەلقنى ئۇرۇشقا چاقىردى ۋە ھەزرىتى ئەلىنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا نائىب قىلىپ تەيىنلىگەندىن كېيىن، يېنىغا ھەزرىتى ئوسمان ۋە باشقا ساھابىلەرنى ئېلىپ، ئۆزى قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ مەدىنىدىن يولغا چىقتى. سىرار جىلغىسىغا يېتىپ كەلگەندە، ئۆزىنىڭ ئالدىنقى سەپكىچە بېرىشىنىڭ توغرا بولىدىغان ياكى بولمايدىغانلىقىنى كېڭىشىش ئۈچۈن مەسلىھەت ھەيئىتى قۇردى ۋە ھەزرىتى ئەلىنىمۇ بۇ ئىش ئۈچۈن چاقىرىپ كەلدى. ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفتىن باشقا ھەممەيلەن ئۇنىڭ ئالدىنقى سەپكە بېرىش تەلىپىنى قوبۇل قىلدى.

ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف خەلىپىگە: ”ئەگەر دۈشمەن ئالدىدا ساڭا بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالسا، دۇنيانىڭ ھەممە تەرىپىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئاجىز ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيمەن. شۇڭا، ئۇرۇشقا سېنىڭ ئورنۇڭغا باشقا بىرى بارسۇن، سەن مەدىنىگە قايتقىن!“ دېدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ پىكرىنى مۇۋاپىق كۆردى. سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قوشۇنغا قوماندان بولۇپ سايلاندى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا كېرەكلىك تەلىماتلارنى بەرگەندىن كېيىن، ئىراقتىكى قوشۇننىڭ قوماندانى مۇسەننا ۋە ئۇنىڭ ياردەمچىسى جەرىر ئىبنى ئابدۇللاغا خەۋەر يوللاپ، ئۇلارنىڭ دەرھال سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسنىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتۈشىنى بۇيرۇدى. شۇنىڭ بىلەن، ئىراق سېپىدىكى

قوشۇنلارنىڭ ھەممىسى سەئدنىڭ قوماندانلىقى ئاستىغا كىردى. ئەمما، مۇسەننانىڭ ئۇرۇشلاردىن قىلىپ قالغان يارىسى پۈتۈن بەدىنىگە تاراپ كەتكەچكە، سەئد ئالدىنقى سەپكە يېتىپ بارغۇچە ۋاپات بولدى.

ئىراق سېپىدىكى بارلىق قوشۇن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئەمرى بويىچە(سەئد بەلگىلىگەن مەلۇم بىر كۈنى) قادىسىيەگە توپلاندى. ئابدۇرراھمان ئىبنى رابىئە باھىلى قوشۇننىڭ قازىسى، سەلمان فارىسى ئىجرائىيە باشلىقلىقىغا(خەلىپە تەرىپىدىن) تەيىنلەندى. بۇ قوشۇندا ئۈچ يۈزدىن ئارتۇق ساھابە بار بولۇپ، يەتمىشتىن ئارتۇقى بەدرى جېڭىغا قاتناشقان باھادىرلار ئىدى.

قوشۇن يولغا چىقىپ، ئۇزەيب دېگەن يەرگە كەلگەندە، بىردىنلا پارسلارنىڭ بىر بۆلەك قوشۇنى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. مۇسۇلمانلار ئۇلارنى يېڭىپ، ناھايىتى كۆپ غەنىيمەتنى قولغا كىرگۈزدى. بۇ ئۇرۇشلاردىمۇ كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، مۇسۇلمانلار ئىشغال قىلغان يەرلەردىكى دۈشمەنلەرنى تەلتۆكۈس يوقىتىۋەتمەي، بەزى يەرلەرنى ئاتلاپ ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى. بۇ سەۋەب بىلەن، فەتھى قىلىنغان بەزى يەرلەردىكى قالدۇق دۈشمەنلەر مۇسۇلمانلارنى ئارقا تەرەپتىن ئاۋارە قىلاتتى ۋە بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان پارسلار قايتا ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، مۇسۇلمانلارنى ئەڭ دەسلەپ ئۇرۇش بولغان يەرلەرگىچە چېكىندۈرەتتى[1].

قادىسىيە ئۇرۇشى

ئۇزەيب ئۇرۇشىدىن كېيىن، سەئد قوشۇنلىرىنى توپلاپ يولىنى داۋاملاشتۇردى ۋە نىھايەت قادىسىيەگە يېتىپ باردى. بۇ يەردە بىر ئاي ساقلىغان بولسىمۇ، پارسلاردىن ھېچقانداق تىۋىش چىقمىدى. ئۇ ياق-بۇ ياقلارغا ئەۋەتكەن كىچىك قوشۇنلار غەنىيمەتلەر بىلەن قايتىپ كېلەتتى. بۇ ئىشتىن، پارسلار ۋە ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقدىشى بولغان بەزى قەبىلىلەر بىزار بولۇشقا باشلىدى ۋە ئەھۋالدىن ئىمپېراتورى يەزدىگىردنى خەۋەرلەندۈرۈپ، ئەگەر ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنى قوغدىمىسا، ھەممە نېمىلىرى بىلەن مۇسۇلمانلارغا تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر بولىدىغانلىقىنى ياكى ئۇلار بىلەن ئەھدىنامە تۈزۈدىغانلىقىنى بىلدۈردى. مانا بۇ، يەزدىگىردنىڭ باش قوماندان رۇستەمنى ناھايىتى زور قوشۇن بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتىشىگە سەۋەب بولدى.

گەرچە رۇستەم يەزدىگىردكە ئىلتىماس سۇنۇپ، ئۇنىڭدىن ئۆزىنى بۇ ۋەزىپىدىن قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلغان ۋە ئۇنىڭغا مۇسۇلمانلارغا بىرلا قوشۇن ئەۋەتىشنىڭ توغرا بولمايدىغانلىقىنى، ئەكسىچە، (مۇسۇلمانلارنى يېڭىش ئۈچۈن) ئارقا-ئارقىدىن قوشۇن ئەۋەتىش كېرەكلىكىنى چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، ئىمپېراتور

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 412-، 416-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 61-، 64-بەتلەر.

ئۇنىڭ سۆزلىرىگە پىسەنت قىلماي، ئۇنى ئۇرۇشقا تەييارلانغان 120 مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا قوماندان بولۇشقا زورلىدى ۋە ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە شۇنچىلىك قوشۇن ئەۋەتىدىغانلىقىغا ۋەدە بەردى.

رۇستەم قوشۇننى باشلاپ يولغا چىقتى ۋە ساباب دېگەن يەرگە قارارگاھ قۇردى. بۇ كۈنلەردە، ئىراقتىكى مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ قوماندانى سەئد خەلىپىنى يۈز بېرىۋاتقان ئىشلاردىن ھەر كۈنى دېگۈدەك خەۋەردار قىلىپ تۇردى. رۇستەم قوشۇنى مۇسۇلمانلارغا يېقىنلاپ كەلدى. سەئد قوشۇنىدىكى نوپۇزلۇق كىشىلەردىن بىر ھەيئەت قۇرۇپ، رۇستەمنى مۇسۇلمان بولۇشقا دەۋەت قىلىپ بېقىش ئۈچۈن ئەۋەتتى. بۇ ھەيئەتنىڭ ئىچىدە نۇئمان ئىبنى مۇقەررىن، مۇغىرە ئىبنى شەئبە، ئەشئاس ئىبنى قەيس، فۇرات ئىبنى ھەببان، ئۇتەرىد ئىبنى ھاجىب، ھەنزەلە ئىبنى ئەررابى ۋە ئەمرۇ ئىبنى مادى يەكرۇب قاتارلىقلار بار ئىدى. رۇستەم مۇسۇلمانلار ھەيئىتىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئۇلار ئالدىغا كەلگەندە:

—بۇ يەرگە نېمە مەقسەت بىلەن كەلدىڭلار؟—دەپ سورىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇنىڭ ئىمان ئېيتىشىدىن ئۈمىدى بولمىغاچقا:

—بىز ئاللاھنىڭ بىزگە ۋەدە قىلغىنىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كەلدۇق. دۆلىتىڭلارنى ئىشغال قىلىمىز، بالا-چاقاڭلارنى ئەسىرگە ئالىمىز، مال-بايلىقىڭلارنى مۇسادىرە قىلىمىز. بۇنى چوقۇم قىلىمىز!—دەپ جاۋاب بەردى.

رۇستەم قوشۇننى بۇ يەرگە باشلاپ كېلىشتىن بۇرۇن سەئدنىڭ قادىسىيەدىن چېكىنىشىنى ئۈمىد قىلىپ مەدائىندە تۆت ئاي كۈتكەنىدى. چۈنكى، ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇرۇشقا ماھىرلىقى ۋە پىداكارلىقىدىن، تەرتىپ-ئىنتىزامچانلىقىدىن ۋە ئەخلاق-پەزىلەتلىرىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرغاچقا، ئۇلاردىن بەكمۇ خەۋپسىرەپ تۇراتتى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ چوقۇم نۇسرەت قازىنىدىغانلىقىغا شەكسىز ئىشىنەتتى. مۇسۇلمانلار ھەيئىتىنىڭ تەھدىتلىك بۇ سۆزلىرى ئۇنى ۋە يېنىدىكى قوماندانلىرىنى تېخىمۇ چۆچۈتۈپ، ساراسىمگە سېلىپ قويدى.

ئىككى قوشۇن بىر-بىرىگە روبىرو كېلىپ، ئاخىرقى تەييارلىقلارنى ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋاقىتتا، رۇستەم سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسقا ئەلچى يوللاپ، ئۇنىڭدىن ئۆزىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرەلىگۈدەك بىلىملىك بىر كىشىنى ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلدى. سەئد ئۇنىڭ قېشىغا مۇغىرە ئىبنى شەئبەنى ئەۋەتتى. رۇستەم مۇغىرەگە:

—ماڭا قاراڭلار، سىلەر بىزنىڭ قوشنىمىزسىلەر. ئەينى ۋاقىتتا، بىز سىلەرگە كۆپ ياخشىلىق قىلغان ۋە سىلەرنى باشقىلارنىڭ ھۇجۇمىدىن قوغدىغاندۇق. سىلەر قايتىپ كېتىڭلار، سىلەرنىڭ دۆلىتىمىزگە كېلىپ تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىشىڭلارنى ھەرگىز توسۇمايمىز! —دېدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان مۇغىرە ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

—بىزنىڭ ئەسلي مەقسىتىمىز دۇنيا تىرىكچىلىكى ئەمەس، بەلكى بارلىق ئوي-خىيالىمىز ئاللاھنىڭ رازىلىقىغا نائىل بولۇش ۋە مەڭگۈلۈك ئاخىرەت ھاياتىغا

ئىبرىشىشتىن ئىبارەت.

بىز ئىمان ئېيتقان بۇ دىن ھەق ۋە مۇھەققەقتۇر. كىم بۇ دىندىن يۈز ئۆرۈسە ياكى قوبۇل قىلمىسا، ئاللاھ ئۇنى چوقۇم رەسۋا قىلىدۇ. ئەگەر كىم ئۇنىڭغا مەھكەم ئېسىلسا، چوقۇم ئۇلۇغ ۋە ئەزىز قىلىدۇ.

بۇ دىنغا قىزىقىپ قالغان رۇستەم مۇغىرەدىن:

— بۇ دىنىڭلار قانداق دىن؟ — سورىدى. مۇغىرە ئۇنىڭغا ئىسلامنى:

— بۇ دىنىنىڭ ئاساسىي ئەقىدىلىرىگە كەلسەك(بۇ ئەقىدىلەر بولماي تۇرۇپ باشقا نەرسىدىن سۆز ئېچىش توغرا بولمايدۇ)، ھەممىدىن ئاۋۋال ئاللاھنىڭ ئىبادەتكە لايىق بىردىنبىر ئىلاھ ئىكەنلىكىگە، ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئاللاھنىڭ بەندىسى ۋە ئەلچىسى ئىكەنلىكىگە ۋە ئاللاھ ئۇنىڭغا چۈشۈرگەن بارلىق ھەقىقەتلەرگە ئىشىنىش، ئىمان ئېيتىشتۇر، — دەپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى. رۇستەم:

— شۇنداقمۇ؟! — دەپ ئۆزىنىڭ ھەيرانلىقىنى ئىپادىلىدى. ئاندىن:

— بۇندىن باشقا يەنە نېمىلەر بار؟ — دەپ سورىدى. مۇغىرە سۆزىنى مۇنداق داۋاملاشتۇردى:

— ئىنساننى ئىنسانغا قۇل بولۇشتىن قۇتقۇلدۇرۇپ، يالغۇز ئاللاھقا بويسۇن ئېگىدىغان قىلىش، ئۇنى ئىنسان شەرىپىگە لايىق مەرتىۋىگە چىقىرىش....

بۇنى ئاڭلىغان رۇستەم تېخىمۇ ھەيران بولدى ۋە مۇغىرەنىڭ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇشنى ئۆتۈندى. مۇغىرە:

— ماڭا قاراڭلار! بارلىق ئىنسانلار ئادەم ئاتىنىڭ باللىرى. يەنى ئەسلىدە ھەممەيلەن بىر-بىرىمىزگە قېرىنداش بولۇپ، بىر ئاتا ۋە بىر ئانىدىن كۆپەيدۇق، — دېدى.

رۇستەم مۇغىرەنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن شۇنداق تەسىرلەندى ۋە خۇشال بولدىكى، مۇغىرەنىڭ سۆزىنى كېسىپ:

— ئۇنداقتا، بىز مۇسۇلمان بولساق، بىز بىلەن ئۇرۇشماي، ئۆز يۇرتۇڭلارغا قايتامسىلەر؟ — دەپ سورىدى. مۇغىرە:

— ھەئە. قەسەم قىلىپ ئېيىتىمەنكى، ئەگەر شۇنداق قىلساڭلار، بىز قايتىپ كېتىمىز ۋە تىجارەتكە ئوخشاش قانۇنلۇق ئىشلاردىن باشقا ھېچقانداق مەقسەت بىلەن زېمىنىڭلارغا قەدەم باسمايمىز، — دېدى. رۇستەم:

— ئۇنداقتا، بەك ياخشى! — دېدى.

بۇ سۆھبەتتىن كېيىن رۇستەم ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلىرى تېخىمۇ چۈشكۈنلىشىپ، ئۆزلىرىگە بولغان ئىشەنچىنى پۈتۈنلەي يوقىتىپ قويدى. ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ(قاچانلا بولمىسۇن) چوقۇم غەلىبە قىلىدىغانلىقىغا مۇتلەق ئىشەنگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كۆڭۈللىرى بۇ يېڭى دىنغا مايىل بولۇشقا باشلىغانىدى. دەرۋەقە، رۇستەم ئۆزىنىڭ مۇسۇلمان بولماقچى بولغىنىنى

يىپىندىكلەرگە ئېيتىشتىنمۇ يانمىدى. ئەمما ئۇلار رۇستەمگە قاتتىق قارشىلىق بىلدۈردى. ئاللاھ تائالامۇ ئۇلارنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بەردى.

رۇستەم ۋە پارس ھۆكۈمىتى بۇ قېتىم سەلتەنەت ۋە دەبدەبە قىلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ كۆزىنى بوياش ۋە ئۇلارنى ھەيران قالدۇرۇش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە قايىل قىلىش مەقسىتىدە، رۇستەمنىڭ چېدىرىنى ئالتۇن جىيەكلىك يىپەك توقۇلمىلار بىلەن قاپلىدى ۋە ئۈنچە-مەرۋايىت، ياقۇت ۋە باشقا قىممەتلىك تاشلار بىلەن بېزەپ چېدىرنى خۇددى زىننەت بۇيۇملىرى بىلەن لىق تولغان ھەشەمەتلىك سارايغا ئوخشىتىپ قويدى. رۇستەم ئالتۇندىن ياسالغان تەختكە چىقىپ ئولتۇردى، بېشىدا ناھايىتى قىممەت باھالىق تاج بار ئىدى. ئۇ سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسقا خەۋەر يوللاپ، يېنىدىن بىر ئەلچى ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلدى. سەئد بۇ قېتىم رەبئ ئىبنى ئامىرنى ئەۋەتتى. مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ بۇ ئەلچىسى كونا ۋە تىتىلىپ كەتكەن كىيىم كىيگەن، قولىدا ناھايىتى ئاددىي قورال تۇتقان ۋە بەكمۇ ۋىجىك بىر ئاتقا مىنگەن ھالدا رۇستەمنىڭ چېدىرىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ چېدىرنىڭ سىرتىغىچە سېلىنغان يىپەك گىلەملەرنى چەيلىگەن پېتى كېلىپ، چېدىرنىڭ ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى ۋە يىپەك گىلەمدىن بىرنى يىرتىپ ئېتىنى باغلىدى. ئاندىن قولىدا قورالىنى تۇتقان پېتى رۇستەمنىڭ ھۇجرىسىغا قاراپ ماڭدى. مۇھاپىزەتچىلەر ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

—قورالىڭنى بۇ يەرگە قويۇپ ماڭ!—دېيىشتى. ئەمما ئۇ:

—مەن سىلەرنى ئۆزلۈم خالاپ زىيارەت قىلغىلى كەلمىدىم، بەلكى دەۋەتىڭلار بىلەن كەلدىم. ئۇنداق بولغانىكەن، ئالدىمنى توسماي رۇستەم بىلەن كۆرۈشتۈرۈڭلار. ئەگەر ئۇنداق قىلمىساڭلار، مۇشۇ يەردىنلا قايتىپ كېتىمەن،—دەپ كەسكىن جاۋاب بەردى. مۇھاپىزەتچىلەر ئۇنىڭ سۆزلىرىنى رۇستەمگە يەتكۈزدى. رۇستەم ئىلاجىسىز:

—قويۇپ بېرىڭلار، كىرسۇن!—دەپ ئەمىر بەردى.

ئەلچى رەبئ ئىبنى ئامىر، ھاسا ئورنىدا تۇتۇۋالغان نەيزىسىنى يىپەك گىلەملەرگە سانجىغان پېتى رۇستەمگە يېقىنلاشتى. رۇستەم ئۇنىڭدىن:

—سىلەر نېمە ئۈچۈن بىزگە ھۇجۇم قىلماقچى بولۇۋاتىسىلەر؟ بۇنىڭ ئەسلىي سەۋەبى نېمە؟—دەپ سورىدى. رەبئ رۇستەمگە:

—ئاللاھ تائالا ئىنسانلارنى قۇلغا قۇل بولۇشتىن بىر ئۆزىگە قۇللۇق قىلىشنى، دۇنيانىڭ خار-زەبۇنلۇقىدىن ئازاد بولۇپ، راھەت ۋە خاتىرجەم ھاياتقا ئېرىشىشنى، باتىل دىن ۋە ئېتىقادلارنىڭ جاپا ۋە زۇلۇملىرىدىن قۇتۇلۇپ، ئىسلامنىڭ ھەق-ئادالىتى بىلەن مۇئامىلە قىلىشنى خالايدىغان كىشىلەرگە يېتەكچىلىك قىلىش ۋە ئۇلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن بىزنى ئەۋەتتى. ئاللاھ تائالا ھەق دىنىنى تارقىتىشىمىزنى بۇيرۇدى، بىز شۇڭا كىشىلەرنى ھەق دىنغا دەۋەت قىلىۋاتىمىز. كىم دەۋەتنى قوبۇل قىلسا، بىز ئۇنىڭدىن رازى بولۇپ، ئۆز

يۇرتىمىزغا قايتىمىز. ئەگەر كىم رەت قىلسا، ئـاللاھ تائـالا بىـزگە ۋەدە قىلغـان مۇكاپاتقا نائىل بولغانغا قەدەر ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشىمىز،—دېـدى. رەبئىنىـڭ بـۇ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان رۇستەم ئۇنىڭدىن:

—ساڭا بېرىلىدىغان مۇكاپات نېمە؟—دەپ سورىدى. رەبئى:

—دەۋىتىمىزنى رەت قىلغانلارغا قارشى ئۇرۇشتا ۋاپات بولغـانلار بارىـدىغان جەننەت ۋە هايات قالغانلار ئېرىشىدىغان زەپەردۇر،—دەپ جاۋاب بەردى. شـۇنىڭ بىلەن رۇستەم ئۇنىڭغا:

—ئېيتقانلىرىڭنىڭ ھەممىسنى چۈشەندىم. سىلەر ھەم بىز بۇ مەسىلىنى قايتـا بىر ئويلىنىپ كۆرۈش ئۈچۈن بىزگە ئازراق مۆھلەت بېرەمسىلەر؟—دەپ سورىدى. رەبئى:

—ئەلۋەتتە، نەچچە كۈنلۈك مۆھلەت تەلەپ قىلىسىلەر؟ بىر كۈنمۇ، ئىككـى كۈنمۇ؟—دېدى. رۇستەم:

—ياق، بۇ ئىش مۇنداق ئاسان ھەل بولمايدۇ. بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن دۆلەت ئەركانلىرىغا خەۋەر يوللاپ، ئۇلارنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىشىمىز لازىم. شۇڭا، خېلى ئۇزۇن مۆھلەت بېرىشىڭلار كېرەك!—دېـدى. ئەممـا رەبئـى بەكمـۇ كەسكىن ۋە جىددىي قىياپەتتە:

—بولمايدۇ! پەيغەمبىرىمىز بىزگە دۈشمەن قوشۇنى بىـلەن روبىـرو كەلـگەن ۋاقىتتا، ئۈچ كۈندىن ئارتۇق مۆھلەت بەرمەسلىكنى بۇيرۇغان. بۇ مۆھلەت ئىچىدە ياخشىراق ئويلىنىپ مۇسۇلمان بولۇش، جىزيە تۆلەش ياكى ئۇرۇشۇشـتىن بىرنـى تاللاپ، قارارىڭنى بىزگە يەتكۈزگىن!—دېدى. رۇستەم نـېمە قىلارىنـى بىلەلـمەي قالغاندى. ئۇ رەبئىقا:

—سەن ئۇلارنىڭ باش قوماندانىمۇ؟—دەپ سورىدى. رەبئى:

—ياق! ئەمما مۇسۇلمانلار بىر ۋۇجۇدقا ئوخشايدۇ. ئارىمىزدىكى ئاددىي بىـر كىشمۇ مۇسۇلمانلار نامىدا پاناھلىق تىلىگەنلەرنى قوبـۇل قىلىـش سـالاھىيىتىگە ئىگە،—دەپ ئۇنى تېخىمۇ كەمسىتىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن، رۇستەم ئۆز قول ئاستىدىكى قوماندانلارنى بىر يەرگە يىغىپ ئۇلارغا:

—سىلەر ھاياتىڭلاردا بۇ ئادەمنىڭ سۆزىدىنمۇ ئېـسىل، مەنىلىـك ۋە ئەۋزەل سۆز ئاڭلاپ باقتىڭلارمۇ؟—دەپ سـورىدى. ئەتراپىـدىكىلەر ئۇنىڭغـا قارشـىلىق بىلدۈرۈپ:

—سـەن ئـۆز دىنىڭنـى تاشـلاپ، بـۇ ئىتنىـڭ سـۆزلىرىگە ئىـشەنمەكچى بولۇۋاتامسەن؟ ئۇنىڭ تۇرقىغا بىر قاراپ بېقىپ گەپ قىلساڭ بولمامدۇ؟ ياكى سەن ئۇنى ئادەم قاتارىدا كۆرۈۋاتامسەن؟—دەپ رۇسـتەمنى ئاگاھلاندۇرۇشـتى. ئەممـا رۇستەم ئۇلارغا مۇنداق دېدى:

—ئۇنىـڭ تـۇرقى بىـلەن سـىلەرنىڭ نـېمە كـارىڭلار؟ سـىلەر ئۇلارنىـڭ پىكىرلىرىگە، سۆزلىرىگە ۋە ئەخلاقلىرىغا ئوبدانراق سەپسىلىڭلار! سـىلەرگە شـۇنى

ئېيتىپ قويايكى، ئەرەبلەر كىيىم ـ كېچەك ۋە يېمەك ـ ئىچمەكــكە ئەمەس، بەلكــى نەسەبىگە ۋە دۇرۇسلۇقىغا بەكرەك ئەھمىيەت بېرىدۇ.

پارسلار قــىين ئەھۋالــدا قالغــانلىقى ئۈچــۈن ھەردائىــم ۋاقــت ئۇتۇشــقا تىرىشاتتى. دەرۋەقە، ئەتىسى يەنە مۇسۇلمانلارغا خەۋەر يوللاپ، يەنە بىــر ئەلچــى تەلەپ قىلدى. ئۇلار بۇ ئارقىلىق، مۇسۇلمانلاردىن ئوخــشىمىغان كىــشىلەر بىــلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلار ھەققىدە تېخىمۇ كۆپ چۈشەنچە ھاســىل قىلىــش ۋە ئۇلارنىــڭ ھەممىسىنىڭ ئوخشاش ئېتىقاد، پىكىر ۋە قارارغا ئىــگە يــاكى ئىــگە ئەمەســلىكىنى بىلىش، بۇ جەرياندا بىرەر يوچۇق چىقىــپ قالــسا، شــۇ يوچــۇقتىن پايدىلىنىــشقا تىرىشاتتى.

سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس بۇ قېتىم خۇزەيفە ئىبنى مۇھسىننى ئەۋەتتى. ئۇمۇ رەبئىنىڭ تاكتىكىسى بىلەن ئۆز پىكرىنى بايان قىلىپ قايتىپ كەتتى. ئەلچى تەلىپى ئۈچىنچى كۈنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلانــدى. ســەئد، مــۇغىرە ئىبنــى شــەئبەنى ئەۋەتتى. رۇستەم بەكمۇ چارىسىز قالغاچقا، بۇ قېتىم قــاتتىق چېچىلــىپ مــۇغىرەگە مۇنداق ئورۇنسىز گەپلەرنى قىلدى:

— سىلەرنىڭ بىزنىڭ زېمىنىمىزغا كېلىشىڭلارنى ھەسەلنى يــىراقتىن كــۆرۈپ، ئۇنىڭغا يېقىنلىشالمىغان ھەرىگە ئوخشىتىمەن. ئــۇ ھەرە شــۇنداق ئــاچ كــۆزكى، ئۆزىنى ھەسەلگە يەتكۈزۈپ قويغانلارغا ئىككى دەرھەم بەرمەكچى بولــدۇ. ئەممــا ھەسەلنىڭ ئۈستىگە قونۇشى بىلەن ئۇنىڭغا چاپلىشىپ قېلىپ چىقالمايدۇ ۋە ئــۆزىنى قۇتۇلدۇرۇپ قويىدىغان بىرىنى ھەرقانچە كۈتسىمۇ، ھېچكىم كەلمەيدۇ. بــۇ قېــتىم ئۆزىنى كىم قۇتۇلدۇرۇپ قويسا، ئۇنىڭغا تۆت دەرھەم بېرىــدىغانلىقىنى ئېيتىــدۇ. لېكىن يەنە ھېچكىمنى تاپالمايدۇ.

مەن ســىلەرنى يەنە ئــۆزۈم ئــوغرىلاش ئۈچــۈن باغقــا كىرىــپ، ئــورەككە مۆكۈنۇۋالغان ئورۇق تۈلكىگە ئوخشىتىمەن. باغۋەن ئۇنىــڭ ئىسكەتــىسىز تۇرقىغــا قاراپ ئىچ ئاغرىتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا چېقىلمايدۇ. تۈلكە باغۋەننىڭ بۇ مەرھەمىتى بىلەن ئۈزۈمنى خالىغانچە يەيدۇ ۋە بارغانسېرى سەمرىپ، باغنى تىلغاپ ۋەيران قىلىــشقا باشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن، باغۋەننىڭ غەزىپى كېلىپ، ئادەملىرى بىلەن ئۇنى باغدىن قوغلاپ چىقارماقچى بولىدۇ. ئەمما تۈلكە بەكمۇ سەمرىپ كەتكەچكە ئۇنى ئورەكتىن چىقىرالمايدۇ ۋە ئۇيان ئويلاپ ـ بۇيان ئويلاپ، تۈلكىنى شۇ ئورەكتىلا ئۆلتۈرۈشنى مۇۋاپىق كۆرىدۇ. سىلەرمۇ زېمىنىمىزدىن ئەنە شۇنداق قوغلىنىسىلەر!

رۇستەم بۇ سۆزلىرىدىن كېيىن، تېخىمــۇ ھەددىــدىن ئېــشىپ يەنە شــۇنداق ئەخمىقانە سۆزلەرنى قىلدى:

— قۇياشقا قەسەم قىلىمەنكى، ئەتە ھەممىڭلارنىڭ ۋايجېنىنى چىقىرىۋېتىمەن!

مۇسۇلمانلار ئەلچىسى مۇغىرە ناھايىتى ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن:

— قېنى كۆرەرمىز! — دېدى. رۇستەم ئۆزىچە مۇغىرەنىــڭ تومــۇرىنى تۇتــۇپ بېقىش مەقسىتىدە:

—مەن سىلەرگە بىرەر قۇردىن كىيىم، قوماندانىڭلارغا بىر قۇردىن كىيىم، مىڭ دىنار پۇل ۋە بىر ئات ھەدىيە قىلسام، سەنچە قانداق بولار؟ سىلەر ھەدىيىلىرىمنى ئېلىپ كۆزۈمدىن يوقالساڭلار بولمامدۇ؟—دېدى. مۇغىرەنىڭ پەقەتلا چىدىغۇچىلىكى قالمىغانىدى. ئۇ رۇستەمگە:

—ماڭا قارا! بىزنىڭ سىلەرنىڭ زېمىنىڭلارغا بېسىپ كىرىپ، شان-شەرىپىڭلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىشىمىزنى، دۆلىتىڭلارنىڭ بۇ بېشىدىن ئۇ بېشىغىچە بېسىپ كىرگەن ۋاقتىمىزدا سىلەرنىڭ بوينۇڭلارنى قىسقان پېتى بىزگە جىزيە تۆلەشكە مەجبۇر بولۇدىغانلىقىڭلارنى بەك يىراق دەپ ئويلامسەن؟ شۇنىسى مۇھەققەقكى، ھەممىڭلار بوينۇڭلارنى پۈكۈپ، بىزگە قۇل بولىسىلەر!

مۇغىرە قارارگاھقا قايتتى. ئۇرۇش قىلىش قارار قىلىندى. ئەمما باش قوماندان سەئد ئاغرىپ يېتىپ قالغان بولۇپ، ئاتقا مىنگۇدەك ھالى يوق ئىدى. شۇڭا قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا خالىد ئىبنى ئەرفاتەنى تەيىنلىدى. ئۆزىمۇ يېتىپ تۇرۇپ يولىيورۇق ۋە ئەمرلەرنى بېرىپ تۇردى. جەرىر ئىبنى ئابدۇللا بۇجەلى قوشۇننىڭ ئوڭ قانىتىغا، قەيس ئىبنى مەقشۇھ سول قانىتىغا مەسئۇل بولدى.

سەئد قوشۇنغا ئىمام بولۇپ ناماز ئوقۇغاندىن كېيىن، ئۇرۇش توغرىسىدا خىتاب قىلىپ ئۇلارنى جاسارەتلەندۈردى. ئۇرۇش باشلاندى ۋە كەچ كىرگۈچە داۋاملاشتى. ئەتىسى سەھەردە ئۇرۇش قايتا باشلاندى ۋە ئۇدا ئۈچ كۈنگىچە داۋاملاشتى. تۆتىنچى كۈنى پارس قوشۇننىڭ پىللىرى مۇسۇلمانلارنى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. چۈنكى، مۇسۇلمانلارنىڭ ئاتلىرى بۇ پىللاردىن قاتتىق ئۈركىگەچكە، سەپ بۇزۇلۇپ تاكتىكا ئىشقا ئاشمايۋاتاتتى. شۇڭا، ساھابىلەر ئاۋۋال پىللارنى ئۆلتۈرۈشنى پىلانلىدى ۋە بىر ھۇجۇم بىلەن ھەممە پىلنى تەلتۆكۈس قىرىپ تاشلىدى.

بۇ ئۇرۇش جەريانىدا قوماندانلاردىن جەرىر ئىبنى ئابدۇللا بۇجەلى، كەئكە ئىبنى ئەمرۇ، تۇلەيھەتۇل ئەسەدى، ئەمرۇ ئىبنى مادى يەكرۇب، خالىد ئىبنى ئەرفاتە ۋە دەررار ئىبنى ھەكتاب بەكمۇ خەتەرلىك مىنۇتلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى. چۈنكى، ئۇلار ھاياتىنى قىلچە ئويلاشماي پىللارغا ھۇجۇم قىلاتتى، كۆزلىرىنى ئوياتتى. شۇنىڭ بىلەن پىللار ھەر تەرەپكە پىتىراپ قېچىشقا باشلايتتى ۋە ئۈستىدىكى باشقۇرغۇچىلىرىنىمۇ بوي بەرمىگەچكە، مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن (باشقۇرغۇچىلىرى بىلەن بىللە) چېپىپ تاشلىناتتى.

قادىسىيە دەپ ئاتالغان بۇ مەيداندا يۈز بەرگەن پارس-مۇسۇلمانلار ئۇرۇشىنىڭ تۆتىنچى كۈنى(ھىجرىيىنىڭ 17-يىلى، مۇھەررەم ئېيىنىڭ 14-، دۈشەنبە كۈنى)، چۈش ۋاقتىدا پارس قوشۇننىڭ قارارگاھى تەرەپتە چېدىرلارنى ئۇچۇرتۇپ كەتكۈدەك دەرىجىدە قاتتىق بوران چىقىشقا باشلىدى. پارس قوشۇننىڭ سەپلىرى بۇزۇلۇپ، ھەممەيلەن جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ھەر تەرەپكە قېچىشتى. دەل شۇ پەيتتە، مۇسۇلمان قوماندانلاردىن كەئكە ئىبنى ئەمرۇ تەممى ۋە

خېلىل ئىبنى ئەلقەمە تەممى بىر ـ بىرىگە ماسلىشىپ، پارس قوشۇنىنىڭ قوماندانى رۇستەمنى ئۆلتۈردى. قاچقان ئەسكەرلەرنى ئىز بېسىپ قوغلاپ ماڭغان مۇسۇلمانلار ئىمپېراتور يەزدىگىردىنىڭ ھۆكۈمرانلىق مەركىزى بولغان مەدائىن شەھىرىگە بېسىپ كىردى.

قادىسىيە ئۇرۇشىنىڭ تۆتىنچى كۈنىلا ئون مىڭ ۋە باشقا كۈنلىرىمۇ ئون مىڭ بولۇپ، جەمئىي يىگىرمە مىڭ دۈشمەن ئەسكىرى ئۆلتۈرۈلدى. پۈتۈن ئۇرۇش جەريانىدا ۋاپات بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ سانى جەمئىي مىڭ بەش يۈز ئىدى. ئۇندىن باشقا، مۇسۇلمانلار ناھايىتى كۆپ غەنىيمەتلەرنى قولغا كىرگۈزدى. خەلىپىگە زەپەرنىڭ خۇش خەۋەرلىرى يەتكۈزۈلدى. چۈنكى، ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئۇرۇشقا بەكمۇ كۆڭۈل بۆلگەچكە، ھەمىشە خاۋاتىرلىنىپ تۇراتتى. ھەتتا، مەدىنىدە ئىچى تىتىلداپ پات ـ پات شەھەر سىرتىغا چىقاتتى ۋە ئۆتكەن ـ كەچكەنلەردىن بىرەر خەۋەر ئېلىشقا تىرىشاتتى. ئەينى ۋاقىتتا، خالىد ئىبنى ۋەلىد فەتھى قىلغان ئىراقنىڭ بەزى يەرلىرىدە ئىسيان كۆتۈرۈلۈپ، ئەھدىنامىگە خىلاپلىق قىلىنغانىدى. ئەمما مۇسۇلمانلار قادىسىيەدە غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، ئۇلار قورقۇپ كېتىپ ئەسلىدە ئۆزلىرىنىڭ بۇرۇنقى ئەھدىنامىگە سادىق ئىكەنلىكىنى، ئەمما پارسلارنىڭ ئۆزلىرىنى كۈشكۈرتۈپ يولدىن ئېزىشىغا سەۋەبچى بولغانلىقىنى ئېيتىشتى ۋە مۇسۇلمانلاردىن ئەپۇ تىلىدى.

مۇسۇلمانلار قوشۇنى قوماندانلىرى ئۆز قوماندانلىقىدىكى سەپلىرى بىلەن ئارقىمۇئارقا تىزىلىپ، زۇھرە ئىبنى ھاۋىيە قوماندانلىقىدا مەدائىنغا قاراپ يولغا چىقتى. يول ئۈستىدە پارسلارنىڭ بىر بۆلەك ئەسكىرى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قېلىپ، ئۇلارنىمۇ تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى بابىلغا، يەنە بىر قىسمى نىھاۋەندكە قاراپ قاچتى. سەئد بابىلدا بىر قانچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن، مەدائىنغا يۈرۈش قىلدى ۋە يول ئۈستىدە يەنە بىر بۆلەك پارس قوشۇنى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قېلىپ، ئۇلارنىمۇ يەڭدى. ئۇندىن باشقا، سابات دېگەن يەردە يەزدىگىردقا تەۋە بەزى پىدائىي ئەترەتلەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئاقىۋىتىمۇ بۇرۇنقىلار بىلەن ئوخشاش بولدى. يېڭىلگەن پادىشاھ يەزدىگىرد مۇسۇلمانلارنىڭ تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ ھۇجۇم قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ياكى ئازراق بولسىمۇ كېچىكتۈرۈش مەقسىتىدە، يول ئۈستىگە ناھايىتى يىرتقۇچ بىر شىرنى قويۇپ بەردى. ئەتراپنى سۈر باستۇرۇپ، مۇسۇلمانلارنىڭ يۈرەكلىرىنى سۇ قىلىۋەتكەن بۇ يىرتقۇچ شىرنى پالۋانلاردىن ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۇ كۈنى ھىجرىيە 14 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرى ئىدى.

تىرىپىرەن بولۇپ، چېچىلىپ كەتكەن پارس قوشۇنىنىڭ قالدۇقلىرى بولغان پىدائىي ئەترەتلەر مەدائىن يېنىدىكى بەھرى سەير دېگەن يېزىدا توپلىنىپ، مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا قارشى تۇرماقچى بولدى. بۇ يېزا مەدائىندىن پەقەت دەجلە دەرياسى ئارقىلىقلا ئايرىلىپ تۇراتتى. پارس قوشۇنى بۇ يەرگە يېقىن بىر جايدا

تالاپەتكە ئۇچرىغانىدى. ئۇلار شۇ قەدەر ئاز ئىدىكى، مۇسۇلمانلار ئۇلارنىڭ بۇ يەرگە توپلىنىپ، ئۆزلىرىدىن مۇداپىئە كۆرۈشكە پەرۋامۇ قىلىپ قويمىدى، ئەنسىرەپمۇ كەتمىدى.

پارسلار مەدائىنغا قاچتى، مۇسۇلمانلار ئۇلارغا ئارام بەرمەي، ئىز بېسىپ شەھەرگىچە قوغلاپ كەلدى. شەھەرگە كىلىش بىلەن، ئىمپېراتور(خسراۋ)نىڭ ئاق رەڭلىك كۆركەم ئوردىسى كۆرۈنۈشكە باشلىدى. مۇسۇلمانلار قوشۇنلىرى كۆۋرۈك ئېقىۋاتقان دەجلە دەرياسىنى قىلچە ئىككىلەنمەي كېچىپ ئۆتتى. مەدائىندا يىغىلىپ توپلىنىپ، ئۆزلىرىنى ئوڭشىۋېلىشقا تىرىشىۋاتقان پارس قوشۇنلىرى بۇنى كۆرۈپ ئالاقزادە بولۇشقا باشلىدى[①].

مەدائىننىڭ فەتھى قىلىنىشى

مۇسۇلمانلار مەدائىنغا بېسىپ كىرگەندە، شەھەر ئىچىدە پارسلار ناھايىتى ئازلاپ كەتكەنىدى. چۈنكى، ئىمپېراتور قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، خەلقمۇ شەھەرنى تەرك ئەتكەنىدى. پەقەت ئوردىنىڭ ئىچىدىلا ئاز ساندا ئەسكەر قالغانىدى. سەلمان فارىسى ئۇلارنى ئۈچ كۈن ئىچىدە تەسلىم بولۇشقا ئۈندىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلىپ تەسلىم بولدى. قادىسىيە فاتىھى(فەتھى قىلغۇچى) ۋە ئىراقتىكى مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس بوش قالغان بۇ ئوردىغا تۇنجى كىرىشىدە مۇنۇ ئايەتنى ئوقۇدى: ”ئۇلار(غەرق بولۇپ) نۇرغۇن باغلارنى، بۇلاقلارنى، زىرائەتلەرنى، چىرايلىق جايلارنى قالدۇردى. ئۇلار بەھرىمەن بولۇۋاتقان نېمەتلەرنى قالدۇردى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنى باشقىلارغا مىراس قىلىپ بەردۇق. ئۇلارغا ئاسمانمۇ، زېمىنمۇ يىغلىمىدى، ئۇلارغا مۆھلەتمۇ بېرىلمىدى“[سۈرە«دۇخان»(44 ـ سۈرە)، 25 — 29 ـ ئايەتلەر].

سەئد ”خسراۋ ئايۋىنى“ دەپ ئاتالغان بۇ سارايىنى مەسچىتكە ئۆزگەرتتى ۋە قوشۇنى بىلەن بۇ يەردە جۈمە نامىزى ئوقۇدى. تارىخ، ھىجرىيىنىڭ 16 ـ يىلى، سەپەر ئېيى ئىدى.

ئاللاھ تائالا مۇسۇلمانلار قوشۇنلىرىغا جەلۇلە[②]، تىكرىت ۋە مۇسۇل قاتارلىق يەرلەرنىڭ فەتھىسىنى مۇيەسسەر قىلغۇچە، مۇسۇلمانلار بۇ يەرلەرگە كېلىپ يەرلىشىپ بولغانىدى. كېيىنچە بۇ ئائىلىلەر كۇفەگە كۆچتى.

سەئد ھەر تەرەپكە قېچىپ تارىلىپ كەتكەن پارس لەشكەرلىرىنى قوغلاش ئۈچۈن كىچىك تىپتىكى ئەترەتلەرنى ئەۋەتتى. ئىمپېراتور تېخى يىقىندىلا بۇ يەردىن قاچقان بولۇپ، ئۇلارغا ئېغىر كېلىپ تاشلاپ قاچقان قىممەتلىك نەرسە ـ كېرەك ۋە

① ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2 ـ جىلد، 416 ـ ، 445 ـ بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 65 ـ ، 76 ـ بەتلەر.

② جەلۇلە — بۇرۇنقى زامانلاردا بابىلنى ئىرانغا تۇتاشتۇرىدىغان تىجارەت يولى ئۈستىگە قۇرۇلغان شەھەر بولۇپ، خارابىلىرى ئىراقتا ھازىرغىچە مەۋجۇت.

كىيىم-كېچەكلەرنى قولغا كىرگۈزگەن مۇسۇلمان ئەسكەرلەر بۇ نەرسىلەرنى مەدائىنغا ئېلىپ كېلىپ، قوشۇن قوماندانىغا تاپشۇردى.

سەئد غەنىيمەتلەرنىڭ بەشتىن بىرىنى ئايرىپ بەشىر ئىبنى ھەسساسىيە ئىسىملىك قوماندانىنىڭ مەسئۇللۇقىدا مەدىنىگە ئەۋەتتى. بۇ غەنىيمەتلەرنىڭ ئارىسىدا، ئىمپېراتورنىڭ تاجى، ئۈنچە-مەرۋايىتلىرى ۋە كىيىم-كېچەكلىرى بار ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر بۇ نەرسىلەرنى كۆرۈپ: ”بۇ قىممەتلىك نەرسىلەر ھەقىقەتەن ئامانەت ئىگىلىرىگە تاپشۇرۇلدى“ دەپ دۆلەتكە تەۋە بۇ ماللارنىڭ سۇيىئىستېمال قىلىنمايدىغانلىقىنى ئىپادىلىمەكچى بولدى. ھەزرىتى ئەلىمۇ ئۇنى تەستىقلىغان ھالدا: ”سەن ساڭا ياراشمايدىغان سۆز-ھەرىكەتتە بولمىغاچقا، خەلقمۇ سەندىن ئۈلگە ئېلىپ، دۇرۇس مۇئامىلىدە بولۇۋاتىدۇ“ دېدى[①].

جەلۇلەنىڭ فەتھى قىلىنىشى

ئىمپېراتور يەزدىگىرد مەدائىندىن قاچقاندىن كېيىن، ھەر تەرەپكە قېچىپ كەتكەن پارس قوشۇنىنىڭ كۆپ ساندىكى لەشكەرلىرى ئاستا-ئاستا ئۇنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىشقا باشلىدى. ئىمپېراتور ھەلۋانغا چېكىنگەچ، بۇ قوشۇنغا مىھران ئىسىملىك بىرىنى قوماندان قىلىپ تەيىنلەپ، ئاندىن ئۆزى جەلۇلە تەرەپكە كەتتى. پارس قوشۇنلىرى بۇ يەردىمۇ قارشىلىق بىلدۈرۈش ئۈچۈن شەھەر ئەتراپىغا خەندەك كولىدى ۋە مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ شەھەرگە كىرىشىنى مۇشۇ ئارقىلىق توسماقچى بولدى.

باش قوماندان سەئد ھەزرىتى ئۆمەرگە مەكتۇپ يوللاپ، ئەھۋالدىن خەۋەردار قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ مەدائىندا قېلىشىنى، تۇرشاۋۇللارغا كەئكە ئىبنى ئەمرۇ تەمىمىنى باش قىلىپ، ئوڭ قاناتقا سەئد ئىبنى مالىكنى، سول قاناتقا ئەمرۇ ئىبنى مالىكنى، ياردەمچى ئارقا سەپكە ئەمرۇ ئىبنى مۇررا جۇھەنىنى ۋە باش قوماندانلىققا قېرىندىشى ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسنى تەيىنلەپ پارس قوشۇنىغا قارشى ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى.

بۇ بۇيرۇققا بىنائەن، ھاشىم ئىبنى ئۇتبە قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، جەلۇلەنى مۇھاسىرىگە ئالدى. يەنە ناھايىتى شىددەتلىك ئۇرۇش باشلاندى. ھەر ئىككى تەرەپكە توختىماي ياردەمچى قوشۇن كېلىپ تۇراتتى. نىھايەت، ئاللاھ تائالا مۇسۇلمانلارغا جەلۇلەنى فەتھى قىلىشقا نېسىپ قىلدى. پارس قوشۇنىنىڭ شۇ قەدەر كۆپ لەشكىرى ئۆلتۈرۈلدىكى، ئەتراپتا جەسەتتىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى.

بۇ ئۇرۇشتا، قوماندانلاردىن كەئكە ئىبنى ئەمرۇ، ئەمرۇ ئىبنى مادى يەكرۇب،

[①] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 2-جىلد، 469-، 475-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7-جىلد، 107-، 115-بەتلەر.

ھەجەر ئىبنى ئادىي، قەيس ئىبنى مەقشۇھ ۋە تۇلەيھە ئەسەدىي قاتارلىقلار ئاجايىپ قەھرىمانلىق بىلەن جەڭ قىلىپ، مۇسۇلمانلارنى ئۈستۈنلۈككە ئېرىشتۈردى[1].

ھەلۋاننىڭ فەتھى قىلىنىشى

ئىككىنچى قوماندان ھاشىم ئىبنى ئۇتبە تالاپەتكە ئۇچراپ قاچقان پارس لەشكەرلىرىنى قوغلاش ئۈچۈن كەئكە ئىبنى ئەمرۇ باشچىلىقىدا بىر بۆلەك ئەسكەر ئەۋەتتى. پارس لەشكەرلىرى مۇسۇلمان ئەسكەرلەر يېتىپ بارغانلىكى يەرلەردىن قېچىپ، ئۆزلىرىگە ئېغىر كەلگەن نەرسە ـ كېرەكلىنىڭ ھەممىسىنى تاشلاپ ماڭاتتى. بۇنىڭ بىلەن، كەئكە ئىبنى ئەمرۇ باشچىلىقىدىكى ئەسكەرلەر ئاجايىپ كۆپ مىقداردىكى غەنىيمەتلەرنى قولغا كىرگۈزدى. بۇ غەنىيمەتلەر ساسانىيلار ئىمپېراتورلۇقىنىڭ پايتەختى مەدائىندا قولغا كىرگۈزۈلگەن غەنىيمەتلەردىن ئاز ئەمەس ئىدى. كەئكە پارس لەشكەرلىرىنى قوغلاپ يۈرۈپ، ئاخىر پارس قوشۇنلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قوماندانى مىھراننى تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئاندىن ئىراننىڭ رەي (ھازىرقى تېھران) شەھىرى ئارقىلىق ھەلۋانغا قاراپ يۈرۈش قىلىپ، قىسقا مۇددەت ئىچىدە ھەلۋان ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئىشغال قىلدى.

تىكرىت ۋە مۇسۇلنىڭ فەتھى قىلىنىشى

ھاشىم ئىبنى ئۇتبە جەلۇلەگە يۈرۈش قىلغان ۋاقىتتا، ئابدۇللا ئىبنى مۇتئىم (خەلىپىنىڭ ئەمرى بىلەن) بىر بۆلەك ئەسكەرگە قوماندانلىق قىلىپ، تىكرىتكە قاراپ يولغا چىققاندى. تىكرىت ئاھالىسىنىڭ بىر قىسمى رىم، بىر قىسمى خرىستىئانلاشقان ئەرەب ئىياد ۋە تەغلىب قەبىلىلىرى ۋە ئاز مىقداردا مۇسۇلدىن كەلگەن خەلقتىن تەركىب تاپقاندى. ئابدۇللا ئىبنى مۇتئىم شەھەرنى قىرىق كۈن مۇھاسىرىگە ئالدى. بۇ قىرىق كۈن ئىچىدە شەھەرگە يىگىرمە تۆت قېتىم ھۇجۇم قىلدى ۋە ھەممىسىدە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى ۋە ئاخىر شەھەرنى فەتھى قىلدى. مۇسۇلمان بولغانلاردىن باشقا، ئاخىرغىچە قارشىلىق بىلدۈرگەن لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزدى. ئاندىن رەبئە مۇسۇلغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. مۇسۇل خەلقى جىزيە تۆلەش شەرتى بىلەن كېلىشىم تۈزدى.

مەسەبزاننىڭ فەتھى قىلىنىشى

باش قوماندان سەئد پارس قوشۇنلىرىنىڭ بۇ قېتىم ھەلۋاننىڭ ئوڭ تەرىپى ۋە ھەمەدان يولى ئۈستىدىكى مەسەبزاندا توپلىنىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئالدى. سەئد بۇ خەۋەرنى دەرھال خەلىپىگە بىلدۈرۈش بىلەن بىرگە، ئۇنىڭدىن

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2 ـ جىلد، 476 ـ ، 478 ـ بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 115 ـ ، 119 ـ بەتلەر.

دەررار ئىبنى خەتتاب فەھرى باشچىلىقىدا ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئەۋەتكەن ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار بىر ھۇجۇم بىلەن ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىدى. مەسەبزان خەلقى شەھەرنى تاشلاپ تاغلارغا قاچتى. ئەمما قوماندان دەررار ئۇلارنى قىستاۋەرگەچكە، تەسلىم بولۇپ، بەزىلىرى مۇسۇلمان بولۇشنى ۋە بەزىلىرى جىزيە تۆلەشنى قوبۇل قىلدى[1].

ئەھۋازنىڭ فەتھى قىلىنىشى

پارس قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن ھۇرمۇزان ئەھۋاز رايونىنى ئۆز كونتروللۇقى ئاستىغا كىرگۈزۈپ، بۇ يەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇ پارسلارنىڭ مەشھۇر نەسەبلىرىدىن بىرىگە تەۋە بولۇپ، قادسىيە ئۇرۇشىدىن قېچىپ قۇتۇلغانلاردىن ئىدى. ئۇ ئەھۋازنى ئۆز كونتروللۇقىغا ئالغاندىن كېيىن، ئەتراپىغا لەشكەرلەرنى توپلاپ، مۇسۇلمانلار بېسىۋالغان يەرلەرگە قايتا ھۇجۇم قوزغاشقا باشلىدى. كۇفە ۋالىيسى ۋە بەسرە ۋالىيسى قوماندانلىقىدىكى ئىككى قوشۇن ھۇرمۇزاننىڭ ئۇستىگە يۈرۈش قىلىپ، ئۇنى تىنچلىق سۆھبىتى ئېلىپ بېرىشقا قىستىدى. ئەمما، (كۆپ ئۆتمەي) ھۇرمۇزان كوردلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئىسيان كۆتۈرۈپ، مۇسۇلمانلار بىلەن تۈزگەن ئەھدىنامىسىنى بۇزدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلار ئۇنىڭغا قارشى ھۇجۇم باشلىدى. ھۇرمۇزان يېڭىلىپ قاچتى ۋە تۇستەر(ھازىرقى شۇشتەر) شەھىرىگە كىرىپ، بۇ يەردە قارشىلىق كۆرسەتمەكچى بولدى. ئەمما، شەھەر خەلقى مۇسۇلمانلارنىڭ ئادىل ھۆكۈمرانلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۆز مەنپەئەتلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ، جىزيە تۆلەشنى قوبۇل قىلدى، مۇسۇلمانلار بىلەن سۈلھى تۈزدى. شۇنىڭ بىلەن، ھۇرمۇزان ئىككىنچى قېتىم سۈلھى تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى[2].

شۇ مەزگىللەردە، تۇستەردىن باشقا جەندىسابۇر قاتارلىق(پارس ھۆكۈمىتىگە تەۋە) بىر قانچە شەھەر ئاھالىسىمۇ سۈلھى تۈزدى. مۇسۇلمانلار قوشۇنى قوماندانلىرىدىن ھەرقۇس ئىبنى زۇھەير سۇقئۇل ئەھۋازنى فەتھى قىلغان بىر پەيتتە، ھۇرمۇزان ئىمپېراتور يەزدىگىردنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن سۈلھىنى يەنە بۇزۇپ، مۇسۇلمانلارغا قارشى ئىسيان كۆتۈردى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، كۇفەدىكى قوشۇننىڭ نۇمان ئىبنى مۇقەررىن قوماندانلىقىدا ھۇرمۇزاننىڭ ئۇستىگە يۈرۈش قىلىشنى ئەمر قىلدى. ئىراق سېپى باش قوماندانى سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس باش قوماندانلىق مەركىزىنى كۇفەگە يۆتكىگەندى.

خەلىپە بەسرەدىكى قوشۇنغىمۇ سۇھەيل ئىبنى ئادىي قوماندانلىقىدا ھۇرمۇزانغا

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 479- ۋە 480-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 119-، 121-بەتلەر.

[2] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 136-بەت.

قارشى يۈرۈش قىلىش ئەمرىنى بەردى ۋە ئەبۇ سەبرا ئىبنى ئەبۇ رەھمىنى ئىككى قوشۇننىڭ باش قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى. كۇفەدىن كەلگەن قوشۇن ھۇرمۇزاننىڭ لەشكەرلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى ۋە دەرھال ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئۇلارنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى. ھۇرمۇزان يەنە قېچىپ تۇستۇرغا بېرىۋالدى. لېكىن، بۇ يەردە ئۇنى سۇھەيل ئىبنى ئادىي قىستاققا ئالدى. دەل شۇ ۋاقىتتا، نۇمانىمۇ ئەسكەرلىرى بىلەن يېتىپ كېلىپ، قورشاۋنى تارايتتى. بۇ قوشۇنلارنىڭ باش قوماندانلىقى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھامىسىنىڭ ئوغلى ئەبۇ سەبرا ئىبنى ئەبۇ رەھمىنىڭ زىممىسىدە ئىدى.

مۇسۇلمانلار ھۇرمۇزاننىڭ قول ئاستىدىكى قوشۇننىڭ خېلى كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، بۇ خەۋەرنى ھەزرىتى ئۆمەرگە يەتكۈزدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىنى ئىراقتىكى قوشۇنغا ياردەمگە ئەۋەتتى. ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار پارس قوشۇنلىرىنى چەمبەر شەكلىدە قورشاۋغا ئېلىپ، تەسلىم بولۇشقا زورلىدى، ئاندىن شەھەرگە مەجبۇرىي بېسىپ كىردى. ھۇرمۇزان قەلئە ئىچىگە كىرىۋېلىپ تىركىشىپ باققان بولسىمۇ، مۇسۇلمانلار قەلئەنى قورشاپ، ئۇنى تىرىك پېتى قولغا چۈشۈردى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرگە تاپشۇرۇپ بېرىش مەقسىتىدە، ئەھمەد ئىبنى قەيس ۋە ئەنەس ئىبنى مالىك قاتارلىقلاردىن تەشكىللەنگەن بىر ھەيئەت بىلەن مەدىنىگە ئەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئەبۇ سەبرا ئىبنى ئەبۇ رەھىم، ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى ۋە نۇمان ئىبنى مۇقەررىن ۋە بىر بۆلۈك قوشۇننى باشلاپ، ھۇرمۇزاننى يالاپ مەدىنىگە قاراپ يولغا چىقتى. سەپەر ئۈستىدە پارسلار ھۆكۈمرانلىقىدىكى سۇس شەھىرىنى مۇھاسىرىگە ئالدى ۋە خەلىپىنى بۇ ئەھۋالدىن ۋاقىپلاندۇرۇش ئۈچۈن خەۋەر يوللىدى. خەلىپە ئۇلارغا جاۋاب خەۋىرى يوللاپ، ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىنىڭ بەسرەگە قايتىشىنى، زەر ئىبنى ئابدۇللا ئىبنى كۇلەيبىنىڭ جەندىسابۇرغا يۈرۈش قىلىشىنى ئەمر قىلدى. ئەمرگە بىنائەن، ھەممەيلەن ئۆز ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ئاتلاندى. ھۇرمۇزان غەنىيمەتنىڭ بەشتىن بىرى بىلەن مەدىنىگە يوللاندى.

ھەيئەت ھۇرمۇزاننى يالاپ مەدىنىگە يېتىپ كېلىپ، ئۇدۇل ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۆيىگە باردى. ئۆيدىكىلەر ئۇلارغا(ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ) كۇفەدىن كېلىدىغان ھەيئەتنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن مەسچىتكە چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىشتى. ئەمما مەسچىتتىمۇ ھېچكىم يوق ئىدى. ئۇلار قايتماقچى بولۇپ تۇرغاندا، دەرۋازا ئالدىدا ئويناۋاتقان كىچىك باللار ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مەسچىتنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئۇخلاۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. ھەيئەتتىكىلەر ھەقىقەتەن ئۇنىڭ بىر بۇلۇڭدا ئۇخلاۋاتقانلىقىنى كۆردى. ھۇرمۇزان كۆزلىرىگە ئىشەنمەي:

—خەلىپە ئۆمەر نەدە؟—دەپ سورىدى. ئۇلار ئۇنىڭغا ئىشارەت قىلىپ:

—مۇشۇ شۇ،—دېيىشتى. ھۇرمۇزان ھەيران قالدى. چۈنكى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىدا نە قوغدىغۇچى، نە مۇھاپىزەتچى، نە سەلتەنەت ئىگىلىرى

كۆرۈنمەيتتى. ھۇرمۇزاننىڭ كۆزلىرى پارس ئىمپىراتورىنىڭ ئەتراپىدا مۇنداق ئىشلارنى كۆپ كۆرۈپ ئادەتلىنىپ كەتكەنىدى.

دەل شۇ پەيتتە، سۇسنىڭ زورلۇق بىلەن فەتھى قىلىنغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى. ئۇزۇن مەزگىللىك مۇھاسىرىدىن كېيىن، سۇس خەلقى سۈلھى تەلەپ قىلىپ، پۈتۈن شەھەر بويىچە مۇسۇلمانلارغا تەسلىم بولغانىدى. زەر ئىبنى ئابدۇللامۇ جەندىسابۇرنى فەتھى قىلدى.

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە، پارس تۇپراقلىرىغا يەنە بىر تەرەپتىن بېسىپ كىرگەن مۇسۇلمانلار قوشۇنى توختىماي ئالغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتاتتى. شۇ ۋاقىتتا، بەھرەين ۋالىيسى بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئەلا ئىبنى ھەزرەمى يەنە بىر تەرەپتىن خۇددى سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس بىلەن بەسلەشكەندەك ئۇرۇشقا كىرىشىپ كەتكەنىدى. چۈنكى، سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قادىسىيە ئۇرۇشىدا غەلىبە قازانغاندىن كېيىن(بۇ غەلىبىنىڭ تەسىر دائىرىسى بەكمۇ چوڭ بولدى)، ئەلا ئىبنى ھەزرەممۇ ئۆز ئالدىغا قوشۇن تەشكىللەپ، پارسلارغا قارشى يۈرۈش قىلىش ئارقىلىق، ئۇتۇق قازانماقچى بولدى ۋە خەلقنى ئۇرۇشقا چاقىردى. چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشقان خەلقتىن زور بىر قوشۇن تەشكىللىدى. ئەلا بۇ قوشۇننى باشلاپ، (خەلىپىنىڭ رۇخسىتىنى ئالماي تۇرۇپ) دېڭىزدىن ئۆتۈپ پارس تۇپراقلىرىغا بېسىپ كىردى ۋە ئىستەھر شەھىرىگە قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئەمما پارسلار يان تەرەپتىن يۈرۈش قىلىپ، ئەلانىڭ قوشۇنى بىلەن كېمىلىرىنىڭ ئارىلىقىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. مۇسۇلمانلار بىردىنلا دۈشمەن قوشۇنى بىلەن دېڭىزنىڭ ئارىسىدا قېلىپ قالدى. ئەھۋالنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەتكەن مۇسۇلمانلار قاتتىق تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق دۈشمەن سېپىنى بۆسۈپ چىقتى ۋە بەسرەگە قاراپ ئاتلاندى. ئەمما كېمىلىرىنىڭ يېنىغا بارالمىدى. چۈنكى، پارس قوشۇنلىرى مۇسۇلمانلار بىلەن كېمىلىرىنىڭ ئارىلىقىغا كىرىۋېلىپ، يولنى كېسىپ تاشلىغانىدى. شۇڭا، مۇسۇلمانلار دۈشمەنلەرنىڭ قورشاۋىغا چۈشۈپ قالغان ھالەتتە كۈتۈشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ھەزرىتى ئۆمەر بەكمۇ قايغۇردى ھەم ئازابلاندى. ئەلانى ۋەزىپىسىدىن قالدۇردى ۋە ئۇنىڭ سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسقا قوشۇلۇشىنى ئەمر قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇتبە ئىبنى غەزۋانغا ئەلانىڭ قوشۇنىغا ياردەم قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى.

ئۇتبە ئىبنى غەزۋان ئون ئىككى مىڭ كىشىلىك زور بىر قوشۇن تەييارلاپ سەبرا ئىبنى ئەبۇ رەھىم باشچىلىقىدا ئەلانىڭ قوشۇنلىرىغا ياردەمگە ئەۋەتتى. بۇ قوشۇندا ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس، ئاسىق ئىبنى ئامىر، ئەھنەف ئىبنى قەيس، خۇزەيفە ئىبنى مۇھسىن ۋە ئەرفەجە ئىبنى ھەرسەمە قاتارلىق قوماندانلارمۇ بار ئىدى. ياردەمگە كەلگەن قوشۇن ئاخىر قورشاۋ ئىچىدە قېلىپ قالغان مۇسۇلمانلارنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار دەل ۋاقتىدا يېتىپ كەلگەنىدى، چۈنكى، دەل شۇ چاغدا قورشاۋدا قالغان مۇسۇلمانلار بىلەن دۈشمەنلەر ئارىسىدا

175

توقۇنۇش چىقىش ئالدىدا تۇراتتى. مۇسۇلمانلار بىلەن دۈشمەنلەر ئارىسىدا بىر مەيدان قانلىق جەڭ بولدى ۋە بۇ جەڭ مۇسۇلمانلارنىڭ غەلىبىسى بىلەن نەتىجىلەندى. مۇسۇلمانلار ئۇتبە ئىبنى غەزۋەننىڭ قوماندانلىق مەركىزى بولغان بەسرەگە قايتتى.

پارسلار بۇ قېتىم نىھاۋەندكە يىغىلىشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمان قوشۇنلىرىنىڭ تارقىلىپ كېتىپ، پەرىشان ھالغا چۈشۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ پارس زېمىنلىرىدا داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىشىنى خالىمايتتى. مۇسۇلمانلار ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ پىكرى بويىچە، ھۇرمۇزان ۋە غەنىيمەتلەرنى ئېلىپ ماڭغان ھەيئەتنىڭ باشچىسى ئەھنەف ئىبنى قەيس مەدىنىگە يېتىپ كەلگۈچە(قىسقا بىر مەزگىل)، ھېچ يەرگە مىدىرلىماي كۈتۈپ تۇردى. ھەيئەت ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن كۆرۈشكەن ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەر ئەھنەف ئىبنى قەيستىن فەتھى قىلىنغان يەرلەردە مۇسۇلمانلارنىڭ غەيرىي مۇسۇلمانلارغا قانداق مۇئامىلىدە بولۇۋاتقانلىقىنى سورىدى. ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ باشقا دىندىكى كىشىلەرگە يامان مۇئامىلە قىلىپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلاتتى. چۈنكى، ئۇ ئادالەتسىزلىكنىڭ ئىسيانغا سەۋەب بولىدىغانلىقىنى بىلەتتى ۋە بۇ ئىشقا بەكمۇ ئەھمىيەت بېرەتتى. ئەھنەف قىسقىچە قىلىپ:

— بىز ئەھدىگە ئەمەل قىلىش ۋە باشقىلارغا ياخشى مۇئامىلىدە بولۇشتىن باشقىنى بىلمەيمىز، — دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ تېخىمۇ كونكرېتراق جاۋاب بېرىشىنى تەلەپ قىلىپ:

— بۇ قانداق گەپ؟ تېخىمۇ ئوچۇقراق جاۋاب بەرگىنە، — دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئەھنەف مۇنداق دېدى:

— ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ئۆزۈڭگە مەلۇمكى، پارس تۇپراقلىرىغا تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىشىمىزنى توسۇپ، ھازىرچە فەتھى قىلغان يەرلىرىمىزنى قوغداپ تۇرۇشىمىزنى ئەمر قىلدىڭ. ئەمما شۇنى يادىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز لازىمكى، پارس ئىمپېراتورى تېخى ھايات ۋە ئۆز خەلقى ئارىسىدا ياشاۋاتىدۇ. ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقى پارسلارنى بىزگە قارشى ھەردائىم كۈشكۈرتۈپ تۇرىدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل. دەرۋەقە، ئۇ ھايات بولغاچقا، ئۆز خەلقىنى بىزگە قارشى توختىماي كۈشكۈرتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، شۇڭا پارسلار بىلەن ئارىمىزدا پات-پات توقۇنۇش يۈز بېرىپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئۇلار بىزگە ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ. چۈنكى، بىر دۆلەتتە ئىككى ھاكىمىيەتنىڭ تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس. بىرى يەنە بىرىنى چوقۇم يوقىتىشى كېرەك. شۇنىسى ھەقىقەتكى، پارسلار بىزگە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەندىلا، ئاندىن ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىۋاتىمىز ۋە ئۇلارنىڭ زېمىنلىرىنىڭ ئاز بىر قىسمىنى فەتھى قىلىۋاتىمىز. ئۇلارنى كۈشكۈرتۈۋاتقىنى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ياشاۋاتقان پادىشاھىدۇر. ئەگەر سەن بىزگە ئىجازەت قىلساڭ، بىز پارس تۇپراقلىرىغا تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىپ، پادىشاھىنى كۆزدىن يوقىتىش

176

ئارقىلىق، ئۇنىڭ خەلق ئالدىدىكى نوپۇزىنى يەر بىلەن يەكسان قىلغان ۋاقتىمىزدىلا، پارسلارنىڭ ئورنىغا بولغان ئۈمىد ۋە غايىلىرىنى يوققا چىقىرىپ، ئۇلارنى ئىسلامنىڭ ئادالىتىگە ئىشىنىش پۇرسىتى ۋە ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلالىغان بولىمىز.

بۇ سۆزلەردىن تەسىرلەنگەن ھەزرىتى ئۆمەر ئەھنەف ئىبنى قەيسكە:

—ھەقىقەتەن ئورۇنلۇق گەپ قىلدىڭ. قەسەم قىلىمەنكى، ماڭا بۇ مەسىلىنى ھەقىقىي چۈشەندۈرۈپ قويدۇڭ،—دەپ ئۇنىڭدىن مەمنۇن بولغانلىقىنى ئىپادىلىدى.

ئۇلار شۇ تەرىقىدە سۆھبەتلىشىپ تۇرغان ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەرگە پارسلارنىڭ نىھاۋەندكە يىغىلىۋاتقانلىقى ھەققىدە خەۋەر يەتكۈزۈلدى. بۇ خەۋەر بىلەن، ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ پارس تۇپراقلىرىغا تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىشىنى ئەمر قىلدى. ھەتتا ئۆزىمۇ بىر بۆلۈك قوشۇنغا باش بولۇپ، ئالدىنقى سەپكە ئاتلىنىپ، فەتھلەرگە قېتىلماقچى بولدى. ئەمما ساھابىلەر كېڭىشىش ئارقىلىق ئۇنىڭ بۇ پىكرىگە قوشۇلمىدى. بۇ ئىشتا ھەزرىتى ئەلىنىڭ رولى چوڭ بولدى. شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئۆمەر بۇ نىيىتىدىن ياندى①.

ھەزرىتى ئۆمەر ئەمەلىي ئەھۋالنى بىر قۇر كۆزدىن كۆچۈرگەندىن كېيىن، ئالدىنقى سەپتىكى قوماندانلاردىن خۇزەيفە ئىبنى يەمەن قوماندانلىقىدىكى كۇفە قوشۇنى، ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى قوماندانلىقىدىكى بەسرە قوشۇنى ۋە نۇمان ئىبنى مۇقەررىن قوماندانلىقىدىكى قوشۇنغا خەۋەر يوللاپ، ئۇلارنىڭ دەرھال ھەرىكەتلىنىشىنى، ھەممە قوشۇن ئالدىنقى سەپتە ئۇچراشقاندىن كېيىن، ھەرقايسى قوماندانلارنىڭ ئۆز قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلىشىنى ۋە نۇمان ئىبنى مۇقەررىننىڭ قوشۇننىڭ باش قوماندانلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىشىنى، ئەگەر ئۇ ۋاپات بولسا، ئۇنىڭ ئورنىغا قەيس ئىبنى مەقشۇھنىڭ باش قوماندان بولۇشىنى ئەمر قىلدى. ئاندىن قوماندانلار سېپىدا يۈز بېرىپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان ئۆلۈش-يارىلىنىش ۋەقەلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ، كىملەرنىڭ باش قوماندانلىق ئورنىغا چىقسا بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى تىزىملىكنىمۇ قوشۇپ ئەۋەتتى.

بۇ ئەمر بىلەن مۇسۇلمانلار قوشۇنلىرى نىھاۋەندكە قاراپ ئاتلاندى. مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ ئومۇمىي سانى 30 مىڭ ئەتراپىدا، ھالبۇكى، نىھاۋەندتىكى پارسلارنىڭ سانى 150 مىڭدىن ئارتۇق ئىدى. ئىككى قوشۇن ئارىسىدا چارشەنبە كۈنى باشلانغان توقۇنۇش، پەيشەنبە كۈنى كەچكىچە تولۇق ئىككى كۈن داۋاملاشتى. ئۈستۈنلۈك يەنە مۇسۇلمانلارنىڭ قولىدا ئىدى. قىستاققا ئېلىنغان پارس قوشۇنلىرى سېپىل ئىچىگە چېكىنىپ كىرىپ، ئۆزلىرىنى قوغداشتىن باشقا ئىش قىلالمىدى. مۇسۇلمانلار شەھەرنى قورشاۋغا ئالدى. بۇ قورشاۋنىڭ ئۇزۇن مەزگىلگە

① ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2-جىلد، 496-، 503-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 136-، 145-بەتلەر.

سوزۇلۇپ كېتىدىغانلىقىنى چۈشەنگەن باش قوماندان نۇمان ئىبنى مۇقەررىن ياردەمچى قوماندانلارنى يىغىپ، باشقىچە بىر تاكتىكا تېپىپ چىقىش ئۈچۈن مەسلىھەتلەشتى. ياردەمچىلەر ئۇنىڭغا چىكىنىش مەسلىھەتىنى بەردى. ئەگەر شۇنداق قىلسا، پارسلارنىڭ غەيرەتكە كېلىپ، شەھەردىن چىقىپ مۇسۇلمانلارنىڭ كەينىدىن قوغلايدىغانلىقىنى، ئاندىن مۇسۇلمانلارنىڭ كەينىگە قايتىپ، كۆڭۈلدىكىدەك نەتىجىگە ئېرىشەلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. نۇمان بۇ تاكتىكىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئاۋۋال پارسلارغا بىر ھۇجۇم قوزغاپ، ئاندىن چېكىنىش تاكتىكىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن قول ئاستىدىكى قوماندانلاردىن كەئكەگە كۆرسەتمە بەردى.

مۇسۇلمانلار قوشۇنى پارسلارغا بىر قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇم قوزغىغاندىن كېيىن، كەينىگە چېكىندى. دەرۋەقە، پارسلار مۇسۇلمانلارنىڭ كەينىدىن باستۇرۇپ كەلدى. ئىككى قوشۇن ئارىسىدا بىر مەيدان قانلىق جەڭ يۈز بەردى. ئۇرۇش مەيدانى جەسەت بىلەن تولۇپ كەتتى. پارسلاردىن 100 مىڭ لەشكەر ئۆلدى. مۇسۇلمانلارنىڭ باش قوماندانى نۇمان ئاتتىن چۈشۈپ كېتىپ ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ۋاپات بولغىنىنى ئىنىسى نۇئەيىمدىن باشقا ھېچكىم سەزمىدى. نۇئەيىممۇ مۇسۇلمانلارنى پەرىشان قىلماسلىقنى ئويلاپ، ھېچكىمگە تىنمىدى ۋە يەرگە چۈشكەن تۇغنى ئېلىپ، قوماندانلاردىن خۇزەيفە ئىبنى يەمەننىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. قوشۇنغا نۇماننىڭ ئورنىدا خۇزەيفە قوماندانلىق قىلدى ۋە جەڭ ئۇنىڭ قوماندانلىقىدا ئاخىرلاشتى. جەڭ ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، نۇئەيىم ئاكىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئېلان قىلدى.

پارس قوشۇنىنىڭ قوماندانى فىرۇزان جەڭ مەيدانىدىن قېچىپ كەتكەنىدى. ئەمما، مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن كەئكە فىرۇزاننىڭ كەينىدىن ئىز قوغلاپ، ئۇنى ھەمەدان تۆپىلىكلىرىدە تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈردى. شۇنداق قىلىپ، مۇسۇلمانلار قوشۇنلىرى نىھاۋەندكە باستۇرۇپ كىرىشكە مۇۋەپپەق بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، جىي دەپ ئاتالغان ئىسپاھان ئىشغال قىلىندى. ئاندىن، ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى قۇم ۋە كەشان شەھەرلىرىنى فەتھى قىلدى. سۇھەيل ئىبنى ئادىيمۇ كەرمانىنى ئالدى. نىھاۋەند ئۇرۇشىدا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەر ھەزرىتى ئۆمەرگە سۆزلەپ بېرىلگەندە، ۋاپات بولغان مۇسۇلمان باھادىرلار ئۈچۈن شۇنداق قاتتىق ئازابلاندىكى، ئۆزىنى تۇتالماي ھۆڭ-ھۆڭ يىغلاپ كەتتى[1].

ئاندىن ۋاپات بولغان ئەسكەرلەرنىڭ ئىسىملىرى بىر-بىرلەپ ئوقۇلغاندا، گەرچە ئۇ ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنى تونۇمىسىمۇ، يەنە شۇنداق يىغلىدى ۋە مۇنداق دېدى: "مېنىڭ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى تونۇغىنىم بىلەن تونۇمىغىنىمنىڭ نېمە پەرقى بار؟ ئاللاھ تائالا ئۇلارنى تونۇيدۇ، بىلىدىغۇ؟ شۇڭا، ئاللاھ ئۇلارنىڭ مەرتىۋىلىرىنى ئۈستۈن قىلىپ، شېھىتلىك ماقامى بىلەن مۇكاپاتلىمىدىمۇ؟! ئۆمەرنىڭ

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3-جىلد، 24- ۋە 25-بەتلەر.

ئۇلارنى تونۇشنىڭ ئۇلارغا نېمە پايدىسى تەگسۇن؟""

هەزرىتى ئۆمەرنىڭ قوماندان ۋە رەھبەر تەيىنلەش سىياستى ئۈستىدە بىرئاز توختىلىپ ئۆتسەك، بۇنىڭ بىز ئۈچۈن كۆپ پايدىسى بار. شۇنداق، ئۇنىڭ ھەرقانداق ئەھۋالدا قوماندانلىق ماقامىغا ساھابىلەرنى قويۇشى ۋە شۇنداق قىلىشتا چىڭ تۇرۇشى ھەممىگە ئايان. ئەمما، ئۇنىڭ بەزىدە ئاددىي بىر ئەسكەرنىمۇ قوماندان قىلىپ قويغان ۋاقىتلىرى بولغان. لېكىن، ۋاقتى كەلگەندە ئۇ يەنە بۇ قوماندانىنى ئاددىي ئەسكەر سۈپىتىدە ئەسلىي ئورنىغا قايتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىر ئەسكەرنى قوماندان قىلىپ قوياتتى. بىر قوماندان تېخى تونۇلغۇن ئۆز ئەمرىدە خىزمەت قىلىۋاتقان بىرىنىڭ بۇگۈن ئۆزىگە بۇيرۇق قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرەتتى. بۇ ئارقىلىق، ھەزرىتى ئۆمەر ئىنسانىنى تەكەببۇرلۇقتىن ساقلىنىشقا دالالەت قىلىپ، كىشىلەرنىڭ تەڭ-باراۋەر ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش يولى بىلەن ئۇلارنىڭ جەمئىيەتتىكى ھەقىقىي ئورنىنى ياخشى تونۇپ يېتىشىگە، مۇلايىملىق ۋە كەمتەرلىك تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرۈپ قويىماسلىقىغا، ھەممەيلەننىڭ پەقەت ئاللاھ رىزاسى ئۈچۈن پىداكارلىق كۆرسىتىۋاتقانلىقىغا ئىشىنىشىگە ئىمكان ۋە پۇرسەت يارىتىپ بېرىشكە تىرىشاتتى.

نىھاۋەند فەتھى قىلىنغاندىن كېيىن، ھېچقانداق ئەندىشىسى قالمىغان ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ پارس تۇپراقلىرىدا خالىغانچە ئىلگىرىلىيەلەيدىغانلىقىغا ئىشەنچ ھاسىل قىلدى. مۇسۇلمانلار قوشۇنلىرىنىڭ سانىنىڭ قانچىلىك ئاز، قورال-ياراغلىرىنىڭ قانچىلىك ناچار ۋە دۇچ كېلىدىغان دۈشمەننىڭ قانچىلىك كۈچلۈك بولۇشىغا قارىماي، مۇسۇلمانلار قوشۇنىدىكى يەتتە قوماندانغا پارسلارغا قارشى ئومۇمىي ھوجۇمغا ئۆتۈش يارلىقى چۈشۈرۈلدى. چۈنكى، ئىشنىڭ ئەسلىي ماھىيىتىگە باقساق، مۇسۇلمانلار ئۇرۇش مەيدانلىرىدىكى بۇ پارلاق نەتىجىلەر ۋە قۇچقان زەپەرلەرگە سانى ۋە قورال-ياراغلىرىنىڭ ئاز-كۆپلۈكى ياكى ئۈستۈنلۈكىگە تايىنىپ ئەمەس، بەلكى ئۆزلىرىنىڭ تەۋرەنمەس، مۇستەھكەم ئىمانى ۋە پىداكارلىقىغا تايىنىش ئارقىلىقلا قولغا كەلتۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز[①].

بۇ يەتتە قوماندان ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يارلىقىغا بىنائەن فەتھى ئىشلىرىنى مۇنداق داۋاملاشتۇردى:

بىرىنچى، نۇئەييىم ئىبنى مۇقەررىن: ھەمەدانىغا يۈرۈش قىلىپ، شەھەرنى فەتھى قىلغاندىن كېيىن، يەزىد ئىبنى قەيسنى بۇ يەرگە باشلىق قىلىپ تەيىنلەپ، ئۆزى رەي(ھازىرقى تېھران) گە قاراپ يۈرۈش قىلدى ۋە بۇ شەھەرنىمۇ ئىشغال قىلدى. ئاندىن، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن ئىنىسى سۇۋەيد ئىبنى مۇقەررىننى بىر قوشۇنغا قوماندان قىلىپ قۇس دېگەن يەرگە ئەۋەتتى. سۇۋەيد ئۆزىگە ھېچقانداق قارشىلىق كۆرسەتمىگەن شەھەر خەلقى بىلەن سۈلھى تۈزدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان جۇرجان ۋە تەبەرىستان خەلقلىرىمۇ قوماندان سۇۋەيدكە

① ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 3-جىلد، 11-، 21-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 176-، 178-بەتلەر.

مۇراجىئەت قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىسلامىيەت ھاكىمىيىتى ئاستىغا ئۆتمەكچى بولغانلىقىنى بىلدۈردى.

بۇ سەپنىڭ باش قوماندانى نۇئەييىم ھەمەداندىكى قارارگاھىدا بەكرى ئىبنى ئابدۇللانى ئەزەربەيجانغا ئەۋەتتى ۋە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن سەمماك ئىبنى ھىرسا قوماندانلىقىدىكى بىر بۆلەك ئەسكەرنى ياردەمچى قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇتبە ئىبنى فەرقادمۇ ئەزەربەيجانغا يەنە بىر تەرەپتىن يۈرۈش قىلغاندى. بەكرى ئىبنى ئابدۇللا ئەزەربەيجاننىڭ بىر قىسىم يەرلىرىنى فەتھى قىلىپ، خېلى كۆپ مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتى.

ئىككىنچى، سۇرراقە ئىبنى ئامىر: ئۇ كاسپىي دېڭىزىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى بابۇل ئەربابقا قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى تۇرشاۋۇل قوشۇنىنىڭ بېشىدا ئابدۇرراھمان ئىبنى رابى بار ئىدى. ئابدۇرراھمان سۇرراقەنىڭ ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن، بۇ يەرنىڭ ھۆكۈمدارى بىلەن تىنچلىق ئەھدىنامىسى تۈزدى. سۇرراقە ئاندىن بۇ يەرنىڭ تاغلىق رايونلىرىغا بەكرى ئىبنى ئابدۇللا، ھەبىب ئىبنى مەسلەمە، خۇزەيفە ئىبنى ئۇسەيد ۋە سۇلايمان ئىبنى رابىئەلەرنىڭ قوماندانلىقىدا ئەسكەر ئەۋەتىپ، ئۇ يەرلەرنى فەتھى قىلماقچى بولدى. ئەمما، ئۇ بۇ مەزگىلدە ۋاپات بولدى. ھەزرىتى ئۆمەر سۇرراقەنىڭ ئورنىغا ئابدۇرراھمان ئىبنى رابىئەنىڭ قوماندان بولغانلىقىنى كېيىنچە ئۇققان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرمىدى ۋە ئۇنىڭ قوماندانلىقىنى ئېتىراپ قىلدى[1].

ئۈچىنچى، ئەھنەف ئىبنى قەيس: ئۇ تابسەيىن ئارقىلىق خۇراسانغا كىرىپ، ھىرات شەھىرىنى زورلۇق بىلەن ئالدى. شەھەرگە سەھھار ئىبنى فۇلان ئابدىنى مەسئۇل قىلىپ قويۇپ، ئۆزى ھىرات دەرياسىنى بويلاپ ئىلگىرىلەپ، مەرۋەئى شاھجاھانغا يۈرۈش قىلدى ۋە ئۇ يەرنىمۇ ئىشغال قىلدى. ھارىسە ئىبنى نۇماننى شەھەرگە مەسئۇل قىلىپ، مۇرغەب ۋادىسىدىن سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، يەزدىگىردنى قولغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن مەرۋەئى رۇزغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ ۋاقىتچە كۇفەدىن يولغا چىققان ياردەمچى قوشۇنمۇ ئۇنىڭغا يېتىشىپ كەلدى. يەزدىگىرد قېچىپ بېرىپ، بەلىخ شەھىرىگە پاناھلانغانلىقى ئۈچۈن ياردەمچى قوشۇن شۇ يەرگە ئەۋەتىلدى. ياردەمچى قوشۇن دەرھال ئاتلىنىپ، بەلىخ شەھىرىگە توسالغۇسىز كىرگەن بولسىمۇ، يەزدىگىرد ئۇ يەردىنمۇ قېچىپ قۇتۇلۇپ، ماۋارائۇننەھرگە بېرىۋالغاندى.

قوماندان ئەھنەف ئىبنى قەيس كۇفە قوشۇنلىرىنىڭ ئارقىسىدىن بەلخكە يېتىپ كەلگەندە، شەھەر ئاللىبۇرۇن فەتھى قىلىنىپ بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ كەڭ زېمىننىڭ بىردىنبىر ھۆكۈمرانىغا ئايلىنىپ قالدى. ئۇ يەر-بۇ يەردە قېچىپ يۈرۈپ قارشىلىق قىلىۋاتقان لەشكەرلەرنىمۇ ئۆزىگە بويسۇندۇردى. ئاندىن، ئەھنەف

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 3-جىلد، 33- ۋە 34-بەتلەر.

مەرۋىگە قاراپ كېتىۋېتىپ، مۇتەۋۋىن ئىبنى ئابدۇللانى نىشاپۇرغا، ھارىس ئىبنى ھەسەننى سەراھسقا ئەۋەتتى.

پارس ئىمپېراتورلۇقىنىڭ شىمالىي قىسىملىرى ۋە كاسپى دېڭىزى بويلىرىدا فەتھى ئېلىپ بارغان قوماندان ئەھنەف ئىبنى قەيس توخارىستان رايونىغا رىبئى ئىبنى ئامىر تەممىنى مەسئۇل قىلىپ، مەرۋەئى رۇزغا قايتقاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەرگە خۇراساننىڭ فەتھى توغرۇلۇق خەۋەر يوللىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا قايتۇرغان جاۋاب خېتىدە مۇنداق دېگەنىدى:".....ھەرگىز دەريانىڭ ئۇ قىرغىقىغا ئۆتمەڭلار. ھازىرچە قول-ئىلكىڭلاردىكى زېمىنلارنى قوغداشقا تىرىشىڭلار. خۇراسانغا قانداق شەرتلەر بىلەن كىرگىنىڭلارنى ئوبدان بىلىسىلەر. ئۇ شەرتلەرنى ئۇنتۇپ قالماڭلاركى، داۋاملىق زەپەر قۇچقايسىلەر! ھەرگىز قارشى قىرغاققا ئۆتكۈچى بولماڭلار. بولمىسا، تارقىلىپ كېتىپ پەرىشان بولىسىلەر!..."[1].

تۆتىنچى، (پارس سېپى قوماندانلىرىدىن) ئوسمان ئىبنى ئەبۇل ئاس: ئۇ، بىر قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ ئىستاھرغا يۈرۈش قىلدى. بەھرەين ئارقىلىق پارس قولتۇقىدىن ئۆتۈپ، ئاۋۋال بەرقاۋان ئارىلىنى فەتھى قىلغاندىن كېيىن، ئىران تۇپراقلىرىغا كىردى. ئاندىن جۇر، ئىستاھر ۋە شىراز قاتارلىق شەھەرلەرنى فەتھى قىلدى. بۇ قېتىم ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى خەلىپىنىڭ ئەمرى بىلەن ئوسمان ئىبنى ئەبۇل ئاسقا ياردەملەشتى. بۇ فەتھلەر جەريانىدا ئۇنىڭ ئىنىسى ھاكەم ئىبنى ئەبۇل ئاسمۇ ئۇنىڭغا كۆپ ياردەم قىلدى[2].

بەشىنچى، (يەنە پارس سېپى قوماندانلىرىدىن) سارىيە ئىبنى زەنىم قىنانى: ئۇ قوشۇننى باشلاپ، پارسلار توپلانغان بىر يەرنى كۆزلەپ يولغا چىقتى. ئاۋۋال ئۇلارنى قورشاۋغا ئالدى، ئەمما پارسلار كوردلاردىن ياردەم تەلەپ قىلدى، كوردلار ئۇلارنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشتى. دۈشمەنلەرنىڭ سانىنىڭ كۆپىيىشى بىلەن مۇسۇلمانلار خەتەرلىك ئەھۋالدا قالدى. بىردىنبىر چارىسى ئەتراپتىكى دۆڭلەردىن پايدىلىنىش ئىدى ۋە شۇنداق قىلدى.

قوماندان سارىيە بىر دۆڭگە چىقىپ، بىر تەرەپتىن كەينىدە قالغان قوشۇننى قوغداشقا تىرىشسا، يەنە بىر تەرەپتىن دۈشمەنلەرگە قارشى جەڭنى داۋاملاشتۇردى. نىھايەت، مۇسۇلمانلار ئۈستۈنلۈككە ئېرىشتى.

بۇ توقۇنۇش يۈز بېرىۋاتقان ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەر مەدىنىدە جامائەتكە ئىمام بولۇپ جۈمە نامىزى ئوقۇۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئىلاھىي كارامەت بىلەن بۇ ھادىسىنى ھېس قىلغانلىقى ۋە خۇتبىسىنى توختىتىپ:"ئەي سارىيە! تاغ تەرەپكە، تاغ تەرەپكە......بۆرىنىڭ ھىيلىسىنى بىلمىگەن ھاڭۋاقتى چوپان ئۆز قويلىرىنىڭ جېنىغا زامىن بولىدۇ" دەپ خىتاب قىلغانلىقى، شۇنداقلا سارىيە ۋە ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى مۇجاھىدلارنىڭمۇ بۇ ئاۋازنى ناھايىتى ئوچۇق ئاڭلىغانلىقى

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 3-جىلد، 39-، 43-بەتلەر.

[2] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 3-جىلد، 46-، 48-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 215-بەت.

رىۋايەت قىلىندۇ. ئاللاھ بۇ يەرنى(ئەمىرگە بولغان ئىتائەتنىڭ نەتىجىسى سۈپىتىدە) مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ فەتھى قىلىشىغا مۇيەسسەر قىلدى[1].

ئالتىنچى، قوماندان ئاسىم ئىبنى ئەمرۇ تەمىمى: ئۇ بەسرەلىكلەردىن تەشكىللەنگەن بىر قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، سىجىستان رايونىغا قاراپ ئاتلىنىپ، بۇ رايوننىڭ مەركىزى زەرەنجنى ئۇزۇن ۋاقىت قورشاۋغا ئالغاندىن كېيىن، شەھەرگە بېسىپ كىردى. شەھەر خەلقى ئۇرۇش توختىتىپ، سۈلھى تۈزۈشنى تەلەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئاندىن، ئۇ بۇ يەرنى ئىدارە قىلىش ئىشلىرىنى ئۆز قولىغا ئېلىپ، ئامانلىقىغا مەسئۇل بولدى.

يەتتىنچى، (پارس سېپى قوماندانلىرىدىن) سۇھەيل ئىبنى ئادىي خەزرەج: ئۇ بىر قوشۇننى باشلاپ كىرماننى پارسلارنىڭ قولىدىن ئېلىپ، ئىسلام زېمىنلىرىغا قوشتى.

سەككىزىنچى، (قوماندانلاردىن) ھاكىم ئىبنى ئەمرۇ تەغلەبى: ئۇ قول ئاستىدىكى قوشۇن بىلەن مىقرانغا يۈرۈش قىلدى. ئۇلارنىڭ كەينىدە يەنە بىر ياردەمچى قوشۇنمۇ بار ئىدى. مۇسۇلمانلار دۈشمەن قوشۇنى بىلەن ئۇچراشقان ۋاقىتتا، ئىككى قوشۇننىڭ ئارىسىدا بىر دەريا بار ئىدى. پارس قوشۇنى دەريادىن ئۆتۈپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئالدىغا كەلدى، ئەمما مۇسۇلمانلارنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىدى. مۇسۇلمانلار پارس قوشۇنلىرىنىڭ ئارا-ئارىسىغا بۆسۈپ كىرىپ، ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. ئاندىن ئۇ يەرنى تەلتۆكۈس فەتھى قىلدى[2].

توققۇزىنچى، ئۇتبە ئىبنى فەرقاد: ئۇ پارس زېمىنلىرىنىڭ غەربىي شىمالىغا بېسىپ كىرىپ، ئۇ يەرلەرنى فەتھى قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ساسانىيلار دۆلىتى يىقىلىپ، ئىران تۇپراقلىرى پۈتۈنلەي دېگۈدەك ئىسلام دۆلىتىنىڭ ھاكىمىيىتى ئاستىغا ئۆتتى[3].

[1] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 216-، 219-بەتلەر
[2] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 219-بەت.
[3] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 3-جىلد، 23-، 32- ۋە 33-بەتلەر.

هەزرىتى ئۆمەرنىڭ سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلۈشى

هەزرىتى ئۆمەر نەزەر دائىرىسى كەڭ، ئالدىن كۆرەر زات ئىدى. ئۇ، هاكىمىيتى ئاستىدىكى ساپ ۋە پاك ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ بۇزۇلۇشىدىن ئەندىشە قىلاتتى؛ كۇنسېرى كېڭىيىۋاتقان دۆلەت چېگرىسى ۋە يات مىللەتلەرنىڭ تۈركۈم-تۈركۈملەپ ئىسلامغا كىرىشى بىلەن ئەبجەش ۋە كونترول قىلغىلى بولمايدىغان بىر جەمئىيەتنىڭ مەيدانغا كېلىشىدىن بەكمۇ قورقاتتى. چۈنكى ئۇ بىرمۇنچىلىغان يات پىكىر ۋە ئېقىملارنىڭ بۇ جەمئىيەتكە سىڭىپ كىرىپ، جەمئىيەتنىڭ مەنىۋىيىتىنى بۇلغايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇنداقلا، كەڭ كۆلەملىك ئېلىپ بېرىلغان فەتھەلەردىن كېيىن، ئىسلام دۆلىتىنىڭ پۇقرالىرىغا ئايلىنىپ قالغانلار ۋە سىرتتىن كەلگەن مەجۇسىيلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا ئەسىرگە چۈشكەنلەرنىڭ ئىسلامنىڭ مەۋجۇدىيىتىگە تەهدىت سالىدىغان بىر تالاي ئىش-هەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ قېلىشىدىن خەۋپسىرەپ تۇراتتى. شۇڭا، بۇ يات مىللەتلەرنىڭ ئارىسىدىن(دۆلەتنى يىقىلغانلىقى ئۈچۈن) كۆرۈنۈشتە مۇسۇلمان بولغان بەزى ئىرانلىقلاردىن باشقا مەدىنىگە كېلىپ يەرلىشىش غەرىزىدە بولغانلارنىڭ مەدىنىگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلمىدى. چۈنكى، بۇ ئىرانلىقلارنىڭ(گەرچە ئىسلامنى قوبۇل قىلغان بولسىمۇ) مەنىۋىيىتىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا ئۆتمۈشكە ۋە مەجۇسىي ئېتىقادلىرىغا بولغان تەلپۈنۈش ۋە مايىللىق ئالامەتلىرى بار ئىدى. بۇرۇنقى هۆكۈمەتلىرىگە بولغان ساداقەتلىرىنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلۇپ بولالمايۋاتاتتى. يەنى ئۇلار سىرتقى كۆرۈنۈشتە مۇسۇلمان، ئەمما ئىچكى جەهەتتە تېخىچە بۇرۇنقى مەجۇسىي دىنلىرىغا ساداقەتمەن ئىدى. هەتتا بۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ بەكمۇ قورقۇنچلۇق سۇيىقەست-پىلانلىرى بار بولۇپ، بۇ ئۆز دۆلەتلىرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان هەزرىتى ئۆمەرگە بولغان غەزەپ-نەپرەتلىرىدىن كېلىپ چىقماقتا ئىدى. بەزىلىرى تېخى يېڭىدىن مۇسۇلمان بولغاچقا، ئىسلامنى تولۇق، توغرا چۈشىنىپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە پايدىلىق تەرەپلىرىنى بىلىپ يەتكۈدەك ئاڭ-سەۋىيىگە ئىگە بولالمىغاچقا، هەمىشە ئىككىلىنىپ تەڭقىسلىقتا يۈرەتتى.

فەتھەلەردىن كېيىن، ئىسلام دۆلىتىنىڭ هاكىمىيتى ئاستىغا ئۆتكەن يەرلەردىكى خەلقلەر ئىچىدە ئىسلامغا ۋە مۇسۇلمانلارغا قارشى ئەڭ كۆپ ئۆچمەنلىك قىلغانلار پارسلار ئىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ دۆلىتى مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن پۈتۈنلەي يوقىتىلغاچقا، ئۇلارنىڭ قېچىپ قۇتۇلالىغۇدەك باشقا يەرلىرى يوق ئىدى. ئەمما ئىسلام دۆلىتىنىڭ بىزانسلىق پۇقرالىرىنىڭ ئەهۋالى باشقىچە بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىسلام فەتھەلىرىنىڭ سىرتىدا قالغان ۋە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان دۆلىتى بار

ئىدى. بۇ دۆلەت فەتھى قىلىنغان زېمىنلاردىن قېچىپ كېلىپ، ئۆزلىرىدىن پاناھلىق تىلىگەنلەرنى سىغدۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە ئىدى.

ھەقىقەتەن، فەتھى قىلىنغان يەرلەردە تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلاردىن باشقا، بىزانسلار ھۆكۈمرانلىقىدىكى يەرلەرگە قاچقان رىملار ۋە فەتھىدىن كېيىن بىزانسلار بىلەن بىرگە كۆچۈپ كەتكەن خرىستىئان ئەرەبلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. بۇنداق كۆچۈشلەر تاكى ئىستانبۇل فەتھى قىلىنىپ، بىزانس دۆلىتى پۈتۈنلەي يىقىلغان(ھىجرىيە توققۇزىنچى ئەسىر)غا قەدەر داۋاملاشتى.

ئۇندىن باشقا، كۆرۈنۈشتە مۇسۇلمان بولۇۋالغان يەھۇدىيلارمۇ بار بولۇپ، ئۇلار بويسۇندۇرۇلۇپ، ئىسلام ۋە مۇسۇلمانلارغا قارشى تۇرۇش ئىمكانىيەتلىرى قالمىغانلىقىنى چۈشەنگەندىن كېيىن، ئۆزلىرى ئۈچۈن مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپ ئۇلارنىڭ دوپپىلىرىغا جىگدە سېلىشنىڭ ئەڭ ئاسان ئىش ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتىشتى. چۈنكى ئۇلار ئىسلامدىن قاتتىق نەپرەتلىنەتتى. ئۇلار ئۆز دىنلىرىغا قارشى چىققان ھەرقانداق كىشىدىن نەپرەتلىنەتتى، ئۆچمەنلىك قىلاتتى، ئۇلارنىڭ ئىسلامغا بولغان ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ كۈچلۈك ئىدى. چۈنكى ئىسلام دىنى ئۆز ۋاقتىدا ئۇلارنىڭ يەھۇدىي بولمىغانلارغا قىلغان دۈشمەنلىك ۋە سۇيىقەستلىرىنى، يامان غەرەز ۋە ھىيلە-نەيرەڭلىرىنى پۈتۈنلەي پاش قىلىپ تاشلىغانىدى. شۇڭا، ئۇلار ھەر تۈرلۈك شەخسىيەتلەرگە پۈركۈنۈپ، ھەرخىل يول ۋە ۋاستىلار ئارقىلىق ئىسلام دىنىنى ۋە مۇسۇلمان رەھبەرلەرنى يوقىتىشقا ئۇرۇناتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرى-ئىنسانىيەت دۇنياسى ئىسلام ئادالىتىنىڭ ئەڭ ئېسىل ئۆرنەكلىرىگە شاھىت بولغان ۋە ئىسلام قۇياشى يەر يۈزىنىڭ ناھايىتى چوڭ بىر قىسمىغا پارلاق نۇر چاچقان دەۋر ئىدى.

كۇفە ۋالىيسى مۇغىرە ئىبنى شەئبە، ھەزرىتى ئۆمەردىن ئەبۇ لۇئلۇئە ئىسىملىك ئىرانلىق خىزمەتچىسى(ئەسلىي ئىسمى فەيرۇز بولۇپ، مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن ئىسمىنى لۇئلۇئەگە ئۆزگەرتكەن)نىڭ مەدىنىگە كىرىشىگە ۋە ئۇ يەردە يەرلىشىپ قېلىشىغا ئىجازەت قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى. ۋالىي مۇغىرەنىڭ مەقسىتى—قولى ئەپچىل بۇ ھۈنەرۋەن ئۇستىنىڭ ئىسلام پايتەختىدە مۇسۇلمانلارغا ۋە ئىسلام دۆلىتىگە پايدىلىق خىزمەت قىلىشىغا شارائىت يارىتىپ بېرىش ئىدى. چۈنكى بۇ ئادەمنىڭ تۆمۈرچىلىك، ياغاچچىلىق ۋە نەققاشلىق ھۈنەرلىرى بار ئىدى.

ئەمما، ئەپت-بەشرىسى كېيىنچە ئاشكارىلانغان بۇ ئادەم ئىسلامنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى بولۇپ، ئىچىدە مەجۇسىيلىققا تەلپۈنسىمۇ، باشقىلارغا بىلىندۈرمەي يۈرەتتى. بەزىدە شۇنداق ئىرقچىلىق قىلغۇسى كەلسىمۇ، بىراق بەك چاندۇرۇپ كەتمەيتتى. كوچىدا ئىرانلىق بالىلارنى كۆرسىلا، پۈرسەت بىلىپ باشلىرىنى سىلاپ، كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ:"ئۆمەر يۈرەك-باغرىمنى يەپ كەتتى" دەپ ئاھ ئۇراتتى. ئۇ ھەردائىم پۈرسەت تېپىپ، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يولىنى مەخپىي كۆزىتىپ، ھەزرىتى ئۆمەر ئۈچۈن پىلانلىغان قەبىھ سۇيىقەستنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش

ئۇچۇن مۇۋاپىق، پەيت كۈتەتتى.

ئەبۇ لۇئلۇئە كۆپ كۆزىتىش ئارقىلىق، ھەزرىتى ئۆمەرنى ئۆلتۈرۈشنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق پەيتىنىڭ ئۇنىڭ نامازغا تۇرغان ۋاقتى ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈردى. چۈنكى ھەزرىتى ئۆمەر پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن نامازغا بېرىلىپ كېتىدىغانلىقى ئۈچۈن، ھېچنېمىگە پەرۋا قىلمايتتى، سۈيىقەستچىمۇ ھېچقانداق قارشىلىقسىزلا كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتەلەيتتى. ھەزرىتى ئۆمەر ھەر قېتىم نامازغا تۇرۇشتىن بۇرۇن، سەپلەرنى ئارىلاپ جامائەتنى: ”سەپرۇس!“ دەپ ئىشارەت قىلغاندىن كېيىن، مېھرابقا ئۆتۈپ تەكبىر ئېيتاتتى.

ھىجرىيىنىڭ 23-يىلى، زۇلھەججە ئېيىنىڭ 23-كۈنى سەھەر ۋاقتى ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەر بامدات نامىزىنى باشلاشتىن بۇرۇن ئادىتى بويىچە سەپلەرنى رۇسلاپ چىقتى. ئاندىن تەكبىر ئېيتقاندىن كېيىن، نامازغا تۇردى.

دەل شۇ چاغدا، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ:”ئاھ، مېنى ئۆلتۈردى!“ دەپ ئىڭرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەبۇ لۇئلۇئە دېگەن مەلئۇن ئۇنىڭ ئالتە يېرىگە خەنجەر سالغانىدى. غالجىرلاشقان قاتىل بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، خەنجىرىنى ئەتراپقا قالايمىقان شىلتىپ، جامائەتتىن ئون ئۈچ كىشىنى يارىدار قىلدى. بۇ كىشىلەرنىڭ كۆپى يىقىلغان يېرىدە ۋاپات بولدى. چوڭ ساھابە ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف دەرھال ئېتىلىپ بېرىپ، سەللىسىنى ئۇنىڭغا قارىتىپ ئېتىش ئارقىلىق ئۇنى توختىتىۋالدى. ئۆزىنىڭ تۇتۇلۇپ قالغانلىقىنى ۋە بېشىغا نېمە كۈنلەرنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتكەن ئەبۇ لۇئلۇئە ئۆزىنىڭ قانلىق قىلىچىنى ئۆزىگە تىقتى ۋە شۇ يەردىلا جان ئۈزدى. ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف دەرھال ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ باش تەرىپىگە ئۆتتى. ھەزرىتى ئۆمەر يەردە ياتاتتى. ئۇنىڭ بىقىنىدىكى يارىسى ئۈستىگە سېرىق يوپۇق يېپىلغانىدى. ئۇ لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ: ”ئاللاھنىڭ ھۆكۈمى ئەمەلگە ئاشتى“ دېدى. ئاندىن ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ جامائەتكە ئىمام بولۇپ، نامازنىڭ قالغان قىسمىنى ئادا قىلىشنى بۇيرۇغاندىن كېيىن، ھوشىدىن كەتتى. ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف ۋەزىيەتنىڭ جىددىيلىكى تۈپەيلىدىن نامازنى تېزلا ئوقۇپ تۈگەتتى.

جامائەتنىڭ كۆپلۈكى ۋە ناماز ۋاقتىدىكى ئىنتائەت تۈپەيلىدىن كېيىنكى سەپتە تۇرغانلارنىڭ كۆپىنچىسى ئالدىنقى سەپتە نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمىدى. شۇڭا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ تەكبىر ئاۋازى توختاپ قېلىشى بىلەن، ئارقا سەپتىكىلەر: ”سۇبھانالLaھ! سۇبھانالLaھ!“ دەپ ئىمامنى ئاگاھلاندۇرماقچى بولۇشتى[①]. بۇ ئاۋازلار ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفنىڭ نامازنى داۋاملاشتۇرۇشى بىلەن بېسىقتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن:”جامائەت نامازنى ئادا قىلالىدىمۇ؟“ دەپ سورىدى. ئۇ ئەڭ ئاخىرقى تىنىقى قالغان پەيتلەردىمۇ، ئىسلامنىڭ بۇ چوڭ

---

① بەزى فىقھى مەزھەبلىرىگە كۆرە، ئىمام خاتالىق ئۆتكۈزسە ياكى يېقىن ئەتراپتا بىرەر خەتەرلىك ئەھۋال كۆرۈلسە، جامائەت نامازنى بۇزماي تۇرۇپ ئاگاھلاندۇرۇش ئۈچۈن يۇقىرى ئاۋازدا «سۇبھانالLaھ!» دېسە ۋە تەكرارلىسا بولىدۇ.ت.

قائىدىسىنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭ لايىقىدا ئادا قىلىنغان-قىلىنمىغانلىقىنى سوراۋاتاتتى. ئابدۇللا ئىبنى ئابباس ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ: "ھەئە، ناماز ئادا قىلىندى" دەپ ئۇنى خاتىرجەم قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەر شۇ ھالى بىلەن يەنە:"نامازغا سەل قارىغان ئادەمنىڭ ئىسلام بىلەن ئالاقىسى يوق" دەپ ئەتراپىدىكىلەرگە ئاگاھلاندۇرۇش بەردى. ئاندىن ئۇنىڭ تەلپى بويىچە تاھارىتى ئېلىندى، ئۇ نامىزىنى ئادا قىلىۋالدى. يارىلىرىدىن قان ئېقىپ تۇراتتى، جامائەت ئۇنى ئۆيىگە يۆتكىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئابدۇللا ئىبنى ئابباسقا:"چىقىپ مېنى كىمنىڭ قەستلىگەنلىكىنى ئېنىق ئۇقۇپ كىرگىن!" دەپ بۇيرۇدى. ئابدۇللا ۋەقەنى شاھىت بولغانلاردىن سۈرۈشتۈرۈش ئارقىلىق قاتىلنىڭ مۇغىرە ئىبنى شۇئبەنىڭ مۇلازىمى ئەبۇ لۇئلۇئە ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ بىرقانچە كىشىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلىقىنى ئۇقۇپ كىردى. ھەزرىتى ئۆمەر بۇ مەلۇماتلارنى ئاڭلاپ:"ئاللاھقا مىڭ شۈكۈر! ئاخىرەت كۈنى ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا پېشانىسى سەجدىگە بارغان بىر كىشى مەن بىلەن ھېسابلاشمىغۇدەك" دەپ ئۆزىنى مۇسۇلمانلاردىن بىرەرسىنىڭ قەستلىمىگەنلىكىدىن خۇرسەن بولدى[1].

ھەزرىتى ئۆمەر بىلىپ-بىلمەي بىرەر مۇسۇلماننىڭ مەنپەئىتىگە زىت بولغان قارار ياكى ھۆكۈم چىقىرىپ قويۇپ، شۇ سەۋەبتىن سۈيىقەستكە ئۇچرىدىممىكىن، دەپ ئويلىغانىدى. شۇڭا ئۇ ئابدۇللا ئىبنى ئابباسنى يېنىغا چاقىرىپ:"چىقىپ جامائەتنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكرىنى ئېلىپ باققىن!" دەپ بۇيرۇدى. ئابدۇللا جامائەتنىڭ پىكرىنى ئېلىپ، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىغا كىردى ۋە ئۇنىڭغا: "ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! پۈتۈن خالايىق خۇددى ئۆز بالىسىنى يىتتۈرۈپ قويغاندەك سەن ئۈچۈن قايغۇرۇپ يىغلىشىۋاتىدۇ" دېدى.

ئەنسارلاردىن بىر تېۋىپ كىرىپ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يارىسىنى تەكشۈردى. ئۇنىڭغا ئىچۈرگەن سۈت يارىسىدىن ئېقىپ چىقىۋېدى، تېۋىپ ئۇنىڭغا:"ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ۋەسىيىتىڭنى قىلىۋالغىن!" دەپ ئۇنىڭ ھاياتىدىن ئۈمىد قالمىغانلىقىنى بىلدۈردى. تېۋىپنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان ئەتراپتىكىلەر ئۆكسۈپ-ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر:"ماڭا يىغلاپ بەرمەڭلار! يىغلاشنى خالىغانلار تالاغا چىقىپ يىغلىسۇن! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:'جىنازا بېشىدا پەرياد چېكىپ، قاتتىق يىغلىغانلار ئازابقا دۇچار بولىدۇ' دەيتتى" دەپ ئۇلارنى ئاگاھلاندۇردى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھاياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر نەچچە مىنۇتىدا ئىسلام دۆلىتىنىڭ كېلەچىكى ھەققىدە بېرىدىغان قارارىنىڭ مەنىۋى مەسئۇلىيىتى ئاستىدا ئېزىلمەكتە ۋە قورقماقتا ئىدى. توغرىسىنى ئېيتقاندا، ھەرقانداق مۆمىن ھەر دائىم قورقۇنچ بىلەن ئۈمىد ئارىسىدا ياشايدۇ. ھەزرىتى ئۆمەر ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغان

[1] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 227-، 229-بەتلەر.

ۋە پۇقرالارنىڭ هەق ـ هوقۇقىغا مۇناسىۋەتلىك قارار ۋە هۆكۈملىرىدە خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قويغان بولۇپ قېلىشىدىن قاتتىق ئەندىشە قىلاتتى. شۇڭا ئۇ بېشىدا ئۆزىگە تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغانلارغا:”مەن ئەمدى ئۆز شەخسىيىتىم هەققىدە هېچ نەرسىدىن قورقمايمەن. ئەمما سىلەرنىڭ هۆكۈمرانلىقىڭلارنىڭ كېلەچىكىدىنلا ئەنسىرەيمەن“ دېدى.

ئابدۇللا ئىبنى ئابباس ئۇنى بۇ ئىزتىراپتىن قۇتۇلدۇرۇپ، كۆڭلىنى تەسكىن تاپقۇزۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامغا ۋە هەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە يېقىنلىقىنى پات ـ پات ئېسىگە سالاتتى. ئەمما، هەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا:”قەسەم قىلىمەنكى، ئاللاهنىڭ هۇزۇرىدا ئاقلىنىپ، دوزاخ ئوتىدىن قۇتۇلۇپ قېلىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن. مۇكاپات بېرىلمىسىمۇ مەيلى، ئازابقا دۇچار قىلىنمىساملا مەن رازى. قەسەم قىلىمەنكى، خەلىپە بولغان كۈنى قانداق بولغان بولسام، خەلىپىلىكتىن ئايرىلىدىغان كۈنىمۇ شۇنداق بولۇشۇمنى ئۈمىد قىلىمەن. بۇ ۋەزىپەم ئۈچۈن ساۋابمۇ بېرىلمىسۇن، گۇناهمۇ يېزىلمىسۇن! مەن شۇنىڭغا رازى“ دېدى.

ئابدۇللا ئىبنى ئابباس هەزرىتى ئۆمەرنىڭ باش تەرىپىدە تۇرۇپ مۇنداق دېدى:”سەن ئىسلامنى قوبۇل قىلغان كۈنى بىزنى تېخىمۇ شەرەپلىك ئورۇنغا چىقاردىڭ، بىزنى پەخىرلەندۈردۈڭ ۋە كۆپ ياردەم قىلدىڭ. ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغان كۈنىڭدىن ئېتىبارەن، مۇسۇلمانلارنى زەپەر قازاندۇردۇڭ، نۇرغۇن يەرلەرنىڭ فەتھى قىلىنىشىغا ۋەسىلە بولدۇڭ. سەن يەر يۈزىنى ئۆز ئادالىتىڭ بىلەن تولدۇردۇڭ“.

هەزرىتى ئۆمەر بۇ ئىلتىپاتتىن بەكمۇ مەمنۇن بولدى. ئۇ ئابدۇللادىن: ”راست شۇنداق ئىكەنلىكىگە ئاللاهنىڭ هۇزۇرىدىمۇ گۇۋاهچى بولالامسەن؟“ دەپ سورىدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇرغان هەزرىتى ئەلى دەرهال ئابدۇللاغا:”هەئە دېگىن، مەنمۇ سەن بىلەن بىللە گۇۋاهچى بولىمەن“ دەپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىشقا تىرىشتى.

هەزرىتى ئۆمەر ئەهۋالىنىڭ بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئوغلى ئابدۇللانى چاقىرىپ ئۇنىڭغا قەرزلىرىنى ئۆز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىشى هەققىدە ۋەسىيەت قىلغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ يان تەرىپىگە دەپنە قىلىنىشىغا ئىجازەت سوراش ئۈچۈن مۆمىنلەرنىڭ ئانىسى ئائىشە رەزىيەللاهۇ ئەنهانىڭ يېنىغا ئەۋەتمەكچى بولدى ۋە مۇنداق دېدى:”بېرىپ ئۇنىڭغا:’ئۆمەر ساڭا سالام ئېيتتى‘ دېگىن، هەرگىز’ئەمىرۇل مۆمىنىن‘(مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى) دېمىگىن! مەن بۈگۈندىن ئېتىبارەن ئەمىر ئەمەسمەن. ئۇنىڭغا:’ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ئىككى دوستىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنىشى ئۈچۈن سەندىن ئىجازەت تەلەپ قىلىۋاتىدۇ‘ دېگىن! “.

ئابدۇللا دادىسىنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن هەزرىتى ئائىشەنىڭ ئالدىغا باردى. هەزرىتى ئائىشە ئۆيىدە هەزرىتى ئۆمەر ئۈچۈن يىغلاپ ئولتۇراتتى. ئابدۇللا ئۇنىڭغا سالام بەجا قىلغاندىن كېيىن، دادىسىنىڭ سۆزلىرىنى يەتكۈزدى. هەزرىتى ئائىشە:

”ئەسلىدە مەن بۇ ئورۇننى ئۆزۈم ئۈچۈن ئېلىپ قويغانىدىم. ھەزرىتى ئۆمەر تەلەپ قىلغان بولسا، شۇنىڭ بولسۇن!“ دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر بىرەر كىشىنى ئۆز ئورنىغا خەلىپىلىككە تەيىنلەشنى خالىمىغان بولسىمۇ، ئوغلى ئابدۇللا ئۇنى بۇ ھەقتە قايىل قىلغانىدى. ئابدۇللا بۇ ئىش ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: ”مەن ھەمشىرەم ھەفسەگە يولۇقۇپ ئۆتتۈم. ئۇنىڭ ئۆرۈمە چاچلىرىدىن سۇ تامچىپ تۇراتتى. مەندىن:

—دادام ئۆز ئورنىغا بىرىنى سايلىمىغاندۇ؟—دەپ سورىدى. مەن:

—ياق! ئۇنداق قىلمايدۇ،—دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇ:

—قاراپ تۇر، چوقۇم قىلىدۇ،—دېدى.

مەن بۇ ھەقتە دادامغا ئېغىز ئېچىش ئۈچۈن قەسەم قىلدىم. ئاندىن دادامنىڭ يېنىغا قايتتىم، بۇ مەسىلىنى ئۇنىڭغا ئېيتىشقا شۇنچىلىك ئىنتىلدىم، خۇددى ئۆشنەمگە تاغ يۈدۈۋالغاندەك بولۇپ قالغانىدىم. دادام مەندىن خەلقنىڭ ھال-ئەھۋالىنى سورىدى. مەن كۆرگەن-بىلگەنلىرىمنى ئېيتىپ بەرگەچ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ:

—دادا! خالايىق بىر ئىش ئۈستىدە تالاش-تارتىش قىلىشىۋاتىدۇ. بۇ مەسىلىنى ساڭا يەتكۈزمىسەم بولماس دەپ ئويلايمەن. بەزىلەر سىنىڭ خەلىپىلىككە ھېچكىمنى تەيىنلىمەيدىغانلىقىڭنى سۆزلەپ يۈرىدۇ. بۇ راستمۇ؟ مەن ساڭا بۇ ئىشنى مۇنداق ئىزاھلاپ بېرەي: مەسىلەن، سەن تەيىنلىگەن ۋالىيلاردىن بىرىنى يېنىڭغا چاقىرتقان ۋاقتىڭدا، ئۇ ئۆز ۋەزىپىسىگە قايتىپ بولغۇچە، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرىنى نائىب قىلىپ تەيىنلىيەسەنغۇ؟ يەنە مەسىلەن، سىنىڭ بىر پادىچىڭ بار دەپ تۇرايلى. ئۇنى يېنىڭغا چاقىرتقان ۋاقتىڭدا، باشقا بىرىنى پادىنى بېقىپ تۇرۇشقا تەيىنلىمەمسەن؟ ئۇنداق بولغانىكەن، ئەتە-ئۆگۈن ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا بارغان ۋاقتىڭدا ئۆز ئورنۇڭدا ئۇنىڭ بەندىلىرىگە ئىگە بولىدىغان بىرىنى تەيىنلىمىگەنلىكىڭ ئۈچۈن نېمە دەپ جاۋاب بېرىسەن؟!—دېدىم.

دادام بۇ سۆزلىرىمنى ئاڭلاپ ئاۋۋال قاتتىق چۆچۈگەندەك بولدى، ئاندىن چوڭقۇر ئويغا پېتىپ كەتتى. ئالدىغا ئېڭىشىپ بىردەم ئولتۇرغاندىن كېيىن، بېشىنى كۆتۈرۈپ:

—ئاللاھ تائالا بۇ دىنىنىڭ قوغدىغۇچىسىدۇر. مەن بۇ ئىشنى قانداقسىگە بىر تەرەپ قىلالاي. چۈنكى، مەندىن بۇرۇن بۇ ئىشتا ماڭا ئۈلگە بولغانلار بار. ئەگەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قىلغاندەك قىلسام، مەن ئۆز ئورنۇمغا بىرىنى تەيىنلىمەيمەن. ئەگەر ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدەك قىلماقچى بولسام، ئۇ ئۆزىدىن كېيىنكى خەلىپىنى ئۆزى تاللىغانىدى،—دېدى.

دادامنىڭ سۆزلىرىدىن ئۇنىڭ ھېچكىمنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئۈستۈن كۆرمەيدىغانلىقى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىدىن كېيىنكى خەلىپىنى تەيىنلەپ قويمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭمۇ خەلىپە تەيىنلىمەيدىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. دادام

يەنە مۇنداق دېدى:

—مەن بەزى كىشىلەرنىڭ بۇ ئىشقا بەكمۇ ھېرىسمەنلىكىنى بىلدىم. ئەمما مەن بۇ ئىشنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ رازىلىقىنى ئالغان ئالتە كىشىگە تاپشۇرىمەن. ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى مەسلىھەتلىشىپ بىرىنى تاللىسۇن. ئەگەر مەن كۆز يۇمۇشتىن ئىلگىرى ئەبۇ خۇزەيفەنىڭ ئازادگەردىسى سالىم ياكى ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى جەرراھ(ئىككىسىنىڭ بىرى) يېتىپ كېلەلىسە، مەن بۇ ۋەزىپىنى ئۇلارغا تولۇق ئىشەنچ بىلەن تاپشۇراتتىم. ئەگەر رەببىم ئۇلار ئۈچۈن مېنى سوراققا تارتسا، مەن: سېنىڭ ئەلچىڭنىڭ ئاغزىدىن:'ئەبۇ ئۇبەيدە بۇ ئۈممەتنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىكىدۇر' دېگىنىنى؛ سالىم ھەققىدە:'سالىم ئاللاھنى ھەقىقىي تونۇغان كىشىدۇر' دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانىمەن، دەپ جاۋاب بېرىمەن".

بۇ ئاردا، مۇغىرە ئىبنى شەئبە ھەزرىتى ئۆمەرنى يوقلاپ كەلگەنىدى. ئۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە:

—ئوغلۇڭ ئابدۇللانى سېنىڭ ئورنۇڭغا خەلىپىلىككە كۆرسەتسەم سايلامسەن؟—دەپ تەكلىپ بەردى. بۇ تەكلىپنى بەكمۇ ئورۇنسىز ۋە نامۇۋاپىق ھېس قىلغان ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى:

—ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مۇنداق ئىش مېنىڭ خىيالىمغىمۇ كىرىپ چىققىنى يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەن ئۆزۈم بۇ ۋەزىپىنى ياقتۇرمايدىغان تۇرسام، قانداقسىگە ئۆز ئائىلەمدىن بىرىنى بۇ مەنسەپكە قوياي؟! ئەگەر بۇ ئىشتا بىرەر پايدا بولسا، بىز ئۇنىڭغا ئاللىبۇرۇن ئېرىشتۇق. ياق، ئەگەر بۇ ئىشتا بىرەر زىيان بولسا، ئۆمەر ئائىلىسىدىن بىر كىشىنىڭلا بۇ زىياننى تارتقىنى ۋە ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئۈممىتى بولۇش مەسئۇلىيىتىنىڭ ھېسابىنى بېرىشى كۇپايە ئەمەسمۇ؟ مەن بۇ ئىشقا كۆپ كۈچەپ كەتكەنلىكىمدىن ئۆز ئائىلەمگە كۆڭۈل بۆلەلمىدىم. ئۇلارنى ھەركىم بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىك نېمەتلەردىن مەھرۇم قىلدىم. شۇنداق بولسىمۇ، (مۇكاپات ئۇياقتا تۇرسۇن) بۇ ئىشنىڭ ھېسابىدىن جازاسىز قۇتۇلالىسام، مەن شۇنىڭغا رازى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھاياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىدا، خەلىپە تاللاش ئىشىنى ئالتە كىشىگە تاپشۇردى. بۇ ئالتە كىشى: ھەزرىتى ئوسمان، ھەزرىتى ئەلى، تەلھە، زۇبەير، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف ۋە سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قاتارلىقلار ئىدى(ئاللاھ ھەممىسىدىن رازى بولسۇن!). ھەزرىتى ئۆمەر ئوغلى ئابدۇللانى ئۇلارغا مەسلىھەتچى قىلىپ قويدى، ئەمما، ئۇلار بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويمىدى. ئۇلارنىڭ ئۆز ئىچىدىن بىرىنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلەش ئۈچۈن ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت بەردى. سۇھەيبنى بولسا، جامائەتكە ئىمام قىلىپ تەيىنلىدى.

ئىسىملىرى ئېيتىپ ئۆتۈلگەن ئالتە كىشىدىن تەلھە بۇ چاغدا مەدىنىدە يوق بولۇپ، شەخسىي بىر ئىش ئۈچۈن شەھەر سىرتىغا چىقىپ كەتكەنىدى. ھەزرىتى ئۆمەر قالغانلىرىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۇلارغا مۇنداق دېدى:

—ماڭا قاراڭلار! مەن سىلەرگە خەلىپە تاللاش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردۇم. شۇنى ئېيتىپ قويايكى، ھازىر خەلقنىڭ ئارىسىدا ھېچقانداق بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتى يوق. ئەگەر بۇندىن كېيىن بىرەر بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتى چىقىپ قالسا، بۇ پەقەت سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىن چىقىدۇ.

سىلەر ئۈچۈڭلار: ئەي ئوسمان، ئەي ئەلى، ئەي ئابدۇرراھمان! خەلق تاللاپ قالسا، چوقۇم ئۈچۈڭلاردىن بىرىنى تاللايدۇ. شۇڭا ئەي ئەلى! ئەگەر سەن خەلىپىلىككە تەيىنلىنىپ قالساڭ، ھەرگىز(ئۆز نەسەبىڭ بولغان) بەنى ھاشىم قەبىلىسىنى خەلقنىڭ بېشىغا بالا قىلمىغىن، ئاللاھتىن قورققىن!

ئەي ئوسمان! ئەگەر سەن خەلىپىلىككە تەيىنلىنىپ قالساڭ، ھەرگىز(ئۆز نەسەبىڭ بولغان) بەنى ئۇمەييە قەبىلىسىنى مىللەتنىڭ گەجگىسىگە مىندۈرۈپ قويمىغىن، ئۇلارغا ئەمەل-مەنسەپ بەرمىگىن!

ۋە ئەي ئابدۇرراھمان! ئەگەر سەن خەلىپىلىككە تەيىنلىنىپ قالساڭ، سەنمۇ ئۆز نەسەبىڭ ۋە ئۇرۇق-تۇغقانلىرىڭغا ئەمەل-مەنسەپ تۇتقۇزمىغىن، ئۇلارنى خەلققە يۈك قىلىپ قويمىغىن! ئەمدى بېرىپ ئاراڭلاردىن بىرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلەڭلار!

ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەر:"ئەگەر ئۇلار شۇ پاينەكۋاش[①]نى تاللىسا، بەكمۇ ياخشى بولاتتى. چۈنكى ئۇ خەلقنىڭ ئىشىنى يولىدا بىر تەرەپ قىلالايدىغانلاردىن ئىدى" دېدى. ئۇ بۇ سۆزىدە ھەزرىتى ئەلىنى كۆزدە تۇتقانىدى. ئوغلى ئابدۇللا ئۇنىڭدىن:

—ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ھەزرىتى ئەلىنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلەپ قويۇشۇڭغا نېمە توسقۇنلۇق قىلدى؟—دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا:

—ئوغلۇم! مەن نىمشېھىت ھالەتتە تۇرۇپ خەلقنى باشقۇرۇشنى خالىمايمەن، —دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر بىر قېتىم سەئد ئىبنى ۋەققاسنى تىلغا ئېلىپ(ئۇ ئالتە كىشىگە مۇنداق دېگەنىدى:

—ئەگەر سەئد خەلىپە بولۇپ سايلىنىپ قالسا، ئۇمۇ بۇ ئىشقا لايىقتۇر. ئەگەر ئۇ سايلانماي قالسا، سايلانغان كىشى ۋاقتى كەلگەندە ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئىش قىلسۇن! مەن ئۇنى ئۆز ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىغان بولسام، بۇ ھەرگىز ئۇنىڭ ئىشقا يارىماسلىقىدىن ياكى ھوقۇقنى سۇيىئىستېمال قىلغانلىقىدىن ئەمەس. سىلەرگە ئۈچ كۈن مۆھلەت بېرىمەن. ئەگەر ماڭا بىرەر ئىش بولۇپ قالسا، (بەنى جەدئان قەبىلىسىنىڭ ئازادگەردىسى) سۇھەيب ئۈچ كۈنگىچە خەلققە ئىمام بولۇپ تۇرسۇن. ئاندىن بىر يەرگە يىغىلىپ، ئاراڭلاردىن بىرىنى خەلىپە قىلىپ سايلاڭلار. ئەگەر كىمكى مۇسۇلمانلارنىڭ پىكىر-مەسلىھەتىنى ئالماي تۇرۇپ، رەھبەرلىك

[①] ھەزرىتى ئەلىنىڭ پېشانىسى كەڭ بولۇپ، بېشىنىڭ چوققىسىدىكى چېچى چۈشۈپ كەتكەچكە، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى پاينەكۋاش، دەپ ئاتايتتى.

ماقامىغا خىرىس قىلسا، دەرھال ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ تاشلاڭلار!

ساھابىلەر چىقىپ كەتتى. ھەزرىتى ئۆمەر ۋاپاتىدىن سەللا بۇرۇن ئەنسارلاردىن ئەبۇ تەلھەنى يېنىغا چاقىرتىپ، ئۇنىڭغا مۇھىم بىر ئىشنى تاپىلاپ مۇنداق دېدى:

—سەن بېرىپ قەبىلەڭدىن 50 كىشىنى ئال ۋە كېڭەش ئەزالىرى بولغان شۇ ئالتە كىشىنىڭ قېشىغا بارغىن. مەنچە ئۇلار ئۆز ئارىلىرىدىكى بىرىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىدۇ. سەن قول ئاستىڭدىكى ئادەملىرىڭ بىلەن ئۇلار يىغىلغان ئۆينىڭ ئىشىكىدە قاراۋۇللۇق قىل. ھېچكىمنىڭ ئىچىگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلما، ئۈچ كۈن ئىچىدە بىرىنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلەپ بولغۇچە، ئارىلىرىدىن بىرەرسىنىڭ ئۇ يەرنى تەرك ئېتىپ چىقىپ كېتىشىگىمۇ يول قويما! ھەتتا سەن شەخسەن ئۇلارنىڭ بېشىدا تۇرغىن. ئەگەر ئالتە كىشىدىن بەشى بىر ئادەمنى تاللاپ، بىرسى ئۇلارغا قارشى چىقسا، دەرھال ئۇنىڭ كاللىسىنى ئال. ئەگەر تۆت كىشى بىر ئادەمنى تاللاپ، ئىككى كىشى ئۇلارغا قارشى چىقسا، ئۇ ئىككىسىنىڭ كاللىسىنى ئال. ئەگەر ئۈچ كىشى بىرىنى تاللاپ، قالغان ئۈچ كىشىمۇ باشقا بىرىنى تاللىسا، ئوغلۇم ئابدۇللا ئىبنى ئۆمەر ئۇلارغا ھۆكۈم چىقىرىپ بەرسۇن. ئابدۇللا قايسى تەرەپنى تاللىسا، شۇ تەرەپ كۆرسەتكەن ئادەم خەلىپە بولسۇن! ئەگەر ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوغلۇمنىڭ ھۆكۈمنى قوبۇل قىلمىسا، ئۇ چاغدا ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تەرەپ كۆرسەتكەن ئادەم خەلىپە بولسۇن! ئۇلار تاللىغان ئادەمنى يەنە بىر تەرەپتىكىلەر قوبۇل قىلمىسا، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىڭلار. قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن، تۆتىنچى كۈنى سەھەرگىچە بىرى سىلەرگە خەلىپە بولۇپ سايلىنىپ بولسۇن!

ھەزرىتى ئۆمەر سۇيىقەستكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئاران ئۈچ كۈن ياشىيالىدى. تۆتىنچى كۈنى، يەنى ھىجرىيىنىڭ 23 ـ يىلى، زۇلھەججە ئېيى تۈگەيدىغانغا تۆت كۈن قالغاندا(چارشەنبە كۈنى) ۋاپات بولدى. ئوغلى ئابدۇللا ئۇنى يۇيۇپ، كېپەنلىدى. نامىزىنى سۇھەيب چۈشۈردى[①].

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپە تاللاش ھوقۇقىنى كېڭەش ئەزالىرىغا تاپشۇرۇشى، ئۇنىڭ خەلىپە ۋاقتىدا يولغا قويغان سىستېمىدىن ھالقىپ چىققانلىقىنى ئىپادىلەپ بەرمەكتە. چۈنكى، ھەزرىتى ئۆمەر يولغا قويغان ھۆكۈمرانلىق سىستېمىسى كەسكىن قارارغا تايىناتتى. گەرچە سايلام پۈرسىتى ئىنسانغا ئىلگىرى يادىغا كەلمىگەن نەرسىلەرنى ئېسىگە ئېلىش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بەرسىمۇ، ئەينى ۋاقىتتا يەنە بىرمۇنچىلىغان ئۇقۇشماسلىقلارنىڭ كېلىپ چىقىشىغىمۇ سەۋەبچى بولۇشى مۇمكىن ئىدى. چۈنكى، مەلۇم بىر كىشى ئالدىن تاللانسا، ھەممە كىشى ئۇنىڭغا بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولاتتى. ئەمما جەمئىيەت بۇنداق ئىشنى خالىمايتتى. ئىنسان پسىخولوگىيىسى ئەنە شۇنداق بولۇپ، باشقىلارنى تاللاش ئىشى بولسا، ئۇنى قەتئىي خالىمايدۇ، ئەگەر ئۆزىمۇ ئۇ سايلام نامزاتلىرىنىڭ ئىچىدە

[①] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 3 ـ جىلد، 58 ـ ۋە 59 ـ بەتلەر.

بولۇپ قالسا، سايلامغا پۈتۈن جىننى ئاتىۋېتىدۇ.

كىم بىلىدۇ، بەزىلەر ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۆزىدىن كېيىنكى خەلىپىنى تەيىنلەشنىڭ ئورنىغا بۇ مەسىلىنى كېڭەشكە ئۆتكۈزۈپ بېرىشىنى بىر خاتالىق دەپ قارىغان بولۇشى مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇلار ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يارىلانغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق قىلغانلىقىنى، ئۆزرىسى بولغانلىقى ئۈچۈن كىمنى تەيىنلەشكە قارار بېرەلمىگەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، يالغاندىن ئۇنى قوغداپ، خاتاسىنى يەڭگىللەتمەكچى بولۇۋالغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئەمما ئۇنىڭ خەلىپە سايلىمىنى ئۆزىلا ھەل قىلىۋەتمەي ياكى بىرلا كىشىگە تاشلاپ قويماي، بەلكى كېڭەش ئەزالىرىغا تاپشۇرۇشى، ئۆزىگە قىلىنغان سۇيىقەستنىڭ سەۋەبىنى سۈرۈشتۈرۈشى، ئېغىر يارىلانغانلىقىغا قارىماي خەلقنىڭ ۋە ئىسلامنىڭ كېلەچىكى ھەققىدە(ئاخىرقى نەپەسىگىچە) ئىنچىكە ئويلانغاندىن كېيىن قارار بېرىشى ئۇنىڭ نەقەدەر توغرا پىكىرلىك، نەقەدەر ئەقىل-ئىدراك ئىگىسى ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ مەنپەئەتىنى نەقەدەر ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. ئۇ ئەسلىدە مەنىۋى كېلەچىكىدىن قورققاچقا، ئۆز ئۈستىدىكى مەسئۇلىيەتتىن قۇتۇلماقچى بولۇپ، ھەر دائىم بىرىنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا تەيىنلەپ قويۇشنى ئويلاپ يۈرەتتى. ئۇ ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىش ئالدىدا(ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا، دېمەكچى) يەنە بىرمۇنچە باش قېتىقچىلىقىغا قېلىشنى خالىمايتتى. شۇڭا ئۆزىنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئەلىنى تەيىنلەپ قويماقچىمۇ بولۇپ:"ئەگەر ئۇلار شۇ پاينەكۋاشنى تاللىسا، بەكمۇ ياخشى بولاتتى. چۈنكى ئۇ خەلقنىڭ ئىشىنى يولىدا بىر تەرەپ قىلالايدىغانلاردىن ئىدى" دېگەنىدى. بۇنى ئاڭلىغان ئوغلى:"ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ھەزرىتى ئەلىنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلەپ قويۇشۇڭغا نېمە توسقۇنلۇق قىلىدى؟" دەپ سورىغاندا، ئۇ ئوغلىغا:"ئوغلۇم! مەن نىمشېھىت ھالەتتە تۇرۇپ خەلقنى باشقۇرۇشنى خالىمايمەن" دەپ جاۋاب بەرگەنىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھەردائىم خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنىڭ مەنىۋى مەسئۇلىيەتلىرىدىن بىزار بولاتتى ۋە ئۇنىڭدىن يىراق تۇرۇشقا تىرىشاتتى. شۇڭا ئۇ:"مەن ئۆز شەخسىيىتىم ھەققىدە ھېچ نەرسىدىن قورقمايمەن. ئەمما سىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىڭلاردىن ئەنسىرەيمەن" دېگەنىدى. شۇنداقلا، مۇغىرە ئىبنى شەئبە ئۇنىڭغا ئوغلىنى خەلىپىلىككە تەيىنلەش ھەققىدە تەكلىپ بەرگەندە، ئۇ:"ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مۇنداق ئىش مېنىڭ خىيالىمغىمۇ كىرىپ چىققىنى يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەن ئۆزۈم بۇ ۋەزىپىنى ياقتۇرمايدىغان تۇرسام، قانداقسىگە ئۆز ئائىلەمدىن بىرىنى بۇ مەنسەپكە قوياي؟! ئەگەر بۇ ئىشتا بىرەر پايدا بولسا، بىز ئۇنىڭغا ئاللىبۇرۇن ئېرىشتۇق. ياق، ئەگەر بۇ ئىشتا بىرەر زىيان بولسا، ئۆمەر ئائىلىسىدىن بىر كىشىنىڭلا بۇ زىياننى تارتقىنى ۋە ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئۈممىتى بولۇش مەسئۇلىيىتىنىڭ ھېسابىنى بېرىشى كۇپايە ئەمەسمۇ؟ مەن بۇ ئىشقا كۆپ كۈچەپ كەتكەنلىكىمدىن ئۆز ئائىلەمگە كۆڭۈل بۆلەلمىدىم.

ئۇلارنى ھەركىم بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىك نېمەتلەردىن مەھرۇم قىلدىم. شۇنداق بولسىمۇ، (مۇكاپات ئۇياقتا تۇرسۇن) بۇ ئىشنىڭ ھېسابىدىن جازاسىز قۇتۇلالىسام، مەن شۇنىڭغا رازى" دەپ جاۋاب بەرگەنلىكىنىمۇ كۆرۈپ ئۆتكەندۇق.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر سەئىد ئىبنى زەيدنى(گەرچە ئۇ، كېيىنكى ھەيئەتنىڭ باشقا ئەزالىرىغا ئوخشاش پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەرىپىدىن جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەنلەردىن بولسىمۇ) تاغىسىنىڭ ئوغلى بولغانلىقى ئۈچۈنلا كېيىنكى ئەزالىرىنىڭ ئارىسىغا قاتمىغانىدى.

مانا بۇلاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ھەزرىتى ئۆمەر بۇ مەسىلىنى كېيىنكى ئەزالىرىغا تاپشۇرۇش ئارقىلىق قىيامەت كۈنى بۇ ئىشنىڭ مەنىۋى جاۋابكارلىقىغا قېلىشنىڭ ئالدىنى ئالغانىدى. تاغىسىنىڭ ئوغلى كېيىنكى مەجلىسنىڭ دائىمىي ئەزاسى بولسىمۇ، ئۇنى بۇ ئىشتىن نېرى تۇتتى ۋە ئۆز ئورنىنى ئوغلىغا ئۆتكۈزۈپ بەرمىدى. ئۇ، شۇنىڭدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇمەۋى ۋە ئابباسىيلار خەلىپىلىكىدە بولغاندەك ئوغۇللارنىڭ دادىلىرى تەرىپىدىن ۋارىس بولۇپ تەيىنلەنمەسلىكى، رەھبەرلىك شەكلىنىڭ ھاكىمۇتلەق پادىشاھلىق تۈزۈمگە ئۆزگىرىپ كەتمەسلىكى ۋە دادىدىن بالىغا مىراس بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن شۇنداق قىلغانىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، مۇسۇلمانلار قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولغان بۇ قارارda خاتالىقلار سادىر بولغان بولۇپ، بۇ قارار كېيىنچە قورقۇنچلۇق پاجىئەلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەب بولغانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۆز ئورنىغا ھەزرىتى ئەلىنى تەيىنلەپ قويغۇسى بارلىقى ناھايىتى ئوچۇق بولۇپ، بۇنى ئۇنىڭ:"ئەگەر ئۇلار شۇ پايىنەكۋاشنى تاللىسا، بەكمۇ ياخشى بولاتتى. چۈنكى ئۇ خەلقنىڭ ئىشنى يولدا بىر تەرەپ قىلالايدىغانلاردىن ئىدى" دېگەن سۆزلىرىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇندىن باشقا، ئۇنىڭ بۇرۇنقى ئىش-ھەرىكەتلىرىدىنمۇ بۇنى بىلىۋالغىلى بولاتتى. مەسىلەن، ئۇ ھەردائىم شەھەر سىرتىغا چىقىپ قالسا، ئۆز ئورنىغا چوقۇم ھەزرىتى ئەلىنى نائىب قىلىپ سايلاپ قوياتتى. ئۇ كېيىنكى ئەزالىرىغا ئەڭ ئاخىرقى تەلىماتىنى بەرگەن ۋاقتىدىمۇ، ئاۋۋال ھەزرىتى ئەلىگە بۇرۇلۇپ:"ئەي ئەلى! ئەگەر سەن خەلىپىلىككە تەيىنلىنىپ قالساڭ، ھەرگىز(ئۆز نەسەبىڭ بولغان) بەنى ھاشىم قەبىلىسىنى خەلقنىڭ بېشىغا بالا قىلمىغىن، ئاللاھتىن قورققىن!" دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇرغانىدى.

شۇنىسى مۇھەققەقكى، بۇ ئىشنىڭ جاۋابكارلىقى بەكمۇ ئېغىر بولغاچقا، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ بۇ ئىشنى ئالتە كىشىگە تاپشۇرۇش بىلەن بىرگە، بەزىدە ئۆزىنىڭ ئورنىغا باشقا بىرىنى تەيىنلەپ قويۇشنى ئويلىشىمۇ سەل قارىغىلى بولمايدىغان بىر مەسىلە ئىدى. چۈنكى، ئىدارە شەكلى ئىسلامىي بولغاچقا، ئەگەر خەلىپە ئۆز ئورنىغا باشقا بىرىنى تەيىنلەشكە مەجبۇر بولۇپ قالسا، مۇشۇ چارە بىلەن ھەل قىلىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىكى ئىسلام جەمئىيىتى

ھەممەيلەنگە مەلۇمكى، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ خەلپىلىك دەۋرى ناھايىتى قىسقا بولدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ دەۋردە دۆلەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا تەھدىت سالىدىغان ناھايىتى زور ۋە خەتەرلىك ۋەقەلەر كېلىپ چىقتى. بولۇپمۇ، مۇرتەدلىك ھەرىكەتلىرى بۇ دەۋردە يۈز بەرگەن ئەڭ مۇھىم ۋەقەلەرنىڭ بىرى ئىدى. تەبئىيكى، بۇ ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ساپ كەيپىيات ئىچىدە تاكامۇللىشىپ بېرىشىغا توسقۇنلۇق قىلغانىدى. بۇ ھال كېيىنكى كۈنلەردە مۇرتەدلەر يوقىتىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۈزۈن ۋاقىت قاتتىق قارشىلىق قىلىپ كېلىۋاتقان قالدۇقلىرى پۈتۈنلەي تارمار قىلىنغاندىن كېيىنلا نامايان بولۇشقا باشلىدى. ئىسلام دىنىدا ھەممە ئادەم تەڭ ـ باراۋەر ھەققە ئىگە بولۇپ، شەرىئەت ئالدىدا ھەممە ئادەمنىڭ ۋەزىپە ۋە مەسئۇلىيىتى ئوخشاشتۇر. بۇ ھەقتە، خەلىپە بىلەن ئاددىي پۇقرا ئارىسىدا، ھەتتا خەلىپە بىلەن غەيرىي مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ھېچقانداق پەرق يوقتۇر. ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىكى جەمئىيەت ئەنە شۇنداق ئىدى.

بۇ جەمئىيەت كىشىلىرىنى(شەرىئەت ئالدىدا تەڭ ھوقۇققا ئىگە بولغاندىن سىرت) پەقەت ئۆزلىرىنىڭ سۈپەتلىرى جەھەتتىنلا تۆت تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ:

1.خەلپىلەر: خەلپىمۇ جەمئىيەتنىڭ بىر ئەزاسى بولۇپ، باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ھېچقانداق ئالاھىدە ئىمتىيازغا ئىگە ئەمەس ئىدى. ئۇ پەقەت ئۈممەتلەرگە رەھبەرلىك قىلغۇچى كىشىدىنلا ئىبارەت ئىدى، خالاس. خەلق ئۇنى ئۆزلىرىگە رەھبەرلىك قىلسۇن، ھەقلىرىنى قوغدىسۇن؛ كېيىنكى ئەۋلادلارنى تەربىيىلىسۇن دەپ ھوقۇقنى ئۇنىڭ قولىغا تاپشۇراتتى.

ھەزرىتى ئۆمەرنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇ بىر خەلىپە بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆز زىممىسىدىكى ۋەزىپىنىڭ ئېغىرلىقىنى بىلگەچكە، ھەردائىم كۆچلۈك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىدا ياشايتتى. شۇڭا ئۇ داۋاملىق خەلقنىڭ مەسىلىلىرى بىلەن مەشغۇل ئىدى. ئۇ ھەر بىر مىنۇتىنى خەلقنىڭ مەسىلىلىرىنى ھەل قىلالماسلىقتىن ۋە بۇ سەۋەب بىلەن ئاللاھ ئالدىدا جاۋاب بېرەلمەسلىكتىن قاتتىق ئەندىشە قىلىپ ئۆتكۈزەتتى. بۇ قورقۇنچ ۋە ئەندىشە ئۇنىڭ زېھنىگە ئورناپ كەتكەچكە، توختىماي ئىزدىنەتتى، تىرىشاتتى. كېچىلىرىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزەتتى، كىيىم ـ كېچەكى ۋە يېمەك ـ ئىچمىكى بەكمۇ ئاددىي ـ ساددا ئىدى. تەن سالامەتلىكى كۈنسېرى زەئىپلىشىپ كېتىۋاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇ خەلقىمۇ ئۆزى بىلەن تەڭ ھاردۇرۇپ قويىدى. ئۇ يېڭى ـ يېڭى ئادالەت سىستېمىلىرىنى ئورنىتىش بىلەن ئۆزى تەيىنلىگەن ۋالىي، قوماندان ۋە ئۆزىدىن كېيىن كېلىدىغان خەلپىلەرگە ئېغىر بېسىم

سېلىپ قويغانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ھەردائىم ئاللاھقا تەقۋادار بولۇپ ياشايدىغان ۋە بۇ سەۋەبتىن توختىماي كۆز يېشى قىلىپ تۇرىدىغان بىر زات ئىدى. بىرەر ئايەت ئوقۇلغان ۋاقىتتا بۇقۇلداپ يىغلاپ كېتەتتى. بەزىدە شۇنداق تەسىرلىنەتتىكى، ھوشىدىن كېتىپ يەرگە يىقىلاتتى. ئەتراپىدىكىلەر ئۇنى ئۆيىگە ئاپىرىپ قوياتتى. خەلق ئۇنى ئاغرىپ قالدى دەپ ئويلاپ، يوقلاپ كېلىشەتتى. بۇ روھىي ھالەت ئۇنىڭ ئادىتىگە ئايلىنىپ قالغان بولۇپ، توختىماي كۆز يېشى قىلغاچقا، مەڭزىدە ئىككى قارا سىزىق پەيدا بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ بۇقۇلداپ يىغلىغان ئاۋازىنى بەزىدە جامائەتنىڭ ئارقا سەپلىرىدىكىلەرمۇ ئاڭلايتتى.

ھەزرىتى ئەلى مۇنداق دەيدۇ:

"بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئېتىغا مىنىپ ئالدىراش كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭدىن:

—ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! نەگە ماڭدىڭ؟—دەپ سورىدىم. ئۇ:

—دۆلەتكە تەۋە تۆگىلەردىن بىرى قېچىپ كېتىپتۇ. ئۇنى ئىزدەپ ماڭدىم، —دېدى. مەن:

—ماڭا ئىشەنگىنكى، سەندىن كېيىن كېلىدىغان خەلىپىلەرنىڭ مەسئۇلىيىتىنى بەكمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدىغان بولدۇڭ،—دېدىم. ئۇ:

—ھەزرىتى مۇھەممەدنى ھەق پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتكەن ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ھۆكۈمرانلىقىمىز تەۋەسىدىكى ئەڭ يىراق يەر— فىرات دەرياسىنىڭ بويىدا بىر ئۆچكە يۈتۈپ كەتسىمۇ، قىيامەت كۈنى ئۇنىڭ ھېسابى ئۆمەردىن ئېلىنىدۇ،—دەپ جاۋاب بەردى".

ھەزرىتى ئۆمەر فەتھىلەر داۋامىدا مەدىنىگە توشۇپ كېلىنگەن غەنىيمەت ماللارنى ئۆزى ئۆچۈن بىر سىناق دەپ قارايتتى ۋە ئاللاھنىڭ بۇ ماللار ئارقىلىق ئۆزىنىڭ (ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ) ئادىل ۋە دۇرۇسلۇقىنى سىنىماقچى بولۇۋاتقانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇ مۇنداق دەيتتى:

"شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بۇ بايلىقلار، بۇ ماللار نېمە ئۆچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ياكى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ دەۋرىدە كەلمەي، مېنىڭ دەۋرىمدە كېلىشكە باشلىدى. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئاللاھ بۇ بايلىقلارنى ئۆز ئەلچىسى ۋە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە ئەۋەتمەسلىكى ئۇلارنى ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن بولمىغىنىدەك، ماڭا ئەۋەتىشىمۇ مېنى قوغداش ئۈچۈن ئەمەستۇر".

ھەزرىتى ئۆمەر ھەر دائىم ئۆز-ئۆزىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھېچكىمدىن پەرقى يوق ئىكەنلىكىنى ئېسىگە ئېلىپ تۇراتتى. بىر قېتىم ئۇ خۇتبىدا تۇرۇپ خالايىققا خىتاب قىلىۋېتىپ:

—ئى خالايىق! مەن بەنى مەھزۇن قەبىلىسىگە تەۋە ھاممىلىرىمنى پات-پات

يوقلاپ، ئۇلارغا سۇ ئاپىرىپ بېرەتتىم. ئۇلارمۇ مېنىڭ ئالقىنىمغا خورما ياكى قۇرۇق ئۈزۈم تۇتقۇزۇپ قوياتتى،— دەپ قويۇپلا، سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ خۇتبىدىن يېنىپ چۈشتى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى ئۇقالمىغان ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

—ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! سەن ئۇ گەپلىرىڭ ئارقىلىق بىزگە نېمە دېمەكچى ئىدىڭ؟—دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئۆمەر:

—ئەي ئىبنى ئەۋف! مەن ئەسلىدە ئۇ گەپنى ئۆز نەپسىمگە قارىتىپ دېگەنىدىم. چۈنكى، ھامام ماڭا:"سەن مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرىسەن. سەن بىلەن ئاللاھنىڭ ئارىسىدا ھېچكىم يوق. ھازىر سەندىن ئۇلۇغ كىم بار؟!" دېگەندەك(نەپسىمنى يولدىن چىقىرىدىغان) سۆزلەرنى قىلغانىدى. شۇڭا مەنمۇ ئۆز نەپسى خاھىشىمنىڭ ھەددىدىن ئاشماسلىقى ئۈچۈن ئۇ سۆزلەرنى قىلدىم،—دېدى.

بىر ئىشنى قىلىشتىن بۇرۇن ئويلىنىپ، ئۆز نەپسى خاھىشىنى دەپسەپ بېقىش— ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئادىتى ئىدى. ئەگەر ئۇ ئىش دۇرۇس كۆرۈنسە، دەرھال تۇتۇش قىلاتتى. ئەكسىچە بولۇپ قالسا، ئۆز نەپسىنى سوتلايتتى، ھەتتا كۆزلىرى ياشاڭغىراپ، يىغلاشقا باشلايتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئالدىنقى سەپلەرنىڭ بىرىگە قوماندان قىلىپ تەيىنلىگەن ئەھنەف ئىبنى قەيس مۇنداق دەيدۇ:"بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىدا تۇرسام، بىرى ئالدىراش-تېنەش يېتىپ كېلىپ:

—ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! مەن پالانچىنىڭ زۇلۇمىغا ئۇچرىدىم. ئۆتۈنۈپ قالاي، مەن بىلەن بىللە بېرىپ، مېنى قوغدىغىن!... —دەپ شىكايەت قىلدى. ئۇ ئادەم بەكمۇ غوۋغا سېلىپ كەتكەچكە، ھەزرىتى ئۆمەر ئاچچىقلاپ، قولىدىكى چىۋىقنى ئۇنىڭ بېشىغا تەڭلەپ تۇرۇپ:

—سېنىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىڭ بۇ؟ دۆلەت ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان خەلىپىنىڭ ئالدىغا ئۆزۈڭنىڭ كىچىككىنە ئىشلىرىڭ ئۈچۈن كېلىپ:'مېنى قوغدا، مېنى قوغدا!' دەپ ۋارقىراپ تۇرىۋالىدىكەنسىلەر...—دېدى. ئۇ ئادەم ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ، كەلگىنىگە پۇشايمان قىلىپ قايتىپ كەتتى. ئارىدىن بىر نەچچە مىنۇت ئۆتمەي تۇرۇپ، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇ ئادەمگە ئازار بەرگەنلىكى ئۈچۈن قاتتىق ئۆكۈندى ۋە:

—دەرھال ئۇ ئادەمنى تېپىپ كېلىڭلار! —دەپ بۇيرۇدى. ئۇ ئادەم ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىنگەندە، قولىدىكى چىۋىقنى ئۇنىڭغا تەڭلەپ تۇرۇپ:

—مەن سېنى ئۇرغاندەك، سەنمۇ مېنى ئۇرۇپ ئۆچۈڭنى ئالغىن!—دېدى. ئۇ ئادەم چۆچۈگەن ھالدا:

—بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مەن ئۇنداق قىلالمايمەن. مەن ھەققىمنى ئاللاھقا ۋە ساڭا ھاۋالە قىلىمەن،—دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ سۆزىگە ئېتىراز بىلدۈرۈپ:

— بۇ سۆزۈڭ خاتا بولدى. ھەققىڭنى يا ئاللاھنىڭ ساڭا مۇكاپات ئېھسان قىلىشى ئۈچۈن ھالال قىلساڭ ياكى مېنىڭ يۈز-خاتىرەم ئۈچۈن بېغىشلىساڭ بولىدۇ. شۇنداق قىلساڭ، مەنمۇ بۇنىڭدىن خەۋەردار بولمەن،— دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇردى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ ئادەم:

— ئاللاھنىڭ رازىلىقىغا نائىل بولۇش ئۈچۈن ھەققىمنى ھالال قىلدىم، — دېدى.

شۇ ئىشتىن كېيىن مەن ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن بىللە ئۇنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئۇ ئاۋۋال ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇدى. ئاندىن ئولتۇرۇپ ئۆز-ئۆزىگە:'ئەي بەنى خەتتاب! سەن ئادەتتىكى بىر ئادەم ئىدىڭ، ئاللاھ سېنىڭ مەرتىۋەڭنى ئۈستۈن قىلدى. سەن زالالەت ئىچىدىكى ئازغۇن بىر ئادەم ئىدىڭ، ئاللاھ ساڭا ھىدايەت ئاتا قىلدى. سېنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنۇڭ بەكمۇ تۆۋەن ئىدى، ئاللاھ ساڭا شان-شەرەپ، نام-ئاتاق ئاتا قىلدى. مانا ئەمدى بىر ئادەم سەندىن ياردەم تەلەپ قىلىپ كەلسە، سەن ئۇنىڭغا تاياق تەڭلەۋاتىسەن. ئەتە-ئۆگۈن رەببىڭنىڭ ھۇزۇرىغا بارغاندا، ئۇنىڭغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىسەن؟' دەپ ئۆز نەپسى خاھىشىنى شۇنداق تەنقىدلىدىكى، يەر يۈزىدە ئۇنىڭدىنمۇ ئالىيجاناب، پەزىلەتلىك بىر كىشىنىڭ بارلىقىغا قەتئىي ئىشەنچىمىز قالمىغانىدى".

ھەزرىتى ئۆمەر ناھايىتى ئاددىي نەرسىلەر بىلەن قورساق تويغۇزاتتى. بىر ۋاق تامىقىغا بىرلا خىل تائامدىن باشقا نەرسە يېمەيتتى. دۇنيا ھاياتىنىڭ لەززىتى، دەبدەبىسى ۋە ھەشەمىتىدىن بەكمۇ يىراق ئىدى.

ئۇ ھەر قېتىم:"سىلەر لەززەتلىرىڭلارنى ھاياتىي دۇنيادا بەھرىمەن بولۇپ تۈگەتتىڭلار، سىلەر زېمىندا ھەقسىز رەۋىشتە چوڭچىلىق قىلىپ، ئىماندىن باش تارتقانلىقىڭلار ۋە ئاللاھنىڭ ئىتائىتىدىن چىققانلىقىڭلار تۈپەيلىدىن، بۈگۈن خار قىلغۇچى ئازاب بىلەن جازالىنىسىلەر"{سۈرە«ئەھقاف»(46-سۈرە)، 20-ئايەت} دېگەن ئايەتنى ئوقۇسىلا دىر-دىر تىترەپ كېتەتتى.

شۇڭا ئۇ ئەڭ يوقسۇل كىشىلەر ئاران تېپىپ يېيەلەيدىغان نەرسىلەرنى يەيتتى. جابىر ئىبنى ئابدۇللا رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

"بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرگە يولۇقۇپ قالدىم، مېنىڭ قولۇمدا ئازراق گۆش بار ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەر مەندىن:

— قولۇڭدىكى نېمە؟— دەپ سورىدى. مەن:

— گۆش يېگۈم كەلگەنىدى، ئازراق سېتىۋالدىم،— دېدىم. ئۇ:

— ھەر قېتىم مۇشۇنداق يېگۈم كەلدى دەپلا بېرىپ سېتىۋالامسەن؟ سەن ئاللاھ تائالانىڭ: "سىلەر لەززەتلىرىڭلارنى ھاياتىي دۇنيادا بەھرىمەن بولۇپ تۈگەتتىڭلار" دېگەن ئايىتىنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ؟— دەپ مېنى تەنبىھلىدى".

بىر قېتىم ھەزرىتى ئۆمەر قىزى ھەفسە(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاياللىرىدىن بىرى)نى يوقلاپ قىزىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. قىزى ئۇنىڭ ئالدىغا بىر

قاچا شورپا، نان قويۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئازراق ياغ قۇيۇپ بەرمەكچى بولۇۋىدى، ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال:

—قىزىم نېمە قىلىۋاتىسەن؟ بىر قاچىدا ئىككى خىل تائام يېسەك قانداق بولىدۇ؟ قەسەم قىلىمەنكى، ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا بارغۇچە مۇنداق تائامنى ھەرگىز يېمەيمەن!—دەپ تاماقنى رەت قىلدى.

ھەزرىتى ئۆمەر فەتھى قىلىنغان شام شەھىرىنى زىيارەت قىلىپ باردى. ئۇنىڭ شەرىپىگە زىياپەت تەييارلانغان بولۇپ، زىياپەتتىكى تائاملارنىڭ كۆپىنچىسىنى ھەزرىتى ئۆمەر كۆرۈپ باقمىغانىدى. ئۇ دەرھال ئېتىراز بىلدۈرۈپ، ئەتراپىغا يىغىلغان قوماندانلاردىن:

—بىز بۇ تائاملارنى يەپ ئولتۇرساق، قورسىقىغا يېگۈدەك ئارپا نېنىنىمۇ تاپالماي، ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىۋاتقان يوقسۇل مۇسۇلمانلارنىڭ ھالى نېمە بولىدۇ؟—دەپ سورىدى. داڭلىق قوماندان خالىد ئىبنى ۋەلىد ئۇنىڭغا:

—ئۇلارنىڭ مۇكاپاتى جەننەت بولسۇن!—دەپ جاۋاب بەردى. ئەمما بۇ جاۋاب ھەزرىتى ئۆمەرگە ياقمىغانىدى، ئۇ ئولتۇرغان يېرىدە كۆز يېشى قىلىشقا باشلىدى. بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن:

—ئەگەر بىزنىڭ نېسىۋىمىز بۇ لەززەتلىك ۋە ھەر تۈرلۈك تائام، ئۇلارنىڭ نېسىۋىسى جەننەت بولىدىغان بولسا، بۇ بىزنىڭ ئارىمىزدا بەكمۇ چوڭ پەرق بار دېگەنلىكتۇر،—دەپ ئۆز-ئۆزىگە تەسەللى بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ كىيىم-كېچەكمۇ ناھايىتى ئاددىي ۋە ئەڭ ئەرزان باھالىق كىيىملەر ئىدى. كىيىم-كېچەك ياكى ئايىغى ھەردائىم ياماقلىق ئىدى. قىممەت باھالىق، سۈپەتلىك رەختلەردىن تىكىلگەن كىيىملەرنى قەتئىي كىيمەيتتى. يەنى ئۇنىڭ ھاياتى بەكمۇ قىيىن ۋە چىدىغۇسىز دەرىجىدىكى موھتاجلىق ئىچىدە ئۆتتى. شۇڭا ئۇ ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ قىزى ئۇممۇ كۇلسۇمگە ھەزرىتى ئائىشەنى ئەلچى قىلىپ كىرگۈزگەندە، ئۇممۇ كۇلسۇم:

—ئۇنىڭغا ئىختىيارىم يوق،—دەپ تەلىپىنى رەت قىلدى. ھەزرىتى ئائىشە سىڭلىسىغا:

—سەن مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرىنىڭ ئايالى بولۇشنى خالىمامسەن؟—دەپ سورىغانىدى، ئۇممۇ كۇلسۇم:

—ئەلۋەتتە خالىمايمەن. چۈنكى ئۇنىڭ ھاياتى يوقسۇللۇق ئىچىدە ئۆتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ ئاياللارغا بەكمۇ قوپال مۇئامىلە قىلىدۇ،—دەپ جاۋاب بەرگەنىدى[①].

ئۇندىن باشقا، ئۇتبە ئىبنى رابىئەنىڭ قىزى ئۇممۇ ئەباننىمۇ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئۆيلىنىش تەكلىپىنى رەت قىلىپ:"ئۇ ئىشىكنى ھەمىشە سىرتىدىن تاقاپ

[①] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 3-جىلد، 6-بەت. ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 229- ۋە 230-بەتلەر.

قويدۇ. دۇنيا ھاياتىغا ئازراقمۇ بېرىلمەيدۇ. قاچانلا قارىسا، قاپىقىنى تۈرۈپ يۈرىدۇ“ دەپ ۋايىسغانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئائىلىسىدىكىلەرگە ھەقىقەتەن قاتتىق قول مۇئامىلە قىلاتتى. خەلقنى بىرەر ئىشتىن چەكلىمەكچى بولسا، ئالدى بىلەن ئۆيىگە كېلىپ، ھەممەيلەننى بىر يەرگە يىغاتتى ۋە ئۇلارغا:

”گېپىمگە قۇلاق سېلىڭلار! مەن خەلقنى ماۋۇ-ماۋۇ ئىشلاردىن چەكلىدىم. سىلەرمۇ ئېنىق بىلىسىلەر، خۇددى قۇزغۇننىڭ كۆزى تاپتا بولغىنىدەك، خەلقنىڭ كۆزى ھەمىشە سىلەردە. ئەگەر سىلەر چەكلەنگەن ئىشنى قىلىپ قويساڭلار، خەلق سىلەرنى دوراپ، گۇناھقا يۈزلىنىدۇ. شۇڭا، ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئاراڭلاردا كىم مېنىڭ ئالدىمغا گۇناھكار سۈپىتىدە ئېلىپ كېلىنىدىغان بولسا، ئائىلەم ياكى تۇغقىنىم دېمەي، باشقىلارغا قارىغاندا بىر ھەسسە ئارتۇق جازالايمەن. گېپىمنى ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ ئۇنداق بولسا، خالىغانلار گۇناھ قىلسۇن، خالىغانلار ئىش-ھەرىكىتىگە دىققەت قىلسۇن!“ دەيتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزىنىڭ خىش-ئەقرىبالىرىنى دۆلەت ئىشىغا ھەرگىز يېقىنلاشتۇرمايتتى، ئۇلارنىڭ بىرەر ئىشقا مەسئۇل بولۇشىغا قەتئىي قارشى چىقاتتى. ھەتتا ئۇلارنىڭ تىجارەت قىلىشىنىمۇ چەكلىگەنىدى. چۈنكى، خەلق ئۇنىڭدىن:”ئۆز يېقىنلىرىغا ماددىي قۇلايلىقلار يارىتىپ بەردى“ دەپ گۇمان قىلىشى مۇمكىن ئىدى.

ئۇ، كېچىچە ناماز ئوقۇيتتى، يېرىم كېچە بولغاندا، بالا-چاقىلىرىنى نامازغا ئويغىتىپ:”(ئى مۇھەممەد!) ئائىلەڭدىكىلەرنى(ۋە ئۇممىتىڭنى) نامازغا بۇيرۇغىن، ئۆزۈڭمۇ ئۇنى ئادا قىلىشقا چىداملىق بولغىن، سەندىن بىز رىزىق تەلەپ قىلمايمىز. ساڭا بىز رىزىق بېرىمىز، ياخشى ئاقىۋەت پەقەت تەقۋادارلارغا خاستۇر“[سۈرە«تاھا»(20-سۈرە)، 132-ئايەت} دېگەن ئايەتنى ئوقۇپ، ئۇلارنىڭ يادىغا سالاتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆز ئەمىردىكى ھوقۇق تۇتقان كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا باللىرىغا ئالاھىدە مۇئامىلە قىلغانلارنى قاتتىق ئەيىبلىگەندىن باشقا، ئۇلارنىڭ گۇناھ قىلغان باللىرىنىمۇ ئېغىر جازالايتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە مىسىرنىڭ ۋالىيسى بولغان، داڭلىق قوماندان ۋە دۆلەت مۆتىۋەرى ئەمرۇ ئىبنى ئاس ھەزرىتى ئۆمەر ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنى ئەسلەپ مۇنداق بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بەرگەنىدى:

”مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن كېيىن، ئاللاھدىن ھەزرىتى ئۆمەردەك قورقۇدىغان بىر كىشىنى كۆرۈپ باقمىدىم. ئۇ دادام، بالام دېمەي، كىم گۇناھ قىلغان بولسا، قەتئىي كەچۈرۈم قىلماي، تېگىشلىك جازاسىنى بېرەتتى.

قەسەم قىلىمەنكى، بىر كۈنى مەن(مىسىردىكى) ئۆيۈمدە ئولتۇراتتىم. خىزمەتچى كېلىپ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇرراھمان بىلەن ئەبۇ سەرۋئە

ئىسملىك بىرىنىڭ مەن بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئىجازەت سوراپ ئىشىك ئالدىدا تۇرغانلىقىنى ئېيتتى. ئۆيگە كىرىشكە ئىجازەت قىلدىم. قارىسام، ھەر ئىككىسى خاپىغان كۆرۈنەتتى. ئۇلار ماڭا:

—بىزگە ئاللاھنىڭ شەرىئىتىگە ئۇيغۇن جازا بەرگىن! تۈنۈگۈن كەچتە بۇ ئىككىمىز شاراب ئىچىپ، مەست بولۇپ قالغاندۇق،—دەپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى.

مەن ئاۋۋال ئۇلارغا قاتتىق تىل-ئاھانەت بىلەن ئازار بەردىم، ئاندىن:

—كۆزۈمدىن يوقىلىش!—دەپ قوغلىدىم. ئەمما ئابدۇرراھمان ماڭا:

—ئەگەر بىزگە جازا بەرمىسەڭ، مەدىنىگە قايتقاندا سېنىڭ ئۈستۈڭدىن دادامغا ئەرز قىلىمەن!—دېمەسمۇ، قارىسام، ئابدۇرراھماننىڭ پوزىتسىيىسى قەتئىي ئىدى. ئەگەر ھەزرىتى ئۆمەر مېنىڭ ئۇلارنى جازالىمىغانلىقىمنى بىلىپ قالسا، مېنى بۇ ۋەزىپىدىن ئېلىپ تاشلايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى ھويلىغا ئېلىپ چىقىپ، قىرىقتىن دەررە ئۇرغۇزدۇم. دەررىدىن كېيىن، ئابدۇرراھمان بىر بۇلۇڭغا بېرىپ، چاچ-ساقىلىنى چۈشۈرۈشكە باشلىدى. بۇ بىر ئادەت بولۇپ، جازاغا تارتىلغان كىشىنىڭ چاچ-ساقىلى چۈشۈرۈلەتتى.

ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مەن بۇ ئىش توغرۇلۇق ھەزرىتى ئۆمەرگە ھېچقانداق مەلۇمات يوللىمىغاندىم. بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋالدىم. مەكتۇپتىن ئۇنىڭ قانچىلىك ئاچچىقلانغانلىقى مانا مەن دەپلا چىقىپ تۇراتتى. خېتىدە مۇنداق دېيىلگەنىدى:

بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم

ئاللاھنىڭ بەندىسى ئۆمەردىن ئىسيانكارنىڭ بالىسى ئىسيانكارغا:

ئەي ئەمرۇ ئىبنى ئاس! مېنىڭ ئەمرلىرىمگە قارشى چىققانلىقىڭغا ۋە قىلغان يولسىزلىقىڭغا بەكمۇ ھەيران قالدىم. سېنى ۋەزىپەڭدىن ئېلىپ تاشلاشتىن باشقا چارەم يوق. ئابدۇرراھماننىڭ جازاسىنى ئۆيۈڭنىڭ تۆت تېمى ئىچىدە بېرىپ، چاچ-ساقىلىنىمۇ ئۆيدە چۈشۈردۈڭ(ئۇنى سىرتقا چىقىرىپ سازايى قىلمىدىڭ) شۇنداقمۇ؟ بۇ ئىشىڭنىڭ مېنىڭ ئەمرلىرىمگە خىلاپ ئىكەنلىكىنى بىلمەمسەن؟ ئابدۇرراھمان سېنىڭ ئەمرىڭدە ياشايدىغان ئاددىي بىر پۇقرا(ھېچقانداق ئالاھىدە ئىمتىيازغا ئىگە ئەمەس). باشقىلارغا قانداق مۇئامىلە قىلغان بولساڭ، ئۇنىڭغىمۇ شۇنداق قىلماي، ئۆزۈڭچە:'بۇ خەلىپىنىڭ ئوغلى' دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە مۇئامىلە قىلدىڭمۇ؟ ئاللاھنىڭ شەرىئىتىگە بويسۇنۇش جەھەتتە مەن ئۈچۈن ھەممە ئادەم ئوخشاش. خېتىمنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، دەرھال ئابدۇرراھماننى بىر يەكتەككە يۆگەپ، مالنىڭ ئۈستىگە بېسىپ ماڭا ئەۋەتكىن! ئۆتكۈزگەن گۇناھىنىڭ جازاسى ئۈچۈن مۇشۇ يەرگىچە شۇ پېتى كەلسۇن! ".

ئەمرۇ ئىبنى ئاس خەلىپىنىڭ ئەمرىگە بىنائەن ئابدۇرراھماننى مەدىنىگە يوللىدى. ئاندىن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يەنە بىر ئوغلى ئابدۇللا ئارقىلىق بىر پارچە مەكتۇپ يوللاپ، ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورىدى. مەكتۇپتا مۇنداق دەپ

يېزىلغاندى:”...ھەممىدىن قۇدرەتلىك ئۇلۇغ ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مەيلى مۇسۇلمان بولسۇن ياكى غەيرىي مۇسۇلمان بولسۇن، جىنايەت ئۆتكۈزگەن پۇقرانىڭ ھەممىسىنى ئۆز ھويلامدا جازالايمەن...“.

ئابدۇرراھمان مەدىنىگە كەلتۈرۈلۈپ، يەكتەككە يۆگەلگەن پېتى دادىسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىلدى. ئۇنىڭ ئېتى تۈگىشىپ كەتكەن بولۇپ، بىر قەدەم ماڭغۇدەك ھالى قالمىغانىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى كۆرۈپلا ناھايىتى قوپاللىق بىلەن:

— ئابدۇرراھمان! ئاخىر قىلغۇلۇقۇڭنى قىلدىڭ-ھە؟ — دېدى. بۇ ياش يىگىتنىڭ پەرىشان ھالىنى كۆرگەن ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفنىڭ ئىچى ئېچىشىپ كەتتى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرنى پەسكويىغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئارىغا كىرىپ:

— ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! ئوغلۇڭ تېگىشلىك جازاسىنى تارتىپ بوپتۇ، — دېدى. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا پىسەنتمۇ قىلمىدى. ئابدۇرراھمان بولسا:

— مەن كېسەل بولۇپ قالدىم. مېنى يەنە نېمە قىلماقچىسەن؟ سەن مېنىڭ قاتىلىمسەن! — دەپ ۋارقىرايتتى. ئەپسۇس! ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالمىدى ۋە ئۇنىڭغا(ئىككىنچى قېتىم) جازا بېرىپ، زىندانغا تاشلىدى. ئابدۇرراھماننىڭ كېسلى زىنداندا ئېغىرلىشىپ، كۆپ ئۆتمەي ۋاپات بولدى.

ئەمدى ھەزرىتى ئۆمەر تەيىنلىگەن ۋالىي، ھاكىملارغا كەلسەك، ئۇ ئادەم تاللاشتا كۆپىنچە ھاللاردا، ئۇلارنىڭ تەقۋادارلىق ۋە دىنىي ئەمەللىرىگە بەك قاتتىق تەلەپ قويۇپ كەتمىگەنىدىمۇ، ئىشەنچلىك ۋە كۈچتۈڭگۈر ئادەملەرنى تەيىنلەيتتى. چۈنكى، ئىبادەت ۋە دىنىي مەجبۇرىيەتلەرنىڭ پايدىسى ھەر كىشىنىڭ ئۆزىگە خاستۇر. ئەگەر ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن كىشى پەزىلەتلىك بولۇپ، باشقۇرۇش ئىقتىدارى جەھەتتە ئاجىز بولۇپ قالسا، ئۇ ھالدا ئۇنىڭ زىيىنى ئۇممەتكە بولاتتى. شۇڭا، ئۇ كىشى ئەڭ مۇھىمى كۈچلۈك ۋە قابىلىيەتلىك بولۇشى كېرەك ئىدى. شۇنداق بولغاندا، ئەگەر ئۇ كىشىنىڭ ئەخلاق-پەزىلىتىدە بىرەر نۇقسان بولسا، زىيىنىنى ئۆزى تارتاتتى، ئەمما ئۇممەت ئۇنىڭ كۈچى ۋە قابىلىيىتىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنالايتتى. ھەزرىتى ئۆمەر ۋالىيلىققا ئاساسەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر ساھابىلىرىنى تەيىنلەيتتى. ھەتتا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ قابىلىيەتلىكلىرىنى تاللايتتى ۋە مۇنداق دەيتتى:”ئەگەر مەن بىر كىشىنى بىر ۋەزىپىگە تەيىنلەپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىنمۇ قابىلىيەتلىك بىرىنى ئۇچراتسام، ئىچىم سىقىلىپ، بەكمۇ بىئارام بولۇپ كېتىمەن“.

دەرۋەقە، ھەزرىتى ئۆمەر مۇغىرە ئىبنى شەئبە، ئەمرۇ ئىبنى ئاس، مۇئاۋىيە قاتارلىق زاتلارنى مۇھىم ۋەزىپىلەرگە تەيىنلىگەن ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئوسمان، ھەزرىتى ئەلى، تەلھە، زۇبەير، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف ۋە سەئد ئىبنى زەيد قاتارلىق(بۇ دۇنيادىكى چېغىدىلا جەننەتنىڭ خۇش بېشارىتى بېرىلگەن) ئەڭ مۇنەۋۋەر ساھابىلەر تېخى ھايات ئىدى. ئەمما ئالدىنقىلىرى كېيىنكىلىرىگە قارىغاندا

تېخىمۇ كۈچلۈك ۋە قابىلىيەتلىك بولغاچقا، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلىگەنىدى. ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر ھەردائىم ئۆزى تەيىنلىگەن بۇ كىشىلەرنىڭ ئەھۋاللىرىنى ئىگەللەپ، ئۇلارنى تىزگىنلەپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭمۇ ھەزرىتى ئۆمەردىن تەپ تارتىپ، ئۇنى ھۆرمەتلىشى لازىم ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر پېشقەدەم، مۆتىۋەر ساھابىلەرنى ۋەزىپىلەرگە تەيىنلەپ، ئۇلارنىمۇ دۇنيانىڭ باش قېتىنچىلىقىغا ئارىلاشتۇرۇشنى خالىمايتتى. ھەتتا ئۇ بەنى ھاشىم قەبىلىسىنىڭ ئەزالىرىغا ئاساسىي جەھەتتىن ۋەزىپە بەرمىگەنىدى(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بولغان يېقىنچىلىق ۋە ئارىلىرىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بىلەن شۇنداق قىلغانىدى، ئۇلارنىڭ دۇنيا ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، نامىنى بۇلغىشىنىمۇ خالىمايتتى). ئۇنىڭ ھەزرىتى ئاbbاسنىڭ ئوغلى ئابدۇللاغا:"بىلىشىمچە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەردائىم باشقىلارغا ۋەزىپە تاپشۇرۇپ، سىلەرنى بۇ ئىشلارغا ئارىلاشتۇرمايتتى" دېگىنى راست ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر بىر كىشىنى مۇھىم بىر ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن ۋاقىتتا، ئۇنىڭدىن ھېچكىمنىڭ مېلىغا ۋە جېنىغا زامىن بولماسلىقنى، ئەمەل ۋە ھوقۇقنى ئۆزى ۋە ئائىلىسىنىڭ كوزىرىغا ئايلاندۇرۇۋالماسلىقنى تەلەپ قىلاتتى. ۋالىيلىققا تەيىنلىگەن كىشىلەرگىمۇ مۇشۇ مەنىدە بىر ئاگاھلاندۇرۇش مەكتۇپى ئەۋەتىپ، ئەنسار ۋە مۇھاجىر ساھابىلەردىن بىر نەچچىنى بۇ ئىشقا گۇۋاھچى قىلاتتى.

ئۇنىڭ ئاگاھلاندۇرۇش مەكتۇپىنىڭ مەزمۇنى ئاساسىي جەھەتتىن مۇنداق بولاتتى:"مەن سىنى مۇسۇلمانلارنىڭ قېنى ۋە جېنىغا زامىن بولۇشۇڭ ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۇلارغا ئىمام بولۇش، ئۇلارنىڭ ھەققى ۋە ھوقۇقىنى قوغداش، ئۇلارنى ئادىللىق بىلەن باشقۇرۇش ئۈچۈن ۋالىي قىلىپ تەيىنلىدىم".

ھەزرىتى ئۆمەر ۋەزىپە بېشىدىكى كىشىلەرنى ھەمىشە تىزگىنلەپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ يېمەك ـ ئىچمىكى، كىيىم ـ كېچىكى ۋە تۇرالغۇ جايلىرىغىچە تەكشۈرۈپ تۇراتتى ۋە پات ـ پات ئۇلاردىن ھېساب ئالاتتى. ئۇندىن باشقا، ھەر يىلى ھەج مەۋسۇمىدە بارلىق ۋالىيلارنى ئۆزىنىڭ يېنىغا چاقىراتتى ۋە خەلقتىن ۋالىيلارنىڭ ئۆزلىرىگە ئادىللىق بىلەن مۇئامىلە قىلغان ـ قىلمىغانلىقىنى، شەرئەت ھۆكۈملىرىنى توغرا ئىجرا قىلغان ـ قىلمىغانلىقىنى سوراپ، سۈرۈشتە قىلاتتى ۋە ئۇلارنىڭ ۋالىيلىرى ھەققىدىكى ئەرز ـ شىكايەتلىرىگە قۇلاق سالاتتى. مۇھەممەد ئىبنى مەسلەمە ۋالىيلارنى تەپتىش قىلىدىغان مۇپەتتىشلەرنىڭ باشلىقى بولۇپ، ھەزرىتى ئۆمەر ۋالىيلاردىن بىرىنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت تاپشۇرۇلغان ھامان بۇ زاتنى ئەھۋال ئىگەللەشكە ئەۋەتەتتى. مەسىلەن، بىر قېتىم ئۇنى ئىراق ۋالىيسى سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس ھەققىدە مەلۇمات ئىگەللەش ئۈچۈن ئىراققا ئەۋەتكەنىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆزى تەيىنلىگەن قوماندان ۋە ۋالىيلاردىن مۇغىرە ئىبنى شەئبە، ئەمرۇ ئىبنى ئاس، قۇدامە ئىبنى مەزئۇن، سەئد ئىبنى ئامىر، ئەيياد ئىبنى غەنەم ۋە باشقىلارنىڭ ئۈستىدىن قىلىنغان ئەرز ـ شىكايەتلەرنى ئاڭلىغانىدى. لېكىن

بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ دىققىتىنى ئەڭ تارتقىنى مىسىر ۋالىيسى ئەمرۇ ئىبنى ئاسنىڭ ئۇستىدىن قىلىنغان غەلىتە شىكايەت ئىدى.

ئەنەس بۇ ۋەقەنى مۇنداق نەقىل قىلىدۇ:

"بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىدا ئولتۇراتتۇق. مىسىردىن كەلگەن بىر كىشى ھەزرىتى ئۆمەردىن ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن:

—ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! بۇ يەر پەقەت سەندىن مەدەت تىلەيدىغانلار كېلىپ، مۇراجىئەت قىلىدىغان يەردۇر،—دەپ ۋايساشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئۆمەر دىققىتىنى ئۇنىڭغا بۇراپ:

—نېمە ئىش بولدى؟ قېنى ئېيتقىن!—دېدى.

ئۇ ئادەم:

—بىزنىڭ ۋالىي ئەمرۇ ئىبنى ئاس ئات بەيگىسى ئورۇنلاشتۇرغانىدى. مەن بەيگىگە قاتناشتىم ۋە بىرىنچى بولدۇم. تاماشىبىن خەلقمۇ بۇنى كۆرۈپ تۇردى. ئەمما، ۋالىينىڭ ئوغلى(ئۇمۇ بەيگىگە قاتناشقانىدى) مۇھەممەد ئىبنى ئەمرۇ كېلىپ:

—ياق! ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مېنىڭ ئېتىم بىرىنچى بولدى، —دەپ تۇرۇۋالدى. مەنمۇ:

—ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مېنىڭ ئېتىم بىرىنچى بولدى،—دەپ ئېتىراز بىلدۈردۈم. شۇنىڭ بىلەن، مۇھەممەد غەزەپلىنىپ، مېنى قامچىلاشقا باشلىدى. ئۇ قامچىلاپ تۇرۇپ:

—ئاگلاپ قوي! مەن ئېسىلزادىلەرنىڭ پۇشتىمەن،—دەپ ۋارقىرايتتى. بۇ ۋەقە كېيىنچە ۋالىينىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. ئۇ مېنىڭ ساڭا ئەرز قىلىشىمدىن قورقۇپ، مېنى زىندانغا ھۆكۈم قىلدى. ئەمما مەن بىر ئامال قىلىپ قېچىپ چىقتىم. مانا ھازىر سېنىڭ ئالدىڭدا تۇرۇپتىمەن،—دېدى.

بۇ مىسىرلىق(قىبتى) سۆزىنى تۈگەتتى. ھەزرىتى ئۆمەر ھېچنېمە دېمىدى. ئۇنىڭغا پەقەت:

—ئولتۇرغىن!—دېگەندىن كېيىن، مىسىر ۋالىيسىغا:'بۇ مەكتۇپنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، دەرھال ئوغلۇڭ مۇھەممەد بىلەن يېنىمغا كەلگىن! 'دەپ مەكتۇپ يوللىدى. ئاندىن مىسىرلىققا قاراپ:

—ئەمرۇ كەلگۈچە سەن باشقا يەرگە كەتمەي تۇرغىن!—دەپ جېكىلىدى.

مىسىر ۋالىيسى ئەمرۇ ئىبنى ئاس مەكتۇپنى كۆرۈپ بەكمۇ ئالاقزادە بولۇپ كېتىپتۇ ۋە ئوغلىنى چاقىرىپ:

—ئوغلۇم، بىرەر ئىش قىلىپ قويدۇڭمۇ؟ بىرەر جىنايەت ئۆتكۈزدۈڭمۇ؟—دەپ سوراپتۇ. ئوغلى:

—ياق دادا، نېمە بولدى؟—دەپتۇ. ئەمرۇ:

—ئۇنداقتا، خەلىپە سېنى نېمىشقا چاقىرغاندۇ؟—دەپ ئەنسىرەپتۇ ۋە قورقۇشقا باشلاپتۇ.

ئەمرۇ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ جىددىي بۇيرۇقىغا بىنائەن ئوغلى مۇھەممەدنى ئېلىپ مەدىنىگە يېتىپ كەلدى. قەسەم قىلىمەنكى، مەن يەنە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ يېنىدا ئولتۇراتتىم. ھەر دائىم شۇنداق رەتلىك كىيىنىپ يۈرىدىغان ئەمرۇ ئىبنى ئاس ئەبجەق كىيىملەر بىلەن كىرىپ كەلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى كۆرۈپ، ئوغلىنىڭ كەلگەن-كەلمىگەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن بويىنىنى سوزۇپ ئۇنىڭ ئارقا تەرىپىگە قارىدى. ئاندىن ئەتراپىدىكىلەردىن:

— ھېلىقى مىسىرلىق نەدە؟ — دەپ سورىدى. مىسىرلىق ئوتتۇرىغا چىقىپ:

— مانا مەن، — دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر قولىدىكى تاياقنى ئۇنىڭ قولىغا ئۇزىتىپ:

— ئال، سېنى ئۇرغان شۇ ئېسىلزادىنى ئۇر! — دەپ ئەمر قىلدى. مىسىرلىق تاياقنى ئېلىپ مۇھەممەدنى دادىسىنىڭ كۆز ئالدىدا بولۇشىغا ئۇردى. (راستىنى ئېيتسام) ئەتراپتا قاراپ تۇرغان ھەممەيلەن ئۇنىڭ تاياق يېيىشىنى خوپ كۆرەتتۇق. ئەمما مىسىرلىق ئۇنى شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، ئۇنىڭغا ئىچىمىز ئاغرىپ كەتتى ۋە ئىچىمىزدە، ئەمدى توختاپ قالغان بولسىدى، دەپ كەتتۇق. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر پات-پات:

— ئۇر! بۇ ئېسىلزادىنى ئوبدانىراق ئۇر! — دەپ ۋارقىراپ تۇراتتى. ھەتتا ئۇنىڭ بىلەنلا قالماي، مىسىرلىققا:

— ئەمدى ئەمرۇنىڭ ئاشۇ تاز بېشىغا ئۇر! ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئوغلى دادىسىنىڭ مەنسىپىگە ئىشەنمىسە، سېنى ھەرگىز ئۇرمايتتى، — دېدى.

مىسىرلىق، ئاتا-بالا ئىككىسىنى ئۇرۇشتىن توختاپ:

— ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! مەن ئۆچۈمنى ئالدىم، پۇخادىنىمۇ چىقتىم. مېنى ئۇرغاننى مەنمۇ ئۇرۇۋالدىم، مۇشۇنىڭ ئۆزى مەن ئۈچۈن كۇپايە، — دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر:

— قەسەم قىلىمەنكى، سەن ئۆزۈڭ رازى بولغۇدەك ئۇرۇۋالغۇچە بىز سىلەرنىڭ ئاراڭلارغا كىرمەيمىز. ئەي ئەمرۇ! گېپىمگە قۇلاق سال! ئانىلىرىدىن ھۆر تۇغۇلغان شۇ ئىنسانلارنى سىلەر قاچاندىن ئېتىبارەن ئۆزۈڭلارنىڭ قۇلى قىلىۋالدىڭلار؟! — دېدى.

ئەمرۇ ئىبنى ئاس نېمە دېيىشنى بىلەلمەي ھولۇقۇپ تۇراتتى. ئۇ پەقەت ئۆزرە ئېيتتى ۋە:

— ماڭا ئىشەنگىن! مېنىڭ بۇ ئىشتىن پەقەتلا خەۋىرىم يوق ئىدى، — دەپ خەلىپىنىڭ ئاچچىقىنى ياندۇرۇشقا تىرىشتى. ھەزرىتى ئۆمەر مىسىرلىققا بۇرۇلۇپ:

— بۇنىڭدىن كېيىن، يەنە بىرەر ئىش چىقسا، دەرھال مېنى خەۋەرلەندۈرگىن! — دەپ ئۇنى خاتىرجەم قىلدى''.

ھەزرىتى ئۆمەر ھەردائىم خەلق ئارىسىدا ياشايدىغان، ئۇلارنىڭ دەردلىرىگە قۇلاق سالىدىغان ۋە قىيىنچىلىقلىرىنى تەڭ ھەل قىلىدىغان زات ئىدى. ئەرلىرى

ئۈرۈشقا چىقىپ كەتكەن ئاياللارنى پات - پات يوقلاپ، بىرەر نەرسىگە ئېھتىياجى بار - يوقلۇقىنى سورايتتى، بەزىدە بۇ ئاياللارنىڭ باللىرىنى ياكى خىزمەتچىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئورنىدا بازارغا بېرىپ لازىملىق نەرسىلەرنى ئېلىپ بېرەتتى. ئالدىنقى سەپتىن پوچتىكەش كەلگەن ھامان خەت - چەكلەرنى ئۆز ئىگىلىرىگە يەتكۈزۈپ بېرەتتى. ساۋادى بولمىغان ئائىلىلەرگە خەتنى ئوقۇپ بېرىش ئۈچۈن ساۋاتلىق كىشىلەرنى ئەۋەتەتتى ياكى(ئۇلار خالىسا) ئۆزى بېرىپ ئوقۇپ بېرەتتى. ئاندىن ئۇلارغا پوچتىكەشنىڭ قاچان يولغا چىقىدىغانلىقىنى، ئەگەر ئەرلىرىگە خەت ئەۋەتمەكچى بولسا، پوچتىكەشكە قايسى كۈنى تاپشۇرۇپ بەرسە بولىدىغانلىقىنى ئېنىق چۈشەندۈرۈپ قويۇپ چىقىپ كېتەتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر بىر توپ كىشى بىلەن سەپەرگە ئاتلىنىپ قالسا، ئۆزى باشقىلاردىن كېيىن يولغا چىقاتتى ۋە ھايالدىغان يەردە ئۇنتۇلۇپ قالغان نەرسىلەر بولسا، ئېلىۋېلىپ ئىگىسىگە تاپشۇرۇپ بېرەتتى. يولدا ئۆلگى يارىلانغان ياكى باشقا ھەرقانداق قىيىنچىلىقى كۆرۈلگەن سەپەرداشقا يىقىندىن كۆڭۈل بۆلۈپ، ياردەم قىلىشقا تىرىشاتتى.

كېچىلىرى مەدىنىنى ئايلىنىپ، پۈتۈن شەھەرنى چارلاپ چىقىش — ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ دائىملىق ئىشى ئىدى. مەدىنىگە چۈشكەن كارۋانلارنىڭ ئەتراپىدا قاراۋۇللۇق قىلاتتى، موھتاج كىشىلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قامداشقا، ناھەقچىلىككە ئۇچرىغان كىشىلەرنىڭ ئەرز - شىكايەتلىرىنى ئاڭلاپ، دەردلىرىگە دەرمان بولۇشقا تىرىشاتتى. ئاياللاردىن بىرەرسىنىڭ بىر نەرسىگە ئېھتىياجى چۈشۈپ قالسا، دەرھال ئۆيىگە قايتىپ، ئايالنى ئېلىپ ئۇلارنىڭ يېنىدا پەيدا بولاتتى.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خىزمەتچىسى ئەسلەم مۇنداق دەيدۇ:

بىر كېچىسى ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن ھاررا دېگەن يەرگە كېتىۋاتاتتۇق. سەررار دېگەن يەرگە كەلگەندە، كۆزىمىز سەل نېرىدا بىر ئوتقا چۈشتى. ھەزرىتى ئۆمەر ماڭا:

— ئەي ئەسلەم! ئاۋۇ يەردە كەچ قالغان كارۋان بار ئوخشايدۇ. قاراڭغۇ ۋە سوغۇقتا يولنى داۋاملاشتۇرالمىغانلىقى ئېنىق. تېزراق بېرىپ قاراپ باقايلى، بىرەر ئېھتىياجى بارمىكىن ھەقچان؟ — دېدى. بىز تېز - تېز مېڭىپ ئوت يېقىلغان يەرگە يېقىنلاشتۇق. قارىساق، بىر ئايالنىڭ ئەتراپىدا بىرمۇنچە نارەسىدە باللار يىغلىشىپ ئولتۇراتتى. ئوتنىڭ ئۈستىدە بىر قازان قايناۋاتاتتى. ھەزرىتى ئۆمەر يىراقتىن سالام بېرىپ:

— يېنىڭلارغا بارسام بولامدۇ؟ — دەپ ئىجازەت سورىدى. ئۇ ئايال:

— بىر ياردىمىڭ تەگسە كەل، بولمىسا بىزنى ئاۋارە قىلما! — دېدى. ھەزرىتى ئۆمەر مېنى جايىمدا تۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى ئۇلارنىڭ يېنىغا باردى ۋە:

— سىلەرگە نېمە بولدى؟ — دەپ ئۇلارنىڭ بىرەر ئېھتىياجىنىڭ بار - يوقلۇقىنى سورىدى. ئايال:

—كۆرۈپ تۇرۇپسەن، قاراڭغۇ ۋە سوغۇقتا مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇق،—دەپلا قويدى. ھەزرىتى ئۆمەر:

—بۇ باللار نېمىشقا يىغلايدۇ؟—دەپ سورىدى. ئايال:

—نېمىشقا بولاتتى؟ ئاچلىقتىن شۇ...—دەپ جاۋاب بەردى. ئۆمەر:

—قازاندا نېمە بار؟—دېدى. ئايال:

—سۇدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق. باللار ئۇخلاپ قالغۇچە مۇشۇنداق قىلىپ، ئۇلارنى ئالداپ تۇرمىسام بولمايدۇ. ئاللاھ بىزنىڭ ھەققىمىزنى ئۆمەردىن ئالسۇن!—دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر:

—ئاللاھ كۆڭلۈڭلەرگە يارىشا بەرسۇن! ئۆمەر سىلەرنىڭ بۇ ھالدا ئىكەنلىكىڭلارنى نەدىن بىلسۇن؟—دەپ سورىدى. ئايال:

—بىزگە خەلىپە بولۇشنى بىلىدۇ. ئەمما دەردلىرىمىزگە دەرمان بولۇشنى بىلمەيدۇ،—دېدى.

شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، يېنىمغا كەلدى. ئىككىمىز ناھايىتى ئالدىراش خەزىنىگە باردۇق. ھەزرىتى ئۆمەر بىر خالتا ئۇن بىلەن بىر كۆپ ياغنى ئايرىپ ئېلىپ:

—ئۆشنەمگە ئارتىپ قويغىن!—دېدى. مەن:

—ئى خەلىپە! مەن كۆتۈرەي،—دەپ ئېتىراز بىلدۈردۈم. ئەمما ھەزرىتى ئۆمەر:

—ئاغزىڭغا تۇپراق! قىيامەت كۈنى مېنىڭ گۇناھلىرىمنى سەن كۆتۈرەمسەن؟—دېدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇن بىلەن ياغنى ئۇنىڭ ئۆشنىسىگە ئارتتىم. تېز-تېز مېڭىپ، ئايالنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدۇق. ھەزرىتى ئۆمەر خالتىدىن ئازراق ئۇننى ئېلىپ ئۇ ئايالغا:

—سەن ئۇننى قولۇمغا تۆك، مەن ئارىلاشتۇراي،—دېدى. ئۇ بىر تەرەپتىن بۇلىماقنى ئارىلاشتۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئوتنى پۈۋلەيتتى. ئوتنىڭ تۈتۈنى ئۇنىڭ ساقاللىرىغا سىڭىپ كېتىۋاتاتتى. نىھايەت، بۇلىماق پىشتى. ھەزرىتى ئۆمەر قازاننى يەرگە قويۇپ:

—قاچا بولسا بەرگىن!—دېدى ۋە قاچىنى ئېلىپ قازاندىكى بۇلىماقنى قاچىغا قۇيۇپ:

—بۇنى باللارغا يېگۈزگىن، مەن قالغىنىنى سوۋۇتقاچ تۇراي، خاتىرجەم بولغىن!—دېدى.

ھەزرىتى ئۆمەر باللارنىڭ تائام يېيىشىگە قاراپ تۇردى. ئۇلار يەپ تويغاندىن كېيىن، بىر قايتىماقچى بولۇپ ئورنىمىزدىن قوزغالدۇق. ئۇ ئايال شۇنداق خۇشال بولۇپ كەتكەندى، ئۇ:

—ئاللاھ سەندىن رازى بولسۇن! سەن بىزگە خەلىپىدىنمۇ كۆپ ياخشىلىق قىلدىڭ،—دەپ دۇئا قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇ ئايالغا:

—شۇنداقتىمۇ خەلىپىگە ياخشىلىق تىلىگىن! ئەگەر خەلىپىنىڭ ئالدىغا بىرەر ئىش ئۈچۈن ئىلتىماس قىلىپ بارساڭ، مېنى شۇ يەردىن تاپالايسەن،—دەپ(ياپما سۆز بىلەن) ئۆزىنىڭ يەنە ياردەم قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئاندىن بىر چەتكە بېرىپ، ئۇلارغا قاراپ تۇردى. مەن:

—قىلغۇدەك باشقا ئىش بارمۇ؟—دەپ سورىدىم، ئەمما ئۇ لام-جىم دېمەي ئۇلارغا قاراپ تۇرىۋەردى. ھەزرىتى ئۆمەر باللار بىر-بىرلەپ ئۇخلاپ كەتكەندە ئاندىن خاتىرجەم بولغاندەك، ئورنىدىن تۇرۇپ ئاللاھقا ھەمدۇسانا ئوقۇغاچ يېنىمغا كېلىپ:

—ئەي ئەسلەم! بۇ باللار ئاچلىقنىڭ دەردىگە چىدىماي يىغلىغانىدى، ئۇلارنىڭ ھەم ئۇيقۇلىرىمۇ قاچقانىدى. شۇڭا ئۇلار شېرىن ئۇيقۇغا كەتكۈچە، ئۇلارنىڭ يېنىدىن ئايرىلىشقا كۆڭلۈم ئۇنىمىدى،—دەپ، ئەمدى خاتىرجەم بولغانلىقىنى ئىپادىلىدى[1].

ھەزرىتى ئۆمەر خەلقنىڭ ھال-ئەھۋالىنى ئىگەللەش، ۋاقتىنى ئۇلارغا سەرپ قىلىش، ئۇلارنىڭ خوشاللىقىدىن خۇشال بولۇپ، ئازابلىرىغا ئورتاق بولۇش، ئەگەر بىرەر دەۋا ئىشى بولسا، دەرھال ئۇنى ھەل قىلىش ۋە بۇ ئارقىلىق ئادالەتنىڭ بۇرىمىلىنىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ھەردائىم بازار-رەستىلەرنى ئايلىنىپ، خەلق بىلەن ئېچقويۇن-تاشقويۇن بولۇپ كېتەتتى. ۋاقىت تاپسىلا قۇرئان ئوقۇيتتى. نامازدىن كېيىن خەلقنىڭ ئەرز-شىكايەتلىرىنى ئاڭلايتتى. ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدا ھېچقاچان قاراۋۇل تۇرمايتتى.

ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ غايىۋى داھىيسى ۋە قوراللىق قوشۇننىڭ باش قوماندانى ئىدى. ئۇ يەنە قوراللىق قوشۇنغا ئايرىم قوماندان تەيىنلەيتتى، ئۆزىنىڭ ئوي-پىكرىگە ئاساسەن پىداكار كىشىلەرنى قوماندانلىققا تاللايتتى. مەسىلەن، ھەزرىتى ئۆمەر بىر قېتىم خەلقنى جەڭگە چاقىرغاندا، ئەبۇ ئۇبەيدە ئەس سەقافى تۇنجى بولۇپ ئۇنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشقانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا تەيىنلىگەنىدى.

بەزىدە ئەڭ ئالىي قوماندانىنىمۇ ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ، ئۇنى قوشۇندىكى ئەڭ ئاددىي نۆكەرلىك ئورنىغا چۈشۈرۈپ قوياتتى ۋە شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىلا يەنە ئاددىي، ئەمما جاسارەتلىك ۋە باتۇر بىر نۆكەرنى قوشۇنغا قوماندان قىلىپ تەيىنلەيتتى. بۇ ئارقىلىق ئۇ قوماندانلارنىڭ ئەمەل-مەنسەپنى باقىۋەندە قىلىۋېلىشىغا، يامان غەرەزلەر بىلەن ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشىغا ۋە قول ئاستىدىكىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ-ھەۋەسلىرىنىڭ ۋاستىسى قىلىۋېلىشىغا يول قويمايتتى. مەسىلەن، بىر كۈنلەردە، خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ باش قوماندان بولغانلىقى ۋەجىدىنلا ئارقا-ئارقىدىن زەپەرلەر قۇچۇلدى، دەيدىغان سۆز-چۆچەكلەر تارقىلىشقا باشلىدى.

[1] ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 3-جىلد، 63- ۋە 64-ئايەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 226-بەت.

بۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئۆمەر دەرھال خالىد ئىبنى ۋەلىدنى ۋەزىپىدىن قالدۇردى. ئۇ، بۇ ئارقىلىق كىشىلەرگە پەقەت ئاللاھنىڭلا ئىنسانغا زەپەر ئاتا قىلالايدىغانلىقىنى ۋە ئۇلارنىڭ ھەممىگە قادىر ئاللاھتىن باشقىسىغا ئۈمىد باغلىماسلىقىنى بىلدۈرۈپ قويۇشنى مەقسەت قىلغانىدى. ئەمەلىيەتتىمۇ زەپەرنى ئاللاھ ئاتا قىلىدۇ، ئاللاھنىڭ ئىرادىسى ۋە مەددىتىسىز زەپەر قۇچۇش مۇمكىن ئەمەس. ھالبۇكى، قوشۇن ۋە خەلق ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەر بۇ زەپەرلەرنى خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ قوماندانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دەپ ئويلاپ، تۇيۇق ھېسلارغا بېرىلىپ كەتكەنىدى.

خەلىپە ئۆمەر ئالدىنقى سەپتىكى قوماندانلار بىلەن داۋاملىق ئالاقە باغلاپ، ئۇلارغا تەلىمات ۋە ئەمر-پەرمانلىرىنى يەتكۈزۈپ تۇرغاچقا، خۇددى ئۆزى شۇ يەردە تۇرۇۋاتقاندەك ھەممە ئىشتىن خەۋەردار بولۇپ تۇراتتى. ئۇ ھەردائىم قوماندانلارنى ئاللاھنىڭ شەرىئەت ئەھكاملىرىغا قەتئىي بويسۇنۇش ۋە ئاللاھقا چىن دىلىدىن ئېتىقاد قىلىش توغرۇلۇق ئاگاھلاندۇرۇپ تۇراتتى. ئۇلارنى جەڭلەردە باتۇرلارچە ئېلىشىشقا رىغبەتلەندۈرۈش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ روھلىرىنى ئۇرغۇتۇپ تۇراتتى ۋە ئۇلاردىن ھەر بىر جەڭدىن كېيىن ئۆزىگە تەپسىلىي مەلۇمات يوللاشنى تەلەپ قىلاتتى. جەڭ خەۋەرلىرى سەل كېچىكىپ قالغۇدەك بولسا، ئۆزى مەدىنىنىڭ سىرتىغا چىقىپ، كېلىپ-كېتىۋاتقان يولۇچىلارنىڭ ئارىسىدىن ئىشەنچلىك ۋە مۇۋاپىق دەپ قارالغان كىشىلەر ئارقىلىق مەلۇمات ئېلىشقا تىرىشاتتى ۋە ئالاقە ئىشلىرىنى كۈچەيتەتتى. مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ ئېغىر ئەھۋالدا قالغانلىقىنى بىلگەن ھامان، شەخسەن ئۆزى بىر بۆلەك ئەسكەرگە قوماندان بولۇپ ئۇلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىناتتى. بۇنداق چاغلاردا(باشقا مۇھىم مەسىلىلەرگە ئوخشاش) ساھابىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى، ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىنى ئالاتتى، ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىنى مۇۋاپىق كۆرسە، ئۆز پىكرىدىن يېنىپ، ئۇلارنىڭ پىكرى بويىچە ئىش تۇتاتتى.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ مەدىنىدە تۇرۇپ، ئالدىنقى سەپنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ تۇرغانلىقى بەرھەقتۇر. ئۇ شاتۇرلار ئارقىلىق ئالدىنقى سەپكە ئۈزۈلدۈرمەي يولىيورۇق بېرىپ تۇراتتى، قوماندانلارنى ۋەزىپىگە قوياتتى، تۇرشاۋۇل، ئوڭ-سول قانات ۋە ئارقا سەپ قوشۇنلارنىڭ قوماندانلىرىنى بەلگىلەيتتى، فەتھى قىلىنغان يەرلەرگە ۋالىي، فەتھى قىلىنماقچى بولغان يەرلەرگە قوماندان تەيىنلەيتتى. ھەزرىتى ئۆمەر دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ قالغان مۇسۇلمان ئەسىرلەرنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، دۆلەت خەزىنىسىدىن تۆلەم تۆلەيتتى ۋە مۇنداق دەيتتى:"بىر مۇسۇلماننى دۈشمەنلەرنىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرۇش مەن ئۈچۈن پۈتۈن ئەرەب يېرىم ئارىلىنى قۇتۇلدۇرۇشتىنمۇ مۇھىمدۇر".

ھەزرىتى ئۆمەر مۇسۇلمانلار ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى غەيرىي مۇسۇلمانلار ئۈچۈنمۇ ئەڭ ئادىل ۋە غايىۋى رەھبەر ئىدى. ۋەزىپە ۋە مەسئۇلىيەتتە ھەممەيلەنگە تەڭ-باراۋەر مۇئامىلە قىلاتتى.

بىر غەيرىي مۇسۇلمان ئىمان ئېيتسا، ئۇنى دەرھال جىزيەدىن ئازاد قىلاتتى، ھەتتا ئۇنىڭ قەرزلىرىنىڭ پۈتۈن مال ـ بىساتىدىنمۇ كۆپ ئىكەنلىكى ئېنىقلانسا، ئۇنىڭدىن نە ئۆشرە، نە جىزيە ئالمايتتى.

ھەزرىتى ئۆمەر ۋالىيلارغا ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئەۋەتىپ مۇسۇلمانلارنىڭ غەيرىي مۇسۇلمانلارغا زۇلۇم قىلماسلىقىنى، ئۇلارنىڭ ھەق ـ ھوقۇقلىرىغا ھۆرمەت قىلىشنى، ئۇلارنى كۈچى يەتمەيدىغان ئىشلارغا بۇيرۇماسلىقنى تاپىلىغانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر بىر كۈنى ياشىنىپ قالغان، ئەما بىر تىلەمچى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ھەزرىتى ئۆمەر بېرىپ ئۇنىڭ دۈمبىسىنى سىلاپ تۇرۇپ:

—سەن ئەھلى كىتابلاردىن قايسى جامائەتكە تەۋە؟—دەپ سورىدى. تىلەمچى:

—مەن يەھۇدىي،—دەپ جاۋاب بەردى. ھەزرىتى ئۆمەر يەنە:

—نېمە سەۋەب بىلەن تىلەمچىلىك قىلىشقا مەجبۇر بولدۇڭ؟—دەپ سورىدى. تىلەمچى:

—دۆلەتنىڭ مەندىن ئالىدىغان جىزيەسىنى تۆلەش ۋە شەخسىي ئېھتىياجىمنى قامداش ئۈچۈن شۇنداق قىلدىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە قېرىپ قالدىم، باشقا ئىش قىلالمايمەن،—دەپ جاۋاب بەردى. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئىچى ئېچىشتى ۋە ئۇنىڭ قولىدىن يېتىلەپ ئاۋۋال ئۆيىگە ئېلىپ كىرىپ ئازراق بىر نەرسە بەردى. ئاندىن ئۇدۇل خەزىنە باشقۇرغۇچىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى ۋە ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى: "بۇ كىشىگە ۋە مۇشۇنداق كىشىلەرگە ياردەم قىلغىن! قەسەم قىلىمەنكى، بۇ كىشىگە ياخشى مۇئامىلىدە بولماپتۇق، ياشىنىپ قالغان بولسىمۇ، ئۇنى يەنىلا مۇشۇ ھالدا تاشلاپ قويۇپتۇق".

2.ساھابىلەر: بۇ دەۋردە ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مەلۇم بىر قىسمىنى ساھابىلەر ئىگىلەيتتى، ئۇلارنىڭ ئەڭ مۆتىۋەرلىرى مەدىنىدە ياشايتتى. خەلىپە ئۇلارنىڭ ھەر قانداق بىر مەقسەت بىلەن(ئۇرۇش بولۇۋاتقان تەقدىردىمۇ) مەدىنىنىڭ سىرتىغا چىقىشىغا رۇخسەت قىلمايتتى. خەلىپىنىڭ نەزىرىدە، ئۇلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ھەمدەم بولۇپ ئىسلام، ھەق، ئادالەت يولىدا ئېلىپ بارغان ئۇلۇغ كۈرەشلىرى بىلەن مۇسۇلمانلار ئۈچۈن يېتەرلىك تۆھپىلەرنى قوشقانىدى. خەلىپە ئۇلارنى باشقىلارمۇ قىلالايدىغان ئاددىي ئىشلار ياكى باشقا خىزمەتلەر بىلەن مەشغۇل قىلىپ، ئاۋارىچىلىق تېپىپ بېرىشنى خالىمايتتى. جىددىي مەسىلىلەر ئۈستىدە ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى، ئۆزى ۋە مۇسۇلمانلارغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەردە ئۇلارنىڭ قىممەتلىك پىكىرلىرىنى ئۆرنەك قىلىشقا تىرىشاتتى. شۇڭا ئۇ ھەردائىم ھەزرىتى ئوسمان، ھەزرىتى ئەلى ۋە ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف قاتارلىقلاردىن سوئال سورايتتى، ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىنى ئالاتتى. شۇنداقلا، پۈتۈن خەلقنىڭ بۇ پەزىلەتلىك شەخسلەرنى ئۆزلىرىگە ئۈلگە قىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى.

ساھابىلەرمۇ ئۇنىڭغا ياردەملىشەتتى، يول كۆرسىتەتتى، مەسىلىلەرنى ئۇنىڭ

بىلەن بىللە ئۆلتۈرۈپ ھەل قىلاتتى. ئۇنىڭ ئىسلام ئۈممىتىنىڭ مەنپەئىتى يولىدا چەككەن جاپا-مۇشەققىتىنى بىلىپ: "ئاللاھ ساڭا خەيرلىك ئاتا قىلسۇن! سەندىن كېيىن بۇ ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغانلارغىمۇ ئاللاھ مەدەت قىلسۇن! سەن شۇنداق تىرىشچانلىق كۆرسىتىۋاتىسەنكى، سەندىن كېيىنكىلەرنىڭ بۇ ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشى قىيىن" دەپ ئۇنىڭ تىرىشچانلىقىغا ئاپىرىن ئوقۇيتتى ۋە ئۇنىڭغا بولغان قايىللىقىنى بىلدۈرۈشەتتى، شۇنداقلا ئۇنىڭ جاپا چېكىۋاتقانلىقىغا ئېچىنىشاتتى.

تەۋھىد، گۈزەل ئەخلاق، دۇرۇسلۇق، ئادالەت قاتارلىقلارنى ئىنسانلارغا تارقىتىش ۋە ئۆگىتىش يولىدا رەسۇلۇللاھ بىلەن بىر جان-بىر تەن بولغان، ھەق ۋە ھەقىقەت يولىدا جان ۋە ماللىرىنى ئاتىۋەتكەن بۇ مۆتىۋەر ساھابىلەر ھەمىشە ھەزرىتى ئۆمەرگە يېقىن تۇرۇپ، ئۇنىڭغا يار-يۆلەك بولاتتى. شۇڭا خەلق ئۇلارنىڭ ھۆرمەت-ئېتىبارىنى قىلاتتى، ئۇلارمۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوخشاش خەلققە مېھىر-شەپقەت يەتكۈزەتتى. ئۇلارنى تەربىيىلەتتى، ئۇلارغا ئىلىم-ئىرپان تارقىتاتتى ۋە ئىسلامنىڭ ئەۋزەللىكلىرىنى ئۆگىتىش ۋە سىڭدۈرۈش ئۈچۈن جان پىدالىق كۆرسىتەتتى.

ساھابىلەرگە بولغان ھۆرمەت-ئېتىبار دەرىجىسى ئۇلارنىڭ ئىمان ئېيتقان ۋاقتىنىڭ ئىلگىرى-كېيىنلىكىگە قاراپ ئايرىلاتتى. شۇڭا خەلق سۇھەيب ۋە سەلمان فارىسنى ئەبۇ سۇفيان، سۇھەيل ئىبنى ئەمرۇ ۋە ھارىس ئىبنى ھىشام قاتارلىقلارغا قارىغاندا تېخىمۇ ئۈستۈن كۆرەتتى.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بىر كۈنى سۇھەيل ئىبنى ئەمرۇ بىلەن ھارىس ئىبنى ھىشام مەلۇم بىر مەسىلە ھەققىدە ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئىشىك ئالدىدا سۇھەيب بىلەن سەلمان فارىسىمۇ تۇراتتى. ھەزرىتى ئۆمەر ئاۋۋال ئۇلارنىڭ كىرىشىگە ئىجازەت بەردى. بۇ ئىش ھارىس ئىبنى ھىشامنىڭ كۆڭلىگە كەلدى. ئۇ چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ دوستى سۇھەيلگە:

—بۇ ئادەم نېمە ئۈچۈن بىزگە مۇنداق مۇئامىلە قىلىدۇ؟—دەپ تاپا-تەنە قىلدى. ئەبۇ سۇفيان:

—بۇ ئۇنىڭ خاتالىقى ئەمەس، بىز ئۆزىمىزگە ئۆزىمىز قىلدۇق. بىزمۇ بۇ ئادەملەر بىلەن تەڭلا ئىسلامغا دەۋەت قىلىنغانىدۇق، بۇلار ئىسلامنى قوبۇل قىلسا، بىز كەينىمىزگە داجىدۇق. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىزنىڭ ئالدىمىزغا ئۆتۈپ كەتتى،—دېدى.

ئەتىسى، ئەبۇ سۇفيان ۋە ھارىس ئىبنى ھىشام ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

—دەسلەپتە توغرا يولغا ماڭمىغانلىقىمىز ئۆزىمىزگە ئايان. ئىسلامنى ئەڭ ئاخىرىدا قوبۇل قىلغانلىقىمىز ئۈچۈن ھازىرقى ئورنىمىزمۇ ئېنىق بېكىتىلىپ بولدى. مانا ئەمدى پۇشايمان قىلىۋاتىمىز. ئۆز ۋاقتىدا مۇسۇلمان بولغانلاردەك ھۆرمەتكە

سازاۋەر بولۇشىمىز ئۈچۈن قانداق قىلساق بولار؟—دەپ سوراشتى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇلارنى ئالدىنقى سەپكە بېرىشقا ئۈندىدى. ئۇلار ئالدىنقى سەپكە كېتىپ، قايتىپ كەلمىدى. چۈنكى ئۇلار شېھىت بولغانىدى.

مەسئۇلىيەت ۋە ئادالەت جەھەتتە بۇ دەۋردە جەمئىيەتتىكى بارلىق ئەزالار تەڭ-باراۋەر ئىدى، بۇرۇن مۇسۇلمان بولغانلارنىڭ ھەق ۋە ھوقۇق جەھەتتە كېيىن مۇسۇلمان بولغانلاردىن ھېچقانداق پەرقى يوق ئىدى. بارلىق ساھابىلەر بىر-بىرىگە قان-قېرىنداشلاردەك يېقىن بولۇپ، بىر-بىرىنى ئۇرۇق-تۇغقانلىرىدىنمۇ بەكرەك ئەزىزلەيتتى.

3. مۇسۇلمانلار: ئەينى دەۋردە پۈتۈن جەمئىيەت ئۇيۇلتاشتەك ئىتتىپاق بولۇپ، ئۇرۇش ۋاقىتلىرىدا ئۆيدە قالغانلار ئالدىنقى سەپتە جەڭ قىلىۋاتقانلارنىڭ ئائىلە-تاۋابىئاتلىرىنى يوقلاش مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىپ تۇراتتى. ئۇلار خەلىپىنىڭ بۇ مەسئۇلىيەتنى ئۆزى يالغۇز ئادا قىلىشقا ۋە ئۇلارنىڭ ئېغىر يۈكىنى ئۆزى يالغۇز كۆتۈرۈشكە تىرىشىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇراتتى. كامىل ئىمان بىغى ئۇلارنى بىر-بىرىگە چەمبەرچاس باغلاپ، بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە جاپالىق كۈرەش قىلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن بارلىق ئائىلىلەر بىر-بىرىگە يار-يۆلەك بولۇپ ياشايتتى. ئۇلار ئەرلەرنىڭ ئالدىنقى سەپتە ۋە دۆلەت چېگرالىرىدا ئاللاھنىڭ ئەمرلىرىنى ئىنسانلارغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن قان تۆكۈۋاتقانلىقىدىن، مۈرىنى-مۈرىگە تىرەپ جەڭ قىلىۋاتقانلىقىدىن پەخىرلىنەتتى. ئانا-بالىلار، ياشانغانلار ئالدىنقى سەپتىن كېلىدىغان خەۋەرلەرنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتەتتى. بۇ مۇددەت ئىچىدە ئۇلار خەلىپە ۋە باشقا رەھبەرلەر تەرىپىدىن قاتتىق قوغدىلاتتى، ئۇلارنىڭ ياردىمى، خىزمىتى ۋە شاپائىتىگە نائىل بولاتتى. ئۇلارمۇ بۇ ئىشلاردىن ئۈلگە ئېلىپ، كۈچىنىڭ يېتىشىچە ئۆزئارا ياردەملىشىش ۋە مېھىر-شەپقەت يەتكۈزۈشكە تىرىشاتتى. يۈرەكلىرىدىكى كۈچلۈك ئىمان ئۇلارنى مۇشۇنداق قىلىشقا ئۈندەيتتى. چۈنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۆمىن مۇسۇلمانلاردىن تەشكىل تاپقان بىر جەمئىيەتنى مۇنداق تەرىپلەيتتى: ”مۆمىنلەر بىرمۇنچە ئىچكى ئەزادىن تەركىب تاپقان بەدەنگە ئوخشاش، بىر-بىرىگە يار-يۆلەك بولىدۇ، ھېسداشلىق قىلىدۇ ۋە ئىللىق مۇئامىلە قىلىدۇ. بۇ ئەزالاردىن بىرى ئاغرىسا، باشقا ئەزالارمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ ئاغرىغاندەك، مۆمىنلەرمۇ بىر-بىرى ئۈچۈن شۇنداق ھېسسىياتتا بولىدۇ“.

جەمئىيەتتە ئومۇمىي خەلققە مۇناسىۋەتلىك بىرەر ۋەقە يۈز بەرسە، بارلىق مۇسۇلمانلار ئۇنىڭغا ناھايىتى كۆڭۈل بۆلەتتى. مەسىلەن، زەپەر خەۋەرلىرى پۈتۈن جەمئىيەت ئەزالىرىنى سۆيۈندۈرۈپ، ھەممەيلەننى تەڭ خۇشال قىلاتتى. ھىجرىيىنىڭ 18-يىلى يۈز بەرگەن قەھەتچىلىكنىڭ دەردىنى بارلىق مۇسۇلمانلار تەڭ تارتىشتى. بىرى يېسە، يەنە بىرى ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ قاراپ قالمىدى. كىمدە نېمە بولسا، ھەممىسى تەڭ بۆلۈشتى. ئاندىن يىراق مەملىكەتلەردىن كەلتۈرۈلگەن ئاشلىق ئاۋۋال قەھەتچىلىك يۈز بەرگەن يۇرتلارغا يەتكۈزۈلدى، ئاندىن كىمنىڭ بالدۇر

ئىمان ئېتىقانلىقىغا قاراش ئۇياقتا تۇرسۇن، مۇسۇلمان ھەم غەيرىي مۇسۇلماننىمۇ ئايرىمىغان ئاساستا، كىم ئەڭ ئېھتىياجلىق بولسا، شۇنىڭدىن باشلاپ تارقىتىپ بېرىلدى.

4. زىممىلەر(غەيرىي مۇسۇلمانلار):بۇلارنىڭ بىر قىسمى يەھۇدىي ۋە ناسارالار(خرىستىئانلار) دىن تەركىپ تاپقان ئەھلى كىتابلار، يەنە بىر قىسمى مەجۇسىيلار(ئاتەشپەرەسلەر) بولۇپ، بۇلار فەتھى داۋامىدا ئەل بولۇپ، مۇسۇلمانلار بىلەن سۈلھى تۈزۈشكەنىدى. ئۇلار تۈزۈلگەن سۈلھىنىڭ شەرتلىرىگە خىلاپلىق قىلمايدىغان، دۈشمەنلەرنى ساقلىمايدىغان، مۇسۇلمانلار ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى پۇقرالار ئىدى. ئۇلار سۈلھى شەرتلىرىگە خىلاپلىق قىلماي، سەممىي پوزىتسىيىدە بولسىلا، كۆڭۈللىرىنى خۇشال-خۇرام ئۆتكۈزەتتى ۋە ئىسلامنىڭ ئادالەتلىرىدىن تولۇق بەھرىلىنەلەيتتى، مال-مۈلۈك ۋە ئۆي-جايلىرىدىن خاتىرجەم ھالدا، بالا-چاقىلىرى بىلەن ھۆر ياشايتتى. ھېچكىم ئۇلارغا دەخلى-تەرۇز قىلالمايتتى. ئەگەر بىرەر زۇلۇمغا ئۇچرىسا، شەرىئەت ھۆكۈمى بويىچە ھەقلىرى ئېلىپ بېرىلەتتى. كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، زۇلۇم قىلغان كىشى چوقۇم تېگىشلىك جازاغا تارتىلاتتى. پۈتۈن جەمئىيەت ئەزالىرى ھەق ۋە ھوقۇقتا تەڭ-باراۋەر بولۇپ، ھېچكىم بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس ئىدى. بەزى ئالاھىدە ئەھۋاللاردىن باشقا ۋاقىتلاردا، غەيرىي مۇسۇلمانلارمۇ مۇسۇلمانلارغا ئوخشاش ۋەزىپە ئۆتەيتتى ۋە بەزى ئىشلارغا مەسئۇل بولاتتى. ئۇلارنىڭ دۆلەتكە تۆلەيدىغان جىزيەسىنىڭ مىقدارى مۇسۇلمانلارنىڭ دۆلەتكە تۆلەيدىغان زاكىتىنىڭ مىقدارىدىن ئاز ئىدى. ئۇلار ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىلمەيتتى، شەھەر ئىچىدە خاتىرجەم ياشاۋېرەتتى. ئۇلار ئۆز مەسىلىلىرىنى ئۆز ئېتىقادلىرىدىكى قانۇنلار بويىچە ھەل قىلىسىمۇ ياكى(خالىسا) ئىسلام شەرىئىتى بويىچە ھەل قىلسىمۇ بولاتتى.

ئۇلار ئىسلام تارىخىنىڭ ئەڭ پارلاق ۋە ئادالەتلىك دەۋرلىرىدە، پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ بارلىق ئەزالىرىغا ئوخشاش خۇشال-خۇرام، ئەخلاق-پەزىلەتكە تولغان شەرەپلىك كۈنلىرىنى ئۆتكۈزگەنىدى. بارلىق جەمئىيەت ئەزاسى بىر-بىرىگە چەمبەرچاس باغلانغانىدى. چۈنكى، بۇ جەمئىيەتتە تەڭ-باراۋەرلىك، ھۆرلۈك، مېھىر-شەپقەت ۋە مەرھەمەت ھۆكۈم سۈرەتتى.

ھەزرىتى ئوسمان

ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!

ھەزرىتى ئۇسماننىڭ ھاياتى

ھەزرىتى ئۇسمان دادا تەرەپتىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن يىراق تۇغقان كېلىدۇ ۋە نەسەبتە تۆۋەندىن يۇقىرىغا قاراپ سانىغاندا تۆتىنچى نەسىلدە(يەنى تۆتىنچى ئەجدادى ئابدۇمەنافتا) ئۇ زات بىلەن بىرلىشىدۇ. ئۇ ئابدۇمەناف ئىبنى ئابدۇششەمس ئىبنى ئۇمەييە ئىبنى ئەبۇل ئاس ئىبنى ئەففاننىڭ ئوغلى بولۇپ، ئانىسى تەرەپتىنمۇ يەنە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن تۇغقان كېلىدۇ. چۈنكى، ھەزرىتى ئۇسماننىڭ ئانىسى ئەرۋە— قۇرەيزنىڭ قىزى بولۇپ، ئەرۋەنىڭ ئانىسى ئابدۇلمۇتەللىبنىڭ قىزى، يەنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاممىسى بەيزا ئىدى.

ھەزرىتى ئۇسمان ھىجرەتتىن 47 يىل بۇرۇن تائىپتا تۇغۇلغان بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئالتە ياش كىچىك ئىدى.

ھەزرىتى ئۇسماننىڭ دادىسى ئەففان باي سودىگەر ئىدى. ئۇ تىجارەت ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىپ، شامدا ۋاپات بولغانىدى. ئۇنىڭدىن ئوغلى ئۇسمانغا ناھايىتى كۆپ بايلىق مىراس قالدى. ئۇسمانمۇ تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ يۈردى. تىجارىتى يۈرۈشكەنلىكتىن، تاپقان پايدىسىنى ھەردائىم خەلققە تارقىتىپ، ئۇلارغا ياردەم قولىنى سۇناتتى. شۇڭا خەلق ئۇنى ياخشى كۆرەتتى ۋە ھۆرمەتلەيتتى. ئۇ ئۆزى تەۋە بولغان بەنى ئۇمەييە جەمەتىنىڭ مۆتىۋەرى بولغاندىن سىرت، قۇرەيشلەرنىڭمۇ كاتتا زاتلىرىنىڭ بىرى ئىدى.

مانا بۇلار، ئۇنىڭ جاھىلىيەت ھاياتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك(بىزگە قالدۇرۇلغان) مەلۇماتلار ئىدى. ئۇنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ھاياتى باشقا ساھابىلەرنىڭ ئۇ دەۋردىكى ھاياتىدىن ئاساسەن پەرقلىنىپ كەتمەيتتى.

لېكىن، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلام دەۋرىدىكى ھايات كەچۈرمىشلىرى تەپسىلي قەيت قىلىنغان بولۇپ، بىزگىچە تولۇق تەپسىلاتى بىلەن يەتكۈزۈلگەن. چۈنكى ئىسلام ئۇلارغا يېڭى ھايات بەخش ئەتكەن، ئۇلارنى تەربىيىلىگەن ۋە يېتىشتۈرگەنىدى. شۇڭا تارىخ ئۇلارنىڭ كېيىنكى ھايات پائالىيەتلىرىنى ئالتۇن ھەرپلەر بىلەن ئەڭ پارلاق سەھىپىلەرگە يېزىپ قالدۇرغانىدى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا تۇنجى ۋەھيى كەلگەن ۋاقىتتا ھەزرىتى ئۇسمان 34 ياش ئەتراپىدا ئىدى. ئۇ كۆپ ئۆتمەي ئىسلامنى قوبۇل قىلىپ مۇسۇلمان بولدى ۋە ساھابىلەرنىڭ ئالدىنقىلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. تارىختا قەيت قىلىنىشىچە، ئۇ ئالدىنقى ئون مۇسۇلماننىڭ بىرى ئىدى. ئۇ چاغلاردا، مۇسۇلمانلار كېچىلىرى ئەرقەم ئىبنى ئەبۇل ئەرقەمنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ، مەخپىي پائالىيەتلىرىنى ئەمدىلا باشلىغانىدى.

تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ مۇسۇلمان بولۇش جەريانى مۇنداق ئىدى:

ھەزرىتى ئوسمان تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللا بىلەن شېرىك تىجارەت قىلىپ شامدىن قايتىپ كېلىۋاتاتتى. سەپەردە مۆگدەپ قالدى ۋە ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئاللاھ تەرىپىدىن ئىنسانىيەتكە ئەلچى قىلىنىپ ئەۋەتىلگەنلىكى ھەققىدە بىر نىدا ئاڭلىدى.

ئىبنى ھەجەر ئۆزىنىڭ «ئەل ئىسابە» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ:

”ھەزرىتى ئوسماننىڭ ھاممىسى سۇئدە بىنتى قۇرەيز جاھىلىيەت دەۋرىدە كاھىن بولۇپ، بىر كۈنى ئۇ ئوسمانغا ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ پەيغەمبەر بولىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى. ھەزرىتى ئوسمان:

— ھامامنىڭ سۆزلىرى مېنى ھەر دائىم قايمۇقتۇرۇپ قوياتتى، — دەيدۇ ۋە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — مەن ئەبۇ بەكرى بىلەن پات - پات كۆرۈشۈپ پاراڭلىشاتتىم. بىر كۈنى ئۇنى يوقلاپ باردىم، ئۇ يالغۇز ئىدى. مېنى بىرئاز خىيالچان كۆرگەن بولسا كېرەك، نېمە بولغانلىقىنى سورىدى. ئەبۇ بەكرى ھەقىقەتەن ئېغىر - بېسىق، توغرا سۆز ۋە ئالدىن كۆرەر كىشى ئىدى. مەن ھامامنىڭ سۆزلىرىنى ئۇنىڭغا دەپ بەردىم. ئۇ:

— ئەي ئوسمان! سەن ئەقىل - ھوشۇڭ جايىدا، توغرا - خاتانى پەرق قىلالايدىغان ئادەمسەن. مىللىتىمىز چوقۇنۇۋاتقان شۇ سەنەم - بۇتلارنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئويلاپ باقتىڭمۇ؟ ئۇلار گاس - گاچا تاش پارچىلىرىدىن باشقا نەرسە ئەمەسقۇ؟ — دېدى. مەنمۇ ئۇنى تەستىقلاپ:

— ئېيتقانلىرىڭ دۇرۇس، — دېدىم. ئەبۇ بەكرى:

— ھاماڭ توغرا گەپ قىپتۇ. شۇ ئاللاھنىڭ رەسۇلى مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللانى بىلەمسەن؟ ئاللاھ ئۇنى ئەلچى قىلىپ، ئۆز ھۆكۈمىنى پۈتۈن ئىنسانىيەتكە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئەۋەتتى. خالىساڭ، سېنى ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۈرەي، — دەپ تەكلىپ بەردى. مەن:

— ياق! بولدى، — دەپ تۇراتتىم، دەل شۇ چاغدا ھەزرىتى مۇھەممەد بىلەن ھەزرىتى ئەلى يېنىمىزدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئەبۇ بەكرى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ يېنىغا باردى ۋە ئۇنىڭ قۇلىقىغا بىر نەرسىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. شۇنىڭ بىلەن، رەسۇلۇللاھ مېنىڭ ئالدىمغا كېلىپ:

— ئەي ئوسمان! كەل، ئاللاھنىڭ دەۋىتىنى قوبۇل قىلىپ جەننەتكە كىرگىن. بەرھەقكى، مەن ساڭا شۇنداقلا بارلىق ئىنسانلارغا ئەۋەتىلگەن ئەلچىمەن، — دېدى. مەن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي، دەرھال ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بولدۇم[1].

ھەزرىتى ئوسماننىڭ مۇسۇلمان بولۇشى قۇرەيشلەرگە قاتتىق تەسىر قىلدى.

[1] ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7 - جىلد، 326 - ۋە 327 - بەتلەر.

قۇرەيشلەر ئىچىدە ساراسىمە ۋە داۋالغۇش پەيدا بولدى. چۈنكى، ھەزرىتى ئوسمان قۇرەيشلەرنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر، مۆتىۋەر كىشىلىرىدىن بىرى ئىدى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ تاغىسى ھاكەم ئىبنى ئەبۇل ئاس ئۇنى بۇ يولدىن قايتۇرماقچى بولۇپ، كۆپ ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ھېچقانداق نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ ھەزرىتى ئوسمانغا قاتتىق بېسىم قىلىپ، ئۇنى ئېغىر ئازاب-ئوقۇبەتكە دۇچار قىلدى. ئەمما بۇ ئەشەددىي زۇلۇم ۋە ئىنساپسىزلىق بىلەن قىلىنغان مۇئامىلىلەر ھېچقانداق ئىشقا يارىمىدى، ئوسماننىڭ ئىرادىسى ۋە ئىسلامغا بولغان ساداقىتىنى ئۆزگەرتەلمىدى. تاغىسى ئۇنىڭ ھەرقانداق ئازاب-ئوقۇبەتكە بەرداشلىق بېرىپ، ئۆز يولىدىن ئېغىشمىغانلىقىنى كۆرۈپ بوشىشىپ قالدى. ئىككىنچى قېتىم ئانىسى ئەرۋە بىنتى قۇرەيز ئۇنى قايىل قىلىشقا ئۇرۇندى. لېكىن، ئۇنىڭ پۈتۈن تىرىشچانلىقىمۇ ھېچنېمىگە كار قىلمىدى. ئوسمان يەنىلا ئۆز يولىدىن قايتمىدى.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆزىگە خاس ئىككى ئالاھىدىلىكى بار ئىدى: بىرىنچىسى، ئۇنىڭدا بەكمۇ ئۇياتچانلىق، ئىززەت-نەپسىنى قوغداش كۈچلۈك ئىدى. شۇڭا، خەلق ئۇنىڭدىن ھايا قىلاتتى، ئەيمىنەتتى ۋە ئۇنى ھۆرمەتلەيتتى. ھەتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ ئۇنىڭ بۇ خۇسۇسىيىتىنى بەكمۇ قەدىرلەيتتى ۋە: ”مالائىكىلەرمۇ ھايا قىلىپ، ئەيمىنىدىغان بىر كىشىدىن مەن قانداق ئەيمەنمەي تۇرالايمەن؟!“ دەيتتى.

تارىخچى ئىبنى ئەساكىر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەزرىتى ئوسمان ھەققىدە: ”ھۆرمەتكە سازاۋەر بۇ كىشىگە ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلىش كېرەك!“ دېگەنلىكىنى قەيت قىلغان.

ئۇنىڭ ئىككىنچى ئالاھىدىلىكى بولسا، قولى ئوچۇقلۇق ۋە سېخىيلىق ئىدى. قۇرەيشلەرنىڭ ئارىسىدا سېخىيلىقتا ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان بىرەيلەن يوق ئىدى. ھەزرىتى ئوسمان مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى رۇقىيەگە ئۆيلىنىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋىتى ئورناتتى. رۇقىيە ئۇنىڭدىن ئابدۇللا ئىسىملىك بىر ئوغۇل تۇغدى، ئەمما ئۇ بالا ئالتە يېشىدا ۋاپات بولۇپ كەتتى.

قۇرەيشلەر مۇسۇلمانلارغا قاتتىق ئەزىيەت يەتكۈزگەن چاغلاردا، ھەزرىتى ئوسمان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىجازىتى بىلەن(ئايالى رۇقىيەنى ئېلىپ) ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلغان مۇسۇلمانلار سېپىغا قېتىلدى. ھەبەشىستاندا قىسقا ۋاقىت تۇرۇپلا مەككىگە قايتىپ كەلدى. لېكىن، كۆپ ئۆتمەي يەنە بىر مۇسۇلمانلار كارۋىنىغا قېتىلىپ، ھەبەشىستانغا ئىككىنچى قېتىم ھىجرەت قىلدى.

ئەقەبە بەيئىتىدىن كېيىن، زۇلۇم ئاستىدا قالغان مەككىلىك مۇسۇلمانلار ئاستا-ئاستا مەدىنىگە ھىجرەت قىلىشقا باشلىدى. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئوسمان ئايالى رۇقىيەنى ئېلىپ، ھەبەشىستاندىن مەدىنىگە قايتىپ كەلدى. بۇ جەرياندا بەدرى غازىتى بولۇپ ئۆتتى، ئەمما ھەزرىتى ئوسمان بۇ غازاتقا قاتنىشالمىدى.

چۈنكى، ئايالى رۇقىيە ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولغانىدى. شۇڭا ئۇنىڭغا قاراش ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىجازىتى بىلەن مەدىنىدە قالدى. شۇنداق بولسىمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ئۇرۇش قىلغانلار قاتارىدا غەنىيمەتتىن بىر ئۈلۈش بەردى. كۆپ ئۆتمەي رۇقىيە ۋاپات بولدى(بۇ چاغدا مۇسۇلمانلار تېخى ئۇرۇشتىن قايتىپ كەلمىگەنىدى). بۇ ئىش ھەزرىتى ئوسماننى ئېغىر قايغۇغا سېلىپ قويغانىدى.

ھەزرىتى ئوسمان جاھىلىيەت دەۋرىدە ''ئەبۇ ئامىر'' تەخەللۇسى بىلەن تونۇلغانىدى. رۇقىيە ئابدۇللانى تۇغقاندىن كېيىن، كىشىلەر ئۇنى''ئەبۇ ئابدۇللا'' دەپ چاقىرىشقا باشلىدى. رۇقىيە ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئوسمان ئۇنىڭ سىڭلىسى ئۇممۇ كۇلسۇمگە ئۆيلەندى. ئەمما ئۇنىڭدىن پەرزەنت يۈزى كۆرمىدى. ئۇممۇ كۇلسۇممۇ ئاچىسىغا ئوخشاش(ھەزرىتى ئوسمان ھايات چاغدا) ۋاپات بولدى.

تۆۋەندىكىلەر ھەزرىتى ئوسمان كېيىنچە ئۆيلەنگەن ئاياللاردۇر:

فاتىمە بىنتى غەزۋان: بۇ ئايالدىن ئابدۇللا ئەسغەر تۇغۇلدى. بۇ بالا كىچىك چېغىدىلا چاچراپ كەتتى.

ئۇممۇ ئامىر بىنتى جۇندۇب: بۇ ئايالدىن ئامىر، خالىد، ئەببان ۋە ئۆمەر قاتارلىق ئوغۇللار تۇغۇلدى.

فاتىمە بىنتى ۋەلىد ئەل مەخزۇمىيە: بۇ ئايالدىن سەئىد، ۋەلىد ۋە ئۇممۇ سەئىد قاتارلىق پەرزەنتلەر تۇغۇلدى.

ئۇممۇ بەنىن بىنتى ئۇيەينە ئىبنى ھىسن: بۇ ئايالدىن ئابدۇلمەلىك تۇغۇلدى، ئەمما چاچراپ كەتتى.

راملە بىنتى شەيبە ئىبنى رابىئە: بۇ ئايالدىن ئائىشە، ئۇممۇ ئەببان ۋە ئۇممۇ ئامىر ئىسىملىك ئۈچ قىز تۇغۇلدى. بۇ ئايالدىن ئوغلى يوق ئىدى.

نائىلە بىنتى ئەل فەرافىسە: بۇ ئايالدىن مەريەم تۇغۇلدى.

دېمەككى، ھەزرىتى ئوسمان ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ جەمئىي سەككىز ئايالغا ئۆيلەنگەنىدى. ئۇ ۋاپات بولغان ۋاقىتتا، نىكاھىدا ئۇممۇ بەنىن، فاتىمە ۋە نائىلە قاتارلىق ئۈچ ئايالى بار ئىدى[①].

ھەزرىتى ئوسمان جەمئىي توققۇز ئوغۇللۇق بولغانىدى. ئۇلاردىن ئابدۇللا، ئابدۇللا ئەسغەر ۋە ئابدۇلمەلىك قاتارلىق ئۈچ ئوغلى چاچراپ كەتتى. قالغان ئامىر، خالىد، ئەببان، ئۆمەر، ۋەلىد ۋە سەئىد قاتارلىق ئالتە ئوغلى ياشىدى. ئۇندىن باشقا مەريەم، ئۇممۇ سەئىد، ئائىشە، ئۇممۇ ئەببان، ئۇممۇ ئامىر ۋە كىچىك مەريەم قاتارلىق ئالتە قىزى بار ئىدى.

ھەزرىتى ئوسمان چوڭ ۋەقەلەرنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا بولۇپ، بۇ ۋەقەلەرگە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىشتىراك

① ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7-جىلد، 351- ۋە 352-بەتلەر.

قىلغانىدى.

ھىجرەتنىڭ 6 ـ يىلى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كەئبىنى زىيارەت قىلغاچ ئۆمرە ھەج قىلىش ئۈچۈن كۆپ ساندىكى ساھابىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا مەدىنىدىن مەككىگە قاراپ يولغا چىقتى. ئەمما مەككىگە يېتىپ كەلمەي تۇرۇپ، قۇرەيشلەر مۇسۇلمانلارنىڭ ئالدىنى توستى. ئۇلار مۇسۇلمانلارنى ئۇرۇش قىلغىلى كەلدى، مەككىگە بېسىپ كىرمەكچى دەپ ئويلىغانىدى.

قۇرەيش چوڭلىرىدىن بەزىلىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مەككىگە كىرىشىگە قوشۇلغان بولسىمۇ، قالغانلىرى جاھىللىق بىلەن قەتئىي رەت قىلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابىلەردىن بىرىنى مەككىگە ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنىڭ ئۇرۇش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ، قۇرەيشلەرنى قايىل قىلماقچى بولدى ۋە ھەزرىتى ئۆمەرنى چاقىرىپ ئۆز مەقسىتىنى ئۇنىڭغا بىلدۈردى. ھەزرىتى ئۆمەر:"ئى رەسۇلۇللاھ! مەن ئۇلارنىڭ ماڭا بىر يامانلىق قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەيمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئائىلەم بەنى ئادىيدىن مېنى مەككىدە قوغدىغۇدەك بىرەر كىشىمۇ يوق. قۇرەيشلەر مېنىڭ ئۆزلىرىگە قانداق قارشى چىققانلىقىمنى ۋە ئۇلارغا قانداق قوپال مۇئامىلە قىلغانلىقىمنى ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا مەن سىلەرگە بۇ ئىشقا مەندىنمۇ مۇۋاپىقراق بىرىنى كۆرسىتىپ قوياي. ئۇ، ئوسمان ئىبنى ئەففاندۇر" دەپ ئۆزرە ئېيتتى.

شۇنىڭ بىلەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئوسماننى مەككە ئاقساقىلى ئەبۇ سۇفيان ۋە باشقا مۆتىۋەرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىش ئۈچۈن ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. ھەزرىتى ئوسمان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەلىماتى بويىچە قۇرەيش چوڭلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، مەسىلىنى چۈشەندۈردى. ئەمما ئۇلار ھەزرىتى ئوسمانغا:

—سەن كەئبىنى تاۋاپ قىلساڭ مەيلى، ساڭا بىر نەرسە دېمەيمىز. ئەمما سەندىن باشقىسىغا ھەرگىز يول قويمايمىز،—دېيىشتى. ھەزرىتى ئوسمان:

—مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تۇرغان يەردە، كەئبىنى ئۇنىڭدىن بۇرۇن تاۋاپ قىلالمايمەن،—دېدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، قۇرەيشلەر مۇسۇلمانلارنىڭ كەئبىنى تاۋاپ قىلىش تەلىپىگە قەتئىي قوشۇلماي تۇرۇۋالدى.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ قۇرەيش چوڭلىرى بىلەن ئېلىپ بارغان سۆھبىتى ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كەتكەچكە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە باشقا مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ ھاياتىدىن ئەنسىرەشكە ۋە قۇرەيشلەرنىڭ ئۇنىڭغا بىرەر يامانلىق قىلىپ قويۇشىدىن خەۋپسىرەشكە باشلىدى. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى تېخىمۇ تىت ـ تىت بولۇشقا باشلىغان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئامالسىز:"ئۇنىڭ ئۆچىنى ئالماي تۇرۇپ، بۇ يەردىن كېتىشكە بولمايدۇ!" دېدى ۋە ساھابىلىرىنىڭ پەۋقۇلئاددە بىر ۋەزىيەتكە دۇچ كېلىپ تەمتىرەپ قالماسلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان قورallىق توقۇنۇشقا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئۇلاردىن بەيئەت ئالدى.

219

”رىدۋان(رىزۋان ـ ت) بەيئىتى“ دەپ ئاتالغان بۇ مەشھۇر بەيئەت ھەزرىتى ئوسمان ئۈچۈن ئېلىنغاندى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ ھايات ـ ماماتىنىڭ دېرىكىنى ئېلىش ئۈچۈن ئېلىنغان بۇ بەيئەت ۋەقەسىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ بەيئىتىنى ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، ئوڭ قولىنى سول قولىنىڭ ئۈستىگە قويدى(بۇ ئارقىلىق ھەزرىتى ئوسماننىڭ بەيئىتىنىمۇ ئالغانلىقىنى بىلدۈردى). ۋەزىيەت جىددىيلىشىپ كەتكەندى①.

ئىمام بۇخارى «سەھىھۇلبۇخارى»دا ھەزرىتى ئوسمان ۋاپات بولۇپ خېلى يىللار ئۆتكەندىن كېيىن بولۇپ ئۆتكەن بىر سۆھبەتنى مۇنداق نەقىل قىلىدۇ:

مىسىرلىقلاردىن بىرى ھەجگە كەلگەندى. ئۇ چەتتە ئولتۇرغان بىر توپ كىشىنى كۆرۈپ ئۇلاردىن:

— بۇلار كىم؟ — دەپ سورىدى. كىشىلەر:

— ئۇلار قۇرەيشلەر، — دەپ جاۋاب بەردى. مىسىرلىق:

— ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرغان ئاۋۇ ياشانغان كىشى كىم بولىدۇ؟ — دەپ سورىدى. كىشىلەر ئۇنىڭغا:

— ئۇ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللا، — دېدى جاۋابەن. مىسىرلىق ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ:

— ئەي ئىبنى ئۆمەر! سەندىن بىر نەرسىنى سورىماقچىمەن. ماڭا ئېنىق جاۋاب بەرگىن! سەن ئوھۇد كۈنى ھەزرىتى ئوسماننىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ — دەپ سورىدى. ئابدۇللا:

— ھەئە، بىلىمەن، — دېدى. مىسىرلىق يەنە:

— بەدرى كۈنى ئۇرۇشقا چىقمىغانلىقىنى بىلەمسەن؟ — دەپ سورىدى. ئابدۇللامۇ:

— ھەئە، بۇنىمۇ بىلىمەن، — دېدى. مىسىرلىق ئۈچىنچى قېتىم:

— ئۇنداقتا، رىدۋان بەيئىتىدە ئۇنىڭ يوق ئىكەنلىكىنىمۇ بىلەمسەن؟ — دەپ سورىدى. ئابدۇللا:

— شۇنداق، ئۇنىمۇ بىلىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان مىسىرلىق ھەزرىتى ئوسماننى زاڭلىق قىلغاندەك ھىجىيىپ تۇرۇپ:

— ئەلھەمدۇلىللاھ! — دېدى. مىسىرلىقنىڭ غەرىزىنى ئۇققان ئابدۇللا ئۇنىڭ ھەزرىتى ئوسمان ھەققىدىكى شۈبھىلىرىنى تارقىتىۋېتىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا:

— مەن ساڭا بۇ ئىشلارنىڭ ئەسلى سەۋەبىنى ئېيتىپ بېرەي! ئوھۇد كۈندىكى ئىشنى ئېلىپ ئېيتساق، مەن ساڭا شاھادەت ئېيتىپ بېرىمەنكى، ئاللاھ ئۇنىڭ بۇ ئىشنى كەچۈردى ۋە مەغپىرەت قىلدى.

ئۇنىڭ بەدرى غازىتىغا قاتناشماسلىقىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتساق، پەيغەمبەر

① ئىبنۇل ئەسىر:«ئەل كامىل» 2 ـ جىلد، 188 ـ ۋە 189 ـ بەتلەر.

ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى رۇقىيە ئۇنىڭ نىكاھىدا ئىدى. ئۇرۇش كۈنلىرى رۇقىيە ئېغىر كېسەل تارتىپ يېتىپ قالدى. ھەزرىتى ئوسمان رۇقىيەگە قاراش ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىجازىتى بىلەن شەھەردە قېلىپ قالدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا:"سېنىڭ ساۋابىڭ غازاتقا قاتناشقانلار بىلەن ئوخشاش، ھەم غەنىيمەتلەردە سېنىڭمۇ بىر ئۈلۈشۈڭ بار" دەپ ئۇنىڭغا رازىلىق بەرگەنىدى.

ئەمدى رىدۋان بەيئىتىگە كەلسەك، ئەگەر ئۇنىڭدىنمۇ ئەزىز(ھۆرمەتلىك) بىر كىشى بولغان بولسا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇ كىشىنى ئەۋەتكەن بولاتتى. ئەمما ئۇنىڭدىن ئەزىز باشقا بىر كىشى بولمىغاچقا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئوسماننى ئەۋەتتى. بۇ بەيئەت ۋەقەسى ئوسمان مەككىگە كەتكەندىن كېيىن بولغانىدى. بەيئەتنىڭ ئاخىرىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئوڭ قولىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:"مانا بۇ ئوسماننىڭ قولىدۇر" دەپ ئۇنى سول قولىنىڭ ئۈستىگە قويدى ۋە:"بۇ ئوسماننىڭ بەيئىتىدۇر" دېگەنىدى.

ئابدۇللا ئىبنى ئۆمەر بۇلارنى چۈشەندۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، مىسىرلىققا قاراپ:

— ئەمدى سەن بېرىپ بۇ ئىشلارنى خالىغان ئادىمىڭگە ئېيتىپ بەرگىن!

— دېدى[①].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەبۇك غازىتىغا چىقماقچى بولغاندا خەلق يوقسۇل بولغاچقا، كۈنلىرىنى قىيىنچىلىقتا ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇھاجىرلاردىن 30 مىڭ كىشىنى تولۇق قوراللاندۇرۇش ئۈچۈن خەلقنى ئىئانە توپلاشقا قايتا-قايتا چاقىرىق قىلغانىدى. چاقىرىققا ئاۋاز قوشقان ھەزرىتى ئوسمان پۈتۈن قوشۇننى ئۆزى يالغۇز شۇنداق قوراللاندۇردىكى، قوشۇندا بىرەر يۈگەن ياكى چۇلۇۋۇر چاغلىق بىر نەرسىمۇ كەم قالمىدى.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قوماندانلىقىدا تەبۇك غازىتىغا چىقىش ئالدىدا تۇرغان مۇسۇلمانلار قوشۇنىغا 950 تۆگە ۋە 50 ئات ئىئانە قىلغانلىقى، ئۇندىن باشقا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا مىڭ دىنار قويغانلىقى نەقىل قىلىنىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ بۇ تەڭداشسىز سېخىيلىقى ۋە پىداكارلىقىدىن بەكمۇ مەمنۇن بولغانىدى. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئوسماندىن رازى بولغان ھالدا ۋاپات بولغانىدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى دەۋرىدە، ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىنىڭ باش كاتىپى، دەپ قارىلاتتى. ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە بولسا، خەلىپىدىن كېيىن دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئىككىنچى چوڭ ھۆكۈمدار ئىدى[②].

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى دەۋرىدە قەھەتچىلىك يۈز بەرگەنىدى. خەلق توپلىنىپ خەلىپىگە دەردىنى ئېيتىپ:

① ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7-جىلد، 334- ۋە 335-بەتلەر.

② ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7-جىلد، 327- ۋە 328-بەتلەر.

—ئى رەسۇلۇللاھنىڭ خەلىپىسى! يامغۇر ياغمىدى، تۇپراقتىن ھېچنېمە ئۈنمىدى، خەلق ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىشتىن ئەنسىرەۋاتىدۇ. سەن قانداق قىلاي دەيسەن؟—دېيىشتى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى:

—بىرئاز سەۋر قىلىپ تۇرۇڭلار! ئاللاھ تائالا چوقۇم سىلەرگە بىر يول كۆرسىتىدۇ،—دەپ ئۇلارغا تەسەللى بەردى ۋە ئۇلارنىڭ قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىشقا جىددىي تۇتۇش قىلدى. شۇ كۈنى كەچكە يېقىن ھەزرىتى ئوسمانغا تەۋە بىر سودا كارۋىنىنىڭ شام تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقى ۋە ئەتىسى ئەتىگەندە مەدىنىگە يېتىپ كېلىدىغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر كەلدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خەلق خۇشاللىقىدىن يولغا چىقىپ، تۆت كۆز بىلەن كارۋاننى كۈتۈپ تۇرۇشتى.

كارۋان مىڭ تۆگىلىك بولۇپ، تۆگىلەرگە بۇغداي، زەيتۇن يېغى ۋە قۇرۇق ئۈزۈم(كىشمىش-يېمىش) ئارتىلغانىدى. كارۋان مەنزىلگە يېتىپ، يۈكلەر چۈشۈرۈلۈپ بولغۇچە، سودىگەرلەر ھەزرىتى ئوسماننىڭ يېنىغا ئولىشىپ بولغانىدى. ھەزرىتى ئوسمان ئۇلاردىن:

—ھە، نېمە دېمەكچىسىلەر؟—دەپ سورىدى. سودىگەرلەر:

—نېمە دەپ كەلگەنلىكىمىزنى سەن ئوبدان بىلىسەن. مېلىڭنى تېزراق سېتىپ بەرسەڭ، بىز يولىمىزغا كېتىۋالغان بولساق. خەلق ئاچلىقتىن ئۆلەر ھالغا چۈشۈپ قالدى، ھەممىسى بىزنى ساقلاپ تۇرىدۇ،—دېيىشتى. ھەزرىتى ئوسمان ئۇلاردىن:

—ماقۇل، ئۇنداق بولسا، قېنى ئېيتىڭلارچۇ، ماڭا قانچىلىك نەپ بېرىسىلەر؟—دەپ سورىدى.

—كۆرە بېشىغا ئىككى دەرھەمدىن بېرىمىز،—دېيىشتى سودىگەرلەر. ھەزرىتى ئوسمان:

—ماڭا ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ بەرمەكچى بولغانلار بار،—دەپ ئېتىراز بىلدۈردى.

—ئۇنداق بولسا، تۆت دەرھەمدىن بېرەيلى،—دېيىشتى سودىگەرلەر. ئۇلار باھا تالاشقىلى تۇردى. ھەزرىتى ئوسمان يەنە:

—ماڭا ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ بەرمەكچى بولدى،—دېدى. سودىگەرلەر:

—ھە بوپتۇ، بەش دەرھەمدىن بەرسەكقۇ يېتەر؟!—دېيىشتى. ھەزرىتى ئوسمان:

—ياق، ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ بەرمەكچى بولدى،—دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى. بۇ گەپكە ھەيران بولغان سودىگەرلەر:

—ئەي ئەبۇ ئامىر! مەدىنىدە بىزدىن باشقا سودىگەر بولمىسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزدىن بۇرۇن باشقىلار كەلمىگەن تۇرسا، ساڭا شۇنچىۋالا كۆپ نەپ بەرمەكچى بولغان زادى كىم؟—دەپ سوراشتى. ھەزرىتى ئوسمان:

—ئاللاھ تائالا ھەر دەرھەم ئۈچۈن ماڭا ئون ھەسسە ئارتۇق بېرىشنى ۋەدە

قىلدى[1]. سىلەرمۇ شۇنچىلىك نەپ بېرەلەمسىلەر؟ — دېدى. ئۇلار:

— ياق، بىز ھەرگىز ئۇنداق قىلالمايمىز، — دېيىشتى.

دۇنيادا جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون كىشىنىڭ بىرى بولغان ھەزرىتى ئوسمان ئۆز كۆڭلىدە ئاجايىپ بىر قارار چىقارغانىدى. ئۇ بۇ قارارىنى ئېلان قىلىپ، مەككە سودىگەرلىرىگە مۇنداق دېدى:

— ماڭا قاراڭلار! ئاللاھ گۇۋاھچىمدۇر، مەن بۇ كارۋان يۈكىنىڭ بارىنى (پەقەت ئاللاھ رىزاسى ئۈچۈن) ئېغىر كۈندە قالغان كىشىلەرگە ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ غېرىب ـ غۇرۋالىرىغا سەدىقە ئورنىدا تارقىتىپ بېرىشكە نىيەت قىلدىم.

ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئەمرى بىلەن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەنلىكى توغرىسىدىكى قارارنامىنى يازغانىدى.

ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە ئىككىنچى دەرىجىلىك ھۆكۈمدار ئىدى. خەلق ھەزرىتى ئۆمەردىن بىرەر نەرسە تەلەپ قىلىشتىن بۇرۇن ھەزرىتى ئوسمان بىلەن كۆرۈشەتتى. خەلقنى نوپۇسقا ئېلىش ۋە ھىجرىيە تارىخىنى مۇھەررەم ئېيىدىن باشلاش قاتارلىق پىكىرلەرنى تۇنجى بولۇپ ھەزرىتى ئوسمان ئوتتۇرىغا قويغانىدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قوپال مىجەزى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ مۇلايىملىقىنى تەڭشەپ تۇرىدىغان مۇھىم ئامىل بولغىنىدەك، ھەزرىتى ئوسماننىڭ مۇلايىم مىجەزىمۇ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قوپاللىقى بىلەن بىرلىشىپ تەڭپۇڭلۇقنى ساقلايتتى. شۇڭا بۇ ئىككى دەۋردىكى دۆلەت رەھبەرلىكىدە كۆپ ئۆزگىرىش بولمىدى. چۈنكى، قوپال مۇئامىلىنىڭ يېنىدا ئۇنى تەڭشەپ تۇرىدىغان سىلىقلىق، غەزەپ ـ نەپرەتنىڭ يېنىدا ئۇنى بېسىپ تۇرىدىغان مۇلايىملىق ۋە مەرھەمەت بار ئىدى.

---

[1] ھەزرىتى ئوسمان بۇ سۆزى ئارقىلىق ئاللاھ تائالانىڭ مۇنۇ ئايىتىنى كۆزدە تۇتقانىدى: "بىرەر ياخشىلىق قىلغان ئادەم ئون ھەسسە ئارتۇق ساۋابقا ئىگە بولىدۇ، بىرەر يامانلىق قىلغان ئادەمگە پەقەت ئۇنىڭ يامانلىقىغا باراۋەرلا جازا بېرىلىدۇ..." [سۈرە«ئەنئام»(6 ـ سۈرە)، 160 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى] ـ ت.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ خەلىپىلىكى

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ جىنازا نامىزى سۇھەيب تەرىپىدىن چۈشۈرۈلۈپ دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن، مىقداد ئىبنى ئامىر شۇرا(كېڭەش) ئەزالىرىنى دەرھال مۇسەۋۋىر ئىبنى مەھرەمەنىڭ ئۆيىگە چاقىردى. بۇلاردىن ھەزرىتى ئوسمان، ھەزرىتى ئەلى، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف، زۇبەير ئىبنى ئاۋام ۋە سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قاتارلىق بەش كىشى تەق بولدى، تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللا مەدىنىدە يوق ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللا مەسلىھەتچى ۋە مۇپەتتىش سۈپىتىدە كېڭەشكە قاتناشتى. ئەبۇ تەلھە ئەنسارى ئەللىك كىشىلىك ئامانلىقنى ساقلاش ئەترىتى بىلەن كېڭەش ئەزالىرىنىڭ بىخەتەرلىكىگە مەسئۇل بولۇپ، ئىشىكتىن ھېچكىمنىڭ كىرىشىگە قەتئىي رۇخسەت قىلمىدى.

كېڭەش ئەزالىرى مۇسەۋۋىر ئىبنى مەھرەمەنىڭ ئۆيىدە مەسلىھەتلىشىشكە باشلىدى. ئۇلار ئۇممەتنىڭ بىرلىكى ۋە باراۋەرلىكى ھەققىدىكى ئارزۇ-ئارمانلىرىنى، بۆلگۈنچىلىكتىن كېلىپ چىقىدىغان ئاقىۋەتلەرنى بىرەر قۇر تەھلىل قىلىپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئابدۇرراھمان ئىبى ئەۋف سۆز ئېلىپ(ئۇ بىرىنچى بولۇپ سۆز ئالغان ئىدى):

—قېنى ئېيتىپ بېقىڭلار! ئاراڭلاردا كىم خەلىپىلىك نامزاتىدىن ۋاز كېچەلەيدۇ ۋە بۇنى(خەلىپىلىكنى) ئارىمىزدىكى ”ئەڭ پەزىلەتلىك كىشى“گە ئۆتۈنۈپ بېرىدۇ؟—دېدى.

بۇ سوئالغا خېلى ئۇزۇنغىچە ھېچكىم جاۋاب بەرمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇرراھمان:

—بىرىنچى بولۇپ مەن ۋاز كەچتىم،—دېدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ھەزرىتى ئوسمانمۇ:

—مەنمۇ ۋاز كېچىشكە رازىمەن. چۈنكى مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: ”... (بۇ ۋەزىپىنى ئۆز زىممىسىگە ئالمىغان ئادەم) زېمىندىمۇ، ئەرشتىمۇ(ئاللاھنىڭ ۋە بەندىلەرنىڭ نەزىرىدىمۇ) خاتىرجەمدۇر“ دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدىم،—دېدى. ھەزرىتى ئەلىدىن باشقا ھەممەيلەن نامزاتلىقتىن ۋاز كەچتى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇرراھمان ھەزرىتى ئەلىگە:

—ئەي ئەبۇ ھەسەن! سەن بىر نېمە دېمەمسەن؟ قارىغاندا بۇ ئىشقا ھەۋىسىڭ باردەك تۇرىدۇ. ئەگەر راست شۇنداق بولسا، ھەر ۋاقىت ھەق تەرەپتە تۇرىدىغانلىقىڭغا، ئۆز خاھىشىڭ بويىچە ئىش تۇتمايدىغانلىقىڭغا، يېقىن-يورۇقلىرىڭغا ئالاھىدە مۇئامىلىدە بولمايدىغانلىقىڭغا، ئۇممەتنىڭ مەنپەئىتىگە

كەلگەندە ئارقاڭغا يېنىۋالمايدىغانلىقىڭغا ۋەدە بېرەلەمسەن؟ — دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى:

— سىلەرمۇ ھەقىقەتلەرنى بۇرمىلاپ، ۋەقە تۇغدۇرماقچى بولغانلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلىدىغان جەڭلەردە ماڭا يېقىن تۇرۇپ، مېنى قوللايدىغانلىقىڭلارغا، مەن ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن كىشىلەرگە رازى بولىدىغانلىقىڭلارغا(ئۇلارنىڭ ئەمىر ۋە تەلىماتلىرىغا بويسۇنىدىغانلىقىڭلارغا) ۋەدە بېرەلەمسىلەر؟ ئەگەر سىلەر ۋەدە بېرەلىسەڭلار، مەنمۇ يېقىن-يورۇقلىرىمغا ئالاھىدە مۇئامىلىدە بولمايدىغانلىقىمغا ۋە ئۈممەتنىڭ مەسىلىلىرىگە بىپەرۋالىق قىلمايدىغانلىقىم توغرۇلۇق سىلەرگە ۋەدە بېرىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى.

ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف ئۇنىڭ تولۇق قانائەت ھاسىل قىلغان-قىلمىغانلىقىنى بىلىپ بېقىش مەقسىتىدە:

— سەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تۇغقان بولغانلىقىڭ، بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ئىچىدە ھەممىدىن بۇرۇن مۇسۇلمان بولغانلىقىڭ ۋە بۇ دىن ئۈچۈن كۆرسەتكەن كۆپلىگەن خىزمەتلىرىڭنى كۆزدە تۇتۇپ ئۆزۈڭنى بۇ ماقامغا ئەڭ لايىق كۆرۈۋاتىسەن، شۇنداقمۇ؟! ئەگەر بۇ ۋەزىپە ساڭا بېرىلمىسە، بۇلارنىڭ ئىچىدە بۇ ئورۇنغا كىمنى ئەڭ مۇناسىپ كۆرگەن بولاتتىڭ؟ — دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى:

— ئوسماننى ئەڭ مۇناسىپ دەپ ئويلايمەن، — دەپ جاۋاب بەردى. ئابدۇرراھمان ئوسماننى بىر چەتكە تارتىپ، ئۇنىڭدىنمۇ شۇ سوئالنى سورىدى. ھەزرىتى ئوسمان:

— مەن ئەلىنى ئەڭ مۇۋاپىق دەپ قارايمەن، — دەپ جاۋاب بەردى. ئاندىن ئابدۇرراھمان بۇ سوئالنى زۇبەيردىن سورىدى. ئۇ:

— مەنچە ئەلى مۇناسىپ، — دېدى. ئابدۇرراھمان ئەڭ ئاخىرىدا سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاستىن سورىدى. ئۇ:

— مەن ئوسماننى لايىق دەپ بىلىمەن، — دېدى.

بۇنداق تەڭپۇڭ ھالەتنى شەكىللەندۈرگەن ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف ئۆز پىكرىنى بايان قىلىش بىلەن تارازىنىڭ بىر تەرىپىنىڭ ئېغىر بېسىپ كېتىشىنى خالىمايتتى. چۈنكى، ھەر ئىككى تەرەپكە ئىككىدىن ئاۋاز بېرىلگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ كىشىلەر ئابدۇرراھمان كىمنى تاللىسا، ئەڭ مۇۋاپىقى شۇ بولىدۇ، دەپ ئۇنىڭغا قەتئىي ئىشەنچ باغلىغانىدى. بۇ زاتلارنىڭ ھېچبىرىدە شەخسىيەتچىلىك دېگەن ئۇقۇم مەۋجۇت ئەمەس ئىدى.

ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف كېڭەش ئەزالىرىنىڭ خەلىپە سايلىمىنى مۇشۇ يەردە توختىتىپ قويۇپ، خەلقنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكرىنى ئېلىش نىيىتىدە سىرتقا چىقتى ۋە مەدىنىدىكى مۆتىۋەرلەر ۋە قوماندانلارنىڭ پىكىرلىرىنى ئالدى، ئۇلار بىلەن كۆپ مەسلىھەتلەشتى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ھەزرىتى ئوسمانغا مايىل ئىدى. ئۈچ

كۆڭلۈك مۇھلەت تۈگەي دەپ قالغانىدى. ئۇ كۈنى يېرىم كېچىدە ئابدۇراھمان مۇسەۋۋىر ئىبنى مەھرەمەنىڭ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى ۋە مەھرەمەنى ئويغىتىپ:

— نېمانچە ئۇخلايسەن؟ مەن كېچىچە كىرپىك قاقمىدىم دېسەممۇ بولىدۇ. ماڭ، بېرىپ زۇبەير بىلەن سەئدنى چاقىرىپ كەل!—دەپ ئۇنىڭغا قوپال تەگدى. بۇنىڭدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، ئابدۇرراھمان بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىۋېتىش قارارىغا كەلگەنىدى. ئۇ كېڭەش ئەزالىرى بىلەن بىرلىكتە بۇ ئىشنى ھەل قىلىۋېتىشكە ئالدىرايتتى. ئەلۋەتتە، كېڭەش ئەزالىرىنىڭ پىكرىدىن باشقا، ئۆزى كۆرۈشكەن كىشىلەرنىڭ پىكىرلىرىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلمىغان ئاساستا، بۇ ئىشتىن بىر نەتىجىگە ئېرىشىش ئارزۇسىدا ئىدى. زۇبەير ۋە سەئدنى قايىل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھەزرىتى ئوسمان ياكى ھەزرىتى ئەلىگە ئاۋاز بېرىشى بىلەن ئۇ ئىككىسىدىن بىرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلىمەكچى بولغانىدى.

ئەمما زۇبەير ۋە سەئد بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن ھەر ئىككىسىنىڭ ئۆز رايىدىن يانمىغانلىقىنى بىلىپ، ساھابىلەرنىڭ ھوزۇرىدا بۇ ئىككىسىنىڭ بىرىگە بەيئەت تەلەپ قىلماقچى بولدى. شۇنداق قىلغاندا، بۇ بەيئەت ھەم كۈچكە ئىگە بولاتتى ھەم مەلۇم مايىللىقا يول قويۇلمىغانلىقى ھەممە كىشىگە ئېنىق بولاتتى ۋە ھەر ئىككىسىنىڭ ئېتىراز بىلدۈرۈشكە ھەققى قالمايتتى.

ئەتىسى سەھەردە، جامائەت بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ئابدۇرراھمان كېڭەش ئەزالىرىنى يەنە بىر يەرگە جەم قىلدى. ئاندىن مەيلى ئەنسار بولسۇن ياكى مۇھاجىر بولسۇن، مەدىنىدە تۇرۇۋاتقان مۆتىۋەرلەر ۋە قوماندانلارنىڭ ھەممىسىنى چاقىرتىپ كەلدى. ئادەملەر شۇنداق جىق ئىدىكى، كەلگەنلەر مەسچىتكە سىغماي قالدى. ئابدۇرراھمان ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ئەي جامائەت! كېڭەش ئەزالىرى(باشقا شەھەرلەردىن بۇ يەرگە كەلگەن ۋالىيلارنىڭ يېنىدىن تەيىنلىنىدىغان خەلىپىنى كۆرۈپ، ئۆز شەھىرىگە قايتىشى ئۈچۈن) بىر قارارغا كېلىپ بولدى.

ئابدۇرراھماننىڭ سۆزى شۇ يەرگە كەلگەندە، ئولتۇرغانلاردىن بەزىلەر ئۆز پىكىرلىرىنى بايان قىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئون مۇبەششىر(بۇ دۇنيادا جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون كىشى)دىن بىرى بولغان سەئد ئىبنى زەيد سۆز قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋفكە ئاۋاز بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئەمما ئابدۇرراھمان:

— بولمايدۇ! بۇندىن باشقا پىكرىڭ بولسا بايان قىلغىن،—دەپ ئۇنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلدى. ئۇندىن كېيىن ئەممار ئىبنى ياسىر ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە ئاۋاز بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى، مىقداد ئىبنى ئامىر ئۇنىڭغا قېتىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئارقىدىنلا ئابدۇللا ئىبنى ئەبۇ سەرھ ئورنىدىن تۇرۇپ، ھەزرىتى ئوسمانغا ئاۋاز بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى، ئۇنىڭغا ئابدۇللا ئىبنى ئەبۇ

رابىئەمۇ قېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەممەيلەن ئۆزى بىلگىنىچە بىر نەرسىلەرنى دېيىشكە باشلىدى. سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئەي ئابدۇرراھمان! قالايمىقانچىلىق چىقىدىغان بولدى، بۇ مەسىلىنى دەرھال بىر تەرەپ قىلىۋېتەيلى!— دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇردى. ئابدۇرراھمان كېڭەش ئەزالىرىغا مۇنداق دېدى:

— ئەي قېرىنداشلار! مەن بۇ مەسىلە ھەققىدە خەلقنىڭمۇ پىكرىنى ئالدىم، ئۇلار بىلەن كۆپ مەسلىھەتلەشتىم. ئەمما سىرتتىكىلەرنىڭ سىلەرگە مۇداخىلە قىلىشىغا ھەرگىز يول قويماڭلار!— دەپ بۇ يەردە بولۇۋاتقان غۇلغۇلىنىڭ ئۇلارنى ھېچقانداق زىيان-زەخمەتكە ئۇچراتمايدىغانلىقىغا كاپالەتلىك قىلدى. ئاندىن ئۇ ھەزرىتى ئەلىنى ئالدىغا چاقىرىپ ئۇنىڭغا:

— ئاللاھنىڭ كىتابى ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ سۈننىتى بويىچە ئىش تۇتىدىغانلىقىڭغا ۋە بۇرۇنقى ئىككى خەلىپىنىڭ ئىزىدىن ماڭىدىغانلىقىڭغا ۋەدە بېرەلەمسەن؟— دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى:

— بىلىمىم ۋە كۈچۈمنىڭ يېتىشىچە شۇنداق قىلىشقا تىرىشىمەن،— دېدى. ئابدۇرراھمان ھەزرىتى ئۇسماننى چاقىرىپ، ئۇنىڭدىنمۇ شۇ سوئالنى سورىدى. ھەزرىتى ئۇسمان:

— ھەئە، ۋەدە بېرەلەيمەن،— دەپ كەسكىن جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ جاۋابى تۈگىشى بىلەنلا ئابدۇرراھمان دەرھال ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدى. بۇنى كۆرگەن جامائەتمۇ بىر-بىرلەپ كېلىپ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلىشتى[1].

شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئۇسمان خەلىپىلىككە سايلانغان بولدى. ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف ھېچقانداق ئىختىلاپ ۋە غوۋغاغا يول قويمىغان ئاساستا مەسىلىنى ھەل قىلدى. ئۇ بۇ ئىشنى تەڭ ئاۋازغا ئېرىشكەن ئىككى ساھابىنىڭ ھېچبىرىگە تەرەپدار بولماي، بۇ ئىككى چوڭ ساھابىنىڭ مىجەز-خاراكتېرىنى نەزەردە تۇتقان ھالدا ئۇتۇقلۇق تاماملىغانىدى.

ھەزرىتى ئۇسمان خەلىپىلىككە سايلانغان كۈنى كېڭەش ئەزاسى تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللامۇ مەدىنىگە قايتىپ كەلگەنىدى. كىشىلەر ئۇنىڭغا:

— بېرىپ ئۇسمانغا بەيئەت قىل!— دېيىشتى. تەلھە:

— قۇرەيشلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭدىن رازىمۇ؟— دەپ سورىدى. كىشىلەر:

— شۇنداق،— دېيىشتى. ئۇ يەنە:

— پۈتۈن خەلق ئۇنىڭغا بەيئەت قىلدىمۇ؟— دەپ سورىدى. كىشىلەر:

— شۇنداق،— دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ:

— ئەگەر پۈتۈن خەلق پىكىر بىرلىكىگە كەلگەن بولسا، مەن خەلقىمدىن ئايرىلمايمەن،— دېدى ۋە بېرىپ ھەزرىتى ئۇسمانغا بەيئەت قىلدى[2].

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3-جىلد، 70-، 76-بەتلەر.

[2] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3-جىلد، 77-بەت.

تارىخچىلار ئىسلام تارىخىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدىكى بۇ كىچەش ئەزالىرى ئارىسىدا شۇ ئۈچ كۈن ئىچىدە بولۇپ ئۆتكەن تالاش ـ تارتىشلارغا ئائىت تۈرلۈك كۆزقاراش ۋە پىكىرلەرنى بايان قىلغانىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ بايانلىرىدا بىرمۇنچىلىغان زىددىيەتلىك قاراشلار خاتىرلەنگەنىدى. مۇشۇ سەۋەبلەر كىتابخانىلارنى خۇددى ساھابىلەر ئارىسىدا زىددىيەت ۋە سۈركىلىش باردەك ھېسسىياتقا كەلتۈرۈپ قويغانىدى، بەزى كىتابخانىلارنىڭ كۆڭلىدە ئۇ پاك جەمئىيەتنىڭ ئەزالىرى ۋە ئۈممەتنىڭ نادىر رەھبەرلىرى ئارىسىدا ھەردائىم سىياسىي توقۇنۇش يۈز بېرىپ تۇرىدىكەن، دېگەندەك گۇمانلارنى پەيدا قىلىپ قويغانىدى. ھالبۇكى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مۇنداق ئىش مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. چۈنكى، بۇ خىل پوزىتسىيە ئۇلارنىڭ ئاللاھقا بولغان كامىل ۋە تەۋرەنمەس ئىمانىغا، ساپ ئەخلاقى ۋە خاراكتېرىگە پەقەتلا ئۇيغۇن كەلمەيتتى. يۈكسەك ماقامغا چىقىپ خەلقنى ئۆزىنىڭ چاكىرى قىلىۋېلىش، دۇنيانىڭ ھاۋايى ـ ھەۋەسلىرىگە بېرىلىش دېگەنلەر ئۇلارنىڭ دىلىغا مەھكەم ئورنىشىپ كەتكەن ئاللاھتىن قورقۇش ئېتىقادىغا تامامەن زىت ئىدى.

ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن مېھرابقا چىقىپ قىسقىلا سۆز قىلدى. كېچەش ئەزالىرى ئارىسىدا ئۇنىڭ كۆڭلى ئەڭ غەمكىن ۋە پەرىشان ئىدى. ئۇ سۆزىدە خەلققە بەزى نەسىھەتلەرنى قىلدى. ئۇلارغا ئاخىرەت ھاياتىنى ئەسلىتىپ، بۇ دۇنيانىڭ پىتنىلىرىگە ئارىلاشماسلىق ھەققىدە ئۈگۈت بەردى. ھەزرىتى ئوسمانغا بەيئەت قىلىش ھىجرىيىنىڭ 24 ـ يىلى، زۇلھەججە ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىغا توغرا كەلگەنىدى[1]. ئۇ ۋاقىتتىكى ۋالىيلارنىڭ تىزىملىكى تۆۋەندىكىدەك ئىدى:

مەككە ۋالىيسى: نافى ئىبنى ئابدۇلھارىس خۇزەي.
تائىف ۋالىيسى: سۇفيان ئىبنى ئابدۇللا سەقەفى.
سانا ۋالىيسى: يەئلا ئىبنى مۇنەببىھ.
جەنەد ۋالىيسى: ئابدۇللا ئىبنى ئەبۇ رابىئە مەھزۇمى.
كۇفە ۋالىيسى: مۇغىرە ئىبنى شەئبە سەقافى.
بەسرە ۋالىيسى: ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى.
شام ۋالىيسى: مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيان.
ھۇمۇس ۋالىيسى: ئۇمەير ئىبنى سەئد.
مىسىر ۋالىيسى: ئەمرۇ ئىبنى ئاس.
بەھرەين ۋالىيسى: ئوسمان ئىبنى ئەبۇل ئاس[2].

[1] ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 228 ـ بەت.
[2] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3 ـ جىلد، 82 ـ بەت.

ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى فەتھەلەر

ھەزرىتى ئوسمان دەۋرى فەتھەلەر بىلەن ئۆتكەن دەۋر ئىدى. بۇ فەتھەلەر ئاساسىي جەھەتتىن ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە باشلانغان فەتھەلەرنىڭ داۋامى بولۇپ، قۇرۇقلۇق ۋە دېڭىزدا ئون يىل توختىماي داۋاملاشتى.

ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئىككى يىلى قالايمىقانچىلىق ۋە پىتنە-پاساتقا تولۇپ كەتتى. بۇ پىتنىلەر شۇنداق تارقىلىپ كەتتىكى، ئالدىنقى يىللاردا قولغا كەلتۈرۈلگەن پۈتۈن نەتىجىلەرمۇ بىراقلا يوققا چىقىرىلدى. كىشىلەر ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىنى پۈتۈنلەي پاراكەندىچىلىك ئىچىدە ئۆتتى، دەپ بىلىشەتتى، بۇ پاراكەندىچىلىكلەرنى، ھەزرىتى ئوسماننىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى سەۋەبىدىن كېلىپ چىقتى، دەپ قارىشاتتى. ئەڭ ئېچىنارلىقى شۇكى، بۇ ۋەقەلەر كۆنسېرى شىددەتلىك تۈس ئېلىپ، ئەڭ ئاخىر ھەزرىتى ئوسماننىڭ شېھىت قىلىنىشىغا سەۋەب بولدى.

بۇ ۋاقىتلاردا، مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيان شامنىڭ ۋالىيسى ئىدى. ئۇ بىزانسلار ئۈستىگە يۈرۈش قىلىپ، ئۇ دەۋردە ”ئاممۇرىيە“ دەپ ئاتالغان(ھازىرقى) ئەنقەرەگىچە يېتىپ باردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرىدىن ئۇبادە ئىبنى سامىت، خالىد ئىبنى زەيد، ئەبۇ زەر ئەنسارى ۋە شەدداد ئىبنى ئەۋس قاتارلىقلار ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىدى.

مۇسۇلمانلار ناھايىتى كەڭ زېمىنلارنى فەتھى قىلدى. دۈشمەن قوشۇنىنىڭ سانىغا قارىغاندا مۇسۇلمانلارنىڭ سانى بەكمۇ ئاز ئىدى. شۇڭا فەتھى قىلغان ھەر بىر جايدا ئاز ساندا ئەسكىرىي كۈچ قالدۇرۇپ مېڭىشقا مەجبۇر بولاتتى. چۈنكى، ئالدىدا ئۇلارنى كۈتىۋاتقان ئۇرۇشقا تەييار دۈشمەن قوشۇنلىرى ۋە چەكسىز كەتكەن چېگرىلار بار ئىدى، بۇ يەرلەرنى داۋاملىق قوغداپ تۇرمىسا بولمايتتى.

ئۇلارنىڭ مۇداپىئە مەركەزلىرى ۋە ۋاقتى كەلگەندە ئېھتىياجلىق بولغان جايلارغا ۋە ئالدىنقى سەپكە ياردەمگە ئەۋەتىلىدىغان ئەسكىرىي بازىلىرى بار ئىدى.

يۇقىرىقى سەۋەبلەر مۇسۇلمانلارنى يېڭى فەتھى قىلىنغان جايلارغا ئاز ساندا بولسىمۇ ئەسكەر تۇرغۇزۇشقا مەجبۇر قىلاتتى. شۇنداق قىلغاندا، يەرلىك خەلقنىڭ جىزيە تۆلەشكە قارشىلىق قىلىشىنىڭ ۋە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مۇسۇلمانلارغا بويۇنتاۋلۇق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولاتتى.

يەرلىك خەلق ئۆز يۇرتلىرىنىڭ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن فەتھى قىلىنىشىنى ”ئۆزلىرىمىز سادىر قىلغان سەۋەنلىكلەر ۋەجىدىن مۇشۇ كۈنلەرگە مۇپتىلا بولدۇق“

دەپ قارايتتى ۋە خاتالىقلارنى ۋاقتىدا ئاشكارىلىمىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ شانلىق ئۆتمۈشلىرىنى ۋە تارىخقا ئايلىنىپ كەتكەن دۆلەتلىرىنى خىيال قىلىشىپ ھەسرەت چېكىشەتتى، شۇ كۈنلەرگە قايتىدىن ئېرىشىش ئارزۇ-خىياللىرىدا يۈرۈشەتتى. ئۇلار ھەردائىم مۇسۇلمانلارنى ئۆز يۇرتلىرىدىن سۈر-توقاي قىلىدىغانغا مۇۋاپىق پۇرسەت ئىزدەيتتى.

ئىسلام دۆلىتىنىڭ پۇقراسىغا ئايلىنىپ بولغان غەيرىي مۇسۇلمانلارمۇ پات-پات ئىسيان كۆتۈرۈپ، كېلىشىمنى بۇزۇپ تۇراتتى.

مەسىلەن، ئاللىبۇرۇن فەتھى قىلىنغان ئىران ۋە بىزانس زېمىنلىرىدىكى خەلق ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ۋاپاتىنى پۇرسەت بىلىپ، ئۇ يەر-بۇ يەردە ئىسيان كۆتۈرۈشكە باشلىدى. ئۇلار مۇسۇلمانلارنى ئاجىزلىشىپ كەتتى، دەپ ئويلاشقانىدى. مۇسۇلمانلار يەنە بىر قېتىم ئۇلار ئۈستىگە يۈرۈش قىلىشقا مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ بۈرۈنقى كۈچ-قۇۋۋىتىدىن قالمىغانلىقىنى، ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىنىڭ ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىن قېلىشمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىشتى.

ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى فەتھى سەپەرلىرى

غەربىي سەپ

ھىجرىيە 25 - يىلى، مىسىر ۋالىيسى ئەمرۇ ئىبنى ئاس كىلىشىمنى بۇزغان ئىسكەندەرىيە خەلقىنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى ۋە ئۇرۇش بىلەن ئۇلارنى قايتا بويسۇندۇردى. ھەزرىتى ئۆمەر، قوماندانلىرىدىن ئەمرۇ ئىبنى ئاسنىڭ ترابلۇسنىڭ فەتھىسىدىن كېيىن ئافرىقىغا تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ يۈرۈش قىلىشىنى توسۇپ قويغانىدى. ئەمما ھەزرىتى ئوسمان بۇ ئىشقا ئىجازەت بەردى ۋە ئابدۇللا ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇ سەرھنى بىر قوشۇنغا قوماندان قىلىپ، ئافرىقىغا ئەۋەتتى.

ئابدۇللا ترابلۇستىن ئۆتۈپ، دېڭىز ساھىلىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بىزانس كېمىلىرىدىن بىرمۇنچىنى قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن شىمالىي ئافرىقا يۈرۈشىنى داۋاملاشتۇردى ۋە ھىجرىيە 27 - يىلى، (ھازىرقى تۇنىسنىڭ شەھەرلىرىدىن) قەيراۋاننىڭ غەربىدىكى سۇبەيتىلا دېگەن يەردە بىزانس قوشۇنىغا دۇچ كەلدى. قەيراۋان ئۇ ۋاقىتلاردا تېخى شەھەر بولۇپ قۇرۇلمىغانىدى. بىزانس قوشۇنىغا گېئورگى (George) ئىسىملىك بىرى قوماندان ئىدى. بۇ ئۇرۇشتا مۇسۇلمانلار قوشۇنىدىن ئابدۇللا ئىبنى زۇبەير گېئورگىنى ئۆلتۈردى. مۇسۇلمانلار زەپەر قۇچقان بۇ ئۇرۇشتا ئابدۇللا زور تۆھپە قوشتى.

ئەمما مۇسۇلمانلار قوشۇنىنىڭ قوماندانى ئابدۇللا ئىبنى سەئد ئەبۇ سەرھ ئەينى شارائىتنى كۆزدە تۇتۇپ بىزانسلار بىلەن كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، ھەر يىلى مەلۇم مىقداردا جىزيە ئېلىش شەرتى بىلەن ئافرىقىدىن قوشۇن باشلاپ چىقىپ كەتتى. ئۇ، مىسىرغا جەنۇب تەرەپتىن تەھدىت سېلىۋاتقان نۇبىيالارنى توسۇش ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولغانىدى[1].

شام ۋالىيسى مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىلا فەتھى ئىشلىرىنى دېڭىز ئارقىلىق كېڭەيتىپ، ھۇمۇس شەھىرى ئەتراپىدىكى يېزىلارنىمۇ ئىسلام تېررىتورىيىسىگە قوشۇش ھەققىدە خەلىپىگە تەكلىپ بەرگەنىدى. ھەتتا ھۇمۇس يېزىلىرىدىكى خەلقنىڭ يېقىن ئەتراپتىكى رۇم يېزىلىرىدىكى ئىت ۋە توخۇ ئاۋازلىرىنى ناھايىتى ئېنىق ئاڭلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، خەلىپىنى قايىل قىلماقچى بولغانىدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىشتىن بۇرۇن، دېڭىز ھەققىدە مەلۇمات ئالماقچى بولدى، چۈنكى ئۇنىڭ دېڭىز توغرۇلۇق ھېچقانداق مەلۇماتى يوق ئىدى. شۇ مەقسەتتە، ئەمرۇ ئىبنى ئاسقا قىسقىچىلا مەكتۇپ

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3 - جىلد، 91 - ، 92 - ، 94 - ، 97 - بەتلەر.

يېزىپ:"ماڭا دېڭىز سەپىرى ھەققىدە مەلۇمات بەرگىن! چۈنكى مەن نەپسىم بىلەن ئېلىشىۋاتىمەن" دېگەنىدى، ئەمرۇ ئىبنى ئاس ئۇنىڭغا مۇنداق جاۋاب مەكتۇپ يوللىدى:"دېڭىزدا بىرمۇنچىلىغان مەخلۇقنىڭ بىر مەخلۇققا مىنىۋالغانلىقىنى كۆردۈم. دېڭىز جىمىپ كەتسە، ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرى ئاغزىغا تىقىلىپ قالىدۇ. دېڭىز شۇنداق چايقىلىشقا باشلىسىلا، ئەس-ھوشىنى يوقىتىپ قويۇشىدۇ. دېڭىز سەپىرىدە ئىمان سۇسلىشىپ، گاڭگىراش ۋە ئىككىلىنىش ئېشىپ كۆچىيىدۇ. دېڭىز سەپىرىگە چىققان كىشىلەر خۇددى دەرەخ شېخىدىكى قۇرت-قوڭغۇزلارغا ئوخشايدۇ. كېمە قىيسىيىپ كەتسە، ھەممىسى دېڭىزغا تۆكۈلۈپ چۆكۈپ كېتىدۇ. ئەگەر قۇتۇلۇپ قالغان تەقدىردىمۇ ئۆز يۇرتلىرىنى تاپالماي مۇساپىر بولىدۇ ۋە ئۇرۇق-تۇغقانلىرىدىن بىراقلا ئايرىلىپ قالىدۇ".

ھەزرىتى ئۆمەر ئەمرۇنىڭ جاۋاب مەكتۇپىنى ئوقۇغاندىن كېيىن، مۇئاۋىيەگە مۇنداق مەكتۇپ يازدى:"ياق! مۇھەممەدنى ھەق پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتكەن ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، ھېچبىر مۇسۇلماننىڭ كېمىگە چىقىشىغا يول قويمايمەن".

ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن مۇئاۋىيە بۇ ئىشنى يەنە ئۇنىڭ سەمىگە سالدى. ھەزرىتى ئوسمان مۇئاۋىيەنىڭ بىر كېمە بىلەن يولغا چىقىشىغا قوشۇلدى ۋە ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ تەلىمات بەردى:"ھېچكىمنى مەجبۇرىي ياكى چەك تاشلاپ ئەسكەرلىككە ئالما، خەلق ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن كەلسە، ئۇلارنى ئېلىپ ماڭ ۋە ئۇلارغا ياردەمچى بول! ".

مۇئاۋىيەمۇ ئۇنىڭ تەلىماتى بويىچە ئىش تۇتتى ۋە بەنى فەزارە قەبىلىسىنىڭ تەرەپدارلىرىدىن ئابدۇللا ئىبنى قەيس جاسىنى قوماندان قىلىپ تەيىنلىدى.

ھىجرىيىنىڭ 28-يىلى، ئۇ سىپرۇس ئارىلىغا سەپەر قىلىپ، يەرلىك خەلقنى يىلىغا يەتتە مىڭ دىنار جىزيە تۆلەيدىغان ھالغا كەلتۈرگەندى. ئىسلام دۆلىتىنىڭ بىر ۋىلايىتى بولغان مىسىردىكى مۇسۇلمانلار ئابدۇللا ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇ سەرھ قوماندانلىقىدا سىپرۇس فەتھىسى ئۈچۈن(مۇئاۋىيەگە) ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتتى. ئەمما ئابدۇللا سىپرۇسقا يېتىپ بارغاندا، مۇئاۋىيە ئۇ ئارالنى پۈتۈنلەي ئىگىلەپ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانىغا ئايلىنىپ بولغانىدى.

سىپرۇس فەتھىسىدە ساھابىلەردىن ئۇبادە ئىبنى سامىت، مىقداد ئىبنى ئامىر، شەدداد ئىبنى ئەۋس ۋە ئەبۇ زەر غىفارى قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى. بۇلاردىن ئۇبادە ئىبنى سامىت ئايالى ئۇممۇ ھەرامنىمۇ بىللە ئېلىپ بارغانىدى[1].

بۇ ۋاقىتتا، ھەبىب ئىبنى مەسلەمە تېخىچە بىزانسلار ئىگىلەپ تۇرغان سۈرىيىدىكى بىر قىسىم يەرلەرنى ئىستىلا قىلىپ، ئۇ يەرلەرنى ئىسلام تېررىتورىيىسىگە كىرگۈزدى[2].

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3-جىلد، 101-، 104-بەتلەر.
[2] ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7-جىلد، 251- ۋە 252-بەتلەر.

ھىجرىيە 31 ـ يىلى، كىلىكىيا[1] ساھىلىدا مۇسۇلمانلار بىلەن بىزانس قوشۇنلىرى ئارىسىدا ئەرەبلەر تەرىپىدىن ’’زاتۇس سەۋارى‘‘[2] دەپ ئاتالغان قانلىق ئۇرۇش يۈز بەردى. بۇ ئۇرۇشنىڭ سەۋەبىگە كەلسەك، ئىككى تەرەپ دەسلەپتە بىر ـ بىرىگە كاپالەت بېرىپ، ئۇرۇش كېمىلىرىنى بىر ـ بىرىگە يېقىنلاشتۇردى ۋە ماچتىلىرىنى بىر ـ بىرىگە چاتتى. ئەمما كېيىنچە، بىزانس قوشۇنىنىڭ قوماندانى ئۇرۇش قىلىشقا قارار بەردى. مۇسۇلمانلارنىڭ قوماندانى، مىسىردىن كەلگەن قوشۇننىڭ قوماندانى ئابدۇللا ئىبنى سەئىد ئىبنى ئەبۇ سەرھ ئىدى. بىزانسلارغا بولسا، ئىمپېراتور كونستانتىن ئۆزى قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى. بىزانسلارنىڭ كېمە ئەترىتى بەش يۈزدىن ئارتۇق كېمىدىن تەركىب تاپقان بولسىمۇ، ئۇرۇش مەيدانىدىن قاچتى، مۇسۇلمانلار ئۇلارنى قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى[3].

بىزانس كېمىلىرىنىڭ ماچتىلىرى ناھايىتى تۈز بولۇپ، پۈتۈنلەي قارىغاي دەرىخىدىن ياسالغانىدى. بۇ، دەل ـ دەرەخ ۋە ئورمانلارنىڭ ھەر ئىككى تەرەپ ئۈچۈن نەقەدەر مۇھىملىقىنى كۆرسىتىپ بېرەتتى. بۇ رايوننىڭ ساھىللىرى پۈتۈنلەي مۇشۇ تۈردىكى قارىغاي ئورمانلىقى بىلەن قاپلانغانىدى.

شام ۋالىيسى مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيان بىزانسلارنىڭ قولىدىكى مالاتىيا[4] ئەتراپلىرىدىكى ھىسنۇل مەرئە(ئايال قەلئەسى)نى ئىشغال قىلدى. بۇ ۋاقىتتا، مىسىر ۋالىيسى ئابدۇللاھ ئىبنى سەئىد ئىبنى ئەبۇ سەرھ ئىسلام دۆلىتى بىلەن تۈزگەن ئەھدىنامىسىنى بۇزۇپ ئىسيان كۆتۈرگەن ئافرىقىغا يۈرۈش قىلدى ۋە بۇ رايوننى ئىككىنچى قېتىم فەتھى قىلىپ(بەرمەسلىك ئۈچۈن تىركەشكەن جىزيەنى يېڭىدىن بېرىدىغان قىلىپ)، ئۆزلىرىگە باش ئەگدۈردى[5].

شەرقىي سەپتە ئېلىپ بېرىلغان فەتھلەر

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە ئەزەربەيجان ۋە ئەرمىنىيە ئۆلكىلىرى ئىسلام دۆلىتىنىڭ ۋەكىلى خۇزەيفە ئىبنى يەمان بىلەن تىنچلىق شەرتنامىسى تۈزگەنىدى، ئەمما ئۇلار شەرتنامىگە ئاساسەن تۆلەشكە تېگىشلىك جىزيەنى تۆلەشتىن باش تارتتى. ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى قوماندانلاردىن ۋەلىد ئىبنى ئۇقبە بىر قوشۇنغا باشچىلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى. تۇرشاۋۇل قوشۇنغا سەلمان ئىبنى رابىئە باھىلى قوماندان ئىدى. نىھايەت، بۇ ئىككى ئۆلكە خەلقى مۇسۇلمانلار بىلەن قايتىدىن شەرتنامە تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى.

---

[1] كىلىكىيا— ھازىرقى تۈركىيىنىڭ ئادانا ۋە مەرسىن ۋىلايەتلىرى بىلەن كونيا ۋىلايىتىنىڭ جەنۇبىنى ۋە ئانتالىيا ۋىلايىتىنىڭ شەرقىي تەرەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان رايوننىڭ بۇرۇنقى ئىسمى.

[2] زاتۇس سەۋارى— يەلكەن تۈۋرۈكلىرى ئۇرۇشى دېگەن مەنىدە.

[3] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3 ـ جىلد، 122 ـ ، 124 ـ بەتلەر.

[4] مالاتىيا— ھازىرقى تۈركىيىنىڭ مالاتىيا ۋىلايىتى.

[5] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3 ـ جىلد، 142 ـ بەت.

ھەبىب ئىبنى مەسلەمە ئىبنى خالىد فەھرى غەربتىن ئەرمىنىيەگە يۈرۈش قىلغان ۋاقىتتا، ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى شام ۋىلايىتىگە مەنسۇپ قوشۇنغا سەلمان ئىبنى رابىئە باھىلى قوماندانلىقىدىكى سەككىز مىڭ كىشىلىك كۇفە قوشۇنى ياردەم قىلدى.

ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى فەتھىلەر مۇنداق داۋاملاشتى:

ھىجرىيە 29 ـ يىلى، خۇراسان ئەمىرى ئۇمەير ئىبنى ئوسمان ئىبنى سەئد فەرغانە(ھازىرقى ئۆزبېكىستانغا تەۋە) شەھىرىگە يۈرۈش قىلدى. شۇ يىلى يەنە سجىستان(ئىراندا) ئەمىرى ئابدۇللا ئىبنى ئۇمەير لەيسى كابۇلغا، كىرمان(ئىراندا) ئەمىرى ئۇبەيدۇللا ئىبنى مۇئەممەر تەمىمى سىنا دەرياسىغا قەدەر يېتىپ باردى. شۇنداقلا، بەسرە(ئىراقتا) ئەمىرى ئابدۇللا ئامىر ئىبنى قۇرەيز بىر توپ قوشۇننى باشلاپ، ئىسيان كۆتۈرگەن ئىستاھر(ئىراندا) ئاھالىسىغا يۈرۈش قىلدى. ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى قوشۇننىڭ تۇرشاۋۇللىرىغا ئوسمان ئىبنى ئاس باشچىلىق قىلاتتى.

بۇ ۋاقىتتا، كۇفە ئەمىرى سەئد ئىبنى ئاس ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئىككى ئوغلى ھەسەن، ھۈسەين ۋە ئابدۇللا ئىبنى ئاببباس، ئابدۇللا ئىبنى ئۆمەر ۋە ئابدۇللا ئىبنى زۇبەير قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا، خوراسانغا يۈرۈش قىلدى.

ئەمما، بەسرە ئەمىرى ئابدۇللا ئىبنى ئامىر باشقا بىر تەرەپتىن بۇ يەرگە كېلىپ بولغانىدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان سەئد ئىبنى ئاس يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىپ كومەسكە قاراپ ئاتلاندى. كومەس خەلقى نىھاۋەند ئۇرۇشى ۋاقتىدا خۇزەيفە ئىبنى يەمان بىلەن تۈزگەن كېلىشىمگە رىئايە قىلىۋاتاتتى. شۇڭا سەئد بۇ يەردىن جۇرجانغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، ئۇ يەرنىڭ خەلقى بىلەن ھەر يىلى ئىككى مىڭ دىنار جىزيە تۆلەشكە كېلىشكەندىن كېيىن، سەپىرىنى چۆلگە قەدەر داۋاملاشتۇردى. ئەمما جۇرجان خەلقى سۆزىدىن يېنىۋېلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئالدىنى توسۇشقا ۋە يولۇچىلارنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا باشلىدى. بۇ ئەھۋال، قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم باھىلى خۇراسان ھۆكۈمرانلىقىنى قولىغا ئالغانغا قەدەر داۋاملاشتى.

پارس خەلقى يەنە قوزغالغانىدى. ئابدۇللا ئىبنى ئامىر قوشۇن باشلاپ ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى ۋە ئىككىنچى قېتىم فەتھى قىلدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتىن كېيىن ئېغىر ئەھۋالدا قالغان ساسانىيلار ئىمپېراتورى يەزدىگىرد كىرمانغا قاچتى. مۇشاجى ئىبنى مەسئۇد سەلمى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشقا مەسئۇل قىلىندى. يەزدىگىرد قېچىپ كېتىۋېتىپ، مورغاب دەرياسى بويىدىكى بىر تۈگمەنگە چۈشتى. كېيىنچە(نامەلۇم بىر سەۋەب بىلەن) بۇ يەردە تۈگمەنچى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ئېنىقلاندى.

خۇراسان خەلقمۇ قوزغالغانىدى. ئابدۇللا ئىبنى ئامىر بۇ يەرگە قوشۇن تارتتى. قوشۇن تۇرشاۋۇللىرىغا ئەھمەد ئىبنى قەيس قوماندان ئىدى. بۇ قېتىملىق يۈرۈشتە تۇس، ئەبىورد ۋە نەسەنى ئىشغال قىلىپ، سەراھسقا يېتىپ باردى. ئاندىن مەرۋ خەلقى بىلەن شەرتنامە تۈزۈش ئارقىلىق خۇراسان رايونىنى ئىككىنچى قېتىم فەتھى قىلدى.

ھىجرىيە 32 ـ يىلى، ھەزرىتى ئوسمان كۇفە ئەمىرى سەئد ئىبنى ئاسقا مەكتۇپ يوللاپ، ئۇنىڭغا سەلمان ئىبنى رابىئەنى ئەل باب دېگەن يەرگە ئەۋەتىشنى ئەمر قىلدى. سەلمان خەلىپىنىڭ ئەمرىگە بىنائەن بۇ يەرگە قاراپ يولغا چىقتى. بۇ ۋاقىتتا، ئۇنىڭ باشقا بىر يەردە ئۇرۇش قىلىۋاتقان قېرىندىشى ئابدۇرراھمان ئىبنى رابىئە باھىلى ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى قوشۇن تالاپەتكە ئۇچراپ، ئەسكەرلەر تەرەپ ـ تەرەپكە پىتىراپ، بەزىلىرى گەيلانغا، يەنە بەزىلىرى جۇرجانغا كەتتى.

ساھابىلاردىن ئەبۇ ھۇرەيرە ۋە سەلمان فارىسىمۇ بۇ ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدا ئىدى. تالاپەتكە ئۇچرىغان بۇ قوشۇننىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى سەلمان ئىبنى رابىئەنىڭ قېشىغا بېرىۋالدى. قوماندان خۇزەيفە ئىبنى يەمانمۇ سەلمان بىلەن بىللە ئىدى. ھەزرىتى ئوسمان ئەرمىنىيەدە تۇرۇۋاتقان شام قوشۇنىنىڭ قوماندانى ھەبىب ئىبنى مەسلەمەگە خەۋەر يوللاپ، ئۇنىڭ ئەل بابتا ئۇرۇش قىلىۋاتقان سەلمان ئىبنى رابىئە باھىلىغا ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىشنى ۋە ئۇنىڭغا قولىدىن كېلىشىچە ياردەم قىلىشنى ئەمر قىلدى. خەلىپىنىڭ ئەمرى ئورۇندالدى.

لېكىن، خۇراسان خەلقى يەنە قوزغالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئابدۇللا ئىبنى ئامىر ياردەمچى قوماندانلاردىن ئەھمەد ئىبنى قەيسنى مەرۋى رۇزغا ئەۋەتتى. ئۇ بۇ يەرنىڭ خەلقى بىلەن شەرتنامە تۈزدى. بۇ جەرياندا تالەغان، فەرياب، جەۋزىجان ۋە تاخارىستان رايونلىرىنىڭ پۈتۈن ئاھالىسى بىرلىشىپ ئۇنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلغان بولسىمۇ، ئاللاھنىڭ ئىزنى بىلەن مۇسۇلمانلار يەنە ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى. ئۇندىن باشقا، بەلخ خەلقى بىلەنمۇ شەرتنامە تۈزۈلدى. ئاندىن ئەقرا ئىبنى ھابىس جەۋزىجان دېگەن يەرگە ئەۋەتىلىپ، بۇ يەرمۇ فەتھى قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ھىجرىيىنىڭ 33 ـ يىلى خۇراسان ئۈچىنچى قېتىم فەتھى قىلىندى.

فەتھىلەر ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدە مانا مۇشۇنداق كەڭ كۆلەملىك قانات يايدۇرۇلغانىدى. بۇ دەۋردە ئافرىقا، سىپرۇس ۋە ئەرمىنىيە قاتارلىق زېمىنلار ئىسلام تېررىتورىيىسىگە كىرگۈزۈلدى شۇنداقلا يەنە ئىراننىڭ خۇراسان ۋە بابۇل ئەبۋاب رايونلىرىدا شەرتنامىگە خىلاپلىق قىلغان خەلق قايتىدىن بويسۇندۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، سىند رايونى، كابۇل ۋە پەرغانە شەھەرلىرىمۇ ئىسلام زېمىنلىرىغا قېتىلدى[1].

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3 ـ جىلد 114 ـ، 116 ـ، 129 ـ، 134 ـ، 136 ـ، 138 ـ بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 260 ـ، 266 ـ بەتلەر.

ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىكى جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدە مۇسۇلمانلار پەزىلەت جەھەتتە تېخىمۇ يېتىلىپ، ئۆزئارا ئىجىل ـ ئىناق ئۆتتى. بۇ دەۋردە ئۆزئارا ياردەملىشىش جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي كەيپىياتىغا ئايلانغانىدى. شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئۆمەرگە قارىغاندا خەلقنى بىر ئاز ئەركىگە قويۇپ بەرگەچكە، خەلق ئۇنىڭدىن بەكمۇ مەمنۇن بولغانىدى. چۈنكى، خەلق ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قاتتىق قوللۇق بىلەن باشقۇرۇشىدىن بىزار بولغانىدى. شۇڭا خەلق ھەزرىتى ئوسماننىڭ مېھرىبانلىقى ۋە مۇلايىم مۇئامىلىسىگە بولغان رازىمەنلىكىنى ئېنىق ئىپادىلەشكە باشلىغانىدى.

گەرچە بەزى تارىخچىلار بۇ ئىككى دەۋر ئارىسىدىكى پەرقنى كۆرسىتىپ بېرىشكە ۋە ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىنى تېخىمۇ يورۇتۇپ بېرىشكە تىرىشسىمۇ، لېكىن خەلقنىڭ بۇ دەۋردە يولغا قويۇلغان ”قاتتىق باشقۇرۇش“تىن بىزار بولغانلىقىنى يوشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ھەزرىتى ئوسماننى خەلىپىلىك ماقامىغا چىقارغان كېڭەش ئەزالىرى خەلققە بېسىم ئىشلەتمىگەن ياكى ئۇلارغا ھېچقانداق زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمىگەنىدى. ئەكسىچە، ھەزرىتى ئوسماننىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى ناھايىتى نورمال شەكىلدە ئېلىپ بېرىلدى ۋە ھېچكىم بۇ ئىشقا نارازىلىق بىلدۈرمىدى.

كېڭەش ئەزالىرىغا كەلسەك، ئابدۇرراھماننىڭ ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن نامزاتلىقتىن چېكىنگەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. زۇبەير بىلەن سەئدمۇ باشقىلارنى نامزات كۆرسەتتى. ھەزرىتى ئەلىدىن باشقا ھەممىسى چەتكە چىققانىدى. ئەسلىدە، ھەزرىتى ئەلىنىڭمۇ خەلىپىلىككە چىققۇسى يوق ئىدى. شۇڭا ئۇمۇ ھەزرىتى ئوسمانغا ئاۋاز بەرگەنىدى.

بۇ ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللانىڭ ھۇرمۇزان، جۇفەينە ۋە ئەبۇ لۇئلۇئەنىڭ قىزىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشى جەمئىيەتتە ناھايىتى چوڭ غۇلغۇلا پەيدا قىلدى. ھەزرىتى ئۆمەرگە قىلىنغان بۇ سىياسىي سۇيىقەستنى مەجۇسىي، يەھۇدىي ۋە خرىستىئانلار تىل بىرىكتۈرۈپ پىلانلىغانىدى. بۇ سۇيىقەستچىلەرنىڭ بەزىلىرى مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىغا سوقۇنۇپ كىرىۋالغان بولۇپ، ئۆزلىرىنى مۇسۇلمان قىلىپ كۆرسەتتى. بەزىلىرى بولسا، سىرتتا ئىدى، لېكىن ئۇلارنىڭمۇ بۇ ئىشتا قولى بار ئىدى.

بۇ ئەھۋالدا، جىنايەت ئۆتكۈزگەن ۋە مەلۇم مەقسەتلەر بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ھاياتىغا قەست قىلغان قاتىللار ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىشى ۋە بۇ جازا پەقەت خەلىپە تەرىپىدىن ئىجرا قىلىنىشى كېرەك ئىدى. ئۇنداق بولمىغاندا، خەلىپىنىڭ ھوقۇقىغا دەخلى ـ تەرۇز يەتكۈزگەنلىك بولۇپ ھېسابلىناتتى ۋە ھۆكۈمەتسىزلىككە

(باشباشتاقلىققا) يول ئاچاتتى. شۇنداقلا بۇ، ھەرقانداق ئادەم ھەرقانداق ئىشنى ئۆز خاھىشى بويىچە قىلسا بولىۋېرىدۇ، دېگەنلىك بىلەن باراۋەر ئىدى. مانا بۇ ئىشلارنىڭ ھېچبىرىگە سەل قاراشقا بولمايتتى.

ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللا ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن بۇ ئىشنى قىلغان(مەۋجۇت نىزاملارغا پىسەنت قىلماي داددىسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالغان) ئىدى، شۇڭا ئۇ ئۆتكۈزگەن جىنايىتىنىڭ جازاسىنى تارتىشى كېرەك ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ جازاسىنى بېرىدىغان كىشى يەنىلا خەلىپە ئىدى. خەلىپە جىنايەتنى تەكشۈرۈپ، ئىنقىلاپ بولغۇچە ئابدۇللا تۇتۇلۇپ، زىندانغا تاشلانغانىدى. ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن تۇنجى بولۇپ مانا بۇ مەسىلىگە دۇچ كەلدى. ئۇنىڭ بۇ جىنايەتچىنى چوقۇم جازالىشى، يەنى ئۇبەيدۇللانى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىشى شەرت ئىدى. ھەزرىتى ئەلى ۋە باشقا بىرقانچە ساھابىمۇ شۇ پىكىردە ئىدى. باشقا ساھابىلەرنىڭ قارىشىچە، تېخى تۈنۈگۈنلا ناپاك قوللاردا ئۆلتۈرۈلگەن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلىنىڭ بۈگۈن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىشى ھەل قىلىش ناھايىتى قىيىن بولغان بىر مەسىلە ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىر مۇسۇلمان يەنە بىر مۇسۇلماننىڭ قېنىنى تۆككەن چاغدىلا ئاندىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىناتتى. ئەمما خەلق ھۇرمۇزاننىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىدىن شۈبھىلىنەتتى. مۇشۇ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، مۇسۇلمانلارنىڭ بىر قىسمى ھەزرىتى ئوسمانغا(ئىسلام ھوقۇقىغا كۆرە باشپاناھى بولمىغان بۇ ياتلارغا خەلىپە سۈپىتى بىلەن باشپاناھ بولۇپ) دۆلەت خەزىنىسىدىن تۆلەم تۆلەپ بېرىش(ئەمما ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ياكى باشپاناھلىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، تۆلەمنى يەنە خەزىنىگە قايتۇرۇپ بېرىش) تەكلىپىنى بەرسە، يەنە بىر قىسمى بۇ تۆلەمنى دۆلەت خەزىنىسىدىن ئەمەس، بەلكى شەخسىي مۈلكىدىن تۆلىشى كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويياتتى.

ئەمما خەلىپە بۇ خىل ساختا چارىلەر بىلەن ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش بىلەن ئاللاھنىڭ ھۆكۈملىرىدىن بىرىنىڭ ئىجرا قىلىنماسلىقىدىن ئەندىشە قىلاتتى. شۇڭا ئۇ جازانىڭ ئىجرا قىلىنىشى ئۈچۈن ئابدۇللانى ھۇرمۇزاننىڭ ئوغلى كۇمازەبانغا تاپشۇردى. چۈنكى، ھۇرمۇزاننىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم چىقىرىلغانىدى.

كۇمازەبان بۇ ئىبرەتلىك ۋەقەنى سۆزلەپ مۇنداق دەيدۇ:

"كېيىنچە مەدىنىگە كېلىپ يەرلەشكەن(بىز) ئەجەملەر بىر-بىرىمىزنى يوقلاپ، ئۆزئارا باردى-كەلدى قىلىشىپ تۇراتتۇق. بىر كۈنى فەيرۇز[①] دادامنى يوقلاپ كەلدى، ئۇنىڭ قولىدا ئىككى بىسلىق بىر خەنجەر بار ئىدى. دادام خەنجەرنى قولىغا ئېلىپ:

—بۇ مەملىكەتتە بۇنى كۆتۈرۈۋېلىپ نېمە ئىش قىلماقچىسەن؟—دەپ سورىدى. فەيرۇز:

[①] فەيرۇز—— ھەزرىتى ئۆمەر نامازغا تۇرغاندا ئۇنى سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرگەن ئىرانلىق مەجۇسىي.

—ھېچ ئىش قىلمايمەن، كۆڭلۈمنى ئاۋۇندۇرۇش ئۈچۈن مۇنداقلا كۆتـۈرۈپ يۈرىمەن شۇ...،—دېدى. دادام خەنجەرنى ئۇنىڭغا قايتۇرۇپ بېرىۋاتقـان ۋاقىتتـا بىرى كۆرۈپ قاپتۇ. ئەتىسى ھەزرىتى ئۆمەر قەتل قىلىنغاندىن كېيىن، ئـۇ ئـادەم بېرىپ بۇ خەنجەرنى دادامنىـڭ قولىـدا كـۆرگەنلىكىنى ۋە خەنجەرنـى فەيرۇزغـا دادامنىڭ بەرگەنلىكىنى خەۋەر قىپتۇ. شۇنىڭ بىـلەن، ئابـدۇللا كېلىـپ دادامنـى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە ئولتۇرغاندىن كېيىن، مېنى چاقىرىـپ ئابدۇللانى ماڭا تاپشۇردى ۋە مۇنداق دېدى:

—ماڭا قارا بالام! مانا بۇ داداڭنىڭ قاتىلى. سەن داداڭ ئۈچـۈن ھەممىـدىن بەكرەك قىممەتلىكسەن. بۇ ئادەمنى ئېلىپ بېرىپ، ئۆلۈم جازاسىنى ئۆزۈڭ ئىجـرا قىلغىن!

مەن ئابدۇللانى ئېلىپ ماڭدىم. مەدىنىدىكى يەتتە ياشتىن يەتمىـش ياشـقىچە بولغان پۈتـۈن خەلـق ئەتراپىمىزغـا توپلىـشىۋالغانىدى. ئـۇلار مېنىـڭ ئـۇنى كەچۈرۈۋېتىشىم ئۈچۈن يالۋۇراتتى. مەن ئۇلاردىن:

—مەن بۇ ئادەمنى ئۆلتۈرسەم بولامدۇ؟—دەپ سورىدىم. ئۇلار:

—ئەلۋەتتە ئۆلتۈرسەڭ بولىدۇ،—دېيىـشتى ۋە ئابـدۇللاغا تىـل ـ ئاھـانەت ياغدۇرۇشقا باشلىدى. مەن يەنە:

—مەن ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا، (مېنى توسۇپ) ئۇنى قوغدامـسىلەر؟—دەپ سورىدىم. ئۇلار:

—ھەرگىز ئۇنداق قىلمايمىز،—دېيىـشتى ۋە ئۇنىڭغـا توختىمـاي ئاھـانەت ياغدۇرۇشتى. شۇنىڭ بىلەن، مەن ئاللاھنىڭ رازىلىقى ۋە ئۇلارنىڭ يـۈز خاتىرىـسى ئۈچۈن ئابدۇللانىڭ گۇناھىدىن كەچتىم. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، خەلق بـۇ ئىشتىن شۇنداق سۆيۈندىكى، مېنى مـۈرىلىرىگە ئېلىـپ، ئۆيـۈمگىچە كۆتـۈرۈپ باردى"[①].

مانا مۇشۇ تەرىقىدە، خۇن ئىگىسى ئۆز رازىلىقى بىلەن ھەققىدىن ۋاز كەچتـى ۋە ئابدۇللانى كەچۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ تۆلىمىنى ھەزرىتـى ئوسـمان ئـۆز مېلىـدىن چىقىرىپ بەردى[②]. ئابدۇللا تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن قالغان ئىككىسىنىڭ باشـپاناھى بولمىغاچقا، ھەزرىتى ئوسمان ئۇلارغـا بېرىلىـدىغان تـۆلەمنى دۆلەت خەزىنىـسىگە تاپشۇردى. شۇنداق قىلىپ، بۇ ئىش تىنچلىـق بىـلەن ھەل قىلىنىـپ، غۇلغـۇلا بېسىقتى، خەلق يەنە بۇرۇنقى كۈنلىرىگە قايتىپ، ئۆزئارا ياردەملىشىدىغان ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك ھاياتىنى داۋاملاشتۇردى. ئەمما ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، بـۇ مەزگىـل ئۇزۇن داۋاملىشالمىدى. كىشىلەر ئاستا ـ ئاستا شەرىئەت سىزىقىدىن چىقىپ، يولىدىن ئېغىشقا باشلىدى. ئەلۋەتتە، بۇنىڭمۇ مەلۇم سەۋەبلىرى بار ئىدى. بۇ سەۋەبلەرنىڭ بەزىلىرى خەلىپىنىڭ ئـۆزى بىـلەن بىۋاسـىتە مۇناسـىۋەتلىك بولـسا، بەزىلـىرى

---

① ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3 ـ جىلد، 81 ـ ۋە 82 ـ بەتلەر.

② ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 244 ـ بەت.

ئۆزگەرگەن دۇنيا ۋە دۆلەت شارائىتلىرى بىلەن ۋە بەزىلىرى يولغا قويۇلغان سىياسەتلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

ھەممىنىزگە مەلۇمكى، ھەزرىتى ئۆمەر ناھايىتى كەسكىن، پرىنسىپچان ۋە قول ئاستىدىكى كىشىلەرگە قاتتىق قوللۇق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان ئادەم بولغاچقا، كىشىلەر ئۇنىڭدىن ئەيمىنەتتى، ئۇنىڭغا ھۆرمەت-ئېھتىرام بىلدۈرەتتى، ھېچكىم ئۇنىڭ ئەمر-پەرمانلىرىغا قارشى چىقىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. ئىبنۇل جەۋزى مۇنداق بىر ۋەقەنى نەقىل قىلىدۇ: "بىر كۈنى ھەزرىتى ئۆمەر مەككىگە كەلگەنىدى. شەھەر خەلقى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

—ئەي ئەمىرۇل مۆمىنىن! ئەبۇ سۇفىيان سايىنىڭ ئىچىگە توسما ياسىغىلى تۇرۇپتۇ. بۇ يەرگە يىغىلغان يامغۇر سۈيى بىزنىڭ ئۆيلىرىمىزنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ،—دەپ شىكايەت قىلدى.

شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئۆمەر قولىدىكى تايىقىنى تۇتقان پېتى ئەبۇ سۇفىياننىڭ يېنىغا باردى ۋە ھەقىقەتەن ئەبۇ سۇفىياننىڭ تاشلارنى يىغىپ، بىر توسما ياسىغانلىقىنى كۆردى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭغا ۋارقىراپ تۇرۇپ:

—بۇ تاشنى ئېلىۋەت!—دېدى. ئەبۇ سۇفىيان تاشنى ئېلىۋەتتى. ھەزرىتى ئۆمەر قالغان تاشلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ يەنە شۇنداق تەلەپپۇزدا:

—ئەمدى ماۋۇنى ئال! ئاۋۇنىمۇ ئېلىۋەت! ئاۋۇنىمۇ...—دەپ تاشلارنىڭ ھەممىسىنى ئالدۇرۇۋەتتى. ئاندىن كەبىگە قاراپ:

—مەككىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا ئۆمەرنىڭ ئەبۇ سۇفىيانغا ئەمر قىلىشىغا ۋە ئۇنىڭمۇ ئېتىراز بىلدۈرمەي بۇ ئەمرلەرنى ئورۇنداشقا مۇيەسسەر قىلغان ئاللاھقا ھەمدۇسانالار بولسۇن! (ئى ئاللاھ! سەن نېمىدېگەن ئۇلۇغ؟!)—دېدى. ئۇ ئاللاھقا شۈكۈر ئېيتاتتى ۋە بىر چاغلاردا قۇرەيش ئاقساقىلى ۋە مەككىنىڭ رەئىسى بولغان ئەبۇ سۇفياننىڭ ئۆزىدىن نەقەدەر ئەيمەنگەنلىكىدىن ھەيران قالغانىدى".

تارىخچى تەبەرىمۇ مۇنداق دەيدۇ: "ھەزرىتى ئۆمەر سىرتتىن ئېلىپ كېلىنگەن غەنىيمەت ماللارنى خەلققە تارقىتىپ بېرىۋاتاتتى. ئادەم ناھايىتى كۆپ ئىدى. بىر چاغدا، سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس كۆپچىلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدىن يېرىپ ئۆتۈپ، ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى. ھەزرىتى ئۆمەر ئاچچىقىدا:

—ئاللاھنىڭ دۇنيادىكى ھۆكۈمىگە مۇخالىپ ھالدا كەلدىڭ، شۇنى بىلىپ قويكى، ئاللاھنىڭ دۇنيادىكى ھۆكۈممۇ ساڭا قارشى چىقىدۇ،—دېدى".

ھەزرىتى ئوسمانغا كەلسەك، ئۇ ناھايىتى مۇلايىم زات ئىدى. ئۇنىڭ بۇ پوزىتسىيىسى تۆپەيلىدىن خورىكى ئۆسۈپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ غەلىيانى بارغانسېرى كۆپەيگىلى تۇردى. ئۇلار ئالدى بىلەن خەلىپىدىن ۋەزىپە ئۆتەۋاتقانلارنى ئېلىپ تاشلاشنى تەلەپ قىلدى. ھەزرىتى ئوسمان ئۇلارنىڭ تەلىپىگە بىنائەن كۇفە ۋالىيسى مۇغىرە ئىبنى شۇئبەنى ۋالىيلىقتىن ئېلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسنى تەيىنلىدى. ئاندىن ئۇنىمۇ ئېلىپ تاشلاپ، ئورنىغا ۋەلىد ئىبنى ئۇقبەنى

تەيىنلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن سەئىد ئىبنى ئاسنى تەيىنلىدى. ئاندىن ئۇنىمۇ ئېلىپ تاشلاپ ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىنى تەيىنلىدى. ئۇندىن باشقا، ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىنى بەسرە ۋالىيلىقىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئورنىغا ئابدۇللا ئىبنى ئامىر ئىبنى قۇرەيزنى تەيىنلىدى. ئەمرۇ ئىبنى ئاسنى مىسىر ۋالىيلىقىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئابدۇللا ئىبنى سەئىد ئىبنى ئەبۇ سەرھىنى تەيىنلىدى.

ھەزرىتى ئوسمان ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان كىشىلەرگە بەكمۇ مۇلايىملىق بىلەن مۇئامىلە قىلغاچقا، بەزىدە ئۇلار ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئەمرلىرىگە ئېتىراز بىلدۈرەتتى، ھەتتا بەزىدە ئۇنىڭغا تىل تەگكۈزۈشتىنمۇ يانمايتتى. ھەزرىتى ئۆمەر بەكمۇ قاتتىق قول ئادەم بولسا، ھەزرىتى ئوسمان كۆڭلى بەكمۇ يۇمشاق ئادەم ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ئۆز ئائىلىسىگىمۇ ناھايىتى قاتتىق قوللۇق بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. خەلققە بىرەر چەكلىمە قويۇشقا توغرا كەلسە، ئالدى بىلەن ئۆز ئائىلىسىگە مۇنداق دەيتتى: ”گېپىمگە قۇلاق سېلىڭلار! مەن خەلقنى ماۋۇ-ماۋۇ ئىشلاردىن چەكلىدىم. سىلەرمۇ ئېنىق بىلىسلەر، خۇددى قۇزغۇننىڭ كۆزى تاپتا بولغىنىدەك، خەلقنىڭ كۆزى ھەمىشە سىلەردە. ئەگەر سىلەر چەكلەنگەن ئىشنى قىلىپ قويساڭلار، خەلق سىلەرنى دوراپ، گۇناھقا يۈزلىنىدۇ. شۇڭا، ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئاراڭلاردا كىم مېنىڭ ئالدىمغا گۇناھكار سۈپىتىدە ئېلىپ كېلىنىدىغان بولسا، ئائىلەم ياكى تۇغقىنىم دېمەي، باشقىلارغا قارىغاندا بىر ھەسسە ئارتۇق جازالايمەن. گېپىمنى ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ ئۇنداق بولسا، خالىغانلار گۇناھ قىلسۇن، خالىغانلار ئىش-ھەرىكىتىگە دىققەت قىلسۇن!“[①].

ھەزرىتى ئوسمان بولسا ئۆز ئائىلىسىگە ۋە يېقىن-يورۇقلىرىغا مۇلايىملىق بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇ جەمئىي كىشىگە ئەسلىدىنلا شۇنداق مۇئامىلە قىلاتتى.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ مەرھەمەت تۇيغۇسى شۇ قەدەر كۈچلۈك ئىدىكى، ئىسلام دۆلىتى قۇرۇلغان تۇنجى كۈنى ئۇ نۇرغۇن مال-مۈلكىنى دۆلەت خەزىنىسىگە ئاتىغانىدى. شۇنداقلا، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەڭ ئېغىر كۈنلىرىدە ھەردائىم شۇنداق قىلاتتى.

ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن كەڭ كۆلەمدە ئېلىپ بېرىلغان فەتھىلەر ۋەجىدىن، مال-بايلىق ۋە غەنىيمەتلەر مەدىنىگە قاراپ ئېقىشقا، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادى كۈچلىنىشكە باشلىدى. ھەزرىتى ئوسمان يېقىن-يورۇقلىرىغىمۇ تېخىمۇ كۆپلەپ ئىلتىپات كۆرسەتتى ۋە قانۇنلۇق مالدىن ئۇلارغىمۇ تارقىتىپ بېرىپ، ئۇلارنى ئۆزىگە تېخىمۇ يېقىنلاشتۇردى. ئەلۋەتتە، يېقىن-يورۇقلىرىغا ۋە خىش-ئەقرىبالىرىغا ياخشى مۇئامىلە قىلىپ، ئۇلارغا خەيرىخاھلىق قىلىش تەقدىرلەشكە تېگىشلىك ئىشتۇر. ئەمما ئۇنىڭ بۇ يۇمشاق مۇئامىلىسى، مېھىر-شەپقىتى ئۇلارنىڭ خۇيىنى ئۆزگەرتتى. ئەمەلىيەتتە، ئۇ بەزى يېقىنلىرىنى ئىشنىڭ

[①] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3-جىلد، 64-بەت.

ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ ۋە باشقۇرۇش قابىلىيىتىگە ئىگە، دەپ ۋەزىپىگە تەيىنلىگەنىدى، شۇڭا بۇ ئىشلار ھەزرىتى ئوسمان ئۆز تۇغقانلىرىغا ئەمەل-مەنسەپ تۇتقۇزغاندەك كۆرۈنەتتى. ئەمما، ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆز خىش-ئەقرىبالىرىغا بۇرۇندىن تارتىپلا ياخشى مۇئامىلىدە بولۇپ كەلگەنلىكى ھەممىگە ئايان ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەن ۋاقىتتا، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى بەكمۇ ناچار ئىدى. خەلق بەكمۇ يوقسۇل بولغاچقا، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى ئاددىي-ساددا، تاپقىنىغا شۈكۈر قىلىپ، تاپالمىسا سەۋر قىلىپ ئۆتەتتى. شۇڭا ئۇلار ئۆز رەھبەرلىرىنىڭ ئەمر-پەرمانلىرىغا بىدكەرەك بويسۇناتتى.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە مۇسۇلمانلار ئىسلامغا دەۋەت قىلىش ئىشىنى كەڭ كۆلەمدە قانات يايدۇرۇش، ئىلاھىي چاقىرىقنى ئىنسانلارغا يەتكۈزۈش مەقسىتىدە داۋاملىق تۈردە فەتھى بىلەن مەشغۇل بولغانىدى. ئۇلار بىر جەڭ مەيدانىدىن چىقىپ يەنە بىر جەڭ مەيدانىدا ھازىر بولاتتى. دۆلەتنىڭ چېگرىسىنىڭ كېڭىيىشى، ئولجا ۋە غەنىيمەتلەرنىڭ توختىماستىن ئېقىپ كىرىشى، پۇل-ماللارنىڭ مۇجاھىدلارغا ۋە خەلققە تارقىتىلىشىغا ئەگىشىپ خەلق قىسقا مۇددەت ئىچىدىلا بېيىپ كەتتى.

دۆلەت خەزىنىسىنىڭ تولۇپ كېتىشى ۋە ھەزرىتى ئوسماننىڭ سېخىيلىقى سەۋەبىدىن دۆلەت خەزىنىسىگە توپلىنىپ قالغان مال-دۇنيا پات-پات خەلققە تارقىتىلىپ تۇراتتى. ھەزرىتى ئوسمان بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، ھەتتا بەزىدە ئۆزىنىڭ شەخسىي مېلىنىمۇ تارقىتىپ تۇراتتى. مانا بۇلار، شەرت-شارائىت ۋە مۇھىتنىڭ ئاستا-ئاستا ئۆزگىرىشىگە، ھەزرىتى ئۆمەر بىلەن ھەزرىتى ئوسمان دەۋرلىرى ئارىسىدىكى پەرقنىڭ چوڭىيىشىغا، بۇ پەرقنىڭ ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە كەلگەندە تېخىمۇ چوڭىيىپ كېتىشىگە يول ئاچقانىدى.

ھەزرىتى ئۆمەر ۋە ھەزرىتى ئوسمان دەۋرلىرىدە ئېلىپ بېرىلغان فەتھىلەر مۇسۇلمانلارنى ئاللاھ يولىدا جەڭ قىلىشقا ئۈندەيتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ بىر قىسمى چېگرا ياكى ئالدىنقى سەپكە ئاتلانسا، يەنە بىر قىسمى بۇ ئىستراتېگىيىلىك ئورۇنلارغا يېقىن(شەھەرلەشتۈرۈلگەن) يەرلەرگە ئورۇنلىشاتتى، ئۆي سېلىپ ماكان تۇتاتتى، ھەتتا بەزىلىرى ئۆيلۈك-ئوچاقلىق بولاتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسىلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرى ئەمەس، بەلكى كۆپىنچىسى تەمىم، قىندە، قۇزائە، كەلب، باھىلە، ئابدۇلقەيس ۋە بەكر ئىبنى ۋائىل قەبىلىلىرىگە مەنسۇپ كۆچمەن ئەرەبلەر بولۇپ، فەتھىلەردە بۇلارنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ ئىدى. ئۇلار دەسلەپ ئىمان ئېيتقان كىشىلەرگە ئوخشاش مۇھىم، ئۇلار بىلەن تەڭ دەرىجىدە كۈچلۈك، ئەھمىيەت بېرىشكە ھەتتا باش ئېگىشكە تېگىشلىك سىياسىي كۈچ سۈپىتىدە قارىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئۇلار فەتھىلەرگە داۋاملىق قاتنىشىش جەريانىدا مەلۇم دەرىجىدىكى مال-مۈلۈك ساھىبىغا ئايلىنىپ قالغانىدى. شۇڭا، ئورۇش توختىتىلغان مەزگىللەردە بۇ قەبىلىلەر بىلەن ئەپ ئۆتۈش ۋە

ئۇلارنى تەرتىپ ـ ئىنتىزام بىلەن باشقۇرۇش ئۈچۈن ناھايىتى كۈچ سەرپ قىلىشقا توغرا كېلەتتى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى شەھەرلەرنىڭ، بولۇپمۇ مەدىنە مۇنەۋۋەرەنىڭ نوپۇسى بەكلا ئازلاپ كېتىپ، بۇلارنىڭ ئورنىغا قۇللار ۋە ئۇرۇش ئەسىرلىرى توشۇپ كەتكەنىدى. شۇڭا بۇ يەرلەردىكى بۇرۇنقى ئىنتىزام، ئىجتىمائىي قۇرۇلما تەڭپۇڭلۇقى ۋە ماسلىششچانلىق بۇزۇلۇپ، ئىپتىدائىي ۋە كۆچمەن تۇرمۇشتا ياشايدىغان كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسى بۇ يەرلەرگە ھۆكۈمران ئىدى. ئۇنىدىن باشقا، سىرتتىن كېلىپ بۇ شەھەرلەرگە يەرلەشكەن كىشىلەرنىڭ ھەرخىل دىن ۋە مەدەنىيەتلەرنى قوبۇل قىلىشى تۈپەيلىدىن، بۇ يەرلەردە ھەرخىل، ئەبجەش جەمئىيەتلەر بارلىققا كەلگەنىدى. فەتھلەردىن كېيىن بۇ يەرلەرگە كەلگەن ھەرخىل ئىرق ۋە ئېتىقادقا تەۋە كىشىلەر شۇنداق بىر جەمئىيەتنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولدىكى، بۇ جەمئىيەتنى باشقۇرۇش ياكى ئەڭ بولمىغاندا بەزى كىشىلەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىشمۇ پەۋقۇلئاددە قىيىنلىشىپ كەتتى. كىشىلەر بىر ـ بىرىگە پەرقلىق نەزەردە قاراشقا باشلىدى ۋە بۇ ئىشلار شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ئىسلام ئەسلا يول قويمايدىغان ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ قوبۇل قىلىشى قەتئىي چەكلەنگەن پەرقلىق تەبىقىلەر مانا بۇ شارائىت ياراتقان ئىدىيىۋى مۇھىتتا ئوتتۇرىغا چىقىش ئالدىدا تۇراتتى.

مانا بۇ باسقۇچقا كەلگەندە، كۆرۈنۈشتە مۇسۇلمان، ئەمما نىيىتى بۇزۇق بەزى گۇرۇھلار مەيدانغا كەلدى. بۇلارنىڭ بىرى ئىبنۇس سەۋدا ئىسمى بىلەن تونۇلغان سەنئا يەھۇدىيلىرىدىن ئابدۇللا ئىبنى سەبە گۇرۇھى ئىدى.

يەھۇدىيلار ئىسلامغا ئىمان ئېيتقاندىن كېيىن ئۆزلىرىنىڭمۇ بارلىق مۇسۇلمانلار بىلەن باراۋەر مۇئامىلىگە ئېرىشىدىغانلىقىنى بىلەتتى. چۈنكى، ئىسلام نىزامىدا سىنىپىي پەرق يوق بولۇپ، پەقەت دەسلەپكى دەۋرلەردە ھەممىدىن بۇرۇن مۇسۇلمان بولغان ۋە بەدر جېڭىگە قاتناشقان چوڭ ساھابىلەرلا بەزى ئىمتىيازلاردىن بەھرىمەن بولاتتى، خالاس. شۇنداقلا، بىر كىشى مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن ئىسلامدا ئۇنىڭ ئۆتمۈشىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر كەچۈرۈۋېتىلەتتى. يامان نىيەتلىك يەھۇدىيلار مانا بۇ ئىمتىيازلاردىن پايدىلىنىپ ھەردائىم ئىسلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا ئۇرۇناتتى.

بۇندىن بۇرۇن ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ھەزرىتى ئۆمەر چوڭ ساھابىلەرنىڭ ئۆزىگە مەسلىھەت بېرىشى ۋە ياردەم قىلىشى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ مەدىنىنىڭ سىرتىغا چىقىشىنى چەكلىگەنىدى. ئۇنىدىن باشقا، ھەزرىتى ئۆمەر بۇ كىشىلەرنىڭ مەركەزدىن يىراق مەملىكەتلەردە دۇنيا راھىتىگە بېرىلىپ كېتىشىنى توسۇش ۋە يېڭىدىن مۇسۇلمان بولغانلارنىڭ بۇلارغا قاراپ:"قاراڭلار! پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرى شۇنداق قىلىشۋاتىدۇ" دېيىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈنمۇ ئۇلارنى يۇرت سىرتىغا چىقارمايتتى ۋە:"پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرلىكتە قىلغان

ئورۇشۇشلار ۋە ئىسلام ئۈچۈن قىلغان قىممەتلىك خىزمەتلىرىڭلارنىڭ ئەجرىمۇ سىلەر ئۈچۈن يېتىپ ئاشىدۇ“ دەيتتى.

ئەپسۇسلىنارلىقى، هەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ مەدىنە سىرتىغا چىقىشىغا ۋە خالىغان يەرگە بېرىشىغا ئىجازەت بەردى. شۇنىڭ بىلەن، بۇ چوڭ ساھابىلەر مەدىنىدىن بىر-بىرلەپ چىقىپ، باشقا شەھەرلەرگە كېتىشتى ۋە مال-مۈلۈككە ئېرىشىپ، ئۆيلۈك-ئوچاقلىق بولۇشتى. مەسىلەن، زۇبەير ئىبنى ئاۋامنىڭ بەسرە، كۇفە ۋە مىسىردا بىردىن ئۈچ ئۆيى بار ئىدى. تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللامۇ كۇفەدە ئۆزىگە بىر ئۆي سېلىۋالغانىدى. ئۇلار بۇ يەرلەردىكى قورۇ-جاي ۋە ئېكىنزارلىقلىرىنى داۋاملىق ئايلىنىپ تۇراتتى.

ئۇندىن باشقا، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف، زەيد ئىبنى سابىت ۋە باشقىلارمۇ مەدىنىدە ئۆزلىرىگە قورۇ-جاي قىلىۋالدى. ئىسلام تېررىتورىيىسىگە يېڭى قېتىلغان شەھەرلەرنىڭ يەرلىك خەلقلىرى مانا مۇشۇ ئىشلار ۋەجىدىن ساھابىلەر بىلەن ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولۇپ، ئۇلار بىلەن ئىچقويۇن-تاشقويۇن بولالايتتى.

هەزرىتى ئوسمان دەۋرىدە جەمئىيەت مانا مۇشۇنداق ئاستا-ئاستا ئۆزگىرىشكە باشلىدى. ھالبۇكى، هەزرىتى ئوسمان ھېچقانداق ئۆزگەرمىگەنىدى، شۇنداقلا ئىسلام نىزامىدىن ھېچقانداق نەرسىنى ئۆزگەرتمىگەنىدى، ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ئۆزىدىن بۇرۇنقى ئىككى خەلىپىنىڭ ئەخلاق ۋە مىزانلىرىدىن پەقەتلا ئايرىلمىغانىدى.

هەزرىتى ئوسمان ھەققىدىكى پىتنە-پاسات پەقەت ئۇنىڭ ئۆز يېقىنلىرىغا كۆرسەتكەن مېھرىبانلىقى، شۇنداقلا قۇل ۋە ئەسىرلەرنىڭ مەدىنىگە تولۇپ كېتىشى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققانىدى.

كاتتا ساھابىلەرنىڭ مەدىنە سىرتىغا چىقىپ كېتىشى يامان نىيەتلىك كىشىلەرنى ۋە ئىسلام دۈشمەنلىرىنىڭ خورىكىنى ئۆستۈرگەن بولسا، خەلقنىڭ يوقسۇللۇقتىن قۇتۇلۇشى ئۇلارنىڭ تىلىنىڭ ئۇزىراپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولغانىدى. خەلىپە ھەققىدىكى يالغان-ياۋىداق سۆزلەرنىڭ پەيدا بولۇشى جەمئىيەت كەيپىياتى ۋە دۆلەت ئىنتىزامىنى بۇزۇشقا قويۇلغان تۇنجى قەدەم ئىدى.

سەنئا يەھۇدىيلىرىدىن ئابدۇللا ئىبنى سەبەنىڭ ئوت قۇيرۇقلۇق قىلىشى بىلەن بارلىققا كەلگەن تۇنجى پىتنە-پاسات مۇسۇلمانلار ئارىسىغا رەسمىي تۈردە تارقىلىشقا باشلىدى.

ئابدۇللا ئىبنى سەبە يېڭىدىن فەتھى قىلىنغان يەرلەرنىڭ نادان خەلقىنى ۋە يېڭى مۇسۇلمان بولغان بەدەۋىي ئەرەبلەرنى يولدىن چىقىرىش ۋە ئۇلارنىڭ ئەقىللىرىنى بۇلغاش ئۈچۈن، هەزرىتى ئوسمان دەۋرىدە مۇسۇلمان بولۇۋالغانىدى. ئۇ شەھەرمۇشەھەر ئايلىنىپ(ئىسلامغا ۋە هەزرىتى ئوسمانغا قارشى) تەشۋىق-تەرغىباتلارنى ئېلىپ باراتتى. ئۇ پائالىيىتىنى ھىجازدىن باشلاپ، ئۇ يەردىن

"ئىككىلىسى بىزگە ماكان بولمىغۇدەك" دېيىشتى. چۈنكى ئۇلار بۇ يەرلەردە كۆچۈلدىكىدەك پائالىيەت ئېلىپ بارالمىغاندى.

شۇڭا ئۇلار ئىجازەت ئالمايلا جەزىرەگە قاراپ يول ئالدى. ئەمما جەزىرە ۋالىيسى ئابدۇرراھمان(خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ئوغلى) ئۇلارغا سوغۇق مۇئامىلىدە بولدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەشتەر مەدىنىگە قايتىپ كەلدى. خەلىپە ئۇنىڭ قەيەرنى خالىسا، شۇ يەردە تۇرۇشىغا رۇخسەت قىلدى. ئۇ جەزىرەنى، يەنى ئابدۇرراھمان ئىبنى خالىد ئىبنى ۋەلىدنىڭ ۋىلايىتىنى تاللىدى.

بۇ ۋاقىتلاردا ئىبنۇس سەۋدا(ئابدۇللا ئىبنى سەبە) باشقا شەھەرلەردە ئۆزىگە مايىل كىشىلەر بىلەن داۋاملىق ئالاقىلىشىپ، پىتنە-پاسات ئۇرۇقىنى ھەممە يەرگە چېچىۋاتاتتى. ھىجرىيىنىڭ 34-يىلى، ھەج مەۋسۇمىدە ھەزرىتى ئوسمان جەمئىيەتتە ئېقىپ يۈرگەن پىتنە-پاساتلارنى توسۇش ئۈچۈن مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيان، ئەمرۇ ئىبنى ئاس، ئابدۇللا ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇ سەرھ، سەئد ئىبنى ئاس ۋە ئابدۇللا ئىبنى ئامىر قاتارلىق ۋالىيلارنى ھوزۇرىغا چاقىردى.

ئۇلار يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، بۇ ئازغۇنلار سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان مەسىلىلەر ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى. ۋالىيلارنىڭ بەزىلىرى ئۇلارنى ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىشنى، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ بۇ ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى؛ يەنە بەزىلىرى ئۇلار بۇ يوللىرىدىن قايتقۇچە مۇسۇلمانلارغا تارقىتىلىدىغان غەنىيمەت ماللاردىن ئۇلارنى مەھرۇم قىلىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمما خەلىپە بۇ پىكىرلەرنىڭ ھېچقايسىسىنى قوبۇل قىلمىغانىنىڭ ئۈستىگە، ۋالىيلار ئۆز ۋىلايەتلىرىگە قايتقاندىن كېيىن، كۇفە ۋالىيسى سەئد ئىبنى ئاسنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ كەلگەنلەرنىڭ تەلپى بويىچە سەئدنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىنى ۋالىي قىلىپ تەيىنلىدى. ئۇندىن باشقا، كۇفە خەلقىگە بىر مەكتۇپ ئەۋەتىپ مۇنداق دېدى:"تەلەپىڭلار بويىچە سەئدنى ۋەزىپىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئەبۇ مۇسانى سىلەرگە ۋالىي قىلىپ تەيىنلىدىم. ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مەن سىلەرنىڭ خەلىپەڭلار بولۇش سۈپىتىم بىلەن ھەرقانداق تەنقىد ۋە شىكايەتلىرىڭلارغا شەرەپ ۋە نومۇسۇم بىلەن قۇلاق سالىمەن، شۇنداقلا سىلەرگە قولۇمدىن كېلىشىچە مۇلايىملىق ۋە سەۋرچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىمەن(ئەتە-ئۆگۈن ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا مېنىڭ ئۈستۈمدىن ئەرز-شىكايەت قىلىشقا ھېچقانداق دەلىل قويماسلىق ئۈچۈن). ئاللاھقا ئاسىيلىق قىلماسلىق شەرتى بىلەن نېمە تەلەپ قىلساڭلار، شۇنى ئورۇنداپ بېرىشكە تىرىشىمەن".

دەل شۇ كۈنلەردە، خۇزەيفە ئىبنۇل يەمان بىر قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، بابۇل ئەبۋاب دېگەن يەرگە يۈرۈش قىلغانىدى[1].

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3-جىلد، 138-، 152-، 155-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7-جىلد، 275-، 279-بەتلەر.

خەلىپىنىڭ شۇنچە تىرىشچانلىقى ۋە قوللانغان تەدبىرلىرى بۇ بەتنىيەتلەرنى يامان يولدىن توسۇپ قالالمىدى. ئەكسىچە، ئۇلار پىتنە-پاسات ۋە تەشۋىقات پائالىيەتلىرىنى تېخىمۇ كېڭەيتتى. شۇنىڭ بىلەن خەلىپە خەلقنىڭ بۇ ئازغۇنلارغا ئەگەشكەن-ئەگەشمىگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان-ئۇچرىمىغانلىقىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن بىر بۆلۈك ساھابىلەرنى ھەرقايسى ۋىلايەتلەرگە تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى.

بۇ ساھابىلەردىن مۇھەممەد ئىبنى مەسلەمە كۇفەگە، ئۇسامە ئىبنى زەيد بەسرەگە، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللا شامغا، ئەممار ئىبنى ياسىر مىسىرغا ئەۋەتىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا ساھابىلەرمۇ باشقا ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتىلگەنىدى. ئەممار ئىبنى ياسىردىن باشقىسى ياخشى خەۋەرلەر بىلەن قايتىپ كېلىشتى. ئەممار بىر نەچچە ۋاقىت كېچىكىپ كەلدى ۋە خەلق ئارىسىدا بەزى سۆز-چۆچەكلەرنىڭ تارقالغانلىقىنى مەلۇم قىلدى.

ھىجرىيىنىڭ 35-يىلى، رەجەپ ئېيىدا مىسىردىن ھىجازغا بىر ھەيئەت كەلدى. ئۇلار ئېغىزىدا ئۆمرە ھەج قىلغىلى كەلگەنلىكىنى ئېيتىشقىنى بىلەن، كۆڭلىدە خەلىپە بىلەن تالاش-تارتىش قىلىش ۋە ئۇنىڭ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ، مەدىنە ئىچىدە قالايمىقانچىلىق چىقىرىشنى پىلانلاپ كېلىشكەنىدى.

دەرۋەقە، ئۇلار خەلىپە بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ، ئەرز-شىكايەتلىرىنى ئېيتىشتى. ھەزرىتى ئوسمان ئۇلارغا ئۆز پىكرىنى بايان قىلىپ، ئۇلارنى شەخسەن ئۆزى ياكى ھەزرىتى ئەلى ۋە مۇھەممەد ئىبنى مەسلەمە قاتارلىق ساھابىلەرنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق قايىل قىلدى. مەدىنىنىڭ سىرتىدا كۈتۈۋېلىنغان بۇ كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى شەھەرگە كىرىپ، ھەزرىتى ئوسماننىڭ خۇتبىسىنى ئاڭلىدى. ھەزرىتى ئوسمان خۇتبىسىدە بۇ كىشىلەرنى ماختاپ، ئۇلارغا ئاللاھتىن مەغپىرەت تىلىدى، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئۇلار ئۈستىدىكى مەسئۇلىيىتىنى تىلغا ئېلىپ كۆز يېشى قىلدى، جامائەتمۇ ياش تۆكتى. بۇنى كۆرگەن مىسىرلىق ھەيئەت ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەتتى.

ئەمما ئۇلار مىسىرغا بارا-بارمايلا باشقا ۋىلايەتنىڭ يەرلىك خەلقلىرى بىلەن مەخپىي ئالاقە ئورنىتىپ، ئۇلارنى ئىسيان كۆتۈرۈشكە قۇتراتتى ۋە ۋالىيلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىشنى باھانە قىلىپ، مەدىنىگە قاراپ يولغا چىقىشقا كۈشكۈرتتى. مەدىنە مەركەز بولغاچقا، بۇ يەردە ئىسيان كۆتۈرۈش تېخىمۇ مۇھىم بولۇپ، بۇ يەردىن تارقالغان پىتنە-پاساتلار باشقا يەرلەردە تېخىمۇ كۈچلۈك تەسىر قوزغىيالاتتى.

تەشكىللىك ھەرىكەتكە ئۆتكەن بۇ بەتنىيەتلەرنىڭ سانى 600 دىن 1000 غىچە بولۇپ، بۇلار كۈشكۈرتكەن كۇفە ۋە بەسرەلىك ئازغۇنلارمۇ بىرلا ۋاقىتتا يولغا چىقتى، ئۇلار ھىجازدا ئۇچراشماقچىدى. ھەر بىر يۇرتتىن يولغا چىققان ئازغۇنلار تۆت گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن بولۇپ، ھەر بىر گۇرۇپپىغا بىردىن كىشى مەسئۇل ئىدى ۋە ھەممە گۇرۇپپىغا بىر رەئىس مەسئۇل بولۇپ، بارلىق ئىشلارنى

شۇ ئورۇنلاشتۇراتتى.

ئوچۇق كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇلار ناھايىتى ئەتراپلىق تەشكىللەنگەنىدى. مىسىرلىق ئازغۇنلارغا غەپقى ئىبنى ھەرب كەئكى رەئىس بولۇپ، يەھۇدىي ئابدۇللا ئىبنى سەبە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنى ھەزرىتى ئەلىنىڭ تەرەپدارلىرى ۋە ھىمايىچىلىرى قىلىپ كۆرسىتىپ، خەلىپىلىك ئورنىغا ئۇنىڭ چىقىشىنى تەلەپ قىلىشاتتى. كۇفەلىك ئازغۇنلارغا ئەمرۇ ئىبنى ئەسام رەئىس بولۇپ، ئۇنىڭغا زەيد ئىبنى سەھۋان ئابدى ياردەمچى رەئىس ئىدى؛ بەسرەلىك ئازغۇنلارغا ھەركۇس ئىبنى زۇھەير سەئدى رەئىس، ئۇنىڭغا ھەكىم ئىبنى جەبە ئابدى ياردەمچى ئىدى.

بۇ ئازغۇنلار زور كۆلەملىك ھەج ئۆمىكىنىڭ ئارىسىغا قېتىلىۋالغانىدى، ئۆمەك مەسئۇللىرى بۇلارنىڭ يامان نىيەتلىرىدىن خەۋەرسىز ئىدى، ئۇلار، بۇ ئازغۇنلارنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ مەركىزىگە بېرىپ، خەلىپىگە سۇيىقەست قىلىشنى ئەقلىگە كەلتۈرۈپمۇ باقمىغانىدى، شۇڭا بۇ ئۆكتىچىلەرنىڭ ھاجىلار بىلەن بىللە يولغا چىقىشى ياكى مەدىنىگە كىرىشىنى توسمىغانىدى.

ئايرىم-ئايرىم ئۈچ جايدىن يولغا چىققان بۇ ئازغۇنلار مەدىنىگە يېقىنلاپ كېلىشتى. پىلان بويىچە مىسىرلىقلار زىل مەرۋەگە، كۇفەلىكلەر ئەئۋاسقا، بەسرەلىكلەر زىل ھەشەبقا چۈشتى. بۇ ۋاقىتچە مەدىنە خەلقى يۈز بەرگەن ئىشلاردىن خەۋەر تاپقانىدى. ئۇلار بۇ ئادەملەرنىڭ شەھەرگە كىرىشىنى خالىمايتتى. ھەتتا بۇ ھەقتە ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپمۇ ئۇلگۇرگەنىدى. ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئەلىنى چاقىرىپ، ئۇنىڭغا ئۆزى بىلەن بىللە بۇ ئازغۇنلارنىڭ مەدىنىگە كىرىشىنى توسۇش ئۈچۈن ئاتلىنىشنى ئېيتتى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭ چاقىرىقىغا دەرھال ئاۋاز قوشتى. ئۇنىڭدىن باشقا تەلھە، زۇبەير، مۇھەممەد ئىبنى مەسلەمە ۋە باشقا مۆتىۋەر ساھابىلەرمۇ ھەزرىتى ئوسمانغا ھەمراھ بولدى. ئازغۇنلار ساھابىلەرنىڭ ھىجرەت يۇرتىنى(مەدىنە مۇنەۋۋەرە) ئۆزلىرىدىن قەتئىي قوغداش نىيىتىگە كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ قورقۇشتى.

بولۇپمۇ ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا خىتاب قىلغاندىن كېيىن، ئۇلار ئۆزلىرىنى جەمئىيەت تەرتىپىگە رىئايە قىلىدىغان ۋە شەرىئەت ھۆكۈمىگە شەرتسىز بويسۇنىدىغان قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشتى. ئۇلار دەرھال ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىدىغانلىقىنى ۋە قايتىپ بارغاندىن كېيىن ھېچقانداق ئىشقا ئارىلاشمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى ۋە قايتىشتى. شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئەلى ۋە باشقا مۇسۇلمانلار مەدىنە ئۈچۈن ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى قالمىغانلىقىغا، خەتەرلىك پەيتلەرنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىگە ئىشىنىپ، مەدىنىگە قايتتى. ئەمما ئۇلار مەدىنىگە كىرە-كىرمەي ھەيران قېلىشتى. چۈنكى، كوچىلاردا تەكبىر ئاۋازلىرى جاراڭلايتتى، ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيى قورشىۋېلىنغانىدى.

ھەزرىتى ئەلى توپىلاڭچىلارنى بىر يەرگە يىغىپ، ئۇلارنىڭ نېمە ئۈچۈن قايتىپ

كەلگەنلىكنى سورىدى. ئۇلار خەلىپىنىڭ مىسىر ۋالىيسىغا مەكتۇپ ئەۋەتىپ، ئۇنىڭغا ئۆزلىرى قايتىپ بارغاندا بىر-بىرلەپ ئۆلتۈرۈش ئەمرى بەرگەنلىكىنى، شۇڭا ئۆزلىرىنىڭ مىسىرغا قايتىشنى خالىمىغانلىقنى ئېيتىشتى. ئاندىن يانلىرىدىن خەلىپىنىڭ مىسىر ۋالىيسىغا يوللىغان ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئوغلى مۇھەممەدنى ئۆلتۈرۈش ھەققىدىكى بىر پارچە مەكتۇپنى چىقىرىپ، ئۇنى ھەزرىتى ئەلىگە بۇ ئىشنىڭ دەلىلى قىلىپ كۆرسىتىشتى. ھەزرىتى ئەلى:

—ئۇنداقتا، بۇ كۇفەلىكلەر نېمىشقا يۇرتلىرىغا قايتمىدى؟—دەپ سورىدى ناھايىتى نارازى كەيپىياتتا. كۇفەلىكلەر:

—بىز(مىسىرلىق) دوستلىرىمىزغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن ۋەدە بەردۇق، شۇڭا...—دەپ پەرۋاسىزلارچە جاۋاب بېرىشتى. بەسرەلىكلەرمۇ ھەم شۇنداق دېيىشتى. بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، بۇ ئۇلارنىڭ مەدىنىگە كىرىش ئۈچۈن ئالدىن پىلانلىغان ھىيلىسى ئىدى. مىسىرلىق ئۆكتىچىلەر يانلىرىدىن چىقىرىپ ھەزرىتى ئەلىگە كۆرسەتكەن مەكتۇپنىڭمۇ بىر ئويدۇرما ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

ئۆكتىچىلەر دەسلىپىدە ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيىنى ئانچە چىڭ قورشاۋغا ئېلىپ كەتمىگەنىدى، شۇڭا ھەزرىتى ئوسمان سىرتقا چىقاتتى، جامائەتكە ئىمام بولاتتى، ساھابىلەر ئۇنىڭ قېشىغا كىرىپ چىقاتتى، ئۇمۇ ساھابىلەرنى يوقلاپ تۇراتتى. كېيىنچە ئىش چىڭغا چىققىلى تۇردى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئوسمان ھەرقايسى ۋالىيلارغا خەۋەر يوللاپ، ئۆزىگە ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىشنى ۋە بۇ ئاسىيلارنى مەدىنىدىن قوغلاپ چىقىرىشنى تەلەپ قىلدى.

ئاسىيلار ھەبىب ئىبنى مەسلەمەنىڭ شامدىن، مۇئاۋىيە ئىبنى خۇدەيجنىڭ مىسىردىن، كەئكە ئىبنى ئامىرنىڭ كۇفەدىن ۋە مۇشەجى سۇلەمىنىڭ بەسرەدىن (خەلىپىنىڭ ئەمرى بىلەن) مەدىنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن قوشۇن باشلاپ كېلىۋاتقانلىقنى ئاڭلاپ، قورشاۋنى قاتتىق چىڭىتتى.

بىر جۈمە كۈنى، ھەزرىتى ئوسمان يەنە جۈمە نامىزىدا جامائەتكە ئىمام بولۇش ئۈچۈن ئۆيىدىن چىقتى. جۈمە خۇتبىسىدا ئاسىيلارنىمۇ تىلغا ئېلىپ ئۆتتى. بىر ۋاقىتتا، مۇھەممەد ئىبنى مەسلەمە ئورنىدىن تۇرۇپ مەلۇم بىر مەسىلىدە خەلىپىنى قوللايدىغانلىقنى بىلدۈرمەكچى بولۇۋىدى، ئۆكتىچىلەرنىڭ كاتتىۋاشلىرىدىن ھەكىم ئىبنى جەبەلە ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا سۆز بەرمەسلىككە ئۇرۇندى. زەيد ئىبنى سابىت ئۇنى توسماقچى بولۇۋىدى، ئۆكتىچىلەرنىڭ يەنە بىر كاتتىۋېشى مۇھەممەد ئىبنى قۇتەيرە ئۇنىڭغا قارشى چىقتى. شۇنىڭ بىلەن، جامائەت ئارىسىدا غەليان چىقتى ۋە ئىختىلاپلىق ئىككى تەرەپ بىر-بىرىگە تاش ئېتىشقا باشلىدى. ئېتىلغان تاشلاردىن بىرى ھەزرىتى ئوسمانغا تېگىپ كېتىپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ كەتتى. مۇسۇلمانلار ئۇنى ئۆيىگە يۆلەپ ئاپىرىپ قويدى. ساھابىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئوغۇللىرى بۇ يامان ئاقىۋەتكە سەۋەب بولغان ئاسىيلارغا قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرۈشتى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغلى ھەسەن، سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس، ئەبۇ ھۇرەيرە، زەيد ئىبنى سابىت ۋە باشقا بىر قانچە ساھابە بىرلىشىپ ئاسىيلارنى قورال كۆچىگە تايىنىپ باستۇرماقچى بولدى. ئەمما خەلىپە ئۇلارغا رۇخسەت قىلمىدى. چۈنكى، ئۇ ئۆزى سەۋەبلىك بىرەر ئىشنىڭ چىقىپ قېلىشىنى خالىمايتتى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئەلى، تەلھە ۋە زۇبەير بىلەن بىر-بىرلەپ كۆرۈشۈپ خوشلاشقاندا، ئاسىيلار ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئەتراپىنى پۈتۈنلەي قورشىۋالغانىدى. ئۇ شۇ كىرىپ كەتكەنچە، تاكى شېھىت بولغانغا قەدەر ئۆيىدىن سىرتقا چىقالمىدى.

ھەزرىتى ئوسمان ئۆيىگە قامىلىپ قالغان بۇ كۈنلەردە، ئاسىيلار مىسىرلىق غەفىقى ئىبنى ھەرب كەئكىنى جامائەتكە ئىمام قىلىپ تەيىنلىدى. ئەمما ھەزرىتى ئەلى ياكى تەلھە مەسچىتتە بولۇپ قالسا، ئۇ ئىككىسىدىن بىرى ئىمام بولاتتى.

ئازغۇنلار ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيىگە سۇ ئاپىرىپ بېرىشنىمۇ چەكلىدى. قىيىن ئەھۋالدا قالغان ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئەلى، تەلھە، زۇبەير، ھەزرىتى ئائىشە ۋە مۆمىنلەرنىڭ باشقا ئانىلىرىغا خەۋەر يوللاپ، ئۇلاردىن ياردەم تەلەپ قىلدى. ھەزرىتى ئەلى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ئۇممۇ ھەبىبە راملە ئۇنىڭغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن كۆپ تىرىشتى. ئۇلار ئاسىيلارغا ئازار قىلىپ باققان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئاسىيلار گەپنى ئىلىك ئالىدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

بەزىدە ھەزرىتى ئوسمان ئۆيىدە تۇرۇپ ئۇلارغا نەسىھەتلىك سۆزلەرنى قىلىپ باقاتتى، ئەمما ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ھېچكىم پەسەنت قىلمايتتى. ئۇلار شۇنداق ئەسەبىيلىشىپ كەتكەنىدىكى، بىر قېتىم ئۇممۇ ھەبىبە ھەزرىتى ئوسمانغا سۇ ئېلىپ كەلگەندە، ئاسىيلار ئۇممۇ ھەبىبەنىڭ قېچىرىنى ئۈركۈتىۋەتتى. مۆمىنلەرنىڭ ئانىسى يەرگە يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قالدى. بۇ ھۆرمەتسىزلىك مەدىنە خەلقىنى چۆچۈتۈۋەتتى، ھېچكىم سىرتقا قورالسىز چىقمايدىغان بولدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھىجرەت شەھىرى بولغان مەدىنىدە ئامانلىقتىن سۆز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ ھاياتىدىن ئەنسىرىگەن ساھابىلەر ئوغۇللىرىنى ھەزرىتى ئوسماننى قوغداش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتتى. بۇلار: ھەزرىتى ئابباسنىڭ ئوغلى ئابدۇللا، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللا، زۇبەيرنىڭ ئوغلى ئابدۇللا، ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئىككى ئوغلى ھەسەن ۋە ھۈسەيىن، تەلھەنىڭ ئوغلى مۇھەممەد ۋە باشقا بىرنەچچە ياش يىگىت ئىدى. ھەزرىتى ئوسمان بۇلاردىن ئاسىيلارغا قارشى ھەرگىز قورال ئىشلەتمەسلىكنى تەلەپ قىلدى ۋە ئەكسىچە ھەرىكەت قىلماقچى بولغانلارنى قاتتىق ئاگاھلاندۇردى.

بۇ چاغلاردا، ھەزرىتى ئائىشە ھەجگە بېرىشقا نىيەت قىلغانىدى. ئۇ كەتكەندىن كېيىن، ھەزرىتى ئوسمان ھەزرىتى ئابباسنىڭ ئوغلى ئابدۇللانى شۇ يىللىق ھەج قىلغۇچىلارغا مەسئۇل قىلدى. ئابدۇللا باشقا ياش دوستلىرى بىلەن بىللە ئۇنى قوغداش ئۈچۈن مەدىنىدە قېلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ھەزرىتى ئوسمان ئۆز ئەمرىدە چىڭ تۇردى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ مەجبۇرىي يولغا چىقتى.

كۆپ ئۆتمەي ئاسىيلارنى تازىلاش ئۈچۈن ياردەمگە كېلىۋاتقان قوشۇننىڭ مەدىنىگە يېقىنلىشىپ قالغانلىقى، شامدىن كېلىۋاتقان قوشۇننىڭ ۋادىل قۇراغا يېتىپ كەلگەنلىكى ھەققىدە خەۋەر تارقالدى. بۇنى ئاڭلىغان ئاسىيلار ئالاقزادە بولۇشقا باشلىدى ۋە ئۆزلىرىنىڭ قەبىھ مۇددىئاسىغا يېتىش ئۈچۈن، ئۆيگە باستۇرۇپ كىرمەكچى بولۇشتى. ئەمما ئىشىكنى قوغداپ تۇرغان(ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغلى ھەسەن، زۇبەيرنىڭ ئوغلى ئابدۇللا، تەلھەنىڭ ئوغلى مۇھەممەد، ھاكەمنىڭ ئوغلى مەرۋان، ئاس ئوغلى سەئىد قاتارلىق) ساھابىلەر ئوغۇللىرى ئۇلارنى توسۇۋالدى. ئەمما ئازغۇنلار تېخىمۇ ئەسەبىيلىشىپ، ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيى بىلەن ئۆمەر ئىبنى ھازىمنىڭ ئۆيى ئارىلىقىدىكى بوشلۇق ئارقىلىق ئۆيگە كىرىپ ئىشىككە ئوت قويۇۋەتتى.

شۇ قەدەر خەتەرلىك ۋەزىيەت شەكىللەنگەن بولسىمۇ، ھەزرىتى ئوسمان ساھابىلەر ئوغۇللىرىنى قولىنى قان بىلەن بويىماسلىققا ئاگاھلاندۇردى ۋە ئاسىيلارغا قارشى قورال ئىشلەتمەسلىكنى قايتا ـ قايتا جېكىلىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى پەقەت خەلىپىنىڭ ئەمرىگە قارشى چىقماسلىق ۋە ئۇنىڭغا ھۆرمەتسىزلىك قىلماسلىق ئۈچۈنلا قولىدىكى قىلىچنى يەرگە تاشلىۋەتتى. ئەمما ۋەھشىيلىشىپ كەتكەن بۇ ئاسىيلار ساھابىلەر ئوغۇللىرىنىڭ كۆزى ئالدىدىلا خەلىپىنىڭ ئۈستىگە يوپۇرۇلۇپ كەلدى. بەتبەخت غەفىقى ئىبنى ھەرب كەئكى بىر پارچە تۆمۈر بىلەن ھەزرىتى ئوسماننىڭ بېشىغا ئۇرۇپ، ئۇنى قەتلى قىلدى. ھەزرىتى ئوسماننى قوغداش ئۈچۈن ئارىغا كىرگەن(ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئايالى) نائىلەگە ئېتىلىپ كەلگەن قۇتەيرە ئىبنى ھەمران ئىسىملىك بىر مەلئۇن بىر ئۇرۇپلا مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ ھۆرمەتلىك ئانىسىنىڭ بارماقلىرىنى كېسىپ تاشلىدى. بۇ مەلئۇننىڭ قېرىندىشى سۇدان ئىبنى ھەمران ۋە قىنانە ئىبنى بەشىر ئىبنى ئۇتابىمۇ خەلىپىنىڭ قاتىللىرى قاتارىدا ئىدى. يەنە بىر رىۋايەتكە كۆرە، ھەزرىتى ئوسماننى ئەمرۇ ئىبنى ئەخمەق ئىسىملىك بىر بەتبەخت قەتلى قىلغانىكەن.

ھەزرىتى ئوسماننىڭ خىزمەتچىلىرىدىن بىرى سۇدان ئىبنى ھەمراننى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئەمما ئۇنىڭ ئاكىسى قۇتەيرە ئىبنى ھەمران بۇ خىزمەتچىنى قەتلى قىلدى. ھەزرىتى ئوسماننىڭ يەنە بىر خىزمەتچىسى قۇتەيرە ئىبنى ھەمراننى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ۋەزىيەت تېخىمۇ جىددىيلەشتى. ئاسىيلار ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيىنى ۋە دۆلەت خەزىنىسىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى. بۇ مۇسىبەت ئاللاھ ئورۇنلاشتۇرغان ۋە قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدىغان تەقدىر ئىدى، ئەلۋەتتە! تۆت خەلىپىنىڭ ئۈچىنچىسى بولغان ھەزرىتى ئوسمان ئىبنى ئەففان ھىجرىيە 35 ـ يىلى، زۇلھەججە ئېيىنىڭ 18 ـ كۈنى قەتلى قىلىندى. ئۇ 12 كۈن كەم 12 يىل خەلىپىلىك قىلدى، ۋاپات بولغان ۋاقتىدا، 82 ياشتا ئىدى.

ھاجىلار مەدىنىگە قايتىپ، خەلىپىنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ۋە شەھەر ئامانلىقىنىڭ تېخى تولۇق ئورنىتىلىپ بولۇنمىغانلىقىنى كۆردى.

مەشھۇر ئۇرۇمە قۇدۇقىنى ئۆز پۇلىغا سېتىۋېلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىگە سۇنغان، قۇرئان كەرىمنى جەملەپ رەتلەشكە ئورۇنلاشتۇرۇپ، بۈگۈنكى ئوسمانىي نۇسخا شەكلىگە كەلتۈرگەن ۋە جامائەت كۆپىيىپ كېتىپ مەسچىتكە پاتمىغانلىقتىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئارزۇسىغا بىنائەن مەسچىتنى كېڭەيتىپ ياسىغان زات ھەزرىتى ئوسمان ئىدى. ئۇنىڭ ساناپ تۈگەتكۈسىز دەرىجىدە كۆپ پەزىلەتلىك ئىشلىرى بار ئىدى. ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن![1].

① ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3-جىلد، 156-، 187-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 7-جىلد، 281-، 325-بەتلەر.

ھەزرىتى ئەلى

ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن!

ھەزرىتى ئەلىنىڭ ھاياتى

مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرىتى ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىب رەسۇلۇللاھنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى، كۈيئوغلى(قىزى فاتىمەنىڭ ئېرى)، تۆت چوڭ خەلىپىنىڭ تۆتىنچىسى، ئىسلامنى تۇنجى بولۇپ قوبۇل قىلغانلاردىن ۋە دۇنيادا جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون چوڭ ساھابىنىڭ بىرى ئىدى.

ئۇ زات ھىجرەتتىن 23 يىل بۇرۇن تۇغۇلغان بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن 30 ياش كىچىك ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى ئابدۇلمۇتەللىب ئىبنى ھاشىم ئىبنى ئابدۇمەنافتۇر. ئابدۇلمۇتەللىب، ”ئەبۇ تالىب“ تەخەللۇسى بىلەن تونۇلغان بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز تاغىسى، قۇرەيشلەرنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن ئىدى. ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە باشقا مۇسۇلمانلارنى مەككە مۇشرىكلىرىدىن كۆپ قوغدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىمان ئېيتمىغان ۋە شۇ ھالدا ئۆلۈپ كەتكەنىدى[1]. ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئانىسى ئەسەد ئىبنى ھاشىم ئىبنى ئابدۇمەنافنىڭ قىزى فاتىمە بولۇپ، ئىسلامنى قوبۇل قىلىپ مەدىنىگە ھىجرەت قىلغانىدى.

ھەزرىتى ئەلى ئاساسەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆيىدە چوڭ بولغانىدى. چۈنكى، دادىسى ئەبۇ تالىپنىڭ ھال-ئەھۋالى ناچار بولغانىنىڭ ئۈستىگە، بالا-چاقىسى كۆپ ئىدى. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام باشقا تاغىلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۇنىڭ بالىلىرىدىن بىرەرنى بېقىۋېلىپ ئۇنىڭغا ياردەم قىلماقچى بولدى ۋە تۇغقانلىرى بىلەن ئۇنى يوقلاپ باردى. ئەبۇ تالىب ئۇلارغا: ”بالىلىرىمدىن خالىغىنىڭلارنى ئېلىڭلار، ئەمما ئۇقەيلنى ماڭا قويۇڭلار!“ دېدى.

شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەلىنى، ھەزرىتى ئابباس جەئفەرنى ئېلىپ، ئۇلارنى ئۆز تەربىيىتىگە ئالدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋەھيى چۈشكەندىن كېيىن ئالدى بىلەن ئۆز ئائىلىسىدىكىلەرنى مۇسۇلمان بولۇشقا ئۈندىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەلىمۇ بار ئىدى. ئەلىمۇ باشقىلارغا ئوخشاش دەرھال ئىمان ئېيتتى. بۇ چاغدا ئۇ تېخى ئون ياشقىمۇ كىرمىگەنىدى. ھەزرىتى ئەلى ئىسلامنى قوبۇل قىلغان تۇنجى بالا مۇسۇلمان ھېسابلىنىدۇ. ئۇ سەنەم-بۇتلارغا چوقۇنۇپ باقمىغان بولۇپ، پۈتۈنلەي ئىسلام تەربىيىسىدە چوڭ بولغانىدى.

ھەزرىتى ئەلى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھىجرەت قىلغان كېچىسى سۈيىقەستچىلەرنى ئالداش مەقسىتىدە، شۇنچە چوڭ خەتەرگە قارىماي پەيغەمبەر

[1] ئىبنى كەسىر:«ئەل بىدايە» 3-جىلد، 190-، 195-بەتلەر.

ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆشىكىگە كىرىپ ياتقانىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە ھىجرەت قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ زىممىسىدە بەزى مۇسۇلمانلارنىڭ ئامانىتى قالغانىدى، ھەزرىتى ئەلى مەككىدە قېلىپ، ئامانەتلەرنى ئۆز ئىگىلىرىگە تاپشۇرغاندىن كېيىن، مەدىنىگە ھىجرەت قىلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە باشقا مۇسۇلمانلارنىڭ يېنىغا باردى.

كۆپ ئۆتمەي، مۇسۇلمانلار بىلەن مۇشرىكلار ئارىسىدا قوراللىق توقۇنۇشلار باشلاندى، ھەزرىتى ئەلى بۇ جەڭلەردە ئەڭ كاتتا پالۋانغا ئايلاندى. ئۇ مۇسۇلمانلار قوشۇنلىرى سېپىدا دۈشمەنگە قارشى باتۇرلارچە جەڭ قىلاتتى ۋە دۈشمەنلەرنى ۋەھىمىگە سالاتتى. مەسىلەن، ھىجرەتنىڭ 2 ـ يىلى يۈز بەرگەن بەدرى جېڭىدا ئۇ يەكمۇيەك ئېلىشىپ، قۇرەيش پالۋانلىرىدىن ۋەلىد ئىبنى ئۇتبەنى ئۆلتۈردى، ئارقىدىن تاغىسى ھەمزەگە ياردەملىشىپ، ۋەلىدنىڭ دادىسى ئۇتبەنىمۇ يەر چىشلەتتى.

ھەزرىتى ئەلى بەدرى جېڭىدىن كېيىن ھەزرىتى فاتىمەگە ئۆيلەندى. ئۇنىڭ ئۇھۇد جېڭىدا كۆرسەتكەن باتۇرلۇقى بەدرى جېڭىدىكىدىن قېلىشمايتتى. ھەر ئىككى جەڭگە تاغىسى ھەمزە بىلەن بىللە قاتناشتى، ئۇ ئىككىسى جەڭ مەيدانىنىڭ ئەڭ كۈچتۈڭگۈر پالۋانلىرى ئىدى. بولۇپمۇ ھەزرىتى ئەلى جەڭ قەيەردە كەسكىنلەشسە، دەرھال شۇ يەردە پەيدا بولاتتى. دۈشمەنلەر ئەتراپىنى قورشىۋالسىمۇ، ئۇلارنى بىردەمدىلا تىرىپىرەن قىلىۋېتەتتى. ھەزرىتى ئەلى ئۇلارنى ئۆلتۈرۈپ، قاچقانلىرىنى قوغلايتتى.

"خەندەك ئۇرۇشى" دەپ ئاتالغان، مەدىنىنى مۇشرىكلارنىڭ قورشاۋىدىن قۇتۇلدۇرۇش جېڭىدا ھەزرىتى ئەلى دۈشمەنلەرگە قارشى جان ـ جەھلى بىلەن مۇداپىئەدە تۇردى. جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ مەشھۇر پالۋانلىرىدىن بىرى بولغان ئامىر ئىبنى ۋۇدۇل ئامىرى قاتارلىق بەزى مۇشرىكلار خەندەكتىن ئۆتۈپ شەھەرگە كىرىشكە ئۇرۇنغان ۋاقىتتا، بىر قىسىم مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ئەمما ھەزرىتى ئەلى سەكرەپ چىقىپ، ئۇنىڭ بىلەن بىر مەيدان قاتتىق ئېلىشتى ۋە ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالدى. مۇسۇلمانلار بۇنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن تەكبىر ئېيتىشقا باشلىدى، ئۇلاردىن خېلى يىراق يەردە تۇرغان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارنىڭ ئاۋازىدىن ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئۇ مەلئۇننى يەڭگەنلىكىنى چۈشەندى ۋە بەكمۇ سۆيۈنۈپ كەتتى.

ھەزرىتى ئەلى مەككىنى فەتھى قىلىش ھارپىسىدا يۈز بەرگەن"رىزۋان بەيئىتى"دىمۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا ئىدى. خەيبەر جېڭىدا مۇسۇلمانلارنىڭ تۇغى ئۇنىڭ قولىدا ئىدى. مۇسۇلمانلار قوشۇنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قوماندانلىقىدا تەبۇكقا يۈرۈش قىلغاندا، ئۇ مەدىنىگە ئەمىر بولۇپ قېلىپ قالدى. ھىجرەتنىڭ 9 ـ يىلى، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ھەج ئۆمىكىنى باشلاپ مەدىنىدىن يولغا چىقىپ بولغاندىن كېيىن بەرائەت سۈرىسى نازىل بولدى،

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ سۈرىنى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە يەتكۈزۈش ۋەزىپىسىنى ھەزرىتى ئەلىگە تاپشۇردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولۇش ئالدىدا ئۇنىڭدىن رازىلىقنى بىلدۈرگەنىدى. رەسۇلۇللاھ كېسەل تارتىپ قالغان ۋاقىتلاردا ھەزرىتى ئەلىگە يۆلىنىپ مەسچىتكە چىقاتتى. رەسۇلۇللاھ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، يۇيۇش ۋە دەپنە قىلىش ئىشلىرىنى ھەزرىتى ئەلى ئادا قىلغانىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغاندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلىدى. ئۇنىڭغا تۇنجى بولۇپ بەيئەت قىلغانلارنىڭ بىرى ھەزرىتى ئەلى ئىدى. ئەمما ئۇ شۇ كۈنلەردە ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتى سەۋەبىدىن كېسەلگە گىرىپتار بولغان ئايالى فاتىمەنى كۈتۈش بىلەن ئالدىراش ئىدى. شۇڭا ئۇ پەقەت جامائەت بىلەن ناماز ئوقۇش ئۈچۈنلا سىرتقا چىقاتتى ۋە نامازدىن كېيىن دەرھال ئۆيىگە قايتاتتى. ھەزرىتى فاتىمە شۇ كېسەل بولغىنىچە ساقىيالماي، دادىسى(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام)نىڭ ۋاپاتىدىن ئالتە ئاي كېيىن ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى. بۇ جەرياندا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى پات-پات كېلىپ ئۇلارنى يوقلاپ تۇراتتى ۋە بەزى ئىشلاردا ھەزرىتى ئەلى بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى.

ھەزرىتى ئەلى ھەر دائىم ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە يېقىن تۇردى، بولۇپمۇ مۇرتەدلەر، زاكات بېرىشنى خالىمىغانلار ۋە مەدىنىگە ھۇجۇم قىلغانلار چىقارغان قالايمىقانچىلىقلاردا ئۇ ئىزچىل ھالدا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنى قوللاپ، ئۇنىڭغا قۇربىتىنىڭ يېتىشىچە ياردەم قىلدى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىمۇ ئۇنىڭدىن رازى بولغان ھالدا ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى.

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۆز ئورنىغا ھەزرىتى ئۆمەرنى خەلىپە قىلىپ تەيىنلىمەكچى بولغاندا: ”ئۇنىڭدىن باشقىسىنى خالىمايمىز!“ دەپ ۋارقىرىغىنىمۇ ھەزرىتى ئەلى ئىدى. ئۇ ھەزرىتى ئۆمەرگىمۇ ھەر دائىم يار-يۆلەك بولدى، ئىشلىرىغا ياردەملەشتى ۋە ئۇنىڭ قازىلىقىنى قىلدى.

ھەزرىتى ئۆمەر دائىما: ”ئەبۇ ھەسەن(ھەسەننىڭ دادىسى) مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى ئەڭ ياخشى قازىدۇر“ دەپ ئۇنى ماختايتتى ۋە مەدىنىدىن سىرتقا چىقسىلا، ئۇنى ئۆز ئورنىغا نائىب قىلىپ قوياتتى. ھەر دائىم ئۇنىڭ مەسلىھەتىگە قۇلاق سالاتتى. كېيىنچە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى. ھەزرىتى ئەلى قىزى ئۇممۇ كۇلسۇمنى ھەزرىتى ئۆمەرگە ياتلىق قىلغانىدى. ھەزرىتى ئۆمەر سۇيىقەستكە ئۇچراپ ۋاپات بولۇشتىن بۇرۇن بىر نەچچە ساھابىنى چاقىرىپ، ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئۆز ئارىلىرىدىن بىر كىشىنى خەلىپىلىككە تەيىنلەشنى تاپشۇردى. بۇ ساھابىلارنىڭ ئارىسىدا ھەزرىتى ئەلىمۇ بار ئىدى. ھەزرىتى ئۆمەر: ”ئەگەر ئۇلار شۇ پاينەكۋاشنى تاللىسا، بەكمۇ ياخشى بولاتتى. چۈنكى ئۇ خەلقنىڭ ئىشنى يولدا بىر تەرەپ قىلالايدىغانلاردىن ئىدى“ دەپ ھەزرىتى ئەلى ھەققىدىكى مەمنۇنىيىتى ۋە ئارزۇسىنى تىلغا ئالغانىدى. بىر ئىشقا قارار چىقىرىشتا،

ئۇنىڭغا توغرا مۇئامىلە قىلىشتا، ئۆي-پىكىرلەردە ۋە ئاللاھنىڭ ھۆكۈملىرىنى ئىجرا قىلىش يولىدا ھېچكىمنىڭ گەپ-سۆزىگە پەرۋا قىلماسلىقتا ھەزرىتى ئۆمەرگە ئەڭ ئوخشايدىغان كىشى ھەزرىتى ئەلى ئىدى.

ھەزرىتى ئۆمەردىن كېيىن ھەزرىتى ئوسمان خەلىپىلىككە تەيىنلەندى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭغا دەرھال بەيئەت قىلدى ۋە ئۇنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن ياردەمچىسى بولدى. ھەزرىتى ئوسمانمۇ ھەمىشە ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئىش تۇتاتتى. ئاسىيلار ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئۆيىنى قورشاۋغا ئالغان ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەلى ئۆزىنىڭ ھەزرىتى ئوسمان تەرەپدارى ئىكەنلىكىنى جاكارلىدى. دەرۋەقە، قورشاۋ جەريانىدا ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغۇللىرى كىچە-كۈندۈز ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئىشىكىدە قاراۋۇللۇق قىلىپ، ئۇنى قوغدىدى.

ھەزرىتى ئوسمان سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، مۇسۇلمانلار ھەزرىتى ئەلىنى خەلىپىلىككە تاللىدى. ئۇ باشتا بۇ ۋەزىپىنى قوبۇل قىلىشنى خالىمىدى. چۈنكى ئۇ خەلىپە بولۇشتىن خەلىپىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولۇشنى تېخىمۇ ياقتۇراتتى. ئەمما ساھابىلەر ئىسلام ئۈممىتىنى ئۇ كۈنلەردىكى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ خەلىپە بولۇشىنى قەتئىي تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ ئۈممەتنى بۇ خەتەرلىك ۋەزىيەتنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈمىدىدە، خەلىپىلىكنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى ۋە بۇ ئېغىر مەسئۇلىيەتنى ئۆز زىممىسىگە ئالدى.

ئەپسۇسلىنارلىقى، ھەزرىتى ئەلى خەلىپىلىككە سايلانغان ۋاقىتتا مۇسۇلمانلار بەكمۇ پاراكەندە ئەھۋالدا بولۇپ، ساھابىلەر شۇبھىلەردىن يىراق تۇرۇشقا تىرىشتى، ھەتتا بەزىلىرى ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەتمۇ قىلمىدى[1].

بۇ ۋاقىتلاردا، سۈرىيە ئەتراپى شام ۋالىيسى مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفياننىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا ئىدى. ئۇمۇ ۋەزىيەت مۇقىملاشقۇچە ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىكىنى ئېتىراپ قىلىشنى خالىمىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا مۇسۇلمانلارنى قايغۇغا سېلىپ قويغان ۋە ھەر دائىم ئازابلايدىغان قانلىق ۋەقەلەر يۈز بەردى. نىھايەت، ھەزرىتى ئەلى ھىجرىيىنىڭ 40-يىلى، رامىزاننىڭ 17-كۈنى سەھەردە بامدات نامىزى ۋاقتىدا، خاۋارىجلاردىن ئابدۇرراھمان ئىبنى مۇلجەم ھۇمەيرى ئىسىملىك بىر بەتبەخت تەرىپىدىن سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلدى. ئۇنىڭ مېيىت نامىزىنى ئوغلى ھەزرىتى ھەسەن چۈشۈردى. ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن!

ھەزرىتى ئەلى ھىجرەتنىڭ 2-يىلى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى فاتىمەگە ئۆيلەندى ۋە ئۇ(ھەزرىتى فاتىمە) ھايات ۋاقتىدا باشقا ئايال زاتىغا ئۆيلەنمىدى. فاتىمە ھىجرەتنىڭ 11-يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇممۇل بەنىن

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3-جىلد، 195-بەت.

بىنتى هەرام كىلابىييەگە ئۆيلەندى. بۇ ئايالدىن ئاببىاس، جەئىفەر، ئابىدۇللا ۋە ئوسمان ئىسىملىك ئوغۇللىرى تۇغۇلدى، ئەمما كېيىنچە ھەممىسى ھەزرىتى ھۇسەيىن بىلەن كەربالادا بىرلىكتە قەتلى قىلىندى. بۇ تۆت قېرىنداش ئىچىدە ئاببىاستىن باشقىلىرىدىن ئەۋلاد قالمىغاندى.

ھەزرىتى ئەلى كېيىنچە لەيلە بىنتى مەسئۇد تەممىيەگە ئۆيلەندى. بۇ ئايالدىن ئابدۇللا ۋە ئەبۇ بەكرى ئىسىملىك ئىككى ئوغۇل تۇغۇلدى. بۇلارمۇ باشقا ئوغۇللىرىدەك ھەزرىتى ھۇسەيىن بىلەن كەربالادا بىرلىكتە قەتلى قىلىندى. ھەر ئىككىسىدىن ئەۋلاد قالمىدى.

ئۇندىن كېيىن، ئەسما بىنتى ئۇمەيس ھۇسۇمىييەگە ئۆيلەندى. بۇ ئايال ئەسلى ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئاكىسى جەئفەرنىڭ ئايالى ئىدى. جەئفەر"مۇتە جېڭى"دا قازا قىلغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇ ئايالنى نىكاھىغا ئالدى ۋە ئۇنىڭدىن مۇھەممەد ئىسىملىك پەرزەنت كۆردى. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بۇ ئايال ھەزرىتى ئەلىگە نىكاھلاندى. ئەسما ھەزرىتى ئەلىدىن يەھيا، مۇھەممەد ئەسغەر ۋە ئەيىن ئىسىملىك ئۈچ ئوغۇل تۇغدى. ئەمما ئۇچىلىسىنىڭ نەسەبى ئۈزۈلدى(باللىرى يوق ئىدى).

ئاندىن يەنى تەغلىب قەبىلىسىدىن ئۇممۇ ھەبىبە بىنتى زەمئاغا ئۆيلەندى. بۇ ئايالنى خالىد ئىبنى ۋەلىد ئىراقنىڭ ئەينۇت تەمر دېگەن يېرىنى فەتھى قىلغان ۋاقىتتا ئەسىرگە ئالغاندى. ئۇممۇ ھەبىبە ھەزرىتى ئەلىدىن ئۆمەر ۋە رۇقىيە ئىسىملىك ئىككى پەرزەنتلىك بولدى. ئۆمەر 35 يېشىدا ۋاپات بولدى ۋە ئۇنىڭ نەسەبى داۋاملاشتى.

ئۇندىن كېيىن، ئۇممۇ سەئىد بىنتى ئۇرۋە ئىبنى مەسئۇد سەقافىييەگە ئۆيلەندى. بۇ ئايالدىن ئۇممۇل ھەسەن ۋە راملە كۇبرا ئىسىملىك ئىككى قىز تۇغۇلدى. كېيىن يەنە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ باشقا بىر كۈيئوغلى بولغان ئەبۇل ئاسنىڭ قىزى، يەنى ھەزرىتى فاتىمەنىڭ ھەمشىرىسى زەينەپنىڭ قىزى ئۇمامەگە ئۆيلەندى. بۇ ئايالدىن مۇھەممەد ئەۋسات تۇغۇلدى.

ئەڭ ئاخىرىدا، يەنى ھەنىفە قەبىلىسىدىن ھەۋلە بىنتى جەئىفەرگە ئۆيلەندى. بۇ ئايال مۇرتەدلىك ھەرىكەتلىرى ئەۋج ئالغان ۋاقىتتا خالىد ئىبنى ۋەلىد تەرىپىدىن ئەسىرگە ئېلىنغاندى. بۇ ئايالدىن مۇھەممەد ئىبنى ھەنەفىيە دەپ تونۇلغان مۇھەممەد ئەكبەر ئىسىملىك ئوغلى تۇغۇلدى.

ھەزرىتى ئەلى ۋاپات بولغان ۋاقىتتا، ئەمرىدە تۆت ئايالى ۋە 19 چۆرىسى بار ئىدى. ئائىلىرىنىڭ ئىسمى بىلىنمىگەن قىزلىرىنىڭ ئىسىملىرى تۆۋەندىكىچە:

ئۇممۇھانى، مەيمۇنە، زەينەپ سۇغرا(كىچىك زەينەپ)، راملە[1] سۇغرا(كىچىك راملە)، ئۇممۇ كۇلسۇم سۇغرا(كىچىك ئۇممۇ كۇلسۇم)، فاتىمە، ئۇمامە، خەدىچە،

[1] راملە— ئۇيغۇرچىدىكى راملە —ت.

ئۇممۇل كىرام، ئۇممۇ جەئفەر، ئۇممۇ سەلەمە ۋە جۇمانە.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ 14 ئوغـۇل، 17 قـىـزى بولـۇپ، جەمئىـي 31 پەرزەنتـى بولغانىدى. ئەمما بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى كەربالادا قـازا قىلغـان بولـۇپ، نەسـەبى پەقەت بەش بالىسى ئارقىلىقلا داۋاملاشتى. بـۇلار: ھەزرىتـى ھەسـەن، ھەزرىتـى ھۈسەيىن، مۇھەممەد ئىبنى ھەنەفىييە، ئابباس ۋە ئۆمەر قاتارلىقلار ئىدى[1].

ھەزرىتى ئەلىنىڭ قەبرىسىنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكى ھـازىرغىچە ئېنىـق ئەمەس. بەزىلەر ئۇنىڭ كۇفەگە دەپنە قىلىنغانلىقىنى ۋە كېيىنچە بالىلىرى تەرىپىدىن مەدىنىگە كۆچۈرۈلگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ. بەزىلەر بولسا، مەخپىي دەپنە قىلىـش ئۈچـۈن تاۋۇتىنىڭ بىر تۆگىگە ئارتىلغـانلىقىنى ۋە تۆگىنىـڭ نـېمە ئۈچـۈنـدۇر يوقىلـىپ كەتكەنلىكىنى، تاۋۇتنىڭ ئىچىدە قىممەتلىك بايلىق بار، دەپ ئويلىغان بـىر تـوپ كىشىنىڭ تۆگىنى يوشۇرىۋالغانلىقىنى، ئەمما تاۋۇتنى ئېچـىپ، ھەزرىتـى ئەلىنـىڭ مېيىتىدىن باشقا نەرسـە تاپالمىغـان بـۇ كـىشىلەرنىڭ ئـۇنى تەي تېغـدا دەپـنە قىلغانلىقىنى رىۋايەت قىلىشىدۇ.

بۇ ھەقتىكى رىۋايەتلەر بەكمۇ كۆپ ھەم ھەرخىل بولۇپ، قولدا ھېچقانـداق دەلىلى بولمـاي تـۇرۇپ، ئۇنـىڭ قەبرىـسىنىڭ نەجەفـتە ئىكەنلىكىنـى ئېيتـىپ يۈرگەنلەرمۇ ئاز ئەمەس.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسـسالامدىن ھەزرىتـى ئەلىنـىڭ پەزىلەتلـىرى توغرىـسىدا كۆپلىگەن ھەدىسلەر رىۋايەت قىلىنغان[2].

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3 ـ جىلد، 404 ـ ۋە 405 ـ بەتلەر.

[2] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3 ـ جىلد، 404 ـ بەت؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 517 ـ ۋە 518 ـ بەتلەر.

هەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى

ھەزرىتى ئوسمان سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، مەدىنە باشپاناھسىز قالغانىدى. بۇ ئارىدا، توپىلاڭچىلارنىڭ كاتتىۋېشى غەفىقى ئىبنى ھەرب كەئىكى ھۆكۈمرانلىقنى ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدى. ئەلۋەتتە، پۈتۈن جەمئىيەتنى بۇ ئاسىيلار كونترول قىلىۋالغانىدى. مەدىنىنىڭ ئەسلىي خەلقى(كۆپىنچىسىنى ساھابىلەر ۋە ئۇلارنىڭ بالا-چاقىلىرى تەشكىل قىلىدۇ) ھېچقانداق ئىشقا ئارىلىشالمايتتى، ئارىلىششقىمۇ پېتىنالمايتتى. بۇ ۋەزىيەت بەش كۈن داۋاملاشتى.

بۇنداق ۋەزىيەتكە خاتىمە بېرىش ۋە جەمئىيەت مۇقىملىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن چوقۇم بىر خەلىپە تەيىنلىنىشى كېرەك ئىدى، ئەلۋەتتە! ئەمما كىم خەلىپىلىككە تەيىنلىنىشى كېرەك؟ بۇنى مۇھاجىر ۋە ئەنسارلارنىڭ مۆتىۋەرلىرى ئويلىشىپ، ئۆز ئارىلىرىدىن بىرىنى تاللىشى كېرەك ئىدى.

ئاسىيلار بارلىق ئاماللار بىلەن، ھەزرىتى ئوسماننى خەلىپىلىكتىن چوقۇم ئاغدۇرۇۋېتىشنى نىيەت قىلىشقانىدى ۋە ئاخىرىدا بۇ مەقسەتلىرىگە يەتتى. ئەمما يېڭى خەلىپىنى تەيىنلەش مەسىلىسىدە ئۇلار ئارىسىدا ئىختىلاپ تۇغۇلدى. چۈنكى، ھەر قايسى جايلاردىن كەلگەن ئاسىيلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ئارزۇ-ئارمانلىرى بار ئىدى. مىسىرلىقلار ھەزرىتى ئەلىنى قوللايدىغانلىقنى بىلدۈرۈشكەن بولسىمۇ، ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا قەتئىي يېقىنلاشمىدى.

بەسرەلىكلەر تەلھە ئىبنى ئۇبەيدۇللانى تاللىدى، ئەمما ئۇنى ھەرقانچە ئىزدەپمۇ ھېچ يەردىن تاپالمىدى. كۇفەلىكلەر بولسا زۇبەير ئىبنى ئاۋامنى تەلەپ قىلىشتى، ئەمما زۇبەيرمۇ ئۇلاردىن قېچىپ، قەتئىي قوبۇل قىلمىدى.

بۇ سىياسىي بوھران جەريانىدا كۇفە ۋە بەسرەلىكلەر قىيىن ئەھۋالدا قالدى ۋە مىسىرلىقلارغا بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى ئۇلار ئۆزلىرى تاللىغان ۋە قوللىماقچى بولغان شەخسلەرنى قايىل قىلالمىغاچقا، ئۇلارنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالالمىغانىدى. مىسىرلىقلارنىڭ ۋاقتىنچە بۇنداق قىيىنچىلىقى يوق ئىدى. چۈنكى، مىسىرلىق ئازغۇنلارنىڭ كاتتىۋېشى بۇ قالايمىقانچىلىقتا مەدىنىنىڭ ھۆكۈمرانلىقنى قولغا كىرگۈزۈۋالغانىدى.

بۇ ئۈچ چوڭ ساھابە ئاسىيلارنىڭ تەكلىپىنى قەتئىي رەت قىلغاندىن كېيىن، ئاسىيلار يەنە چوڭ ساھابىلەردىن سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاسنىڭ ئالدىغا بېرىشتى. ئەمما ئۇمۇ باشقا كېڭەش ئەزالىرىغا ئوخشاش ئۇلارنىڭ تەكلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى. ئۇنىڭسىزمۇ باشتىلا ئۆزىنى چەتكە ئالغانىدى. ئاندىن كېيىن ئۇلار ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللانىڭ ئالدىغا باردى. لېكىن ئابدۇللا بۇلارنىڭ تەكلىپىنى ئۇ

چوڭ ساھابىلەردىنمۇ بەكرەك قەتئىيلىك بىلەن رەت قىلدى.

ئاسىيلار بۇ ئىشتا بەكمۇ چوڭ قىيىنچىلىققا دۇچ كەلدى. چۈنكى ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ خەلىپىسىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرىنى تەيىنلىيەلمەيۋاتاتتى. شۇنداقلا، مەدىنە خەلقمۇ قىيىنچىلىق ئىچىدە ئىدى. چۈنكى، ئىسلام دۆلىتىنىڭ تۇنجى پايتەختى مەدىنە ئاسىيلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئاسىيلار خالىغىنىنى قىلاتتى، مەدىنىلىكلەر چارىسىز قالغان بولۇپ، ھېچبىر ئىشقا ئارىلىشالمايتتى. شۇڭا ئۇلار بۇ خەتەرلىك ۋەزىيەتكە خاتىمە بېرىش ۋە دۆلەت ۋەزىيىتىنى تەرتىپكە سېلىش ئۈچۈن چوقۇم خەلىپە سايلاش كېرەكلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتكەنىدى. ئۇلار كۆڭلىدە ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ ئىشقا ئەڭ مۇۋاپىق نامزات ئىكەنلىكىگە قانائەت ھاسىل قىلدى. چۈنكى، ھەزرىتى ئەلى ھەم كېيىمىش ئەزاسى، ھەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى ئىدى. شۇنداقلا ئۇ تۇنجى بولۇپ ئىسلامنى قوبۇل قىلغان ۋە ئىسلام ئۈچۈن بىباھا خىزمەتلەرنى قىلغان، جەڭ مەيدانىدا جان پىدالىق كۆرسەتكەنلەردىن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەزرىتى ئەلىنىڭ كەڭ مەلۇماتى، ئىلىم-ئىرپانى، قىممەتلىك فىقھى بىلىملىرى ئۇنىڭ لاياقىتىنى تېخىمۇ ئۈستۈن قىلاتتى. يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، ئۇ شۇ دەۋردىكى زامانداشلىرى ئارىسىدا ئەڭ ئۈستۈن ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ئىدى. شۇڭا مەدىنە خەلقى توپلىشىپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە خەلىپىلىكنى زىممىسىگە ئېلىشنى تەكلىپ قىلدى. ئەمما ئۇ رەت قىلدى ۋە: "ئەمىر بولۇش ئەمەس، ۋەزىر بولۇش(خەلىپە بولۇش ئەمەس، مەسلىھەتچىسى بولۇش) مەن ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشىراق. سىلەر مەندىن باشقا كىمنى تاللىساڭلار، مەن ئۇنىڭغا رازى" دېدى.

بۇ ئىش ئۇزىراپ كەتتى، ھەم باشقا ۋىلايەتلەردىن كېلىۋاتقان قوشۇن مەدىنىگە كىرىشكە ئاز قالغانىدى. ئاسىيلار ئۇلارنىڭ كېلىپ شەھەرنى ئۆز كونتروللۇقىغا ئېلىشىدىن ۋە ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرىنى تېپىپ جازالىشىدىن ئەنسىرەپ ئالاقزادە بولۇشقا باشلىدى. شۇڭا بۇ ئىشنى تېز سۈرئەتتە ھەل قىلىشقا تىرىشاتتى ۋە تېزلىكتە بىرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلەشكە ئۇرۇناتتى. ئەمما بۇ مۇھاجىر ۋە ئەنسارلارغا تەئەللۇق ئىش بولۇپ، شۇلارنىڭ ھەققى ئىدى.

ئاسىيلار ئەگەر ئۇلارغا خەلىپىنى تاللىغۇزۇشقا مۇۋەپپەق بولالىسا ۋە مەدىنىدىكى كۈچلىرىنى قوغداپ قالالىسا، خەلىپە ئۇلارنىڭ قولىدىكى قورچاققا ئايلىناتتى ۋە شەھەرنى تىزگىنلەپ تۇرغان مۇددەت ئىچىدە ھېچكىمنىڭ ئۇلارنى جازالاشقا كۈچى يەتمەيتتى. ياكى سان جەھەتتە كۆپ بولغانلىقتىن ھېچكىم ئۇلارغا(ئاسىيلارغا) چېقىلالمايتتى. ئەگەر مەدىنىنى قوغداشقا كەلگەن ئەسكەرلەر خەلىپە سايلىنىشتىن بۇرۇن مەدىنىگە كېلىپ قالسا، ئۇلارغا قارشى تۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇندىن باشقا، ئاسىيلاردىن قاتتىق نەپرەتلىنىپ تۇرغان مەدىنىلىكلەر يېتىپ كەلگەن قوشۇنغا قېتىلىپ ئاسىيلاردىن ئۆچ ئالاتتى ۋە ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرىنى چوقۇم جازالايتتى. ئۇندىن كېيىن خەلق ئاسىيلار خالىغاننى ئەمەس،

بەلكى ئۆزلىرى خالىغان بىرىنى خەلىپە قىلىپ تاللايتتى.

ئىشنى مانا شۇنداق چۈشەنگەن ئاسىيلار ھەممىدىن بۇرۇن دەرھال بىر خەلىپە تەيىنلەش ئارزۇسىدا ھەرىكەتكە ئۆتتى. ئۇلار ئەگەر بىرى دەرھال خەلىپىلىككە تەيىنلەنمىسە، ئۆزلىرىنىڭ مەدىنىدىكى كېڭەش ئەزالىرىنى ۋە چوڭ ساھابىلەرنى ئۆلتۈرۈدىغانلىقى، خەلىپىنى قوبۇل قىلمىغانلارنى قەتلى قىلىدىغانلىقى ۋە مەدىنىدە كۆرگەنلىكى ئادەمنى ئۆلتۈرۈدىغانلىقى ھەققىدە مەدىنە خەلقىگە تەھدىت سالماقچىمۇ بولۇشتى. ئۇلار مانا شۇنداق رەزىل پىلانلارنى تۈزۈشكەندى.

دەرۋەقە ئۇلار خەلقنى بىر يەرگە يىغىپ:

"ئەي مەدىنىلىكلەر! سىلەرگە ئىككى كۈنلۈك مۆھلەت بېرىمىز. بۇ ئىككى كۈن ئىچىدە بىرىنى خەلىپىلىككە تەيىنلىسەڭلار تەيىنلىدىڭلار، بولمىسا ھەزرىتى ئەلى ۋە زۇبەيردىن باشلاپ بىر مۇنچە كىشىنى ئۆلتۈرىمىز!" دەپ ئېغىر تەھدىت سالدى.

پۈتۈن مەدىنە خەلقى، چوڭ ساھابىلەر ھەتتا ئىسلام دۆلىتى بەكمۇ خەتەرلىك ئەھۋالدا قالغانىدى. رەسۇلۇللاھنىڭ ساھابىلىرى ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئالدىغا كېلىشتى. خەلقمۇ يىغىلىپ ئۇنىڭغا:

—بىز سىنى تاللىدۇق. مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈنلەرنى سەنمۇ كۆرۈۋاتىسەن،—دەپ ئۇنى بۇ ۋەزىپىنى قوبۇل قىلىشقا زورلىدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا:

—مېنى زورلىماي، باشقا بىرىنى تېپىڭلار. چۈنكى، ئاجايىپ قورقۇنچلۇق بىر ۋەقەگە دۇچ كەلدۇقكى، بۇ ۋەقەنىڭ ھەرخىل سەپلىرى، ھەرخىل رەڭلىرى ۋە چېھرىلىرى بار. بۇنىڭغا يۈرەك چىدىمايدۇ، ئەقىل يەتمەيدۇ، —دەپ جاۋاب بەردى. ئەمما مەدىنىلىكلەر ئۆز گېپىدە چىڭ تۇردى ۋە:

—ئاللاھ ھەققىدە سىنى بۇ ۋەزىپىگە تەكلىپ قىلىمىز. بىز كۆرۈۋاتقان كۈنلەرنى سەن كۆرمەيۋاتامسەن؟ مۇسۇلمانلارنىڭ قايسى ھالغا چۈشۈپ قالغانلىقىدىن خەۋىرىڭ يوقمۇ؟ كۆزلىرىڭ بۇ پىتنىلەرنى كۆرمەيۋاتامدۇ؟ ئاللاھتىن قورقمامسەن؟—دەپ بارلىق مەسئۇلىيەتنى ئۇنىڭ زىممىسىگە ئارتتى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا:

—ماقۇل، بۇ جىددىي ۋەزىيەتتە سىلەرنىڭ تەكلىپىڭلارنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇرمەن. ئەمما سىلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويايكى، مەن توغرا دەپ قارىغان ھەرقانداق ئىشتا سىلەرنىڭمۇ مېنىڭ يېنىمدا بولۇشۇڭلارنى تەلەپ قىلىمەن. ئەگەر مېنى يالغۇز تاشلاپ قويساڭلار، مېنىڭمۇ سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىكى بىرىدىن ھېچقانداق پەرقىم قالمايدۇ(يەنى ھەر بىرىڭلارنىڭ مەسئۇلىيىتى قانچىلىك بولسا، مېنىڭمۇ شۇنچىلىكلا بولىدۇ)، ئەلۋەتتە! مەن سىلەرگە خەلىپە بولۇش سۈپىتىم بىلەن دەردلىرىڭلارغا دەرمان بولۇشقا تىرىشىمەن، —دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ جاۋابىنى ئاڭلىغان خەلق ئەتىسى كۈنى قايتا يىغىلىشقا

مەسلىھەتلىشىپ تارقاپ كېتىشتى. ئەتىسى تەلھە ۋە زۇبەيرنىمۇ باشلاپ كېلىپ، ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلدى. تارىخ: ھىجرىيىنىڭ 35 - يىلى، زۇلھەججە ئېيى تۈگەشكە بەش كۈن قالغان كۈن(جۈمە كۈنى) ئىدى.

ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلغانلار ئىچىدە مۇھاجىرلاردىن سەئىد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللا، ئۇسامە ئىبنى زەيد ۋە سۇھەيم؛ ئەنسارىلاردىن ھەسەن ئىبنى سابىت، زەيد ئىبنى سابىت، كەئىب ئىبنى مالىك، مۇھەممەد ئىبنى مەسلەمە، نۇئمان ئىبنى بەشىر، رافى ئىبنى خۇدەيج، سەلەمە ئىبنى ۋاقىش، ئەبۇ سەئىد خۇدرى، قۇدامە ئىبنى مەزئۇن، مەسلەمە ئىبنى مەھلەد، ئابدۇللا ئىبنى سالام، سەئىد ئىبنى ئاس، ۋەلىد ئىبنى ئۇقبە ۋە مەرۋان ئىبنى ھەكىم قاتارلىق كىشىلەر بار بولۇپ، كۆپىنچىسى بەنى ئۇمەييە جەمەتىگە تەۋە كىشىلەر ۋە مەدىنىدىن مەككىگە كەتكەنلەردىن باشقا پۈتۈن خەلق ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلدى.

ھەزرىتى ئەلى ئىككى ئىشتىن بىرنى تاللاشقا مەجبۇر بولدى، چوقۇم شۇنداق قىلماي باشقا ئامالى يوق ئىدى. بىرىنچىسى، ئۆزىگە سۇنۇلغان خەلىپىلىك تەكلىپىنى پۈتۈنلەي رەت قىلىش؛ ئەگەر بۇنداق قىلسا، مەدىنىدىكى قورقۇنچلۇق ۋەزىيەت ۋە ئاسىيلارنىڭ شەھەر ۋە دۆلەتكە بولغان ھۆكۈمرانلىقى داۋاملىشاتتى. بەدەۋىيلەر بىلەن شەھەرنى ئىشغال قىلىۋالغان بۇ توپىلاڭچىلار خالىغىنىنى قىلماي قويمايتتى. ۋەزىيەت تېخىمۇ يامانلىشىپ، بۇ ئازغۇنلار شەھەردە قەتلىئام ئېلىپ بېرىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. چۈنكى، كۆزلىرىگە قان تولغان بۇ ئاسىيلار گۇناھى كەبىرلەردىن قورقماي، مۇسۇلمانلارنىڭ خەلىپىسىنى خەلقنىڭ كۆز ئالدىدا ۋە ئىسلامنىڭ يۈرىكىدە(مەدىنىدە) ۋەھشىيلەرچە قەتلى قىلغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ ئاسىيلار كېيىنكى ئەزالىرىنى ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ ساھابىلىرىنى ئۆلتۈرۈدىغانلىقى توغرىسىدا تەھدىتلىك سۆزلەرنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

ئۇندىن باشقا، ئەگەر باشقا ۋىلايەتتىن كېلىۋاتقان قوشۇنلار ۋاقتىدا يېتىپ كېلىپ، بۇ ئاسىيلارنى شەھەردىن قوغلاپ، قاتىللارنى جازالاپ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى تەرتىپكە سالماقچى بولسا، ئاسىيلار بىلەن مۇسۇلمانلار قوشۇنى ئارىسىدا قانلىق ۋەقەلەر يۈز بېرىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئەگەر شۇنداق بولغان تەقدىردە، بىرمۇنچىلىغان ساھابە ھاياتىدىن ئايرىلغاننى ئاز دەپ، مۇسۇلمانلارمۇ بۆلۈنۈپ كېتەتتى. ھېچبىر ئەقىل ۋە ئىمان ئىگىسى بۇنداق قالايمىقانچىلىقنىڭ چىقىشىنى ھەرگىز خالىمايتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئەسكەرلەرنىڭ ھاكىمىيەتكە ئارىلىشىشى ۋە ئاۋامنىڭ خەلىپە سايلاش ئىشىغا توسقۇنلۇق قىلىش ئېھتىمالىمۇ بار ئىدى. ھالبۇكى، ئەڭ ياخشىسى بۇنداق ئىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك ئىدى. ھەزرىتى ئەلى مانا بۇ مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان قالايمىقانچىلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشتى. شۇ ۋەجىدىن خەلقنىڭ ئۆزىنى خەلىپىلىككە سايلاش تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى.

ئىككىنچىسى، بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلمىسا، مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ پىتنىنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ كېتىشى مۇقەررەر ئىدى. شۇڭا بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلىش ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنىڭ پارچىلىنىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، رەسۇلۇللاھنىڭ ھىجرەت يۇرتى بولغان مەدىنە خەلقىگە ئىشەنچ ۋە خاتىرجەملىك ئاتا قىلىش، جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداش، خەلىپىلىك ماقامىنىڭ بۇرۇنقى نوپۇزى ۋە ھۆرمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، ئاللاھنىڭ قانۇنلىرىنى ئىنسانلار ئارىسىدا قايتىدىن يولغا قويۇش كېرەك ئىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ھەزرىتى ئەلى خەلقنىڭ بەيئىتىنى قوبۇل قىلىپ، خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى قولغا ئېلىشنىڭ نەقەدەر قىيىن، مۈشكۈل ۋە خەتەرلىك ئىكەنلىكىنىمۇ ياخشى بىلەتتى. چۈنكى، خەلىپە ئەينى چاغدا قانخورلارنى قولغا ئېلىپ، ئۇلارنى سوتلىغۇدەك ۋە ئۇلارنىڭ تېگىشلىك جازالىرىنى بېرەلىگۈدەك كۈچكە ئىگە ئەمەس ئىدى. بۇنى ئورۇنداش ئۈچۈن مەلۇم ۋاقىت ئۆتۈشى، جەمئىيەت تىنچىپ، ئامانلىق ئورنىتىلىشى ۋە خەلىپىنىڭ بۇرۇنقى ھۆرمەت — ئېتىبارى ئەسلىگە كېلىشى لازىم ئىدى.

مانا بۇ تەرەپلەرنى خەلق ئاممىسىنىڭ بىر قىسمى چۈشىنىپ يېتەلمەيۋاتاتتى. شۇڭا ئۇلار خەلىپىدىن دەرھال بۇ قاتىللارنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بېرىشنى تەلەپ قىلىشاتتى ۋە بېسىم ئىشلىتەتتى. ھالبۇكى، خەلىپىنىڭ بۇنىڭغا كۈچ - قۇدرىتى يەتمەيتتى. چۈنكى، مەدىنە تېخى ئىشغالىيەت ئاستىدا ئىدى. ھەممىدىن بۇرۇن ئاسىيلارنى مەدىنىدىن چىقىرىپ، ئۆز يۇرتلىرىغا قايتۇرۇش ياكى چەت - چېگرا رايونلارغا سۈرگۈن قىلىش كېرەك ئىدى. ئۇندىن باشقا، بەزى كىشىلەر ئۇنىڭغا قارشى (ئۆكتىچى) بولۇپ، ئۇنىڭغا بەيئەت قىلمايۋاتاتتى. ئەمما بۇ خەلىپىنىڭ يۇقىرىقى ئىشلاردىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىشىغا سەۋەبچى بولالمايتتى. چۈنكى ئۇ ئاللاھنىڭ قانۇنلىرىنى ئىجرا قىلىشتا، ھەرقانداق ئىشتىن ئۆزىنى چەتكە ئالسا بولمايتتى، ئۇنىڭ ئاللاھتىن باشقا ھېچكىمدىن قورقماسلىقى ۋە ھېچكىمگە ياخشىچاق بولماسلىقى كېرەك ئىدى:

بەيئەت ئىشىغا كەلسەك، ھەزرىتى ئەلى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ بەيئىتىنى ئالالماسلىقى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا ئۇ سەئىد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس ۋە ئابدۇللا ئىبنى ئۆمەرنىڭ بەيئەتلىرىدىن، تەلھە ۋە زۇبەيرنىڭ بەيئىتىنى چوڭ بىلەتتى. چۈنكى بۇلار ئاسىيلار كۆزىدىمۇ بەك مۇھىم كىشىلەر ئىدى.

ھەزرىتى ئەلى قاتىللارنىڭ جازالىرى مۇۋاپىق شارائىت يارىتىلغانغا قەدەر كېچىكتۈرۈلسە، خەلقمۇ بۇنىڭغا نارازىلىق بىلدۈرمەيدۇ، دەپ قارايتتى. چۈنكى، بۇ مەسىلە يۇقىرىقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ۋاقىتنىچە توختىتىپ قويۇلسىمۇ بولىۋېرەتتى، ئالدى بىلەن دۆلەتنىڭ مۇقىملىقىنى ساقلاش ۋە خەلىپىلىك ئورگانلىرىنىڭ رەسمىي خىزمەت باشلىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئەڭ مۇھىم ۋە شەرئىي ۋەزىپە ئىدى. شۇڭا ھەزرىتى ئەلى خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى خەلقنىڭ شۇنچە كۆپ تەلەپ قىلىشى ئارقىسىدا

265

قوبۇل قىلغانىدى. چۈنكى ئۇنىڭ بۇ ئورۇن ياكى باشقا دۇنيا مەنپەئەتلىرىدىن تەمەسى يوق ئىدى.

ھەزرىتى ئەلى خەلىپىلىكنى قولغا ئېلىپلا، ئالدى بىلەن جەمئىيەت مۇقىملىقىنى تەرتىپكە سېلىشنى ئويلايتتى. ئەمما بۇ، ئاسىيلارنىڭ مەدىنىدىن چىقىپ كېتىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ئاسىيلار بولسا ئارزۇ-ئىستەكلىرى ئەمەلگە ئاشماي تۇرۇپ قايتىپ كېتىشنى ھەرگىز خالىمايتتى. ئۇلارچە بولغاندا دۆلەت تەرتىپى بۇرۇنقى خەلىپىنىڭ يوقىتىلىشى بىلەن مۇقىملىشىشى ۋە ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى خەلقلەر بۇرۇنقى خەلىپە تەيىنلىگەن ۋالىيلاردىن قۇتۇلغانلىقىغا چىن كۆڭلىدىن قانائەت ھاسىل قىلىشى كېرەك ئىدى، شۇندىلا ئۇلار ئاندىن تارقاپ كېتىشكە رازى بولۇشى مۇمكىن ئىدى.

ئۇنىڭسىزمۇ ھەزرىتى ئەلىنىڭ بەزى ۋالىيلارنى ئالماشتۇرۇش خىيالى بار ئىدى. ئۇ خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، بەزى ۋالىيلارنى ئالماشتۇرۇشقا قارار بەردى. بەزى ساھابىلەر ۋە مۆتىۋەرلەر ئۇنىڭغا ۋاقتىنچە بۇ ۋالىيلارنى ئالماشتۇرماي تۇرۇش ھەققىدە مەسلىھەت بەرگەن بولسىمۇ، ئۇ ئۆز قارارىدىن يانمىدى. چۈنكى ئۇ، خەلىپىنىڭ خالىغان كىشىنى ۋەزىپىدىن ئېلىپ تاشلاپ، خالىغان كىشىنى تەيىنلەشكە قۇربى يەتمىسە، دۆلەت ھۆكۈمرانلىقىنى تۇتۇپ تۇرغىلى بولمايدۇ، دەپ قارايتتى. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئەگەر خەلىپە بىرەر ۋالىينى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىيالمىسا، بۇ ۋالىينىڭ ئۆزىنى خەلىپە بىلەن تەڭ كۆرگەنلىكى، خەلىپىنىڭ ئەمرلىرىنى رەت قىلغانلىقى، ھەتتا ئۆزىنى خەلىپە دەپ ئېلان قىلغانلىقى بىلەن باراۋەر ئىدى. ئەھۋال ھەقىقەتەن شۇنداق بولسا، بىر دۆلەتتە بىر قانچە خەلىپە ئوتتۇرىغا چىققان بولاتتى. بۇ جائىز ئەمەس ئىدى.

يەنە بىر تەرەپتىن ئاسىيلارمۇ ۋالىيلار ئالماشتۇرۇلمىغۇچە ئۆز مەقسەتلىرىگە تولۇق يەتمىگەنلىكنى باھانە قىلىشىپ، مەدىنىدىن چىقىلى ئۇنىماي تۇرۇۋالاتتى. ئاسىيلار چىقىلى ئۇنىمىسا، خەلىپە ھېچقانداق ئىشقا ئارىلىشالمايتتى، ئاللاھنىڭ قانۇنلىرىنى ئىجرا قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمايتتى. ھالبۇكى، ھەزرىتى ئەلى ئاللاھنىڭ ئەمرلىرىنى تولۇق ئىجرا قىلىش ۋە ئاۋام ئارىسىدا ئادالەت ئورنىتىش يولىدا ھېچكىمنىڭ توسقۇنلۇقىدىن قورقمايدىغان زات ئىدى. شۇڭا، قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، كونا ۋالىيلار ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا يېڭى ۋالىيلارنىڭ تەيىنلىنىشى شەرت ئىدى.

ھەزرىتى ئەلى بۇنىڭغا تولۇق قارار بەرگەندىن كېيىن، يېڭى ۋالىيلارنى ھەرقايسى ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتتى. بەسرە ۋالىيلىقىغا ئوسمان ئىبنى ھۇنەيفنى تەيىنلىدى. بۇ زات ئەنسارلارنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن ئىدى. ئوسمان ئىبنى ھۇنەيف بەسرەگە يېتىپ بارغاندا، كونا ۋالىي ئابدۇللا ئىبنى ئامىر ھېچقانداق نارازىلىق بىلدۈرمەي ۋەزىپىنى ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بەردى ۋە مەككىگە قايتىپ كەتتى. ھەزرىتى ئەلى كۇفە ۋالىيسى ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىنى ئۆز ۋەزىپىسىدە قالدۇردى. ئەبۇ مۇسا

ھەزرىتى ئەلىگە باشتىلا ئۆزىنىڭ ۋە كۇفە خەلقىنىڭ بەيئىتىنى يوللىغانىدى.

ھەزرىتى ئەلى سەھل ئىبنى ھۇنەيفنى شامغا ۋالىي قىلىپ تەيىنلىدى. ئەمما ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ماڭغان بۇ زات شام چېگرىسىدىن قايتۇرۇۋېتىلدى. ئۇنى بەلكىم چېگرا مۇھاپىزەتچىلىرى شام ۋالىيسى مۇئاۋىيەنىڭ ئەمرى بىلەن قايتۇرۇۋەتكەن بولۇشى ياكى مۇئاۋىيەنىڭ ئۆزىلا بىۋاسىتە قايتۇرۇۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن.

خەلىپىگە بەيئەت قىلمىغان ئاز سانلىق كىشىلەر ئىسيان كۆتۈرمىگەن ۋە ھېچكىم بىلەن زىددىيەت ـ توقۇنۇشتا بولمىغان ھالدا ھەربەتتا دېگەن مەھەللىگە يىغىلىپ ماكانلاشتى ۋە ئۆزلىرىنى خەلقتىن ئايرىم تۇتۇشقا تىرىشتى. شۇنداق قىلىپ، ھەزرىتى ئەلى يېڭى خەلىپە بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۈچ كىشىنى ئۈچ مۇھىم ۋىلايەتكە ۋالىي قىلىپ تەيىنلەشكە مۇۋەپپەق بولدى. بۇ ئۈچ ۋىلايەت جەڭ ۋە چېگرا ئىشلىرىدا ئەڭ ئىستراتېگىيىلىك ئورۇنغا ئىگە ئىدى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەلى مەككىگە خالىد ئىبنى ئاس ئىبنى ھىشام ئىبنى مۇغىرە مەھزۇمىنى ۋالىيلىققا تەيىنلىدى. ئەمما يېڭى ۋالىي مەككىگە بارغاندىن كېيىن، پىتنىدىن قېچىپ مەدىنىدىن يېنىپ چىققان خەلق ئامماسىنىڭ، بەنى ئۇمەييەگە مەنسۇپ بىر توپ كىشىنىڭ ۋە ۋەزىپىلىرىدىن ئايرىلغان كونا ۋالىيلارنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن بۇ يەرگە كېلىپ ماكانلاشقانلىقىنى كۆردى. بۇ سەۋەبتىن شەھەر خەلقى بۇ يېڭى ۋالىينى قوبۇل قىلمىدى. شەھەردىكى ھەر بىر جامائەتنىڭ ئۆز ئالدىغا مۆتىۋەر كىشىلىرى بار بولۇپ، ئارىلىرىدا بىرەر ئىش يۈز بەرگەن ۋاقىتتا شۇ مۆتىۋەرلەرنىڭ ۋاستىسى بىلەن ھەل قىلىشقا تىرىشاتتى.

ھەزرىتى ئەلى يەنە تاغىسىنىڭ ئوغلى ئابدۇللا ئىبنى ئابباسنى يەمەنگە ۋالىي قىلىپ تەيىنلىدى. ئابدۇللا يەمەنگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، كونا ۋالىي يەئلا ئىبنى ئۇمەييەمۇ ۋەزىپىنى ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۇدۇل مەككىگە قاراپ يول ئالدى. شۇنىڭ بىلەن، ئىسلام دۆلىتىنىڭ شامدىن باشقا بارلىق ۋىلايەتلىرى ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىكىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا باش ئەگدى.

شام ۋىلايىتىگە مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيان ۋالىي ئىدى. مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلمىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىكى خەلق تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغانىدى. ھەزرىتى ئەلى مۇئاۋىيەگىمۇ ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە بەيئەت قىلىشنى ۋە ھاكىمىيەتكە ئاستىغا ئۆتۈشنى تەلەپ قىلدى. ئەمما مۇئاۋىيە ئىشلارنىڭ نەگە بېرىپ، نەدە توختايدىغانلىقىنى ۋە مەدىنىدىكى ئاسىيلارنىڭ ئەھۋالىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى پەرەز قىلالمىغانلىقىنى باھانە قىلىپ تۇرۇۋالدى ۋە بەيئەت توغرۇلۇق ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى[1].

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 3 ـ جىلد، 195 ـ ، 203 ـ بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 360 ـ ، 371 ـ بەتلەر.

ھەزرىتى ئەلى دەۋرىدىكى ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئەھۋالى

ھەزرىتى ئەلى دەۋرىدىكى ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئەھۋالى بۇرۇنقى دەۋرلەردىن پەرقلىنىپ كەتمەيتتى. يولغا قويۇلغان نىزام ئاللاھنىڭ شەرىئىتى، ئىجرا قىلىنغان ۋە بويسۇنۇلغان قانۇنلار ئاللاھنىڭ ھۆكۈملىرى ئىدى.

بۇ دەۋردە ئۆزگەرگەن بىردىنبىر نەرسە شۇ ئىدى: ئەينى ۋاقىتتا خەلقنىڭ كۆڭلىرى ئاساسەن جەت ـ ياقا چېگرىلاردا ۋە ئالدىنقى سەپلەردە فەتھى ئىشلىرى بىلەن ئۆتكەن بولسا، ھەزرىتى ئەلىنىڭ دەۋرىدە بولسا دۆلەت ئىچىدە ئوتتۇرىغا چىقىۋاتقان مەسىلىلەر بىلەن مەشغۇل بولۇپ ئۆتتى. ئومۇمىي جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، خەلقنىڭ مەۋقەسى مانا شۇنداق ئىدى.

ئۇلارنىڭ ۋالىيلارغا بولغان مەۋقەسىگە كەلسەك، خەلق بۇ ئىشلارغا بۇرۇنقىدىن كۆپرەك كۆڭۈل بۆلۈشكە باشلىدى. ئۇندىن باشقا، مۇسۇلمانلارنىڭ ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىكىنى ھەزرىتى ئوسمانىنىڭ خەلىپىلىكىدەك قارشى ئالماسلىقىمۇ سەل قاراشقا بولمايدىغان يەنە بىر مەسىلە ئىدى. چۈنكى، ھەزرىتى ئوسمان چوڭ ساھابىلەرنىمۇ مەدىنە سىرتىغا چىقارمىغان ھەزرىتى ئۆمەردىن كېيىن خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئەكسىچە خەلققە يۇمشاق مۇئامىلە قىلىش بىلەن بىرگە، خەلقنى پۇل ۋە مال ـ بايلىققا كۆمۈۋەتكەنىدى. شۇڭا خەلق ئۇنىڭ خەلىپىلىكىدىن بەكمۇ سۆيۈنگەنىدى ۋە خەلىپىلىكىنىڭ تۇنجى كۈنلىرىدىلا ئۇنىڭغا رىشتە باغلىغانىدى. ھەتتا بەزىلەر(شۇ سەۋەبتىن) ئۇنى ھەزرىتى ئۆمەردىنمۇ ئۈستۈن كۆرەتتى.

ھەزرىتى ئەلى خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوخشاش قاتتىق قول سىياسەت يۈرگۈزۈشكە باشلىدى. دۆلەت خەزىنىسىنى چىڭ تۇتتى. قۇرەيشلەرنىڭ مەككە ۋە مەدىنىدىن چىقىپ، دۆلەتنىڭ باشقا يەرلىرىگە ماكانلىشىشىنى چەكلىدى. ئۇ خەلقنىڭ تارقىلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى. چۈنكى بەنى ئۇمەييە قەبىلىسىدىن بىر توپ كىشى مەككىگە ماكانلىشىپ، مەككىدىكى يەرلىك خەلقنىڭ بىر قىسمى دۆلەتنىڭ باشقا مەركەزلىرىگە تارقىلىپ كەتكەنىدى.

ھەزرىتى ئەلى، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئىنتىزامىنى قايتىدىن يولغا قويۇشقا تىرىشتى. ئەمما بۇ ئاسان ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتى بىرىنىڭ مۇلايىم مۇئامىلىسىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، قوپاللىقنى ۋە قاتتىق مۇئامىلىنى قەتئىي كۆتۈرەلمەيتتى. شۇڭا خەلق ھەزرىتى ئەلى خەلىپە بولۇپ تەيىنلەنگەندىن كېيىن روھىي بىئاراملىققا دۇچار بولدى.

بۇنىڭدىن سىرت، ھەزرىتى ئوسماننى قەتلى قىلغان پىتنىچىلەرنىڭ مەدىنىگە بولغان بېسمى تېخىچە داۋاملىشىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ تېگىشلىك جازالىرىمۇ تېخى بېرىلمىگەنىدى.

ئەمدى ئۇ دەۋردىكى ھەرقايسى ۋىلايەتلەرنىڭ ئەھۋالىغا بىر نەزەر تاشلاپ باقايلى:

ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن يەمەن ۋالىيلىقىغا تەيىنلەنگەن ئابدۇللا ئىبنى ئاببابس يەمەنگە بېرىپ ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالدى. بۇرۇنقى ۋالىي يەئلا ئىبنى ئۇمەييە ۋەزىپىنى دەرھال ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. يەمەن خەلقىنىڭ ھاياتى بۇرۇنقىدەكلا داۋاملىشىۋەردى، جىنايەتچىلەرگە جازا بېرىلدى، شەرىئەت ھۆكۈملىرىگە تولۇق رىئايە قىلىندى.

مەككە مۇكەررەمەنىڭ ئەھۋالى مۇنداق ئىدى:

ھەج پائالىيەتلىرىنى ئاياغلاشتۇرۇپ مەدىنىگە قايتىۋاتقان بىر توپ كىشى يولدا ھەزرىتى ئوسماننىڭ سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئۇقۇپ قورقۇپ كەتتى ۋە بۇ پىتنىدىن يىراق تۇرۇش ئۈچۈن يەنە مەككىگە قايتتى. چۈنكى مەككە بىخەتەر بولۇپ، بۇ مۇقەددەس شەھەر ھېچكىم تەرىپىدىن باستۇرۇلمايتتى ۋە ھېچكىمنىڭ تاجاۋۇزىغا ئۇچرىمايتتى.

مەدىنىلىك ھاجىلاردىن باشقا، بەنى ئۇمەييەگە ئوخشاش بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرگە قاتتىق غەزەپلەنگەن بەزى قەبىلىلەرمۇ مەككىگە ئېقىپ كەلدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللامۇ بار ئىدى. ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن مەككىگە ۋالىي قىلىپ تەيىنلەنگەن خالىد ئىبنى ئاس ئىبنى مۇغىرە قايتۇرۇۋېتىلدى، مەككە ۋالىيسىز قالدى.

كۆپ ئۆتمەي، (ساھابىلەرنىڭ ئەڭ مۆتىۋەرلىرى ۋە كېيىنكى ئەزالىرىدىن) تەلھە ۋە زۇبەيرمۇ ئۆمرە ھەجنى باھانە قىلىپ، ھەزرىتى ئەلىدىن مەككىگە بېرىپ كېلىش ئۈچۈن ئىجازەت سورىدى. ئۇلارمۇ مەككىگە بارغاندىن كېيىن، مەدىنىگە قايتىشنى خالىمىدى. چۈنكى، مەككىنىڭ ۋەزىيىتى ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرى قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتكەن مەدىنىنىڭ ۋەزىيىتىدىن كۆپ ياخشى ئىدى.

مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن مەككىگە ۋالىي قىلىپ ئەۋەتىلگەن ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئوغلى قۇسەم مەككىگە كېلىپ يەرلەشتى ۋە ھۆكۈمرانلىقنى قولىغا ئالدى. پىتنىدىن قېچىپ بۇ يەرگە كېلىۋالغان كىشىلەر بۇنى كۆرۈپ، مەككە ۋەزىيىتىنى ئۆزلىرى ئۈچۈن پايدىسىز دەپ ئويلاشتى. ئۇلار مەككىدە كۆن كەچۈرۈشنىڭ قىيىنلىشىپ كەتكەنلىكىنى، ئۆزلىرى كۆنۈپ قالغان تىجارەت ئىشلىرىنىڭ بۇرۇنقىدەك ئاقمايۋاتقانلىقىنى، بۇرۇنقى كۈنلەرنىڭ كەلمەسكە كەتكەنلىكىنى ۋە بەسرەنىڭ تىجارەت ئۈچۈن ئەڭ مۇۋاپىق شەھەر ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يېتىپ، بەسرەگە قاراپ كۆچۈشنى قارار قىلدى. بەسرەگە كۆچۈش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويغان كىشىلەر ھەزرىتى ئائىشەنىمۇ ئۆزلىرى بىلەن بىللە كېتىشكە قايىل قىلدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يەنە بىر ئايالى ھەزرىتى ھەفسەمۇ بەسرەگە كېتىشنى ئويلاشقانىدى، ئەگەر قېرىندىشى ئابدۇللا ئۇنىڭ ئالدىنى توسمىغان بولسا، ئۇمۇ بەسرەگە كەتكەن بولاتتى. كارۋان بەسرەگە قاراپ يولغا چىقتى. كارۋانغا ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەتتاب ئىبنى ئۇسەييد ئىمام لىق قىلدى. ئابدۇرراھماننىڭ دادىسى ئەتتاب پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ۋە ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرلىرىدە ئۇزۇن مۇددەتكىچە مەككىنىڭ ۋالىيلىقىنى ئۆتىگەنىدى.

مەككىنى تەرك ئەتكەن بۇ كارۋاندىكى كىشىلەرنىڭ سانى 700 ئەتراپىدا بولۇپ، كۆپچىلىكنى مەككە ۋە مەدىنە خەلقى تەشكىل قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تەلھە، ئابدۇللا ئىبنى ئامىر، يەئلا ئىبنى ئۇمەييە، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەتتاب ۋە ھەزرىتى ئائىشەمۇ بار ئىدى. سەئد ئىبنى ئاس، مۇغىرە ئىبنى شۇئبە ۋە ئابدۇللا ئىبنى خالىد ئىبنى ئۇسەييد قاتارلىقلار يېرىم يولدىن قايتىپ كەلدى. ئەمما بۇ كارۋانغا يېرىم يولدا ئۈچ مىڭغا يېقىن بەدەۋىي كېلىپ قېتىلدى.

ئۇلار مەككىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن شەھەرنىڭ ۋەزىيىتى بىر ئاز پەسكويغا چۈشتى. كارۋان خەۋئەپ دەرياسى بويىغا كەلگەندە يېقىن ئەتراپتىن ئىتلارنىڭ قاۋىغان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئائىشە كارۋانغا بىرئاز دەم ئېلىشنى ئېيتتى ۋە مۇنداق دېدى:"ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، كېچە ۋاقتى خەۋئەپ ئىتلىرىنىڭ قاۋىغان ئاۋازىنى ئاڭلايدىغىنى مەن ئىكەنمەن. چۈنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى ئاياللىرىغا:'ئاراڭلاردىن كىمنىڭ خەۋئەپ ئىتلىرىنىڭ قاۋىغان ئاۋازىنى ئاڭلايدىغانلىقىنى بىر بىلگەن بولسام' دېگەنىدى".

كىشىلەر ئۇنىڭغا خەۋئەپتە نېمە ئىشلار يۈز بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئائىشە دەرھال يولغا چىقتى[1].

مەدىنىنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، مەدىنە خەلقى ھەزرىتى ئەلىنى ھۆرمەتلەيتتى. چۈنكى ئۇ، شۇ زامان كىشىلىرىنىڭ يەكداسى ۋە ئەڭ سەرخىلى بولۇپ، ئۇنىڭدىنمۇ سەرخىللىرى ئاللىبۇرۇن ۋاپات بولغانىدى. شۇڭا ئۇلار ھەزرىتى ئەلىگە بولغان ھۆرمىتى يۈزىسىدىن ۋە دۆلەتكە ئاسىيلىق قىلىپ، ھەزرىتى ئوسماننى قەتلى قىلغان ئىسيانكارلار چىقارغان قالايمىقانچىلىقلارغا خاتىمە بېرىش ئۈمىدىدە ئۇنى خەلىپە بولۇشقا قىستىدى. ھەزرىتى ئەلىمۇ دەسلەپ بۇ تەكلىپكە قارشىلىق بىلدۈرگەن بولسىمۇ، كېيىنچە بۇ ۋەزىپىنى ئۆز زىممىسىگە ئالمىسا بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىپ، قوبۇل قىلدى. چۈنكى، بۇزۇلغان تەرتىپلەرنى قايتىدىن ئورنىتىش ئۈچۈن ئۇنىڭ دۆلەت رەھبىرى بولۇشى شەرت ئىدى.

ھەزرىتى ئەلى ۋەزىپىنى تاپشۇرۇپ ئېلىشى بىلەن، ساھابىلەر ئۇنىڭدىن بۇ قانخورلارنىڭ تېگىشلىك جازالىرىنى بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇلار دېمىسىمۇ، ھەزرىتى ئەلى بۇنى بىلەتتى. ئەمما ئۇ ۋەزىيەتنىڭ مۇقىملىشىشىنى ۋە خەلىپىلىكنىڭ

[1] ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 373 ـ بەت.

بارلىق خەلقنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىپ، قۇدرەت تېپىشنى كۈتەتتى. چۈنكى ئۇ، بۇ ئاسىيلار مەدىنىدىن چىقىپ كەتمىگۈچە ئۆزىنىڭ خەلىپىلىك ھوقۇقىنى يۈرگۈزەلمەيدىغانلىقىنى ناھايىتى ياخشى بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، دۆلەتنىڭ بەزى يەرلىرى تېخى ئۆزىگە بەيئەت قىلمىغانىدى.

شام ۋىلايىتى ۋە بىر قىسىم ساھابىلەر بەيئەت قىلمىغانلارنىڭ ئىككى چوڭ گۇرۇھى ئىدى. ھەممەيلەنگە مەلۇمكى، ۋەزىيەت يامانلاشقان ۋاقىتلاردا ھەر ئىنسان ئۆز خىيالى بويىچە ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى ئىزدىگەچكە، ناھايىتى كۆپ مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا چىقاتتى. شۇنىڭغا ئوخشاش، ساھابىلەر ھەزرىتى ئەلىنى بۇ قانخورلارنىڭ جازاسىنى بېرىشكە قىستايتتى. ھالبۇكى، ھەزرىتى ئەلىنىڭ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيتتى. چۈنكى، بۇنداق شارائىتتا ئۇ خەلىپىلىك ھوقۇقىنى ھەرگىز يۈرگۈزەلمەيتتى. مەسىلەن، ھەرقايسى ۋىلايەتلەرگە يېڭى ۋالىيلارنى ئەۋەتكەندە، شامنىڭ يېڭى ۋالىيسى چېگرىدىن قايتىپ كەلگەنىدى.

بۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئەلى خەلققە قاتتىق قوللۇق بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا باشلىدى. ئۇ ھەق يولىدا قىلچە بىخەستەلىك قىلمايتتى. شۇڭا بەزىلەر ئۇنىڭغا ۋەزىيەت مۇقىملاشقۇچە مۇئاۋىيەنى شامنىڭ ۋالىيلىقىغا قويۇشنى، تەلھەنى بەسرەگە، زۇبەيرنى كۇفەگە ۋالىي قىلىپ تەيىنلەشنى ئېيتقان بولسىمۇ، ئۇ بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلمىدى. چۈنكى، ئۇنىڭ مەسلىھەتچىسى ئابدۇللا ئىبنى ئابباسمۇ ئۇنىڭ بىلەن پىكىرداش ئىدى.

ۋەزىيەت شۇ قەدەر يامان ئىدىكى، ھەزرىتى ئەلى شامنى مەركىزىي ھاكىمىيەتكە بويسۇندۇرۇش مەقسىتىدە خەلقنى ئەسكەر بولۇشقا چاقىردى ۋە ئۇلارنىڭ بۇ ئىشنى خالىمايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى. شۇڭا، ھېچكىمنى مەجبۇرلىمىدى، پەقەت پىدائىي بولۇپ قاتناشقانلاردىنلا بىر قوشۇن تەشكىللىدى. قوشۇننىڭ تۇغىنى ئوغلى مۇھەممەد ئەكبەر ئىبنى ھەنەفىيگە تۇتقۇزدى. ئابدۇللا ئىبنى ئابباسنى ئوڭ قاناتقا، ئۆمەر ئىبنى ئەبۇ سەلەمەنى سول قاناتقا قوماندان قىلدى. ئەبۇ لەئىلا ئىبنى ئامىر ئىبنى جەرراھنى تۇرشاۋۇل بېگى قىلىپ تەيىنلەپ، شامغا يۈرۈش قىلدى[①].

ئۇ يەنە قۇسسەم ئىبنى ئابباسنى مەدىنىگە نائىب قىلىپ تەيىنلىدى، ئاندىن ئۆزى تەيىنلىگەن مىسىر ۋالىيسى قەيس ئىبنى سەئدكە، كۇفە ۋالىيسى ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىگە ۋە بەسرە ۋالىيسى ئوسمان ئىبنى ھۇنەيفكە خەۋەر يوللاپ، ئۇلارنى بۆلگۈنچىلەرنى جازالاش ھەرىكىتىگە قاتنىششقا چاقىردى.

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ھەزرىتى ئەلى ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرىنى ئۆزىگە يېقىن يولاتمىغانىدى ۋە ئۇلارنىڭ ھېچبىرىگە ۋەزىپە بەرمىگەنىدى. ھالبۇكى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىمۇ ناھايىتى قابىلىيەتلىك ۋە خەۋپلىك

① ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 371 ـ بەت.

كىشىلەر بار ئىدى. هەزرىتى ئەلى بۇ باش ئاغرىقى ئىچىدە تۇرغان ۋاقىتتا، بىر توپ كىشىنىڭ مەككىدىن بەسرەگە كۆچكەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەرنى تاپشۇرۇۋالدى، شۇنىڭ بىلەن قوشۇننى باشلاپ بەسرەگە قاراپ ئاتلاندى. بۇ كىشىلەر بەسرەگە يېتىپ بېرىشتىن بۇرۇن ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسماقچى بولدى، ئەمما كېيىن قالغاندى.

هەزرىتى ئەلى ھەرىكەت يۆنىلىشىنى شامدىن بەسرەگە ئۆزگەرتكەن چاغدا، مەدىنىگە سەھل ئىبنى ھۇنەيفنى نائىب قىلىپ، قۇسسەمنى مەككىگە ئەۋەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ئۇممۇ سەلەمەمۇ ھەزرىتى ئەلى بىلەن بىللە سەپەرگە چىقىش ئارزۇسىنىڭ بارلىقىنى ئىپادىلەپ ھەزرىتى ئەلىگە مۇنداق دېدى: ”ئاللاھنىڭ ھۆكۈمىگە خىلاپلىق قىلمىغىنىمنى ۋە سېنىڭمۇ تەلىپىمنى رەت قىلمايدىغانلىقىڭنى بىلگەن بولسام، مەنمۇ سەن بىلەن بىللە ئاتلانغان بولاتتىم. ئەمما ساڭا ئوغلۇم ئۆمەرنى ئېلىپ كەلدىم، ئۇ سېنىڭ بىلەن بىللە بولسۇن، سەن نېمە كۆرسەڭ ئۇمۇ شۇنى كۆرسۇن!“.

دەرۋەقە، ئۆمەر ھەزرىتى ئەلى بىلەن بىللە سەپەرگە ئاتلاندى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنى قوشۇننىڭ سول قانىتىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇنى ھەمىشە يېنىدىن ئايرىمايتتى. كېيىنچە ئۇنى بىر ۋەزىپە بىلەن بەھرەينگە ئەۋەتتى ۋە نېمە ئۈچۈندۇر كېيىن ئۇنىمۇ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى[1].

بەزىلەر ھەزرىتى ئەلىگە سەپەرگە چىقماسلىقنى، چىقىپ قالسا قايتىپ كېلەلمەيدىغانلىقىنى، شۇڭا پىدائىيلارنىلا ئەۋەتىشنى ئېيتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ پىدائىيلارغا باش بولۇپ سەپەرگە ئاتلىنىدىغانلىقىدا چىڭ تۇردى. ھەزرىتى ئەلى مەدىنىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، سەھل ئىبنى ھۇنەيف ئۇنىڭ ئورنىغا نائىب بولۇپ قالدى ۋە شەرىئەت ئەھكامىنى ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئورنىدا ئىجرا قىلدى. ھەزرىتى ئەلى زى ـ قار دېگەن يەرگە يېتىپ كېلىپ، بۇ يەردە باشقا ۋىلايەتلەردىن كېلىدىغان ياردەمچى قوشۇننى كۈتتى.

مىسىرنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن ۋالىي قىلىپ تەيىنلەنگەن قەيس ئىبنى سەئد ئىبنى ئۇباد ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىغان ھالدا مىسىرغا كېلىپ ۋەزىپىگە ئولتۇردى. سابىق ۋالىي ئابدۇللا ئىبنى سەئد ئىبنى ئەبۇ سەرھ ئۇ كېلىشتىن بۇرۇنلا ۋەزىپىسىنى تاشلاپ كېتىپ قالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇ خۇزەيفە چىققانىدى. قەيس ئىبنى سەئد مىسىرغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. پەقەت ئازغىنە كىشىلەرلا ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلمىدى. ئۇلار خەلقتىن ئايرىلىپ ھەربەتا دېگەن مەھەللىگە يىغىلىپ ماكانلاشتى ۋە ھەزرىتى ئۇسماننىڭ قاتىللىرىنى جازالاشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. ئەمما ئۇلار ئىسيان كۆتۈرمىدى ۋە ھېچكىم

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل» 226 ـ ۋە 227 ـ بەتلەر.

بىلەن زىددىيەت ـ توقۇنۇشتا بولمىدى. ۋالىي قەيسمۇ ئۇلارغا چېقىلمىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مەسلەمە ئىبنى مەھلەد، مۇئاۋىيە ئىبنى خۇدەيج، بەشر ئىبنى ئەبۇ ئەرتائا ۋە باشقىلار بار ئىدى.

بەزى كىشىلەر ھەزرىتى ئەلىدىن ئۇلارنى مەجبۇرىي بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن مىسىر ۋالىيسى قەيسكە ئەمر بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، شۇنداق قىلغاندىلا مىسىر بۇ ئىختىلاپچىلاردىن تازىلىناتتى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭغا شۇنداق قىلىشقا ئەمر بەردى، ئەمما ۋالىي قەيس ئۆز كۆزقارىشىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە ئىشەنچ قىلغاچقا، مىسىردىن ئايرىلىپ ھەزرىتى ئەلى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن مەدىنىگە ئاتلاندى.

ئۇنىڭ ئورنىغا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئوغلى مۇھەممەد چىقتى ۋە بۇ ئىختىلاپچىلارنى مەجبۇرىي بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارغا بېسىم ئىشلەتتى. نىھايەت، ئىككى تەرەپ ئارىسىدا توقۇنۇش يۈز بەردى. ۋالىي مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇ بەكرى بۇ ئىختىلاپچىلارغا تاقابىل تۇرالمىدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەشتەر ناھئىنى تەيىنلىدى. ئەمما ئەشتەر ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغىلى مىسىرغا ماڭغان يولدا زەھەرلىنىپ ئۆلدى①.

ھەزرىتى ئەلى بۇ قېتىم مىسىرنىڭ مۇقىملىقىنى قوغداش مەقسىتىدە مۇھەممەدنى ۋالىيلىققا قايتىدىن تەيىنلىدى ۋە كۇفە خەلقىگە خەۋەر يوللاپ ئۇلارنى مۇھەممەدكە ياردەم بېرىشكە چاقىردى. ئەمما بۇ چاقىرىققا ھېچكىم قوشۇلمىغاچقا، مەجبۇرىي ھالدا كىچىك كۆلەملىك بىر قوشۇن ئەۋەتىلدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، بۇ قوشۇن مىسىرغا يېتىپ بېرىشى بىلەنلا ئەمرۇ ئىبنى ئاس مۇئاۋىيەنىڭ قوشۇنى نامىدا مىسىرنى ئىشغال قىلدى ۋە ۋالىي مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇ بەكرىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

شۇنىڭ بىلەن، ھىجرىيىنىڭ 38 ـ يىلىدىن ئېتىبارەن مىسىر ۋىلايىتى ھەزرىتى ئەلى خەلىپىلىكىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ كەتتى.

كۇفەگە كەلسەك، بۇ يەرنىڭ كونا ۋالىيسى ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى ئىدى. ھەزرىتى ئەلى خەلىپە بولغاندىن كېيىن كۇفە خەلقىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتى ۋە ئېقىنلىقى سەۋەبىدىن ئۇنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋەتمىدى. دەرۋەقە، ئەبۇ مۇسا باشتىلا ئۆز نامى ۋە كۇفە خەلقى نامىدىن ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلغانىدى. ئەبۇ مۇسا تىنچلىقپەرۋەر زات بولۇپ، زىددىيەت ـ توقۇنۇشنى ياقتۇرمايتتى. بولۇپمۇ مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا قالايمىقانچىلىق چىقىشنى پەقەتلا خالىمايتتى.

ئەمما كۇفە خەلقىنىڭ سىياسىي كۆزقارىشى بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايتتى. مەسىلەن، بەزىلىرى زۇبەيرنى قوللىسا، يەنە بەزىلىرى ھەزرىتى ئەلىنى قوللايتتى. شۇڭا، ئەبۇ مۇسا پۈتۈن خەلقنى ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلدۇرۇشقا بېسىم

① ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە» 7 ـ جىلد، 405 ـ ، 409 ـ بەتلەر.

ئىشلەتمىدى. بەزى كىشىلەر مۇشۇنداق قىلىشنى ئەڭ مۇۋاپىق دەپ قارايتتى.

ھەزرىتى ئەلى ئەبۇ مۇساغا خەۋەر يوللاپ، ئۇنىڭ ئىختىلاپچىلارغا قارشى قاتتىق قول بولۇشنى ئەمر قىلغان بولسىمۇ، ئۇ بۇرۇنقىدەكلا يۈرۈۋەردى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنى قايىل قىلىش ئۈچۈن، مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇ بەكرى بىلەن مۇھەممەد ئىبنى جەئفەرنى ئەۋەتتى. ئەمما بۇنىڭمۇ پايدىسى بولمىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئابدۇللا ئىبنى ئابباس بىلەن ئەشتەرنى ئەۋەتتى. بۇنىڭدىنمۇ بىر نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەندىن كېيىن، ئوغلى ھەسەن بىلەن ئامىر ئىبنى ياسىرنى ئەۋەتتى. ھەزرىتى ھەسەن كۇفە خەلقىگە ناھايىتى ئورۇنلۇق خىتاب قىلدى ۋە ئۇلارنى خەلىپىگە ياردەملىشىشكە چاقىردى. ئۇنىڭ خىتابى خەلققە چوڭقۇر تەسىر قىلدى. ئۇ مەدىنىگە قايتقاندا، بىر قانچە مىڭ كىشى ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ، مەدىنىگە كەلدى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى فىرات دەرياسىدىن ئۆتتى، يەنە بىر قىسمى قۇرۇقلۇق ئارقىلىق ئىلگىرىلىدى، بۇلارنىڭ جەمئىي سانى ئالتە مىڭ ئەتراپىدا ئىدى.

ئەشتەر ئەبۇ مۇسانى ۋالىي مەھكىمىسىنى بوشىتىشقا مەجبۇرلىدى. ئەبۇ مۇسا كۇفەدىن ئايرىلىپ، مەككىگە كەتتى. بۇ ۋاقىتتا، ھەزرىتى ئەلى قوشۇن بىلەن زى-قار دېگەن يەرگە يېتىپ كېلىپ، كۇفەدىن كېلىدىغان ياردەمچى قوشۇننى كۈتۈۋاتاتتى.

بەسرەگە كەلسەك، ھەزرىتى ئەلى بەسرەگە ئوسمان ئىبنى ھۈنەيفنى يېڭى ۋالىي قىلىپ تەيىنلىگەنىدى. ئوسمان ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋېلىش ئۈچۈن بەسرەگە كەلگىنىدە، كونا ۋالىي ئابدۇللا ئىبنى ئامىر بەسرەنى تەرك ئېتىپ، مەككىگە قاراپ يول ئالدى. شەھەر خەلقى بىر نەچچە گۇرۇھقا بۆلۈنۈپ كەتكەن بولۇپ، شەھەرنىڭ سىياسىي ھاۋاسى ناچار ئەھۋالدا ئىدى.

كۆپ ئۆتمەي، مەككىدىن يولغا چىققان كۆچمەن كارۋىنى بەسرەگە يېتىپ كەلدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان كونا ۋالىي ئابدۇللا ئىبنى ئامىر شەھەرگە مەخپىي قايتىپ كەلدى. يېڭى ۋالىي ئوسمان ئىبنى ھۈنەيف ئۇنىڭغا قارىتا تەدبىر قوللانماقچى بولدى، ئەمما ئەھۋال بەكمۇ خەتەرلىك بولۇپ، شەھەر خەلقىنىڭ بىر قىسمى قورقۇپ كەتكەنلىكتىن ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلمايۋاتاتتى. بىر قىسمى بۇ ئىشنى دەرھال بىر تەرەپ قىلىشنى خالىسا، يەنە بىر قىسمى بولسا ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرىنى جازالاشنى تەلەپ قىلاتتى ۋە يەنە بىر قىسمى بولسا ھەزرىتى ئەلىنى قوللايتتى.

دەل شۇ ۋاقىتلاردا، مەككىدىن كەلگەن كۆچمەنلەر بەسرەگە كىردى. شەھەرنىڭ مىربەد دېگەن يېرىدە ئىككى تەرەپ بىر-بىرى بىلەن ئۇچراشتى. تەلھە ۋە زۇبەير ئالدى بىلەن مەككىدىن كەلگەنلەرنىڭ نامىدا سۆز قىلدى. ئەمما ۋالىي ئوسمان ئىبنى ھۈنەيفنىڭ ئادەملىرى ئۇلارغا بەكمۇ قوپال مۇئامىلە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەھۋال تېخىمۇ يامانلىشىپ، ئىككى تەرەپ بىر-بىرى بىلەن تۇتۇشۇپ قالغىلى ئاز قالدى. ھەزرىتى ئائىشە بۇ ئىشقا ئارىلاشتى. ۋالىي ئوسماننىڭ

تەرەپدارلىرىمۇ ئىككىگە بۆلۈنۈپ، بىر قىسمى ھەزرىتى ئائىشە تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. بۇلارغا ھەكىم ئىبنى جەبەلە ئابدى باشچى بولۇپ، بۇ ئادەم ئۆكتىچىلەرنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ ئەينى ۋاقىتتا ھەزرىتى ئوسمانغا تىل تەگكۈزۈپ، پىتنە تېرىغانىدى. بۇ ئادەم ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ئوت قۇيرۇقلۇق قىلىپ، ئەڭ ئاخىرى ئارىغا زىددىيەت سالدى. زىددىيەت كۆچىيىپ كېتىش ئالدىدا تۇراتتى. ئەمما مۇسۇلمانلار پەسكويغا چۈشۈپ كېلىشىم ھاسىل قىلدى. چۈنكى، ھەر ئىككى تەرەپ قارشى تەرەپنى دۈشمەن ھېسابلىمايتتى. ئەكسىچە، بىر ـ بىرىنى ئۆزلىرىنىڭ قېرىندىشى دەپ بىلەتتى. بۇ غوۋغا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى سىياسىي ئايرىمچىلىقتىن كېلىپ چىققانىدى.

بۇ ئايرىمچىلىق بەزىدە ھەر ئىككى تەرەپنىڭ يولدىن چىقىشىغا سەۋەبچى بولاتتى. نىھايەت، ئىككى تەرەپ مەدىنىگە ئەلچى ئەۋەتىپ تەلھە بىلەن زۇبەيرنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە ئۆز رازىلىقى بىلەن ياكى زورلۇق بىلەن بەيئەت قىلغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن كېلىشتى. ئەگەر ئۇلارنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە مەجبۇرىي بەيئەت قىلغانلىقى ئىسپاتلانسا، يېڭى ۋالىي ئوسمان ئىبنى ھۇنەيف ۋالىيلىق ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا بەرمەكچى؛ ئەگەر ئۇلارنىڭ ئۆز رازىلىقى بىلەن بەيئەت قىلغانلىقى ئىسپاتلانسا، مەككىدىن كەلگەن ئىشغالىيەتچىلەر بەسرەدىن چىقىپ كەتمەكچى بولدى. ئەلچى مەدىنىدىن قايتىپ كەلگۈچە ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزلىرى تۇرغان يەرنى باشقۇرۇپ تۇرۇشقا مەسئۇل بولىدىغان، زۇبەير ۋە تەلھە خالىغان يېرىگە بارسا بولىدىغان، جامائەتكە ئوسمان ئىبنى ھۇنەيف ئىماملىق قىلىدىغان، دۆلەت خەزىنىسى ۋە بەسرەنىڭ رەھبەرلىكى ئۇنىڭ قولىدا بولىدىغان بولۇپ كېلىشتى.

مەدىنىگە كەئب ئىبنى سەۋر ئەلچىلىككە تەيىنلەندى. ئۇ مەدىنىگە بېرىپ تەلھە ۋە زۇبەيرنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە قانداق شەرت بىلەن بەيئەت قىلغانلىقىنى شۇنچە سۈرۈشتۈرگەن بولسىمۇ، ئۆزىگە قايىل قىلارلىق جاۋاب بەرگۈدەك بىرەر كىشىنى تاپالمىدى. ئەمما ئۇسامە ئىبنى زەيد ئۇلارنىڭ مەجبۇرلاش ئاستىدا بەيئەت قىلغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇنىڭ بۇ سۆزى چوڭ قالايمىقانچىلىققا سەۋەب بولاتتى. چۈنكى خەلق يۈز بېرىۋاتقان قالايمىقانچىلىقلارنىڭ بېسىقىشىنى كۈتۈپ تۇرغان كۈنلەردە، بۇنداق سۆزنى قەتئىي قوبۇل قىلالمايتتى. كەئب بەسرەگە قايتىپ بېرىپ، ئۆزى ئاڭلىغانلارنى سۆزلەپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ۋەزىيەت يەنە جىددىيلەشتى.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ھەزرىتى ئەلى بەسرە ۋالىيسى ئوسماننى تەنقىدلەپ: ”مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا تەپرىقىچىلىق چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تەلھە بىلەن زۇبەير مەجبۇرىي بەيئەت قىلدۇرۇلغان“ دېدى.

شۇ ئىشتىن كېيىن، ۋالىي ئوسمان ئىبنى ھۇنەيفنىڭ تەرەپدارلىرى بارا ـ بارا ئازىيىپ، ئۇنى قوللايدىغانلار قالمىدى. ئۇلارنىڭ سېپىگە يوشۇرۇن قوشۇلۇۋالغان ئۆكتىچىلەرمۇ ئۇنىڭغا قاتتىق نارازىلىق بىلدۈردى. بۇ بەتنىيەتلەر ئۇنى

تۇتۇۋېلىپ، زىندانغا قامىدى ۋە ئۇنىڭ قاش ـ ساقاللىرىنى يۇلۇپ تاشلىدى. ئاندىن ئۇنى بەسرەدىن قوغلىۋەتتى. ئوسمان بەسرەدىن ھەزرىتى ئەلىنىڭ قارارگاھى زى ـ قارغا كەلدى. ھېلىمۇ ياخشى ئۇ بۇ ئىشتىن ئاسانلا قۇتۇلۇپ قالدى ۋە ئۆلتۈرۈلمىدى. چۈنكى ئۇ ھېچبىر تەرەپنىڭ دۈشمىنى ياكى ئۇرۇش جىنايەتچىسى ئەمەس ئىدى. ئۇ ساپ دىل كىشى بولۇپ، ئۆزىنىڭ تەرەپدارلىرى ۋە قوللىغۇچىلىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئىشتا مەغلۇپ بولدى ۋە بىرنەچچە چۈپرەندىنىڭ ھاقارىتىگە ئۇچراپ، شەھەردىن قوغلاپ چىقىرىلدى.

ئەگەر بۇ ئىختىلاپ بەزى مۇسۇلمانلارنىڭ خاتا تەسەۋۋۇر قىلغىنى بويىچە بولغان بولسا، ئوسمان ئىبنى ھۇنەيف چوقۇم ئۆلتۈرۈلگەن ياكى ئەسىرگە ئېلىنغان بولاتتى. چۈنكى قانداقلا بولمىسۇن، ئۇمۇ بىر تەرەپنىڭ ئاقساقلى ئىدى.

ئۇ بەسرەدىن قوغلاپ چىقىرىلغاندىن كېيىن، بەسرەگە(مەككىنىڭ بۇرۇنقى ۋالىيسىنىڭ ئوغلى) ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەتتاب ئىبنى ئۇسەييد ۋالىي بولدى ۋە شەھەر مەككىدىن كەلگەن ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ قولىغا ئۆتتى. ئەينى ۋاقىتتا، بەسرەدىن مەدىنىگە بېرىپ، ھەزرىتى ئوسماننى قەتلى قىلىشقا قاتناشقان ئاسىيلارنىڭ (ھەرقۇس ئىبنى زۇھەير ئادىيدىن باشقا) ھەممىسى ئۆلتۈرۈلدى. ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئارىسىدا، ئاسىيلارنىڭ كاتتىۋېشى ھەكىم ئىبنى جەبەل ئابدىمۇ بار ئىدى. قاتىللارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن مەسىلىلەر پۈتۈنلەي ھەل بولۇپ كەتمىدى، ئەكسىچە، ئېچىشقان يەرگە تۇز سەپكەندەك، قاتىللار مەنسۇپ بولغان قەبىلىلەرنىڭ قوزغىلىپ كېتىشىگە سەۋەب بولدى.

بەنى ئابدۇلقەيس قەبىلىسىمۇ بۇ قەبىلىلەرگە نەۋە بولۇپ، ھەكىم ئىبنى جەبەلنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن ئىسيان كۆتۈرۈپ، ھەزرىتى ئەلىگە قارشى قوزغالدى. ھالبۇكى، ھەزرىتى ئەلى كۆڭلىدە بۇلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى شۇنچە ئۈمىد قىلسىمۇ، لېكىن بۇ ھەقتە ھېچقانداق ئەمر ـ پەرمان چۈشۈرمىگەنىدى. چۈنكى ئۇ بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلاشماي تۇرۇپ، ئالدىراقسانلىق بىلەن قارار بېرىشنىڭ توغرا بولمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى.

بەسرەنى ئىشغالَ قىلغان كۈچلەر ھەزرىتى ئوسماننىڭ باشقا قاتىللىرىنى جازالاش ئۈچۈن باشقا شەھەرلەرنىڭ مەسئۇللىرىغىمۇ خەۋەر يوللىدى. ھەزرىتى ئەلى بۇ ۋەقەنى تىنچىتىش مەقسىتىدە كەئكە ئىبنى ئامىر تەمىمىنى بەسرەگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ ئەلچىسى ھەزرىتى ئائىشە، تەلھە ۋە زۇبەيرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارغا پىتنىچىلەرنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن خەلقنىڭ پارچىلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى، ئەگەر بۇ ئىنتىقام ھەرىكەتلىرى ھەممە يەردە ئېلىپ بېرىلسا، ۋەزىيەتنىڭ تېخىمۇ خەتەرلىك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردى.

ئۇلار كەئكەدىن بۇ ئىشنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەكلىكى توغرىسىدا سوئال سورىدى. كەئكە ئۇلارغا:”بۇ يارىنى ساقايتىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن بىرلىك ۋە باراۋەرلىكنى قولغا كەلتۈرۈشىمىز كېرەك. ۋەزىيەت ئۆگىشلىپ، خەلق بىر ـ

بىرىگە ئىشەنچ باغلىغاندىن كېيىن، ئاندىن بۇ پىتنىگە سەۋەب بولغانلارنىڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىشىمىز لازىم. ئەمما مېنىڭچە ئاللاھ بۇ ئۈممەتتىن ئالدىغىنىنى تولۇق ئېلىپ بولمىغۇچە، بۇ پىتنە ئاسانلىقچە بېسىقمايدىغاندەك تۇرىدۇ. چۈنكى بۇ پىتنە بەكمۇ كەڭ يېيىلىپ كەتتى ۋە خەلق ناھايىتى چوڭ بالا - قازاغا مۇپتىلا بولدى" دەپ جاۋاب بەردى.

ئۇلار كەئكەنىڭ سۆزىنى قوبۇل قىلدى. ئۇلار:"ئەگەر ھەزرىتى ئەلىمۇ مۇشۇنداق دەپ قارىسا، بىز ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشكە رازى" دېيىشتى. كەئكە بەسرەدىن قايتىپ بېرىپ، ھەزرىتى ئەلىگە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بولۇپ ئۆتكەن سۆھبەتنى يەتكۈزدى. ھەزرىتى ئەلى بۇ ئىشتىن بەكمۇ سۆيۈندى. كۆپ ئۆتمەي، ھەزرىتى ئەلىنىڭ زى - قاردىكى قارارگاھىغا بەسرەدىن ھەيئەتلەر كەلدى. ۋەزىيەت مۇقىملىشىپ، بەنى مۇدار، بەنى رابىئە، يەمەنلىكلەر قاتارلىق ھەر تەرەپكە بۆلۈنۈپ كەتكەن خەلقلەر ئۆزئارا بىرلىشىشكە ۋە ئىتتىپاقلىششقا مايىل بولدى. خەلق ئىشلارنىڭ ئاستا - ئاستا ئىزىغا چۈشۈۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى. ئۇلارغا نىسبەتەن پۈتۈن ئۈممەتنىڭ بىرلىششىگە ئاز قالغانىدى. بەسرەلىكلەر مەسلىھەتلىشىپ، بۇ مەسلىنى بىرلىكتە ھەل قىلىش ئۈچۈن ھەزرىتى ئەلىنى چاقىردى. ھەزرىتى ئەلىمۇ ئۇلارنىڭ چاقىرىقىغا جاۋابەن يولغا چىقتى ۋە قول ئاستىدىكىلەرگە:"ئەي خالايىق! ھەزرىتى ئوسماننىڭ قەتلى قىلىنىشىغا ئارىلىشىپ قالغانلار ھەرگىز بىز بىلەن بىللە بارمىسۇن!" دەپ ئاگاھلاندۇردى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ قوشۇنىغىمۇ سوقۇنۇپ كىرىۋالغان ھەزرىتى ئوسماننىڭ پىتنە - پاساتچى قاتىللىرى ئەگەر خەلق بىرلىشىپ قالسا، ئۆزلىرىنىڭ چوقۇم زىيان تارتىدىغانلىقىنى ۋە ئېغىر زىيانغا ئۇچرايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى. ئۇلار:"نېمە ئۈچۈن ئۆز گۆرىمىزنى ئۆزىمىز كولىغۇدەكمىز؟" دېيىشىپ، يېڭىدىن پىتنە - پاساتلارنى ئويدۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن ئۆزئارا مەخپىي ئۇچرىششقا باشلىدى.

ئۇلارنىڭ كاتتىۋېشى بولغان يەمەنلىك يەھۇدىي ئابدۇللا ئىبنى سەبە ھېچقايسىنىڭ پىكرىنى قوبۇل كۆرمىدى. نىھايەت، ئۇلار ئىككى تەرەپ بىر - بىرىگە يېقىنلاپ كەلگەندە بىر باھانە تېپىپ ئارىدا زىددىيەت پەيدا قىلىش ئارقىلىق قايتا پىتنە تېرىشقا قارار بەردى.

ئىككى تەرەپنىڭ قوشۇنلىرى بىر - بىرىگە يېقىنلا يەردە قارارگاھ قۇرۇشتى. ھەزرىتى ئەلى ئابدۇللا ئىبنى ئاbbاسنى تەلھە ۋە زۇبەيرگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇلارمۇ مۇھەممەد ئىبنى تەلھەنى ھەزرىتى ئەلىگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى.

ئۇ كېچە ئىتتىپاقلىق سۆھبەتلىرى بىلەن تىنچلىق ئىچىدە ئۆتتى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ قارارگاھى بەسرەگە يېقىن بولۇپ، بەسرەلىكلەرنىڭ قارارگاھىمۇ ئۇنىڭ چېدىرىغا يېقىن بىر يەردە ئىدى. پىتنىچىلەر ھەرىكەتكە ئۆتتى. ئاۋۋال ئەرزىمەس باھانىلەر بىلەن ئىككى تەرەپ باللىرىنىڭ ئارىسىدا غوۋغا چىقاردى. باللارنىڭ ئىشىغا قۇللار ئارىلاشتى ۋە بۇنىڭغا ئۇلاپلا بىر قىسىم ئوت قويۇرۇق كىشىلەر ئىشنى

تېخىمۇ ئۇلغايتىۋەتتى.

پىتنىچىلەر بۇ تەرەپلەرنىڭ ھېچبىرىگە ئارىلاشمىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن ۋە پىلانلىرىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ غوۋغالارغا ئارىلاشماي، ئاستىرتتىن كۆزىتىپ تۇردى.

نىھايەت، بۇ ۋەقە شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئەسكەرلىرى ھۇجۇمغا ئۆتۈش ئۈچۈن ئۇرۇش تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتتى. ھەزرىتى ئەلى ئارىدىكى بوش مەيدانغا چىقىپ، تەلھە بىلەن زۇبەيرنى يېنىغا چاقىردى ۋە زۇبەيردىن:"رەسۇلۇللاھنىڭ ساڭا:'سەن(ناھەق) ئەلى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالىسەن...' دېگەنلىكى يادىڭدىمۇ؟" دەپ سورىدى. بۇنى ئاڭلىغان زۇبەير قىلغان ئىشىغا قاتتىق پۇشايمان قىلدى ۋە:"شۇنداق، يادىمدا، ئەگەر بۇرۇنراق يادىمغا كەلگەن بولسا، بۇ يەرلەرگىمۇ كەلمىگەن بولاتتىم" دېدى ۋە ئۇ يەردىن چىقىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

مىڭ ئەپسۇس، جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون كىشىنىڭ بىرى بولغان بۇ چوڭ ساھابە ۋادىس سىبا(شىرلار ۋادىسى) دېگەن يەرگە كەلگەندە ئىبنى جۇرمۇز ئىسىملىك بىر قانخور تەرىپىدىن سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلدى.

سەبە تەشكىللىكىدىكى پىتنىچىلەر ئاخىر مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئۆزئارا بىر-بىرىنى قىرغىن قىلدىغان ئۇرۇش قوزغاشقا مۇۋەپپەق بولدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇرۇش باشلىنىشتىن بۇرۇن ھەر ئىككى تەرەپكە قورال تاشلاش ھەققىدە ئاخىرقى قېتىم چاقىرىق قىلدى. ئەمما ئىش ئاللىبۇرۇن ئۇنىڭ كونتروللۇقىدىن چىقىپ بولغانىدى. ئىككى قوشۇن بىر-بىرىگە قاراپ ئېتىلدى. بەسرە قوشۇنى 30 مىڭ كىشىدىن ئارتۇق بولۇپ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ قوماندانلىقىدىكى كۇفە قوشۇنىنىڭ سانى 20 مىڭ ئەتراپىدا ئىدى.

تارىخ، ھىجرىيىنىڭ 36-يىلى جامادىيەلئاخىر ئېيىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى ئىدى.

ھەزرىتى ئائىشەنىڭ كۆز ئالدىدىلا قانلىق جەڭ بولدى. ھەزرىتى ئائىشەنىڭ تۆگىسىنى قوغداۋاتقان 70 ئادەم ئۆلتۈرۈلدى. ھەزرىتى ئائىشەنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى باشقىلارغا بىلدۈرمەسلىك ئۈچۈن ھەزرىتى ئائىشەنىڭ تۆگىسىنىڭ پۇتلىرى چېپىپ تاشلانغاندىن كېيىنلا، ئۇرۇش ئاستا-ئاستا پەسكويغا چۈشتى. بۇ ئۇرۇشتا بەسرەلىكلەر يېڭىلدى. تەلھە ئېغىر يارىلانغان بولۇپ، يارىسىدىن توختىماي قان ئاقاتتى. بەسرەلىكلەر ھەزرىتى ئائىشەنى ئابدۇللا ئىبنى ھەلەفنىڭ ئۆيىگە يۆتكىدى. بۇ، بەكمۇ ئېچىنىشلىق بىر پاجىئە ئىدى.

تارىخچىلارغا ئاساسلانغاندا، بەسرە قوشۇنىدىن ئون مىڭ، ھەزرىتى ئەلى قوشۇنىدىن بەش مىڭ كىشى قازا قىلغانىدى. بىز تارىخچىلار تەرىپىدىن بەكمۇ ئېچىنىشلىق تەسۋىرلەنگەن بۇ ئۇرۇشنى ئىنچىكىلەپ كۆزىتىپ، بۇ ئۇرۇشنىڭ ئەسلىدە بىر-بىرىگە قېرىنداش تۇرۇپ دەماللىققا شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ، ئۆز

ھېسسىياتىغا بېرىلىپ كەتكەن ۋە كېيىنچە ھوش-كاللىسىنى يىغىۋالغان ئىككى تەرەپ ئارىسىدا يۈز بەرگەنلىكىگە باھا بېرىپ باقايلى. بۇ مەسىلىنىڭ جاۋابىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۇرۇشنىڭ نەتىجىسىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ.

ھەممىدىن بۇرۇن، ھەزرىتى ئەلى تەرەپدارلىرىنىڭ بەسرە قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلغان تەلھە، زۇبەير ۋە ھەزرىتى ئائىشەگە تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە مۇئامىلىسىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقايلى:

ئۇرۇش راسا قىزىغان بىر پەيتتە، ھەزرىتى ئەلى قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن بىرى بولغان كەئكە ئىبنى ئامىر تەمىمى بەسرە قوشۇنىنىڭ قوماندانلىرىدىن تەلھە بىلەن يۈزمۇيۈز كېلىپ قالدى. تەلھە يارىلانغانىدى. كەئكە ئۇنىڭغا:"ئەي ئەبۇ مۇھەممەد! يارىلىنىپسەنغۇ؟ سەن بېرىپ بىر پاناھ جاي تاپقىن!" دەپ ئاگاھلاندۇردى.

ئويلاپ باقايلى، بىر قوشۇننىڭ باتۇرى قارشى تەرەپ قوشۇنىنىڭ قوماندانىنى يارىلانغان ھالدا ئۇچراتسا، ئۇنىڭغا بېرىپ ئارام ئېلىشنى، يارىسىنى تېڭىپ جېنىنى قۇتقۇزۇشنى تەۋسىيە قىلامدۇ ياكى ئېتىلىپ بېرىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتەمدۇ؟

ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئىبنى جۇرمۇز جاجىسىنى يېدى. ئۇ ھەزرىتى ئەلىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزمەكچى بولۇپ ئىشىك ئالدىدىكى قاراۋۇلغا ئۆزىنى: "زۇبەيرنىڭ قاتىلى كەلدى؟" دەپ تونۇشتۇردى. ھەزرىتى ئەلى قاراۋۇلغا: "كىرسۇن، ئەمما ئۇنىڭغا جەھەننەمگە كىرىدىغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىن، ئاندىن ئېلىپ كىرگىن!" دەپ جاۋاب بەردى.

بۇمۇ ئويلىشىپ بېقىشقا تېگىشلىك بىر ئىش ئىدى. ئەجەبا بىر قوماندان ئۆز دۈشمىنىنىڭ قوماندانى ئۆلتۈرۈلسە، بۇ ئىشقا سۆيۈنەمدۇ ياكى:"كىم ئۇنى ئۆلتۈرسە، شۇ جەھەننەمگە كىرىدۇ!" دەپ ئۇنى ئۆلتۈرگۈچىدىن نەپرەتلىنەمدۇ؟

ئىش بۇنىڭلىق بىلەنلا تۈگىمەيدۇ. ئۇرۇشتىن كېيىن، ھەزرىتى ئەلى ھەزرىتى ئائىشەنى يوقلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىدە سۆز-چۆچەك تارقاتقانلارنى جازالىدى. رەجەب ئېيىنىڭ باشلىرىدا، ھەزرىتى ئائىشەنى قېرىندىشى مۇھەممەد بىلەن بىللە ئۇزىتىپ قويغان ۋاقىتتا، كىشىلەرگە ئۇنىڭغا لايىقىدا ھۆرمەت كۆرسىتىشنى تەۋسىيە قىلدى ۋە:"ھەزرىتى ئائىشە پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھەر ئىككى دۇنيالىق ئايالىدۇر" دېدى. ئاندىن ئۇنىڭغا كۆپ مىقداردا پۇل بېرىپ، تەسەللى بېرىشكە تىرىشتى ۋە بىر توپ ئايالنى ئۇنىڭ خىزمەتكارى قىلىپ تەيىنلىدى.

ھەزرىتى ئەلى ئابدۇللا ئىبنى ھەلەفنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ھەزرىتى ئائىشەنى يوقلىغان ۋاقىتتا، ئۆيىنىڭ باشقا ھۇجرىلىرىدا ئۇنىڭ قوشۇنىغا قارشى ئۇرۇش قىلىپ يارىلانغان بەسرەلىك ئەسكەرلەر بار ئىدى. ھەزرىتى ئەلى گەرچە بۇ ئىشتىن خەۋەردار بولسىمۇ، بىلمەسكە سېلىپ، ئاجايىپ ئالىيجانابلىق قىلغانىدى.

چۈنكى، ئەسلىدە ئۇلار بىر-بىرىگە دۈشمەن ئەمەس ئىدى. ئەگەر ئۇلار

دۈشمەن بولغان بولسا، تېخمۇ پاجىئەلىك ئىشلار يۈز بەرگەن بولاتتى.

ئۇندىن باشقا، ھەزرىتى ئەلى ئۇرۇش باشلىنىشتىن بۇرۇن(ھەقىقىي دۈشمەنلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلاردىن تامامەن پەرقلىق سىياسەت يولغا قويۇپ) ئەسكەرلىرىگە ئۇرۇشتىن قاچقانلارنىڭ كەينىدىن قوغلىماسلىق، يارىدارلارنى ئۆلتۈرمەسلىك، ھېچقانداق ئۆيگە بىسىپ كىرمەسلىك، ھېچكىمنىڭ مېلىنى مۇسادىرە قىلىۋالماسلىق، ئايال ـ بالىلارغا، قولىدا قورال بولمىغانلارغا ۋە ئۇرۇشقا قاتناشمىغانلارغا قورال تەڭلىمەسلىك ھەققىدە قاتتىق تەنبىھ بەرگەنىدى.

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئالىيجاناب قېرىنداشلىق ھېس ـ تۇيغۇسىنىڭ دەلىللىرى ئىدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، شەيتان ئۇلارنىڭ ئارىسىغا سوغۇقچىلىق سېلىپ، ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە قارشى قىلىپ قويغانىدى.

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئۆزىگە خاس كۆزقارىشى بار ئىدى. بىز ھەر ئىككى تەرەپنىڭ سەممىي نىيەت بىلەن پەقەت ھەقنى تەجەللى قىلدۇرۇش يولىدا ئېغىر ئاقىۋەتلەرگە دۇچار بولغانلىقى ئۈچۈن ئاللاھ تائالانىڭ ئۇلارغا كاتتا ئەجىر ئاتا قىلىشنى تىلەيمىز[1].

ئۇرۇش ئاياغلىشىپ ئۈچ كۈندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەلى ئابدۇللا ئىبنى ئابباسنى بەسرەگە ۋالىي قىلىپ تەيىنلىدى. بەسرە خەلقى ھەزرىتى ئەلىگە بۇرۇنلا بەيئەت قىلغانىدى. ھەزرىتى ئەلى شۇ كۈنى شامغا قاراپ ئاتلاندى.

شامنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، تا ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدىن تارتىپ مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيان شامغا ۋالىي بولۇپ كېلىۋاتاتتى، ئۇنىڭ خەلق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ناھايىتى ياخشى بولغاچقا، خەلق ئۇنى بەكمۇ ياقتۇراتتى. مۇئاۋىيە ئۇلارغا سىلىق مۇئامىلە قىلاتتى، خەلقمۇ ئۇنىڭغا شەرتسىز بويسۇناتتى. بەزىدە سەل ـ پەل قوپال تېگىپ قالسىمۇ، ئۇلار يەنىلا ساداقەتمەن ئىدى. يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، مۇئاۋىيە خەلق بىلەن ئىچقويۇن ـ تاشقويۇن بولۇپ كەتكەنىدى.

شام خەلقى ئۆزلىرىگە مۇئاۋىيەدىن باشقىسىنىڭ ۋالىي بولۇشىنى خالىمايتتى. مەدىنىدە پىتنە چىقىپ، ئاسىيلار شەھەرنى كونترول قىلىۋېلىپ، خەلىپىنى ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، نۇئمان ئىبنى بەشىر خەلىپىنىڭ قان يۇقى كۆڭلىكى بىلەن، ئايالىنىڭ ئۈزۈلگەن بارماقلىرىنى شامغا ئېلىپ كەلدى ۋە شام خەلقىگە كۆرسەتتى. شام خەلقى تەۋرەپ كەتتى، خەلىپىنىڭ قانخورلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىگە بەكمۇ ئېچىندى ۋە ئاھ ئۇرۇپ يىغلاشتى. ياشىنىپ قالغان خەلىپە رەزىل ۋە پەسكەش قانخورلارنىڭ قولىدا بەكمۇ قەبىھ ئۇسۇلدا ئۆلتۈرۈلگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھېچكىم قاتىللارنىڭ جازاسىنى بېرەلمەيۋاتاتتى، بۇزۇلغان تەرتىپ ئەسلىگە كەلمەيۋاتاتتى. چۈنكى بىر توپ ئۆكتىچى مەدىنىنى ئىشغال قىلىپ، رەسۇلۇللاھنىڭ ھىجرەت يۇرتىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغانىدى.

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل»، 3 ـ جىلد، 209 ـ ، 271 ـ بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە»، 7 ـ جىلد، 371 ـ ، 405 ـ بەتلەر.

شۇنى ئۇنتۇماسلىق لازىمكى، مەدىنىدىن چىققان خەۋەرنىڭ شامغا يېتىپ كېلىشى ئۈچۈن بىر ئاي، شامدىن مەدىنىگە قايتىشى ئۈچۈن يەنە شۇنچىلىك ۋاقىت كېتەتتى. بۇ قەدەر ئۇزۇن ۋاقىت ئىچىدە، ئەلۋەتتە، يېڭى-يېڭى مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ تۇراتتى ۋە ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈنمۇ يەنە شۇنداق ۋاقىت ئاۋارىچىلىقى كېلىپ چىقاتتى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ خەلىپىلىككە تەيىنلەنگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەرمۇ شامغا ئەنە شۇنداق شارائىتلار ئاستىدا يەتكۈزۈلدى.

ئەمما ساھابىلەردىن ئۇسامە ئىبنى زەيد، مۇھەممەد ئىبنى مەسلەمە، ھەسەن ئىبنى سابىت، زەيد ئىبنى سابىت، كەئب ئىبنى مالىك ۋە كېيىنكى ئەزاسى سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قاتارلىقلار ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلمىدى. ئۇنىدىن باشقا كېڭەش ئەزالىرىدىن تەلھە ۋە زۇبەيرمۇ ھەزرىتى ئەلىگە مەجبۇرىي بەيئەت قىلدى.

ئۇ كۈنلەردىكى كېڭەش ئەزالىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىچە قىلىپ مۇنداق خۇلاسىلەشكە بولىدۇ: ئەلى — خەلىپىلىك نامزاتى. تەلھە بىلەن زۇبەير — ھەزرىتى ئەلىگە مەجبۇرىي بەيئەت قىلدى. سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس — ھەزرىتى ئەلىگە پەقەتلا بەيئەت قىلمىدى.

مەسىلىنى تەپسىلىي كۆزىتىپ چىقساق، تۆۋەندىكىدەك نەتىجىگە ئېرىشەلەيمىز: ھەزرىتى ئەلى ۋەزىيەتنى تېخى تولۇق كونترول قىلىپ بولالمىغاچقا، ھەزرىتى ئوسماننىڭ قاتىللىرىنى جازالىيالمايتتى. چۈنكى، قاتىللار مەدىنىنى ئىشغال قىلىۋالغانىدى. شامغا يېتىپ بارغان خەۋەرلەر مانا مۇشۇنداق بولۇپ، مۇئاۋىيە مانا شۇ ئەھۋاللارنىلا ئۇقتى. بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تاپقان مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلىش ئۈچۈن مەلۇم مەزگىل كۈتۈشى كېرەكلىكىنى ئويلىدى.

ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆزى ۋە شام خەلقى ھەزرىتى ئوسماننىڭ قەتلى قىلىنىشىغا قاتتىق ئېچىنماقتا ئىدى. شۇنداقلا، ئۇممەتنىڭ بەزى مۆتىۋەرلىرى پىتنىگە ئارىلاشماسلىق ئۈچۈن مەدىنىنى تەرك ئېتىپ مەككىگە يول ئالسا، يەنە بەزىلىرى مەدىنىدە تۇرۇپ ئاسىيلارغا نارازىلىق بىلدۈرۈۋاتاتتى. شامغا بۇ ھەقتىكى خەۋەرلەرمۇ يېتىپ كەلگەنىدى.

كۆپ ئۆتمەي، يېڭى خەلىپە ھەر قايسى ۋىلايەتلەرگە يېڭى ۋالىيلارنى تەيىنلەپ ئەۋەتىشكە باشلىدى. شامغا سەھل ئىبنى ھۇنەيفنى ۋالىيلىققا تەيىنلەپ، مۇئاۋىيەنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى. ئەمما يېڭى ۋالىي شام چېگرىسىدىن ياندۇرۇلدى. چۈنكى، مۇئاۋىيە ۋەزىيەتنى مەلۇم مەزگىل كۆزىتىپ بېقىش قارارىغا كەلگەنىدى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئەلىدىن نارازى بولغان بىر توپ كىشىنىڭ مەككىدىن بەسرەگە قاراپ يولغا چىققانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ بېشىدا تەلھە، زۇبەير، مۆمىنلەرنىڭ ئانىسى ھەزرىتى ئائىشە قاتارلىقلارنىڭ بارلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى تاپشۇرۇۋالدى.

بۇ خەۋەردىن ھەزرىتى ئەلىنىڭ ھۆكۈمرانلىقنى تېخى تولۇق قولغا ئېلىپ بولالمىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. شۇڭا مۇئاۋىيە يەنە بىر مەزگىل كۈتۈشكە

تۇغرا كېلىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى ۋە شۇنداق قىلدى. شام خەلقىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە داۋاملىق كۈتمەكتە ئىدى.

بۇ كۈنلەردە، (سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك) بەسرە ۋەقەلىرى بولۇپ ئۆتتى. جەمەل ئۇرۇشى پارتلىدى ۋە مۇسۇلمانلارنى ئېغىر قايغۇغا سالىدىغان ۋەقەلەر يۈز بەردى. ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەلەر مۇئاۋىيەنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلىشنى كېچىكتۈرۈشكە سەۋەب بولاتتى. مۇئاۋىيە ۋە ئۇنىڭ قېشىدىكىلەرنىڭ ئىدىيىسى، كۆزقارىشى مانا شۇنداق ئىدى.

مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئىدىيىسى بۇنىڭدىن پەرقلىق بولۇپ، ئۇ مۇئاۋىيەنى خەلىپە تەرىپىدىن سايلانغان ۋالىي دەپ بىلەتتى. شۇڭا خەلىپە ئۇنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرغاندا، ئۇ دەرھال ۋەزىپىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشى، ئەگەر خەلىپە ئۇنى يەنە ئۆز ۋەزىپىسىگە قويسا، ئۇ ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئۆتۈشى كېرەك ئىدى.

ۋالىي ــــ"يولباشچى"(خەلىپە) ئەمەس، بەلكى"ئەگەشكۈچى"(خەلىپىگە بويسۇنغۇچى) بولغاچقا، ۋالىينىڭ ۋەزىپىسى ئۆزى باشقۇرۇۋاتقان خەلق بىلەن بىرلىكتە خەلىپىگە بەيئەت قىلىش ئىدى. بولۇپمۇ، مەدىنە خەلقىنىڭ خەلىپىگە بەيئەت قىلىشى خەلىپە ئۈچۈن بەكمۇ مۇھىم ئىدى(مەدىنە خەلقى ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلغانىدى). ئۇنداق بولغانىكەن، بۇ ئىشنى سەۋەبسىزلا كەينىگە سۈرۈشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ خەلىپە ئۇنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىغانىكەن، ئۇ چوقۇم خەلىپىنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇشى لازىم ئىدى.

مانا بۇلار، ھەزرىتى ئەلىنىڭ مۇئاۋىيە ھەققىدىكى كۆزقارىشى بولۇپ، ئىشنىڭ توغرىسىمۇ مۇشۇ ئىدى. چۈنكى، ۋەزىيەتنىڭ تېخى تۇراقلىشىپ كېتەلمىگەنلىكىنى ۋە ئاسىيلارنىڭ مەدىنە ۋە دۆلەتنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالغانلىقىنى بىلگەن ھەر بىر ئۈممەت ھەممىدىن بۇرۇن خەلىپىگە بەيئەت قىلىپ، ئۇنى قوللىشى لازىم ئىدى.

خەلق ئۆزلىرىنىڭ كۈچلۈك ھۆكۈمرانلىققا ئىگە بولغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىغاندىن كېيىنلا، بۇ ئاسىيلار ئۆز يۇرتلىرىغا قايتاتتى ۋە سەپلىرى چۇۋۇلۇپ تارقىلىپ كېتەتتى. شۇندىلا خەلىپە ھۆكۈمرانلىقنى قولىغا ئېلىپ، بۇ ئاسىيلارنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بېرەلەيتتى. ئەمما ھازىر بۇ ئاسىيلار كۈچلۈك بولۇپ، مەدىنىدە خالىغان ئىشنى قىلالايتتى. شۇڭا ئۇلارنى جازالاشمۇ قىيىن ئىدى. ھەتتا مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ئۇلارنى جازالىماقچى بولسا، ئۇلار خەلىپىگە قارشىلىق بىلدۈرۈپلا قالماي، ئۇنىڭ ۋە مەدىنە خەلقىنىڭ جېنىغا قەست قىلىشتىنمۇ يانمايتتى. بۇمۇ ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئويلىغانلىرىنىڭ بىر قىسمى ئىدى.

شام ۋالىيسىنىڭ بۇ خەتەرلىك پەيتتە تۇتقان پوزىتسىيىسى ھەزرىتى ئەلىنىڭ كۆڭلىگە ياقمىدى. چۈنكى ۋالىي خەلىپىنىڭ ئەمرىگە شەرتسىز بويسۇنۇشى كېرەك ئىدى. ئەمما ۋالىي خەلىپىگە بويسۇنمىسا، خەلىپىمۇ ھەقنىڭ تەجەللى قىلىنىشى ئۈچۈن ئۇنىڭغا قارىتا قاتتىق مۇئامىلە قىلىشتىن يانمايتتى. چۈنكى، ھەزرىتى ئەلىنىڭ نەزىرىدە بۇنداق كىشىلەرگە يۇمشاق قوللۇق قىلىش ئاجىزلىقنىڭ ئىپادىسى

ئىدى. شۇڭا ئىشلارنى ئۆز يولىغا سېلىش ئۈچۈن دەرھال ھەرىكەتكە كېلىش ۋە شامغا يۈرۈش قىلىش كېرەك ئىدى.

دەرۋەقە، ھەزرىتى ئەلى بىر قوشۇن تەشكىللىدى. ئەمما شامغا يۈرۈش قىلىش ئالدىدا، مەككىدىن كەلگەن شۇم خەۋەر سەۋەبى بىلەن يۈرۈش يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتتى ۋە قوشۇننى باشلاپ ئىراققا يۈرۈپ كەتتى. قوشۇن بەسرەگە يېقىنلاشتى ۋە شۇ يىلى جامادىيەلئاخىر ئېيىدا ئىككى تەرەپ ئارىسىدا جەمەل ۋەقەسى يۈز بەردى. ئۇرۇشتىن كېيىن ھەزرىتى ئەلى بەسرەگە كىرىپ، شەھەر تەرتىپىنى ئورناتتى. ئۇرۇش جىنايەتچىلىرىنى كەچۈرۈۋەتكەندىن سىرت، ئۇرۇشتا چىقىمدار بولغانلارغا ئىگىدارچىلىق ۋە ھەر ئىككى تەرەپ كىشىلىرىگە خەير-ئېھسان قىلدى. ئابدۇللا ئىبنى ئابباسنى بەسرەگە ۋالىي قىلىپ، ئۆزى شامغا قىلىدىغان يۈرۈشنىڭ تەييارلىقى ئۈچۈن كۇفەگە قاراپ يولغا چىقتى.

ھەزرىتى ئەلى ھىجرەتنىڭ 36-يىلى رەجەپ ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا كۇفەگە يېتىپ كېلىپ، بۇ يەردە تۆت ئاي ئۇرۇشقا تەييارلىق قىلدى ۋە ئەسكەر توپلىدى.

ھەزرىتى ئەلى بىرەر ئىشنى ئورۇنداشتا، ئۆزىگە ياكى باشقىلارغا پەقەتلا ئىچ ئاغرىتمايتتى. بۇ ئۇنىڭ ئادىتى بولۇپ، بىر ئۆمۈر شۇنداق قىلدى. قانچىلىك توسالغۇلارغا ئۇچراش ئۇنىڭ ئۈچۈن بەرىبىر بولۇپ، توغرا يولدىن ھەرگىز چەتنىمەيتتى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ شۇنداق بولۇپ، ئۆز رەھبىرىنىڭ ئۇلۇغۋار غايىسى ئۈچۈن ئۆز راھەت-پاراغەتلىرىنى ئويلاشمايتتى.

ھەزرىتى ئەلى ئاۋۋال جەرىر ئىبنى ئابدۇللا بوجەلىنى مۇئاۋىيەگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە بەيئەت قىلىشىنى ۋە ھەممەيلەن قوبۇل قىلغان خەلىپىلىكنى ئۇنىڭمۇ قوبۇل قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. ئەمما مۇئاۋىيە ھېچقانداق جاۋاب بەرمىدى. جەرىر ئۇنىڭ يېنىدىن نەتىجىسىز قايتتى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ ھەمراھلىرىدىن بەزىلىرى مۇئاۋىيەنىڭ دەرھال جاۋاب بېرىشىنى كۈتكەنىدى. شۇڭا جەرىرنىڭ ئۆز ۋەزىپىسىنى تولۇق بەجا كەلتۈرمىگەنلىكى ھەققىدە بەزى تەنقىدلەر ئوتتۇرىغا چىقتى. ھەتتا ئەشتەر ئاۋازىنى جەرىر ئاڭلىغۇدەك دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈپ تاپا-تەنە قىلدى. بۇ سۆزلەردىن قاتتىق رەنجىگەن جەرىر قارارگاھنى تەرك ئەتتى ۋە ئۆز نارازىلىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ھابۇر ئۆستىڭى بىلەن فىرات دەرياسى بىرلىشىپ كېتىدىغان يەردىكى قەرقىسە شەھىرىگە كەتتى.

كۆپ ئۆتمەي، مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئەلىگە ئەبۇ مۇسا خولانى قاتارلىق بىر نەچچە ئەلچى ئەۋەتتى. بۇ ئەلچىلەردىنمۇ بىر ئىش ۋۇجۇتقا چىقمىدى. بۇ ئىشلاردىن ئىچى پۇشقان ھەزرىتى ئەلىنىڭ ھەمراھلىرى ۋاقىت ئۆتكۈزۋەرمەي مۇئاۋىيەنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، زۇلھەججە ئېيىنىڭ باشلىرىدا، ھەزرىتى ئەلىنىڭ تۇرشاۋۇللىرى شام تۇپراقلىرىغا ئاياغ باستى.

ئەمما، ھەزرىتى ئەلى ئۆز قوماندانلىقىدىكى قوشۇنغا باشقىلار ئۆزلىرىگە قورال تەڭلىمەي تۇرۇپ ئۇرۇش باشلىماسلىقنى ئەمر قىلدى. مۇئاۋىيەمۇ ھەزرىتى ئەلى قوشۇنىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ، دەرھال شام قوشۇنىنى باشلاپ، سىففىن دېگەن يەرگە يېتىپ باردى. ئۇ قوشۇننى فىرات دەرياسىنىڭ سۈيىدىن پايدىلىنالايدىغان بىر يەرگە ئورۇنلاشتۇردى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ قوشۇنلىرى بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندە ئىچكۈدەك سۈيمۇ قالمىغانىدى. ھەزرىتى ئەلى مۇئاۋىيەدىن ھەر ئىككى قوشۇننىڭ سۇنى خالىغىنىچە ئىشلىتىشكە توسالغۇ بولماسلىقنى تەلەپ قىلدى، ئەمما مۇئاۋىيەدىن جاۋاب چىقمىدى. ئۇنىڭ بۇ پوزىتسىيىسى ئارىدا يەنە سۈركىلىش پەيدا قىلدى، ھەزرىتى ئەلىنىڭ قوماندانلىقىدىكى ئىراق قوشۇنى ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، مۇئاۋىيە قوشۇننى چېكىندۈردى. ئەمما ھەزرىتى ئەلى ھەر ئىككى قوشۇننىڭ سۇنى تەڭ ئىشلىتىشكە رۇخسەت قىلدى.

شۇنىڭ بىلەن، ئىككى قوشۇن دەريانىڭ بويىغا ئورۇنلىشىپ، بىر نەچچە كۈننى ئۆتكۈزدى. ئىككى قوشۇننىڭ ئەسكەرلىرى سۇ ئالغىلى بارغان يەردە بىر-بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالاتتى، بەزىلىرى پات-پات كۆرۈشۈپ تۇراتتى ۋە بەزىلىرى بىر چىرايلىق ئولتۇرۇپ سۆھبەتلىشەتتى، مۇنازىرىلىشەتتى.

تارىخچىلار ئۇلارنىڭ بىر-بىرىگە قاتتىق دۈشمەنلىك نەزىرى بىلەن قارىغانلىقى ۋە ئۆزئارا ئۇرۇشۇش ئۈچۈن ھەر دائىم بىر-بىرىگە خىرىس قىلىپ تۇرىدىغانلىقى ھەققىدىكى زىيادە ئاشۇرۇۋەتكەن بايانلىرى ھەققىدە ئوبدانراق ئويلىشىپ كۆرۈشى كېرەك. چۈنكى، بۇنداق بايان قىلىش پۈتۈنلەي خاتا بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئىختىلاپ پەقەت پىكىر ئايرىمچىلىقىدىن ئىبارەت ئىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرى بىر-بىرىگە نىسبەتەن قېرىنداشلىق ھېس-تۇيغۇسى بىلەن تولغانىدى. ئەپسۇسلىنارلىقى، بۇ پىكىر ئايرىمچىلىقى تۈپەيلىدىن بىر-بىرىگە بولغان قېرىنداشلىق مېھرىنى ئوچۇق-ئاشكارا ئىپادە قىلالمايتتى.

شۇنداقتىمۇ، ئۇلارنى ئۇرۇشۇشتىن توسۇپ قالغىلى بولمىدى. ئەمما ئۇلار ئىمكانىيىتىنىڭ بارىچە بىر-بىرىگە ھۇجۇم قىلماسلىققا تىرىشاتتى ۋە بىر-بىرىنى قىرىشتىن ئۆزىنى تارتاتتى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ قوماندانلىق مەركەزلىرىمۇ ئۇرۇشنىڭ كەسكىنلىشىپ كېتىشىدىن قاتتىق ئەندىشە قىلاتتى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ تۈپ مەقسىتى بۇ ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەيلى قايسى تەرەپتىن ئادەم ئۆلسۇن، بۇ مۇسۇلمانلارنىڭ ئاجىزلاشقانلىقى بىلەن باراۋەر ئىدى. ھەر ئىككى تەرەپلا مۇسۇلمان قوشۇنلىرى بولۇپ، بۇلارنىڭ ئەسلى ۋەزىپىسى ئىسلام دۆلىتىنىڭ چېگرالىرىنى قوغداش ۋە فەتھى ئىشلىرىنى ئالغا سۈرۈش ئىدى. مانا بۇ سەۋەبلەر ۋەجىدىن، ئۇلار ھۇجۇمغا ئۆتكەن تەقدىردىمۇ، يەنىلا ئاللاھنىڭ بۇ غەلىيانىنى بالدۇرراق ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئارىلىرىدا تىنچلىق ۋە ئىتتىپاقلىق ئورنىتىشنى، ھەممەيلەننىڭ ھوش-كاللىسىنى يىغىپ، توغرا يولغا مېڭىشنى تىلەيتتى.

بۇ توقۇنۇشلار زۇلھەججە ئېيىدا پات ـ پات يۈز بېرىپ تۇردى، مۇھەررەم ئېيىنىڭ كىرىشى بىلەن پۈتۈنلەي توختىتىلدى. ئەسكەرلەر ئۆز قارارگاھلىرىغا قايتىشتى، ھەممىسى ئارىدا بىرلىك ئورنىتىلىشىنى ئۈمىد قىلاتتى. ئىككى تەرەپ ئارىسىدا سۆھبەتلەر بولۇپ ئۆتكەن بولسىمۇ، نەتىجە چىقمىدى.”ئۇلار بىر ـ بىرىگە دۈشمەنلىك نەزىرى بىلەن قارىغانلىقى تۈپەيلىدىن ئۇرۇش توختىتىشنى ئويلاپمۇ قويۇشمىغانىدى“ دېگەندەك خاتا ھېس ـ تۇيغۇغا بېرىلمەسلىك ئۈچۈن ۋەزىيەتنى ئوبدانراق تەھلىل قىلىپ كۆرۈشىمىزگە توغرا كېلىدۇ. ئەسلىدە ھەر ئىككى تەرەپ كۆڭلىدە بىر ـ بىرىگە دۈشمەنلىك نەزىرى بىلەن ئەمەس، بەلكى قان ـ قېرىنداشلىق نەزىرى بىلەن قارايتتى ۋە پۈتۈن ئىمكانىيىتى بىلەن پىتنە ـ پاساتلارنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇردى ۋە ئۆز ئىدىيىسىدىن قەتئىي يانمىدى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ كۆزقارىشى ئېنىق بولسىمۇ، مۇئاۋىيەنىڭ كۆڭلى سۆھبەتلىشىشكە مايىل بولمىغاچقا، ئارىدا ئۇرۇش پارتلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى.

دەرۋەقە، ئىككى تەرەپ بىر ـ بىرىگە قايتىدىن ھۇجۇم باشلىدى. ئۇرۇش ھىجرىيىنىڭ 37 ـ يىلى سەفەر ئېيىغىچە داۋاملاشتى. ئىككى تەرەپ قوشۇنى بۇ ئىشنىڭ بۇنداق ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كەتسە بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشتى ۋە بىراقلا ئومۇمىي ھۇجۇمغا ئۆتۈشتى. ئۇچ كۈنگىچە قانلىق جەڭ بولدى. ھەر ئىككى تەرەپتىن نۇرغۇن ئادەم ئۆلدى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ سېپىدىن ئاممار ئىبنى ياسىر ۋە ھاشىم ئىبنى ئۇتبە ئىبنى ئەبۇل ئاس؛ مۇئاۋىيە سېپىدىن ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ ئوغلى ئابدۇللا قاتارلىق مۇھىم شەخسلەر ئۆلتۈرۈلدى. مۇئاۋىيە قوماندانلىقىدىكى شام قوشۇنى يېمىرىلىشكە باشلىدى. شام قوشۇنلىرى نەيزىلىرىنىڭ ئۇچىغا «قۇرئان كەرىم» پارىلىرىنى ئېسىپ، ئىراق قوشۇنىدىن ھۇجۇمنى توختىتىشنى تەلەپ قىلدى. ئىراق قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى ھەزرىتى ئەلى ۋە قوماندانلاردىن ئەشتەر ناھى قاتارلىقلار ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرماقچى بولغان بولسىمۇ، ئەسكەرلەر ئەشتەرنىڭ:”توختا“ دېگەن ئەمرى بىلەن ئۇرۇشنى يەنە بىر پەس داۋاملاشتۇرغاندىن كېيىن ئاستا ـ ئاستا پەسكويىغا چۈشتى ۋە ئۇرۇش ئاخىرلاشتى.

ئىتتىپاق تۇزۇش مۇسۇلمانلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۈمىدلىرىگە ئايلانغانىدى. ئەگەر بۇنىڭدىنمۇ ئۈمىد يوق بولسا، ئۇرۇشنىڭ توختىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ھەقلىق تەرەپ بولغان ھەزرىتى ئەلىنىڭ قوشۇنى زەپەرگە بەكمۇ يېقىنلاشقانىدى، شۇڭا ئۇرۇشقا قاتتىق كىرىشىپ كەتكەنىدى.

ئەپسۇسلىنارلىقى، مۇئاۋىيە ئۇرۇش توختىتىلغاندىن كېيىن ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئەلچىسى ئەشتەرگە بۇ مەسىلىنى ئىككى تەرەپتىن ۋەكىل سايلاپ، شەرىئەت ئارقىلىق ھەل قىلىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى تەرەپنىڭ گۇۋاھچىلىرىنىڭ نازارىتى ئاستىدا ئىتتىپاقلىشىش كېلىشىمى تۈزۈلدى. بۇ كېلىشىمدىن شام قوشۇنى پۈتۈنلەي رازى بولدى. ئەمما ئىراق قوشۇنىنىڭ بىر

قىسمى رازى بولۇپ، يەنە بىر قىسمى نارازى بولدى، ھېچكىم بۇنىڭغا بىر نەرسە دېيىشكە پېتىنالمىدى. بۇ كېلىشىمدىن ئىككى كۈن كېيىن، جەڭدە ئۆلگەنلەر دەپنە قىلىندى، قوشۇنغا ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن كۇفەگە قايتىش ئەمرى بېرىلدى. ئۇلار كۇفەگە قايتقاندىن كېيىن، مۇئاۋىيەمۇ قوشۇننى باشلاپ شامغا قايتىپ كەتتى[1].

ھەزرىتى ئەلى قوشۇندىكىلەرنىڭ بىر قىسمى ئىتتىپاق كېلىشىمگە نارازىلىقى تۈپەيلىدىن كۇفەگە قايتماي ھارۇرە دېگەن يەرگە كەتتى. ئۇلار بۇ كېلىشىمگە بەكمۇ نارازى بولغاچقا، ئۆزلىرى تەشكىللىنىپ، شىبس ئىبنى رەبئى ئىسىملىك بىرىنى ئۆزلىرىگە رەئىس قىلىپ سايلىدى. ئابدۇللا ئىبنى قەۋۋا ئىسىملىك بىرى بۇ ئايرىمچىلارغا ئىماملىق قىلدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇلاردىن قايتىپ كېلىشنى ۋە بۆلگۈنچىلىك قىلماسلىقنى تەلەپ قىلدى. بەلكىم ئۇلارمۇ شۇنداق ئويلىسا كېرەك، ئۇلار ھەزرىتى ئەلىدىن بۇ كېلىشىمنى قوبۇل قىلماسلىقنى ۋە جەڭ مەيدانىغا قايتىشنى تەلەپ قىلىشتى. ئۇلارنىڭ رەئىسى شىبس ئىبنى رەبئى ھەزرىتى ئەلىنىڭ يېنىغا قايتىپ كەتتى. كۆپ ئۆتمەي، ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا ئابدۇللا ئىبنى ئابباسنى ئەۋەتتى. ئابدۇللا ئۇلار بىلەن كۆپ مۇنازىرىلەشكەن بولسىمۇ، بىر نەتىجىگە ئېرىشەلمەي قايتتى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەلى شەخسەن ئۆزى بېرىپ، ئۇلار بىلەن كۆرۈشتى ۋە پۈتۈن دەلىللەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۇلارنى قايىل قىلدى. ھەممەيلەن بىرلىكتە كۇفەگە قايتتى.

كۆرۈنۈشتە بۇ مەسىلە ھەل قىلىنغاندەك كۆرۈنگەن بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس ئىدى، بۇ ئايرىمچىلار ئۆز پىكىرلىرىدىن يانمىغانىدى. ئۇلار: "ئاللاھنىڭ ھۆكۈمىدىن باشقا ھۆكۈم يوقتۇر. مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ئېيتقان سۆزلەر تامامەن توغرا، ئەمما ئۇنىڭ ئاخىرى باتىللىققا تۇتىشىدۇ" دەپ جار سالاتتى، مۇنازىرىلىشەتتى. ئۇلار ھەزرىتى ئەلىنى جەڭ مەيدانىغا قايتىدىن ئاتلىنىدۇ، ھازىرچە قوشۇننى ئارام ئالدۇرۇۋاتىدۇ، دەپ خىيال قىلىشىپ يۈرەتتى.

نىھايەت، ئالدىن بەلگىلەنگەن كۈنى ھەزرىتى ئەلى بىلەن مۇئاۋىيەنىڭ ۋەكىل ھاكىملىرى دەمەتۇل جەندەل دېگەن يەردە كۆرۈشۈپ، سۆھبەتلەشكەن بولسىمۇ، پىكىر بىرلىكىگە كېلەلمەي قايتىپ كېتىشتى. تارىخچىلارنىڭ بۇ ھەقتە بايان قىلغان مەلۇماتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى خاتادۇر. مەسىلەن، ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ھاكىم — ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى تارىخچىلار تەسۋىرلىگەندەك ئۇنداق مۆڭ ۋە غاپىل كىشى ئەمەس ئىدى، ئۇ ئۇلۇغ ساھابە بولۇپ، ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوخشاش دانا ۋە قاتتىق قول خەلىپە تەرىپىدىن ۋالىيلىققا تەيىنلەنگەنىدى. ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ تارىخچىلارنىڭ تەسۋىرلىگىنىدەك مۆڭ ۋە غاپىل بىر كىشىنى ۋالىيلىققا تەيىنلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنداقلا، مۇئاۋىيە تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ھاكىم ئەمرۇ ئىبنى ئاسمۇ ئەخمەق، ئىمانى سۇس، ۋاپاسىز ۋە ئىنساپسىز ئادەم ئەمەس

[1] ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە»، 7-جىلد، 409-، 447-بەتلەر.

ئىدى. بۇ ئىككى ھاكىم(قانداقلا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر) ئۆز كۆزقاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، پىكىر بىرلىكىگە كېلەلمەي قايتىپ كېتىشكەنىدى.

ئىتتىپاقلىشىش ئارزۇسىدىن بىر نەتىجە چىقمىغاندىن كېيىن، ھەزرىتى ئەلى شامغا قايتا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن تەييارلىققا كىرىشتى ۋە بەسرە ۋالىيسى ئابدۇللا ئىبنى ئابباسقا خەۋەر يوللاپ، بەسرەدە ئەسكەر توپلاشقا بۇيرىدى. ئابدۇللا توپلىغان ئەسكەرلەرنى ئەۋەتتى. ئەمما ھەزرىتى ئەلى ئويلىنىپ قالدى ۋە تېخى تۈنۈگۈنلا قوشۇننى تەرك ئەتكەنلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئايرىلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن يەنە قايتىپ كەلگەن بۇ مەۋقەسىز ئادەملەر مانا ئەمدى بەسرەدىكى ھەقەمسايىلىرىگە مەكتۇپ يوللاپ، ئۇلاردىن ئۆزلىرىگە قېتىلىشنى تەلەپ قىلىۋاتاتتى.

ھەزرىتى ئەلى ۋاقىتىنچە ئۇلارغا بىر نەرسە دېمىدى ۋە ئۆز ھالىغا قويۇپ بەردى:"ئەگەر بويۇنتاۋلىق قىلمىسا، بىزمۇ چېقىلمايمىز. پىكرى بولسا، مۇنازىرە قىلىشىمىز. ئەگەر قالايمىقانچىلىق چىقارسا، ھەممىسىنى قىرىپ تاشلايمىز" دەپ ئويلىدى.

كۆپ ئۆتمەي(شامغا يۈرۈش قىلىش ئالدىدا)، ئۇلارنىڭ پىتنە-پاسات تېرىشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىقىنى تونۇپ يەتتى. چۈنكى ئۇلار ئابدۇللا ئىبنى ھۇباب ئىبنى ئەرەتنى خۇددى قوينى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاپ ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن باشقا، ئۇنىڭ پىيندىكى بىرمۇنچە ئاياللارنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىشكەنىدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا بىر ئەلچى ئەۋەتتى، ئۇلار ئەلچىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا قارشى يۈرۈش قىلىشقا مەجبۇر بولدى. شامغا كېتىپ، ئۇلارنىڭ خالىغان يامانلىقلارنى قىلىشىغا يول قويغاندىن، خالىغان ۋاستىلەرنى قوللىنىپ ئۇلارنى دەرھال كۆزدىن يوقىتىش ياخشىراق ئىدى. شۇ مەقسەتتە، ئۇلارغا قارشى يۈرۈش قىلدى ۋە ئۇلاردىن ئالدى بىلەن ئابدۇللا ئىبنى ھۇبابنىڭ قاتىللىرىنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئەمما ئۇلار:"ھەممىمىز ئۇنىڭ قاتىلى" دەپ تۇرۇۋالدى ۋە ئارقىدىنلا ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلدى. ھەزرىتى ئەلىمۇ ئامالسىز جەڭگە كىردى ۋە نەھراۋان دېگەن يەردە بۇ ئاسىيلارنىڭ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلىدى. بۇ ئادەملەرنىڭ كۆپىنچىسى كۇفەلىك بولۇپ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ كۇفەلىكلەردىن تەشكىللەنگەنىدى. مەسىلەن، زەيد ئىبنى ئادىي ئىبنى ھاتەم ئاسىيلارنىڭ سېپىدا ئۆلتۈرۈلگەنىدى. ئۇنىڭ دادىسى ئادىي ئىبنى ھاتەم بولسا، ھەزرىتى ئەلىنىڭ سېپىدا ئىدى. ئىككى سەپكە بۆلۈنۈپ ئۇرۇشقانلارنىڭ كۆپىنچىسى مانا مۇشۇنداق ئاتا-بالا ياكى شۇنىڭغا يېقىن تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋىتىدىكى كىشىلەر ئىدى.

شۇڭا ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئەسكەرلىرى بۇ ئىشتىن كېيىن بەكمۇ ئازابلاندى، ئۆزلىرىنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنى ئۆز قوللىرى بىلەن ئۆلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن پەرىشان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلارنىڭ ئىدىيىلىرى، پىكىر ۋە

پوزىتسىيىلىرى(خالاپ ـ خالىماي) ئۆزگىرىشكە باشلىدى[1].

ھەزرىتى ئەلى بۇ خىل ۋەزىيەتنى نەزەردە تۇتۇپ، ئەسكەرلەرنىڭ ھاردۇقىنى چىقىرىۋېلىشى ۋە دەرد ـ ئەلىمىنى ئۇنتۇپ، كۆڭلىنى تىندۇرۇۋېلىشى ئۈچۈن بىر مەزگىل دەم ئېلىشقا قارار بەردى. مۇئاۋىيە بۇ ۋاقىتلاردا شامدا ئىدى ۋە ھەزرىتى ئەلىنىڭ شامغا يۈرۈش قىلماقچى بولغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى تاپشۇرۇۋالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ دەرھال تەييارلىنىپ، سىففىن دېگەن يەرگە يېتىپ باردى. ئەمما بۇ يەردە ئىراق قوشۇنىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ھەر ئېھتىمالغا قارشى شۇ يەردە كۈتۈشكە باشلىدى. شۇ ئارىدا ئۇنىڭغا ھەزرىتى ئەلى بىلەن بۆلگۈنچىلەر ئارىسىدا توقۇنۇش يۈز بەرگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى. ئۇ ئۆزىگە خاتا مەلۇمات بېرىلگەنلىكىنى ئويلاپ يېتىپ، شامغا قايتتى، ئەسكەرلىرىنى دەم ئېلىشقا قويۇپ بېرىپ، ئۆزىمۇ خاتىرجەم ھالدا باشقا ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولدى.

ھەزرىتى ئەلى قوشۇنىنىڭ يەتكۈدەك دەم ئېلىۋالغانلىقىنى ئويلاپ، ئەسكەرلەرگە جەڭگە تەييارلىق قىلىش ئەمرىنى بەردى. ئەمما ھېچكىم قىمىرلاپمۇ قويمىدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇلارغا شۇنچە كۆپ تەبلىغ قىلىپ، ئۇلارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈشكە تىرىشقان بولسىمۇ، يەنىلا ھېچكىم ئۇنىڭغا ئاۋاز قوشمىدى، ھەتتا سۆزلىرىگىمۇ قۇلاق سالمىدى. ئۇلارغا قاتتىقراق خىتاب قىلسا، سەل ـ پەل ھەرىكەتكە كەلگەندەك قىلىشاتتىيۇ، ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە بوشىشىپ كېتەتتى. ئىش شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ھەزرىتى ئەلىمۇ بۇ كۈنلەردىن قاتتىق زېرىكىشكە باشلىدى؛ چۈنكى بۇ كۈنلەر ئۇنىڭغا بەكمۇ ئېغىر كېلىۋاتاتتى. ئەينى ۋاقىتتا بۇ ئىشقا ئارىلاشمىغانلا بولسام، دەپمۇ ئويلايتتى، لېكىن بەكمۇ كېچىككەنىدى. ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ كىشىلەرنىڭ ئارىسىدىكى ھاياتى جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم ۋە ئازاب ـ ئوقۇبەت ئىچىدىلا ئۆتتى. بەرگەن ئەمرىگە ھېچكىم پىسەنت قىلمايتتى، قىلغان چاقىرىقلىرىغا ھېچكىم ئاۋاز قوشمايتتى. بەلكىم بۇ ئىشلار كۇفەلىكلەرنىڭ ئۆز خەلىپىلىرىگە ئاسىيلىق قىلىشى ياكى ئۇلارنىڭ نەھراۋان دېگەن يەردە ئۆز يېقىنلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشى ۋە ياكى فەتھى ھەرىكەتلىرىنىڭ توختاپ قېلىشى سەۋەبىدىن چىقىۋاتقان بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن ئىدى. چۈنكى، دۆلەت رەھبەرلىكى ئالدىنقى مەزگىللەرگە قارىغاندا سىرتقا قارىتا كېڭىيىش كۈچىنى يوقىتىپ، بەكمۇ زەئىپلىشىپ كەتكەنىدى.

مانا بۇ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بىزانسلىقلار شام چېگرىلىرىغا قايتىدىن كۆز تىككىشكە باشلىدى. ئەمما مۇئاۋىيە ۋەزىيەت ئوڭشالغۇچە ئۇلارنى مەلۇم مىقداردىكى ئىقتىسادىي ياردەم بىلەن بەزلەپ تۇردى. شەرقىي چېگرىلاردا بولسا، دۆلەت تەرتىپىنىڭ ئورنىتىلمىغانلىقى تۈپەيلىدىن ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن كىشىلەر قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىۋاتاتتى.

---

[1] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل»، 3 ـ جىلد، 275 ـ ، 332 ـ بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە»، 7 ـ جىلد، 447 ـ 487 ـ بەتلەر.

خەلقنىڭ راھەت-پاراغەتكە ھەددىدىن زىيادە بېرىلىپ كېتىشى بۇ تەرتىپسىزلىك ۋە قالايمىقانچىلىقنىڭ تۈپكى سەۋەبلىرىدىن بىرى ئىدى. چۈنكى، ھەزرىتى ئەلى خەلققە توختىماي مال-بايلىق تارقىتىپ تۇراتتى ۋە كىشىلەرنى ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرەتتى. دۆلەت خەزىنىسىدىكى بايلىقلارنى خەلققە تارقىتىپ بەرگەندىن كېيىن، خەزىنىگە كىرىپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇشقا بەكمۇ خۇشتار ئىدى. بەلكىم بۇ باياشاتچىلىق ئۇلارنىڭ ئېڭىنى ئۆزگەرتىپ، بەكمۇ ھورۇن ۋە قاشاڭ ھالغا چۈشۈپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولغانىدى. مانا بۇلار، ھەزرىتى ئەلىنىڭ ھاياتىنى ئازابلارغا دۇچار قىلىپ، مۇشكۈللۈكلەرگە مۇپتىلا قىلغان سەۋەبلەر ئىدى.

شۇنداقلا، مانا مۇشۇ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مۇئاۋىيەمۇ ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلىشنى خالىمايتتى ۋە باشقىلار ماڭغان يولدا مېڭىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى. چۈنكى، ئۇ خەلىپىنىڭ مەۋقەسىنىڭ مۇقىم ئەمەسلىكىنى، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالمايۋاتقانلىقىنى ۋە بىرمۇنچە ساھابىنىڭ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلمىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى.

ھەزرىتى ئەلى نەھراۋان ۋەقەسىدىن كېيىن، بۆلگۈنچىلەرنىڭ باش ئاغرىقىدىن قۇتۇلدۇم، دەپ ئويلىغانىدى، ئەمما كۆپ ئۆتمەي ئۇلارنىڭ پەقەت ناھايىتى ئاز بىر قىسمىنىلا يوقىتالىغانلىقىنى ھېس قىلدى. چۈنكى، ئۆز ئەسكەرلىرى ئارىسىدا ئاسىيلار بەكمۇ كۆپ بولۇپ، ئۇلار يېڭى-يېڭى پىتنىلەرنى تارقىتاتتى، باشقىلار بىلەن ئوچۇق-ئاشكارا بەس-مۇنازىرە قىلىشاتتى. بۇ ئەھۋاللار ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئازاب-ئوقۇبەت ۋە دەرد-ئەلىمىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋەتتى. ھەزرىتى ئەلى ھۆر پىكىرلىك ئىنسان بولۇپ، دۈشمەنلىرى بىلەن ئوچۇق-يورۇق تالاش-تارتىش قىلاتتى، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى زەڭ سېلىپ ئاڭلايتتى، ئۇلارنىڭ ھەق-ھوقۇقلىرىغا ھۆرمەت قىلاتتى. ئەمما بۇلار ھەزرىتى ئەلى ۋە بەسرە ۋالىيسىنىڭ ئالدىدا "ئاغزىدا كۆلكە-چاقچاق، قوينىدا پالتا-پىچاق" ھالىتىدە ياشايتتى. كېچە بولۇشى بىلەن تەڭ بىر-بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، ھەرخىل پىتنە-پاساتلارنى تېرىيتتى، بىرەر مۇسۇلماننى كۆرۈپ قالسا، ئۇنى دەرھال ئۆلتۈرەتتى. بۇ ۋەقەلەر شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ھەزرىتى ئەلى ئۆز ئۆلۈمىنى تەمە قىلىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇ بەزىدە ئۆز-ئۆزىگە: "شۇ بەتبەخت ئادەم نېمىشقا بالدۇرراق كەلمەيدىغاندۇ؟" دەپ قوياتتى. ئۇ بۇ سۆزلىرى ئارقىلىق: "مېنى ئۆلتۈرۈش ۋەجىدىن ئىنسانلارنىڭ ئەڭ بەتبەختى ھېسابلىنىدىغان شۇ ئادەم نېمە ئۈچۈن بالدۇرراق كېلىپ ئىشنى تۈگىتىپ، مېنى بۇ ئازابلاردىن قۇتۇلدۇرمايدىغاندۇ؟!" دېمەكچى بولاتتى.

ھەزرىتى ئەلى ھامان بىر كۈنى ئۆزىنىڭ ئۆلتۈرۈلىدىغانلىقىنى بىلەتتى. چۈنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ(بۇ ئۈممەتنىڭ ئەڭ بەتبەختى تەرىپىدىن) ئۆلتۈرۈلىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى. ھەزرىتى ئەلى كۇفەدە، ئابدۇللا ئىبنى ئابباس بەسرەدە ۋالىي ئىدى. خەلق ھەر ئىككىسىنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالماس

بولۇۋالغانىدى. ئىش شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ئابدۇللا ئىبنى ئابباس ۋە خەلىپە بۇ ئەھۋالدىن بەكمۇ بىزار بولغانىدى. ھەتتا بەزى مەلۇماتلاردا ئابدۇللا ئىبنى ئابباسنىڭ بەسرە ۋالىيلىقىنى زەيد ئىبنى ئەبىھكە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، مەككىگە كەتكەنلىكى ۋە ئۇنىڭ كىشىلەردىن بىزار بولۇپ كەتكەنلىكى ئۈچۈنلا شۇنداق قىلغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلماقتا. ئەمما ئەمەلىيەتتە بولسا ئۇ خەلىپە شېھىت بولغانغا قەدەر بەسرەنى تەرك ئەتمىگەنىدى. ھەزرىتى ئەلى شېھىت بولغاندىن كېيىنمۇ، ھەزرىتى ھەسەن مۇئاۋىيەگە خەلىپىلىك ئورنىنى ئۆتكۈزۈپ بەرگەنگە قەدەر بۇ يەردە تۇرغان ۋە كېيىنچە مەككىگە كېتىپ يەرلەشكەنىدى. ئەگەر ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭ ئورنىدا بولغان بولسا، خەلقتىن تارتقان بۇ ئازابلىرى تۈپەيلىدىن بەلكىم ئۇنىڭمۇ شۇنداق قىلىشى مۇمكىن ئىدى. ئەمما خەلىپىنىڭ ئۇنداق قىلىشى مۇمكىن ئەمەس.

شام خەلقى خەلىپىنىڭ گېپىگە ھېچكىمنىڭ قۇلاق سالمايدىغانلىقىنى، بولۇپمۇ شام ۋىلايىتى ئۈچۈن ئېيتقاندا ئۇنىڭ بىر سىمۋولدىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى، شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنىڭ جىددىي ئىرادە بىلەن دۆلەتنى باشقۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ-تىرمىشۋاتقانلىقىنى، ئۇنىڭ ھەر دائىم ياخشىلىققا ئەمر قىلىپ، يامانلىقتىن توسۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەتكەنىدى. بۇ ئەھۋاللاردىن ئۇلارغا تەھدىت بولىدىغان ھېچكىمنىڭ يوقلۇقى مانا مەن دەپلا چىقىپ تۇراتتى.

شۇ سەۋەبتىن، ئەمرۇ ئىبنى ئاس مۇئاۋىيە نامىدا مىسىرنى ئىشغال قىلىپ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ يەردىكى ۋالىيسى مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇ بەكرىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ھەزرىتى ئەلى يېڭىدىن ۋالىيلىققا تەيىنلىگەن ئەشتەر مىسىرغا يېتىپ بارالمىدى. چۈنكى، ۋەزىپە ئۆتەشكە كېتىۋېتىپ يولدا زەھەرلىنىپ ئۆلدى (ھىجرىيىنىڭ 38-يىلى).

ئەشتەر سىففىن ۋەقەسىدە ھەزرىتى ئەلى بىلەن بىللە بولۇپ، قايتىشتا ھەزرىتى ئەلى ئۇنى جىزرەگە يېقىن بولغان نۇسەيبىننىڭ ئەمىرلىكىگە قايتىدىن تەيىنلىگەن ۋە كېيىنچە ئۇنى مىسىرغا ئەۋەتكەنىدى. ئۇ ئەنە شۇ ۋاقىتتا زەھەرلىنىپ ئۆلدى.

قەيس ئىبنى سەئد ئىبنى ئۇبادە ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش قوشۇنىنىڭ قوماندانى ئىدى. خەلىپىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاجىزلىشىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن مۇئاۋىيە ئابدۇللا ئىبنى ئامىر ھەزرەمىنى بەسرەگە ئەۋەتتى. چۈنكى، بۇ شەھەردە ھەزرىتى ئوسماننىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىشنى تەلەپ قىلىۋاتقان ۋە جەمەل ۋەقەسىدە پالاكەتكە ئۇچرىغان بىر قىسىم كىشىلەر بار ئىدى. بەزى قالايمىقانچىلىقلار يۈز بەرگەن بولسىمۇ، مۇئاۋىيە ئۈچۈن پايدىلىق ھېچقانداق ئىش يۈز بەرمىدى. ئۇندىن كېيىن(ھىجرىيە 39-يىللىرى)، مۇئاۋىيە ھەزرىتى ئەلى ھۆكۈمرانلىقىدىكى يەرلەرنىڭ چېگرىلىرىغا ئەسكەر ئەۋەتىشكە باشلىدى. مەسىلەن، نۇئمان ئىبنى بەشىر قوماندانلىقىدىكى ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ئاينۇت تەمىر دېگەن يەرگە، سۇفيان ئىبنى ئەۋف قوماندانلىقىدىكى ئالتە مىڭ كىشىلىك قوشۇننى بولسا، ھىت

دېگەن يەرگە ئەۋەتتى. سۇفيان ئىبنى ئەۋف بۇ يەردە ھېچقانداق توسالغۇغا ئۇچرىمىغاچقا، ئۇ يەردىن ئەنبارغا ئۆتۈپ، شەھەرنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن قايتىپ كەتتى.

ئۇندىن باشقا، مۇئاۋىيە يەنە دەھھاق ئىبنى قەيسنى تەدمۇرغا ئەۋەتتى. ئەمما بۇ قوشۇن ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ يەردىكى قوماندانى ھەجەر ئىبنى ئادىي تەرىپىدىن ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى. مۇئاۋىيە يەنە ئابدۇللا ئىبنى مەسئادە فەزارىنى 1700 كىشىلىك قوشۇنغا قوماندان قىلىپ تەيماغا يولغا سالدى. شام خەلقىنىڭ بۇ تۈيۈقسىز ھۇجۇملىرى ئىراق خەلقىنىڭ غەم-ئەندىشىلىرىنى كۈندىن-كۈنگە ئاۋۇتۇپ، ئۇلارنى ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇشقا ۋە ئىشنى تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىشقا ئۈندەيتتى.

بۇ ئىشلار ئاز كەلگەندەك، يېقىنلىشىپ قالغان ھەج مەۋسۇمى مۇناسىۋىتى بىلەن مۇئاۋىيە شامدىن مەككىگە قاراپ يولغا چىققان ھەج ئۆمىكىگە يەزىد ئىبنى شەجەرە رەھاۋىنى باشچى قىلىپ قويدى. بۇ ئۆمەك مەككىگە يېقىنلىشىپ كەلگەندە، ھەزرىتى ئەلىنىڭ مەككىدىكى ۋالىيسى قۇسەم ئىبنى ئاббас قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن ۋەزىپىسىنى تاشلاپ، خەلق ئارىسىغا كىرىۋالدى. ھىجرىيىنىڭ 39-يىلى، خەلق ئوسمان ئىبنى تەلھەنى ھەج ئەمىرى قىلىپ تەيىنلىدى.

ھەزرىتى ئەلى يەزىد ئىبنى شەجەرەنىڭ مۇئاۋىيە تەرىپىدىن مەككىگە ماڭغان ھەج ئۆمىكىگە باشچى بولۇپ ئەۋەتىلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنى كەينىگە ياندۇرۇش ئۈچۈن خەلقنى قارشىلىق بىلدۈرۈشكە چاقىرغان بولسىمۇ، ھېچكىم ئۇنىڭ ئەمرىگە بويسۇنمىدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەزرىتى ئەلى مەئقەل ئىبنى قەيسنى بىر بۆلۈك ئەسكەر بىلەن مەككىگە يولغا سالدى. ئەمما بۇلار مەككىگە يېتىپ كەلگەندە، ھەج مەۋسۇمى ئاياغلىشىپ، ھاجىلار تارقاپ بولغانىدى. ئۇلار شام ئۆمىكىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ، ئۆمەكنىڭ كەينىدىن كېتىۋاتقانلارغا يېتىشىۋالدى ۋە ئۇلارنى ئەسىر ئېلىپ كۇفەگە ئېلىپ كەلدى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ باش قېتىنچىلىقنى ئۆزلىرى ئۈچۈن تېپىلماس پۇرسەت بىلگەن پارس ۋە كىرمان خەلقى روھلىنىپ، ئىسلام دۆلىتىگە جىزيە تۆلەشنى رەت قىلدى ۋە ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇ يەردىكى ۋالىيسى سەھل ئىبنى ھۇنەيفنى قوغلىۋەتتى. ھەزرىتى ئەلى ئۇ يەرگە زىياد ئىبنى ئەبىھنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنى قايتا باش ئەگدۈردى.

ھىجرەتنىڭ 40-يىلى، مۇئاۋىيە بۇسرى ئىبنى ئەبۇ ئەرتائانىڭ قوماندانلىقىدىكى ئۈچ مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ھىجازغا ئەۋەتتى. قوشۇن مەدىنىگە يېتىپ بېرىشى بىلەن، مەدىنە ۋالىيسى ئەبۇ ئەييۇب ئەنسارى مەدىنىدىن ئايرىلىپ، كۇفەگە كەتتى. مەدىنە خەلقى جابىر ئىبنى ئابدۇللا، ئابدۇللا ئىبنى زەمئا ۋە ئۆمەر ئىبنى ئەبۇ سەلەمە قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدا بۇسرىغا بەيئەت قىلىپ، مۇئاۋىيەنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى رەسمىي قوبۇل قىلدى.

مەدىنە خەلقى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ئۇممۇ سەلەمەنىڭ پىكرى بىلەن شۇنداق قىلدى. ئۇممۇ سەلەمە مەدىنە خەلقىنىڭ بېشىغا بىر ئىش كېلىشىدىن قورقۇپ، شۇنداق قىلىشنى تەۋسىيە قىلغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خەلقمۇ قاتتىق ئەندىشە ئىچىدە ئىدى.

بۇسرى ئىبنى ئەبۇ ئەرتائا مەدىنىدىن مەككىگە قاراپ يولغا چىقتى. قوشۇن شەھەرگە كىرىپ كەلگەندە، ھەزرىتى ئەلىنىڭ بۇرۇنقى ۋالىيلىرىدىن ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى ھاياتىدىن خەۋپسىرىدى، ئەمما شام قوشۇنى ئۇنىڭغا چېقىلمىدى ۋە ئۇنى كەچۈرۈۋەتتى. بۇسرى مەككىدىن يەمەنگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. يەمەننى ھەزرىتى ئەلىنىڭ ۋالىيلىرىدىن ئابدۇللا ئىبنى ئابباس باشقۇرۇۋاتاتتى. خەلق ئۇنىڭغا خۇش مۇئامىلىدە بولمىغانىدى، ئابدۇللا ھەزرىتى ئەلىگە مەكتۇپ ئارقىلىق بۇ توغرىدا شىكايەت قىلغانىدى: ھەزرىتى ئەلى خەلققە مەكتۇپ يوللاپ، ئۇلارنىڭ پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىشنى تەۋسىيە قىلدى. ئەمما چىرايلىق گەپنىڭ ئۇلارغا كار قىلمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىپ، تەھدىت سالدى. شۇنىڭ بىلەن، قورقۇپ كەتكەن خەلق مۇئاۋىيەدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. بۇسرى قوشۇنى مۇئاۋىيەنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن مەككىدىن يەمەنگە قاراپ يولغا چىقتى. ئەسلىدە بۇسرى يەمەنگە بېرىپ قاتتىق قىرغىنچىلىق قىلماقچى، ھەتتا تائىف خەلقىنىمۇ قىلىچتىن ئۆتكۈزمەكچى بولغانىدى، ئەمما مۇغىرە ئىبنى شۇئبەنىڭ نەسىھەتى بىلەن بۇ نىيىتىدىن ياندى.

قوشۇن يەمەنگە يېتىپ بارغاندا، ئابدۇللا ئىبنى ئابباس ئۆز ئورنىغا ئابدۇللا ئىبنى ئابدۇللا مەددانىنى قويۇپ، يەمەندىن كۇفەگە كەتكەنىدى. بۇسرى شەھەرگە كىرىپ، بۇ يەرنىمۇ ئىشغال قىلدى. ھەزرىتى ئەلى ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاپ زەربە بېرىش ئۈچۈن جارىيە ئىبنى قۇدامە ۋە ۋەھب ئىبنى مەسئۇدنى ئىككى مىڭدىن جەمئىي تۆت مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ھىجازغا ئەۋەتتى. جارىيە نەجرانغا يېتىپ كەلگەندە، بۇسرى يەمەندىن مەككىگە قاچتى. جارىيە ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاپ مەككىگە كىردى ۋە خەلقنىڭ ھەزرىتى ئەلىگە بەيئەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى. خەلق ئۇنىڭغا مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرىنىڭ قازا قىلغانلىقىنى ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار مەككە خەلقىدىن ھەزرىتى ئەلى تەرەپدارلىرى كىمگە بەيئەت قىلسا، ئۇلارنىڭمۇ شۇنىڭغا بەيئەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى. مەككە خەلقى بۇنى قوبۇل كۆردى.

جارىيە مەككىدىن مەدىنىگە يۈرۈش قىلىپ، شەھەرگە كىردى. خەلققە ئەبۇ ھۇرەيرە ئىماملىق قىلىۋاتاتتى. جارىيە مەدىنىگە كىرگەندىن كېيىن، خەلق ھەزرىتى ھەسەنگە بەيئەت قىلدى.

ھەزرىتى ئەلى ھاياتىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە سىياسىي ئىشلارغا ئارىلاشماس بولۇۋالدى. ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ مۇئامىلىلىرى، ئۇنى يالغۇز تاشلاپ قويۇشلىرى ئۇنىڭ ئاللاھ يولىدا داۋاملىق ئىلگىرىلىشىگە، مول تەجرىبە ۋە تېرەن ئىلمى بىلەن ئىش تۇتۇشىغا ھېچقانداق توسقۇنلۇق قىلالمىغانىدى.

ئىلگىرىكى بىر ۋاقىتلاردا، ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى ماختاپ: "ئەلى ئارىمىزدىكى ئەڭ ياخشى سوتچىدۇر" دېگەنىدى.

ھەزرىتى ئەلىمۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوخشاش قاتتىق قوللۇق بىلەن ئىش تۇتقانىدى، ساھابىلەرنىڭ مەدىنىدىن ئايرىلىشىنى چەكلىگەنىدى. ئۇمۇ ھەزرىتى ئۆمەرگە ئوخشاش قولىدىكى قامچىسى بىلەن ھەددىدىن ئاشقانلارنىڭ ئەدىپىنى بېرەتتى، ھېزىۋۇران دەپ ئاتالغان بىر دەرەختىن قىلىنغان كالتەكى بىلەن يولدىن ئازغان كىشىلەرنى ئەدەپلەپ تۇراتتى.

ئۇ بازار-رەستىلەرنى ئايلىنىپ، مال باھاسىنى تەكشۈرۈپ تۇراتتى، تىجارەتچى، سودىگەرلەرنى ياخشىلىققا تەۋسىيە قىلاتتى ۋە يامانلىقتىن نېرى تۇرۇشقا ئۈندەيتتى. مەسچىتتە ئولتۇرۇپ خەلقنىڭ دەرد-شىكايەتلىرىنى ئاڭلايتتى، مەسىلىلىرىنى ھەل قىلاتتى، بىر-بىرىنى ياراشتۇراتتى. جامائەتكە خىتاب قىلاتتى ۋە ئۇلارغا پايدىلىق نەسىھەتلەرنى بېرەتتى[①].

[①] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل»، 3-جىلد، 357-، 359-بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە»، 7-جىلد، 490-، 498-، 501-، 508-بەتلەر.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلۈشى

بىر كۈنى، خاۋارىجلاردىن بىر نەچچە كىشى بىر يەرگە يىغىلىپ مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا يۈز بەرگەن پىتنە ـ پاساتلار ۋە قالايمىقانچىلىقلار ھەققىدە پاراڭلاشقاچ، نەھراۋاندا قەتلى قىلىنغان قېرىنداشلىرىنى ئەسلەشتى. ئۇلار بۇ ئىشقا بولغان نارازىلىقىنى ۋە غەزەپ ـ نەپرەتلىرىنى تىلغا ئېلىشقاندىن كېيىن، ئۇ ۋەقەگە ھەزرىتى ئەلى، مۇئاۋىيە ۋە ئەمرۇ ئىبنى ئاسنى سەۋەبچى بولدى، دەپ قاراشتى. ئۇلار، بۇ ئۈچ كىشىنى يوقىتىۋەتكەندىلا، كىشىلەر ئاندىن بۇ قالايمىقانچىلىقلاردىن قۇتۇلالايدۇ، دېگەن پىكىرگە كېلىشىپ، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىش قارارىغا كەلدى.

ئۇلار ھەزرىتى ئەلىنى ئابدۇرراھمان ئىبنى مۇلجەم مۇرادى، مۇئاۋىيەنى بۇراق ئىبنى ئابدۇللا، ئەمرۇ ئىبنى ئاسنى ئامىر ئىبنى بەكىر تەمىمى ئۆلتۈرۈدىغانغا كېلىشتى. بۇ سىرنى ھېچكىمگە بىلدۈرمەسلىك ۋە ھىجرىيە 40 ـ يىلى، رامىزان ئېيىنىڭ 17 ـ كۈنى بامدات نامىزى ۋاقتىدا بۇ ئۈچىنى بىرلا ۋاقىتتا ئۆلتۈرۈش ھەققىدە بىر ـ بىرىگە قەسەم بېرىشتى.

بۇ ئۈچ سۇيىقەستچىدىن ئابدۇرراھمان ئىبنى مۇلجەم بىر كۈنى تەيمۇرراباب قەبىلىسى تەۋەسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، بۇ يەردە گۈزەللىكى بىلەن نام چىقارغان قەتۇم بىنتى شەجەنە ئىسىملىك بىر قىز بىلەن تونۇشۇپ قالدى. بۇ قىزنىڭ قېرىنداشلىرىمۇ نەھراۋاندا ئۆلتۈرۈلگەنىدى. ئىبنى مۇلجەم بۇ قىزغا ئۆيلەنمەكچى بولدى. ئەمما بۇ قىز ئىبنى مۇلجەمدىن ناھايىتى ئېغىر مەھرى ھەققى تەلەپ قىلدى. ئۇ مەھرى ھەققى ئۈچۈن ئۈچ مىڭ دىنار، بىر قۇل، بىر دېدەك ۋە ھەزرىتى ئەلىنىڭ كاللىسىنى تەلەپ قىلغانىدى. ئابدۇرراھمان ئۇنىڭ تەلىپىنى ئورۇنلىيدىغانلىقىغا ۋەدە بەردى ۋە بۇ ئىشنى قەتئىي مەخپىي تۇتۇشنى تاپىلىغاندىن كېيىن:

—شەرتىڭنى قوبۇل قىلىمەن. ئەمما بۇ تەلىپىڭ بولغۇسى ئېرى بىلەن بىللە ياشاشنى خالىمايدىغان بىر قىزنىڭ سۆزىگە ئوخشاپ قالدىمۇ قانداق؟—دەپ سورىدى. قىزمۇ ئۇنىڭغا:

—ئەگەر قۇتۇلۇپ قالساڭ، ئەلۋەتتە بىرلىكتە بەختلىك ياشايمىز. ئەگەر قۇتۇلالمساڭ، سېنىڭ بىلەن جەننەتتە بىللە بولىمىز!—دەپ جاۋاب بەردى.

ئابدۇرراھمان ئىبنى مۇلجەمنىڭ بولغۇسى ئايالى ئەنە شۇنداق زەھەرخەندە سۆزلەرنى ئېيتقانىدى. ھالبۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بېشارىتى بويىچە ئېيتقاندا، ھەزرىتى ئەلىنىڭ قاتىلى ئىنسانلارنىڭ ئەڭ پەسكىشى ۋە ئەڭ بەتبەختى ئىدى. نىھايەت، پىلانلانغان كۈن يېتىپ كەلدى. ئىبنى مۇلجەم زەھەرلىك بىر قىلىچ

بىلەن ھەزرىتى ئەلىنى ئۆلتۈردى[①]. بۇراق ئىبنى ئابدۇللامۇ مۇئاۋىيەنى پاقالچىقىدىن يارىدار قىلدى، ئەمما مۇئاۋىيە داۋالىنىپ ساقايدى. ئۇ، بۇ ھادىسىدىن كېيىن مەخسۇس سېلىنغان سارايدا تۇرىدىغان بولدى(بىخەتەرلىك تەدبىرلىرى ئېلىنغاندىن كېيىن زىيارەتچى قوبۇل قىلاتتى).

مۇئاۋىيە تەيىنلىگەن مىسىر ۋالىيسى ئەمرۇ ئىبنى ئاسقا كەلسەك، ئۇ سۇيىقەست كۈنى بىتاپ بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن مەسچىتكە چىقالماي، ئۆزىنىڭ ئورنىغا ئامانلىققا مەسئۇل خارىجە ئىبنى خۇزافەنى ئىمام قىلىپ قويغانىدى. شۇڭا سۇيىقەستچى بۇ كىشىنى ئەمرۇ ئىبنى ئاس دەپ ئويلاپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ھەزرىتى ئەلى يارىلانغاندىن كېيىن، جۇندۇب ئىبنى ئابدۇللا ئۇنىڭ يېنىغا كىرىپ:

—ئى مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى! سىزدىن ئايرىلىپ قالغۇدەك بولساق، ھەزرىتى ھەسەنگە بەيئەت قىلامدۇق؟—دەپ سورىدى. ھەزرىتى ئەلى:

—مەن سىلەرگە شۇنداق قىلىڭلار ياكى قىلماڭلار دېيەلمەيمەن. سىلەر ئۆز ئىشىڭلارنى مەندىن ياخشىراق بىلىسىلەر،—دەپ قىسقىلا جاۋاب بەردى. ئاندىن ئەتراپىدىكىلەرگە ئۆز قاتىلىنى پارچىلاپ ئۆلتۈرمەسلىك توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇپ:

—ئەگەر ئۆلۈپ كەتسەم، ئۇنىڭغا ئۆلۈم جازاسى بېرىڭلار. ئەگەر ئۆلمەي قالسام، ئۇنىڭ جازاسىنى ئۆزۈم بېرىمەن،—دېدى.

ھەزرىتى ئەلى ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ۋاپات بولدى. ئۇنى پەرزەنتلىرى ھەسەن، ھۈسەين ۋە جىيەنى ئابدۇللا ئىبنى جەئفەر يۇيۇپ كېپەنلىدى.

ئۇنىڭ قەيەرگە دەپنە قىلىنغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت بەكمۇ كۆپ بولۇپ، زادى نەگە دەپنە قىلىنغانلىقى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق.

ھەزرىتى ئەلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، خەلق يىغىلىپ ھەزرىتى ھەسەنگە

[①] ئاللاھنىڭ شىرى، رەسۇلۇللاھنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى، رەسۇلۇللاھنىڭ كۈيئوغلى، مەسلىھەتچىسى، قىيىن كۈنلىرىدىكى غەمگۇزارى، مۇبارەك ئورۇنباسارى، بەدرى، ئۇھۇد ۋە خەيبەر غازاتلىرىنىڭ پالۋىنى، ئىلىم ۋە ئىرپان بۇلىقى، ھەسەنەين(ھەسەن ۋە ھۈسەين)نىڭ شەپقەتلىك دادىسى، جەننەت دىلبەرلىرىنىڭ خانىشى ھەزرىتى فاتىمەنىڭ ئېرى، ئۇلۇغ ساھابە ھەزرىتى ئەلى بۇ ئۈممەتنىڭ ئەڭ خەيرلىك زاتلىرىدىن بىرى بولۇپ، ھايات ۋاقتىدا جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون كىشىنىڭ بىرىدۇر.

تارىخچىلار ئۇنىڭ سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلۈشىنى ھەرخىل ئۇسلۇب ۋە ژانىرلار ئارقىلىق كىتابخانلار ۋە تەتقىقاتچىلارنىڭ قەلبىدە ئىز قالدۇرۇش ئۈچۈن، بۇ تېمىنى ھېسسىي مەزمۇنلار بىلەن جانلاندۇرۇشقا تىرىشىپ كەلدى. ھالبۇكى، بۇ زاتنىڭ ھاياتى ۋە شېھىت قىلىنىشىغا قارىغاندا، بۇ ۋەقە مەيدانىغا كەلتۈرۈپ چىقارغان مەسىلىلەر ھەققىدە ئىزدىنىش تېخىمۇ مۇۋاپىق ئىدى.

ھەزرىتى ئەلىنىڭ شېھىت قىلىنىشى ئاساسەن ھەزرىتى ئوسماننىڭ شېھىت قىلىنىشى بىلەن باشلانغان ۋە ئىسلام تارىخىدا تۈنجى ۋە ئەڭ چوڭ پىتنە، دەپ ئاتالغان ۋەقەنىڭ ئىككىنچى ھالقىسى ئىدى. تەسىرى كۈنىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بۇ ۋەقەلەر 1400 يىللىق ۋاقىت ئىچىدە ئايرىم پىكىر ئېقىمىنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولدى. پەلسەپىۋى، روھانىي، سىياسىي ۋە ئىدىيىۋى چۈشەنچىلىرى، رادىكال مەۋقەسى ۋە پوزىتسىيىسى قاتارلىق جەھەتلەردىن ئىسلامنىڭ ئەسلىي سىزىقىدىن يىراقلاپ كەتكەن بۇ ئېقىم: خاۋارىجلاردىن ئىبارەت بولۇپ، ئىسلام ئۈممىتىنىڭ پارچىلىنىشىغا سەۋەب بولغان بۇ ئېقىم سىياسىي ۋە ئەسكىرىي جەھەتتىن ئەڭ دەسلەپ تولۇق تەشكىللەنگەن ئېقىمدۇر.

بەيئەت قىلدى. ئۇنىڭغا تۇنجى بولۇپ بەيئەت قىلغان كىشى قەيس ئىبنى سەئد ئىدى.

ھەزرىتى ھەسەن خەلىپىلىك ماقامىدا ئالتە ئايغا يېقىن ئولتۇردى ۋە ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ئۆزىنى يالغۇز قويغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇممەتنىڭ بىرلىك ۋە باراۋەرلىكىنىڭ ھەممىدىن مۇھىم ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى. ئىتتىپاقلىق ئۈچۈن ھەممە نەرسىدىن ۋاز كېچىشكە رازى بولدى ۋە مۇئاۋىيەنى يېنىغا دەۋەت قىلدى. مۇئاۋىيە ئۇنىڭ دەۋىتىنى قوبۇل قىلدى.

ھىجرىيىنىڭ 41 ـ يىلى، رەبىيەلئەۋۋەل ئېيىدا خەلىپىلىك ئورنىدىن ۋاز كەچتى. مۇئاۋىيە كۇفەگە كېلىپ خەلىپىلىكنى قولىغا ئالدى. ھەزرىتى ھەسەن ئىنىسى ھۈسەيىن بىلەن بىرلىكتە مەدىنىگە كۆچۈپ كەتتى. شۇنداق پەرەز قىلىشقا بولىدۇكى، ھەزرىتى ھەسەننىڭ بۇ قارارىغا ھەزرىتى ھۈسەيىن ۋە قەيس ئىبنى سەئد قارشى ئىدى.

تۆت خەلىپە دەۋرى(پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئورناتقان، ھەققانىيەت ۋە ھەقىقىي ئادالەتكە تايانغان سىياسىي رەھبەرلىك) شۇنداق قىلىپ ئاخىرلاشتى. ئۇلاردىن كېيىن ھەق ۋە ئادالەتتىن چەتنەشتىن پەيدا بولغان يوچۇقلار كۈنسېرى چوڭىيىپ باردى[①].

[①] ئىبنۇل ئەسىر: «ئەل كامىل»، 3 ـ جىلد، 397 ـ ، 404 ـ ، 406 ـ ، 411 ـ بەتلەر؛ ئىبنى كەسىر: «ئەل بىدايە»، 7 ـ جىلد، 508 ـ ، 525 ـ بەتلەر.

本书根据土耳其卡哈尔曼出版社 1995 年伊斯坦布尔第一版本翻译出版。
بۇ كىتاب تۈركىيە قەھرىمان نەشرىياتى تەرىپىدىن 1995 ـ يىلى نەشر قىلىنغان ئىستانبۇل 1 ـ نەشرىگە ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى: ئادىل ھاجى كېرىم
مەسئۇل مۇھەررىر: قەيسەر قۇربان
مەسئۇل كوررېكتور: خەيرىنسا روزى
تېخنىك تەھرىر: شەمشىنۇر ھوشۇر

مەھمۇد شاكىر(سەئۇدى ئەرەبىستان)

تۆت خەلىپە

تەرجىمە قىلغۇچى: ئۆمەرجان نۇرى

نەشر قىلغۇچى	:	مىللەتلەر نەشرىياتى
نەشرىيات ئادرېسى	:	بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى	:	100013
تېلېفون نومۇرى	:	010—6429086
ساتقۇچى	:	جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى	:	بېيجىڭ دىشىن باسما زاۋۇتى
نەشرى	:	2009 ـ يىل 12 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى	:	2009 ـ يىل 12 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى	:	1092× 787 م م. 16 كەسلەم
باسما تاۋىقى	:	18.75
سانى	:	0001-9000
باھاسى	:	28.00 يۈەن

ISBN 978-7-105-10464-2/B • 430 (维 31)